

TESI DOCTORAL

**SINDICALISME I MOVIMENT
"ANTIGLOBALITZACIÓ".**

**Una aproximació a partir dels casos del Fòrum Social
Mundial i del tancament de l'empresa Miniwatt**

AUTOR:

Josep Maria Antentas Collderram

DIRECTOR:

Andreu Lope

Departament de Sociologia
Facultat de Ciències Polítiques i Sociologia
UAB
2007

ÍNDEX

INTRODUCCIÓ	5
Objectius, estructura i hipòtesis de la tesi	5
Metodologia de la tesi	8
1. MOVIMENTS SOCIALS I GLOBALITZACIÓ	15
1.1. L'ANÀLISI SOCIOLÒGICA DELS MOVIMENTS SOCIALS	15
1.1.1. Els moviments socials i les ciències socials	15
1.1.2. Perspectives i enfocaments teòrics en l'anàlisi dels moviments socials	17
1.1.3. Enfocaments de síntesi i conceptes clau per a l'estudi dels moviments socials	26
1.2. L'EMERGÈNCIA DELS MOVIMENTS DE RESISTÈNCIA A LA GLOBALITZACIÓ NEOLIBERAL	36
1.2.1. El procés de globalització: una visió contextual	36
1.2.2. El nom i l'emergència del moviment "antiglobalització" i de les resistències contra la globalització	53
1.2.3. Característiques del moviment "antiglobalització": composició, estructura, identitats i corrents	65
1.2.4. Repertori i formes d'acció col·lectiva i impacte i resultats	83
1.2.5. Trajectòria i fases dels moviments "antiglobalització"	93
1.3. RESUM	105
2. ELS SINDICATS I EL MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ"	109
2.1. SINDICALISME I GLOBALITZACIÓ: UNA INTRODUCCIÓ CONTEXTUAL	109
2.1.1. L'acció sindical: consideracions teòriques	109
2.1.2. Evolució del sindicalisme. Tipus i models de sindicat	112
2.1.3. Transformacions, crisi i reptes del sindicalisme front a la globalització	117
2.2. SINDICALISME I MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ": UNA VISIÓ GENERAL	128
2.2.1. Sindicats i moviments socials en l'anàlisi acadèmica	128
2.2.2. Relacions i aliances entre sindicalisme i moviment "antiglobalització"	131

2.3.	LES INICIATIVES DEL MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ" I LA SEVA RELACIÓ AMB ELS SINDICATS	142
2.3.1.	Les mobilitzacions contra el G-8 (1996-2005)	144
2.3.2.	Les campanyes contra el BM i el FMI (1994-2005)	148
2.3.3.	La campanya contra l'Acord Multilateral d'Inversions (AMI) i els sindicats (1997-1998)	151
2.3.4.	La campanya contra l'OMC i els sindicats (1995-2005)	155
2.3.5.	Les campanyes contra els acords de lliure comerç al continent americà i els sindicats: del <i>Tratado de Libre Comercio (TLC)</i> a l' <i>Area de Libre Comercio de las Americas (ALCA)</i> (1994-2005)	165
2.3.6.	El moviment "antiglobalització" i els sindicats front al procés de construcció europea (1997-2005)	172
2.3.7.	El moviment contra la guerra d'Irak i els sindicats (2001-2004)	180
2.4.	RESUM	186
3.	EL FORUM SOCIAL MUNDIAL DE PORTO ALEGRE I EL SINDICALISME	189
3.1.	ORÍGENS, OBJECTIUS I FUNCIONAMENT DEL FÒRUM: UNA PERSPECTIVA GENERAL	190
3.2.	L'EVOLUCIÓ DEL FÒRUM: ANÀLISI I BALANÇ DE LES DIFERENTS EDICIONS (2001-2005)	200
3.2.1.	Les cinc primeres edicions del Fòrum Social Mundial (2001-2005)	201
3.2.2.	El procés de regionalització i internacionalització del Fòrum Social Mundial (2002-2005)	213
3.2.3.	Debats i controvèrsies en el marc del Fòrum Social Mundial	220
3.3.	EL SINDICALISME AL FÒRUM SOCIAL (2001-2005)	226
3.3.1.	El sindicalisme i el Fòrum Social Mundial: panoràmica general	226
3.3.2.	Les activitats sindicals al Fòrum Social Mundial	239
3.4.	COMENTARIS FINALS: FORUM SOCIAL MUNDIAL, MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ" I SINDICATS	248
4.	SINDICATS I MOVIMENT ANTIGLOBALITZACIÓ EN UNA EMPRESA EN CONFLICTE: EL CAS DE MINIWATT	256
4.1.	CARACTERÍSTIQUES DE MINIWATT S.A.	258

4.2.	CARACTERÍSTIQUES I TRAJECTÒRIA DE L'ACCIÓ SINDICAL A MINIWATT: UNA ANÀLISI CONTEXTUAL	262
4.2.1.	Una empresa de tradició conflictiva	262
4.2.2.	Implantació sindical i característiques dels diferent sindicats	264
4.2.3.	Evolució de l'afiliació sindical a l'empresa	269
4.3.	EL TANCAMENT DE MINIWATT: CAUSES I FASES	271
4.3.1.	Causes i context del tancament	271
4.3.2.	Fases i calendari del tancament	276
4.4.	L'ESTRATÈGIA DELS SINDICATS	283
4.4.1.	L'estratègia de la secció sindical de CCOO de Miniwatt	283
4.4.2.	L'estratègia de la Federació del Metall de CCOO	292
4.4.3.	L'estratègia de l'UGT	297
4.4.4.	L'estratègia de l'USOC	300
4.5.	SINDICALISME I MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ" DURANT EL TANCAMENT DE MINIWATT: BALANÇ DEL PERÍODE 2001-2005	302
4.6.	COMENTARIS FINALS: SINDICALISME, I MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ" EN UNA EMPRESA EN CONFLICTE	323
	CONCLUSIONS	329
	BIBLIOGRAFIA	349
	ANEXOS	376
	-Llistat d'entrevistes realitzades	
	-Llistat de sigles utilitzades	
	-Índex de Taules	

Agraïments

En el capítol d'agraïments voldria donar les gràcies a totes aquelles persones que d'una manera o altra han contribuït a la realització d'aquesta recerca. La llista a mencionar és llarga i desitjaria fer un agraïment general a totes les persones entrevistades pel temps que m'han dedicat i per la informació que m'han proporcionat, que ha estat molt valuosa per a la realització de la tesi. Sense elles la meva tasca no hagués estat possible. També vull mencionar a totes aquelles que m'han ajudat, en molts sentits, en les diferents estades a l'estranger realitzades, sense les quals la meva tasca investigadora hagués estat molt difícil. Amb totes elles estic clarament en deute i així vull fer-ho constar.

Voldria donar les gràcies en particular al Dr. Andreu Lope per haver-me dirigit aquesta tesi, per l'orientació que m'ha proporcionat en realitzar-la, i per la seva disposició a discutir en tot moment el seu contingut i enfocament; a tots els membres del Grup d'Estudis Sociològics sobre la Vida Quotidiana i el Treball (QUIT), on vaig començar la meva tasca investigadora com a becari, dels quals he rebut aportacions indirectes fruit de les diferents investigacions col·lectives on he participat; i a la Fundació Jaume Bofill, per l'ajut econòmic que em concedí per acabar la tesi, sense el qual hagués tingut moltes dificultats per poder-hi dedicar tot l'esforç i el temps necessari per finalitzar-la. Finalment, també voldria donar les gràcies a l'Esther Vivas i als meus pares.

INTRODUCCIÓ

Objectius, estructura i hipòtesis de la tesi

La present tesi doctoral, titulada *Sindicalisme i Moviment Antiglobalització. Una aproximació a partir dels casos del Fòrum Social Mundial i del tancament de l'empresa Miniwatt*, té com a objectiu analitzar les relacions entre els sindicats i el moviment "antiglobalització"¹ en el marc del procés de globalització. Per desenvolupar aquest objectiu realitzo una investigació que combina un enfocament generalista amb estudis de casos concrets.

La temàtica i l'enfocament de la tesi es mou entre la Sociologia del Treball i de les Relacions Laborals i la Sociologia dels Moviments Socials i l'Acció Col·lectiva, tot i que la meua especialitat acadèmica estricta són les dues primeres. He intentat, des d'aquest punt de vista, realitzar una tesi amb una temàtica relativament poc tractada en el seu conjunt, ajuntant aspectes que habitualment són analitzats per separat i des de subespecialitats de la sociologia diferents. Des de la Sociologia del Treball i la Sociologia de les Relacions Laborals, abunden els estudis sobre els canvis en les formes de treball i de producció i els reptes que el procés de globalització comporta per al sindicalisme, així com l'anàlisi de les estratègies sindicals front a aquest procés. Des de la Sociologia dels Moviments Socials i l'Acció Col·lectiva, l'estudi dels moviments "antiglobalització" ha esdevingut un camp important en els darrers anys, amb la publicació de nombroses obres de tipus empíric o teòric. Tanmateix, l'estudi de les relacions entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" és una qüestió relativament marginal, tant en el terreny de les Relacions Laborals com en el de l'Acció Col·lectiva i els Moviments Socials, tot i que comencen a haver-hi alguns treballs pioners. L'objectiu de la tesi és explorar, precisament, aquest terreny que es mou entre dues subespecialitats i que considero encara poc treballat en el camp de la Sociologia. El fet de tractar una qüestió relativament poc analitzada i fronterera entre subespecialitats diferents em sembla un dels aspectes substancials de la tesi en el terreny acadèmic que, en aquest sentit, intenta aportar reflexions i anàlisis que omplin les mancances detectades en les aproximacions sociològiques realitzades en aquesta qüestió. Al mateix temps, considero que la tesi presenta també interès fora del camp estrictament acadèmic, ja que la seva temàtica té a veure amb el futur d'actors col·lectius de gran importància en la nostra societat i de llarga trajectòria històrica, com els

¹ En el capítol primer de la tesi realitzaré algunes precisions terminològiques sobre el terme "moviment antiglobalització" i les limitacions que presenta.

sindicats, i també amb el futur de moviments emergents com els "antiglobalització". Des d'aquest punt de vista, intenta oferir reflexions que poden contribuir a entendre millor la situació d'aquests actors en el món contemporani i, potser, aportar idees que puguin ser útils per als mateixos.

La tesi està estructurada en quatre capítols i una conclusió final, apart de la present introducció. El primer capítol analitza des d'un punt de vista teòric els moviments socials, així com les característiques del moviment "antiglobalització" i la seva evolució i trajectòria internacional. També inclou una breu anàlisi contextual del procés de globalització, necessari per analitzar aquest moviment. El capítol segon està dedicat a l'estudi de les relacions entre el sindicalisme i el moviment "antiglobalització" en el marc de diferents iniciatives del moviment "antiglobalització", des de diferents nivells. Comença amb una anàlisi contextual de la situació del sindicalisme en el marc de la globalització i de les diferents aproximacions teòriques a l'anàlisi de l'acció sindical, per passar a continuació a l'anàlisi teòrica general de la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització". Un cop realitzada aquesta anàlisi general s'aborda l'estudi de la relació entre ambdós en el marc de les principals iniciatives i mobilitzacions impulsades pel moviment "antiglobalització". Amb aquesta anàlisi és possible obtenir una visió general completa de la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització".

Els capítols tercer i quart són dos estudis de cas aprofundits que analitzen la relació entre el sindicalisme i els moviments crítics amb la globalització en contextos molt diferents pel que fa al nivell de l'acció sindical i al desenvolupament del moviment "antiglobalització". El capítol tercer analitza el Fòrum Social Mundial de Porto Alegre i la relació del sindicalisme amb aquest. Analitza, per tant, la relació entre ambdós actors en el marc de la iniciativa més important relacionada amb el moviment "antiglobalització". El capítol es centra, sobretot, en la dimensió internacional de l'acció sindical i en un aconteixement vinculat al moviment "antiglobalització" també de caràcter internacional, com el Fòrum Social Mundial. El capítol quart tracta la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc d'una empresa en conflicte, l'empresa Miniwatt ubicada a la Zona Franca a Barcelona. Analitza, per tant, la relació entre ambdós elements prenent com a referència un centre de treball i l'acció sindical a nivell d'empresa, i també la dimensió territorial del conflicte que l'acompanya. No es tracta en aquest cas d'analitzar la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc d'una iniciativa d'aquest darrer, sinó en el marc d'un conflicte sindical. L'objectiu d'aquest estudi de cas és proporcionar un punt de vista i un angle d'anàlisi diferent a la

qüestió de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", que permet enriquir l'anàlisi general realitzada en el conjunt de la tesi.

Els dos estudis de cas dels capítols tercer i quart proporcionen una anàlisi pormenoritzada de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en dos àmbits i nivells diferents. Aquesta anàlisi es contextualitza per l'estudi previ de les característiques del moviment "antiglobalització" al capítol primer i per l'estudi de la relació general entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" del capítol segon. La diferència d'enfocament analític entre els dos estudis de cas dels capítols tercer i quart, i l'estudi realitzat de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" al capítol segon, és l'exhaustivitat i l'objectiu de tal anàlisi. Els estudis de cas dels capítols tercer i quart tenen com a finalitat l'anàlisi detallada del tema en qüestió, mentre que l'estudi de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" realitzada al capítol segon és molt més sintètica i té com a funció servir com a recolzament per a l'anàlisi teòrica general desenvolupada al començament del capítol segon i proporcionar-nos una visió de conjunt del la qüestió que ens permeti situar millor l'anàlisi realitzada als estudis de cas dels capítols tercer i quart.

L'estructura de la tesi permet combinar anàlisi general d'una banda, i estudis concrets de l'altra, oferint-nos una visió completa del tema estudiat. Per evitar una dispersió en la lectura i en la lògica expositiva, he optat per realitzar un resum sintètic al final de cadascun dels dos primers capítols, a mode de síntesi de les principals qüestions tractades, que permetin realitzar recapitulacions parcials de les qüestions analitzades. En els dos estudis de cas, he optat no per realitzar un resum sintètic al final, sinó per oferir unes conclusions específiques de cadascun d'ells. Per últim, les conclusions generals pretenen realitzar una síntesi final de la tesi, avaluar els resultats obtinguts i la contrastació de les hipòtesis que la fonamenten i dur a terme algunes reflexions i consideracions finals.

La tesi que vull defensar és que existeix una relació que pot definir-se com de distància crítica entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", que s'expressa amb una implicació selectiva i parcial del primer en les iniciatives del segon. Parteixo de la hipòtesi que el motiu principal d'aquesta distància crítica és la divergència estratègica entre ambdós a l'hora d'analitzar el procés de globalització i de fer-li front. Al mateix temps, formulo la hipòtesi que existeixen altres motius importants, però que tenen un caràcter menys rellevant, com les diferències organitzatives, de cultura política, i de prioritats o formes d'acció, entre d'altres, que expliquen

aquesta distància crítica entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" i la implicació selectiva i parcial del primer en les iniciatives del segon.

També parteixo de la formulació d'altres hipòtesis com el fet que la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" és variable, i més o menys distant, en funció de l'àmbit on s'estudiï tal relació. Així, considero la hipòtesi que, de totes les iniciatives relacionades amb el moviment "antiglobalització", en la que es produeix una major relació entre ambdós és en la iniciativa del Fòrum Social Mundial de Porto Alegre, si bé aquesta relació en aquest marc segueix, tot i així, podent ser qualificada de distància crítica. El caràcter del Fòrum, com a espai obert de trobada i discussió, permet explicar l'existència d'aquesta major relació en comparació a altres iniciatives com ara les campanyes o mobilitzacions internacionals, tal i com analitzaré en el seu moment.

Al mateix temps, en un sentit diferent, formulo la hipòtesi que la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc de conflictes sindicals d'empresa concrets és particularment dèbil i difícil, sobretot degut a les pròpies característiques estructurals del moviment "antiglobalització". És a dir, en aquest cas no són només les possibles diferències estratègiques l'element central que explica la dèbil relació entre ambdós, sinó les pròpies característiques estructurals del moviment "antiglobalització" que, com analitzaré més endavant, es caracteritza per una debilitat organitzativa important, una base social poc estructurada i un feble arrelament social, en particular entre la classe treballadora.

Al llarg de la recerca, aniré desglossant i desenvolupant aquestes hipòtesis i plantejaments, acompanyades dels posicionaments teòrics corresponents, de l'anàlisi d'exemples concrets i, finalment, de la realització de dos estudis de cas aprofundits.

Metodologia de la tesi

L'amplitud de l'objecte estudiat planteja algunes dificultats metodològiques importants, així com la necessitat d'utilitzar diferents tècniques i aproximacions. Les tècniques utilitzades però tenen un caràcter qualitatiu i no he realitzat cap tractament quantitatiu de dades i d'informació. Considero que la temàtica estudiada, el disseny d'investigació, i la pròpia perspectiva teòrica de la recerca realitzada, feien més adient aquest tipus d'enfoc que no un de tipus quantitatiu. Això no significa que consideri que un enfoc d'aquest tipus no sigui útil

en l'estudi de qüestions similars a les que jo he analitzat (i de fet faig referència en algunes ocasions a estudis quantitius que han analitzat alguns dels aspectes que tracto), sinó simplement que he jutjat més adequat enfocar la meua recerca des d'una òptica qualitativa. És a dir, crec que un enfoc quantitiu no és tant útil per analitzar la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització". Sense dubte seria possible realitzar una anàlisi quantitativa d'aquesta qüestió, però no ens proporcionaria un coneixement tant exhaustiu com el que ens dona una aproximació qualitativa. Aquesta ens permet analitzar el significat de les accions i les estratègies dels actors col·lectius estudiats en el seu context, i això és precisament el que pretenc. D'altra banda, l'ús de l'estudi de casos, més enllà dels límits habitualment reconeguts en el mateix pel que fa a la dificultat de generalització, permet un estudi en profunditat dels aspectes tractats, qüestió que em sembla necessària per assolir els objectius de la tesi. Com he explicat, els dos estudis de casos realitzats analitzen la temàtica de la tesi en contextos molt diferents de l'acció sindical i això permet contrastos importants. Els dos estudis de cas, s'han de posar en relació, al mateix temps, amb l'anàlisi general de la qüestió realitzada durant els dos primers capítols.

Per realitzar la tesis he utilitzat, en concret, una pluralitat de tècniques incloses en la mencionada perspectiva qualitativa. En termes metodològics la present tesi s'ha basat, doncs, en la utilització de les següents tècniques:

- Primer, l'anàlisi bibliogràfica sobre la temàtica de la tesi, ja sigui bibliografia de caràcter teòric o estudis empírics concrets. He procurat realitzar una anàlisi exhaustiva de la principal literatura existent, explicitant sempre el meu punt de vista i les meves preses de posició teòriques en cadascuna de les qüestions tractades.
- Segon, l'anàlisi documental, estudiant la diferent documentació (declaracions, manifestos, documents programàtics, congressuals, divulgatius...) produïda per organitzacions i moviments estudiats, ja sigui organitzacions sindicals nacionals o internacionals, moviments socials o campanyes específiques impulsades per a aquests.
- Tercer, la realització d'entrevistes informatives a personatges rellevants per a la meua investigació (sindicalistes, participants dels moviments crítics amb la globalització...). Les entrevistes han estat semi-dirigides, l'objectiu de les quals ha estat sempre informatiu, és a dir, l'obtenció d'informació que per altres vies no era possible o que

complementava l'obtinguda a través d'altres mecanismes. La durada de cada entrevista és variable, però la mitjana se situa entorn d'una hora. Les entrevistes han tingut una centralitat metodològica important en la realització d'ambdós estudis de cas, en tant que font d'informació molt significativa. La importància de cadascuna de les entrevistes per a la realització de la tesi, però, és molt variable. Algunes han tingut gran rellevància per cada estudi de cas, i són citades de forma recurrent a l'estudi de cas en qüestió i la informació proporcionada ha estat molt explotada, mentres que d'altres tenen una importància més perifèrica, i la seva utilitat és limitada a qüestions més concretes i puntuals. Globalment, però, la realització d'entrevistes amb finalitat informativa ha estat un dels elements metodològics més importants per a la realització de la tesi. Aquestes m'han permès accedir a una quantitat d'informació que no hagués pogut tenir sense realitzar-les, i m'han permès realitzar una aproximació directa a les qüestions estudiades.

El nombre d'entrevistes realitzada en cada estudi de cas ha estat també diferent: l'estudi de cas del capítol tercer ha comportat la realització d'un major nombre d'entrevistes, degut a la pròpia naturalesa de la qüestió estudiada (més general i àmplia), mentre que l'estudi de cas del capítol quart ha requerit menys entrevistes però una explotació més intensiva de les mateixes. Les entrevistes han estat també útils, en moltes ocasions, per a desenvolupar les anàlisis més generals del capítol segon. El conjunt de persones entrevistades inclou una gran diversitat de perfils, tant pel que fa als sindicalistes, com als activistes dels moviments socials (adjunto al final de la investigació un llistat de totes les persones entrevistades, la data, i el lloc de l'entrevista).

En total he realitzat 38 entrevistes, a sindicalistes i a activistes de moviments socials i del moviment "antiglobalització". En algunes ocasions, he realitzat més d'una entrevista a la mateixa persona, per actualitzar informació o per ampliar-la. La concreció de les entrevistes ha comportat un esforç de treball de camp particularment laboriós, ja que la majoria d'aquestes s'han realitzat en estades a l'estranger. L'esforç realitzat, però, crec que queda compensat pels resultants obtinguts, en termes d'informació necessària per a la tesi. Degut al caràcter de les entrevistes, el seu contingut no ha estat sotmès a l'aplicació de cap tècnica especial per tractar la informació obtinguda. Al llarg de la tesi, faig referència a les diferents entrevistes

realitzades, ja sigui a través de cites directes o indicant que determinada informació està extreta de determinada entrevista. En els dos estudis de cas, he indicat en una nota a peu de pàgina al començament de cadascun totes les entrevistes realitzades, el lloc i la data, i he fet cites literals de les mateixes al propi text. En el cas del capítol segon, quan ha estat necessari referir-me a una entrevista de forma més puntual ho he fet directament al text, indicant en general que una determinada informació estava extreta d'una determinada entrevista, però sense realitzar cites literals de la mateixa per no allargar el text.

- Quart, l'observació participant. Gran part de les informacions obtingudes i de les anàlisis realitzades en la tesi són fruit d'un treball d'observació participant en diferents esdeveniments rellevants per a l'objecte d'estudi com ara: mobilitzacions internacionals durant les contra-cimeres a les cimeres de les institucions internacionals; diferents edicions del Fòrum Social Mundial o Europeu; i assemblees i reunions de treball de diferents moviments "antiglobalització". D'aquesta observació participant n'he extret informació de diferents tipus, escrita, oral i visual, així com una millor comprensió general de moltes de les qüestions estudiades. L'observació participant, com recorda Valles (1997), permet una aproximació a l'objecte d'estudi des de dins i, analitzant-lo de forma directa, comprensiva i en la seva complexitat. Per les seves característiques és una tècnica d'investigació útil per a l'estudi de fenòmens com els moviments socials, entre d'altres. Recerques prèvies a la meua, amb un objecte d'estudi similar, com les de Smith (2003) o Agrikiolansky i Sommier (2005), també han utilitzat, junt amb d'altres, aquesta tècnica amb resultats útils i satisfactoris. En el camp dels moviments socials s'han desenvolupant també recentment diverses investigacions (Juris, 2002) basades en el concepte de "recerca-acció" o de "l'investigador-activista" que en part entronquen parcialment en aspectes de la metodologia que jo he emprat.

L'amplitud dels fenòmens estudiats ha comportat òbviament una dificultat metodològica important en la realització de la investigació i en el seu disseny. Una de les qüestions que em sembla important assenyalar és que per a la realització d'aquesta tesi doctoral, ja sigui per realitzar les entrevistes informatives o per recollir informació a través de la observació participant, he hagut de dur a terme un llarg i complex treball de camp en el marc d'esdeveniments internacionals significatius del moviment "antiglobalització" i del sindicalisme

internacional, per tal de recollir informació, documentació, i realitzar entrevistes. En concret els diferents esdeveniments internacionals en els qual he assistit per realitzar una tasca de recollida d'informació són els següents:

- Un nombre extens de contra-cimeres internacionals: la cimera dels Caps d'estat de la UE a Niça (desembre del 2000), del G-8 a Gènova (juliol del 2001), dels Caps d'estat de la UE a Brussel·les (desembre del 2001), del Fòrum Econòmic Mundial de Davos (gener del 2001), dels Caps d'estat de la UE a Barcelona (març del 2002), dels Caps d'estat de la UE a Sevilla (juliol del 2002), del G-8 a Evian (juny del 2003), de l'OMC a Cancún (setembre del 2003). La recollida d'informació realitzada en aquestes contra-cimeres internacionals ha estat essencialment útil per al capítol segon, però també en el seu marc he pogut realitzar algunes entrevistes útils per a l'estudi de cas del capítol tercer.
- Diverses edicions del Fòrum Social Mundial: el segon a Porto Alegre (gener-febrer del 2002), el tercer a Porto Alegre (gener del 2003), i el quart a Mumbai (gener del 2004), així com les tres primeres edicions del Fòrum Social Europeu, a Florència (novembre del 2002), París (novembre del 2003) i Londres (octubre del 2004), i altres Fòrums Socials específics com el Fòrum Social Mundial Argentí a Buenos Aires (agost del 2002) o el Fòrum Social Mediterrani a Barcelona (juny del 2005). El treball realitzat en aquests Fòrums ha estat essencialment útil per l'estudi de cas del capítol tercer.
- Un nombre molt elevat de reunions preparatòries de diversa naturalesa: vàries Assemblees Europees de Preparació del Fòrum Social Europeu realitzades en diferents ciutats europees des de la primera celebrada a l'abril del 2002 a Brussel·les en endavant; algunes sessions del Consell Internacional del Fòrum Social Mundial; algunes reunions de la Xarxa Mundial de Moviments Socials, durant els diferents Fòrum mundials i europeus als quals he assistit, i en altres ocasions com ara a la cimera del G8 a Evian el juny del 2003, a Cancún durant l'Encontre de l'OMC el setembre del 2003, i a Barcelona durant el Fòrum Social Mediterrani el juny del 2005. El treball realitzat durant aquestes reunions ha estat útil en general per al capítol tercer, però també m'ha permès realitzar alguna entrevista útil per al capítol segon.

La realització d'aquesta investigació s'ha beneficiat també d'estades acadèmiques a diferents països, fora de la celebració de grans esdeveniments, ja fos per realitzar recollida d'informació o, sobretot, per recerca bibliogràfica: en particular a França (durant l'estiu de l'any 2000 i posteriorment amb estades breus els anys 2002, 2003 i 2004), als Estats Units (durant l'estiu de l'any 2001), Argentina (estiu del 2002), Mèxic (estiu del 2003) i Sud-àfrica (estiu del 2005). Totes aquestes estades a l'estranger han estat útils en graus variables per a la realització de la investigació, ja sigui pel primer dels estudis de cas específics, o per l'anàlisi general del capítol segon, o per la cerca bibliogràfica dels capítols primer i segon. La naturalesa d'aquestes estades de recerca, pel què fa a la seva duració o tasca realitzada ha estat diferent, però totes elles han estat útils per a dur a terme la tesi. Moltes d'aquestes estades de recerca van ser realitzades amb diversos objectius acadèmics específics al marge de la tesi, però totes elles han tingut alguna utilitat determinada per a la tesi.

Aquestes activitats d'investigació a l'estranger han comportat l'estada en diferents centres de recerca universitaris o acadèmics, com és el cas de la *Université Paris VIII-St. Denis*, la *New York University* (NYU), la *University of Massachusetts-Amherst*, el *Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales* (CLACSO) a Buenos Aires (en forma d'estades llargues o breus). I també a centres de recerca no acadèmics (vinculats a Organitzacions no Governamentals, sindicats, fundacions, associacions, revistes...) com: *Labor Notes* a Detroit, *United for a Fair Economy* de Boston, el *Centre for Documentation and Education* (CDE) de Mumbai, el *Centro de Información Laboral y Asesoría Sindical* (CILAS) de Ciudad de México, el *Centro de Información para Trabajadores y Trabajadoras* (CITTAC) i Factor X de Tijuana, l'*Alternative Information and Development Centre* (AIDC) de Cape Town i el *Resource Centre* de la COSATU a Johannesburg.

El període de temps que ha durat la realització de la investigació també és relativament extens. L'origen i l'antecessor d'aquesta tesi doctoral és la Memòria de Doctorat "El moviment sindical front a la globalització econòmica. El cas d'EUA i França" presentada els setembre del 2002 i realitzada especialment durant el període 2000-2002. La tesi doctoral, per tant, és fruit d'un treball, realitzat amb ritmes i constància diferents, durant els darrers cinc anys.

Finalment, una última qüestió metodològica que considero pertinent assenyalar té a veure amb la meua relació personal amb l'objecte d'estudi analitzat. El meu interès per les qüestions analitzades sorgeix, més enllà de l'interès pròpiament acadèmic, de la meua implicació

personal en els moviments socials i en particular en el moviment "antiglobalització". Aquesta implicació personal comporta avantatges evidents per a un investigador acadèmic, en proporcionar un coneixement "des de dins" dels temes estudiats, i també contactes i relacions personals sense les quals difícilment el treball de camp realitzat hagués pogut dur-se a terme. Al mateix temps, la implicació personal en l'objecte d'estudi pot dificultar mantenir la necessària objectivitat que qualsevol científic social ha de mantenir respecte el seu objecte d'estudi. He procurat realitzar la meua investigació amb l'objectivitat i distància crítica necessàries per a qualsevol investigació sociològica i aconseguir que la meua implicació personal amb les qüestions estudiades no comportés una pèrdua d'objectivitat ni de rigor analític. Espero haver-ho aconseguit.

1. MOVIMENTS SOCIALS I GLOBALITZACIÓ

En aquest capítol analitzaré els reptes que els processos de globalització suposa per als moviments socials, així com les característiques que prenen aquests en la fase de la globalització, analitzant l'emergència els darrers anys del que convencionalment s'anomena moviments "antiglobalització", la naturalesa, causes, objectius i trajectòria dels quals seran abordats. Per fer-ho, però, començaré amb una panoràmica sobre les diferents aproximacions teòriques als moviments socials que existeixen, i sobre la relació entre aquests i la disciplina sociològica. Després realitzaré una breu anàlisi contextual del procés de globalització i, finalment, analitzaré les característiques del moviment "antiglobalització".

1.1. L'ANÀLISI SOCIOLÒGICA DELS MOVIMENTS SOCIALS

1.1.1. Els moviments socials i les ciències socials

L'anàlisi dels moviments socials ha tingut una importància central en la història de les ciències socials i la sociologia. L'adveniment i impacte dels moviments socials en les societats modernes està, de fet, a la base del naixement i desenvolupament de les ciències socials i la sociologia, que han intentat analitzar i comprendre les diferents fases o onades successives de moviments socials al llarg de la història. La gestació i desenvolupament del moviment obrer durant el segle XIX i començaments del XX fou àmpliament analitzat pels "pares fundadors" de la sociologia, com Marx, Durkheim o Weber (Riechmann, 1994a). La sociologia dels moviments socials ha estat tradicionalment una especialitat complexa, especialment degut a la gran varietat de fenòmens a que fa referència, a la gran varietat d'aproximacions teòriques existents i, perquè no, a les implicacions polítiques de la qüestió (Godàs, 2003).

El conflicte social, entre governats i governants, entre rics i pobres, entre oprimits i opressors, etc., és consubstancial a la història de la humanitat, però no és fins a l'època Moderna que els moviments socials es configuren com actors col·lectius en la vida política i social d'una determinada societat, vinculats a classes socials, pobles, grups socials o nacions (Pastor, 2002). Els moviments socials són un tret distintiu fonamental de les societats modernes i el seu desenvolupament està directament lligat a la Modernitat, motiu pel qual la seva gènesi es sol traçar a finals del segle XVIII en les societats occidentals (Tilly, 2004a). Això no significa

que en l'època pre-moderna no existissin algun tipus de moviments socials, com els moviments mil·lenaristes de l'Edat Mitjana o les "revoltes de la fam" i els motins de subsistència del segle XVII, si bé presentaven trets distintius diferents dels moviments socials moderns. Els moviments pre-Moderns posseïen un grau de racionalitat inferior dels de l'època Moderna, es caracteritzaven per una absència de reflexió estratègica i de capacitat d'elaboració de propostes alternatives relacionades amb les causes del problema. Tal i com mostren els treballs d'alguns historiadors com Rudé (1981) o Thompson (1971 i 1995) els moviments de finals de l'Antic Règim i dels albors de la industrialització poden ser considerats com a reaccions front el progressiu avenç del capitalisme, centrats en una certa nostàlgia d'uns suposats temps millors del passat, i basats en una "economia moral de la multitud", segons el conegut concepte de Thompson.

El terme de "moviment social" començà a ser utilitzat de forma regular a partir de la Revolució Francesa de 1789 i es consolidà durant la primera meitat el segle XIX. En especial des de les Revolucions de 1848 fins la Segona Guerra Mundial el terme de moviment social fou utilitzat per referir-se, essencialment, al moviment obrer, actor significatiu en la vida política i social de les societats capitalistes des de mitjans del segle XIX, com ho testimonien obres d'anàlisi pioneres com les de l'historiador alemany Lorenz von Stein (*La historia del movimiento social en Francia de 1789 a 1850*) publicada el 1850 o les obres dels principals teòrics del naixent moviment obrer, començant per Marx i Engels. Com assenyala Tilly (2004a) Marx i Engels al seu *Manifest Comunista* (1997[1848]) també utilitzaren el terme "moviments"². La centralitat del moviment obrer, convertit en el moviment social per excel·lència, i en general de la qüestió social, no implica que no existissin altres formes de moviments socials, com ara els nacionalistes o d'alliberament nacional (Arrighi, Hopkins i Wallerstein, 1999). A partir de la dècada de 1960, però, el concepte de moviment social esdevingué més complex i plural i començà a fer referència a un ampli ventall de moviments emergents (estudiantil, antigüerra, pels drets civils, feminista...) al marge del moviment obrer. És freqüent des de llavors parlar de "nous moviments socials", per fer referència als sorgits en aquest període, en oposició al moviment obrer, el "vell" moviment social per antonomàsia, si bé com analitzaré en el punt següent la qüestió de la novetat d'aquests nous moviments socials és més o menys emfatitzada segons els diferents enfocaments teòrics.

² Així Marx i Engels afirmen que: "Todos los movimientos han sido hasta ahora realizados por minorías o en provecho de minorías. El movimiento proletario es un movimiento propio de la inmensa mayoría en provecho de la inmensa mayoría" (1997[1848]: 39).

1.1.2. Perspectives i enfocaments teòrics en l'anàlisi dels moviments socials

Les característiques dels moviments socials, i la forma que en general ha pres el conflicte social i polític durant l'època Moderna ha anat variant al llarg de la història. En cada fase històrica el conflicte social i polític s'ha expressat de forma diferent. De forma correlativa, han existit diferents aproximacions teòriques a l'estudi dels moviments socials des de les ciències socials. Existeixen diferents enfocaments o escoles d'estudi en aquest terreny que han tingut una influència significativa en algun moment o altre de la història i que sovint han coexistit en el temps. A continuació faré un breu repàs a les principals corrents teòriques³.

Habitualment, es sol distingir entre els anomenats enfocaments clàssics, predominants des de començaments del segle XX fins als anys seixanta, i els enfocaments sorgits a partir dels seixanta, amb l'objectiu d'interpretar els moviments emergents en aquell moment, com el moviment estudiantil, el moviment contra la guerra del Vietnam, el moviment feminista, o el moviment dels drets civils als EUA (Casquette, 1998). Dins dels enfocaments clàssics trobem una gran varietat de perspectives.

Una primera escola és l'anomenada *escola irracionalista* (Rule, 1988), formada per les anàlisis sobre psicologia de masses d'autors com Tarde, Le Bon o Freud durant les dues primeres dècades del segle XX. Constituïa un enfoc psicossocial, que oferia una visió negativa dels moviments socials, en aquest cas del moviment obrer, el moviment social per excel·lència en aquest període. El concepte de massa era un concepte de característiques negatives: les masses eren irracionals, impulsives, etc. Aquest enfoc deixà de tenir una influència rellevant a finals dels anys vint, i a la dècada dels trenta havia perdut l'hegemonia en el món acadèmic.

Un segon gran corrent el constitueix l'enfoc del *comportament col·lectiu*, que es va gestar durant la dècada dels trenta i quaranta als EUA, en ple ascens dels feixismes i de l'estalinisme, i esdevingué el principal enfoc teòric fins als anys seixanta. L'escola del comportament col·lectiu presenta dues variants. Una variant *interaccionista simbòlica*, el punt de partida de la qual és l'obra de Blumer (1934), representada per l'anomenada escola de Chicago. La seva expressió més acabada l'ofereixen Turner i Killian (1957), en un enfoc de

³ Existeixen moltes obres que ofereixen un repàs sintètic a les diferents corrents d'anàlisi dels moviments socials. Cal citar per la seva utilitzat a Casquette (1998), Riechmann (1994a), Neveau (1996) i Matthieu (2004).

tipus micro i sociopsicològic que concep el comportament col·lectiu, és a dir, la irrupció dels moviments socials, com un element oposat al comportament institucional habitual, que apareix en aquelles situacions on la societat deixa de proporcionar als individus criteris definits per a l'acció. La segona variant de l'enfoc és *l'estructural-funcionalista* inspirat en Parsons (1942), i que té en Smelser (1962) el seu principal representant. Aquest enfoc explica el sorgiment dels moviments socials fruit de tensions aparegudes dins els subsistemes d'acció que configuren un sistema social. Els concep com un fenomen disfuncional propi de comportaments marginals i anòmics, alterador de l'ordre social (Casquette, 1998; Riechmann, 1994).

La dècada dels seixanta suposà la irrupció d'un ampli ventall de moviments socials antisistèmics que encaixaven malament amb els esquemes de l'escola del comportament col·lectiu i la seva concepció dels moviments socials com fenòmens marginals propis d'individus anòmics. Front a aquesta nova realitat aparegueren enfocs teòrics com els models de *privació relativa*, d'autors com Gurr (1970), de tipus psicologista, que intentaven explicar el naixement dels moviments socials com a resultat de les frustracions relatives dels individus, pel què fa a les seves expectatives o objectius. Aquests enfocs, però, mostraren ràpidament les seves limitacions, al intentar explicar fenòmens tant complexos com el renaixement del conflicte social a gran escala en les societats occidentals a partir exclusivament de les insatisfaccions o frustracions dels individus.

Una altra perspectiva sorgida en aquest context és l'enfoc de *l'elecció racional* de Mancur Olson, amb l'obra *La lògica de la acció col·lectiva* (1965), l'objectiu del qual era intentar comprendre per quins motius els individus poden arribar a participar en moviments socials. La tesi d'Olson sosté que els individus només participen en accions col·lectives si els beneficis esperats són superiors als costos. Parteix del supòsit que els éssers humans actuen moguts per un càlcul econòmic cost-benefici i guiats per una racionalitat purament instrumental, i des d'un model analític basat en l'individualisme metodològic, és a dir, la concepció segons la qual tots els fenòmens socials són explicables a partir de les creences dels individus (Elster, 1993). Des d'aquest punt de vista, Olson analitza situacions com la del *free-rider* o "*gorrón*", és a dir, la d'aquelles persones que no participen de l'acció col·lectiva però que s'aprofiten dels beneficis d'aquesta, sense però córrer els riscos que podria portar. El cas d'un treballador que no participa d'una vaga però que espera beneficiar-se d'aquesta sí obté els resultats que els seus promotors busquen és un cas clar i, de fet, el model d'Olson s'ha aplicat sovint per

analitzar aquest tipus de situacions. El *free-rider*, però, pot explicar perquè alguns individus no participen en l'acció col·lectiva, però no perquè alguns sí ho fan. Olson intenta explicar-ho a través del concepte d'incentius selectius: cada organització proveeix als membres que participen d'alguns incentius de diferent tipus (materials, prestigi, respecte, autoritat...), els quals explicarien perquè una minoria sol mobilitzar-se i participar.

Aquesta perspectiva d'elecció racional, tot i tenir un nombre important de partidaris, presenta també importants limitacions, ja que no sembla fàcil poder explicar la participació dels individus en moviments socials a partir d'un càlcul estratègic cost-benefici. Sovint, aquesta participació no sol portar beneficis clars als que la fan. Al mateix temps, les motivacions que la impulsen són moltes de vegades de tipus ideològic o ètic i, per tant, no analitzables des d'una lògica cost-benefici (Dalton i Küchler, 1990). L'acció col·lectiva, segons Hirschman (1982) autor d'una de les crítiques clàssiques a l'enfoc de l'elecció racional, no pot concebre's exclusivament des d'una òptica instrumental com un mitjà costós, sinó que també cal tenir en compte que pot ser un fi en si mateix. Com assenyala Bourdieu (1980) un enfoc teòric que ho redueix tot al càlcul racional ens impedeix comprendre la lògica de totes aquelles accions que, sense ser fruit d'un càlcul o disseny racional, són raonables. En general, sembla difícil poder explicar qüestions lligades a la sociabilitat o a les relacions personals o afectives a través del llenguatge del càlcul econòmic (Neveu, 1996).

A partir dels anys seixanta emergiran noves perspectives teòriques que es convertiran en hegemòniques i oferiran un marc d'anàlisi dels moviments emergents des dels anys seixanta molt més fecund que els enfocs clàssics que tindran moltes dificultats per explicar de forma convincent l'onada de moviments socials emergents. Les noves perspectives seran: la *teoria de la mobilització de recursos* i alguns enfocs derivats com l'enfoc del *procés polític* als EUA, i les *teories sobre els nous moviments socials* a Europa. Les dues primeres estan relacionades, i diferents autors han desenvolupat la seva obra a cavall entre elles. Alguns autors com Casquette (1998) consideren més apropiat considerar la teoria de la mobilització de recursos com un enfoc genèric, en el qual es podrien distingir dos subenfocs: *l'enfoc organitzatiu* (que correspondria a la teoria de la mobilització de recursos en sentit estricte tal i com la considerem en aquest treball) i *l'enfoc del procés polític*. Em sembla però més adequat parlar de dues perspectives relacionades i no de dos subenfocs de la mateixa teoria.

La teoria de la mobilització de recursos engloba a autors diversos que presenten algunes similituds però també variacions importants. El seu objectiu és analitzar el "com" dels moviments socials, estudiant el procés pel qual els moviments i les organitzacions que en formen part empran els seus recursos per aconseguir els objectius perseguits. Parteix en molts aspectes del model d'acció racional d'Olson, ja que un dels seus objectius centrals és mostrar que l'acció col·lectiva no és un fenomen irracional com defensaven els enfocaments clàssics i concep l'emergència de moviments socials com una manifestació de la pluralitat democràtica de la societat occidental (Guidry, Kennedy i Zald, 2000). Entre les seves primeres formulacions tenim les d'Oberschall (1973) i especialment Zald i McCarthy (1977 i 1987), els quals es centren en l'anàlisi de les organitzacions i emfatitzen la seva rellevància per l'estudi dels moviments socials. Ambdós autors introdueixen conceptes com els d'*Empresari del moviment*, d'*Organitzacions de Moviment Social* (organitzacions formals que integren un moviment social identificant els seus objectius amb els d'un moviment), *Indústria de Moviment Social* (acció configurada per totes les organitzacions del moviment social amb l'objectiu de conseguir un canvi social), i *Sector dels Moviments Socials* (format per totes les indústries de moviments socials d'una societat). L'emergència de moviments socials és explicada, des d'aquesta òptica, per la capacitat de diferents grups i organitzacions de mobilitzar un conjunt ampli de recursos, materials o no, i la seva capacitat per reclutar adherents. Si la teoria de la mobilització de recursos té el mèrit d'haver subratllat la importància de les organitzacions i haver fet recaure l'atenció dels investigadors en elles, justament una de les seves limitacions més clares és l'excessiva atenció dispensada a les organitzacions (Casquette, 1998) en detriment de molts altres aspectes centrals en els moviments socials.

L'enfoc del procés polític emergí de forma més o menys contemporània a la teoria de la mobilització de recursos i tingué com a treball pioner l'estudi de McAdam (1982) sobre el moviment afroamericà als Estats Units. Altres autors com Tilly (1978, 1986) o Tarrow (1989, 1997) estan associats a aquesta perspectiva i introdueixen nocions i conceptes rellevants. Si la teoria de la mobilització de recursos es centra en l'estudi de les organitzacions, l'enfoc del procés polític es centra en l'estudi de les interaccions entre els moviments socials i les autoritats i analitza el context extern amb el qual aquests interactuen i es desenvolupen. Els seus autors introdueixen conceptes clau, que analitzaré més endavant, com els d'estructura d'oportunitat política, repertoris d'acció col·lectiva o cicles de protesta; concepte, aquest, que ens permet tenir una perspectiva històrica molt saludable en l'anàlisi dels moviments socials.

Entre les limitacions que és possible assenyalar a aquest enfoc, cal indicar un cert reduccionisme polític que posa poc èmfasi en els aspectes culturals relacionats amb els moviments socials. Com es veurà, ulteriors evolucions d'aquest enfoc s'han convertit avui en dia en els hegemònics en la matèria.

L'altre gran enfoc teòric sorgit als seixanta el constitueixen el que sol anomenar-se *les teories dels nous moviments socials*, sorgits i desenvolupats a Europa (Riechmann, 1994a). En certa forma, l'expressió *nous moviments socials*, designa tant un objecte d'estudi com l'enfoc utilitzat per fer-ho (Matthieu, 2004). De nou, ens trobem davant un enfoc ampli format per un conjunt d'autors amb una perspectiva similar, però no front a una escola estructurada. Entre els autors més significatius podem destacar a Touraine (1965, 1966, 1978), Offe (1988), Melucci (1989, 1996) i també alguns teòrics com Habermas (1975). Aquest conjunt d'autors coincideix en emfatitzar molt la dimensió cultural dels moviments socials, i no es centra tan en el "com" dels moviments socials propi de la teoria de la mobilització de recursos. Aquests autors assenyalen que l'aparició de moviments socials com l'estudiantil, contra la guerra del Vietnam, l'ecologista, el feminista, el pacifista o antinuclear,..., és fruit de les transformacions de les societats occidentals i marca una ruptura significativa amb la forma en què es manifestava el conflicte social i polític en les societats industrials clàssiques (Riechmann, 1994a). Des d'aquest punt de vista, aquests *nous moviments socials* representen reaccions als efectes perversos de la modernització i a l'aprofundiment dels mètodes de dominació i control social en les societats occidentals (Offe, 1988), a l'adveniment de la societat programada (Touraine, 1966 i 1978), o a la colonització del món de la vida, per utilitzar l'expressió de Habermas (1987). Poden ser concebuts, en aquest sentit, com moviments per la supervivència i emancipació de l'espècie humana (Riechmann, 1994a).

Des d'aquesta perspectiva teòrica, els moviments sorgits en finals dels seixanta i durant els setanta han de considerar-se com *nous moviments socials* que tindrien característiques distintives respecte els precedents, en especial el moviment obrer, pel què fa al terreny organitzatiu, a les formes d'acció col·lectiva o a la identitat. De fet, en particular a Europa, aquest moviments es desenvoluparen en polèmica o diàleg crític respecte al moviment obrer (Fernández Buey, 2004a). En el terreny organitzatiu es caracteritzarien per una mentalitat antiburocràtica i antijeràrquica, amb formes d'organització poc formalitzades i horitzontals. Al mateix temps, les seves formes de mobilització estarien dominades per formes d'acció col·lectiva no convencional, i d'acció directa, en general no violenta. Per aquest motiu

constituïrien un important desafiament a la política institucional en un context de creixent crisi de la democràcia representativa (Pastor, 1992), caracteritzat pel que recentment s'ha anomenat la desafecció democràtica (Putnam, Pharr i Dalton, 2000). Les seves demandes no es centrarien en la qüestió de la distribució de la riquesa, sinó que abastarien el conjunt d'aspectes referents a la reproducció social, posant èmfasi especial en la recerca d'autonomia i en la politització de la vida quotidiana i en la voluntat de reapropiar-se d'aquesta front als processos de mercantilització (Melucci, 1989), en un context de transformació dels valors dels individus cap a valors més postmaterialistes (Inglehart, 1977). I serien portadors d'un radicalisme autolimitat (Arato i Cohen, 1992), ja no lligat als grans projectes i ideologies històriques de transformació global de la societat, propis d'una part del moviment obrer. La dimensió cultural d'aquests nous moviments seria també particularment rellevant, com ja veïeren en el seu moment autors precedents com Marcuse (1969). Melucci (1989, 1996), en particular, ha posat molt l'accent en la dimensió cultural i simbòlica dels *nous moviments socials* i en l'anàlisi dels processos de formació d'identitats col·lectives. Finalment, una altra característica distintiva d'aquests moviments seria la seva composició de classe heterogènia, però dominada pel segment de les noves classe mitges, d'alt nivell educatiu, i el fet que la seva identitat no s'expressa en termes de política de classe.

L'últim aspecte indicat, la seva identitat no definida en termes de classe, seria una diferència central entre els nous moviments socials i el sindicalisme. Des de l'enfoc dels *nous moviments socials*, doncs s'assenyala l'existència de lògiques diferenciades de l'acció col·lectiva entre aquests i els sindicats, que es materialitzen en diversos aspectes: en el terreny organitzatiu, es contraposa un model d'acció col·lectiva a través d'organitzacions formalitzades amb un model d'acció col·lectiva a través d'organitzacions poc estructurades; en el terreny de les formes d'acció, si la vaga i les manifestacions són les principals formes d'acció col·lectiva dels sindicats, els nous moviments socials tenen com a principals formes d'acció, també la manifestació i l'acció directa no violenta (desobediència civil...); i en el terreny de les demandes, es contraposarien un model centrat en la distribució de la riquesa amb un model central en aspectes lligats a la reproducció social i a la vida quotidiana. En aquest darrer terreny, sovint, poden aparèixer interessos i objectius contraposats, per exemple en relació a qüestions lligades a l'ocupació i al mediambient, que dificulten l'acció conjunta.

Les *teories sobre els nous moviments socials*, desenvolupades principalment a Europa, constitueixen, doncs, una altra de les grans perspectives contemporànies en l'anàlisi dels

moviments socials. Entre les seves virtuts destaca la capacitat per compensar l'objectivisme de la teoria de la mobilització de recursos, la valorització de les qüestions lligades a les dimensions culturals i ideològiques en l'estudi dels moviments, i la formació d'identitats. Tanmateix convé assenyalar-ne algunes limitacions importants. Sovint es critica l'excessiu èmfasi que els autors d'aquesta perspectiva posen en la novetat d'aquests moviment respecte el passat, i per això sembla més adequat parlar de novetat relativa (Fernández Buey, 2004a). S'ha acusat també als teòrics dels *nous moviments socials* de tenir un coneixement històric deficient de la història del moviment obrer, assenyalant com alguns dels trets definitoris dels nous moviments existien també en el moviment obrer del segle XIX (Calhoun, 1995). Al mateix temps, s'ha acusat a molts d'aquests autors, com per exemple Offe (1988), de realitzar excessives generalitzacions teòriques respecte a fenòmens observats en situacions concretes, com ara el desenvolupament del moviment ecologista a l'antiga RFA. El concepte de demandes i valors postmaterialistes també ha estat criticat, ja que molts dels *nous moviments socials* també tenen demandes materialistes, com és el cas de les demandes del feminisme per la igualtat de drets de les dones al mercat de treball. Riechmann (1994a) suggereix la possibilitat que el concepte de postmaterialisme estigui desenfocat i assenjala que valors com la por a desenvolupar malalties degut a la contaminació, per exemple, no sembla que es puguin definir com a postmaterialistes.

El pas del temps ha posat en dubte moltes de les hipòtesis fortes dels teòrics dels moviments social. Així, per exemple, hem pogut constatar com durant els anys vuitanta i noranta ressorgia en certa forma la qüestió social, degut als efectes prolongats de les polítiques neoliberals (Neveu, 1996), i al mateix temps alguns dels nous moviments socials, no tots, han experimentat un procés de debilitament important. Al mateix temps, part d'aquests "nous" moviments ja fa dècades que existeixen, i es fa necessari distingir-los d'altres més recents com els "antiglobalització". Això fa que alguns autors parlin dels "nous-nous" o "novíssims" moviments socials (Ibarra, Gomà i Martí, 2002). Finalment cal assenyalar que l'evolució dels *nous moviments socials* des de mitjans dels anys vuitanta en endavant ha comportat canvis en els mateixos, tant pel què fa a les seves formes d'organització i de mobilització, propiciant l'aparició d'organitzacions més professionalitzades i formalitzades, i donant lloc en alguns casos a processos d'institucionalització. Es pot considerar, com recorda Fernandez Buey (2004a i 2004b), que a inicis dels noranta en la majoria de països industrialitzats existia més moviment organitzat des de dalt (a través de suport institucional) que des de baix. L'evolució dels partits verds a escala europea, des del seu sorgiment a la RFA a finals dels setanta i inicis

dels vuitanta fins avui en dia on participen en diferents governs, seria l'exemple extrem d'aquesta dinàmica d'institucionalització⁴. També s'ha analitzat el creixement de les Organitzacions no Governamentals (ONGs), que es produí de forma exponencial durant els vuitanta i els noranta, com a part d'aquesta dinàmica de formalització i professionalització organitzativa i d'una certa institucionalització, en considerar les ONGs com a nous moviments socials domesticats (Kaldor, 2003). Aquestes basen la seva activitat més en el terreny de la cooperació internacional i la sensibilització (amb campanyes informatives...) que no en el de l'acció i la mobilització de masses, si bé algunes estan també orientades a l'acció i, cal tenir present, que constitueixen una realitat molt heterogènia.

L'existència de diferents enfoc i paradigmes teòrics portà des de finals dels anys vuitanta a diversos autors a proposar síntesis teòriques que integressin els diferents enfoc. El punt de partida és la constatació que existeix una compatibilitat i complementarietat entre els principals enfoc, en especial entre la teoria de la mobilització de recursos i l'enfoc del procés polític i les teories sobre els nous moviments socials (Cohen, 1985). Entre altres similituds, les dues perspectives teòriques consideren que l'acció col·lectiva conflictual és un fenomen normal en les societats modernes, i els seus protagonistes no són éssers irracionals o mal integrats. També assenyalen la necessitat de prestar atenció no només a les mobilitzacions de gran escala sinó també al nivell menys visible i latent dels moviments socials, com ara les formes de participació i comunicació quotidianes dels seus membres. Des d'aquest punt de vista es podria considerar que moltes de les diferències són sobretot d'èmfasi en diferents qüestions. La teoria de la mobilització de recursos i l'enfoc del procés polític emfatitzen en especial la dimensió instrumental i estratègica de l'acció col·lectiva, per veure com els moviments utilitzen els seus recursos per aconseguir el què volen; mentre que les teories sobre els nous moviments socials es centren sobretot en les qüestions referides a la formació de la identitat o a les formes de comunicació (Riechmann, 1994a). Per aquest motiu és possible considerar que ambdós enfoc no són contradictoris, sinó més aviat complementaris i trencar així el dilema entre estratègia i identitat, per reprendre els termes de Cohen (1985), que havia marcat l'estudi dels moviments socials.

⁴ Per una anàlisi de l'evolució dels Verds alemanys fins a començaments dels noranta veure: Riechmann (1994b). Sobre l'evolució del moviment ecologista i els seus dilemes fins al mateix període: Fernández Buey (1994).

A finals dels vuitanta i inicis dels noranta vàries foren les aportacions que buscaren la integració entre els diferents paradigmes. És el cas de Tarrow i Klandermans i Kriesi (1988), Rucht (1991) i Morris i Mueller (1992), pels quals és possible fer compatibles els diferents enfoc ja que aquests s'ocupen d'aspectes diferents. La teoria de la mobilització de recursos analitza qüestions estratègiques i instrumentals dels moviments socials, com la importància de les organitzacions, els processos de reclutament, recursos..., i proporciona instruments conceptuals útils. Els enfoc del procés polític permeten analitzar la dinàmica dels moviments, el seu ritme i la interacció amb el poder i les autoritats. I les teories dels nous moviments socials es centren en els aspectes culturals i identitaris dels moviments socials (Juris, 2002). En certa forma, els límits i biaixos de cadascuna d'aquestes aproximacions teòriques es poden compensar amb les virtuts de les altres.

Aquesta perspectiva de síntesis ha donat lloc a importants contribucions durant els anys noranta que, poc a poc, han anat configurant un paradigma d'anàlisi hegemònic simbolitzat per les obres recents d'autors com Tarrow (1994, 1998), Tilly (1995), McAdam (1999) i Della Porta (1995), que analitzaré a continuació. Prèviament, però, considero necessari donar una definició operativa del mateix concepte de moviment social, que permeti concretar a què em refereixo en emprar aquest concepte, i que serà útil per a l'anàlisi posterior del moviment "antiglobalització".

L'amplitud de fenòmens que actualment es solen englobar sota el concepte de moviment social és molt ampli i existeixen múltiples definicions del concepte. I com recorda Tilly (2004b) l'ús del concepte és sovint equívoc i s'empra per designar fenòmens diversos. Els autors que han proporcionat definicions solen emfatitzar alguns dels aspectes rellevants dels moviments socials, en funció de la seva perspectiva teòrica i de les seves prioritats. La majoria de definicions ofertes per autors pertanyents a les diferents escoles, però, es basen en un seguit de conceptes i idees-força recurrents: conflicte, canvi social, acció col·lectiva, desafiament a les autoritats, participació no institucionalitzada, creació de noves visions del món, etc.

Diverses són les característiques assenyalades com a definitòries dels moviments socials de forma recurrent. Assenyalo a continuació les més destacades habitualment. Els moviments socials són formes específiques d'acció col·lectiva que solen diferenciar-se històricament d'organitzacions com els grups d'interès o els partits polítics (Neveu, 1996). Sorgeixen sempre en condicions de conflicte i suposen un desafiament col·lectiu per al poder establert (Tarrow,

1997; Pastor, 2002), sovint tenen un caràcter antisistèmic (Arrighi, Hopkins, Wallerstein, 1999; Wallerstein 2003) i necessiten identificar i construir un oponent i un antagonista (Touraine, 1965 i 1966). Per aconseguir-ho recorren a formes de participació col·lectiva no institucionalitzada (Dalton i Kùchler, 1992). Poden estar formats per diferents organitzacions, però van més enllà que una mera suma d'organitzacions (Raschke, 1994; Diani, 1988). La seva acció presenta una certa continuïtat temporal, això els diferencia de meres explosions socials puntuals, si bé aquesta continuïtat temporal és complexa i la seva trajectòria és inestable (Riechmann, 1994), motiu que ha portat a alguns autors a definir certes pautes cícliques en el seu desenvolupament (Alberoni, 1984). Els moviments socials elaboren una interpretació comuna de la realitat i noves visions del món (Snow i Benford, 1988), i creen solidaritat i identitats col·lectives basades en uns valors alternatius als dominants (Della Porta, 2003). I la seva comprensió requereix, per molts autors com Tilly (1978 i 2004b), una perspectiva històrica.

Partint d'aquestes consideracions, i de les reflexions teòriques assenyalades anteriorment, al meu entendre es pot definir, de forma operativa, un moviment social com:

un procés conflictiu protagonitzat per individus i/o organitzacions que planteja demandes i desafiaments al poder establert, mitjançant formes d'acció col·lectiva no institucionalitzada, durant una certa continuïtat temporal, guiada per una interpretació comuna de la realitat i un sentiment de solidaritat i identificació col·lectiva important.

Aquesta definició ens dona el punt de partida necessari per a poder estudiar posteriorment el moviment "antiglobalització", objecte de la meua anàlisi. Un cop realitzat un repàs als diferents enfoc teòrics en l'anàlisi dels moviments socials, i definit el concepte de moviment social, passaré a abordar els principals conceptes clau per al seu estudi i a formular una perspectiva de síntesi teòrica de les principals aproximacions.

1.1.3. Enfocs de síntesi i conceptes clau per a l'estudi dels moviments socials

Des de la voluntat de síntesi i complementarietat teòrica ja descrita han anat sorgint des de començaments dels anys noranta nous treballs i propostes teòriques d'anàlisi que, poc a poc, han anat construint un nou enfoc teòric dominant dins del món acadèmic, especialment l'anglosaxó. Aquest enfoc es basa en el model del procés polític analitzat anteriorment, però

incorpora elements clau de la teoria tradicional de la mobilització de recursos i de l'enfoc dels nous moviments socials, així com experiències procedents de disciplines com la sociologia, la història o la ciència política, sovint massa compartimentades. Alguns autors l'han batejat amb el nom de *political process theory (PPT)* (Goodwin i Jasper, 1999). Entre els autors més significatius d'aquest enfoc, que tenen diferències importants entre sí, cal destacar els treballs recents de Tarrow (1994, 1997, i 1998), Tilly (1995 i 2004b), McAdam (1999), Della Porta (1995), Traugott (1995) o McAdam, McCarthy i Zald (1999). L'obra relativament recent de McAdam, Tarrow i Tilly (2001) suposa un refinament d'aquesta perspectiva i un re-examen crític d'alguns dels seus postulats per part d'autors inscrits en aquesta orientació⁵. Al meu entendre aquest enfoc ens proporciona instruments útils per a l'estudi dels moviments socials contemporanis, sintetitzant bé aportacions d'enfocs anteriors i, per aquest motiu, l'adoptaré parcialment com a instrument analític, no sense abans realitzar un seguit de consideracions i aclariments previs.

Primer, utilitzar els instruments conceptuals i analítiques d'aquest enfoc no suposa oblidar algunes de les crítiques que han expressat autors com Goodwin o Jasper (1999) que consideren que els autors agrupats en el *political process theory* realitzen una aproximació massa universalista als moviments socials, intentant explicar amb instruments conceptuals similars moviments sorgits en contextos molt diferents, i de forma massa quantitativa i estructural.

Segon, utilitzar les eines analítiques proporcionades pels autors d'aquest enfoc, no implica deixar de considerar la utilitat de les aportacions d'altres perspectives. Aquest és el cas, per exemple, dels treballs d'anàlisi d'autors inspirats en la sociologia de Bourdieu, en particular als anys noranta, en un context marcat per la implicació del propi Bourdieu (1999 i 2001) amb els moviments socials i la seva producció intel·lectual sobre la qüestió. Treballs com els de Corcuff (2004a i 2004b), o estudis concrets com els de Duval *et al.* (1998) poden ser bons exponents d'aquest enfoc. També cal mencionar l'obra de Matthieu (2004) que barreja elements de l'escola de Bourdieu amb els conceptes de l'enfoc del procés polític.

⁵ Per una bona discussió crítica sobre aquesta obra de McAdam, Tarrow i Tilly (2001) és pot consultar el dossier monogràfic aparegut a la revista *International Review of Social History*, n° 49, amb articles de Kjeldstadli (2004), Simeon (2004), Welskopp (2004) i una resposta del propi Tilly (2004a).

Tercer, crec que també és útil tenir en compte alguns estudis sobre els moviments actuals, sorgits fora del camp acadèmic i dins del propi àmbit militant, com per exemple Klein (1999, 2001 i 2002), Aguiton (2001a), Albert (2003) i Roy (2002, 2004a i 2004b) els quals realitzen observacions i interpretacions útils per a comprendre els moviments socials actuals⁶. L'estudi de les obres sorgides dins del món militant i que no tenen un propòsit acadèmic em sembla una tasca recomanable per a qualsevol acadèmic que intenti analitzar els moviments socials.

Quart, considero també útil per l'anàlisi dels moviments socials tenir present les aportacions de teòrics que, sense ser especialistes sobre el tema, han realitzat importants reflexions sobre aquests en el marc de controvèrsies més àmplies, sovint d'ordre directament polític o estratègic, apart d'acadèmic, que han sorgit als darrers anys a la llum de l'emergència del moviment "antiglobalització". En particular, considero que cal tenir present les controvèrsies que han aparegut entre autors que simbolitzen diverses variants del pensament marxista, neomarxista o postmarxista entorn de l'anàlisi del procés de globalització, les característiques del capitalisme contemporani i del moviment "antiglobalització"⁷.

Finalment, considero que utilitzar els instruments conceptuals que ens proporciona l'enfoc del *political process theory* no vol dir compartir totes les concepcions de fons de molts dels seus autors en l'anàlisi del conflicte social, de la lògica d'aquest en el marc del capitalisme, de la naturalesa del sistema capitalista, ni de la relació entre l'explotació capitalista i les relacions d'opressió i de dominació que atravesen les societats humanes. En certa forma la utilitat que li pretenc donar, és més o menys equivalent al què Merton (1968) anomenava teories d'abast mitjà, útils en l'estudi de fenòmens concrets com els moviments socials. Òbviament, aquest no és el significat que molts dels teòrics dels moviments socials donen a les seves teories, sovint interpretacions generals de la societat, la història i dels processos de canvi social. A

⁶ Més endavant, al punt 3.2. oferiré una referència bibliogràfica més exhaustiva de la producció no acadèmica sobre els moviments socials actuals, en particular sobre el moviment "antiglobalització".

⁷ En concret, considero útil per a l'anàlisi dels moviments socials contemporanis tenir en compte els debats entorn l'obra de Negri i Hardt (2000 i 2004), i Holloway (2001), exponents de les corrents "marxistes autònomes", i entre aquests i altres representants d'un marxisme més pròxim al "marxisme clàssic" (per utilitzar una expressió d'Isaac Deutscher) i a la tradició marxista revolucionària, com Bensaïd (2001, 2003 i 2004a) o Callinicos (2001, 2003 i 2004). També cal tenir present els treballs d'autors com Harvey (1989, 2003 i 2004) i el seu "materialisme geogràfic", o Bellamy Foster (2000) o Meiksins Wood (2002). Tots aquests autors han realitzat anàlisis sobre qüestions relatives als moviments i lluites socials contemporànies que em semblen necessaris de tenir en consideració. Per una bona panoràmica de les diferents corrents de pensament marxista i neomarxista contemporànies cal referir-se a: Bidet i Kouvelakis (2001) i també a Bensaïd (2004b). Des d'un altre punt de vista teòric, també cal tenir en compte les obres recents d'autors emmarcats en la perspectiva de l'economia-món, com Arrighi, Hopkins i Wallerstein (1999), i Wallerstein (2003 i 2004) que, sense considerar-se analistes específics dels moviments socials, han dedicat esforços a estudiar-los.

efectes de la present investigació, la utilitat que donarà a l'enfoc del *political process theory* és considerar que ens proporciona conceptes i instruments vàlids per analitzar la dinàmica i les característiques dels moviments socials. Des d'aquest punt de vista, el meu ús dels conceptes i eines que ens proporcionen aquests autors per analitzar els moviments socials és compatible i integrable amb l'enfoc marxista subjacent en aquesta investigació, pel què fa a la concepció de la societat, la història, i el conflicte social, i que utilitzaré per a l'anàlisi contextual del procés de globalització, i per a l'anàlisi del sindicalisme i l'acció sindical que realitzo al capítol segon. En aquest sentit, cal recordar que autors com Skocpol (1979), en el seu estudi comparatiu sobre les revolucions socials, defensaren ja la possibilitat de combinar un enfoc general marxista en la comprensió de la societat, el conflicte i el canvi social, amb els instruments de les primeres aportacions d'autors del l'enfoc del procés polític.

Amb aquestes precisions teòriques passaré a analitzar més en detall les principals característiques i instruments conceptuals del *political process theory* per tal d'establir les eines i els conceptes que utilitzaré més endavant per analitzar el moviment "antiglobalització". Sintèticament, aquest enfoc avui hegemònic considera que els moviments socials emergeixen quan apareixen oportunitats polítiques per a grups socials que habitualment no en tenen. L'acció col·lectiva d'aquests grups socials està fonamentada en darrer terme en les estructures de mobilització i els símbols i significats culturals existents, i la seva pròpia acció crea noves oportunitats polítiques.

Des d'aquesta perspectiva teòrica es poden assenyalar alguns conceptes clau per a l'estudi dels moviments socials. McAdam, McCarthy i Zald (1999) assenyalen tres conceptes centrals reconeguts per una gran varietat d'autors:

- *l'estructura d'oportunitat política*, que fa referència a les constriccions i oportunitats que afronten els moviments socials en una societat donada
- *l'estructura de la mobilització*, és a dir, les formes d'organització formals o informals dels contestataris
- i els processos col·lectius d'interpretació, atribució i construcció social que realitzen els moviments socials, és a dir, els anomenats *processos emmarcadors* o també *marcs d'acció col·lectiva*.

Caldria afegir-hi també el conceptes de:

- *repertoris d'acció col·lectiva*, establert inicialment per Tilly (1978) i recuperat, entre d'altres, per Tarrow (1997), que fa referència a les formes de mobilització i acció.
- I el de *cicle de protesta* del propi Tarrow.

Analitzaré a continuació aquests cinc termes que seran útils per a l'anàlisi posterior del moviment "antiglobalització". L'*estructura d'oportunitat política* fa referència a la influència del context polític per al desenvolupament dels moviments socials. Tarrow (1997 i 1999) la defineix com les dimensions del context polític que serveixen per incentivar l'acció col·lectiva, és a dir, com les senyals percebudes pels agents socials que els animen o no a mobilitzar-se utilitzant els recursos de què disposen. Des d'aquesta òptica els moviments sorgeixen com a resultat de la creació o expansió d'oportunitats. Existeixen quatre grans dimensions que configuren l'estructura d'oportunitat política dels moviments en una societat: el grau d'accés i les possibilitats de desenvolupar una participació plena en el sistema polític per part dels diferents sectors socials; les alteracions en les aliances governamentals i entre els sectors dirigents; la disponibilitat d'aliats influents per part dels moviments socials; i l'existència de fractures i conflictes entre les pròpies èlites dirigents.

Per Tarrow, l'estructura d'oportunitat política és la variable més rellevant en l'estudi dels moviments socials. Cal remarcar però que l'estructura d'oportunitat política no s'ha d'entendre com una variable unidireccional, i que els propis moviments creen oportunitats polítiques com a resultat de la seva actuació. Alguns autors com Goldstone i Tilly (2001), també han assenyalat que si bé les oportunitats són un element molt important per explicar l'emergència dels moviments socials, el seu contrari, o sigui les amenaces, també és un factor explicatiu i han remarcat la importància de focalitzar els anàlisis en aquest aspecte. De fet, l'emergència dels moviments va lligat simultàniament a la seva percepció tant d'oportunitats com d'amenaces (McAdam, Tarrow, Tilly, 2001). Igualment, és important recordar el factor subjectiu (Matthieu, 2004) en l'anàlisi de les oportunitats polítiques, ja que és igual de rellevant l'existència d'oportunitats com el fet que aquestes siguin percebudes com a tals per a sectors socials potencialment mobilitzables. McAdam (1982) defineix com a "alliberament cognitiu" el procés pel qual les persones descobreixen les obertures i esclatxes de l'estructura

d'oportunitat política. En definitiva, un dels elements importants perquè emergeixin moviments és que aquells sectors que es poden mobilitzar tinguin confiança en sí mateixos i en les seves possibilitats per obtenir victòries i guanys.

L'estructura de mobilització, en termes de McAdam, McCarthy i Zald (1999) es refereix als canals col·lectius, formals o informals, a través dels quals les persones es poden mobilitzar. El concepte posa de manifest la necessitat d'analitzar les configuracions organitzatives i l'estructura que prenen els moviments socials per tal d'entendre la seva dinàmica i funcionament. I també és un concepte útil per evitar caure en un error habitual per part d'alguns analistes dels moviments socials: confondre aquests amb les organitzacions i col·lectius que en formen part (Tilly, 2004). Matthieu (2004) des d'una òptica pròxima a la sociologia de Bourdieu i inspirant-se en la noció de "camp" (Bourdieu, 1979 i 2001) ha proposat el concepte "d'espai dels moviments socials" per fer referència al conjunt dels moviments socials d'una societat concreta, constitutiu d'un univers de pràctica i sentit relativament autònom dins el món social. Dins de l'estructura de mobilització podem distingir diferents tipus d'organitzacions, tan pel què fa a la seva naturalesa com a la seva forma organitzativa. Es pot distingir: les ONGs, el què podríem anomenar simplement organitzacions socials, i que correspondrien estrictament al concepte "d'organització de moviment social" de McCarthy i Zald (1997) i que en alguns països com França solen anomenar-se habitualment associacions (Bérout, Mouriaux i Vakauloulis, 1998), i grups i col·lectius informals que no tenen una estructura definida. Cal recordar, també, que altres tipus d'organitzacions com els sindicats i els partits polítics solen participar en diverses formes als moviments socials existents, sobretot a través de coalicions i campanyes unitàries tot i que la seva relació amb el conjunt d'organitzacions socials i ONGs és un tema controvertit. Finalment, convé recordar que tot i que els moviments socials poden estar formats per diferents tipus d'organització, són més que una organització o una suma d'aquestes, i es poden concebre com un conjunt de xarxes de relacions entre una pluralitat de grups i individus (Della Porta, 2003), que pot prendre diferents configuracions organitzatives. La necessitat de concebre els moviments socials com una realitat que va més enllà de les organitzacions que el formen part ha estat emfatitzada per autors com Piven i Cloward (1977) que defensen una concepció espontaneïsta dels mateixos. En qualsevol cas, l'evolució d'un moviment està condicionat en gran mesura per les formes organitzatives que pren, qüestió directament relacionada amb la ideologia i identitat del moviment i també amb les diferents cultures polítiques de cada país.

Els *processos emmarcadors* o *marcs d'acció col·lectiva* fan referència a la importància dels aspectes culturals i de les idees innovadores en el desenvolupament dels moviments socials, assenyalada per autors com Tilly (1978) o Tarrow (1997). El concepte de marc (de l'anglès *frame*) prové dels treballs de Snow, Rochford, Worden i Benford (1986), i Snow i Benford (1988 i 1992) que, inspirant-se en l'obra d'Erving Goffman (1974), defineixen els processos emmarcadors com els esforços elaborats per grups d'individus per forjar visions del món compartides, legitimadores i impulsores de l'acció col·lectiva. Posteriorment, Snow i Benford (1992) amplien el seu model i el seu concepte de *frame*, senyalant que els marcs d'acció col·lectiva (*collective action frames*) contribueixen a crear una sensació d'injustícia útil per a la mobilització social, però que per ser-ho necessiten aparèixer com a creïbles per als sectors potencialment mobilitzables, és a dir, entrar en "ressonància" (*frame resonance*) amb les idees i visions del món d'aquests. Finalment, introdueixen també el concepte central de "marc dominant" (*master frame*) que fa referència al marc interpretatiu mobilitzador dominant, utilitzat pels diferents moviments socials en un període concret. La utilitat del concepte de *frame* però no ens ha de portar a oblidar les crítiques que alguns autors (Jasper, 1997; Benford, 1997) han realitzat als usos que s'han fet del concepte, sovint de forma massa psicologista. També en un altre sentit, alguns autors han acabat conferint un rol massa determinant a les idees, els programes, etc., en l'estudi dels moviments socials, oblidant altres qüestions que són molt importants per entendre'ls (Matthieu, 2004).

En qualsevol cas, la valorització d'aquesta dimensió cultural dels moviments socials és important per tal d'evitar certs reduccionisme polítics a l'hora de analitzar-los. Alguns dels millors treballs historiogràfics marxistes sobre la història del moviment obrer, d'autors com Thompson (1972) o Hobsbawm (1987) han posat de manifest la importància de la dimensió cultural, així com també alguns autors inspirat en la sociologia de Bourdieu, com Matthieu (2004). Moore (1978) en la seva obra clàssica sobre les bases socials de l'obediència i la revolta també analitzà la necessitat per part dels moviments socials de desenvolupar diagnòstic i solucions en relació al sofriment dels grups oprimits, pels quals aquest és interpretat com injust per un grup social determinat. Teòrics dels nous moviments socials com Touraine (1965) o Melucci (1989, 1996) ja emfatitzaren la importància de les qüestions ideològiques i identitàries, qüestió que també remarca l'aproximació cognitiva als moviments socials d'autors com Eyerman i Jamison (1991) que analitza els processos de creació de noves identitats socials estudiant per exemple la importància de les diferents manifestacions culturals (cançons populars...) en el desenvolupament dels moviments socials. Altres teòrics

com Gamson (1982 i 1988) també han analitzat la dimensió cultural i simbòlica dels moviments socials, en el seu cas per veure com produeixen discursos i interpretacions del món alternatives (el que l'autor anomena els *mobilizing packages*). Diversos autors han analitzat com els moviments socials contribueixen a difondre nous valors i a crear noves identitats col·lectives i tenen un efecte important en la configuració de la identitat personal, contribuint, per exemple, a augmentar l'autoestima de molts dels seus participants o a valoritzar identitats de grups socials estigmatitzats o infravalorats, com les minories ètniques (Neveu, 1996). La participació en moviments socials transforma l'experiència quotidiana i això afavoreix canvis en la forma de pensar i de concebre's a sí mateixos de les persones. En definitiva, la participació en episodis d'acció col·lectiva (Klandermans, 1992) modifica la percepció i la comprensió del món i afavoreix la reinterpretació de situacions i qüestions que abans es percebien d'una altra forma.

El concepte de *repertori d'acció col·lectiva* fou introduït per Tilly (1978 i 1995) per designar les pràctiques i formes d'acció pròpies dels moviments socials. L'autor el defineix com el conjunt de pràctiques de protesta limitades i rutinàries, culturalment apreses, que varien històricament en funció de l'evolució de les societats on tenen lloc. Les formes de protesta emergeixen de l'experiència de la lluita passada i dels seus èxits i fracassos, i no de filosofies polítiques abstractes. A cada moment històric les persones aprenen un nombre limitat de formes de protesta i la innovació en elles es veu condicionada pel context social de cada moment. El repertori d'acció col·lectiva en un moment donat no és, per tant, tancat o fix. Amb el concepte de repertori, Tilly estableix una analogia amb el jazz: un músic de jazz pot tenir un repertori estàndard, però això no és contradictori amb la seva capacitat d'innovar i improvisar. És important, des d'aquest punt de vista evitar una visió estàtica dels repertoris d'acció col·lectiva (Matthieu, 2004), ja que la seva evolució és fruit de la pròpia experiència de l'acció col·lectiva, dels resultats obtinguts, i de la reacció de les autoritats. Com assenyalen McAdam, Tarrow i Tilly (2001), el repertori dels moviments socials és com un conjunt de *performances* que es van redefinint i reinventant de forma improvisada com a resultat de la interacció amb els adversaris i oponents.

Tilly (1978 i 1995), tanmateix, realitza un enfoc macro-històric de l'evolució dels moviments socials, analitzant els seus canvis a llarg termini i no analitza tant l'evolució quotidiana a curt plaç del repertori dels moviments. Des d'aquest plantejament l'autor identifica una evolució històrica en les formes del repertori d'acció col·lectiva en l'adveniment de la societat moderna,

distingint entre un repertori propi de les societats pre-industrials al segle XVIII i el que emergeix al segle XIX amb l'adveniment de la societat industrial⁸. Els canvis en el repertori, però, no s'han d'entendre com un procés sobtat, sinó com una transició progressiva cap a noves formes d'acció col·lectiva, amb moments de coexistència entre repertoris diferents. El desenvolupament dels moviments socials va estretament lligat a la consolidació i formació de l'Estat modern (Wallerstein 2003), tot i que com assenyala Matthieu (2004) l'enfoc de Tilly està excessivament centrat en l'Estat i dóna poca importància a aquells manifestacions de l'acció col·lectiva i a aquells conflictes socials que no van dirigits a l'Estat. En qualsevol cas, en parlar de l'evolució històrica dels repertoris d'acció col·lectiva és important analitzar fins a quin punt el procés de globalització econòmica suposa l'emergència d'un nou repertori, com analitzaré més endavant.

Un darrer concepte a tenir en consideració és el de *cicle de protesta*. Les societats modernes han estat escenari del sorgiment d'importants moviments socials, revoltes, o revolucions, com han analitzat autors com Skocpol (1979). Aquest fet obliga a incorporar una necessària perspectiva històrica en l'anàlisi dels moviments socials per tal de poder comprendre millor la seva naturalesa. Els diferents treballs de Tilly (1978 i 1995) i Shorter i Tilly (1974) han estat pioners en la integració de la teoria de moviments socials, la sociologia històrica i els estudis sobre revolucions i canvi social. L'escola entorn de Wallerstein i l'enfoc dels sistemes-món també ha realitzat contribucions en aquest sentit (Arrighi, Hopkins, i Wallerstein, 1999). La història de les societats modernes mostra també com el sorgiment i desenvolupament dels moviments socials adquireix un caràcter inestable, no lineal, amb moments d'alta intensitat. Per explicar aquesta dinàmica sovint s'ha parlat d'onades o de cicles de mobilització. En aquest sentit, el concepte de cicle de protesta, resulta particularment útil.

Tarrow (1997) defineix un cicle de protesta com un període d'intensificació del conflicte social, caracteritzat per una ràpida difusió geogràfica i sectorial del conflicte per tota la societat (dels sectors més mobilitzats el conflicte s'expandeix fins a arribar als menys mobilitzats), per una forta innovació en les formes i el repertori de l'acció col·lectiva (són els moments on es

⁸ El primer és definit com a: parroquial (les accions implicaven a una sola comunitat), particular (les formes d'acció variaven molt en funció del lloc, de l'actor i de cada situació) i bifurcat (en mobilitzacions respecte qüestions locals la gent recorria a formes d'acció directa i quan es referien a temes nacionals, s'actuava dirigint-se a les autoritats locals perquè fessin d'intermediaris front les autoritats nacionals). En canvi, el repertori d'acció del segle XIX, propi de l'època industrial, es podrien definir com: nacional (temes i qüestions que afectaven a més d'una comunitat), modular (en diferents situacions, localitat i actors s'utilitzava el mateix tipus d'accions) i autònom (els mobilitzats establien interactuaven es comunicaven amb les autoritats nacionals sense intermediaris).

formen les noves formes que pren la protesta, com les barricades el 1848, les accions directes el 1968...), i per la creació de nous marcs de significat (ideologies, símbols...) que justifiquen la mobilització. Els cicles tenen un període ascendent i un altre decreixent que marca el seu final. Per entendre el funcionament dels cicles són importants els conceptes d'obertura, tancament i difusió de les oportunitats polítiques per al moviment que explica l'emergència del cicle i la seva evolució posterior.

Una altra de les característiques dels cicles de protesta és la seva dimensió internacional. El mateix Tarrow (1997 i 1999) assenyala com històricament els grans moviments socials de masses han traspassat les fronteres nacionals per diferents vies. Els primers moviments es difonien a través de diferents vies: els mitjans de comunicació de l'època, en especial la premsa escrita que jugà un rol molt important, els immigrants o exiliats polítics que propagaven les notícies, i aquells sectors de la població lligats al comerç i als circuits econòmics internacionals. El moviment obrer tingué als seus inicis una forta perspectiva internacional, l'internacionalisme obrer, que partia del convenciment que el sistema capitalista era de dimensió internacional i que, per tant, les respostes front al mateix també havien de ser internacionals. Existiren, també, alguns moviments organitzats a nivell internacional, com ara el moviment antiesclavista angloamericà (Keck i Sikkink, 1998). Els principals cicles de protesta al llarg de la història, com el de 1848 o 1968 s'han caracteritzat per un encadenament d'esdeveniments i mobilitzacions en diversos països del món, més o menys al mateix temps o en un espai de temps breu. Aquesta dimensió internacional dels cicles de protesta, que Tarrow considera que s'accentua al llarg de la història, ha experimentat un salt qualitatiu en el marc del procés de globalització, com es pot comprovar amb l'emergència dels moviments de resistència a la globalització neoliberal, que analitzaré en el punt següent des de la perspectiva conceptual i teòrica aquí esbossada.

El ressorgiment a gran escala dels moviments socials en el marc de la intensificació del procés de globalització econòmica, i el renaixement del conflicte polític i social, posa nous reptes per a l'anàlisi dels moviments socials i insta a la renovació dels instruments conceptuals disponibles per tal de comprendre aquesta nova onada de mobilitzacions a escala internacional que està emergint.

Tradicionalment la literatura sobre moviments socials ha pres l'Estat-nació com el context habitual en el qual es desenvolupen. Sovint, la dimensió internacional fou analitzada en clau

comparativa, a través d'estudis comparatius entre països, ja sigui en llargs cicles històrics o en períodes breus (Imig i Tarrow, 2001). L'obra d'autors com Tilly (1978) inicià una tradició d'estudis comparatius de llargs cicles de protesta entre diferents països, permetent establir les diferències nacionals en les formes i dinàmiques que prenen els moviments socials al llarg de la història. Estudis com els de Kriesi et al. (1995), que analitza els moviments socials de quatre països europeus, han mostrat les diferències entre països en breus períodes. Al mateix temps, la dinàmica de la globalització obliga a analitzar els moviments socials nacionals tenint en compte el context internacional en el qual es desenvolupen (Smith i Johnston, 2002), i a considerar que no són "presoners" de les fronteres nacionals (Jenkins, 1995). També obliga a anar més enllà dels estudis comparatius nacionals, per passar a analitzar un objecte d'estudi internacional o transnacional, utilitzant els instruments conceptuals per l'anàlisi dels moviments socials nacionals o domèstics en l'estudi dels moviments d'abast transnacional. La importància conferida, però, als moviments transnacionals és un tema controvertit, i un conjunt important d'autors, l'enfoc dels quals no em sembla correcte en aquesta qüestió, com Tarrow (1996, 2001 i 2002), Della Porta et al. (1999), Rucht (2002), o Matthieu (2004), tendeixen a relativitzar la seva importància o el seu caràcter realment transnacional. Com assenyala Seidman (2000), molts teòrics són reticents a considerar a un moviment social determinat com a realment transnacional, mentre que, en contrast, els activistes d'aquests moviments són molt menys restrictius a l'hora d'utilitzar aquesta etiqueta per referir-se als seus moviments.

Analitzaré tot seguit el moviment "antiglobalització", partint del l'enfoc conceptual i teòric esbossat en aquest apartat, i de la literatura recent sobre el mateix. Abans, però, tractaré breument el propi concepte de globalització.

1.2. L'EMERGÈNCIA DELS MOVIMENTS DE RESISTÈNCIA A LA GLOBALITZACIÓ NEOLIBERAL

1.2.1. El procés de globalització: una visió contextual

El concepte de globalització i l'evolució històrica del capitalisme

Analitzar l'emergència del moviment "antiglobalització" requereix primer abordar el propi concepte de globalització. No realitzaré aquí una anàlisi detallada del mateix, ja que aquest no

és l'objecte de la present tesi, sinó simplement duré a terme una aproximació contextual⁹. El debat sobre el concepte de globalització ha estat molt important en el terreny de les ciències socials en els darrers anys. És un terme polisèmic utilitzat per referir-se a molts fenòmens i que sovint es fa servir de forma imprecisa.

El concepte de globalització fa referència a diferents dimensions: econòmica, social, política, cultural, etc., de les quals l'econòmica és la més significativa. El debat sobre la globalització econòmica va estretament lligat a diferents qüestions. Les transformacions espacials de l'activitat productiva, per exemple, és un dels elements de referència en el debat sobre la globalització. El debat sobre el concepte sol anar lligat també al debat sobre el paper de les noves tecnologies, en especial les tecnologies de la informació. De fet, els diferents autors que han abordat la qüestió, han donat definicions diferents del concepte de globalització, emfatitzant-ne un o altre aspecte i dimensió concreta segons el cas. En general, la majoria d'elles fan referència a mutacions espacials i temporals¹⁰. Considero que a efectes del propòsit d'aquesta tesi és necessari avançar una definició operativa del concepte de globalització, que permeti precisar el significat que li atribueixo a aquest concepte i que estarà subjacent en les pàgines subsegüents de la tesi. Així, la globalització, al meu entendre, ha de ser concebuda com:

la fase actual del capitalisme, producte de les estratègies posades en pràctica pel capital després de l'esgotament de la fase fordista, caracteritzada per una extensió geogràfica a escala planetària del capitalisme, la (tendència a la) mercantilització de totes les esferes de la vida, la reestructuració de les funcions de l'Estat i el reforçament del pes de les grans multinacionals i de les institucions econòmiques internacionals en el terreny econòmic i polític, en un context de competència inter-imperialista entre els principals blocs econòmics mundials sota hegemonia nord-americana.

⁹ La bibliografia sobre el tema és molt extensa. Per anàlisis sociològiques generals més aprofundides del concepte de globalització es poden consultar entre d'altres: Bauman (2001), Beck (1998), Bourdieu (1999), Held et al. (1999), Harvey (1989), Castells (1997), o Giddens (1999, 2000 i 2001). He desenvolupat el concepte de globalització amb més detall en la memòria de doctorat: Antentas (2002).

¹⁰ Aquest és el cas, per exemple, de Harvey (1989), per qui la globalització fa referència sobretot a un procés de compressió espacial i temporal de la societat actual. Castells (1997) per la seva banda, considera la globalització, en el terreny econòmic, com una economia amb capacitat per funcionar com una unitat en temps real a escala planetària. Beck (1998), la considera com el conjunt de processos a través dels quals els estats s'articulen amb els diferents actors internacionals. Per Bauman (2001), l'aspecte característic de la globalització és la llibertat de moviment i la mobilitat, esdevinguts l'eix estratificador central de la societat actual. Giddens (1999, 2000 i 2001), per la seva banda, utilitza la idea de globalització com el marc de fons a partir del qual s'expliquen les transformacions socials actuals en el marc de la vida social, la família i el treball.

Per analitzar correctament les característiques del process de globalització considero necessari partir d'una aproximació històrica a l'anàlisi de l'evolució del sistema capitalista que ens permeti tenir una panoràmica general suficient per comprendre les característiques del període actual. De fet, sovint els debats sobre la globalització venen llastrats per aquesta falta de perspectiva històrica, que no permet enfocar correctament les discussions sobre els elements de canvi i continuïtat del període actual. Existeixen diferents escoles que analitzen el capitalisme tenint en compte aquesta perspectiva històrica, com ara la inspirada en l'obra de Wallerstein (1979, 1984 i 1999) i la seva anàlisi sobre el sistema mundial i l'economia món, que analitza l'història del capitalisme a través de successius cicles sistèmics d'acumulació¹¹. La història del capitalisme ha estat analitzada també des de l'enfoc de les "ones llargues", que es remunta en l'obra de l'economista rus Kondratiev (1992 [1922 i 1927]), que ha interpretat la història del capitalisme en termes de successives ones llargues de desenvolupament capitalista, caracteritzades per una fase expansiva i una fase de declivi o recessió. Dins de l'enfoc de les ones llargues, destaca en particular l'enfoc marxista associat a l'obra de Mandel (1979 i 1986)¹².

Des d'aquest punt de vista, es pot considerar que cada ona llarga es caracteritzaria per un determinat mode de funcionament hegemònic del capitalisme, és a dir, per un ordre productiu seguint a Dockès i Rosier (1983), autors inscrits en l'Escola de la Regulació. Un ordre productiu es caracteritzaria per quatre elements constitutius. El primer, un mode d'acumulació, format per les relacions específiques competitives entre els diferents sectors del capital i les relacions entre capital i treball (l'organització tècnica del treball, la relació salarial, el repartiment de l'excedent...). El segon, el tipus de forces productives materials, és a dir, les fonts d'energia, les innovacions tecnològiques, etc.. El tercer, un mode de regulació social, és a dir, l'organització de les relacions socials, l'estructuració de la reproducció de la força de

¹¹ Dins d'aquesta perspectiva, cal remarcar: els treballs recents del propi Wallerstein (2000, 2001 i 2004), i en especial l'obra d'Arrighi (1999), que pren com a referència l'obra de Braudel (1984a i 1984b), Arrighi i Silver (2001) i Silver (2002).

¹² Mandel intenta oferir una visió no determinista de la comprensió de les ones llargues i considera que aquestes són producte de la caiguda tendencial del marge de benefici i que les fases recessives no desemboquen de forma automàtica en nous períodes expansius. Les aportacions des d'un enfoc marxista a la perspectiva de les ones llargues són variades. Per una visió general es pot consultar: Went (2000) i l'obra ja relativament antiga de Kleinknecht, Mandel i Wallerstein (1992). Entre les diferents aportacions al debat es poden citar: les de diferents autors vinculats directament a l'obra de Mandel com: Husson (1996, 1999 i 2001), Martin, Dupont i Husson (2002), Louça (1999 i 2000), Louça i Freeman (2001), i Tombazos (2001); les d'autors marxistes no vinculats directament a l'obra de Mandel com Duménil i Lévi (1999 i 2001) i Chesnais (1996 i 2001); les d'autors vinculats a l'Escola de la Regulació com Dockès i Rosier (1983); i les d'autors vinculats a l'escola "radical" nord-americana com Edwards, Gordon i Reich (1982).

treball, i la regulació del conflicte social i polític. I, finalment, una divisió internacional del treball, conformada per la posició de cada economia nacional en el procés productiu, i també la jerarquització del poder polític i militar a escala mundial.

No és el meu objectiu analitzar amb detall les diferents teories d'anàlisi històrica de l'evolució del capitalisme, sinó simplement assenyalar la necessitat d'analitzar el capitalisme en perspectiva històrica per tal de poder comprendre les característiques de la seva etapa actual i comprendre que el capitalisme ha passat per successives etapes amb característiques específiques al llarg de la història.

La reestructuració neoliberal del capitalisme i les noves estratègies empresarials

La fase actual del capitalisme és fruit del procés de reestructuració internacional iniciat a mitjans als anys setanta, com a resultat de l'esgotament de l'ordre productiu sorgit després de la segona Guerra Mundial. Tractaré aquesta qüestió de forma molt esquemàtica, ja que no és l'objecte d'estudi d'aquesta tesi, a mode de síntesi contextualitzadora¹³.

El període posterior a la segona Guerra Mundial, sovint definit com l'Edat d'Or del Capitalisme (Hobsbawm, 1995) es caracteritzà per un creixement econòmic sostingut i per una acceleració de l'integració econòmica internacional, amb un ordre productiu format per quatre pilars: el taylorisme, el fordisme, el keynesianisme i l'hegemonia nord-americana en el terreny polític, econòmic i militar (Martin, Dupont i Husson *et al.*, 2002), discutida però per l'URSS i la seva àrea d'influència. Comportà la creació d'un model social de capitalisme de "benestar", caracteritzat per la integració social subordinada de la classe treballadora i un alt grau d'institucionalització del conflicte social, i per l'adveniment de la societat del consum de masses.

¹³ Aquestes qüestions han estat àmpliament analitzades per molts autors, als quals remeto per a una explicació més aprofundida. Per una anàlisi general del funcionament del capitalisme en aquest període es poden consultar, per exemple: Lipietz (1997), Coriat (1982), Aglietta (1979), i Boyer (1986), emmarcats dins de l'Escola de la Regulació; Mandel (1969 i 1979); i Baran i Sweezy (1972). Gorz (1995) i la mencionada obra d'Aglietta (1979) ofereixen una anàlisi dels canvis que la societat de consum provocà en la classe treballadora. Per a una anàlisi dels mecanismes d'institucionalització del conflicte social és útil consultar des d'una perspectiva neomarxista a Offe (1988 i 1996), Panitch (1980 i 1981) i Köhler (1995) que ofereixen visions crítiques dels principals teòrics del neocorporatisme com Schmitter (1985) i Lehmbruch (1985). Finalment, per a una anàlisi de l'evolució de la classe treballadora, l'obra de Castel (1997) ofereix una anàlisi històrica detallada.

L'esgotament d'aquest model obrí pas a un període de reestructuració internacional del capitalisme, caracteritzat per la posada en marxa d'estratègies de reorganització de la producció per part de les empreses i per un gir neoliberal de les polítiques econòmiques. L'objectiu de la reestructuració era relançar una nova ona expansiva mundial en un context favorable al capital pel què fa a la seva relació de forces amb el treball i restablir la taxa de benefici empresarial.

L'explicació de l'esgotament del període expansiu i de l'entrada en un període de crisi no és senzilla, i ha estat objecte de diferents interpretacions, amb accents diferents sobre la importància d'alguns fenòmens. Al meu entendre, és important remarcar que no és adequat buscar una interpretació monocausal a la crisi, sinó considerar que aquesta és fruit de la combinació de diferents fenòmens (Martin, Dupont, Husson *et al.*, 2002). En termes generals es pot establir que l'esgotament del model es manifestà en un prolongat descens de la productivitat real, fruit de les transformacions de fons de la lògica del sistema econòmic, acompanyat d'un constant creixement dels salaris reals, que comportà una progressiva reducció de la taxa de benefici empresarial. Des de finals dels anys seixanta es comença a observar un desajust i una desincronia entre productivitat i salari real, produint-se un major augment dels salaris que de la pròpia productivitat (Boyer, 1986).

En el terreny de les polítiques econòmiques generals, la reestructuració internacional del capitalisme comportà el pas cap a l'adopció de polítiques neoliberals i pro-empresarials basades en l'impuls de la desregulació i liberalització de l'economia mundial, i un canvi en les polítiques governamentals cap a una contenció de la despesa pública, el descens d'impostos, la privatització del sector públic i la flexibilització del mercat de treball. Les línies mestres del nou credo neoliberal formaren el què anys més tard, a inicis dels noranta, s'anomenà el "Consens de Washington". En el terreny laboral aquests canvis suposaren l'entrada en crisi de les formes de concertació social del període anterior. El gir neoliberal anà acompanyat també d'un reforçament geoestratègic dels EUA a nivell mundial des d'inicis dels anys vuitanta i un col·lapse dels països del Sud, en especial a través de la crisi del deute extern, i un reforçament de la seva subordinació, a partir de la imposició de plans d'ajust estructural.

En el terreny de la reorganització productiva, l'objectiu principal de les empreses ha estat millorar la seva competitivitat, a través de la recerca de flexibilitat, concepte ampli i de contorns poc definits (Lope, 1996) que genèricament cal entendre com la capacitat d'una

empresa per adaptar-se als canvis de l'entorn¹⁴. En general, els canvis produïts en els darrers vint o vint-i-cinc anys són una barreja de respostes adaptatives de les empreses als canvis de l'entorn i estratègies conscients (Recio, 1999). Des d'aquest punt de vista es pot considerar que la recerca de flexibilitat per part empresarial suposa un intent de descarregar sobre els treballadors les incerteses de la globalització (Miguélez, 2002). Els processos de reorganització productiva han estat àmpliament tractats en el terreny de la Sociologia del Treball i de l'Economia Laboral i no és el meu objectiu realitzar-ne aquí un ampli tractament (veure entre d'altres: Martin Artiles (1995 i 1999) i Lope, Gibert, i Ortiz (2002)). Em limitaré simplement a emfatitzar aquelles qüestions que tenen més rellevància per a comprendre el procés de globalització econòmica. De les diferents estratègies posades en marxa crec que cal incidir en particular en els processos d'externalització de la producció, en especial en la seva dimensió internacional,¹⁵ degut a la seva centralitat en el procés de globalització econòmica, els quals tenen el doble objectiu de reduir els costos laborals i reforçar el poder empresarial i de disciplina laboral. També cal remarcar l'adopció selectiva per part de les empreses de noves polítiques en el terreny de l'organització del treball i la gestió dels recursos humans, que tenen un impacte diferenciat entre diferents conjunts de treballadors, entre països i dins de cada país, provocant un fort procés de segmentació i dualització de la classe treballadora. D'una banda, els objectius de participació i implicació serveixen per intentar integrar en l'empresa i en la cultura empresarial a determinats sectors de la mà d'obra, els interessos dels quals s'intenten lligar als objectius i interessos de la pròpia empresa. D'altra banda, el caràcter selectiu i segmentat de les polítiques de recursos humans, serveixen per segmentar a la mà d'obra i actuen com a mecanisme de disciplina laboral i de control d'amplis col·lectius de treballadors (Lope, 1996; Martin Artiles, 1995).

Aquesta reorganització productiva a escala internacional, basada en l'externalització i la descentralització productiva, està a l'arrel del procés de globalització econòmica i ha tingut a les multinacionals com a principal força motriu, afavorides per les polítiques neoliberals i pro-empresarials aplicades. De fet les multinacionals poden ser considerades com assenyala Bello (2001) com l'agent primari del procés de globalització econòmica amb les seves estratègies d'expansió internacional, de descentralització i externalització productiva, i de reorganització

¹⁴ Per una anàlisi del concepte de flexibilitat i una tipologia dels diferents tipus de flexibilitat es pot consultar a: Atkinson (1986), Streeck (1986) Dharendorf (1986) i Regini i Sabel (1988 i 1989).

¹⁵ Seguint a Recio (1991) es pot definir l'externalització com un procés múltiple a partir del qual l'empresa treu cap enfora activitats que segueixen estant sota el seu control.

de la producció (i de la distribució) a escala internacional¹⁶. Les multinacionals, com assenyala Recio (2004a), són la forma més desenvolupada d'organització capitalista, de concentració privada de poder i els principals actors a l'hora de promoure un marc institucional a escala planetària a mida dels seus interessos. De fet, s'han convertit en un actor central de la política global, amb una creixent influència sobre els Estats, els processos de negociacions dins de les institucions internacionals i sobre la mateixa ONU¹⁷. En els darrers anys s'ha produït simultàniament una intensificació dels processos de fusió i de concentració empresarial, afavorits per les polítiques neoliberals, i un augment absolut del nombre de multinacionals. Segons l'UNCTAD (2000) l'any el 1998 existien al món 53.000 multinacionals que posseïen unes 450.000 filials, mentre que el 1999 el nombre d'empreses multinacionals havia ascendit a 63.000, amb unes 690.000 filials¹⁸.

Les estratègies de les multinacionals han suposat l'emergència d'un sistema de producció internacional integrat que avança cap a la configuració de xarxes de producció i distribució integrades a escala regional o global en el marc d'una divisió internacional del treball segmentada (Castells, 1997). Les estratègies posades en marxa per les multinacionals desde finals dels setanta han consistit en reorganitzar el procés de producció, mitjançant la descentralització del mateix, com hem vist, i les reestructuracions o *downsizings* de les grans plantes, i les deslocalitzacions (Went, 2000).

Tanmateix, com analitza Rovère (2002), és important distingir diferents tipus de multinacionals, pel què fa a les seves estratègies internacionals, i diferents fases en aquestes estratègies. L'autor distingeix entre tres grans tipus de multinacionals: firmes globals-locales, formades per empreses de sectors com la producció d'electricitat, cadenes de distribució..., que es dediquen a béns o serveis que no poden "viatjar", i que s'expandeixen país per país, necessitant establir una presència local en cada un d'ells forta pel què fa a la producció de

¹⁶ Existeixen diverses definicions de les firmes multinacionals, i fins i tot diferents termes per anomenar-les. Alguns autors utilitzen el terme multinacional, mentre que d'altres prefereixen utilitzar el de transnacional, com és el cas de la pròpia ONU. Jo empraré aquí el terme multinacional, perquè sol estar més extès en la literatura en castellà. Una definició operativa d'aquest tipus d'empresa ens l'ofereix Michalet (1985) per qui una multinacional és una empresa o grup empresarial, en general de grans dimensions, que a partir d'una base nacional està implantada en diferents països, i posseeix una estratègia i una organització concebudes a escala nacional.

¹⁷ Per una anàlisi del rol de les multinacionals dins de la UE i en les negociacions a la OMC veure Balanyá et al. (2002). Per les creixents relacions entre ONU i multinacionals, veure Barlow i Clarke (2001 i 2002).

¹⁸ De fet, entre aquests milers de firmes, realment compten, pel què fa al seu pes, unes 500, i només un centenar de les mateixes tenen unes dimensions realment gegantines i el seu volum de negocis supera àmpliament el producte interior brut de varis països.

béns o serveis; firmes multinacionals globals-regionals, com ara les del sector de l'automòbil, que organitzen la producció i distribució dels seus béns a escala regional (UE, Amèrica del Nord, Àsia-Pacífic...); i multinacionals globals-internacionals, representades per una minoria d'empreses, com Nike o Levi's, que no mantenen cap centre de producció de masses en els seus països d'origen, on hi conserven però un seguit d'elements clau per mantenir el control final del procés productiu i de l'activitat general de la firma, com ara: el disseny, marketing, tresoreria, gestió de la propietat, patents, relació amb els accionistes i les fonts de finançament.

Les grans empreses, i en especial les grans empreses multinacionals, juguen un paper central en l'economia global manifestat en varis aspectes, com ara la inversió internacional, el volum de comerç, o les pautes d'innovació tecnològica, tal i com autors com Harrison (1997) han posat de manifest¹⁹. Les estratègies de les firmes multinacionals a nivell internacional no s'orienten només a buscar accés a mercats, sinó també a racionalitzar el procés de producció des d'una perspectiva internacional (Held et al., 1999).

Les multinacionals controlen més del 70% del comerç mundial i el 75% de les inversions directes a l'estranger, i s'estima que un terç del comerç mundial entre béns i serveis correspon a intercanvis intrafirmes entre les filials de les multinacionals. Conjuntament representen entorn del 25% del PIB mundial, i es calcula que el comerç entre les filials i els grans grups suposen el 40% del comerç mundial. La propietat de les principals multinacionals està fortament concentrada en un nucli reduït de països. A finals dels anys noranta 170 d'entre les 200 principals multinacionals pertanyien a cinc països: EUA, Japó, França, Alemanya i Gran Bretanya (Clairmont, 1999; Touissant, 2002). La majoria de les grans multinacionals es concentren en sectors com l'energia, l'automoció, finances (bancs i asseguradores), alimentació, telecomunicacions, electrònica, i venda al detall (grans superfícies) (Verger, 2004). En termes de ma d'obra l'impacte quantitatiu de les empreses multinacionals és menor i la seva ma d'obra representa el 3% de la població activa mundial: empleen a uns 75 milions de treballadors a tot el món i dues terceres parts de la seva ma d'obra es situa en els països desenvolupats (Husson, 1999b). Tanmateix, la importància

¹⁹ L'obra de Harrison (1997) mostra com els processos de centralització no suposen la disminució de la concentració de poder econòmic en un nucli de grans empreses, sinó una reorganització del mateix, i desmenteix les teories dels teòrics de "l'especialització flexible" com Piore i Sabel (1990), per qui l'economia global suposaria l'entrada en una era caracteritzada per la proliferació de petites empreses i pel declivi històric de la producció en massa i de les grans corporacions.

qualitativa de les multinacionals en aquest terreny es molt gran, ja que marquen les tendències dominants en les estratègies empresarials d'organització de la producció i del treball.

La relació entre les multinacionals i els seus estats originaris ha estat objecte de varies interpretacions. Alguns autors, com ara Ohmae (1990 i 1995) han sostingut que són empreses "apàtrides", que no mantenen cap vincle ni cap compromís especial amb els seus països d'origen. Aquesta tesi ha estat desmentida per varis autors, que han mostrat la relació existent entre les multinacionals i els seus estats d'origen. D'una banda, existeix una relació estreta entre els estats centrals i les seves empreses multinacionals, com ja he apuntat anteriorment. Així, per exemple, les principals multinacionals europees mantenen vincles molts estrets, de tipus econòmic, institucional i jurídic amb els seus Estats d'origen (Rovère, 2004). Les multinacionals solen estar imbricades en el teixit empresarial dels seus països d'origen i això determina el seu comportament en molts aspectes, entre elles en el terreny de les relacions laborals (Ferner i Hyman, 1998). Alguns autors, com Marginson i Sisson (1994), analitzen l'emergència de "*company-based employment systems*", i la tendència de les multinacionals a imposar pautes comunes a les seves filials i plantes en el terreny de les relacions laborals, si bé les regulacions i normes existents a cada país s'entrecreuen amb aquestes tendències. Husson (1996) assenyala que la dinàmica de la globalització impulsa cap a un major autonomització de les multinacionals respecte als seus Estats, però sempre mantenint una reraguarda i una base nacional. La relació entre les multinacionals i els seus Estats d'origen, però, varia considerablement, de forma que, segons aquest autor, sol ser més intensa com més important i rellevant és l'Estat en qüestió. D'altra banda, el poder econòmic de les multinacionals està localitzat en la tríade del països del centre, i la creixent dinàmica de fusions i adquisicions que té lloc en l'economia global es fa sovint sota criteris geoestratègics, apart de les qüestions estrictament econòmiques (Founou-Tchigoua, 1999).

La importància de les multinacionals en el marc de l'economia global fa que sigui interessant, a efectes del propòsit d'aquesta tesi, la realització d'un estudi de cas com el de Miniwatt al capítol quatre que, com es veurà, permet realitzar una anàlisi complerta de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" a nivell d'empresa.

Característiques i estructura de l'economia global

Existeixen punts de vista teòrics molt diferents pel què fa al grau de novetat que la globalització representa respecte les fases històriques precedents. Considero que és convenient desmarcar-se tant dels autors partidaris de la tesis de la "hiperglobalització" (Ohmae, 1990 i 1995; Reich, 1993) segons la qual la globalització és una fase radicalment nova en relació al passat, com dels autors "escèptics" (Hirst i Thompson, 1996) pels quals la globalització és essencialment un mite. El meu punt de partida implica considerar la globalització com una fase amb elements de ruptura i de continuïtat amb el passat (Went, 2000), l'anàlisi de la qual no ha de fer-se només en termes descriptius i lineals sinó com un canvi substantiu i qualitatiu de la regulació de l'economia mundial (Prieto, 1999).

El procés de globalització és fruit per tant de les estratègies dels grans grups empresarials de reorganització de la producció i del treball i de les polítiques neoliberals aplicades en les darreres dècades. L'essència de la globalització, segons Husson (2001b), és la constitució d'un mercat mundial. Aquest autor ens recorda que ja Marx assenyalà el caràcter expansiu del capitalisme i la seva necessitat d'expandir-se a escala internacional. El *Manifest Comunista* (Marx i Engels, 1997 [1848]: 28) afirma que:

"Espoleada por la necesidad de dar cada vez mayor salida a sus productos, la burguesía recorre el mundo entero. Necesita anidar en todas partes, establecerse en todas partes, crear vínculos en todas partes. Mediante la explotación del mercado mundial, la burguesía ha dado un carácter cosmopolita a la producción y al consumo de todos los países."

De la mateixa forma, al llibre III d'*El Capital* (1946 [1894]: 322) Marx afirma que:

"El mercado mundial constituye de por sí la base de este régimen de producción. Por otra parte, la necesidad inmanente a él de producir en escala cada vez mayor contribuye a la expansión constante del mercado mundial."

La novetat de l'economia mundial actual, seguint sempre a Husson (2001b), és que tendeix cap a la formació d'un espai de valorització homogeni. El treball socialment necessari i les normes de competitivitat i rendibilitat tendeixen a establir-se a nivell mundial. La tendència a la formació d'un mercat mundial es realitza mitjançant un procés d'homogeneïtzació basat en l'eliminació dels menys competitius. L'obertura total de l'economia provoca un efecte expulsí pel qual els països del Sud, amb uns nivells de productivitat molt inferiors al Nord, són expulsats com a productors de l'economia global.

El procés de globalització comporta una estructuració jeràrquica del planeta entorn a tres grans regions (UE, Amèrica del Nord i Japó i sud-est asiàtic) sota hegemonia dels EUA. L'anàlisi dels fluxos d'inversió internacional mostra clarament el caràcter territorialment esbiaixat de l'economia global. A mitjans dels anys noranta el 78% de la inversió estrangera directa internacional mundial es dirigia als propis països industrialitzats (38% UE, 28% Amèrica del Nord, 11% Japó) i només el 22% als països subdesenvolupats (sobretot a Àsia, 11%) (Husson, 1999b; Touissant, 2002). En aquesta configuració triàdica de l'economia mundial cal tenir cada cop més present el pes dels anomenats països emergents, en particular de la Xina la inserció en l'economia mundial de la qual quedà simbolitzada amb la seva entrada a l'OMC el novembre del 2001²⁰.

L'estructuració real de l'economia global mostra que el discurs sobre el dumping social dels països de baixos salaris i la seva repercussió en el nivell d'atur dels països del nord és incorrecte o massa sobre-emfatitzat. Segons l'Organització per la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) el pes de les exportacions dels països subdesenvolupats no representa ni el 1'5% del total de les despeses en béns i serveis dels països de l'OCDE, motiu pel qual el mateix organisme internacional en el seu informe sobre l'ocupació de 1998, descarta que les exportacions del Sud puguin ser un factor explicatiu de l'atur o de la baixada relativa dels salaris dels treballadors poc qualificats del Nord (Husson, 1999b). Tanmateix, l'impacte de les deslocalitzacions i la competència internacional en les economies del nord sí que és rellevant en alguns sectors concrets, com per exemple el tèxtil o la microelectrònica i contribueix a una pressió a la baixa sobre les condicions de treball. Sovint els impactes socials de la crisi d'algun d'aquests sectors són molt significatius ja que aquests solien estructurar l'economia de la regió afectada per les deslocalitzacions.

El procés de globalització comporta una reestructuració vertical de l'economia mundial (Husson, 1999b) entorn als tres grans pols mencionats, té un caràcter asimètric i genera una polarització de l'acumulació capitalista a nivell mundial que marginalitza gran part del planeta. La posició d'un país en la jerarquia global ve definida per la seva capacitat per competir en el mercat mundial. Com assenyala Amin (1999) aquesta competitivitat és un producte complex en el qual conflueixen diferents factors econòmics, polítics i socials. Les relacions de

²⁰ Per una anàlisi de l'evolució de l'economia xinesa veure: Udry (2005), Harvey (2004) i Ge Xiaojin (2004).

dependència entre el centre i la perifèria, o entre el Nord i el Sud, es perpetuen a través de múltiples mecanismes, entre els que destaca el deute extern. La jerarquització de l'economia mundial no només es produeix entre països, sinó també dins d'aquests. Segons Castells (1997) la nova divisió internacional del treball, no es pot entendre en termes exclusivament geogràfics, sinó en funció de les diferents posicions de cada segment econòmic en l'arquitectura del sistema productiu global. Es produeix una tendència al fraccionament o segmentació geogràfica i social de l'economia mundial, entre països i dins d'aquests i a la polarització de l'acumulació a nivell mundial (Husson, 1996; Katz, 2002). Des d'aquest punt de vista, el procés de globalització pot analitzar-se en termes de desenvolupament desigual i combinat (Mandel, 1979).

Aquesta dinàmica de reestructuració vertical del planeta, de fraccionament econòmic i social entre països i dins de cada país, de l'economia mundial és sintetitzada per Martín, Dupont, Husson *et al.* (2002) amb els següents termes:

"En efecto la dialéctica fraccionamiento/integración aparece actualmente como el principal movimiento de la economía mundial. Con el hundimiento de las sociedades burocráticas del Este, puede decirse que el capitalismo imprime su marca al conjunto del planeta, sobre el cual ejerce su dominio más o menos exclusivo y sin consideración de las fronteras nacionales. Pero ha perdido la capacidad de extender su lógica en profundidad y funciona como una enorme maquinaria de exclusión: en lugar de asimilar a su lógica las capas sociales y las zonas geográficas, ejerce una selección sistemática y rechaza todo lo que no consigue integrar a dicha lógica. Representa el paro y las exclusiones en los países ricos, el crecimiento del sector informal en los países pobres. Introduciendo la competencia entre formaciones sociales que se sitúan a niveles de productividad extremadamente dispares, introduce la regresión social, y ahoga toda perspectiva de progreso social de los demás (2002: 117-118)".

La globalització ha afavorit l'augment de les desigualtats salarials i la concentració de la riquesa entre països i dins de cada país. A títol d'exemple, les 225 persones més riques del món posseeixen el mateix que els 2.500 milions d'habitants més pobres del planeta, i segons dades del mateix BM el nombre de persones que viuen per sota el llindar de pobresa absoluta passà de 1200 a 1500 milions entre 1987 i 1999 (Touissant, 2002). Un altre fenomen característic és l'emergència d'àmplies bosses de pobresa urbana, en especial en els països del sud, en un context de creixent urbanització del planeta. Es calcula que uns 921 milions de persones viuen en àrees urbanes "hiper-degradades" (*slums*), conformant el què Davis (2004) anomena un "planeta de ciutats-miseria" (*planet of slums*)²¹. Els efectes de l'economia global

²¹ El mateix autor, ens recorda que els estralls causats pel procés de globalització actual al Sud del planeta és equivalent, en termes del cost humà, al creat per l'impacte de l'expansió econòmica internacional i l'imperialisme

són particularment negatius per a les dones, que presenten índexs de pobresa superiors als homes, i ocupen els llocs de treball pitjor remunerats de les cadenes internacionals de producció, com ara les *maquilas* de diverses zones franques, l'existència de les quals és producte de les estratègies d'externalització i d'internacionalització de la producció tractades anteriorment.

Globalització, imperialisme i paper de l'Estat

El paper de l'Estat en la globalització és una de les qüestions més discutides. Entre molts autors està bastant estesa la tesi de la "fi dels Estats", i de la reducció radical del seu paper com a agent regulador de l'economia que havia jugat durant l'Edat d'Or del capitalisme. Aquesta tesi és defensada per autors apologetes de la globalització, com Ohmae (1990, 1995), per qui els estats haurien quedat reduïts a la impotència front a la lògica de l'economia global i a la força dels mercats. Entre els crítics de la globalització, però, també existeixen analistes, com Ramonet (1997) que emfatitzen molt la pèrdua de poder dels Estats, front al creixent poder dels mercats financers, presentant els estats com una víctima d'aquests. Tot i assenyalar un fenomen correcte, els enfocaments d'aquests tipus solen tendir a simplificar excessivament el paper actual de l'Estat i tendeixen a quedar atrapades en el dilema Estat vs. Mercat, limitant-se a la defensa del primer front al segon, desde de postulats neokyanesians o socialdemòcrates (Pastor, 2000).

La tesi de la "fi de l'Estat" també és mantinguda, a la seva manera, per Negri i Hardt (2000), si bé partint d'unes premisses teòriques radicalment diferents. Segons aquests dos autors la globalització marca la tendència cap a la constitució d'un Imperi global, en el qual l'estat-nació queda desprovist de tots els seus elements de sobirania, militar, política, i cultural. El nou Imperi, abstracte, sense centre, faria desaparèixer l'antiga subordinació dels països del Sud als estat-nació imperialistes, així com la jerarquia imperialista entre països, en el marc d'una reorganització de l'espai mundial sota l'Imperi. Segons ambdós autors, la globalització suposa la creació d'un ordre mercantil homogeni a nivell planetari, on sota la batuta directa del capital a través de les grans empreses multinacionals principalment, en el qual la mediació dels estats esdevé una qüestió secundària.

de l'era victoriana a finals del segle XIX, amb la incorporació forçosa de milions de camperols d'Àfrica i Àsia al mercat mundial i a l'economia mundial de l'època (Davis, 2001).

Considero que una anàlisi més detallada del paper dels estats en l'economia global mostra com la dinàmica de la globalització no significa la fi del paper dels estats, sinó una transformació dels mateixos i un canvi en la seva ordenació jeràrquica en l'escena mundial (Chesnais, 1997). De fet, la globalització afecta de manera diferent als estats del centre que als de la perifèria, i ha estat afavorida per les polítiques adoptades pels diferents estats, orientades a satisfer els interessos del gran capital (Founou-Tchuigoua, 1999; Panitch, 2000). Com assenyala Castells (1997), els estats des de finals dels anys setanta han afavorit la desregulació dels mercats i la privatització de les empreses públiques en molts dels sectors estratègics (telecomunicacions, finances...). L'objectiu de les polítiques econòmiques dels principals estats del nord ha estat recolzar el desenvolupament tecnològic i la infraestructura productiva per afavorir la competitivitat de les empreses nacionals. Els estats perifèrics, per la seva part, s'han dedicat essencialment a crear les millors condicions per atraure la inversió estrangera.

Els estats han anat redefinint les seves polítiques i reformulant les seves funcions, actuant com un agent mercantilitzador i tendint a convertir-se, com assenyala Pastor (2000) en el que s'ha anomenat estat competitiu o menguant, l'objectiu del qual és crear un entorn favorable als interessos del capital. Especialment en els països del Sud, la seva intervenció s'ha orientat a atraure capital i inversió estrangera, oferint les màximes facilitats possibles. En el terreny de la sobirania, en canvi, aquest autor ens recorda que l'estat sí que ha experimentat una crisi de centralitat en tant que subjecte de sobirania territorial exclusiva, degut a la seva pèrdua parcial de la capacitat de regulació econòmica, com a conseqüència del procés de globalització i de regionalització, encara que, lògicament, aquesta erosió en matèria de sobirania és molt desigual en funció de la posició de cada estat en la jerarquia mundial.

Es pot considerar, seguint a Bensaïd (2003a), que la constel·lació conceptual de la política moderna, basada en conceptes com sobirania, poble, nació, fronteres..., es difumina i dilueix, en un context marcat per una lògica simultània de desterritorialització i reterritorialització de la política. En l'economia global, es produeix una situació creixent de dissociació entre les esferes econòmica i política, que posa fi a la coherència relativa entre mercat, territori i estat que formaven les economies nacionals de la postguerra, i que implica una mutació general de les condicions temporals i espacials de l'activitat política (Bensaïd, 1997) i de les relacions laborals. En altres paraules es produeix una pèrdua de coherència entre Estat, aparell productiu, moneda i societat (Husson, 1996).

En aquest context, es produeix una estructuració complexa del poder polític global. Seguint a Beck (1998), no es pot parlar d'un govern o d'un estat mundial²². En la mateixa línia Husson (2001) ens recorda que l'entramat format per les institucions internacionals, els principals Estats, i les empreses multinacionals constitueixen una estructura de poder complexa i caracteritzada per una certa absència de coherència, la qual és funcional als interessos del capital.

Un primer element de l'estructura política planetària és, com ja s'ha indicat anteriorment, l'existència d'una estructuració jeràrquica entre els estats, mitjançant la qual els estats del nord exerceixen una dominació política i econòmica sobre els del Sud. En aquest context, els països del G-8 formen el nucli d'estats més poderosos del planeta. Aquest òrgan actua com un òrgan de coordinació de les polítiques econòmiques i de les estratègies internacionals dels països integrants, sota l'hegemonia dels EUA (Bello, 2001; Touissant i Millet, 2004). Un segon element, el tenim amb les institucions internacionals, que juguen un rol també clau en el disseny i gestió de l'economia global. En aquest sentit, els tres pilars fonamentals de l'ordre econòmic són l'Organització Mundial del Comerç (OMC), creada a Marrakech el 1995 com a culminació de la Ronda Uruguay del GATT, i que proporciona el marc institucional per la liberalització de l'economia mundial segons els interessos de les multinacionals dels països del nord; el Fons Monetari Internacional (FMI) encarregat de promoure la lliure circulació de capitals i l'aplicació del programa neoliberal als països del Sud mitjançant la imposició dels programes d'ajust estructural; i el Banc Mundial (BM) encarregat de supervisar la transformació de les economies dels països del Sud i la seva integració a la nova economia global seguint els patrons neoliberals.

La inestabilitat derivada de la dinàmica de l'economia global ha portat també a una creixent importància de la dimensió militar de la globalització, de la globalització armada (Serfati, 2001) i de la militarització d'importantes regions del planeta, sota hegemonia nord-americana. La OTAN, les funcions de la qual foren redefinides durant la guerra del Kosovo, apareix com l'encarregada d'actuar com a gendarme mundial, actuant al servei de la supremacia militar

²² Tampoc és possible parlar al meu entendre de l'existència d'una "burguesia global" o d'una "classe dirigent transnacional" com erròniament postulen autors com Robinson i Harris (2000). Serfati (2001b) estableix que no es pot parlar d'un procés de constitució d'una burgesia mundial, si bé existeixen tendències cap a la transnacionalització de les classes dirigents o fraccions de les mateixes.

nord-americana i el seu intervencionisme exterior, i és el marc en el qual es plasma l'aliança militar subordinada de la UE amb els EUA (Serfati, 2004).

Des d'aquesta perspectiva, a naturalesa del procés de globalització manté vigent el concepte d'imperialisme con a concepte d'anàlisi de l'economia mundial. El concepte d'imperialisme apareix a començaments del segle XX, primer amb la contribució de l'economista liberal Hobson (1902) i després amb les intervencions al debat de diferents autors marxistes²³. De forma genèrica podem definir l'imperialisme com l'apropiació sistemàtica per part d'una nació del valor generat per una altra i se'l pot considerar com la forma política de la globalització capitalista (Bensaïd, 2001b).

En el camp però dels propis autors crítics amb el procés de globalització han sorgit algunes interpretacions, com les de Negri i Hardt (2000 i 2004), que han qüestionat el concepte d'imperialisme, assenyalant que la globalització transcendeix l'estadi mateix de l'imperialisme per avançar cap a una situació d'Imperi absolut, en el qual la jerarquia entre estats i la subordinació dels països del Sud respecte els estat imperialistes desapareix en el marc d'una reorganització del planeta sota la dominació d'un Imperi central abstracte i sense centre, i on el capital i les firmes multinacionals ja no tenen vincles amb cap Estat.

Molts són els autors marxistes que han polemitzat explícitament amb les tesis de Negri i Hardt²⁴. Malgrat les diferències, tots coincideixen en criticar la tesi central de Negri i Hardt d'un Imperi sense centre i a-territorial i de la superació i desvinculació del capital i de les empreses multinacionals respecte qualsevol Estat o institució política. Aquest conjunt d'autors coincideixen en remarcar alguns trets característics del procés de globalització i de l'imperialisme contemporani: el caràcter contradictori i no acabat del procés de globalització;

²³ Sutcliffe (2002) ofereix un bon repàs històric del debat sobre el concepte d'imperialisme des de començaments del segle XX fins als nostres dies. El concepte d'imperialisme, tal i com sorgeix a inicis de segle es refereix a una teoria general de l'economia mundial, i no simplement una teoria de l'explotació del països del tercer món com habitualment es pensa (Martín, Dupont, Husson *et al.*, 2002). Es pot considerar que el terme conceptualitza dos tipus de problemes: les relacions de dominació entre els països del Nord i el Sud, o centre i perifèria, i les relacions entre les pròpies potències imperialistes (Katz, 2002).

²⁴ Cal destacar a: Bensaïd (2001b, 2003 i 2004a), Callinicos (2001 i 2004), Fernández Buey (2004), Husson (2001b), Ali (2004), Harvey (2004), Meiksins Wood (2002), Tombazos (2001), Serfati (2004), Boron (2002) i Katz (2002). Els debats entorn de l'obra de Negri i Hardt s'emmarquen en un context de renovació desl debats recents sobre l'imperialisme, en particular després del 11S del 2001 i la posada en marxa de la "guerra contra el terrorisme" de l'administració Bush. En part, com recorda Katz (2002), el renaixement del debat sobre l'imperialisme ha modificat també els debats habituals sobre la globalització, centrats en general en el debat sobre els elements nous o no de la mateixa i en la crítica a les polítiques neoliberals.

l'existència d'elements de competència inter-imperialista en el terreny econòmic entre les principals potències econòmiques, en un context d'hegemonia militar incontestable dels EUA i d'aliança política i militar subordinada per part de la UE i del Japó respecte els primers; i l'existència de forts vincles entre les grans firmes multinacionals i els principals Estats.

En termes històrics, des d'una perspectiva d'anàlisi de l'evolució del capitalisme a llarg plaç poden assenyalar-se diferents fases de l'imperialisme, que corresponen als diferents períodes del capitalisme. Des d'aquest punt de vista, seguint a Bensaïd (2001b), podríem distingir: una primera fase, la fase d'hegemonia britànica, caracteritzada per les conquestes colonials del s.XIX (on destaquen les guerres de l'opi, les intervencions colonials a la Índia, a Egipte, a l'Afganistan, les expedicions franceses a Algèria, a Mèxic..., la repartició europea de l'Àfrica...). Una segona fase, la de l'imperialisme modern, caracteritzada per l'exportació de capitals, l'apropiació de matèries primeres a les colònies, i la fusió entre capital industrial i capital bancari. Una tercera fase, la posterior a la Segona Guerra Mundial, marcada per la guerra freda, les guerres d'alliberament nacional, l'aparició del moviment dels no alineats a la Conferència de Bandung (1955), l'auge de la ideologia "desenvolupamentista" de la CEPAL. I, finalment, la fase de la globalització, caracteritzada per l'ofensiva neoliberal, la desaparició del Bloc de l'Est, el retrocés del moviment obrer als països del nord i el fracàs dels projectes nacional-populistes al tercer món (Bensaïd, 2001b). Aquest imperialisme contemporani no es basa en l'expansió territorial o el control físic de les rutes comercials però, al mateix temps, el poder militar té més rellevància que mai, en un context d'hegemonia militar nord-americana (Meiksins Wood, 2002). Comporta una dinàmica de recolonització política però no territorial i un augment de l'intervencionisme militar (Katz, 2002).

Segons Harvey (2004) l'imperialisme contemporani en els temps de la globalització neoliberal pot definir-se com un "imperialisme de la desposseïció", que es basa en el que l'autor anomena processos "d'acumulació mitjançant desposseïció". L'autor considera que els processos que Marx (1975[1867]) definia com acumulació primitiva o originària, lluny de ser processos propis exclusivament en una etapa inicial del capitalisme, es donen de forma recurrent i permanent en l'expansió del capital i plenament vigents en el capitalisme contemporani. Per aquest motiu l'autor proposa abandonar el concepte de primitiva o originària i anomenar aquests processos "acumulació per desposseïció", la qual presenta una àmplia varietat de mecanismes, alguns de tradicionals i ja analitzats per Marx (com la privatització i mercantilització de la terra i l'expulsió del camperolat, la privatització dels béns

comunals...) i d'altres de nous (com la negociació dels drets de propietat intel·lectual dins l'OMC o la creixent mercantilització de la cultura). Dins d'aquest conjunt de mecanismes, la privatització constitueix segons l'autor el principal instrument de l'acumulació per desposseïció contemporània, si bé aquesta es realitza a través d'una àmplia varietat de formes de desposseïció de béns i recursos, ja sigui a través de l'apropiació de recursos naturals, de la supressió de qualsevol forma no capitalista de producció i consum, de la desposseïció de béns mitjançant l'especulació financera, la manipulació del crèdit i les accions, del registre de patents, o la mencionada privatització massiva de serveis i béns públics.

És precisament front aquesta lògica del procés de globalització, i front a les conseqüències socials que genera, que des de mitjans dels anys noranta emergí l'anomenat moviment antiglobalització, que analitzaré a continuació.

1.2.2. El nom i l'emergència del moviment "antiglobalització" i de les resistències contra la globalització

Les mobilitzacions durant el III Encontre Ministerial de l'OMC a Seattle el novembre de 1999 van significar la irrupció pública de l'anomenat "moviment antiglobalització". Aquestes significaren un abans i un després en l'evolució dels moviments crítics amb la globalització neoliberal. Des de llavors han tingut una creixent atenció política i mediàtica i han propiciat l'aparició d'una abundant literatura i producció intel·lectual, ja sigui des d'una perspectiva militant i/o acadèmica.²⁵

²⁵ Sense voluntat de ser exhaustiu, entre els principals estudis i anàlisis acadèmics dels moviments transnacionals i del moviment "antiglobalització" podem assenyalar a: Castells (1997), Keck i Sikkink (1998), Della Porta, Kriesi i Rucht (1999), Starr (2000), Gills (2000), Guidry, Kenney, i Zald (2000), Pianta (2001), Pastor (2002), Antentas (2002), Della Porta (2003), Andretta, Della Porta, Mosca, Reuter (2002), Della Porta i Mosca (2003), Kaldor (2003), Romero (2003), Calle (2003), Khagram, Riker i Sikkink (2003). Dins del propi moviment "antiglobalització" ha emergit una quantitat molt important de literatura militant, dedicada a l'anàlisi del moviment, als seus reptes i perspectives, i al debat estratègic entre els diferents sectors que en formen part. Entre les principals referències generals podem senyalar: Brecher, Brown i Cutler (2003), Brecher i Costello (1994), Mander i Goldsmith (1996), Brecher, Costello i Smith (2000), Aguiton (2001a i 2001b), Klein (1999, 2001, i 2002), Bello (2001), Seone i Taddei (2001), Barlow i Clarke (2001), Cannavo (2002), Roy (2002, 2004a i 2004b), Holloway (2001), Negri (2001 i 2004), Cassen (2003), Harman (2000 i 2004), Bensaid (2003a i 2003b), Callinicos (2001, 2003 i 2004), Mertes (2004) i Fernández Buey (2004a i 2004b).

El nom del moviment

La primera qüestió que cal abordar en analitzar aquest moviment emergent és precisament la seva denominació. Habitualment se l'ha definit com a moviment, o moviments, "antiglobalització". El terme "antiglobalització" és àmpliament utilitzat, si bé resulta bastant imprecís ja que no especifica bé els seus objectius. En termes analítics seria molt més rigorós parlar de moviments contraris a la globalització neoliberal o capitalista, segons els casos. Dins del propi moviment s'utilitzen terminologies variades com: "moviment per la justícia global", "moviment de resistència global", "moviment *alter*globalització", "altermundialista", "moviment per una globalització des de baix", "moviment per la globalització dels drets"; però cap d'ells és utilitzat per tothom, tot i que el terme "altermundialista" ha agafat força i en alguns països, com França, s'ha convertit en el terme quasi oficial per designar als moviments contraris a la globalització econòmica. La creixent força del terme "altermundialista" obeeix a la voluntat del moviment de presentar-se més en positiu i no en negatiu (Fernández Buey, 2004a). Alguns autors com Callinicos (2001, 2003) o Kaldor (2004) parlen també de "moviment anticapitalista", en considerar que el moviment impugna els fonaments d'aquest. Tot i que dins del moviment hi ha una lògica anticapitalista important no es pot perdre de vista el seu caràcter plural, i l'existència de molts sectors al seu sí que defensen una versió de tipus neokeynesià del capitalisme, i per aquest motiu aquest terme no em sembla adequat. Altres autors com Calle (2003) parlen simplement de "moviments globals", de "moviments socials globals" (Cohen i Rai, 2000) o "moviments transnacionals" (Smith et al., 1997), utilitzant com a element definitori el seu caràcter transnacional.

Al meu entendre la definició més correcta des del punt de vista analític seria parlar de *moviments contra el capitalisme global* o *moviments contra la globalització capitalista*, ja que aquest terme precisa a què es confronten aquests moviments: la fase actual de l'evolució del capitalisme internacional i les seves característiques. Tanmateix, degut a l'àmplia difusió del terme "antiglobalització" i malgrat les imprecisions del concepte, considero encertat utilitzar-lo aquí, i més tenint en compte que cap de les altres denominacions no és acceptada unànimement per tothom. Per aquest motiu utilitzo el terme "antiglobalització", però amb unes cometes (") indicatives de la prevenció amb la qual s'ha de prendre el terme.

En parlar dels moviments socials oposats a la globalització considero necessari distingir conceptualment entre el què pròpiament considero el *moviment "antiglobalització"*, en sentit

més restringit del terme, i el què es pot anomenar *resistències a la globalització*²⁶. Pel primer concepte entenc, en sentit restringit, un moviment d'abast internacional format per un conjunt de grups organitzats contra les polítiques de les institucions internacionals o de les empreses multinacionals, que s'ha expressat públicament a través de contra-cimeres, campanyes internacionals, o Fòrums Socials, entre d'altres formes. Per resistències a la globalització entenc tot aquell conjunt de conflictes i lluites socials contra les polítiques neoliberals dels governs nacionals o les institucions internacionals i els efectes de la globalització econòmica, sovint d'àmbit local o nacional, però no connectades estrictament amb la dinàmica del moviment "antiglobalització" a nivell internacional, com ara les mobilitzacions contra la privatització dels serveis públics, les reformes del mercat de treball, i altres mesures governamentals.

Crec que aquesta distinció entre moviment "antiglobalització" com a terme més estret i resistències a la globalització, com a terme més ampli, permet explicar la dinàmica dels moviments socials front a la globalització i la relació entre els diferents moviments oposats a la mateixa i evita un doble risc analític: considerar que qualsevol moviment social és "antiglobalització" o, en sentit contrari, considerar que els moviments socials específics contra les polítiques governamentals d'un país concret per exemple, no tenen res a veure amb el procés de globalització ni amb el moviment "antiglobalització", que apareixeria com un moviment específic desconnectat dels altres moviments. La distinció entre aquests dos termes ens permet, doncs, analitzar el què és estrictament el moviment "antiglobalització" i al mateix temps comprendre la relació entre els moviments socials en general i el procés de globalització, i entre els moviments socials en general i el moviment "antiglobalització" en sentit estricte.

En part, la distinció entre moviment "antiglobalització" i resistències a la globalització, pot tenir similituds amb la distinció que Della Porta *et al.* (1999) realitzen entre els moviments

²⁶ El concepte de "resistències" aplicat a moviments socials té un ús molt variat. És un concepte ampli, que fa referència a múltiples processos i té diversos significats. Per una reflexió general sobre el concepte de resistència, des d'un punt de vista polític, l'obra de Bensaid (2001a) resulta molt útil. Una part de la literatura sobre moviments socials, en general lligada als *cultural studies* (Guidry, Kennedy i Zald, 2000) inspirant-se sobretot en els treballs de Scott (1985 i 1990) ha utilitzat el terme per analitzar formes de resistència quotidiana infrapolítica, individuals o col·lectives, que no esdevenen formes de contestació social oberta. En un sentit molt diferent, el concepte de resistència ha estat utilitzat també per referir-se a formes de contestació social oberta front a les polítiques neoliberals, en especial per analitzar les resistències als països del Sud contra les polítiques de les institucions internacionals o les empreses multinacionals (Waldon i Seddon, 1999; Edelman, 1999), i en general per analitzar els moviments oposats a la globalització econòmica, com han fet: Brecher i Costello (1994), Gills (2000), Chin i Mittelman (2000) i Smith i Jonhston (2002). Jo utilitzo el concepte en aquest darrer sentit.

socials nacionals que es desenvolupen en el context de globalització i els moviments transnacionals. En qualsevol cas, el moviment "antiglobalització" té, hi ha tingut, un paper motor en la cristallització de les resistències a la globalització, que estarien formades per un ampli ventall de lluites socials, on es combinen aquelles d'àmbit local, nacional i internacional i aquelles de tipus específic i de tipus general.

L'emergència del moviment "antiglobalització" i de les resistències contra la globalització

Des de Seattle fins ara, hem assistit a una extensió i creixement dels moviments de resistència a la globalització neoliberal a escala mundial, acompanyada també del renaixement del conflicte social a nivell nacional en un gran nombre de països. Per aquest motiu podem establir que estem assistint a l'emergència i desenvolupament d'un *nou cicle de protesta transnacional*, el precedent històric del qual és el cicle de 1968 (Romero, 2003). Aquest nou cicle de protesta, que té el rebuig de la globalització neoliberal com a element motriu, pot ser considerat com el primer gran moviment històric posterior al segle XX, al "curt segle XX" de 1914-1989 assenyalat per Hobsbawm (1995), i a l'ensorrament del bloc de l'Est (Cannavó, 2002; Bertinotti, 2003).

Les *causes* del naixement d'aquest nou moviment a escala transnacional cal buscar-les en les pròpies característiques del procés de globalització, els efectes pertorbadors de la qual es deixen sentir en totes les esferes de la vida social i en amplis sectors de la població²⁷. Després de més de dues dècades de neoliberalisme les condicions de vida d'amplis sectors de la població mundial han sofert una degradació sistemàtica, produint-se un augment de les desigualtats entre països i dins de cada país²⁸. En paral·lel aquesta situació, assistim també al que s'ha anomenat una creixent desafecció (Putnam, Pharr i Dalton, 2000) ciutadana respecte la democràcia representativa, caracteritzada per un creixent allunyament respecte els canals institucionals de participació política, i una paràlisi de les organitzacions que havien estructurat l'àmbit polític i social desde la II Guerra Mundial, els partits i els sindicals, fruit especialment de la desestructuració del món del treball i dels mecanismes d'integració social.

²⁷ Fernández Buey (2004a) defineix l'impacte del procés de globalització com una "nova gran perturbació", establint analogies amb l'anàlisi que realitzà Bartolomé de Las Casas sobre l'impacte de la conquesta d'Amèrica per part de l'imperi espanyol. Sobre aquesta altra "gran perturbació" veure: Fernández Buey (1995a i 1995b).

²⁸ Al capítol primer he proposat una anàlisi general dels efectes socials del procés de globalització i algunes dades indicatives de l'augment de les desigualtats. Per ampliar la informació sobre aquesta qüestió és útil consultar les dades ofertes pel PNUD (2005).

La forma que han pres les resistències a la globalització obeeixen als efectes socials prolongats de la mateixa però també a la crisi dels mecanismes de canalització de la participació política i de l'esquerra tradicional, que han suposat el què Ibarra, Gomà i Martí (2002) defineixen com una pèrdua del control partidari de l'agenda política. Podem afirmar, seguint a Romero (2003), que l'emergència dels moviments "antiglobalització" és fruit d'una doble crisi, política i social. És a dir, és fruit de l'erosió dels mecanisme tradicionals de participació política, i dels efectes devastadors que han tingut les polítiques socials, en termes de degradació de les condicions de vida i treball i de desarticulació social.

Les característiques del procés de globalització, amb la seva lògica de compressió espacial-temporal (Harvey, 1989), han propiciat el sorgiment i extensió d'aquests moviments emergents, com a reacció a l'avanç del procés de globalització. Les característiques de les resistències a la globalització tindrien des d'aquest punt de vista una certa relació isomòrfica, pel què fa a estructura organitzativa o la dimensió espacial de la seva acció amb les del propi capitalisme global, com apunten Boltanski y Chiapello (1999). Alguns autors com Münck (2002) conceben l'emergència de les resistències a la globalització des de la perspectiva de Polanyi (1997 [1944]), és a dir, en termes d'un "contramoviment" de resistència que busca frenar l'expansió del mercat i el procés de mercantilització del planeta. Harvey (2004) analitza les resistències a la globalització com reacció a l'acumulació per desposseïció que caracteritza al capitalisme contemporani. El procés de globalització posseeix en aquest sentit una dinàmica contradictòria (Bensaïd, 2000), ja que per una banda fragmenta i per l'altra unifica i, també, debilita i activa simultàniament les resistències socials (Gills, 2000). El procés de globalització fragmenta i segmenta les societats concretes, l'estructura social es fa més complexa, però al mateix temps possibilita que persones de països i contextos diferents puguin tenir experiències similars i afrontar problemes comuns. La constatació que arreu del món s'apliquen polítiques similars per part dels diferents governs, així com la presa de consciència que les decisions preses en àmbits internacionals afecten cada com més les vides de les persones de cada país, ha permès una convergència social àmplia de moviments diversos d'arreu del planeta. Progressivament ha estat possible per part dels moviments nacionals identificar objectius i adversaris comuns: les institucions internacionals (OMC, BM, FMI), els acords de lliure comerç (ALCA), els organismes supranacionals (UE), els governs dels països del G8 amb els EUA al capdavant, i les empreses multinacionals s'han convertit en les personificacions del procés de globalització.

La pressió unificadora que exerceix la lògica del procés de globalització ha permès que diferents sectors i organitzacions comencessin a analitzar els seus problemes particulars amb una perspectiva més general, a contemplar les seves problemàtiques amb "ulleres globals" (Pastor, 2001), i a percebre'ls, encara que de forma difosa, com part d'un procés més general; és a dir, a comprendre els problemes particulars com a resultat de forces globals (Brecher i Costello, 1994). La pròpia participació en moviments internacionals i en les mobilitzacions "antiglobalització" afavoreix la capacitat dels moviments socials i els seus integrants de comprendre els problemes globals, i ajuda a reinterpretar situacions i a canviar visions del món. Proporciona, en definitiva, claredat política (Richtie, 2002), ja que permet entrar en contacte amb realitats i organitzacions d'altres països que ajuden a transcendir les visions més estretes de la realitat fruit de les experiències particulars. Aquest procés però és encara limitat, i la articulació i coordinació de mobilitzacions concretes, en el terreny nacional com internacional, és encara dèbil, així com el biaix entre la contestació global i la seva concreció local. Es produeix una certa dialèctica i tensió, com recorda Bérout (2004), entre les tendència a la fragmentació i a la unificació de les lluites socials. La convergència internacional de moviments és fruit d'una combinació entre interès propi i solidaritat mútua, una doble dinàmica que ha regit l'acció col·lectiva internacional des del primer internacionalisme obrer. Els motius específics que impulsen la internacionalització de l'acció col·lectiva i dels moviments socials és variat, com ara la necessitat de buscar aliats per fer front als mateixos problemes, suport de solidaritat internacional en contextos on la situació domèstica dels moviments és molt feble, fer pressió internacional, a un determinat govern o empresa, etc. Més endavant retornaré sobre les formes específiques d'acció col·lectiva internacional i les seves característiques.

El procés de globalització, com hem vist, comporta una modificació històrica de les condicions espaials i temporals de l'exercici de l'activitat política, com a conseqüència de la desarticulació entre les esferes econòmiques i polítiques i la fi de la coherència relativa entre mercat, territori i Estat (Bensaïd, 1997 i 1999). Comporta també una transformació en la pròpia organització de l'espai, en la qual es combina l'articulació d'aquest en una lògica tradicional de territori amb una lògica en forma de xarxa, per la qual es connecten territoris allunyats geogràficament però similars tecnològicament (Castells, 1997; Revelli, 1997). Per aquest motiu la dimensió espacial de l'activitat dels moviments socials adquireix una importància molt rellevant en l'oposició al procés de globalització. Aquests es veuen obligats a articular la seva acció en àmbits territorials de diferent nivell. Com recorda Harvey (1989), el poders

diferenciats respecte la mobilitat geogràfica del capital i del treball no han estat constants al llarg de la història. Abans de l'arribada del ferrocarril i el telègraf, per exemple, el poder de la burgesia per controlar la dimensió espacial no era molt superior que la dels treballadors. Però la burgesia aprengué ràpidament a utilitzar les seves connexions i la seva capacitat per controlar l'espai per tal de restablir l'ordre social en moments de crisi²⁹. En definitiva, segons aquest autor, els moviments socials han tendit històricament a basar la seva fortalesa entorn a una localització i un àmbit geogràfic determinat (*place*) i, en canvi, han estat tradicionalment dèbils a l'hora de fer front a la dimensió espacial (*space*) de la seva activitat.

En termes geogràfics i espacials, les resistències a la globalització i el moviment "antiglobalització" es manifesten en diferents nivells interconnectats entre sí: local, nacional, i internacional o transnacional. La relació entre aquests diferents nivells han de ser entesos en termes relacionals i dialèctics (Munck, 2002; Löwy, 2004), i no de forma lineal com si fossin seqüències territorials separades sense interdependència mútua (Amin, 1997). Mark Richtie de l'*Institute for Agricultural and Trade Policy* en explicar la dinàmica de la campanya contra el GATT a començaments dels noranta expressa bé aquesta idea:

"We learned to reverse the old slogan, 'Think globally, act locally'. We learned you have to act globally to succeed locally. You have to go to Brussels [where the GATT summit was hold] to save your farm in Texas" (Brecher i Costello, 1994: 91).

En certa forma aquesta concepció semblaria un capgirament de l'eslògan dels setanta "think globally, act locally" per una fórmula del tipus "think locally, act globally". En realitat, al meu entendre per comprendre la dinàmica de les resistències a la globalització i del moviment "antiglobalització" cal pensar en una combinació i interrelació entre els diferents nivells geogràfics i espacials d'acció. És a dir, és important evitar un pensament que oposi les dimensions local i global, que o bé valoritza només una acció local desconnectada de processos de canvi i de moviments socials més generals i o només una acció internacional o global desconnectada de les realitats locals i desarrelada d'una base social concreta. En parlar de l'estructura organitzativa del moviment "antiglobalització" i del seu repertori d'accions tornaré amb més detall sobre aquestes qüestions.

²⁹ El 1848 la burgesia francesa utilitzà els seus llaços comercials per mobilitzar una milícia petit-burgesa de províncies per aixafar la revolució a París, i en la Comuna repetí el mateix procés. També el control selectiu de les principals vies de comunicació del país fou utilitzat per a burgesia anglesa per cortocircuitar el moviment "cartista" a Gran Bretanya durant els anys 1840s o el malestar obrer després del cop d'Estat de Napoleon III a França e 1851 (Harvey, 1989).

La "globalització" ha esdevingut, com reconeix Tarrow (2002), un símbol i una imatge que permet entendre els motius dels moviments transnacionals emergents, i que els hi permet identificar objectius comuns. L'autor nega, però, utilitat analítica a considerar la globalització com l'origen i l'element explicatiu de l'activitat dels moviments socials transnacionals contemporanis. Contràriament a aquest punt de vista considero, al igual que Smith (2003) i altres autors, que sí que és útil considerar la globalització com a font i origen explicatiu de les activitats dels moviments socials transnacionals, però que convé desglossar bé el conjunt de les resistències a aquesta, no confondre-les, ni barrejar-les, i saber distingir els diferents tipus de moviments i processos existents. En tot cas, com recorda Tarrow (2003), el discurs de les resistències a la globalització s'ha convertit en el marc dominant mobilitzador dels moviments contemporanis, si recuperem els conceptes de Snow i Benford (1992) exposats anteriorment, que permet interpretar el sentit del nou cicle de protesta internacional emergent.

La lògica del procés de globalització està configurant com assenyala Pastor (2001), una nova estructura d'oportunitat política transnacional, element central per l'aparició d'un cicle de protesta en el model de Tarrow (1997) que presenta noves constriccions i possibilitats pel creixement dels moviments oposats a la globalització neoliberal. Alguns autors han assenyalat el caràcter contradictori d'aquest nou context, marcat per un debilitament de les capacitats dels actors socials per presentar les demandes al seu estat i, al mateix temps per l'aparició de noves oportunitats per influir sobre les institucions internacionals (Guidry, Kennedy i Zald, 2000). Tanmateix, una de les paradoxes de la situació actual, és que el moviment "antiglobalització" s'està desenvolupant àmpliament en unes condicions on, si bé es facilita el seu creixement pels motius abans esmentats, les oportunitats per aconseguir canvis reals en les polítiques econòmiques són dèbils (Romero, 2003).

Moviment "antiglobalització", protesta transnacional i nou internacionalisme

El cicle de protesta transnacional actual té com a element motriu i unificador la crítica a la globalització neoliberal identificada com l'ordre econòmic mundial. Té una dimensió transnacional estructural, ja que el moviment "antiglobalització" s'ha constituït a partir de la crítica de les institucions internacionals i de l'organització de campanyes internacionals. Per aquest motiu, en parlar del moviment "antiglobalització", podem definir-lo com a transnacional o global, seguint la definició de Della Porta (2003), per qui els moviments globals

són aquells formats per un conjunt de xarxes organitzades més enllà de l'Estat-nació, dotats d'una identitat global, que defineixen els seus objectius com a internacionals i que organitzen campanyes i mobilitzacions que afecten a moviments de més d'un país.

Tarrow (1997) assenyalava correctament com aquesta tendència a la difusió internacional dels conflictes sembla haver-se accelerat al llarg de la història, degut a l'aparició dels mitjans de comunicació de masses, del major contacte entre les societats, de la revolució dels transports, etc. En aquest sentit, val la pena analitzar la dinàmica del cicle de protesta precedent de l'actual, el de finals dels seixanta i inicis dels setanta, i veure quin era el paper de la dimensió internacional en el desenvolupament dels moviments de l'època. Durant el cicle dels seixanta-setanta les qüestions internacionals jugaren un paper catalitzador en el desenvolupament del cicle de protesta internacional, com és el cas del moviment contra la guerra del Vietnam, i el suport per part de moviments del nord dels diferents moviments antiimperialistes del sud. Durant el desenvolupament dels moviments dels seixanta-setanta existiren contactes entre les organitzacions i militants dels diferents països (com és el cas de les organitzacions estudiantils), a través de reunions o actes públics i es realitzaren accions de solidaritat i suport als moviments d'altres països³⁰. Les accions del moviment antinuclear de finals dels setanta i inicis dels vuitanta, contra el desplegament de míssils nuclears nord-americans són un altre exemple posterior de la rellevància d'aquesta dimensió internacional.

Des de finals dels anys setanta i durant els anys vuitanta, finalitzat ja aquest cicle, i amb la reestructuració neoliberal en marxa, començaren a desenvolupar-se ràpidament un nou tipus d'actors que també conferien una centralitat important a la dimensió internacional, les ONGs. Aquestes anaren adquirint una influència i importància progressiva, el clímax de la qual es produiria durant la primera part dels anys noranta (Pianta, 2002). Les primeres ONGs es centraren la temàtica dels drets humans, i posteriorment adquiririen rellevància les centrades en el desenvolupament. Moltes de les ONGs emergents tenien una estructura transnacional, i estaven implantades en diferents països, com ara Metges Sense Fronteres, GreenPeace, o Amnistia Internacional. En els últims temps s'ha produït una proliferació molt important del nombre d'ONGs internacionals. Segons alguns càlculs, existien 832 ONG internacionals el 1951, 4.700 el 1992, 5.000 el 1999 i unes 10.000 l'any 2000. Les dades són difícils de

³⁰ Obres dedicades a l'estudi del maig del 68 i dels moviments de l'època, com les de Frank, Gassert i Junker (1998) o Teodori (1976) mostren les relacions entre organitzacions de diferents països. Les memòries d'alguns dels seus participants, com Ali (1988) i Bensaid (2004b), també són interessants des d'aquest punt de vista.

precisar, i altres fonts xifren el seu nombre en unes 25.000 (Roth, 2003). Aquesta expansió ha anat lligada a les oportunitats que han ofert les institucions internacionals interessades en vincular ONGs en les seves activitats. Ja el 1972 algunes ONGs organitzaren un cimera paral·lela durant la conferència de l'ONU sobre mediambient i desenvolupament i el mateix ha anat passant en les diferents conferències dedicades a la Dona realitzades per l'ONU: Ciutat de Mèxic 1975, Copenhaguen 1980, Nairobi 1985 i, sobretot, Beijing 1995 (Kaldor, 2003). La cimera de Beijing de l'ONU, juntament amb la de Rio sobre mediambient el 1992 foren dos dels moments de màxim apogeu de la presència internacional de les ONGs.

El cicle de protesta actual, però, suposa un salt qualitatiu en la importància i la forma en què aquesta dimensió internacional s'expressa. Els objectius del moviment, les seves iniciatives i mobilitzacions tenen una dimensió internacional. No es tracta d'un moviment de solidaritat internacional amb els problemes del Sud, ni es limita a alguns contactes internacionals entre activistes (com el moviment estudiantil dels seixanta o en major grau el moviment antinuclear dels setanta). Es tracta d'un moviment transnacional capaç d'elaborar i establir una agenda comuna internacional. Fernández Buey (2004a) fa notar com aquesta capacitat operativa real a escala internacional sembla ser qualitativament superior a l'aconseguida per altres tipus de moviments, entre ells les organitzacions sindicals internacionals que malgrat tenir una estructura internacional sòlida tenen poca capacitat operativa. McAdam, Tarrow i Tilly (2001) assenyalen que la internacionalització dels moviments socials sol fer-se a través de mecanismes de difusió/emulació, els més habituals al llarg de la història, i de mecanismes de formació de coalicions, que connecten organitzacions o grups prèviament desconexos. En el cas del moviment "antiglobalització" ambdues dinàmiques estan presents i expliquen la seva expansió, però una de les seves característiques distintives més remarcables és precisament la seva capacitat de creació de coalicions i aliances internacionals.

Com assenyala Löwy (2004b) la solidaritat internacional pròpia del moviment "antiglobalització" es manifesta de forma diferent que en les mobilitzacions internacionalistes dels seixanta i setanta. Si llavors es tractava de moviments de solidaritat amb els oprimits i els seus moviments d'alliberament (Vietnam, Algèria, Cuba...), el moviment "antiglobalització" es basa en la solidaritat recíproca entre moviments que participen d'un combat comú, la denúncia de la globalització capitalista. Això no implica, però, que la solidaritat més tradicional amb organitzacions i moviments oprimits no tingui lloc en l'actualitat, ja que continua també en casos com el de Palestina o els zapatistes. D'altra banda, la forma en què s'entrellacen i

interactuen les dimensions internacional i nacional és molt més directa que en el cicle històric precedent, degut a les característiques del procés de globalització, al pes de les empreses multinacionals, al pes de les institucions internacionals, o a la creació de marcs supra-estats com la UE on els governs acorden les polítiques a aplicar posteriorment.

L'intent de coordinar campanyes i iniciatives internacionals, però, no és un fenomen recent. Ja al segle XIX en podem trobar algunes manifestacions importants, com per exemple, el moviment antiesclavista anglo-americà de la dècada del 1860 (Keck i Sikkink, 1998) i, sobretot, l'internacionalisme del moviment obrer naixent. Considero útil, des d'aquesta perspectiva, pensar i comprendre el moviment "antiglobalització" emergent des de la perspectiva de l'internacionalisme obrer. De fet, alguns autors com Bensaïd (2001a) han assenyalat les analogies entre la fase històrica actual, salvant les distàncies, i la segona meitat del segle XIX, en la qual sota el primer gran impuls de la internacionalització del capital es gestà la primera expressió internacional del moviment obrer, l'Associació Internacional de Treballadors (AIT).

L'internacionalisme obrer visqué des dels temps de l'AIT fins a la Segona Guerra Mundial moltes vicissituds històriques amb moments d'auge i altres de fallida³¹. Després de la segona guerra mundial, l'impuls internacionalista del moviment obrer perdé força. Des de finals dels anys cinquanta i durant la dècada dels seixanta es produí un cert renaixement de l'esperit internacionalista, degut a l'irrupció del moviment d'alliberament nacional dels països del Sud, que tanmateix acabà esgotant-se de nou. El canvi de conjuntura mundial a finals dels setanta, amb el reflux de l'onada de contestació social i l'inici de la reestructuració neoliberal feren entrar en crisi profunda la perspectiva internacionalista³². En aquest context, el discurs dels drets humans i de l'humanitarisme es convertí en hegemònic en el terreny internacional des de començaments dels vuitanta. De fet, en aquest període, com assenyalava Bensaïd (2003) la

³¹ Per una visió general del concepte i pràctica de l'internacionalisme es pot veure: Anderson (2002) i Bensaïd (2003). Mandel (1995) ofereix un recull útil dels principals episodis d'internacionalisme exemplar en la història del moviment obrer i dels principals moments de fallida de l'internacionalisme. En el capítol següent, en parlar de l'acció sindical internacional, em referiré de nou a la pràctica internacional del moviment obrer.

³² L'esperit internacionalista quedà confinat a fraccions minoritàries dels moviments lligats a la solidaritat amb la revolució sandinista o a les guerrilles llatinoamericanes, l'importància dels quals fou molt variable en funció del país (Zinn, 1998). Els moviments de solidaritat amb Amèrica Llatina tingueren una vessant internacionalista militant que s'apagà a inicis dels noranta, i també una vessant dominada pel discurs de la cooperació internacional i a les ONGs que es convertí en majoritari. Altres moviments de solidaritat internacional, com per exemple contra l'apartheid a Sud-Àfrica també tingueren un enfoc similar, centrat en la defensa dels drets humans i contra el racisme, però sense adquirir, com recorda Anderson (2002) el significat global que havien tingut els moviments de solidaritat internacional dels seixanta i setanta.

solidaritat internacional estigué sobretot protagonitzada per les ONGs, defensores d'una mentalitat "sense fronteres", lligada a la defensa dels drets humans o a la cooperació internacional per al desenvolupament. L'impuls del discurs humanitari seria conseqüència de les decepcions polítiques dels anys setanta, esgotat el cicle de mobilització, i de la crisi dels grans ideals emancipatoris i als grans projectes de transformació social.

L'emergència d'un nou cicle de protesta transnacional que té la crítica a la globalització neoliberal com a element motriu, ofereix possibilitats pel renaixement d'un nou internacionalisme, que en certa forma es presenta també com un discurs lligat a la solidaritat amb els pobles del sud (Bensaïd, 2003), però amb característiques distintives respecte als seus predecessors. Si el primer moviment obrer naixent compregué la necessitat d'articular-se internacionalment front al sistema capitalista, la naturalesa internacional del qual compregueren molts dirigents del moment, en l'actualitat, l'impuls globalitzador del capitalisme crea també les condicions per una ampla convergència d'un ampli espectre de moviments i sectors socials afectats per la seva lògica depredadora i oposats a la mateixa. Des d'aquest punt de vista podem considerar que el moviment "antiglobalització" representa l'emergència d'un nou internacionalisme, un internacionalisme de les resistències com l'anomenen autors com Löwy (1999 i 2004) o Bensaïd (2003) basant-se en Derrida (1993). Altres, com Waterman (2000), sostenen la necessitat d'abandonar el concepte d'internacionalisme, que veuen massa anclat en l'era dels Estats-nació per altres conceptes com "solidaritat global". De fet, dins del moviment "antiglobalització" s'han popularitzat conceptes com "justícia global" o similars. Al meu entendre, tot i que conceptes com aquests són útils per definir el moviment i les seves pràctiques, és important mantenir el concepte d'internacionalisme, ja que ens permet entroncar el moviment "antiglobalització" i el cicle de protesta internacional actual amb la història del moviment obrer i dels moviments socials en general, i adquirir una certa perspectiva històrica imprescindible per a l'anàlisi.

Aquest nou internacionalisme es diferenciaria de l'internacionalisme històric representat pel moviment obrer per dos elements. Primer, pel fet que el seu abast seria (quasi) planetari, mentre que el del primer moviment obrer era essencialment europeu³³. El segon element

³³ Per exemple, les organitzacions presents en el darrer congrés de l'AIT a La Haya el 1872 foren de 13 països diferents, 12 europeus i els Estats Units. Al primer congrés de la II Internacional el 1889 a Paris hi participaren organitzacions de 21 països diferents, tots europeus excepte els Estats Units i Argentina. Aquesta dinàmica europea començà a corregir-se lentament en el període de consolidació de la III Internacional després de l'impuls de la revolució rusa: en el seu IV Congrés celebrat l'any 1922 hi participaren delegacions de tots els països

diferencial és que el nou internacionalisme representat pel moviment "antiglobalització" té com a protagonistes actius a una àmplia pluralitat d'actors socials i no estaria limitat al moviment obrer.

1.2.3. Característiques del moviment "antiglobalització": composició, estructura, identitats i corrents.

El moviment "antiglobalització" presenta diverses característiques destacables. En aquest apartat analitzaré: la seva composició, en termes de formes organitzatives i en d'objectius i temàtica de les organitzacions que el componen; i la identitat del moviment i les corrents que en formen part, així com la composició de la seva base social. Per facilitar l'anàlisi d'aquestes qüestions àmplies, he subdividit aquest punt en diferents subapartats.

Estructura de mobilització i característiques organitzatives

Un primer tret a destacar del moviment "antiglobalització" és la seva *composició heterogènia* i la seva *complexa estructura de mobilització*, per recuperar el concepte exposat en el punt 1.1.4. En la seva trajectòria, el moviment "antiglobalització" s'ha configurat com plural i heterogeni, format per un entramat complex d'organitzacions, moviments específics, y xarxes. Per aquest motiu, se l'ha definit com un "moviment de moviments" o una "coalició de coalicions" (Klein, 2001). Aquesta caracterització, tot i ser en part exagerada, és útil per definir un moviment en el qual hi convergeixen una gran pluralitat i diversitat d'organitzacions i moviments, tant pel que fa al terreny ideològic, com a la seva naturalesa o el subjecte de la seva activitat: campanyes unitàries, xarxes flexibles, ONGs, associacions, moviments temàtics, campanyes específiques, sindicats, partits, *think tanks* crítics, etc. Tarrow (1997) assenyala com els cicles de protesta es caracteritzen per no estar controlats o dirigits per cap organització en concret, i aquesta característica resulta clara en el cicle de protesta actual. Cal recordar també, que l'estructura dels moviments socials és complexa. S'hi barregen organitzacions de naturalesa diferent i les pròpies estructures organitzatives evolucionen amb el temps (a vegades, per exemple, una campanya unitària evoluciona cap a convertir-se en una xarxa permanent especialitzada un cop passat el clímax de la mobilització...).

europaus i de diversos països de la resta de continents si bé cal tenir present que moltes d'aquestes organitzacions tenien una implantació real reduïda (Frank, 1979).

Des d'aquesta perspectiva de fons, en relació a les organitzacions o grups que conflueixen en el moviment antiglobalització crec que és possible establir una certa tipologia en funció del seu tipus: ONGs, que poden ser de molt diversa naturalesa pel què fa a la seva temàtica i al seu enfoc; el que podríem anomenar organitzacions socials o associacions³⁴, i les que fan referència a aquelles organitzacions temàtiques (d'aturats, ecologistes, feministes...) amb una certa formalització i que participen en el moviment. Les organitzacions o associacions correspondrien al què la literatura en la estela de la teoria de la mobilització de recursos (Mayer i Zald, 1977) anomenen organitzacions de moviments social; grups o xarxes més o menys informals, sense gaire formalització organitzativa; persones a títol individual; sindicats; i partits.

L'estructura de la mobilització del moviment "antiglobalització" té com a particularitat específica, no només la seva complexitat degut a l'heterogeneïtat del moviment, sinó la seva naturalesa de tipus transnacional que força a internacionalitzar el concepte d'estructura de mobilització, per fer-lo aplicable a més d'un país (Smith et al. 1997). El moviment "antiglobalització" té un caràcter transnacional tot i que això no implica que no reposi sobre estructures d'àmbit nacional i que la dimensió nacional no sigui rellevant, com analitzaré en parlar de la identitat del moviment. De fet, en l'estructura de mobilització del moviment interactuarien de forma permanent les estructures d'àmbit internacional (composades de grups d'àmbit nacional en general amb una gran autonomia de funcionament) i les estructures nacionals. Segons Smith et al. (1997) es pot definir un moviment com a transnacional quan implica esforços conscients per establir cooperació internacional entre activistes entorn a objectius compartits. Per Della Porta (2003) un moviment és global quan està format per un conjunt de xarxes organitzades més enllà de l'Estat-nació, dotat d'una identitat global, que defineixen els seus objectius com a internacionals i que organitzen campanyes i mobilitzacions que afecten a moviments de més d'un país. Zizek (2002) considera que el moviment pot definir-se com a global en un doble sentit: per la seva forma, degut al seu caràcter internacional, i pel seu contingut, de tipus generalista.

³⁴ L'ús del terme associacions està molt estès per aludir a organitzacions del moviment social sobretot a França, tant en la literatura militant com en l'acadèmica, per fer referència, per exemple a les organitzacions dels aturats o dels "sans" (sense papers, sense habitatge...) però no tant al nostre país o en altres contextos polítics i culturals, com l'anglosaxó.

Existeixen diferents estudis que intenten classificar les estructures organitzatives transnacionals del moviment³⁵. Molts d'ells focalitzen l'anàlisi en el tipus d'estructura, però d'altres intenten oferir una tipologia general del conjunt del moviment. En parlar de l'*estructura de mobilització* internacional i els grups que el formen crec que cal assenyalar la presència de diferents tipus d'estructures internacionals:

- ONGs amb una estructura internacional, com GreenPeace o Amnistia Internacional, molt formalitzades i professionalitzades, amb pressupostos elevats i que solen funcionar com empreses de serveis (Romero, 2003).
- Organitzacions i xarxes internacionals formalitzades (organitzacions socials o associacions internacionals), de dos tipus. Unes amb una orientació cap al moviment i una base militant, com per exemple *Via Campesina*, la coordinadora internacional camperola, o ATTAC-Internacional, la Marxa Mundial de Dones, les Euromarxes contra l'Atur, l'Acció Global dels Pobles o *Jubilee South*. Les altres no orientades a la mobilització i dedicades essencialment a l'intercanvi d'informació, que corresponen al què Keck i Sikkink (1998) anomenen *transnational advocacy networks*³⁶.
- Xarxes internacionals informals amb un grau de formalització organitzativa menor que el grup anterior però amb una naturalesa similar pel què fa a la seva activitat i orientació, com per exemple la xarxa *Our World is Not for Sale*, que agrupa a una multiplicitat de col·lectius a nivell mundial contra l'OMC. La frontera entre aquesta categoria i l'anterior és inestable i imprecisa.
- Les confederacions sindicals i altres estructures sindicals internacionals com els Federacions Sindicals Internacionals o *Global Union Federations* (que com analitzaré més endavant tenen una relació amb el moviment particular) .
- Les corrents polítiques internacionals de les diferents famílies de l'esquerra

³⁵ Keck i Sikkink (1998), Smith et al. (1997), Cohen i Rai (2000), Khagram, Riker i Sikkink (2003), Smith (2003), Roth (2003), O'Brien (2003), Blom (2003), Kaldor (2003) i Romero (2003).

³⁶ Pel què fa a la formalització organitzativa dels dos tipus d'organització o xarxa internacional convindria establir un cert *continuum* que aniria des d'aquelles estructures que es podrien considerar "organitzacions o associacions internacionals" amb una identitat específica i pròpia, com ATTAC o Via Campesina, fins aquelles que serien coalicions permanents i estables de grups diversos que treballen les mateixes qüestions, com la Marxa Mundial de Dones, sovint nascudes inicialment com a campanyes i que s'han convertit en xarxes permanents.

Aquestes estructures internacionals es completen amb l'existència de campanyes unitàries sobre temes específics, i també per l'existència d'espais internacionals de coordinació permanent amplis, que agrupen a un gran ventall de moviments socials internacionals, com és el cas de la *Xarxa Mundial de Moviments Socials* constituïda a Porto Alegre el 2003, que pretén ser un espai de coordinació estable de diferents moviments del planeta. Finalment, el propi procés del Fòrum Social Mundial ha generat un seguit d'estructures, a nivell mundial o continental, formals o informals, que agrupen a actors implicats en el moviment "antiglobalització" a nivell internacional. Analitzaré aquestes dues qüestions amb més detall al capítol tercer.

Temàtica i Objectius dels components del moviment "antiglobalització"

Establertes les tipologies organitzatives que conformen els components del moviment "antiglobalització", considero necessari realitzar una breu anàlisi de les principals organitzacions o xarxes que el configuren des d'un punt de vista internacional, no classificades des del punt de vista organitzatiu sinó des de la temàtica a la que es dediquen i als seus objectius i àmbits d'actuació. Els principals components del moviment "antiglobalització" es poden esquematitzar en: organitzacions contra els mercats financers; moviments camperols; moviments contra el deute extern; organitzacions feministes; moviments ecologistes; moviments indígenes; moviment antigüerra; ONGs militants; organitzacions d'experts; experiències de contrainformació alternativa; i, finalment, cal senyalar dos components particulars: els sindicats i els partits. La taula següent esquematitza els principals components del moviment "antiglobalització" en termes de la seva temàtica i objectius (exceptuant partits i sindicats als quals em referiré breument al final d'aquest apartat) i assenyala algunes de les organitzacions més rellevants en cada terreny. L'amplitud del nombre de grups i organitzacions rellevant en cada àmbit fa que no sigui possible oferir una llista exhaustiva dels mateixos. Per aquest motiu, la taula només ofereix una selecció d'algunes de les organitzacions més significatives:

Taula1. Temàtica, Objectius i principals components del moviment "antiglobalització".

Temàtica i Objectius	Principals Organitzacions Internacionals o Nacionals (Exemples)
Crítica a l'especulació financera	ATTAC
Organitzacions camperoles	La Via Campesina
Abolició del deute extern	Jubilee South i Jubilee 2000
Feminisme	Marxa Mundial de Dones
Ecologisme	Amics de la Terra; GreenPeace; Organitzacions nacionals (Sierra Club...)
Organitzacions indígenes	Diverses organitzacions nacionals: Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador (CONAIE); moviment zapatista
Moviment Antiguerra	Coalicions nacionals (Stop the War Coalition, Tavola della Pace, United for Peace and Justice...)
Crítica de les multinacionals i les institucions internacionals	Public Citizen, Global Exchange
Estudi i anàlisi "expert" dels efectes de la globalització	Focus on the global south; Transnational Institute (TNI); Third World Network; Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales (CLACSO);
Comunicació alternativa	Indymedia; Le Monde Diplomatique

Font: elaboració pròpia.

Realitzaré a continuació, una descripció sintètica dels principals components del moviment "antiglobalització", ja que en el capítol quatre analitzaré amb més detall algunes de les principals campanyes i els actors que les protagonitzen:

- Un eix de crítica important a la globalització neoliberal el constitueix la denúncia de l'especulació i el pes del capital financer. En aquest tema destaca l'associació ATTAC (Associació per la Taxació de les Transaccions Financeres d'Acció Ciutadana) creada a França el 1998, i definida com "un moviment d'educació popular", després d'una iniciativa del director de *Le Monde Diplomatique* Ignacio Ramonet, i que ràpidament comptà amb uns 28.000 afiliats. Posteriorment, ATTAC s'extengué a varis països del món, més d'una trentena, si bé en cap d'ells agafà una força similar a França (Rousset, 2000)³⁷.
- Un actor central del moviment "antiglobalització" el constitueix *la Via campesina* una coordinació internacional camperola creada el 1993 a Mons (Bèlgica). Representa avui

³⁷ ATTAC-França ha tingut un paper important en l'escena internacional, en especial en l'impuls del primer Fòrum Social Mundial, si bé a partir de Gènova el juliol del 2001, la direcció de l'associació ha mantingut una orientació creixement crítica amb la dinàmica general del moviment, considerat-lo massa radicalitzat.

en dia a organitzacions que sumen més de 60 milions de pagesos³⁸. El seu objectiu és combatre les polítiques de liberalització comercial de l'OMC al servei de l'*agrobusiness*, en defensa d'una reforma agrària en benefici dels petits agricultors, de la sobirania alimentària, dels drets de la dona, l'agricultura sostenible i la biodiversitat (Vía Campesina, 2003). En termes d'identitat i projecte *La Vía Campesina* combina una identitat pagesa i camperola forta amb un discurs de lluita de classes (Desmarais, 2002), i la seva irrupció en l'escena internacional s'explica pels efectes devastadors que la globalització té sobre el món del camp tradicional.

- El moviment per l'abolició del deute extern és un altre dels actors importants del moviment, en especial en la seva primera etapa, abans de Seattle i especialment en les mobilitzacions contra el G8 i també el BM i el FMI. A nivell internacional s'estructurà entorn a dues grans coalicions, *Jubilee 2000*, amb origen a Gran Bretanya, amb vincles amb l'església i d'orientació moderada, i *Jubilee South*, impulsat per organitzacions del Sud d'orientació més radical i aliat amb algunes organitzacions del Nord que han fet una labor important d'estudi i producció de discurs i materials sobre el tema (Vivas, 2003).
- La *Marxa Mundial de Dones* és un altre actor significatiu del moviment a nivell internacional i simbolitza un cert renaixement del moviment feminista com a reacció als efectes de la globalització sobre les dones. El seu origen deriva de diferents ONGs i grups de dones que havien començat a convergir a nivell internacional entorn les activitats paral·leles a la cimera de l'ONU sobre la dona de Nairobi el 1985 i la Conferència Mundial de Beijin el 1995. La seva creació fou impulsada per la federació de dones del Quèbec que llançà la idea de realitzar una marxa mundial de dones, que culminà a Brusel·les i New York l'octubre del 2000 (Matte, 2003). Des de llavors, la marxa mundial s'ha transformat en una xarxa permanent de coordinació d'organitzacions feministes lligada a les iniciatives del moviment "antiglobalització".

³⁸ Inicialment, la seva composició era essencialment llatinoamericana, amb grups com el *Movimento Sem Terra (MST)* del Brasil, i europea, amb la *Confédération Paysanne* de José Bové, però recentment ha incorporat a nombrosos grups asiàtics (Borras, 2004). L'origen remot de *La Vía Campesina* són els contactes internacionals establerts entre diferents organitzacions camperoles, de petits i mitjans grangers, i de treballadors del camp, durant els anys vuitanta per fer front a l'avenç de la Ronda Uruguay del GATT i a la imminent creació de l'OMC.

- L'ecologisme també és un component a destacar en el conjunt del moviment "antiglobalització", sovint en problemàtiques on intervenen també altres actors, com el moviment camperol o indígena³⁹. De fet, les mobilitzacions de Seattle, entre molts altres temes, tingueren com a element fort la coneguda *Teamsters and Turtle Alliance* que feia referència a l'aliança precària entre el sindicalisme nord-americà i el moviment ecologista en la vígilia de les protestes contra l'OMC (Cockburn i St.Clair, 2000). Les campanyes contra els organismes genèticament modificats, on intervenen tant els moviments ecologistes com els camperols, ha estat un dels temes més importants dins del moviment "antiglobalització".
- Les resistències de les poblacions indígenes, en especial a Amèrica Llatina, juguen també un paper important en el moviment, tot i que sovint s'han expressat més en forma de lluites d'àmbit nacional, com el cas dels indígenes a l'Ecuador organitzats a la CONAIE o a Bolívia entorn al MAS d'Evo Morales, que no en les iniciatives impulsades pel moviment "antiglobalització". Entre elles destaca l'aixecament zapatista de l'1 de gener de 1994, que està considerat de fet l'inici simbòlic del moviment "antiglobalització" internacional.
- El moviment antigüerra, que adquirí centralitat després del S11 i, sobretot, amb la guerra Irak, i que tingué la seva màxima visibilitat amb la jornada del 15 de febrer de 2003, llançada al Fòrum Social de Florència, i promoguda a cada país per una aliança entre el moviment "antiglobalització" i el pacifista.
- Un paper també important el protagonitzen determinades ONGs amb un enfoc militant en especial nord-americanes com *Public Citizen* fundada per Ralph Nader o com *Global Exchange*, dedicades a denunciar les activitats de les multinacionals i a les polítiques de lliure comerç. Tot i no tenir en general una base militant significativa, solen tenir una visibilitat alta degut als seus recursos econòmics i a la seva capacitat per produir informació

³⁹ Durant els anys vuitanta fou el protagonista de campanyes i iniciatives internacionals pioneres en temes com la deforestació de l'Amazònia o els efectes ecològics dels projectes finançats contra el BM. La cimera de Rio de 1992 marcà l'emergència internacional dels moviments ecologistes, entorn la problemàtica del canvi climàtic, també expressada després en les cimeres de Kyoto (1998) i de Johannesburg (2002).

- Cal destacar també l'important rol jugat per organitzacions "d'experts" dedicades a l'estudi i a l'anàlisi dels efectes de la globalització i a la difusió d'alternatives, que actuen com a *think tanks* del moviment⁴⁰.
- Les experiències de contrainformació basades en la filosofia de proporcionar una informació diferent a la dels *mass media* també juguen un rol important. L'experiència més coneguda a nivell internacional és la d'*Indymedia*, que funciona com un centre d'informació independent difós per internet organitzat per grups locals que mantenen les diferents pàgines webs d'*Indymedia* en cada ciutat o país, sense oblidar però el rol destacat jugat per revistes com *Le Monde Diplomatique*.

Juntament amb les organitzacions anteriors cal senyalar tipus d'actors que també tenen una presència en el moviment "antiglobalització", però que presenten una característiques particulars:

- El sindicalisme és un altre actor que cal mencionar, però la seva participació en el moviment "antiglobalització" és particular. A la Introducció he assenyalat que la tesi que mantinc és que existeix una relació de distància crítica entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", i que el primer té una implicació selectiva i parcial en les activitats del segon. Analitzaré aquesta qüestió en els capítols següents, i per tant, no hi aprofundiré més aquí.
- Finalment, cal no oblidar la presència de partits i organitzacions polítiques dins del moviment "antiglobalització", que van des de sectors de la socialdemocràcia fins a l'esquerra extraparlamentària. La relació dels partits amb el moviment "antiglobalització" és un tema complex, que no constitueix l'objecte d'estudi d'aquesta tesi i que només puc abordar de forma sintètica. Com he assenyalat anteriorment el moviment "antiglobalització" neix en un context de descrèdit dels partits, i de les

⁴⁰ Bons exemples són *Focus on the Global South*, el centre dirigit per Walden Bello amb base a Bangkok, la *Third World Network* de Martin Khor de Malàsia, l'*Alternative Information and Development Center (AIDC)* de Sud-Àfrica, l'*Alternative Information Center (AIC)* d'Israel dirigit per Michael Warschawski, el *Corporate European Observatory (CEO)* d'Amsterdam dedicat a l'estudi de les firmes multinacionals, *Corpwatch* de San Francisco també dedicat al mateix tema, el CLACSO (*Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales*) amb base a Buenos Aires, el *Transnational Institute (TNI)* d'Amsterdam, fòrums de discussió amplis com l'*International Forum on Globalization (IFG)*...i una infinitat de grups similars que actuen com a centres d'investigació especialitzats i, sovint, com a nuclis impulsors i dinamitzadors de campanyes internacionals.

diferents opcions polítiques partidàries d'esquerra, com a instruments eficaços pel canvi social. El moviment "antiglobalització" expressa una desconfiança en relació als partits polítics i a les institucions de la democràcia liberal, tot i que això no significa que el moviment no faci política, si concebem aquesta en un sentit ampli. La relació entre els partits polítics i el moviment, però, és diversa, i és possible establir diferents models de relació (Pastor, 2003) entre partits i moviment "antiglobalització": hostilitat i desconfiança; instrumentalització electoral; instrumentalització organitzativa i corretja de transmissió; i participació lleial al moviment. Cal assenyalar que la frontera entre els quatre models no sempre és nítida, i que alguns partits han anat modificant la seva actitud vers el moviment passant d'un model a l'altre i que d'altres es podrien ubicar entre dos tipus d'activitat. Al capítol tercer, en analitzar el Fòrum Social de Porto Alegre, reprendré alguns aspectes d'aquesta qüestió.

Orientació, base social i formes organitzatives

Continuant amb l'anàlisi de les característiques del moviment, un altre dels seus trets importants és que, en tant que moviment format per una diversitat de grups, col·lectius, persones, és un moviment amb una *orientació generalista*, de rebuig general a la lògica de la globalització neoliberal (*El món no està en venda*, és un dels seus eslògans més representatius), però al seu sí hi conviuen grups o organitzacions temàtiques amb interessos específics. Aquesta orientació generalista marca una diferència important respecte els nous moviments socials sorgits als setanta, ja que aquest es caracteritzen precisament pel seu contingut temàtic o sectorial, i per ser moviments d'un sol assumpte, com alguns autors (Fernández Buey 1996) els han anomenat⁴¹. Les confluències experimentades entorn al moviment antiglobalització tenen una lògica diferent de les experiències tipus *rainbow coalition* (coalicions arc-iris) dels països anglosaxons, basades en una juxtaposició de demandes sectorials, però sense una articulació general entre elles. Entorn al moviment "antiglobalització" emergeixen unes referències comunes, unes anàlisis compartides, una solidaritat entre moviments, una experiència compartida que crea una major articulació entre diferents demandes i moviments. Sovint, el moviment "antiglobalització" italià s'ha referit a una dinàmica de contaminació mútua per definir aquesta lògica de treball i convergència

⁴¹ L'orientació generalista del moviment també marca una ruptura amb l'hegemonia de la política de la identitat que especialment en els països anglosaxons havia tingut un paper predominant en la vida política i social durant els anys vuitanta i que expressava bé certes concepcions polítiques del postmodernisme.

comú, tot i que aquestes convergències no són automàtiques ni exemptes de problemes, i requereixen d'un treball sistemàtic de traducció mútua (Harvey, 2004) per fer-los comprensibles entre sí i compatibilitzar les seves demandes. Tanmateix, el discurs general del moviment "antiglobalització" no es fa a partir d'una negació dels interessos sectorials o temàtics d'aquests moviments, sinó a través d'una lògica inclusiva i d'agregació. Al mateix temps, com assenyala Della Porta (2003), s'observa una articulació compatible i respectuosa de la qüestió social, manifestada sobretot per de la reivindicació dels drets socials, i de qüestions com l'ecologisme, les reivindicacions de les dones, de les minories ètniques, o el rebuig a la guerra. Després de dècades de crisi social prolongada, la reaparició de la qüestió social es fa en termes genèricament compatibles amb les demandes dels nous moviments socials dels anys setanta. Per aquest motiu, autors com Fernández Buey (2004a) consideren que amb l'emergència del moviment "antiglobalització" la distinció entre vells i nous moviments perd vigència i tendeix a superar-se, sense que això impliqui negar les diferències existents entre els diferents moviments.

De la heterogeneïtat general del moviment se'n deriva una altra característica central: la seva *base social diversa*. En termes de sectors socials implicats o representats, el moviment "antiglobalització" mostra una composició variada, pròpia de la diversitat de grups socials afectats pel procés de globalització (joves precaris, petits camperols, grups de dones, estudiants...). Formar part del moviment, no sembla tant ser fruit de la pertinència a una classe o grup social determinat, sinó fruit de la convicció i adhesió als valors que el moviment difon i defensa (Andretta, Della Porta, Mosca, i Reuters, 2002). No té, doncs, una base social estructurada, arrelada en una realitat productiva i de classe com ha tingut tradicionalment el moviment obrer. Per exemple, un estudi sobre la composició d'ATTAC-França mostra que només el 3% dels seus adherents són obrers industrials (Agrikoliansky i Sommier, 2005). En certa forma, podem dir que el moviment encara no ha penetrat en les relacions de producció (Virno, 2003), tot i l'existència d'un renaixement dels conflictes laborals en diferents països en els darrers temps, però en un context i una relació de forces molt desfavorable per al sindicalisme degut als canvis en el treball. El moviment "antiglobalització" com a tal no s'ha expressat dins del centre de treball, sinó que actua com un moviment centrat en el territori i el carrer. La heterogeneïtat de la base social del moviment "antiglobalització" també el diferenciaria com assenyala Della Porta (2003) dels nous moviments socials emergits als anys setanta, la base social dels quals estava configurada sobretot per les noves classes mitges. El caràcter generalista de la crítica al sistema capitalista propi del moviment "antiglobalització"

l'aproximaria al moviment obrer, i el diferenciaria dels nous moviments socials específics. En canvi, el fet de no tenir una base social arrelada als centres de treball i no actuar en l'àmbit de les relacions de producció, l'aproximaria a les característiques d'aquests últims.

La dinàmica del moviment, des de Seattle fins als nostres dies ha estat marcada per una progressiva ampliació de la seva base social, amb la incorporació sistemàtica de nous sectors. Si inicialment el moviment adquirí fonamentalment una força simbòlica i mediàtica, progressivament ha anat avançant en l'adquisició d'una força real, tot i que la degradació de la relació de forces existents dins del món del treball i el desarrelament del moviment "antiglobalització" respecte del món de la producció, debiliten la seva força com a agent de canvi. Aquesta evolució queda patent, per exemple si comparem la campanya contra l'Acord Multilateral d'Inversions (AMI) de l'any 1998 amb les mobilitzacions de Gènova el juliol del 2001. La primera, que analitzaré amb detall al capítol següent, aconseguí la paràlisi de l'AMI gràcies a poder treure a la llum pública el contingut del tractat i realitzar una campanya de sensibilització en contra del mateix. Les mobilitzacions de Gènova contra el G-8 foren esdeveniments de masses, amb unes 300.000 manifestants i comportaren un confrontació al carrer entre el moviment i les autoritats, sense precedent fins llavors. Tanmateix, malgrat aquest creixement de la base social del moviment i del seu arrelament social, com assenyala algun autor (Kagarlitsky, 2001) la confrontació de Gènova i la pèrdua de control del "carrer" per part de l'Estat i les autoritats, contrastava amb el seu domini ferri de l'empresa i el centre de treball. Al mateix temps, en els darrers tres anys, com analitzo al punt següent, la dinàmica de creixement del moviment sembla haver-se alentit i aquest experimenta noves dificultats per seguir desenvolupant-se.

L'ampliació de la base social del moviment no significa que la seva composició no presenti algunes mancances significatives, més enllà de les dificultats ja exposades de penetrar en el centre de treball, com una presència dèbil de sectors de la classe treballadora, i de les minories ètniques o immigrants. Ja després de la "batalla de Seattle" fou senyalada l'absència de minories ètniques, en especial les afroamericanes en aquesta protesta. Aquest fet fou atribuït a la falta de vincles i informació de moltes organitzacions afroamericanes amb els nuclis promotors de la mobilització, al fet que aquestes es sentien poc preocupades per una mobilització hegemònica per blancs i, sobretot, al fet que moltes de les organitzacions de les minories ètniques nord-americanes estan més dedicats a combatre els problemes més immediats i quotidians d'aquestes comunitats (al barri, a l'escola, al centre de treball...) el

vincle dels quals amb la globalització no era establert de forma clara pels afectats (Martinez, 2000). En tot cas, i això és el que ens interessa assenyalar, un tret distintiu del moviment "antiglobalització" és l'heterogeneïtat de la seva base social, fruit del procés de convergència entre sectors socials diferents units pel rebuig al procés de globalització econòmica, com han posat de manifest les anàlisis més teòriques sobre el moviment, i també alguns dels estudis empírics més complerts realitzats fins ara, com el de Andretta, Della Porta, Mosca i Reuter (2002), durant la cimera del G8 a Gènova el juliol del 2001 i el II Fòrum Social Europeu a Florència el novembre del 2002, amb la realització de més de 800 i 2300 enquestes respectivament.

En parlar de la base social dels moviments oposats a la globalització és obligat subratllar la gran presència de joves, tot i que no cal sobrevalorar aquest fenomen. De fet, una de les característiques distintives del moviment és que suposa l'emergència del que podem anomenar una *nova generació militant*, que s'incorpora a l'activitat política i social de la mà de les noves resistència a la globalització. A tall d'exemple, segons l'esmentat estudi empíric, el 17% dels manifestants a Gènova el juliol del 2001 tenien menys de 19 anys, el 51% entre 19 i 25 anys, el 25% entre 25 i 35 anys, i el 17% més de 36 anys. Després d'un llarg període dominats per l'apatia i la despolitització de la joventut en l'actualitat es produeix un procés de radicalització de segments importats, amb una certa repolitització incipient tot i que no adreçada cap a la incorporació a partits polítics, motivat a vegades per un sentiment de tipus ètic i també per la creixent degradació i fragilització de les condicions de vida d'importants sectors de la societat, inclòs aquells segments de la joventut amb formació universitària però que tenen condicions laborals precàries i dificultats per establir-se socialment⁴². Aquesta onada de radicalització de la joventut seria la més important que hi ha hagut des de la dels anys seixanta i començaments dels setanta, si bé les seves formes i característiques específiques són molt diferents. Aquesta nova generació militant conflueix amb el que s'ha anomenat la generació resistent (Cannavó, 2002), sobrevivent dels seixanta i setanta i també amb ex-militants d'aquest període desmobilitzats durant els anys vuitantes i que avui es reincorporen a l'activitat militant atrets pel nou context⁴³.

⁴² De fet, els sectors juvenils més actius serien precisament les franjes d'estudiants o de sectors amb estudis, més que no pas els joves de classe treballadora, tot i que cal fer notar la creixent presència de joves treballadors en les grans mobilitzacions sindicals que han tingut lloc en diferents països en els últims temps.

⁴³ Aquesta heterogeneïtat de tipus generacional marca un altre element de complexitat en la composició del moviment, ja que la nova generació és portadora d'una cultura política sovint diferenciada de la que posseeix la generació anterior, font generadora de possibles tensions internes.

Un altre tret rellevant del moviment "antiglobalització" es refereix a la seva *estructura organitzativa flexible i oberta*, amb fórmules poc formalitzades derivades en gran mesura de la seva pròpia pluralitat i heterogeneïtat. El moviment s'ha estructurat a partir de grans coalicions, a vegades creades entorn a campanyes o mobilitzacions específiques, formades per diferents grups, organitzacions, sectors socials, persones a títol individual, sobre la base d'una convergència entorn a uns mínims comuns. Moltes de les campanyes i coalicions creades han estat efímeres, s'han transformat al final de la seva tasca, o han contribuït a crear noves campanyes i iniciatives futures. La metàfora de la "xarxa" ha estat la més utilitzada per definir al moviment. Aquesta estructura flexible i oberta ha anat acompanyada d'una dinàmica de treball basada en el consens i en la voluntat de facilitar la convergència entre sectors diferents i com una fórmula apropiada per gestionar la pluralitat del moviment. No s'han oblidat, però, l'existència obvia de tensions entre les diferents ànimes del moviment, ni de conflictes importants en el marc de la preparació de campanyes o iniciatives rellevants. Aquesta dinàmica organitzativa ha estat definida com a segmentada, policèfala i reticular (Della Porta, 2003). Una característica significativa referida a l'estructura organitzativa del moviment, l'estructura de mobilització si recuperem els concepte del punt 1.1.4, és segons Romero (2003), l'absència de referents clars d'autoritat, ja sigui una doctrina o propaganda, un partit o un líder. Existeixen persones i organitzacions amb autoritat moral i alguns referents, però no poden ser considerats líders polítics en sentit fort del terme.

L'estructura organitzativa del moviment i les seves expressions públiques són fruit també de la fragmentació i desestructuració de les societats actual, on els mecanismes de participació i enquadrament polític de masses han sofert una erosió considerable, i la segmentació del món del treball ha estat profunda, dificultant l'agregació estable d'interessos col·lectius i la participació política estable. Una característica significativa del moviment, en aquest sentit, és el contrast i el diferencial enorme entre la seva capacitat de mobilització i la seva debilitat organitzativa. L'ampliació de la seva capacitat de mobilització en les grans ocasions ha estat un fet evident des de Seattle fins a l'actualitat, així com la seva capacitat d'atraure i incorporar nous sectors. Tanmateix, aquesta creixent capacitat de mobilització no ha tingut una traducció en termes d'organització, d'augment dels compromisos militants o de creació d'espais d'intervenció i participació política regulars adequats per estructurar una participació

política de masses. És a dir, el moviment no ha desenvolupat nous instruments de participació política i social de masses, estables, tot i haver desenvolupat espais i punts d'encontre com els Fòrums Socials que, malgrat la seva riquesa, no constitueixen instruments de participació social i política quotidiana i arrelats en condicions socials específiques. El moviment té una influència creixent en la societat, però aquesta coexisteix amb una debilitat organitzativa i amb dificultats pel seu arrelament en sectors i realitats socials concretes. Existeix, aiximateix, una dificultat objectiva pel moviment per mantenir el seu impuls després de les grans mobilitzacions i de traduir la seva potencialitat en accions concretes i, sovint, la seva capacitat de resposta front a mesures polítiques concretes i quotidianes és limitada. Els processos d'individualització, assenyalats per una multitud d'autors, la fragmentació social, el legat de dècades de destrucció i erosió de l'espai públic i de processos de privatització dels individus (Castoriadis, 1998) permeten entendre aquesta situació.

Identitat i corrents del moviment

La forma que pren la *identitat* del moviment és un altre aspecte a tractar. Com a resultat de la seva composició heterogènia, de les seves estructures organitzatives, i de la pròpia metodologia de treball i dinàmica de funcionament, el moviment "antiglobalització" ha anat configurant una *identitat col.lectiva oberta i inclusiva*, cimentada per uns valors compartits, per una crítica a la globalització, per unes idees-força clares simbolitzades pels grans eslògans del moviment (*El món no és una mercaderia, Globalitzem les resistències, Un altre món és possible*), però no per una ideologia unificadora, i compatible amb una identificació no exclusiva amb el moviment (Della Porta, 2003), que no impedeix que per a la majoria dels seus participants existeixi l'imaginari d'un sol moviment unificat mundial. De nou, l'estudi d'Andretta, Della Porta, Mosca i Reiter (2002) confirma aquest fet. Aquestes idees-força, com assenyala Pastor (2000) juntament amb l'experiència del treball compartit, de la planificació d'objectius, de l'establiment de processos com el del Fòrum Social Mundial han anat construint, però, un identitat sòlida del moviment, compatible amb les característiques abans esmentades, una "identitat-projecte" en termes de Castells (1998). De fet, una de les particularitats del moviment és la seva capacitat per integrar entorn a aquestes idees-força discursos molt diversos, des de crítiques molt sofisticades al capitalisme global fins a les demandes clares i directes dels grups indígenes o camperols, obrint possibilitats per a un fusió entre modernitat i tradició (Fernández Buey, 2004a). Aquestes idees-força, són portadores d'elements de canvi en les cultures polítiques militants o de mobilització del passat recent

(Calle, 2003), que expressen una desconfiança entorn a partits i sindicats i una voluntat de recuperar l'activitat política en sentit ampli, "des de baix", entorn a concepcions horitzontals i participatives de l'activitat i organització. Alguns autors, com Corcuff (2004) posen en relació els canvis en la cultura política dominant en els moviments socials amb el procés d'individualització social característic de les societats occidentals. Aquest element de tipus sociològic, al meu entendre s'ha de combinar amb un element de tipus polític, que té a veure amb el descrèdit ja esmentat de partits polítics i sindicats com a organitzacions eficaces i creïbles de canvi social.

Una qüestió rellevant a assenyalar referent a la identitat del moviment és que, malgrat la seva heterogeneïtat, la seva extensió i dispersió geogràfica, i la multitud de processos simultanis en marxa, existeix la imatge d'un sol moviment, tant per part dels seus participants com en la percepció exterior. D'aquí l'ús del terme moviment "antiglobalització" en singular. A mesura que l'impuls "antiglobalitzador" ha anat recorrent el planeta, passant per Seattle, Praga, Québec, Gènova o Cancún, i dibuixant el que Bensaïd (2003) anomena una estranya geopolítica de les resistències, milers de persones s'hi han sentit identificades. Progressivament ha anat emergint el sentiment, entre moviments i sectors socials molt diferents en termes de nacionalitat, cultura i situació social, de formar part del mateix moviment, de la mateixa comunitat i de compartir uns objectius i una memòria de lluita compartida (Cannavó, 2002). Els encontres internacionals, els intercanvis entre activistes de diferents països, el desenvolupament d'un llenguatge compartit, la definició d'uns objectius, etc., permeten avançar cap a la configuració d'una identitat del moviment que transcendeix les dimensions polítiques i culturals nacionals (Smith, 2002). Tanmateix, la forma que pren el moviment en cada país, està fortament influenciat pel context polític i social nacional, les tradicions culturals i polítiques i les cultures militants nacionals (i, sovint, en encontres i assemblees internacionals la representativitat per nacions, a l'hora d'escollir ponents, persones encarregades de tasques, etc., és un criteri organitzatiu central en el funcionament quotidià del moviment). El moviment ha anat desenvolupant una experiència i una trajectòria compartida, que configuren una memòria i una narrativa col·lectiva coherent entre els seus participants, formada d'aconteixements i dates emblemàtiques, de lluites fundacionals (Aguiton i Bensaïd, 1997), d'èxits i fracassos.

En termes de plantejaments polítics, la identitat del moviment s'ha construït entorn un rebuig a la globalització neoliberal i, després del 11 de setembre del 2001 i l'inici de la "guerra contra

el terrorisme" del govern Bush, també adquirí una dimensió contrària a la guerra, si bé als Estats Units el moviment experimentà importants dificultats en el període posterior als atemptats de New York, en especial degut a l'alineament sense fisures de la federació sindical AFL-CIO amb la política exterior de Bush, recolzant primer la guerra d'Afganistan de forma clara, i també la de l'Irak, amb algun matís. Aquest fet, però, no ha impedit que en aquest país es desenvolupés finalment un moviment antiguerres de dimensions àmplies, inclosa una franja del sindicalisme.

Malgrat aquest consens existent en el moviment "antiglobalització" a nivell internacional contra el neoliberalisme i la guerra, existeix una àmplia diversitat ideològica i de projectes polítics. Harvey (2004) en la seva interpretació de les resistències a la globalització com a resistències contra l'acumulació per desposseïció assenyalava com l'àmplia varietat de plantejaments existents avui en dia és similar a la també gran diversitat de crítiques i reaccions que hi hagué en altres moments de la història en períodes de gran alteració de les formes de vida i les relacions socials. Per l'autor la insistència en els béns comunals que avui planteja el moviment, com a reacció als processos de desposseïció massius, el posa en continuïtat històrica amb lluites anteriors.

La matriu comuna subjacent als diferents enfocaments, corrents i orientacions del moviment és, juntament amb el rebuig a les polítiques neoliberals i la guerra, una forta aspiració de democràcia, front a la creixent degradació d'aquesta, en un context de desafecció ciutadana i d'allunyament dels centres de poder i presa de decisions respecte les persones com a resultat del procés de globalització. Per aquest motiu no em sembla adequat la caracterització del moviment "antiglobalització" com anticapitalista com fan autors com Callinicos (2001, 2003 i 2004) o Kaldor (2004), ja que solament alguns dels seus components expressen aquesta opció, mentre que d'altres manifesten un sentiment simplement antineoliberal. El moviment neix com una crítica radical als efectes de la globalització neoliberal i a les seves institucions, però el seu discurs es caracteritza per una auto-limitació de la crítica que no proclama obertament la necessitat de posar fi al sistema capitalista i als seus fonaments (Crémieux, 2004), que entronca en certa forma amb el radicalisme autolimitat (Arato i Cohen, 1992) dels nous moviments socials dels setanta, si bé a diferència d'aquests, amb un discurs de tipus global i generalista. Això no obstant, el moviment expressa un potencial anticapitalista clar, entronca amb els moviments anticapitalistes del segle XIX i bona part del XX (Kaldor, 2003) i adquireix una caràcter antisistèmic (Arrighi, Hopkins, Wallerstein, 1999) global. Com recorda

Löwy (2004b) la major part de documents i declaracions del moviment, més enllà de qüestionar les polítiques neoliberals qüestionen, en certa forma, el propi poder i dominació del capital. Des d'aquest punt de vista, Löwy ens recorda també els paral·lelismes entre la consigna "*El món no és una mercaderia*" i les idees de Marx expressades als *Manuscrits de 1844* (Marx, 1962 [1844]), respecte a la consideració del treballadors com una mercaderia a partir de l'establiment de relacions de producció capitalistes. L'anticapitalisme, en qualsevol cas, roman una possibilitat (Cannavó, 2002) en el desenvolupament del moviment però no una lògica intrínseca.

En aquest sentit, i a grans trets, és possible identificar tres grans pols dins del moviment, heterogenis internament, i sovint amb una frontera entre ells difusa i variable, ja que no són compartiments estancs. (Cannavó, 2002; Aguiton, 2001):

- un pol anticapitalista
- un pol regulacionista i reformista
- un pol proteccionista.

Un primer pol, radical i anticapitalista, que privilegia un horitzó de ruptura, en el qual hi conviuen diferents sensibilitats anticapitalistes: corrents marxistes revolucionàries, llibertàries, ecologistes radicals, alguns sectors dels partits comunistes, de l'esquerra extraparlamentària, autònoms, etc. Aquesta sensibilitat representa l'ala militant del moviment i està formada pel conglomerat de moviments i organitzacions que han estat al capdavant de les principals mobilitzacions, com ara Via Campesina, el Gènova Social Fòrum, que agrupà el gruix del moviment italià després de les protestes de Gènova, *Globalize Resistance* a Gran Bretanya, corrents sindicals combatives, i algunes organitzacions polítiques de l'esquerra radical. Dins d'aquest pol es poden identificar diferents orientacions, entre les que destaquen: les que es poden anomenar localistes (Hines 2000), formades per corrents de l'ecologisme radical, que defensen l'organització de la societat a través de petites comunitats; les tendències autònomes, simbolitzades per una varietat d'autors com Negri i Hardt (2000), Holloway (2001), Klein (1999), per corrents com la dels *desobbedienti* italians, *l'Acció Global dels Pobles*, i els moviment zapatista o els grups inspirats pel mateix⁴⁴; i, finalment, les corrents

⁴⁴ Les seves referències ideològiques són variades, ja que alguns provenen de certes tradicions del marxisme autònom italià hereves de les corrents *operaistes* dels anys seixanta i setanta (Wright, 2002; Turchetto, 2001) i altres són d'influència llibertària o marxista-llibertària. Però el nucli d'aquestes propostes és similar: negociació de la

anticapitalistes socialistes, simbolitzades per diferents corrents polítiques d'esquerra (Callinicos, 2003), però també per alguns moviments socials d'influència marxista o socialista, com és el cas del *Movimento Sem Terra* (MST) del Brasil, i de la pròpia *Via Campesina*, que organitzà un cicle de debats sobre el socialisme al final del II Fòrum Social Mundial de Porto Alegre el 2002.

Existeix un segon pol regulacionista i reformista partidari d'un nou "compromís social global", defensor d'un cert keynesianisme, que estaria simbolitzat per organitzacions com ATTAC-França, publicacions com *Le Monde Diplomatique*, amb un discurs neo-socialdemòcrata i grups com *Public Citizen* als EUA, amb un discurs demòcrata radical i liberal d'esquerres, i en certa forma també per algunes grans ONGs, com Oxfam-Intermón i bona part del sindicalisme, tot i que tant aquestes grans ONGs com el sindicalisme expressen un grau de crítica al procés de globalització i a les polítiques neoliberals molt més tebi que grups com ATTAC-França, *Le Monde Diplomatique* o *Public Citizen*, i se'ls podria incloure en aquest bloc només de forma parcial.

Finalment, cal distingir un tercer pol menys encarnat en una organització concreta, de tipus proteccionista que buscaria un replegament en el marc de l'Estat-nació front als efectes de la globalització, amb l'esperança de poder protegir-se dels mals exteriors, que podrien representar algunes corrents com el moviment sobiranista d'esquerres francès, i també sectors del sindicalisme situats a cavall entre el proteccionisme i el neokeynesianisme.

L'evolució del moviment als darrers anys i l'ampliació de la seva composició ha fet augmentar els debats estratègics entre els diferents sectors que el componen i les seves diferenciacions internes, a mesura que es van delimitant al seu sí diferents opcions estratègiques i projectes, posant fi al seu període inicial d'expansió per consens (Bensaïd, 2004d). L'orientació general del moviment, i les seves iniciatives són resultat, per tant, d'un debat polític intern el resultat final del qual no és pot considerar prefigurats, sinó que dependrà de la correlació de forces prevalent al moviment (Duval, 2004).

necessitat d'una intervenció política específica més enllà de la pròpia activitat del moviment; negociació de la lluita pel poder polític, situant-se en una perspectiva de contrapoder permanent; defensa de la creació de formes de vida alternatives com espais alliberats de la lògica del capital; i defensa de formes d'organització descentralitzades.

1.2.4. Repertori i formes d'acció col·lectiva i impacte i resultats

Repertori d'acció col·lectiva i formes de mobilització

Pel que fa al *repertori* de les formes d'acció, el moviment "antiglobalització" ha desenvolupat una àmplia diversitat d'expressions i formes d'acció col·lectiva, que van des de les manifestacions de masses, a les accions simbòliques amb impacte mediàtic (accions festives, *performances...*), a l'acció directa no violenta i els "bloquejos" de les cimeres oficials, o a les campanyes de boicots a productes de determinats països. Anteriorment he assenyalat com els moments d'intensificació de la conflictivitat social i d'emergència de cicles de protesta són proclius a la innovació i la (re)invenció de noves formes d'acció col·lectiva (Tarrow, 1997). El moviment "antiglobalització" és un bon exemple d'aquest fenomen, com la seva àmplia varietat de formes d'acció testimonia. El moviment expressa i simbolitza una voluntat de posar fi a una certa rutinització de les formes de protesta tradicionals i de la manifestació del conflicte social als darrers anys en benefici de formes d'acció més decidides i combatives i una certa aspiració a recuperar l'activitat política des de baix. La pràctica de l'acció directa, la millor expressió de la qual, han estat els bloquejos de les cimeres, o accions emblemàtiques com el desmuntatge d'un establiment McDonald's a Millau per part de José Bové el juny de 1999 seria la manifestació més extrema d'aquest rebuig a la política institucional. Moltes de les accions del moviment "antiglobalització" s'han fet emmarcades en una perspectiva de desobediència civil, concepte l'ús del qual s'ha anat generalitzant als darrers anys per referir-se a una gran varietat de pràctiques (veure: Fernández Buey, 2004a). Per autors com Romero (2003) la desobediència civil és pel moviment "antiglobalització" una forma d'acció equivalent al què la vaga representa pel moviment obrer. Si bé aquesta afirmació pugui ser excessiva, capta bé l'esperit del moviment en la seva fase d'expansió inicial després de Seattle. En qualsevol cas, l'emergència del moviment expressà l'aparició d'un cicle del què McAdam, Tarrow i Tilly (2001) anomenen *transgressive contention*, és a dir, una dinàmica de protesta en la qual una part dels actors involucrats i de les seves formes de lluita poden considerar-se nous, i que s'oposaria a situacions de *contained contention*, propis de períodes amb formes de mobilització més rutinitzada. Utilitzant una altra terminologia, el moviment "antiglobalització" expressaria, sobretot pel què fa a la seva dinàmica inicial, un episodi de conflicte no normatiu (Piven i Cloward, 2002).

Les innovacions en el repertori d'acció col·lectiva protagonitzat pel moviment "antiglobalització" són una combinació d'invenció i recuperació de formes de protesta abandonades o d'adaptació de les mateixes a noves circumstàncies. És el cas de les formes d'acció directa no violenta que també foren característiques dels nous moviments socials durant els setanta i inicis dels vuitanta o activitats com els boicots de consumidors, també utilitzats ja en aquest període. El moviment "antiglobalització" també ha realitzat una labor d'internacionalització de determinades formes de protesta habitualment d'àmbit nacional (Smith, 2002), com ara les manifestacions. El seu repertori d'acció col·lectiva inclou, de fet, una combinació entre accions de caràcter internacional, amb altres de caràcter local o nacional. Aquests diferents plans geogràfics s'articulen entre sí i cal entendre la seva relació en termes dialèctics (Münck, 2002) i no de forma lineal.

Aquesta multiplicitat de nivells geogràfics i espacials en què es manifesten els moviments socials contemporanis ens remet a la distinció feta a l'inici d'aquest punt entre el que estrictament podem entendre com a moviment "antiglobalització", referit a un moviment d'abast internacional format per un conjunt de grups organitzats contra les polítiques de les institucions internacionals o de les empreses transnacionals i dels governs nacionals, i el concepte més ampli de resistències a la globalització. Aquest darrer, es refereix a tot aquell conjunt de moviments i lluites contra les polítiques neoliberals dels governs nacionals o les institucions internacionals i els efectes de la globalització econòmica, sovint d'àmbit local o nacional, però no connectats estrictament amb la dinàmica específica del moviment "antiglobalització" a nivell internacional.

Com he assenyalat, alguns autors consideren que el moviment "antiglobalització" en certa forma ha revertit l'eslògan ecologista dels setanta *Think globally, Act locally* per una fórmula *Think locally, act globally*, basada en la presa de consciència que per defensar una situació concreta és necessari actuar internacionalment. En realitat, el moviment, tot i tenir com a element distintiu la seva dimensió internacional, actua en diferents plans geogràfics i en realitat el què es produeix és una combinació d'ambdós eslògans: *think globally and locally, Act globally and locally*. Aquests diferents nivells espacials sovint es retroalimenten. Per exemple, un aconteixement internacional com una mobilització durant una contra-cimera té també una dimensió nacional forta, ja que influeix en la situació política i social del país on té lloc la mobilització, i sol incloure sovint una dimensió de crítica als governs units per l'ocasió. Al mateix temps, l'articulació d'àmplies coalicions locals i nacionals en un país concret

en ocasió d'una cimera oficial sovint s'ha vist afavorit per la pressió del moviment internacional, que actua com a element de suavització i d'arbitratge de les tensions pre-existents entre els actors locals. En molts casos, l'emergència del moviment "antiglobalització" en un país concret, entorn a la realització d'una cimera oficial al país o en la preparació d'una mobilització internacional a un altre país, ha actuat com a esperó que ajuda a reactivar els moviments socials concrets del país en qüestió, propiciant un canvi de clima social i afavorint el despertar d'altres lluites. També existeixen exemples de campanyes i moviments, sobretot en el terreny dels drets humans, que s'han vist obligats a internacionalitzar la seva estratègia degut a l'absència d'oportunitats polítiques domèstiques (per motius de repressió, per exemple), i que han buscat reforçar la seva dèbil situació local concreta amb la pressió internacional (Keck i Sikkink, 1998). En sentit invers, les dinàmiques de coordinació internacional del moviment "antiglobalització" sovint s'han recolzat en la iniciativa de col·lectius forts en un país concret, com és el cas per exemple de les marxes europees contra l'atur i la precarietat, que reposaven sobre el moviment d'aturats francès.

Aquesta és una qüestió important ja que, en absència d'un arrelament concret fort, les campanyes internacionals poden convertir-se en processos projectats cap a l'exterior (Recio, 2000) desconnectats de realitats específiques i sense una base social concreta. L'articulació entre les mobilitzacions d'àmbit nacional i local i d'àmbit internacional és un dels temes estratègics centrals del moviment "antiglobalització" i de la lògica de les resistències a la globalització en general. L'articulació internacional de mobilitzacions nacionals concretes és segurament el repte més important, pel què fa al repertori d'accions, que té el moviment. Els darrers anys, com he indicat, han estat caracteritzats per l'augment de les lluites socials concretes en molts països europeus, per exemple, contra les polítiques socials i laborals governamentals, que obeeixen a calendaris i matisos nacionals però a una lògica europea comuna. Aquestes mobilitzacions socials s'han desenvolupat dins d'un marc estrictament nacional, mostrant una certa dinàmica de "nacionalització" de les resistències a la globalització, en funció dels diferents ritmes de les polítiques governamentals a cada país. La seva coordinació a escala europea és una qüestió encara no resolta, malgrat progressos en aquest sentit que després abordaré.

Aquesta dinàmica complexa pel què fa a l'àmbit geogràfic i espacial dels moviments socials contemporanis porta a autors com Della Porta et al. (1999) a distingir entre: moviments socials nacionals que es desenvolupen en el context de globalització i moviments

transnacionals. Amb una lògica similar, Imig i Tarrow (2001) estableixen l'existència de diferents tipus de moviments en els països europeus pel què fa al seu àmbit geogràfic i la seva relació amb les polítiques dels governs de cada país i de la UE. Així, distingeixen entre: moviments d'àmbit nacional o domèstic explicables només des d'una lògica nacional, i les "europrotestes", la causa de les quals té a veure, d'una forma o altra, amb les polítiques de la UE i la integració europea. Dins d'aquest capítol, distingeixen entre: mobilitzacions nacionals, protagonitzades per sectors socials que es mobilitzen a cada país contra les polítiques dels seus governs però l'origen de les quals prové de les polítiques aprovades a nivell de la UE; i protestes europees transnacionals en les quals hi participen actors de més d'un país per temes relacionats amb la UE⁴⁵.

Des d'aquest punt de vista, que considera la complexitat dels marcs espacials en els quals es manifesten les resistències a la globalització, no em sembla correcta assumir la hipòtesis d'alguns autors, com Cohen i Rai (2000) que plantegen que els moviments socials transnacionals comporten l'emergència d'un nou repertori d'acció col·lectiva transnacional que implica un canvi general en les formes d'acció col·lectiva. Tilly (1978 i 1995) distingeix dos grans tipus de repertoris al llarg de la història: un repertori parroquial, particular i bifurcat propi dels moviments socials pre-industrials (composat d'accions com "revoltes de la fam", sabotatges de maquinària, expulsió dels recaptadors d'impostos dels pobles, etc.), i un repertori propi dels moviments socials moderns nascuts amb la revolució industrial, de tipus nacional, modular i autònom (composat d'accions com vagues, manifestacions, etc.). Per la seva banda, Cohen i Rai (2000) consideren que des dels anys vuitanta hauria emergit un nou tipus de repertori característic dels moviments socials contemporanis, que anomenen transnacional i solidari, basat en activitats com: campanyes de boicot internacional, cimera internacional, concerts internacionals de solidaritat, etc. Al meu entendre l'enfoc de Cohen i Rai (2000) no és satisfactori per tres motius. Primer, no contempla la diversitat d'àmbits geogràfics i espacials en els quals es desenvolupen els moviments contemporanis. Segon, no

⁴⁵ Ambdós autors distingeixen tres categories de protestes europees: les basades en un transnacionalisme competitiu, en les quals es mobilitzen actors socials d'un país concret que ataquen a actors d'un altre país (per exemple, agricultors d'un país que critiquen als d'un altre); les basades en un transnacionalisme cooperatiu, en les quals es desenvolupen protestes en diferents països, organitzades de forma separada, però en cooperació (mobilitzacions al mateix dia, en països diferents sobre temes similars); i, finalment, protestes col·lectives, com les "euromanifestacions" internacionals durant les cimera oficials. Al meu entendre, la dinàmica del moviment "antiglobalització" afavoreix el desenvolupament dels darrers dos tipus de mobilitzacions, és a dir, les realitzades a cada país però de forma internacionalment coordinada, i mobilitzacions internacionals en un mateix lloc, en ocasió de les cimera oficials de les institucions internacionals, com analitzaré més avall.

recull la riquesa del repertori dels moviments transnacionals i els "antiglobalització" que tot seguit detallaré. Tercer, considero que la situació actual dels moviments socials és de coexistència entre formes de mobilització i acció diferents, algunes de les quals han format part del repertori dels moviments socials des de fa molt temps, altres són de recent adopció, altres són reinencions i redescobriments de formes d'acció caigudes en desús, i altres són simplement la internacionalització de tipus de mobilitzacions sorgides en el marc local i nacional.

Amb aquestes consideracions de fons, passaré a continuació a fer inventari de les principals formes d'acció col·lectiva que conformen el repertori desplegat pel moviment antiglobalització, tenint present que, tal i com he establert anteriorment, l'evolució del repertori d'un moviment social determinat és un procés dinàmic, fruit de la interacció entre el moviment i els seus oponents i de les lliçons que uns i altres en van extraient. Per aquest motiu, el moviment "antiglobalització", malgrat la seva relativa curta existència ha anat reinventant-se a sí mateix a mesura que canviava la seva composició així com el context polític i social en el qual es desenvolupa. El moviment antiglobalització s'ha expressat públicament a través de diverses formes, entre les quals podem destacar tres grans tipus d'activitat (Aguiton, 2001a):

- les *contra-cimeres* i *mobilitzacions internacionals*
- les *campanyes sostingudes*
- les *iniciatives pròpies de coordinació* i *d'encontres i trobades*

1) Les *contra-cimeres* a les cimeres oficials de les principals institucions i organismes internacionals, i les *mobilitzacions internacionals* són possiblement una de les formes d'expressió més visibles del moviment "antiglobalització" i en certa forma constitueixen l'expressió més simptomàtica del que Khagram, Riker i Sikkink (2003) anomenen *transnational social movements*. Les *contra-cimeres* han funcionat com moments de confluència d'una gran varietat de moviments, nacionals i internacionals. En ocasió de cada contra-cimera s'ha organitzat un marc o coalició unitari al país on es celebra (amb aliances més o menys sòlides o inestables entre els seus components en funció del cas), que es converteix en el marc que organitza la major part d'activitats i acull als activistes i moviments que participen de les protestes. A vegades aquestes coalicions unitàries actuen com a "paraigües" d'iniciatives variades que coexisteixen temporalment i espacialment durant la contra-cimera, però sense molta relació entre sí. Cada contra-cimera expressa pel què fa al seu resultat la situació i

característiques del moviment en el país on es celebra i les del moviment internacional en aquell moment. Les contra-cimeres tenen, per tant, una doble dimensió nacional i internacional, i el seu resultat també té un impacte en aquests dos nivells, en la vida político-social del país on es celebra, i en la internacional. Entorn de les contracimeres s'han desplegat una amplitud considerable de formes d'acció, que inclouen⁴⁶:

- *manifestacions internacionals*
- *jornades d'acció directa no violenta i desobediència civil* que busquen pertorbar el desenvolupament habitual i normal de la cimera oficial.
- *contra-conferències o contra-fòrums*, on participen experts i militants del moviment
- *reunions de coordinació de campanyes i moviments*, per tal de fixar pròxims objectius i establir noves estratègies
- *activitats de premsa alternativa*, per difondre la informació "alternativa" produïda pels moviments i els participants a la contra-cimera.

Apart de les *contra-cimeres*, cal mencionar també les *mobilitzacions internacionals descentralitzades*, que tenen lloc en diferents països simultàniament, anomenats a vegades *dies d'acció global* o *jornades de mobilització internacional*, *dies d'acció internacional* o, simplement, *manifestacions internacionals coordinades* o *manifestacions globals*. La seva característica central es la seva doble dimensió simultània internacional i local, ja que es tracta d'una forma d'acció d'abast internacional (jornada de mobilitzacions en varis països del món) però realitzada a nivell local (en cada ciutat). La forma concreta i l'abast d'aquest tipus de mobilitzacions és divers, i va des de jornades de mobilització de masses, fins a jornades en les quals es realitzen accions simbòliques en varis punts del planeta⁴⁷. L'exemple més

⁴⁶ Un bon estudi de les activitats realitzades durant una contracimera l'ofereix l'estudi de Smith (2002) sobre les mobilitzacions a Seattle (1999). Existiesen també molts testimonis i literatura militant sobre les principals mobilitzacions internacionals que també ofereixen bones explicacions del conjunt d'activitats i formes d'acció col·lectiva desplegades entorn a les contra-cimeres. Per la meua part, l'anàlisi que seguéix sobre les contra-cimeres està fonamentat en l'estudi de la literatura existent sobre la qüestió i també en l'observació participant en un nombre considerable de contra-cimeres internacionals: Niça (desembre del 2000), Davos (gener del 2001), Barcelona (juny del 2001), Génova (juliol del 2001), Brusel·les (desembre del 2001), Barcelona (març del 2002), Sevilla (juny del 2002), Evian (juliol del 2003) i Cancún (setembre 2003).

⁴⁷ Les primeres experiències vinculades al naixement del moviment antiglobalització de mobilitzacions internacionals descentralitzades coordinades es produeixen als anys noranta, impulsades per campanyes específiques, com per exemple, la campanya contra la Nike que organitzà el 18 d'octubre de 1997 una jornada internacional de protesta en el marc de la qual es realitzaren accions a 85 ciutats de 13 països diferents. Les primeres jornades internacionals de mobilització descentralitzada lligades a les cimeres de les institucions financeres comencen a produir-se a partir de 1998 amb la convocatòria de l'anomenat *Primer Dia d'Acció*

important d'aquesta forma de mobilització és la jornada del 15 de Febrer del 2003 en la que es produïren manifestacions simultànies en moltes ciutats del planeta, amb un total d'uns 15 milions de manifestants. La convocatòria del 15F del 2003 vingué inicialment impulsada des de l'Assemblea de Moviments Socials del Fòrum Social Europeu de Florència el novembre del 2002, com a jornada de mobilització europea, si bé s'anà estenent fins agafar una dimensió mundial que fou oficialitzada en l'Assemblea de Moviments Socials del Fòrum Social Mundial de Porto Alegre, el gener del 2003, on s'aprovà com a data de mobilització internacional⁴⁸.

2) Un segon gran tipus d'activitat són les *campanyes internacionals* (o a vegades nacionals) sostingudes entorn a temes concrets. El tipus de campanyes existents és molt divers i variat, tant pel què fa al seu objectiu com a la seva rellevància. Entre les més significatives hi ha les campanyes entorn a qüestions com l'abolició del deute extern o la denúncia dels organisme genèticament modificats; entorn a la denúncia general de les activitats de les institucions internacionals, com el BM, el FMI i la OMC; o de denúncia a les pràctiques d'una determinada firma multinacional. Aquestes darrers tipus de campanyes, que són particularment rellevants en termes d'un estudi sobre les relacions entre moviment "antiglobalització" i sindicalisme, s'han desenvolupat sobretot als Estats Units i al món anglosaxó en particular on reben el nom de *corporate* o *comprehensive campaigns* (Starr, 2000), segurament com a reacció a l'enorme poder que l'empresa privada ha adquirit en aquestes societats i l'intens procés de mercantilització de l'espai públic sofert en les últimes dècades⁴⁹. Aquestes campanyes

Global, en ocasió de les reunions consecutives del G-8 a Birmingham (Gran Bretanya) i de la Trobada Ministerial de la OMC a Ginebra (16 i 18 de maig)

⁴⁸ La declaració aprovada a Florència cridava així a la mobilització: "Llamamos a los movimientos, a los ciudadanos y ciudadanas de Europa, a una resistencia continental coordinada a la guerra. 1.Organizando desde ahora una oposición de masas contra el ataque a Irak. 2.En caso que se produzca el ataque, organizando el sábado siguiente movilizaciones,aciones y manidestaciones. 3.Comenzando ya a organizar grandes manifestaciones contra la guerra en toda Europa el próximo 15 de febrero.¡Podemos para la guerra!".A Porto Alegre, el text aprovat assenyalava que: "(...) La opinión pública mundial se opone en su mayoría a la próxima guerra de Irak. Llamamos a todos los movimientos sociales y fuerzas progresistas a apoyar, participar, y organizar protestas en todo el mundo contra esa guerra el próximo 15 de Febrero. Estas protestas están siendo coordinadas y planificadas por quienes se oponen a la guerra en 30 de las mayores ciudades del mundo". Resulta interessant comparar aquesta convocatòria amb la del Primer de Maig com a jornada internacional en defensa de les vuit hores, per part del Primer Congrés de la II Internacional reunit a Paris el 1889, si bé òbviament el 15F del 2003 roman com una experiència episòdica i no com un aconeteixement fundacional d'una diada històrica recurrent en el temps. La resolució aprovada en aquest Congrés anunciava: "Se organizará una gran manifestación internacional con fecha fija de manera que, en todos los países y ciudades a la vez, el mismo día convenido los trabajadores intimen a los poderes públicos a reducir legalmente a ocho horas la jornada de trabajo y a aplicar las otras resoluciones del Congreso internacional de Paris. Visto que una manifestación semejante ya ha sido decidida por la American Federation of Labor para el 1º de mayo de 1890 en su Congreso de diciembre en Saint Louis, se adopta esta fecha para la manifestación internacional" (citat a Dommanget, 1976: 74).

⁴⁹ Cal recordar que als EUA i a la majoria del món anglosaxó, sovint el moviment "antiglobalització" s'anomena *anti-corporate movement*, és a dir, moviment contra les corporacions multinacionals, o *movement against*

internacionals, amb independència del seu objectiu concret solen estar impulsades per organitzacions i entitats que treballen una qüestió de forma sostinguda en el temps, i configuren el què Khagram, Riker i Sikkink (2003) anomenen *coalicions transnacionals*. Aquestes campanyes entorn a temes concrets han desplegat una gran varietat de formes d'acció, entre les quals es poden senyalar, sense voluntat de ser exhaustius les següents:

- Activitats de *sensibilització* i de difusió d'informació alternativa, per tal de divulgar un problema o una demanda. Això pot incloure una gran varietat d'actuacions com: la presentació i divulgació pública d'informes de recerca per denunciar una determinada situació, o l'organització de gires per països del nord amb testimonis de persones directament afectades (treballadors de les maquiles, representants de pobles indígenes afectats per les petroleres...) de països del sud, entre d'altres possibles tipus d'activitat.
- *Intercanvis d'informació* entre diferents grups a nivell internacional, qüestió que pot adquirir gran importància estratègica, com assenyalen Keck i Sikkink (1998), a l'hora d'introduir noves qüestions en les agendes polítiques nacionals i internacionals, i fer públics temes que abans no estaven sotmesos a discussió pública.
- Impuls de *boicots* de consumidors als productes d'una determinada empresa en protesta per les seves pràctiques (laborals, ecològiques...). L'objectiu d'aquest és atacar l'empresa per un dels seus punts dèbils, la imatge, intentant associar-la no als valors, o a l'estil de vida, etc., que l'empresa intenta transmetre, sinó a les pràctiques reprovables de les quals se l'acusa. El propi èxit de les firmes multinacionals en vendre una imatge, una marca, sinònim d'uns valors i una filosofia de vida, es converteix en el seu punt feble en contrastar-se amb la realitat de la conducta de l'empresa. Cal remarcar, però, que les estratègies de boicots són més o menys factibles en funció del tipus de firmes que es volen denunciar i que han d'administrar-se amb criteris

corporate globalization, és a dir, moviment contra la globalització al servei de les multinacionals. Aquest enfoc contrasta amb el que ha predominat en altres països europeus, com França, on l'accent s'ha posat en la denúncia de la globalització financera (Aguiton, 2001a). Les campanyes contra multinacionals impulsades per moviments socials i organitzacions vinculats al naixent moviment "antiglobalització", experimentaren un ascens significatiu a partir dels anys noranta, si bé el seu augment no es produí en el buit, ja que durant els anys seixanta i vuitanta existiren importants iniciatives contra multinacionals, en part precursors de les més recents (veure: Klein, 2000 i Star, 2000).

selectius si volen ser efectives: sovint existeix una proliferació de boicots simbòlics i merament formals, que no van presidits d'una campanya real de divulgació⁵⁰.

- Participació en les *contra-cimeres*, per tal que el tema del qual una determinada campanya és portadora (l'abolició del deute, per exemple) tingui major visibilitat.

3) Finalment, cal mencionar la realització d'iniciatives de coordinació i de trobades i encontres al marge del calendari de les cimeres oficials, ja sigui entre moviments temàtics o entre moviments de naturalesa i objectius diferents, per tal d'afavorir el contacte i les confluències entre diferents moviments. Dins d'aquest capítol sobresurt amb entitat pròpia la dinàmica dels Fòrums Socials, ja sigui a través del propi Fòrum Social Mundial, de Fòrums continentals com el Fòrum Social Europeu, o de Fòrums d'àmbit nacional o local.

Impacte i Resultats del moviment

Una última qüestió a analitzar és el de l'*impacte i resultats* aconseguits pel moviment "antiglobalització". Aquesta és una qüestió complexa i difícil de mesurar, ja que les demandes canvien i poden tenir varies facetes, com ara millores concretes o reconeixement (Gamson, 1975). Alguns autors com Guigni (1995) distingeixen entre impactes externs i interns. Els primers fan referència als impactes sobre els adversaris del moviment i l'entorn, ja sigui de tipus procedimental (com l'establiment de nous canals de negociació i representativitat) o substancials (guanys concrets). Els segons fan referència a les conseqüències de les seves accions pel propi moviment, com ara reforçar o debilitar la seva estructura organitzativa o la seva identitat.

No cal oblidar, a més, que els moviments socials tenen també un efecte que va molt més enllà de les seves demandes, en el terreny del canvi social o cultural a llarg plaç (Matthieu, 2004). A grans trets i sense entrar en una anàlisi exhaustiva sobre aquesta qüestió, es pot establir que les resistències a la globalització han aconseguit provocar un creixent erosió de la

⁵⁰ Aquelles que presenten un contacte directe amb el públic, a través d'un producte o gama de productes són més vulnerables. Al contrari, les empreses que no estan exposades a la llum pública, que no fabriquen de forma directa productes pel consumidor, solen ser més difícils d'atacar per aquest flanc. En aquests casos s'han desenvolupat estratègies de boicots secundaris (veure: Klein, 2000). Per una reflexió interessant sobre els límits de les estratègies de boicot, es pot consultar: Seidman (2002).

credibilitat i legitimitat del projecte neoliberal, que fa només una dècada es presentava com triomfant i sense rival possible. Autors com Bello (2001) han definit aquesta situació com una veritable crisi de legitimitat de la globalització neoliberal i de l'ordre econòmic i polític global. El moviment ha pogut fer emergir el caràcter contradictori del procés de globalització, així com les seves vulnerabilitats i esclatxes, i ha contribuït a un cert canvi de clima ideològic i cultural, on el neoliberalisme ja no és la ideologia inqüestionable de començaments dels noranta. Tanmateix, malgrat aquest dèficit de legitimitat, el projecte i les polítiques neoliberals continuen en marxa, i el moviment "antiglobalització" no ha aconseguit pràcticament cap victòria significativa, amb algunes excepcions parcials i temporals: la paral·lisi de l'Acord Multilateral d'Inversions (AMI) el 1998, quan el govern francès es veié obligat a retirar-se del procés degut a pressions de l'opinió pública francesa; el col·lapse de la Ronda del Mil·leni de l'OMC a Seattle el 1999, degut a una triple combinació de discrepàncies entre les potències econòmiques, entre aquestes i els països del Sud, i les mobilitzacions al carrer; el nou col·lapse més parcial de l'OMC a Cancún, el setembre del 2003, fruit sobretot de les tensions entre les grans potències i un bloc de països del Sud, amb Brasil al capdavant; i a escala europea la paral·lisi del projecte de constitució europea després del No a França i Holanda. A nivell de cada Estat tampoc els diferents moviments han aconseguit gaires èxits concrets front a les polítiques de privatització, desregulació i flexibilització impulsades pels governs o les institucions nacionals i internacionals.

El moviment "antiglobalització" ha aconseguit erosionar la legitimitat del projecte neoliberal, posar de manifest les seves vulnerabilitats i, sobretot posar fi a un llarg període de retrocés de les idees i valors progressistes front l'avenç de les conservadores. Podríem dir que ha contribuït a l'emergència d'un sentit comú, en l'accepció gramsciana del terme (Gramsci, 1970), antineoliberal. Però la situació política i social internacional segueix estan marcada per l'aplicació de les polítiques neoliberals. La situació actual roman contradictòria, ja que per una banda existeix una intensificació d'aquestes polítiques per part de les classes dominants, però aquestes no tenen capacitat d'estabilitzar política i socialment l'ordre neoliberal i, per l'altra banda, assistim a un increment de les resistències socials, que no tenen suficient força per revertir les polítiques en curs (Sabado, 2004)⁵¹. Com he assenyalat, una de les particularitats

⁵¹ És important, però, tenir present que el moviment "antiglobalització" i les resistències contra les polítiques neoliberals no són la única expressió del malestar entre amplis sectors socials pels efectes de la globalització, i que la situació actual es caracteritza també per l'auge d'ideologies i moviments reaccionaris i d'extrema dreta, sovint amb una base social forta entre la classe treballadora, els aturats i sectors populars. Aquest fet posa reptes estratègics particulars al sindicalisme i també als moviments socials en general.

del cicle de protesta actual és que es desenvolupa en uns condicions molt difícils per a l'obtenció de victòries i objectius a curt plaç (Romero, 2003). En definitiva, el moviment es desenvolupa en un escenari advers i negatiu. La seva lògica d'actuació general és defensiva i reactiva front a les polítiques impulsades pels governs i les institucions internacionals, la qual cosa coexisteix amb una certa capacitat d'iniciativa política ofensiva pròpia, com ho demostren l'èxit de les diferents edicions dels Fòrums Socials i d'altres iniciatives del moviment.

1.2.5. Trajectòria i fases del moviment "antiglobalització"

Les mobilitzacions durant el III Encontre Ministerial de l'OMC a Seattle el novembre de 1999 marcaren la irrupció pública del que ràpidament s'anomenà moviment "antiglobalització". Seattle, però, no fou producte del no res. En certa forma, els aconteixements de Seattle foren un culminació de tot un procés de gestació i desenvolupament de campanyes, lluites i resistències al procés de globalització capitalista iniciat a començaments de la dècada dels noranta. Malgrat la seva breu història es poden identificar diferents fases en l'evolució del moviment "antiglobalització"⁵²:

- Una fase "zero" o de "prehistòria" del moviment, marcada per algunes experiències concretes durant els anys vuitanta o inicis dels noranta.
- Una primera fase, de l'alçament zapatista l'1 de gener de 1994 als aconteixements de Seattle el novembre de 1999, en la qual el moviment es comença a gestar i desenvolupar.
- Una segona fase des de Seattle fins a les mobilitzacions contra el G8 a Gènova el juliol del 2001 i els atemptats de New York l'11 de setembre del mateix any, marcada per la irrupció pública del moviment.
- Una tercera fase des de l'11 de setembre en endavant, amb la jornada del 15F del 2003 com a moment culminant, caracteritzada per un context polític internacional més complex que ha plantejat nous reptes al moviment.
- I, finalment, es podria parlar, de forma temptativa, de l'entrada en una nova fase recent en la dinàmica del moviment, en el qual les grans mobilitzacions internacionals semblen haver cedit protagonisme i centralitat.

⁵² L'etapa que perioditizo i analitzo va des dels orígens del moviment fins a l'any 2005.

Realitzaré una breu descripció cronològica d'aquestes diferents fases i dels esdeveniments més importants de les mateixes i en el capítol quart ampliaré moltes d'aquestes qüestions, estudiades no des d'un punt de vista cronològic, sinó temàtic. En qualsevol cas, és important recordar que la periodització de processos socials sempre és una qüestió complexa i que obliga a una certa simplificació analítica de les realitats socials, tot i que considero que és una tasca necessària per tal de facilitar l'anàlisi del fenomen estudiat. Cal afegir, que la periodització d'esdeveniments i processos recents, ofereix dificultats suplementàries al estar mancades d'una perspectiva històrica i una presa de distància temporal suficient. Tanmateix, més deu anys després de Chiapas i més cinc anys després de Seattle, sí que és possible distingir diferents fases internes en l'evolució del moviment amb un grau de rigor analític relativament satisfactori. En perioditzar el moviment he optat per establir fases temporals curtes suficientment diferenciades entre sí. Ara bé, una anàlisi que disposés de més perspectiva i distància històrica, segurament agruparia algunes de les fases en una sola, en benefici d'etapes més llargues (potser senyalant un període pre-Seattle, un període de Seattle al 15F del 2003, i un període posterior).

Fase "Zero" i "prehistòria" del moviment

La fase "zero" o "prehistòria" aniria des dels anys vuitanta fins a començaments dels noranta, fins a l'aixecament zapatista de l'1 de gener de 1994. En aquest període es desenvoluparen diferents iniciatives lligades a les temàtiques que després serien constitutives del moviment "antiglobalització", com ara la crítica a les polítiques de les institucions financeres i econòmiques internacionals, el BM, FMI i el GATT, les firmes multinacionals, i els acords de lliure comerç.

Primer, cal mencionar les campanyes impulsades pel moviment ecologista, organitzacions indígenes del Sud i grups de drets humans durant els anys vuitanta contra el BM i el FMI, com la campanya contra la destrucció de la selva Amazònica causada per la construcció de projectes finançats pel BM. Moltes d'aquestes campanyes ja des del 1986 organitzaren alguns encontres internacionals, sovint amb un esperit d'activitat de *lobby*, en el marc de les trobades oficials del BM i el FMI⁵³.

⁵³ Apart de les campanyes a l'Amazones, també cal mencionar-ne d'altres com la de denúncia contra la construcció d'un seguit de preses al vall del riu Nàrmada a l'Índia finançades pel BM, i l'augment des de finals

En certa forma, aquests diferents esforços contra el BM i el FMI culminaren amb la realització el 1994, any de l'alçament zapatista, de la primera campanya internacional general contra aquestes dues institucions, *Fifty Years is Enough*, en el marc del 50 aniversari de Bretton Woods que, de fet, ja s'inseriria en la primera fase del moviment "antiglobalització" i que culminaria amb la primera contra-cimera del nou cicle (Romero, 2003) el setembre d'aquell any a Madrid durant la trobada anual del BM i el FMI.

Segon, cal mencionar les iniciatives impulsades en el marc de la Ronda Uruguay del GATT, sobretot per part de sectors pagesos lligats a la petita o mitjana producció i enfrontats a les grans multinacionals agroalimentàries. Des de 1983 es produïren encontres internacionals d'agricultors en ocasió de les reunions negociadores del GATT, i es posaren en marxa algunes campanyes importants en països com els EUA amb la *Fair Trade Campaign*. Aquests esforços culminarien el desembre de 1990 amb una manifestació de 30.000⁵⁴ persones en ocasió de la reunió negociadora del GATT i, també, amb la creació de *Via Campesina* el 1993.

Tercer, convé senyalar la campanya contra la firma de l'Acord de Lliure Comerç entre els EUA, Canadà i Mèxic, a partir de 1991 i fins a la seva entrada en vigor el 1994, que serví per establir les primeres aliances entre moviments socials i sindicals d'aquests tres països, i per llançar el debat inicial sobre la "globalització" i el comerç internacional entre els moviments socials de l'Amèrica del Nord.

Quart, cal mencionar, també, les iniciatives del moviment ecologista en contra del canvi climàtic, que cristal·litzaren en la contra-cimera de la "Cumbre de la Tierra" a Rio el 1992; una fita emblemàtica del moviment ecologista internacional i que en part consagrà el rol de les ONGs en l'arena internacional.

Finalment, existiren altres iniciatives importants com la campanya per l'anul·lació del deute *Ça suffat comme ci*, el 1989 a França, any del bicentenari de la revolució francesa, en ocasió

dels vuitanta de les anomenades revoltes contra el FMI en molts països del Sud contra l'aplicació dels plans d'ajust estructural. Entre les mobilitzacions internacionals cal mencionar la de Berlin el 1988 durant l'Assemblea Anual del BM i el FMI, amb una contra-cimera d'experts i una manifestació de 80.000 persones, com a culminació d'un procés unitari engegat per més d'un centenar d'organitzacions dos anys abans (Gerhards, 1995).

⁵⁴ Les xifres sobre participació en les activitats dels moviments socials són sempre difícils de precisar i solen haver-hi estimacions molt dispars en funció de les fonts consultades. En tot aquest punt, les xifres que ofereixo són les que s'han convertit en més acceptades habitualment per la majoria d'autors, tot i que en molt casos no es disposen d'estudis precisos que permetin treballar amb dades fiables, més enllà d'estimacions.

de la reunió del G8; iniciatives contra "l'Europa de Maastricht" impulsades en alguns països europeus; iniciatives contra firmes multinacionals; i la campanya contra el "V Centenari" el 1992, aniversari dels 500 anys de la conquesta espanyola d'Amèrica Llatina, que serví per revitalitzar el moviment indígena llatinoamericà i dotar-lo d'una certa dimensió continental.

Primera Fase: de Chiapas a Seattle

Aquesta fase fou un període marcat per l'aparició de les primeres resistències a la globalització i al nou ordre mundial proclamat per George Bush pare després de la primera Guerra del Golf. De forma progressiva, i sense gaire articulació, s'anaren gestant un conjunt de campanyes internacionals, mobilitzacions, i encontres, interrelacionades amb lluites significatives a nivell nacional-estatal, que anaren adquirint progressivament més força i impacte. Existeixen varies iniciatives pioneres que s'han considerat com l'inici del moviment. Però existeix un cert consens en considerar, com el seu inici simbòlic, l'alçament zapatista l'1 de gener de 1994 a Chiapas, coincidint amb l'entrada en vigor de l'acord de lliure comerç (NAFTA) entre els EUA, Canadà i Mèxic. Fou el moviment zapatista el primer en codificar un discurs general de crítica contra el nou ordre mundial sorgit després de la caiguda del Mur de Berlin i la primera Guerra del Golf, i de la famosa proclamació de la fi de la història per part de Fukuyama (1992), i en identificar un enemic comú general: *el neoliberalisme*. Per aquest motiu és pertinent considerar que la irrupció del zapatisme marca simbòlicament una nova fase i l'inici de les resistències i del moviment "antiglobalització", malgrat totes les experiències anteriors. El moviment zapatista fou, concretament, l'impulsor de l'anomenat *Primer Encuentro Intergaláctico por la Humanidad y Contra el Neoliberalismo* l'agost de 1996 a Chiapas que es convertí en el punt de referència pels moviments i les iniciatives posteriors i en el primer intent de crear un procés de coordinació internacional contra la globalització i el neoliberalisme. Tanmateix, malgrat que el zapatisme seria una referència important, no pogué articular de forma efectiva les naixents resistències a la globalització, degut a la seva difícil situació geopolítica a Mèxic, i el centre dels processos de coordinació internacionals passaria en certa forma als països del nord (Aguiton, 2001b).

El 1997 un altre seguit d'aconteixements permeteren a les naixents resistències a la globalització consolidar la seva força. El primer a destacar fou la irrupció de les anomenades *Marxes contra l'Atur i la Precarietat*, que organitzaren la primera gran manifestació europea el 14 de juny a Amsterdam, en el marc de la Cimera de Caps d'Estat de la UE, que analitzaré al

capítol quart. El segon gran aconteixement de l'any fou la victoriosa vaga als Estats Units dels treballadors de l'empresa de correus privada UPS (*United Parcel System*), la més important del sector: impulsada pels sindicats de transportistes, els *Teamsters*, es convertí en la primera victòria sindical important als EUA dels últims vint anys i exemplificà els esforços contradictoris de renovació posats en marxa pels sindicalisme nord-americà des de mitjans dels noranta. El mateix 1997, també als Estats Units, una àmplia coalició, amb participació activa de l'AFL-CIO, aconseguia bloquejar la petició del president Clinton per obtenir el procediment *fast-track* al Congrés, pel qual hauria obtingut carta blanca per negociar la futura *Àrea de lliure Comerç de les Amèriques* (ALCA) sense control parlamentari. A finals del mateix any, es produí la crisi financera asiàtica, que posà de manifest la vulnerabilitat del règim d'acumulació actual i posà fi al mite dels tigres asiàtics. La crisi asiàtica incrementà el qüestionament públic del FMI i en menor mesura, del BM. Les conseqüències socials de la crisi econòmico-financera de la regió provocaren una onada de protestes, entre les que destaquen la revolta a Indonèsia que causà la caiguda de Suharto l'any següent, i les vagues impulsades per la KCTU a Corea del Sud contra els plans d'acomiadament massius.

L'any 1998 significà un pas més en la consolidació del moviment "antiglobalització". En aquest any, s'organitzà una àmplia campanya contra l'anomenat *Acord Multilateral d'Inversions* (AMI), que s'estava negociant al sí de l'OCDE. El borrador de l'acord, divulgat per l'associació nord-americana *Public Citizen*, dirigida per Ralph Nader i Lori Wallach, provocà una ràpida reacció de varies ONGs i moviments socials que iniciaren una activa campanya de sensibilització pública. Aquesta acabà amb victòria degut a la retirada del projecte per part del govern francès. És important assenyalar, que el sindicalisme oficial coneixia el contingut del borrador de l'Acord des d'un parell d'anys abans que comencés la campanya i l'havia estat negociant en el marc de la *Comissió Permanent de Consulta* de l'OCDE (CSC-OCDE). La seva estratègia, seguint els paràmetres que he exposat en anteriors punts, fou oposada a la que després adoptarien els moviments socials i les ONGs. Si aquests darrers optaren per divulgar l'assumpte a la llum pública i realitzar una campanya de mobilització per pressionar als governs, el sindicalisme optà per entrar en una negociació tècnica, sense buscar reforçar la seva posició amb la mobilització.

El segon aconteixement important de 1998 fou la convocatòria de l'anomenat *Primer Dia d'Acció Global*, en ocasió de les reunions consecutives del G-8 a Birmingham (Gran Bretanya) i de la Trobada Ministerial de la OMC a Ginebra. El dia d'Acció global estigué impulsat pel

moviment anglès *Reclaim the Streets* sorgit el 1995, amb l'organització de festes al carrer en varies ciutats del món. En total es feren accions a més de 30 països, sent la més important la de Sydney, a Austràlia amb més de 20.000 persones. En el marc de les mobilitzacions convocades a Ginebra es constituí la xarxa *Acció Global dels Pobles* (AGP), que agrupa a varis moviments del Nord i el Sud, d'inspiració en general llibertària o autònoma. El tercer aconeteixement de l'any fou la creació a França de l'associació ATTAC, a partir d'una proposta del director de *Le Monde Diplomatique* Ignacio Ramonet. El seu *leiv motiv* principal era la demanda d'establiment de controls del capital financer, en especial, a partir de l'aplicació de la Taxa Tobin, un impost sobre el moviment internacional de capitals. L'èxit d'ATTAC a França provocà l'expansió de l'associació a varis països del món, entre els quals destaquen l'Estat espanyol, Itàlia, Alemanya, Suècia o el Brasil, si bé en cap ha agafat la mateixa rellevància que a França.

Finalment, l'any 1999 seria el de l'explosió del moviment, gràcies als fets de Seattle. Anteriorment es produïren tres altres aconeteixement durant el 1999: les mobilitzacions convocades a Colònia la primera setmana de juny per les euomarxes contra l'atur i la precarietat, unint a més de 35.000 persones; les mobilitzacions en el marc del Segon Dia d'Acció Global en ocasió de la Cimera del G-8 a la mateixa Colònia a finals de juny; i el desmuntatge d'un McDonald's a la localitat francesa de Millau, per part de militants de la *Confederation Paysanne* encapçalats per José Bové.

El novembre de 1999 es produí l'anomenada Batalla de Seattle en el marc de la tercera trobada ministerial de l'OMC. Seattle marcà un punt d'inflexió en la vida del moviment i l'entrada en una nova fase. L'èxit de les mobilitzacions a Seattle venen donades per dos factors. El primer és l'amplitud de la convergència entre moviments socials produïda a Seattle, on hi confluïren xarxes d'acció directa juvenils, com la *Direct Action Network (DAN)*, grups ecologistes, de drets humans, etc., i el sindicalisme nord-americà. La confluència entre el sindicalisme i la resta de moviments socials, representà una fita històrica en els Estats Units i suposà un canvi de conjuntura respecte als anys seixanta, on l'AFL-CIO era hostil al moviment contra la guerra del Vietnam i de defensa dels Drets Civils. Aquesta àmplia convergència social no estigué exempta de problemes, sent un dels punt més dèbils de la mateixa la presència marginal de minories ètniques, en especial dels afroamericans (Martinez, 2000). Tanmateix, el motiu que propicià el fort impacte mediàtic i polític de l'aconeteixement fou el bloqueig de la cerimònia inaugural de la Trobada Ministerial, i l'impediment a l'accés de molts

delegats al recinte, organitzat de forma meticulosa per l'esmentada *Direct Action Network*. Seattle marcarà, també, la irrupció d'una nova generació a l'activitat política, la "generació de Seattle". (Cockburn, St. Clair, i Sekula, 2000). El col.lapse i el bloqueig de les negociacions per llançar una nova Ronda de liberalització comercial fou el resultat més notori dels aconteixement. En termes generals, el col.lapse de les negociacions es poden explicar a partir de la confluència d'una triple dinàmica: les tensions inter-imperialistes entre EUA i la UE; les tensions Nord-Sud; i la força de les protestes al carrer, com reprendré al capítol següent.

Segona fase: de Seattle a Gènova i l'11S

Després de Seattle s'inicia una nova fase en la trajectòria del moviment que es prolongaria fins les mobilitzacions de Gènova front el G8 i els atemptats de New York, el juliol i el setembre del 2001 respectivament. Aquesta fase estigué caracteritzada per la irrupció pública del moviment, pel seu creixent impacte mediàtic i polític, per l'extensió de la seva base social, per la seva ampliació temàtica, per la ràpida convergència entre sectors, campanyes i moviments que havien treballat inconnexament en la fase precedent, per una creixent radicalització de la lògica del moviment, i per una forta confrontació amb els poders polítics.

L'any 2000 fou l'any de l'acceleració del creixement del moviment, convertint-se en el què Walden Bello (2000) anomenà "l'any de la protesta contra la globalització". En aquest "llarg 2000" que abasta des del novembre de 1999 a Seattle, fins al gener del 2001 a Porto Alegre, es produïren un nombre important de cites internacionals, entre les quals destaquen: les mobilitzacions contra l'Assemblea del FMI i el BM a Washington (16 abril), organitzades pel *Movement for a Global Justice*, la Cimera Social Alternativa realitzada a Ginebra com a contrapunt a la cimera oficial de l'ONU, que serví per convocar a un Foro Social Mundial a Porto Alegre a celebrar l'any següent; les mobilitzacions contra la reunió regional del Fòrum Econòmic Mundial a Melbourne (11 de setembre); les mobilitzacions a Praga en motiu de l'Assemblea anual del FMI i el BM, organitzades per la coalició INPEG i per la xarxa de *Acció Global dels Pobles*; i les mobilitzacions contra la Cimera de Caps d'Estat de la UE a Niça (6-7 desembre) (Seoane i Taddei, 2001).

Aquest llarg 2000 fou seguit per un curt 2001, del primer Fòrum de Porto Alegre a Gènova i fins l'11-S, en el qual el creixement del moviment encara fou més intens. L'any 2001 tindria dues grans cites pel moviment. La primera, la Cimera de Caps d'Estat americans l'abril al

Quebec, per organitzar les bases de la futura Area de Lliure Comerç de les Amèriques (ALCA). Quebec fou escenari de la major protesta "antiglobalització" de l'Amèrica del Nord des de Seattle, i en molts aspectes presentarà una dimensió superior, tant pel què fa al nombre de manifestants, uns 70.000, com a l'ample espectre de sectors socials presents (Klein 2001; Aguiton, 2001). El sindicalisme canadenc tingué una bona presència en la mobilització, i el seu discurs es centrà en la demanda d'una clàusula social per l'ALCA. El sindicalisme nord-americà, si bé recolzarà les mobilitzacions, declinarà organitzar la seva participació (Bonhome, 2001; McNally, 2001).

El segon gran aconteixement de l'any seria la Cimera del G-8 a Gènova (20-21 de juliol). Gènova es convertí en la protesta "antiglobalització" més important mai realitzada, amb més de 200.000 manifestants. Les mobilitzacions de Gènova mostraren la importància política que havia adquirit el moviment antiglobalització, convertint-se en l'aconteixement polític més rellevant de l'escena internacional per unes setmanes. La violenta repressió, i la mort de Carlo Giuliani el 20 de juliol, marcaren un punt màxim en el nivell de confrontació entre el moviment "antiglobalització" i les institucions del capitalisme global. La participació de sindicalisme a Gènova com ja he tractat fou contradictòria. D'una banda destacà una forta presència del sindicalisme no confederal, en especial de les anomenades COBAS, *Comitai de Base*, i d'altres sindicats minoritaris com RDB (*Rete di base*) o CUB (*Cordinamento Unitario di Base*). De l'altra banda, el sindicalisme confederal (CGIL, CSIL, i UIL) estigué absent de les mobilitzacions. L'excepció fou la federació de metal·lúrgics de la CGIL, la FIOM, que venia d'organitzar una vaga general del sector algunes setmanes abans, i tingué un paper destacat en la mobilització.

Tercera fase: del 11S del 2001 a les grans mobilitzacions contra la guerra del 2003

L'impacte de les mobilitzacions de Gènova, i sobretot, els atemptats a New York, obriren una nova fase en la trajectòria del moviment "antiglobalització", marcada per un context polític més difícil i que li plantejà nous reptes. Inicialment, la fase s'obrí amb un període d'incertesa, els mesos immediatament posteriors als atemptats de New York, en el qual el moviment semblà haver-se desinflat i haver perdut centralitat política i mediàtica, front la contraofensiva política liderada pel govern dels Estats Units que aprofità la nova situació internacional per impulsar una agenda política global reaccionària (Hearse, 2001). El propi *Financial Times* proclamà que "el clamor antiglobalització s'apaga" (Harding, 2001), i algunes mobilitzacions,

com les previstes el 30 i 31 de setembre en ocasió de l'Assemblea anual del FMI i el BM a Washington, que comptaven amb un important compromís per part de la federació sindical AFL-CIO, foren cancel·lades. Els atemptats no només provocaren una inicial desmobilització, sinó també un tancament de files per part del sindicalisme nord-americà amb el president Bush, allunyant-lo del moviment antigüerra emergent.

Tanmateix, aquesta situació de desconcert i incertesa s'anà apagant i es constatà que la dinàmica del moviment continuava endavant, ara adaptant-se al nou context polític i als problemes que presentava. Poc després dels atemptats el moviment recuperà de nou capacitat d'iniciativa, beneficiant-se de l'explosió de la crisi Argentina i l'escàndol d'Enron a finals del 2001. La crisi d'Argentina, el millor alumne del FMI, simbolitzava la fallida del model neoliberal, i la crisi d'Enron, la del mite de la "nueva economía". En termes generals, la fase que va de l'11-S en endavant s'ha caracteritzat per: la centralitat que la qüestió de la guerra ha tingut en les activitats del moviment; per la massificació extrema de les protestes impulsades, amb la jornada mundial contra la guerra del 15F com a exemple més clar; per una reducció dels enfrontaments al carrer amb les autoritats; per un renaixement significatiu del conflicte social en molts països front a mesures governamentals de privatització, desregulació o flexibilització; i, finalment, per un augment dels debats i les diferenciacions internes dins del moviment, deixant enrera, la fase inicial en el qual aquest s'expandí per consens (Bensaïd, 2004b).

Varis han estat els moments més importants en el desenvolupament del moviment en aquesta nova fase. Dos mesos després dels atemptats, es produïren les mobilitzacions durant la reunió de Caps d'Estat de la UE a Brussel·les, les quals mostraren que la capacitat de mobilització a Europa es mantenia important, amb la realització d'una manifestació de més de 25.000 persones el 14 de desembre, convocada per un ampli espectre social d'organitzacions i col·lectius, agrupats entorn el marc unitari *D14*.

Finalment, la celebració del II Fòrum Social Mundial a Porto Alegre, del 31 de gener al 5 de febrer del 2002, es convertí en la principal activitat del moviment "antiglobalització" després del 11-S, i simbolitzà la seva capacitat per revertir el desconcert inicial aparegut després dels atemptats de New York. El II Fòrum Social Mundial mostrà l'ampliació de la base social del moviment produïda durant el 2001, i els seus assistents, uns 60.000, multiplicaren per quatre els de la primera edició. La celebració del Fòrum Social Mundial es produí justament després

de l'explosió de la crisi Argentina i de l'esclat de l'escàndol d'Enron, i serví per donar de nou centralitat política i mediàtica al moviment. El Fòrum Social Mundial es consolidà, en aquesta segona edició, com un element de contra-poder al Fòrum Econòmic Mundial i com un element de referència portador d'una lògica diferent a la de la globalització neoliberal, amb una participació àmplia i diversa, en termes de composició i origen geogràfic, si bé no exempta de limitacions.

Apart del II FSM, l'altre gran fet del 2002 fou, però, la celebració el novembre del I Fòrum Social Europeu a Florència, sense desmerèixer altres aconteixements significatius com la campanya durant la presidència espanyola de la UE, que tingué el seu moment més àlgid en la manifestació de 300.000 persones el 16 de març a Barcelona. El Fòrum Social de Florència, reuní a més de 60.000 delegats i permeté la consolidació d'un àmbit de coordinació europea dels moviments socials, enfortint els llaços entre col·lectius i grups de bona part dels països europeus. L'èxit més gran de Florència, però, fou convertir-se en el trampolí llançament del moviment contra la guerra d'Irak a nivell mundial. A Florència es manifestaren un milió de persones "contra la guerra amb o sense ONU" i els moviments presents llançaren la data del 15F com a jornada europea de protesta contra la guerra d'Irak, convertida posteriorment en mundial, en el marc del III Fòrum Social Mundial de Porto Alegre, el gener del 2003, un altre moment central en la reafirmació de la bona salut del moviment. L'amplitud de la jornada antiguerres del 15F portà al mateix *New York Times* a afirmar, de forma metafòrica, que el món tenia dos superpotències: els Estats Units, i l'opinió pública mundial. El moviment contra la guerra d'Irak adquirí una magnitud i una extensió que anà molt més enllà del moviment "antiglobalització", fins al punt d'abastar, en molts països, la pràctica totalitat de les organitzacions socials, culturals i partits polítics (amb l'excepció dels conservadors en general), però el moviment "antiglobalització" en restà el seu nucli dinamitzador.

Al 2002, però, també tingueren lloc altres iniciatives, com la contra-cimera i les mobilitzacions en ocasió de la "Cimera del Clima" de l'ONU a Johannesburg, en el marc de la qual es desenvoluparen importants mobilitzacions en aquest país però amb fortes divisions entre la COSATU i el gruix dels moviments socials del país. Durant el 2003, les expressions de resistència a la globalització han continuaren arreu del món, com ho mostren la crisi de Bolívia i les iniciatives del moviment "antiglobalització" a escala internacional. Les més importants foren: primer, les mobilitzacions contra el G-8 a Evian (del 28 de maig al 3 de juny), amb uns 100.000 manifestants que coincidiren amb les mobilitzacions sindicals a França contra la

retallada del sistema de pensions, tot i que ambdues mobilitzacions, no es retroalimentaren gaire. Segon, les mobilitzacions al Larzac (França), el mes d'agost que reuniren a unes 250.000 persones convocades per la *Confederation Paysanne*, contra l'OMC en vísperes del V Encontre Ministerial de Cancún i en protesta pels processos judicials a José Bové i altres líders de l'organització. Tercer, les mobilitzacions, relativament febles, a Cancún durant el V Encontre Ministerial de l'OMC a començaments de setembre que acabà amb la paràlisi parcial de les negociacions, bàsicament degut al conflicte entre les grans potències i un grup de països del Sud, el G-22 amb Brasil, Índia, i Xina. Quart, la celebració del II Fòrum Social Europeu de París, el novembre del 2003, en el qual hi participaren unes 50.000 persones, mantenint la capacitat de convocatòria de l'edició anterior a Florència, i que es caracteritzà per una centralitat important de les qüestions socials i de la crítica a l'actual model d'UE. Cinquè, la Cimera de les Amèriques del 16 al 21 de novembre del 2003 a Miami, que reuní els ministres de comerç de la regió per seguir negociant els termes del projecte de l'ALCA, que significà la revitalització relativa del moviment "antiglobalització" als EUA després de l'esfondrament posterior al 11S, amb una marxa central d'unies 20.000 persones.

Quarta fase: de les mobilitzacions contra la guerra del 2003 en endavant

L'any 2004 es produïren de nou iniciatives destacables com, primer, el IV Fòrum Social Mundial a Mumbai, el gener del 2004, el balanç del qual fou molt positiu en termes d'ampliació de la participació d'organitzacions i moviments, i d'acostament del Fòrum a la realitat asiàtica. Segon, el I Foro Social de la Américas a Quito el mes d'agost, que serví per reunir a diversos moviments regionals en una perspectiva de lluita continental, i on la qüestió de l'ALCA adquirí una rellevància particular. Tercer, el III Fòrum Social Europeu a Londres, que reuní a unes 25.000 persones, l'interès simbòlic més important del qual fou portar el procés dels Fòrums Socials al cor del neoliberalisme a Europa, com definiren els seus participants la Gran Bretanya de Blair. I, quart, també cal assenyalar algunes mobilitzacions significatives, com les de Santiago de Xile contra la cimera de l'APEC (*Asia Pacific Economic Cooperation*) i la presència de Bush, que reuní a unes 50.000 persones el 19 de Novembre en una de les manifestacions més importants del país des del final de la dictadura, convocades per un ampli espectre d'organitzacions que impulsaren el primer Fòrum Social Xilè en ocasió de la cimera.

També durant el 2005 tingueren lloc altres activitats destacables com: la campanya pel NO al referèndum sobre el Tractat Constitucional Europeu el 20 de maig a França, impulsada per una àmplia coalició que incloïa les organitzacions més destacades del moviment "antiglobalització", diversos partits d'esquerres i la principal federació sindical, la CGT; la cimera del G-8 a Gleneagles (Escòcia) el mes de juliol, en ocasió de la qual es produïren mobilitzacions importants, sobretot hegemnitzades per algunes grans ONGs, com Oxfam-internacional, impulsores de la campanya *Make Poverty History* de perfil moderat; les protestes en ocasió de la Cimera de les Amèriques a Mar de Plata (Argentina) el novembre, que tingueren lloc sota el paraigües de la *Cumbre de los Pueblos*, formada per una àmplia varietat d'organitzacions continentals; i, finalment, les mobilitzacions durant l'Encontre Ministerial de l'OMC a Hong Kong el desembre, impulsades essencialment per organitzacions asiàtiques, amb un pes destacat de les sudcoreanes.

En qualsevol cas, més enllà de les iniciatives concretes del moviment "antiglobalització" a escala internacional, aquests darrers anys han estat marcats per un augment de les mobilitzacions socials específiques, i de les resistències a la globalització en sentit ampli contra les polítiques neoliberals impulsades pels diferents governs a cada país, on s'interrelacionen les dimensions nacional i internacional. Aquestes lluites es produeixen en un context marcat, tant per l'aprofundiment de les polítiques neoliberals com per l'augment de les resistències socials, les quals no tenen força suficient per revertir les polítiques dominants. Amb aquest escenari de fons, apareixen nous reptes pel moviment "antiglobalització" pel qual, un cop consolidada una dinàmica internacional de treball (el procés dels Fòrums Socials, les xarxes internacionals...) i la seva permanència en el temps, necessita elements d'autoreforma per aconseguir un segon impuls que permeti ampliar la seva base social, una major articulació entre mobilitzacions específiques i generals, i aconseguir victòries tangibles.

Per aquest motiu, en part és correcte postular que en els darrers dos anys, s'hauria entrat en una nova etapa del moviment "antiglobalització", on les grans mobilitzacions internacionals, que des de Seattle fins el 15F del 2003 foren l'eix entorn el qual gravità el moviment, haurien perdut una certa centralitat, tot i no haver desaparegut, en un context de major dispersió sectorial de les lluites i també d'una major nacionalització de les mateixes a mesura que les mobilitzacions socials dins de cada Estat contra el neoliberalisme augmenten. Es produeix, doncs, un cert afebliment dels objectius centrals comuns unificadors del moviment (Rousset, 2005b). En aquesta possible nova fase, els Fòrums Socials, mundial o europeu, serien les

seves úniques iniciatives centrals i aglutinadores. Al mateix temps, el creixement del moviment, la seva duració en el temps i la complexitat de l'entorn polític en el qual es desenvolupa haurien fet progressivament més visible les tensions i els debats al seu sí entre les diferents corrents i sensibilitats, posant fi al període d'expansió per consens (Bensaïd, 2005a) que l'havia caracteritzat a l'inici.

En el capítol següent, tornaré amb més detall sobre algunes de les qüestions tractades en aquest punt, analitzant molt especialment la relació entre el moviment antiglobalització i el sindicalisme.

1.3. RESUM

En aquest capítol he realitzat, en primer lloc, un repàs als diferents enfoc teòrics en l'anàlisi dels moviments socials, amb l'objectiu d'establir el meu posicionament teòric; i, segon, he dut a terme una anàlisi general de les característiques del moviment "antiglobalització", les causes de la seva emergència i l'evolució de la seva trajectòria.

L'anàlisi dels moviments socials ha tingut una importància central en la història de les ciències socials i la sociologia. El concepte de moviment social és molt ampli i existeixen múltiples definicions del concepte. Jo l'he definit, des d'una voluntat de síntesi i no d'originalitat com: un procés conflictiu protagonitzat per individus o organitzacions que planteja demandes i desafiaments al poder establert, mitjançant formes d'acció col·lectiva no institucionalitzada, amb una certa continuïtat temporal guiada per una interpretació comuna de la realitat i un sentiment de solidaritat i identificació col·lectiva important.

Existeixen diferents aproximacions teòriques a l'estudi dels moviments socials des de les ciències socials. Després de realitzar un breu repàs a les mateixes, he optat per un enfoc de síntesi i complementarietat entre enfoc diversos, basant-me en els conceptes clau (estructura d'oportunitat política, estructura de mobilització, processos emmarcadors, cicle de protesta, repertori d'acció) proposats pels autors de l'enfoc del procés polític, i compatibilitzant-los amb les aportacions d'altres escoles d'anàlisi dels moviments socials com la inspirada en la sociologia de Bourdieu i amb l'enfoc marxista subjacent a la tesi i a la meua concepció de les relacions laborals.

Establertes aquestes consideracions teòriques sobre l'anàlisi sociològica dels moviments socials, he passat a analitzar les característiques específiques del moviment "antiglobalització": la seva denominació i les causes del seu naixement i la seva dimensió internacional; les seves característiques en el terreny organitzatiu, el tipus d'organitzacions que el componen i les diferents corrents; el seu repertori d'acció; i els resultats obtinguts. Abans d'entrar a l'anàlisi pròpiament dita del moviment "antiglobalització" he realitzat una breu anàlisi contextual del procés de globalització, que permet emmarcar el context d'emergència d'aquest moviment. He conceptualitzat el procés de globalització com la fase actual del capitalisme, caracteritzada doblement per l'extensió geogràfica del capitalisme a escala planetària i la tendència a la mercantilització de totes les esferes de la vida, i com un procés que comporta la reestructuració de les funcions de l'Estat, el reforçament del pes de les grans multinacionals promotores dels processos d'internacionalització de l'activitat productiva, i del pes de les institucions econòmiques internacionals, en un context de competència econòmica inter-imperialista sota hegemonia nord-americana.

Pel què fa al moviment, he començat realitzant algunes precisions conceptuals en relació al seu nom. He adoptat la denominació "antiglobalització", utilitzant cometes (") en senyal del caràcter poc precís del terme i he introduït la distinció conceptual entre "moviment antiglobalització", concepte restringit que fa referència a un moviment d'abast internacional contra les polítiques de les institucions internacionals o de les empreses transnacionals, i "resistències a la globalització", concepte més ampli que es refereix a tot aquell conjunt de moviments i lluites socials contra les polítiques neoliberals.

He conceptualitzat l'emergència del moviment "antiglobalització" com el desenvolupament d'un nou cicle de protesta transnacional les causes del qual cal buscar-les en les pròpies característiques del procés de globalització. Aquest nou cicle ofereix les possibilitats pel renaixement d'un nou internacionalisme, si bé el moviment no utilitza aquest concepte. Pel què fa a les característiques principals del moviment n'he assenyalat varies. Primer, la seva composició heterogènia, fruit de la convergència entre una diversitat d'organitzacions que he classificat en una tipologia, tant pel que fa a les seves formes organitzatives, com a la seva naturalesa o el subjecte de la seva activitat. Segon, l'amplia diversitat ideològica i de projectes que coexisteixen al seu sí, la matriu comuna dels quals és una forta aspiració de democràcia, que es poden agrupar en tres grans pols, amb fronteres variables entre sí: un pol anticapitalista, un pol regulacionista i reformista, i un pol proteccionista. Tercer, el seu

caràcter generalista, de rebuig general a la lògica de la globalització neoliberal, tot i que al seu sí hi conviuen organitzacions temàtiques amb interessos específics. Quart, la seva base social diversa, fruit de la pròpia diversitat de grups socials afectats pel procés de globalització, però amb un pes important de les classes mitges i poc pes de la classe treballadora. I, finalment, la seva estructura organitzativa flexible i oberta, derivada en gran mesura de la seva pròpia pluralitat i heterogeneïtat, i la seva debilitat precisament en aquest terreny, degut a l'arrelament social deficient del moviment.

Respecte el repertori de les formes d'acció, el moviment "antiglobalització" ha desenvolupat una àmplia diversitat d'expressions i formes d'acció col·lectiva, basades en una combinació entre: innovacions del repertori, recuperació de velles formes abandonades, adaptació de les mateixes a noves circumstàncies, i internacionalització de determinades formes de protesta habitualment d'àmbit nacional, com ara les manifestacions.

En relació a l'impacte i resultats que ha aconseguit el moviment, considero que aquest ha pogut fer emergir el caràcter contradictori del procés de globalització, així com les seves vulnerabilitats i esclatxes, i ha contribuït a un cert canvi de clima ideològic i cultural, on el neoliberalisme ja no és la ideologia inqüestionable de començaments dels noranta. Tanmateix, el moviment no ha aconseguit pràcticament cap victòria massa significativa, amb algunes excepcions parcials i temporals, i la situació política i social internacional segueix estan marcada per l'aplicació de les polítiques neoliberals i l'avenç del procés de globalització econòmica.

Finalment, he establert una periodització de la trajectòria del moviment antiglobalització, senyalant que aquesta només pot tenir un caràcter temptatiu o provisional ja que per poder realitzar-ne una de més fonamentada es necessita un distància temporal i històrica que avui encara no tenim. He distingit les següents fases: una "fase zero" o de "prehistòria" del moviment, marcada per algunes experiències concretes durant els anys vuitanta o inicis dels noranta; una primera fase, de l'alçament zapatista l'1 de gener de 1994 als aconteixements de Seattle el novembre de 1999, en la qual aparegueren les primeres resistències a la globalització i al nou ordre mundial; una segona fase des de Seattle fins a les mobilitzacions contra el G8 a Gènova el juliol del 2001 i els atemptats de New York l'11 de setembre del mateix any, marcada per la irrupció pública del moviment, per la seva ampliació temàtica, i per la ràpida convergència entre diferents sectors. Una tercera fase des de l'11 de setembre

en endavant, amb la jornada del el 15F del 2003 com a moment culminant, caracteritzada per un context polític internacional més complex per la centralitat que la qüestió de la guerra ha tingut en les activitats del moviment i pel renaixement de moltes lluites socials en diversos països. I, finalment, es podria parlar, de forma temptativa, de l'entrada en una nova quarta fase, en el qual les grans mobilitzacions internacionals semblen haver cedit protagonisme i centralitat (més enllà dels propis Fòrums Socials) i apareixen nous reptes pel moviment "antiglobalització", un cop consolidada la seva permanència en el temps cinc anys després de Seattle. Aquesta fase es desenvolupa en un context marcat per una major dispersió sectorial de les lluites i també d'una major "nacionalització" de les mateixes, a mesura que les mobilitzacions socials dins de cada Estat contra el neoliberalisme augmenten. Al mateix temps aquesta darrera fase es caracteritzaria també per un augment dels debats al sí del moviment, entre les diferents orientacions i opcions que hi conviuen.

2. ELS SINDICATS I EL MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ".

En aquest capítol analitzaré la relació, en termes generals, entre el moviment "antiglobalització i els sindicats. Per fer-ho començaré primer oferint una visió contextual de la situació del sindicalisme en el marc de la globalització. Després, analitzaré de forma general les relacions entre sindicats i moviment "antiglobalització", per tal d'establir un marc analític general de la qüestió. Finalment, passaré a analitzar la relació entre ambdós en el marc de les principals iniciatives i activitats lligades al moviment "antiglobalització", amb l'objectiu d'obtenir una visió general de la mateixa.

2.1. SINDICALISME I GLOBALITZACIÓ: UNA INTRODUCCIÓ CONTEXTUAL

2.1.1. L'acció sindical: consideracions teòriques

Els sindicats, amb una forma o altra, amb més o menys força, en condicions més o menys favorables segons el context, han existit de forma constant des de l'aparició del sistema capitalista, transformant-se en funció de la pròpia mutació d'aquest. Existeixen enfoc teòrics molt diversos en l'anàlisi del sindicalisme, i en un sentit més ampli, de les relacions laborals⁵⁵. El punt de partida teòric adoptat en el present estudi es deriva dels enfoc marxistes i neomarxistes sorgits en el camp de la sociologia de les relacions laborals i del treball des dels anys setanta, a través d'autors com Hyman (1975), Edwards (1990), Edwards i Schullion (1987), Burawoy (1978) o Braverman (1975). Aquests enfoc sorgiren en un context de renaixement de les mobilitzacions socials i laborals i parteixen d'una crítica a les tesis de l'escola estructural-funcionalista de Dunlop (1958), hegemònica des de finals dels anys cinquanta, i busquen desenvolupar un enfoc sociològic marxista de les relacions laborals. Des d'aquesta perspectiva, les relacions laborals han de ser analitzades en termes de conflicte i d'antagonisme i contradicció d'interessos entre treballadors i empresaris. Com assenyala Hyman (1975) les relacions laborals en el capitalisme són una font inevitable de desacords, motivats pel conflicte d'interessos. El conflicte, com també expressa P.K.Edwards (1979), és fruit de l'antagonisme i les contradiccions d'interessos entre empresaris i treballadors. És un element central de procés de producció, pot ser latent o obert, i pot adoptar moltes formes

⁵⁵ Per una panoràmica general dels diferents enfoc teòrics en el camp de les relacions laborals veure: Martin Artiles (2002) i Khöler i Martin Artiles (2005).

en la pràctica, i s'expressa a través de diferents modalitats (absentisme, rotació al treball, accidents, sabotatge, reducció del rendiment, vagues...) (Edwards i Scullion, 1987). Les relacions laborals, però, inclouen de forma simultània relacions de conflicte i cooperació (Martin Artiles, 2002), si bé el conflicte és estructural i permanent, mentre que el pacte i l'acord s'ha d'anar renovant i validant de forma periòdica.

Des d'aquesta perspectiva, l'origen del sindicalisme deriva de la desigualtat de poder existent al centre de treball entre el treballador i l'empresari i de la necessitat del treballador d'organitzar-se col·lectivament per fer front a aquesta situació. És fruit de la comprensió que la unitat i la cohesió és la principal font de poder dels treballadors i que l'acció col·lectiva representa qualitativament més que la simple suma de les forces dels individus aïllats (Hyman, 1975)⁵⁶.

Autors com Silver (2002) analitzen la dinàmica de les relacions laborals i el conflicte capital-treball, i el paper del sindicalisme, des d'una perspectiva basada en l'obra de Marx i de Polanyi simultàniament. Des d'una perspectiva inspirada en Polanyi (1944), l'emergència del moviment obrer i la seva funció, s'explica com a reacció front a l'expansió del mercat auto-regulat i els efectes disgregadors que aquest té sobre la societat. El moviment obrer, en aquests termes, és analitzat en termes de contra-moviment pendular de resistència a l'expansió del mercat (anàlisi que també és vàlida per interpretar al moviment "antiglobalització, com he analitzat al capítol anterior). Des d'una perspectiva marxista, Silver assenyala l'existència d'una relació dialèctica entre la resistència dels treballadors a l'explotació i els esforços del capital per vèncer aquesta resistència revolucionant constantment les formes de producció i les relacions socials derivades. En cada evolució i transformació del procés de producció, les antigues formes de resistència obrera són socavades i minades, i la classe treballadora és desorganitzada i desarticulada, però n'engendra de noves sota altres formes. Existeix, per tant, una transformació constant de la forma que pren el conflicte capital-treball, i cal llegir la història del capitalisme com una

⁵⁶Aquest significat primari de l'acció col·lectiva i l'acció sindical fou ja copsat per Engels en el seu estudi pioner *The Condition of the Working Class in Britain*: "What gives these Unions and the strikes arising from them their real significance is this, that they are the first attempt of the workers to abolish competition. They imply the recognition of the fact that the supremacy of the bourgeoisie is based wholly upon the competition of the workers among themselves; i.e. upon their want of cohesion. And precisely because the Unions direct themselves against the vital nerve of the present social order, however one-sidedly, however in a narrow way, are they so dangerous to this social order" (1952 [1844]: 218-219).

successió de canvis en l'organització de la producció, en la composició i forma de la classe treballadora i en la forma que pren el conflicte laboral.

Podem considerar també el sindicat com una institució que neix front a l'individualisme propagat pel capitalisme i com una institució de solidaritat entre els seus membres (Cella, 1999). Són organitzacions desenvolupades com a resultat de l'acumulació de "recursos de moviment" (*movement resources*), com ara: valors de solidaritat compartits, capacitats de mobilització de masses, i la voluntat dels afiliats i simpatitzants d'arriscar-se i contribuir a la "causa" (Martin i Ross, 2001). El seu origen és una resposta a la misèria i a l'arbitrarietat de les relacions de treball, i històricament el sindicat ha estat simultàniament un moviment social de defensa econòmica dels treballadors, però també un moviment d'impugnació de l'ordre social general (almenys en alguns casos) (Martin Artiles, 2002). El sindicalisme es pot entendre, des d'aquest punt de vista, com un moviment social, i d'aquí la utilitat i la pertinença del propi concepte de "moviment sindical" (Köhler i Martin Artiles, 2005).

Però més enllà d'aquesta dimensió de moviment social, els sindicats també es poden analitzar com una organització (Köhler i Martin Artiles, 2005), i com una estructura de control compensadora, que restringeix i limita el poder empresarial. El sindicat és un instrument i un mitjà, en aquest sentit, de poder col·lectiu per a controlar les condicions de treball, tractar de compensar l'asimetria i desigualtat dels assalariats front el contracte de treball, i un instrument que actua dins i fora el centre de treball i exerceix pressió sobre altres organitzacions i institucions socials (Martin Artiles, 2003a). En termes econòmics, segons els enfocaments institucionalistes, com recorda Recio (1997), la seva existència és fruit de la voluntat dels assalariats de corregir o canviar els resultats del funcionament del mercat laboral i de la desigual distribució de poder i riquesa en la societat capitalista. Són institucions que realitzen també una funció de mediació, entre els treballadors que necessiten vendre la seva força de treball i els empresaris que poden comprar-la, i també entre els treballadors i l'Estat i el sistema polític (Lange, Ross, i Vannicelli, 1991).

Històricament hi ha hagut una forta imbricació entre els sindicats i les estructures estatals, la qual anà en augment a mesura que es consolidaven els sistemes de relacions laborals moderns. El fonament del poder sindical després de la segona Guerra Mundial ha estat precisament la seva imbricació i relació amb l'Estat i les estructures institucionals de les economies polítiques nacionals (Martin i Ross, 2001). Al mateix temps, aquesta estreta

imbricació amb les estructures estatals i institucionals és responsable de processos de burocratització i adaptació progressiva al marc capitalista de les forces sindicals, com fou assenyalat ja en les primeres dècades del segle XX, amb matisos, per alguns dels principals teòrics de l'ala revolucionària del moviment obrer, com Lenin, Luxemburg, Trotsky o Gramsci⁵⁷. I com també fou assenyalat per diversos autors durant els anys setanta, en els debats sobre el neocorporatisme, com ara Panitch (1981), o pels estudis d'autors com Burawoy (1978) sobre els processos de "fabricació del consentiment" dins el centre de treball, per qui els sindicats desenvolupen, per una banda, una funció de defensa dels treballadors i de limitació del poder empresarial i, per l'altra, una funció de control i estabilització.

En definitiva, considerant les seves múltiples facetes, els sindicats, són organitzacions que expressen els interessos de classe de la classe treballadora, i posen de manifest les contradiccions del sistema capitalista, però també actuen com a institucions d'integració (Martin Artiles, 2002) en el funcionament social. I és des d'aquesta comprensió de la naturalesa del sindicalisme que considero que cal abordar l'estudi de les seves relacions amb el moviment "antiglobalització".

2.1.2. Evolució del sindicalisme. Tipus i models de sindicat

El sindicalisme té una llarga història i trajectòria. Des de començaments del segle XIX ha experimentat evolucions i canvis molt importants, en funció de les característiques del capitalisme en cada període històric. En les diferents fases històriques del capitalisme ha prevalgut models i tipus de sindicalisme diferents. Al mateix temps, en cada període han existit variants nacionals diferenciades pel què fa a les característiques del sindicalisme i dels sistemes de relacions laborals, donant lloc a models sindicals i models de relacions laborals diferenciats (Lallement, 1996). L'evolució històrica del sindicalisme ha estat conseqüència dels canvis en l'organització de la producció i els processos tecnològics, de la composició de la mà d'obra i de la classe treballadora, i de les estratègies i polítiques empresarials o estatals. Sovint les transformacions sindicals s'han produït o han aparegut en períodes d'alta conflictivitat laboral. Com assenyala Cella (1999), les grans fases històriques de conflictivitat

⁵⁷ Per un estudi general sobre el pensament d'autors com Lenin, Luxemburg, Trotsky o Gramsci sobre el moviment sindical es pot consultar de nou l'estudi de Kelly (1988), força detallat, si bé algunes de les seves interpretacions són discutibles.

laboral han comportat, habitualment, l'aparició de noves formes de representació sindical i de nous models sindicals⁵⁸.

Històricament, la primera forma d'organització sindical que aparegué foren els anomenats sindicats d'ofici que agrupaven a treballadors d'una mateixa professió o ofici. Eren una minoria de treballadors qualificats que buscaven controlar les condicions de treball i l'oferta de treball, a través d'estructures en gran part hereves de les antigues corporacions professionals pre-industrials i que posseïen una forta identitat professional. Es desenvoluparen en les primeres experiències industrials, en oficis com els tipògrafs, maquinistes, soldadors, i també en sectors amb alta presència d'operaris qualificats. El seu màxim desenvolupament fou en els països anglosaxons, com Gran Bretanya o els Estats Units, on molts dels sindicats d'ofici, sobrevisqueren posteriorment, tot experimentant importants transformacions. A l'Europa continental també aparegueren experiències sindicals d'aquest tipus o similars, com les caixes sindicals o les associacions mutualistes (Lallement, 1996), encara que el seu desenvolupament fou menor, sectorialment més limitat, i més tardà.

L'adveniment de la producció en massa i l'adopció dels mètodes tayloristes i fordistes d'organització del treball, feu entrar en crisi aquest model d'organització sindical, amb l'excepció dels països anglosaxons on molts sindicats d'ofici sobrevisqueren i s'adaptaren als canvis. Amb l'adopció de mètodes fordistes i tayloristes els empresaris buscaren reduir el poder dels treballadors d'ofici i acabar amb el seu monopoli del coneixement del procés de treball (Coriat, 1982), provocant canvis importants en la composició i característiques de la classe treballadora i donant lloc a l'entrada d'amplis col·lectius de treballadors desqualificats en la producció.

El sindicat prototípic nascut en aquesta fase del capitalisme, i que ha estat el model sindical hegemònic durant el segle XX, és el sindicat industrial. Aquest model de sindicat organitza els

⁵⁸ L'autor proporciona varis exemples històrics en diferents països i períodes com ara: l'aparició del *new unionism* a Gran Bretanya a finals del segle XIX i començaments del segle XX; el període de gran mobilització i d'augment de la sindicalització als Estats Units durant els anys trenta, que donà lloc a l'aparició de nous sindicats que organitzaven els treballadors en funció de la branca econòmica i d'una nova federació sindical, la CIO (*Congress of Industrial Organizations*); l'intens cicle de mobilitzacions italià, del 1968 al 73, com a resultat dels conflictes aparegueren, o es consolidaren, noves formes de representació sindical, com els consells de fàbrica o els delegats; o l'aparició de l'anomenat "nou sindicalisme" a Brasil, entre el 1978 i 1980, com a resultat de l'intens cicle de mobilitzacions sindicals protagonitzats pels treballadors de la metal·lúrgia del cinturó industrial de Sao Paulo que donaren lloc a la creació de la CUT (*Central Unica dos Trabalhadores*). Es podrien citar molts altres exemples.

treballadors per branques o sectors productius i sol estructurar-se a nivell nacional a través de confederacions sindicals que engloben al seu sí a treballadors dels diferents sectors productius. En aquest nou context sociolaboral, el sector productiu que durant molt temps encarnà millor la classe treballadora i la seva representació sindical, en l'imaginari social i laboral, foren els treballadors masculins de la metal·lúrgia (Cella, 1999). La seva aparició és fruit de les transformacions productives de començaments del segle XX amb l'aparició de les grans indústries que concentraven un nombre molt elevat de treballadors poc qualificats i amb condicions de treball molt similars. Les grans concentracions obreres afavoriren la comunicació i socialització entre els treballadors i la seva organització col·lectiva. En termes d'influència social i incidència en el sistema polític, aquest model sindical arribà a la seva màxima consolidació després de la segona guerra mundial, durant l'anomenada Edat d'Or del capitalisme, experimentant un període d'ascens fins a mitjans dels anys setanta (Recio, 1997). Aquest model sindical, però, ha coexistit amb altres models, la importància dels quals és menor però ha variat en funció de cada país⁵⁹.

Durant el segle XX, de fet, han existit i existeixen una gran varietat de variants organitzatives i d'orientació ideològica i estratègica en el conjunt del sindicalisme i en el propi model de sindicalisme industrial hegemònic des d'inicis de segle. Ja he assenyalat més amunt que en cada període determinat han existit variants nacionals diferenciades pel què fa a les característiques del sindicalisme i del conjunt dels sistemes de relacions laborals. A continuació analitzaré, sintèticament, els diferents tipus i models sindicals, per tal de tenir una panoràmica general de la diversitat sindical existent i dels seus principals trets distintius.

Existeixen diferents tipus i models de sindicats, així com modalitats de classificació dels mateixos segons diferents criteris, com ara la seva orientació estratègica, ideologia, formes d'acció sindical, estructura interna, definició dels seus objectius i interessos, etc.. Martin Artilles (2003a) classifica els models segons els criteris de: tipus d'organització, formes d'acció, i mecanismes de representació i representativitat en el qual es basen els sindicats, que poden ser de naturalesa molt diferent. Segons el tipus organització, es poden distingir entre: sindicats d'ofici, és a dir, les societats professionals de treballadors d'un mateix ofici que es

⁵⁹ Per exemple, als països anglosaxons, sobretot a Gran Bretanya, l'estructura sindical del segle XX ha estat influenciada pels antics sindicats d'ofici que sobrevisqueren i s'adaptaren a l'aparició de l'organització fordista del treball. Al Japó, el model sindical està estructurat sobretot entorn a sindicats d'empresa, és a dir, organitzacions sindicals configurades en base a cada companyia o firma, i amb una relació molt estreta i de cooperació amb la direcció de la mateixa (veure: Coriat, 1993).

desenvoluparen durant el segle XIX en especial a Gran Bretanya; sindicats industrials generals, emergits a finals del segle XIX i inicis del segle XX amb l'adveniment dels processos de racionalització organitzativa del treball fabril. Alguns autors, com Pizzorno (1980), distingeixen al seu torn dos grans tipus de sindicats industrials generals: els del món anglosaxó, encara hereus parcials dels primers sindicats d'ofici, i els continentals, que no tenen aquesta herència prèvia; i, finalment, un tercer tipus de sindicat, els sindicats d'empresa. Com senyala Hyman (1975), l'estructura sindical, és a dir les formes organitzatives i els principis (criteris d'inclusió i exclusió entre d'altres...) que sostenen una determinada forma organitzativa, és només comprensible en termes històrics i ha de ser analitzada com un procés resultat de les estratègies de diferents grups de treballadors i de la seva interacció amb l'empresariat i les institucions. En aquest procés solen combinar-se històricament dues tendències contradictòries: una tendència cap a la unitat i la solidaritat, i una tendència cap a la fragmentació, sectorialització i compartimentació de la classe treballadora. Ambdues tendències mostren l'existència d'elements contradictoris en les consciències dels treballadors i el resultat de la seva combinació dóna lloc a estructures sindicals i a concepcions de l'acció sindical diferenciades.

Si prenem com a criteri les formes d'acció, es sol distingir, seguint Martin Artiles (2003a), entre *sindicats d'oposició*, com el sindicalisme revolucionari en auge a començaments del segle XX en països com França, els EUA o l'Estat espanyol; *sindicalisme adversari*, com el predominant a Gran Bretanya o els EUA, amb sindicats que tenen molt poca presència en els òrgans de decisió de l'empresa i en les institucions; i *sindicalisme de control*, propi de països amb forta tradició d'aliances interclassistes, com Alemanya o els països Escandinaus, l'eix del qual és la regulació de les condicions de treball en sentit ampli al centre de treball i en el mercat de treball. Una altra classificació possible en base a les formes d'acció és la que ofereixen Rigby i Serrano (1997) en distingir entre: *sindicalisme de classe*, també anomenat amb el nom de *political unionism*, estructurat en funció de l'interès i la consciència de classe, en base a ideologies o creences polítiques, i orientats cap a la mobilització i la lluita; *sindicalisme econòmic*, habitualment conegut com a *business unionism*, amb una orientació més pragmàtica, centrat essencialment al centre de treball i en els processos de negociació col·lectiva, hegemònic als països anglosaxons; finalment, existeix el *sindicalisme de concertació*, propi de països amb un Estat del benestar consolidat, i orientat cap a la regulació i el pacte de les condicions de treball i la política laboral i social en el marc d'acords tripartits entre sindicat, patronal i l'Estat.

Si prenem en consideració els mecanismes de representació i representativitat, tal i com realitzen Köhler i Martin Artiles (2005), podem establir tres grans models sindicals: el model *pluralista-voluntarista*, propi del món anglosaxó i en particular de Gran Bretanya, en el qual existeix una forta atomització del sindicalisme i on els interessos de classe no es conceben com a homogenis, sinó en funció dels diferents oficis o categories professionals; el model *unitari-corporatista*, propi de l'Europa central o nòrdica, on preval un criteri unitari en la representació dels treballador, amb una sola confederació sindical existent en termes generals al país, i on es reforça el paper del sindicat com a agent negociació i canalitzador del conflicte laboral; i el model *pluralista-mitjà*, propi de l'Europa llatina i mediterrània, on existeix una pluralitat sindical derivada en general d'orientacions ideològiques diferents per part de les organitzacions sindicals, i on els criteris de representativitat es basen consideracions que garanteixin el pluralisme polític i ideològic i la proporcionalitat.

Els criteris mencionats per classificar els diferents models de sindicalisme no són els únics existents. Altres autors com Poole (1993), per exemple, classifiquen els diferents tipus de sindicalisme segons les seves formes d'organització, d'acció i ideologia. Windmuller (1974), per la seva banda, distingeix entre sindicats d'ofici i sindicats industrials, sindicats seculars i sindicats confessionals, i entre sindicats reformistes i sindicats revolucionaris. Edwards *et al.* (1986) classifiquen els sindicats en: sindicats que actuen com agents de la negociació col·lectiva (*bargaining agents*) d'un grup particular de treballadors, com és el cas del sindicalisme anglosaxó; el sindicalisme polític (*political unionism*), propi de l'Europa mediterrània; i els sindicats que actuen com socis d'acords macroeconòmics i corporatistes, propis del centre i nord d'Europa.

Hyman (2001) ofereix una altra tipologia del sindicalisme, al meu entendre molt interessant, que emfatitza la noció d'“identitat” sindical (*trade union identity*) com a element classificatori. L'autor distingeix, en termes històrics, tres grans identitats sindicals. En primer lloc, un tipus de sindicat entès com a organització de defensa d'interessos de classe, i com a “escoles de la lluita de classes” i amb orientació anticapitalista. Un segon model el constituïrien aquelles organitzacions sindicals concebudes com a vehicles per augmentar l'estatus dels treballadors en la societat, i afavorir la integració i la justícia social. El sindicalisme catòlic correspondria des dels seus inicis a aquest model. Els sindicats socialdemòcrates també acabaren adoptant aquesta perspectiva, així com també algunes corrents específiques vinculades al laborisme

britànic. Finalment, existiria un tercer model sindical, caracteritzat per una concepció economicista i estreta de l'activitat sindical, centrat exclusivament en les tasques de negociació col·lectiva, anomenat tradicionalment *business unionism*. Sovint, la seva diferenciació respecte el segon model no és del tot clara i poden existir organitzacions situades entre ambdós.

Més endavant, al punt 2.2, analitzaré quina és la relació entre els diferents models sindicals i la relació amb el moviment "antiglobalització". Abans, però, faré un repàs a la situació dels sindicats en el marc del procés de globalització.

2.1.3. Transformacions, crisi i reptes del sindicalisme front a la globalització

Existeix un consens ampli entre un gran nombre d'autors en considerar la situació dels sindicats, des de fa més de dues dècades, com una situació de crisi. La magnitud i característiques d'aquesta crisi varia en funció del país, sobretot si prenem com a angle d'anàlisi el conjunt del planeta i no només els països industrialitzats (en algun cas, com el de Corea del Sud, Brasil o Sud-àfrica, la cronologia del desenvolupament del sindicalisme coincideix amb moments de retrocés general d'aquest a nivell internacional). Es pot establir, des d'aquest punt de vista, que les tendències de fons i la dinàmica de la crisi dels sindicats són similars en els diferents països, però que la seva concreció és molt diferent en funció de cada país o regió del món i de les seves particularitats sociopolítiques i del sistema de relacions laborals. Per aquest motiu, per tal de tenir una perspectiva completa de la situació, convé combinar una perspectiva d'anàlisi general amb l'anàlisi concret comparatiu de dinàmiques nacionals o regionals específiques pel què fa la situació del sindicalisme. No realitzaré aquí una anàlisi comparativa d'aquest tipus, ja que no és l'objectiu de la tesi⁶⁰. Simplement em limitaré a assenyalar alguns elements contextuais de la situació general dels sindicats, prenent com a referència la seva situació als països europeus i industrialitzats, si bé algunes qüestions són també vàlides per als països del sud o de la semi-perifèria⁶¹.

⁶⁰Entre els autors que realitzen una anàlisi comparativa de la situació i els desenvolupaments del moviment sindical en diferents països del món cal remarcar: Moody (1997), Waterman (2001), Hyman (2001), Munck (2002), Silver (2002) o Frege i Kelly (2003). També cal citar el volum del *Socialist Register 2001*, coordinat per Panitch i Leys (2000). Per una anàlisi comparativa de l'evolució del moviment sindical en alguns països europeus, cal mencionar el número monogràfic de l'*European Journal of Industrial Relations*, Vol 9, nº 1, març 2003, introduït per Frege i Kelly (2003) i l'obra compilada per Waddington i Hoffman (2000). Hyman (2001b) ofereix un repàs bibliogràfic en la matèria i interessants consideracions metodològiques per a l'anàlisi comparada.

⁶¹ Oferir una situació general de l'estat del sindicalisme a escala mundial és una tasca excessivament complexa, que requeriria o bé una anàlisi detallada de la qüestió que sobrepassa una anàlisi contextual com la que jo realitzo,

En termes generals, es pot considerar que les causes situades a l'arrel de la crisi sindical són la crisi de l'ocupació, l'impacte dels processos de reorganització productiva i de les polítiques de desregulació, que han afavorit la creixent segmentació i fragmentació de la classe treballadora, així com els canvis en l'estructura ocupacional, que en els països del nord han significat una disminució del nombre d'ocupats en la indústria i un augment dels assalariats en el sector serveis.

La crisi de l'ocupació pot analitzar-se com la crisi de la relació salarial estàndard i de la norma social d'ocupació del període fordista i keynesià de la postguerra i transcendeix els àmbits estrictament laborals. Afecta a tot el conjunt de la vida social, i pot considerar-se com la nova "qüestió social" del nostre període (Prieto, 1999; Miguélez i Prieto, 2001). La crisi de l'ocupació pot entendre's, seguint a Castel (1997 i 1998), com un procés de fragilització del sistema de regulació de la societat salarial, i com l'emergència d'una nova norma social d'ocupació flexibilitzada (Prieto, 2002). La flexibilització de l'ocupació debilita al treballador individualment i en tant que subjecte col·lectiu (Miguélez, 2002). La crisi de l'ocupació es tradueix en un augment de l'atur i de la precarietat, que minen les bases de l'activitat sindical i actuen com a element disciplinador i desincentivador de l'acció sindical (Miguélez, 1999; Lope, Gibert i Ortiz, 2002; Recio, 2004). Aturats i precaris són dos col·lectius amb dificultats per a l'acció col·lectiva en general i per l'acció sindical en particular, per un ampli conjunt de raons. En el cas dels aturats, cal remarcar factors com: les dificultats per socialitzar les seves experiències vitals, el fet de concebre el seu estatut d'aturats com un element transitori o el desànim creixent entre els aturats de llarga duració, entre d'altres motius. En el cas dels precaris, es poden destacar elements com: el temor a perdre el lloc de treball, la rotació entre empreses i activitats diverses, la menor socialització i arrelament al lloc de treball, i la concepció de la precarietat com un estadi transitori per part d'alguns col·lectius determinats. L'aparició d'una certa "cultura de la precarietat" entre determinades franges de la classe treballadora contribueix a instaurar visions fatalistes de la precarietat (Bilbao, 1999) i afavoreix una creixent cultura individualista que busca l'aprofitament de les oportunitats personals i augmenta la competència entre els propis treballadors (Callejo, 1996), al mateix

o bé incórrer en generalitzacions excessives. En qualsevol cas, en la bibliografia mencionada a la nota anterior hi ha elements d'anàlisi de la situació sindical en països i regions del món molt diversos.

temps que provoca una certa desconexió entre el treballador precari individual respecte la identitat col·lectiva de classe (Cano, 2004)⁶².

Juntament amb la crisi de l'ocupació, les transformacions del món del treball, vinculades a la descentralització i la externalització de les activitats empresarials, han comportat també un creixent procés de desestructuració i segmentació de la classe treballadora, marcada per una diversificació de les condicions de treball i d'ocupació dels diferents col·lectius de treballadors, així com una creixent diversificació de la seva composició de gènere i ètnica⁶³. Aquest factor té importants efectes sobre el sindicalisme i l'acció col·lectiva, ja que contribueix a fragmentar les experiències dels treballadors, així com a dificultar els processos de socialització col·lectiva i d'articulació dels seus interessos (Recio, 1991; Miguélez, 2002).

La construcció d'un sentiment de solidaritat entre els treballadors sempre ha estat un procés difícil i complex, degut a l'existència de diferències en les seves condicions de vida. La solidaritat implica la percepció d'uns interessos i objectius comuns entre persones que viuen circumstàncies particulars i distintes, però que saben i aconsegueixen articular unes demandes o unes estratègies de reivindicació col·lectives (Hyman, 1999). Tot i que la plena homogeneïtzació mai ha existit entre la classe treballadora (Hobsbawm, 1987) i que sovint s'ha exagerat l'existent durant "l'Edat d'or" del capitalisme (Wilno, 2005), en l'actualitat els processos de fragmentació i diversificació tenen una dimensió molt més marcada que en la fase fordista, i posen reptes importants a un sindicalisme construït entorn el treballador industrial fordista, avui en crisi de centralitat. La fragmentació de la classe treballadora i la dissolució de les solidaritats tradicionals de classe han d'emmarcar-se en un context més ampli de transformacions socials profundes. En conseqüència, per comprendre el sentit global de les transformacions de la classe treballadora, és necessari anar més enllà de l'anàlisi del

⁶² Per una anàlisi més detallada de les característiques i impacte de la crisi de l'ocupació sobre la classe treballadora, que jo he abordat de forma molt sintètica, es poden consultar en d'altres, a part de la bibliografia assenyalada al text: Topalov (1994), Cuperty (2005), i Zoll (1992).

⁶³ Aquesta dinàmica ha estat sovint analitzada a través de les teories de la segmentació del mercat de treball, emmarcades en l'amplia escola "radical" nord-americana, l'obra fundadora de les quals és la de Doeringer i Piore (1970). Edwards, Gordon i Reich (1982), també enmarcats en aquest enfoc assenyalen que el mercat de treball es troba segmentat, com a resultat de la intervenció de les forces político-econòmiques, entre diferents sub-mercats o segments que es caracteritzen per formes de funcionament diferenciades. Per una anàlisi del l'origen i els postulats de l'enfoc de la segmentació es pot consultar Toharia (1983). L'evolució d'aquesta escola durant els anys vuitanta i noranta és analitzada de forma crítica per Coutrot (2002).

mercat laboral i de l'organització de la producció (Recio, 2004), i analitzar els canvis operats en altres esferes de la reproducció social⁶⁴.

Finalment, cal tenir en compte també els canvis produïts en l'estructura ocupacional, que en els països del nord han comportat una disminució numèrica de la classe treballadora industrial, tradicionalment amb elevats nivells de sindicalització i de capacitat d'acció col·lectiva, així com una pèrdua de la seva centralitat política i simbòlica, produint-se simultàniament una descomposició de la cultura obrera i treballadora tradicional i una desvalorització social de la figura del treballador (Beaud i Pialoux, 1999 i Beaud i Pialoux, 2003)⁶⁵. Aquesta disminució, però, ha anat en paral·lel a l'extensió de la figura de l'assalariat en el conjunt de la societat i en un augment de l'ocupació en el sector serveis, en particular de l'ocupació poc qualificada (en sectors com comerç, restauració, hosteleria...) i en centres de treball que presenten dificultats per a la seva sindicalització⁶⁶.

En termes mundials, l'evolució del treball assalariat és més complexa. Durant els anys vuitanta, regions de la semi-perifèria, com per exemple el sud-est asiàtic, o també Sud-àfrica o Brasil, experimentaren processos d'industrialització intensiva i la formació d'una classe obrera industrial significativa⁶⁷. En l'actualitat, el país que presenta el creixement més important de la mà d'obra industrial en tot el planeta és Xina, que viu un procés d'industrialització intensiva sobre la base d'una explotació extrema de mà d'obra. Tanmateix,

⁶⁴Entre les transformacions socials que cal tenir en compte, Bensaïd (2003a) destaca una crisi general de les formes de sociabilitat hegemòniques de l'era Moderna: la crisi de les pertinences nacionals com a vehicles d'integració social, la crisi de la solidaritat de classe, i la crisi de la família nuclear tradicional.

⁶⁵Per matitzar algunes d'aquestes tendències, Harman (2002) senyala que avui en dia feines que eren considerades com ocupacions industrials es classifiquen dins de la categoria de serveis. Per exemple, un tipògraf abans era considerat un treballador industrial, mentre que en l'actualitat una treballadora que processa una terminal informàtica en un diari, s'inclou als sectors serveis. També Recio (2004) recorda com la reducció de la classe obrera industrial sovint apareix magnificada per efectes estadístics enganyosos: per exemple, les polítiques de subcontractació provoquen que treballadors d'empreses industrials siguin comptabilitzats com empleats de serveis o altres sectors. Aquest és el cas dels treballadors que mouen els cotxes al final de la cadena de muntatge a SEAT, els quals abans estaven comptabilitzats en el metall i, avui en dia, són comptabilitzats en el transport o en els serveis a les empreses, ja que treballen per l'empresa subcontractada de parkings. Lope, Gibert i Ortiz (2002) assenyalen també altres exemples d'aquest tipus en funcions lligades a l'administració i altres activitats.

⁶⁶ Aquest fet refuta les tesis sobre la "fi del treball", que autors molt diferents entre sí, com Rifkin (1997) o Gorz (1981 i 1998), han defensat en el marc de la crisi de l'ocupació i la reducció del treball industrial. Segons aquesta perspectiva, degut als avenços tecnològics el nombre de llocs de treball tendeix a reduir-se de forma irreversible, portant a la fi de la societat del treball i de la societat salarial. Crítiques ben formulades a aquesta tesi les trobem en autors com Castel (1997), Castells (1997), Bouffartigue (1998), Beck (1998) o Carnoy (2001) que enfatitzen que, més que una desaparició del treball assalariat, el que es produeix és una profunda transformació del mateix en el marc de l'economia global i una transformació de la figura del propi assalariat.

⁶⁷ Així, per exemple, al sud-est asiàtic el nombre d'assalariats entre 1980 i 1994 passà de 285 a 400 milions (McNally, 1998)

aquesta tendència no sembla ser la predominant en la del conjunt dels països i regions del sud on, com analitza Davis (2006), la tendència més significativa és l'extensió del què l'autor anomena el "proletariat informal" que habita en zones urbanes marginals sobretot dels països del sud, que experimenten un creixent procés d'urbanització en general desconnectat de qualsevol procés d'industrialització. Es produeix, en definitiva, una extensió de mà d'obra assalariada a escala mundial, però on coexisteixen simultàniament dinàmiques molt variades i contradictòries (veure: Silver, 2003)⁶⁸.

Aquest conjunt de transformacions del món del treball, doncs, estan a l'arrel de la crisi del sindicalisme des de finals dels anys setanta i inicis dels vuitanta. En general, el sindicalisme es troba en una posició defensiva front a les transformacions del món del treball, a les estratègies empresarials i a les polítiques macroeconòmiques neoliberals, que marquen un gran contrast respecte la situació del sindicalisme abans de la reestructuració del capitalisme. A finals dels anys seixanta emergí un nou cicle de mobilitzacions socials i laborals a nivell internacional, el "cicle de 1968", un cicle de protesta seguint la terminologia de Tarrow (1997) utilitzat al capítol primer. Aquest fou un període d'ofensiva i d'impuls del sindicalisme, caracteritzada per la renovació del militantisme sindical, la repolització de l'activitat sindical, l'augment de l'afiliació i el desplegament d'estratègies ofensives de negociació col·lectiva (Köhler, 1999; Crouch i Pizzorno, 1978). Retrospectivament, podem considerar que el moment històric de màxima influència i de consolidació del sindicalisme es produí, a inicis de la dècada dels setanta com a conseqüència de l'impuls obtingut en aquest cicle de mobilitzacions (Badgioni, 1992). Durant aquest període es produí una radicalització de les modalitats de conflicte laboral manifestat en varis nivells: aparició d'una onada general de vagues i conflictes laborals, alteració de les pautes de conflicte anteriors, increment relatiu de la durada dels conflictes, aparició de noves modalitats d'acció, amb més recurs a l'acció directa, major capacitat d'autoorganització dels treballadors i de control sobre les pròpies accions, aparició de noves demandes, inicialment al marge de les estructures sindicals i després més integrades en la seva agenda (Dubois, 1978; Edwards, P.K, i Hyman, 1994). En definitiva fou un període de renovació del militantisme obrer i sindical de base, sovint fora de les estructures i els grans aparells sindicals, o amb un impuls provinent des de baix.

⁶⁸ Tot aquest conjunt de transformacions del món del treball breument analitzades han portat a autors, com Negri i Hardt (2000 i 2004), a introduir noves categories d'anàlisi, com el terme "multitud", jutjat més apropiat que els conceptes habitualment utilitzats de "classe treballadora", "classe obrera" o "proletariat". Considero que la proposta d'aquets autors pateix importants debilitats teòriques que diversos autors com, Artous (2005), Bensaïd (2003a), Callinicos (2002) o Fernandez Buey (2004a) han assenyalat correctament.

A mitjans dels setanta, amb l'arribada de la crisi econòmica i la reestructuració productiva, el cicle de lluites i d'iniciativa sindical s'anà tancant, i donà pas a un replegament de l'acció sindical i a l'inici d'una forta ofensiva patronal. Si inicialment, com recorda Silver (2002), la reacció patronal fou intentar contenir indirectament l'auge del militantisme obrer, a través de la integració dels sindicats en els processos de decisió i atorgant-los més prerrogatives, a finals de la dècada l'estratègia empresarial girà cap a una ofensiva oberta contra el moviment obrer. De forma explícita aquesta ofensiva fou definida per Douglas Fraser president del *United Auto Workers* (UAW) com una "lluita de classes d'un sol bàndol" (Moody, 1987). La reestructuració internacional del capitalisme, la posada en marxa d'amplis processos de reorganització de la producció, l'adopció de noves estratègies empresarials i el gir cap a polítiques econòmiques neoliberals, iniciaren, com he analitzat breuement de forma contextual al capítol anterior, una nova fase en la història del capitalisme i un canvi de context pels sindicats a nivell internacional. Aquest entrà en un període de retrocés i de declivi degut al conjunt de factors ja assenyalats anteriorment.

El canvi de cicle en la dinàmica de les relacions laborals quedà simbolitzada per un seguit de grans conflictes emblemàtics finalitzats en fortes derrotes sindicals que tingueren lloc en diversos països a començaments de la dècada dels vuitanta. Alguns exemples en són la vaga de la FIAT a Itàlia el 1980, les derrotes de la Chrysler el 1979 i a la Professional Air Traffic Controllers (PATCO) l'any següent als EUA, o la famosa derrota dels miners britànics en la llarga vaga de 1984. Aquest tipus de conflictes com senyalen Edwards i Hyman (1994), foren bastant freqüents a inicis de la dècada, com a resposta a les reestructuracions empresarials i als acomiadaments massius i, de fet, abunden els exemples a l'Estat espanyol amb el procés de reconversió industrial que afectà a molts sectors de gran implantació sindical. Retrospectivament cal interpretar-los com a reaccions defensives per preservar els drets adquirits (Harvey, 2004). Posteriorment aquest tipus de lluites tendiren a reduir-se, en un context creixentment desfavorable per al sindicalisme que optà per estratègies més defensives, de recerca d'acords per mitigar l'impacte de les reestructuracions i les polítiques empresarials. Aquest gir defensiu es basà sobretot en l'adopció d'estratègies de negociació concessiva (Slaughter, 1979; Burawoy, 1985), si bé és important no assimilar de forma mecànica tots els pactes defensius i reactius a formes de negociació concessiva (Martin Artiles

i Alòs, 2001)⁶⁹. El sindicalisme, doncs, entrà en la dècada dels noranta en un context de crisi internacional, les diverses dimensions de la qual analitzaré més avall.

La dinàmica de les relacions laborals durant els anys vuitanta i noranta i els darrers anys ha estat marcada per les transformacions produïdes en aquest terreny. Als països europeus, es poden senyalar tres grans factors responsables de les transformacions de les relacions laborals ens els darrers vint anys. En primer lloc, els canvis en el procés de producció i en l'organització del treball. En segon lloc, la transformació de la intervenció pública en l'economia, caracteritzada per la seva disminució en la regulació de l'economia i en el seu paper de garant dels drets socials. Finalment, les transformacions del propi mercat de treball, entre les quals destaca la incorporació de la dona al mercat de treball emergit i la creixent diversificació de les condicions d'ocupació de diversos col·lectius (Recio, 1999).

Les transformacions en el món del treball i l'impacte de les polítiques neoliberals han provocat una transformació de les relacions laborals, que autors com Miguélez i Prieto (1999) defineixen com un procés d'empresarització. S'ha produït una creixent primacia de les iniciatives empresarials, un avenç en la societat dels valors empresarials i la quebra dels valors de solidaritat lligats històricament al moviment obrer (Lope i Alòs, 1999), així com per l'augment de la pressió empresarial envers el sindicalisme organitzat (Visser, 1992).

Les transformacions de les relacions laborals han comportat canvis importants en la negociació col·lectiva. En primer lloc, bastants autors assenyalen l'existència d'una tendència cap a l'increment de la negociació descentralitzada, és a dir, un reforçament de la negociació en el nivell de l'empresa en detriment dels àmbits estatals o sectorials de negociació (Locke, Kochan i Piore, 1995). Aquesta tendència ha estat interpretada com l'aparició d'una dinàmica de microconcertació (Regini i Sabel, 1989; Crouch, 1991). Per altra banda, les pràctiques neocorporatistes actuals, per autors com Regini (1997) haurien passat a tenir una funció regulativa i no redistributiva com tenien en el passat. En segon lloc, apareix també una tendència cap a la individualització de les relacions laborals, és a dir, la tendència a la negociació d'alguns dels aspectes relacionats amb l'activitat laboral de manera particular en un treballador o un grup de treballadors amb l'empresa, al marge dels sindicats (Miguélez i

⁶⁹ Malgrat aquesta situació, però, es produïren durant el final dels anys vuitanta alguns conflictes laborals importants en varis països que deixaven entreveure la voluntat del moviment sindical de no acceptar determinades mesures (el 14D de 1988 a l'Estat espanyol és un bon exemple).

Rebollo, 1999; Lope i Alòs, 1999). Sovint, però, les estratègies empresarials es basen en una combinació entre les estratègies d'individualització i les pràctiques tradicionals de negociació de les condicions de treball amb els sindicats (Miguélez, 2004).

Els sindicats, en definitiva, tenen dificultats per adaptar-se a tots els canvis descrits i per arribar a determinats sectors de treballadors, en especial als aturats, als treballadors precaris i als immigrants (Miguélez, 1999; Offe, 1988 i 1992), o als treballadors poc qualificats dels serveis, produint-se una crisi de representació sindical d'aquests col·lectius (Waddington i Hoffman, 2000). Sovint, aquests sectors es miren amb desconfiança al sindicalisme, percebut com aliè als seus interessos o allunyat de la seva realitat quotidiana. Els sindicats es troben amb el repte de transcendir els segments de la classe treballadora entre els quals estan més ben implantats (treballadors estables de les grans indústries i del sector públic) i intentar avançar cap a l'articulació política dels interessos dels diferents sectors de la classe treballadora, buscant la construcció de vincles de solidaritat mútua i de projectes compartits (Alonso i Blanco, 1999; Crouch, 1995), en un àmbit d'acció sindical que, a més a més, ha de transcendir el marc de l'estat-nació per a fer front a la internacionalització de l'activitat productiva i de globalització de l'economia.

Després de dues dècades de retrocés i crisi el sindicalisme sol estar a la defensiva i té dificultats per desenvolupar una pràctica sindical efectiva contra els efectes del neoliberalisme. La crisi sindical és un fenomen ampli i complex, que presenta diferents dimensions. Com assenyalen Ferner i Hyman (1998), en analitzar l'evolució i la situació actual del sindicalisme és important evitar un enfoc estret, exclusivament centrat en els processos de negociació col·lectiva i en la concepció dels sindicats simplement com a agents de la negociació col·lectiva, sinó mantenir una perspectiva més àmplia, que analitzi el sindicalisme prenent en compte el conjunt de les seves funcions i que contempli les diferents facetes i dimensions de la crisi dels sindicats.

Des d'aquest punt de vista, la crisi del sindicalisme presenta elements de fons similars en diferents països, malgrat que el grau i la intensitat en què es manifesten varia molt. Entre les tendències comunes es poden assenyalar:

- Una crisi d'afiliació i de representació, per un conjunt de factors múltiples i diversos, en especial en alguns sectors de l'economia i entre determinats col·lectius de

treballadors, provocant situacions de creixent envelliment de la seva militància, i dificultat per feminitzar la seva composició (Miguélez, 1999; Jeffreys, 2000). Això no obstant alguns estudis com el d'Alòs *et al.* (2005) mostren els esforços realitzats pels sindicats per adaptar-se a les noves situacions del mercat de treball.

- Una caiguda de la conflictivitat laboral i el nombre de vagues, que es produeix en un context més ampli de transformació del conflicte laboral, en part caracteritzada per una certa terciarització del conflicte, així com la seva fragmentació, com a conseqüència de la segmentació de la classe treballadora, la crisi de la identitat i cohesió de la classe obrera industrial, i les transformacions productives (descentralització, subcontractació...) (Köhler i Martin Artiles, 2005; Bordogna i Cella, 2002).
- Una crisi de funció (Aguiton, 2001a) motivada per les estratègies empresarials d'individualització de les relacions laborals, que comporten una certa prescindibilitat dels propis sindicats (Miguélez, 2004).
- Una certa reducció de la influència social dels sindicats i el seu pes en la vida política i social de cada país.

La crisi del sindicalisme tradicional, però, no es reflexa només mitjançant indicadors objectius com els esmentats, sinó també en l'existència d'un cert exhauriment del discurs i la pràctica sindical tradicional i en la dificultat per donar una resposta als nous reptes ideològics (Hyman, 1999), i les seves dificultats per adaptar-se als reptes plantejats pel capitalisme global i la globalització econòmica, i el nou ordre mundial sorgit a començaments dels noranta. La crisi sindical és des d'aquest últim punt de vista una crisi de projecte i d'identitat. La crisi sindical també es manifesta a través de fenòmens com una caiguda significativa de la participació dels afiliats en la vida interna del sindicat (Jeffreys, 2000), conferint un caràcter passiu a bona part de l'afiliació, i testimoniant un debilitament de l'arrelament social dels sindicats i de la seva base social. Aquest fenomen va lligat a una creixent dinàmica d'institucionalització del sindicalisme en un context paradoxal on la seva institucionalització es produeix en paral·lel al declivi de les seves forces reals i de la seva influència social. Com assenyala Recio (2004), parlant del cas de l'Estat espanyol, les darrers dècades s'han caracteritzat per una política simultània de reducció de drets i d'institucionalització de la intervenció sindical, contribuint a

accelerar la pròpia institucionalització del discurs sindical i la consolidació d'un sindicalisme de representants professionals.

Els problemes experimentats pel sindicalisme han portat a alguns autors, sobretot durant els anys noranta o la primera meitat de la dècada, a considerar que aquest es troba en una crisi terminal i irreversible. Així, Zolberg (1995) el considera una espècie en perill d'extinció, mentre que Castells (1997) el considera històricament superat. El meu punt de vista és contrari a aquesta visió, i considera el moviment obrer i als sindicats com actors estratègics (Lange, Ross, Vannicelli, 1991; Kochan, Katz, Mckensie, 1986) amb capacitat d'agència, i no receptors passius dels canvis del seu entorn, que en funció de les seves opcions i decisions estratègiques poden contribuir a agravar la seva crisi o a revertir-la⁷⁰.

El procés de globalització genera nous reptes per al sindicalisme, derivats, en especial, de les transformacions de l'espai i del terreny de joc de la política i de les relacions laborals. Com hem vist, la globalització comporta un augment del poder polític i econòmic de les empreses multinacionals i de la creixent importància de les institucions internacionals, en especial l'OMC, el BM i el FMI, en un context de creixent dissociació entre les esferes econòmica i política, que posa fi a la coherència relativa entre mercat, territori i estat que formaven les economies nacionals de la postguerra, i que implica una mutació general de les condicions temporals i espaials de l'activitat política (Bensaïd 1997 i 1999).

Aquesta mutació de l'espai polític altera les regles del joc a les quals el moviment obrer, i els moviments socials en general, havia estat acostumat a fer front i crea un nou context en el qual els sindicalisme es mou amb grans dificultats i que, en canvi, afavoreix, la influència empresarial sobre la presa de decisions⁷¹. Recio (1999) recorda que en el període de la postguerra, en un context de regulació econòmica a escala nacional, els sindicats podien influir en l'àmbit polític, tant a nivell d'intercanvi polític (Pizzorno, 1977), com en el terreny orgànic, degut als vincles entre molts sindicats i partits d'esquerres. Tanmateix, la influència sindical en la presa de decisions en els nivells internacionals es fa més difícil per dos motius.

⁷⁰ Des de mitjans dels norants ha emergit diversa literatura que analitza les respostes sindicals front a l'impacte del capitalisme neoliberal en perspectiva internacional i que ofereix un panorama diferent a les tesis de la crisi irreversible del moviment sindical. Es pot consultar, per exemple a: Moody (1997), Waterman (1998 i 2001), Hyman (2001), Munck (2002), Silver (2002), Frege i Kelly (2003), Baccaro, Hamann i Turner (2003) o Clawson (2003).

⁷¹ Els estudis de Balanya et al. (2000) i Wallach i Sforza (1999) analitzen amb detall aquest fenomen en el marc de la UE i de l'OMC respectivament.

En primer lloc, per la dificultat d'accés a les burocràcies gestores i dissenyadores de les polítiques internacionals (FMI, OMC...). En segon lloc, per la dificultat d'homogeneïtzar diferents situacions nacionals i d'actuar coordinadament a escala internacional.

Precisament, la necessitat de desenvolupar una acció sindical internacional efectiva és el principal repte que la globalització planteja al sindicalisme. La necessitat de desenvolupar una acció sindical internacional ha estat un element present des del començament de la història del sindicalisme i, més en general, del moviment obrer, i és fruit de la comprensió del caràcter internacional del propi sistema capitalista⁷². Tanmateix, els sindicats (i el moviment obrer en general) han tingut dificultats històriques per desenvolupar una acció internacional efectiva. L'impuls internacionalista del sindicalisme ha oscil·lat al llarg de la història. De forma genèrica es pot assenyalar que l'acció internacional del moviment obrer, s'ha desenvolupat en moments on han aparegut clars els límits de l'acció política i sindical a nivell nacional i quan, en les seves motivacions, s'han combinat motius d'interès propi amb motius altruistes basats en una idea genèrica de solidaritat entre la classe treballadora (Wills, 2001; Munck, 2002). L'internacionalisme no motivat per interessos econòmics més immediats, s'ha desenvolupat més en contextos històrics de radicalització social (1917-1920, 1968-1973...), que no en contextos de retrocés del conflicte polític i social (Van der Linden, 2000). Les relacions laborals, inicialment estructurades sobre la base local o sectorial, aniran consolidant-se durant el segle XX a l'interior dels límits de l'estat-nació, motiu pel qual es configuraran diferents models de relacions laborals que, malgrat tenir forts elements en comú, tindran les seves característiques pròpies, reflexant l'estructura econòmica, les tradicions polítiques i les pràctiques socials de cada país (Hyman, 1981; Hyman, 2001). En conseqüència, l'internacionalisme sindical en l'era dels estats-nació, pot ser definit, essencialment com un internacionalisme de base nacional, recollint l'expressió de Waterman (2001). El procés de globalització planteja, segurament amb més força que mai, la necessitat de poder dur a terme una acció sindical efectiva en el terreny internacional⁷³.

⁷² Per una anàlisi dels inicis de l'internacionalisme obrer durant el segle XIX, del període de formació de l'Associació Internacional de Treballadors, i de les idees de Marx i Engels al respecte, es pot consultar entre d'altres a: Bellamy Foster (2000) i Hobsbawm (1975).

⁷³ No és objecte d'aquesta tesi analitzar les experiències sindicals recents en el terreny internacional i evaluar-ne les seves potencialitats i límits. Per una anàlisi general d'aquesta qüestió es pot consultar la meua memòria de doctorat: Antentas (2002). Obres com les de Waterman (1998 i 2001), Munck (2002), Moody (1997), Hyman (2002) i Herod (2001 i 2003) ofereixen també anàlisis interessants sobre aquesta qüestió.

Tanmateix, malgrat els reptes que el procés de globalització planteja als sindicats, considero important no tenir una visió unidireccional i fatalista de l'impacte de la globalització sobre el sindicalisme⁷⁴. L'emergència del moviment "antiglobalització" i, més en general, d'àmplies resistències a la globalització, fruit de les seves pròpies contradiccions, és un element que cal tenir en compte en mesurar l'impacte de la globalització sobre el sindicalisme. Des d'aquest punt de vista, el procés de globalització configura no només nous reptes i perills, sinó que també fa emergir les condicions que poden possibilitar la revitalització del sindicalisme internacional. És amb aquest punt de partida que pretenc analitzar la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització".

2.2. SINDICALISME I MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ": UNA VISIÓ GENERAL

En aquest apartat abordaré la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització". Per fer-ho tractaré tres qüestions: la forma en què s'ha enfocat l'estudi de la relació entre sindicats i els moviments socials en el terreny acadèmic; la forma en què es pot definir la relació existent entre sindicats i moviment "antiglobalització" en termes generals; i l'evolució dinàmica en el terreny cronològic d'aquesta relació.

2.2.1. Sindicats i moviments socials en l'anàlisi acadèmica

L'anàlisi de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" és també important des del punt de vista de la interdisciplinarietat acadèmica i del contacte i comunicació entre els diferents camps de la sociologia. Com assenyalen Baccaro, Hamman i Turner (2003), sovint la literatura acadèmica sobre moviments socials i sobre relacions laborals i sindicalisme han estat compartiments estancs. Durant els anys seixanta i setanta, al calor del nou cicle de lluites socials i sindicals es produí una renovació de la literatura acadèmica en l'estudi dels moviments socials, i en la disciplina de les relacions laborals. Però, com recorden aquests autors, els estudis sobre el possible "nou moviment obrer" emergent i sobre els "nous

⁷⁴ Precisament, aquesta visió fatalista està bastant extesa. Piven i Cloward (2000) remarquen com el procés ha tingut un impacte "ideològic" molt considerable en el moviment obrer i sindical el qual, ha internalitzat una visió fatalista del mateix, per la qual no és possible canviar-ne la seva dinàmica actual. Com bé assenyalen ambdós autors, històricament una de les fonts importants de poder per part del moviment obrer era justament la pròpia idea de poder, és a dir, la idea que el moviment obrer tenia poder per canviar les coses, que esdevenia font d'autoconfiança en les pròpies capacitats. Aquesta autoconfiança és, precisament, la que sembla desaparèixer en predominar una visió fatalista del procés de globalització i d'impotència front al mateix.

moviments socials” (ecologista, feminista, drets civils, pacifista...) van anar per camins separats, amb algunes excepcions puntuals com els treballs de Crouch i Pizzorno (1978) o Sabel (1982).

Pel què fa als analistes dels moviments socials, no han prestat històricament gaire atenció al moviment obrer ni als debats acadèmics en el món de les relacions laborals, si bé això és matitzable en funció de les diferents escoles d’anàlisi. Aquest divorci és patent de forma extrema en el cas dels teòrics dels nous moviments socials, com Touraine (1965, 1966, 1978), Offe (1988) o Melucci (1989, 1996) que ja he analitzat al capítol anterior. Els nous moviments socials són concebuts des d’aquesta perspectiva en oposició als vells moviments socials, el paradigma dels quals és el moviment obrer. Quan s’analitza aquest darrer es fa per oposició respecte als nous moviments. Sovint, més enllà d’aquesta distinció radical entres nous i vells moviments, que he criticat també al capítol anterior, els autors vinculats a l’enfoc dels nous moviments socials han tendit a considerar el sindicalisme en vies de desaparició o superat històricament. Aquest és el cas per exemple de Touraine (1988) que utilitzant una metàfora de tipus organícista considera que el moviment obrer té una història de vida caracteritzada per una infància, joventut, maduresa, vellesa...i mort. Castells (1997) que analitza els moviments socials en l’edat de la informació utilitzant en gran mesura l’enfoc actualitzat dels teòrics dels nous moviments socials, considera que el moviment està històricament superat. Els autors vinculats a l’enfoc del procés polític (*political process theory*) han mostrat més interès, en canvi, en l’estudi del moviment obrer i el sindicalisme i l’han integrat més en les seves anàlisis. Així, per exemple, Tarrow i Imig (2001) en analitzar les diverses formes de contestació social a la UE estudien una àmplia varietat de casos, que va des de les campanyes contra els organismes genèticament modificats fins als conflictes laborals. Per la seva banda, Tilly ha estudiat, al llarg de la seva obra en solitari (Tilly, 1976, 1978 i 2004) o en col·laboració (Shorter i Tilly, 1974; Tilly i Tilly, 1995), el moviment obrer en el marc de les seves anàlisis sobre els moviments socials. També Della Porta (2004) ha ofert un bon estudi de les respostes dels sindicats front als reptes de la globalització durant als anys noranta⁷⁵.

Pel què fa als especialistes de les relacions laborals i del moviment obrer, aquest han romangut, en general, al marge de les aportacions conceptuals i teòriques i de les reflexions

⁷⁵ Alguns altres exemples d’obres dedicades a l’estudi dels moviments socials que inclouen entre aquests al sindicalisme, cal senyalar els diferents *Anuarios de Movimientos Sociales* coordinats per Ibarra i Grau (2000, 2001, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006).

fetes en el camp dels moviments socials. En part això és degut a que la majoria d'aquests estudiosos han tendit a centrar-se en l'estudi dels aspectes del sindicalisme més lligats a la seva dimensió d'organització i no tant de moviment, per reprendre la distinció de Köhler i Martin Artiles (2005). Sovint, els estudis fets en el marc de les relacions laborals s'han centrat en els aspectes més institucionalitzats de l'activitat sindical o en els processos de negociació col·lectiva, i quan es centren en l'estudi del conflicte laboral no solen utilitzar l'aparell conceptual derivat de les anàlisis fetes des de l'àmbit de l'estudi dels moviments socials, amb algunes excepcions parcials com és el cas de Lallement (1996). Autors com Hyman (1999) no fan referència als estudis sobre moviments socials ni utilitzen el seu marc conceptual, però algunes de les temàtiques i preocupacions dels seus estudis sobre el sindicalisme s'aproximen als dels estudiosos dels moviments socials. Al mateix temps, existeix una important bibliografia en el món anglosaxó realitzada des de l'òptica del *social movement unionism* (sindicalisme de moviment social o movimentista),⁷⁶ que emfatitza molt la dimensió de moviment social del sindicalisme, i s'interessa per la seva relació amb els moviments socials, si bé tampoc sol utilitzar el marc conceptual dels analistes dels moviments socials. En aquest tipus de literatura Clawson (2003 i 2004) i Fox Piven i Cloward (2000) són potser els autors que més integren, tot i de que de forma parcial, els estudis sobre moviments socials en les seves anàlisis del sindicalisme. Des d'una altra perspectiva, l'obra de Silver (2002) centrada en l'estudi del moviment obrer contemporani des d'una òptica inspirada en els estudis sobre l'economia-món també fa referència a les aportacions dels teòrics dels moviments socials.

Recentment des del camp dels estudis del sindicalisme i les relacions laborals alguns autors han posat de manifest la utilitat del marc conceptual analític de la literatura dels moviments socials. Frege i Kelly (2003) apliquen el marc conceptual derivat de l'obra de McAdam, Tarrow i Tilly (2001) al seu estudi de les estratègies de revitalització posades en marxa pels sindicats en els darrers anys. Anner (2001), per la seva banda, aplica també el marc conceptual dels teòrics dels moviments socials a l'estudi de les campanyes de solidaritat amb els treballadors de les maquil·las a centre-amèrica i els esforços dels treballadors de les mateixes per organitzar-se sindicalment. Des de la literatura sobre els moviments socials, alguns estudis recents sobre el moviment "antiglobalització" han integrat en la seva anàlisi al sindicalisme i la relació que s'estableix entre ells. Aquest és el cas d'investigacions com les d'Agrikoliansky i Sommier (2005) i Agrikoliansky, Fillieule i Mayer (2005). Situats a mig camí entre el terreny

⁷⁶ Representada, entre d'altres, per Moody (1997), Waterman (1998 i 2001), La Botz (2001), Munck (2002), i també per Brecher i Costello (1994) i Becher, Costello i Smith (2000)

de la sociologia dels moviments socials i les relacions laborals, cal mencionar també els treballs de Bieler i Morton (2003) i els de Béroud (2003), Béroud i Ubbiali (2005) i Béroud, Mouriaux i Vakaloulis (1998), respecte la relació entre sindicats i el moviment "antiglobalització" o altres moviments socials, a França.

En qualsevol cas, el nou context sociopolític obert en els darrers anys hauria de permetre superar aquesta ignorància mútua entre els estudiosos del moviment obrer i les relacions laborals i els analistes dels moviments socials, i crear ponts entre aquests dues especialitats acadèmiques en el món de les ciències socials. Analitzar la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", com intento fer, és també una forma de contribuir a crear aquests ponts. Establir vincles teòrics entre el camp de les relacions laborals i el de l'estudi dels moviments socials, doncs, és un dels objectius al qual espero contribuir amb la tesi, tal i com he assenyalat en la Introducció.

2.2.2. Relacions i aliances entre sindicalisme i moviment "antiglobalització".

En aquest punt realitzaré una anàlisi general de les relacions i aliances existents entre el sindicalisme i el moviment "antiglobalització". L'objectiu d'aquesta anàlisi és proporcionar un marc interpretatiu de conjunt respecte aquesta qüestió.

Sindicalisme i moviment "antiglobalització": distància crítica

Com he exposat a la Introducció, la tesi que defenso és que existeix una relació que pot definir-se com de distància crítica entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", que s'expressa amb una implicació selectiva⁷⁷ i parcial del primer en les iniciatives del segon. Si bé aquest fet es deu a varis factors, la meva hipòtesi és que el motiu principal és la divergència estratègica entre ambdós a l'hora d'analitzar la globalització i de donar-li una resposta. Si el moviment "antiglobalització" es situa, com he analitzat, en una posició de crítica oberta al procés de globalització i de defensa d'una orientació mobilitzadora front a la mateixa el gruix del sindicalisme tendeix a situar-se en una posició que crec que pot definir-se de crítica parcial al procés de globalització, que busca corregir els seus excessos i l'establiment d'una globalització amb dimensió social, mitjançant mesures com la introducció de l'anomenada

⁷⁷ El concepte d'implicació selectiva és utilitzat per Béroud i Ubbiali (2005) en el seu estudi de la relació de la CGT francesa amb el moviment "antiglobalització".

clàusula social, per exemple, i utilitzant una estratègia més orientada a la concertació que a la mobilització (si bé aquesta darrera també adquireix importància en moments determinats). Aquesta orientació sindical queda patent, per exemple, en les resolucions aprovades al darrer congrés de la que ha estat la principal estructura sindical internacional en les darreres dècades, la *Confederació Internacional d'Organitzacions Sindicals Lliures (CIOSL)* a Miyazaki l'any 2004, que aboga per un model sindical orientat a la concertació i al diàleg social, amb l'objectiu d'obtenir un "nou compromís social" a escala internacional, i que busca influenciar les polítiques de les institucions internacionals a través d'una pràctica de lobby, acompanyada puntualment de mobilitzacions que apuntalin el paper de la confederació front a aquestes institucions (CIOSL, 2004)⁷⁸. Les estratègies seguides pel gruix del sindicalisme i del moviment "antiglobalització", han estat conceptualitzades a vegades per alguns autors (Greenfield, 2000; Lee, 2002) amb vocació d'esquematització com a estratègia de la "inclusió" i estratègia de la "exclusió" respectivament. La primera (defensada pel sindicalisme internacional i també per algunes grans ONGs no relacionades amb el moviment "antiglobalització"), busca la introducció de clàusules socials i mecanismes similars en els acords de liberalització econòmica, mentre que la segona busca oposar-se a aquests intentant excloure el màxim de qüestions del seu abast.

Aquesta diferència estratègica és el motiu principal de la distància crítica que els sindicats mantenen respecte el moviment "antiglobalització". Tanmateix, la meua hipòtesi és que existeixen també altres factors que cal tenir en compte, com les diferències de prioritats, de cultura política, de repertoris d'acció, i de formes organitzatives, si bé ocupin un lloc explicatiu secundari. Aquests factors tenen a veure tant amb les pròpies característiques del sindicalisme com amb les del moviment "antiglobalització" i les lògiques d'acció col·lectiva que se'n desprenen de cadascun d'ells. Les lògiques divergents en l'acció col·lectiva d'ambdós venen marcades, doncs, per les seves diferències en: l'àmbit organitzatiu, els repertoris d'acció, la seva composició, i els seus interessos i demandes. Les diferències en aquests terrenys marquen dues lògiques d'acció col·lectiva diverses que dificulten la col·laboració mútua i expliquen aquesta distància crítica existent. Aquestes, però, no són insalvables i presenten punts d'intersecció. De forma més concreta, entre els principals factors que expliquen les seves lògiques d'acció col·lectiva diferents tenim:

⁷⁸ Just quan aquesta tesi estava sent finalitzada, ha tingut lloc la creació d'una nova confederació internacional, la Confederació Sindical Internacional (CSI), com a resultat de la fusió entre la CIOSL i la Confederació Mundial del Treball (CMT), d'origen cristià. Les resolucions aprovades en el seu Congrés fundacional la tardor del 2006, van en un sentit similar al mencionat.

- L'existència d'una cultura sindical basada en una lògica representativa i delegativa, que contrasta amb la lògica més horitzontal, informal, i en xarxa del moviment "antiglobalització" i de les campanyes unitàries que el conformen. Aquest fet dificulta la relació entre ambdues realitats i la solució i arranjamant de conflictes i litigis⁷⁹.
- Repertoris d'acció col·lectiva parcialment diferenciats. Els sindicats fonamentalment tenen com a instruments del seu repertori la vaga i la manifestació. El moviment "antiglobalització" no utilitza la vaga, ja que no és un moviment que s'expressi dins del centre de treball i en l'àmbit de les relacions de producció. El seu repertori està format bàsicament per: la manifestació (instrument compartit amb els sindicats, tot i que sovint les manifestacions "antiglobalització" presenten característiques diferenciades respecte les sindicals en termes d'organització, estils d'aparició...), l'acció directa no violenta, els contra-fòrums, o els boicot de consumidors. Alguns d'aquests elements del repertori del moviment "antiglobalització" també són utilitzats a vegades pels sindicats, però no de forma habitual.
- Les diferències en la composició social dels sindicats i del moviment "antiglobalització". Aquest darrer, com he analitzat al capítol tercer, presenta una base social variada, amb una diversitat de sectors socials, però amb predomini de les classes mitjanes (als països del nord) i amb poc pes de la classe treballadora, i en particular de la industrial. La seva base social no està arrelada en una realitat productiva i de classe com tradicionalment ha tingut el sindicalisme i, com recorden Andretta, Della Porta, Mosca i Reuters (2002), la pertinença al moviment sembla ser més fruit de l'adhesió als seus valors i objectius, que no al fet de formar part d'un grup social concret.
- Problemes derivats de les diferències de cultura política entre diferents generacions militants: en general els sindicats estan formats, o almenys dirigits, per militants sorgits de generacions precedents, mentre que una part important del moviment

⁷⁹ Sovint aquest factor és més exagerat a nivell internacional que a escala nacional o local. Així, si analitzem les relacions entre la CES a Europa i l'Assemblea de Moviments Socials vinculada al Fòrum Social Europeu (FSE) veiem que existeix una "assimetria estructural" (Slegers, 2005) entre ambdues entitats: mentres la CES té els seus òrgans i representants que es poden dirigir a possibles interlocutors, en l'Assemblea de Moviments Socials no existeix tal dinàmica, de forma que no queda clar qui parla en nom de qui, ni l'estatus de cada interlocutor.

“antiglobalització” està formada per noves generacions i joves militants, culturalment i política distanciat de la realitat que representa el moviment obrer organitzat.

- Pel que fa a les demandes i als interessos, es produeix una situació contradictòria. D’una banda, molts sectors del moviment “antiglobalització” prioritzen temàtiques no directament relacionades amb la defensa dels treballadors i els drets laborals com ara l’anul·lació del deute extern, qüestions mediambientals, la defensa d’un altre model d’agricultura, etc. De l’altra, el moviment “antiglobalització” presenta un caràcter agregador i realitza una crítica generalista al procés de globalització, que inclou la defensa dels drets laborals i socials i, de fet, aquestes temàtiques han estat presents des del principi al moviment, tot i que potser amb menys visibilitat respecte d’altres. Des d’aquest punt de vista es pot considerar que no existeix una incompatibilitat d’interessos i demandes entre els sindicats i el moviment “antiglobalització”, tot i que hi poden haver diferències de prioritats. Al mateix temps, es poden donar divergències d’interessos, en qüestions concretes, entre els sindicats i alguns sectors com el moviment ecologista que formen part del moviment “antiglobalització”. Tanmateix, és molt important recordar per evitar falses dicotomies i oposicions, seguint el raonament que he realitzat també al capítol anterior, que els efectes prolongats de la globalització neoliberal en les dues últimes dècades i el renaixement en sentit ampli de la qüestió social, redueix les diferències i crea les bases materials per a l’establiment d’àmplies aliances i d’un discurs centrat en la defensa dels drets socials que integra les qüestions laborals de gènere, ecològiques, de defensa de les minories, etc.

Però, reconeixent la importància de totes aquestes qüestions, considero, com he assenyalat, que el factor principal explicatiu de la distància crítica entre sindicalisme i moviment “antiglobalització”, i la implicació selectiva i parcial del primer en les iniciatives del segon, és l’anàlisi diferent que es realitza respecte el significat del procés de globalització i el tipus d’estratègia que cal posar en marxa per fer-li front. El moviment “antiglobalització”, per la seva pròpia naturalesa de moviment plural i heterogeni és escenari permanent del forjament de processos complexos de convergència i de formació de coalicions, entre moviments amb temàtiques, cultures polítiques i composició generacional diferent, procedència nacional diversa, etc. El ciment que ha permès superar les dificultats i forjar aliances més o menys estables i integrar una àmplia diversitat d’actors, malgrat totes les diferències esmentades, és precisament el punt d’acord essencial sobre la necessitat de rebutjar la globalització neoliberal

i d'impulsar la mobilització social front a la mateixa. Això és el que ha permès que determinats sectors minoritaris del sindicalisme (corrents crítiques dins les grans confederacions nacionals, organitzacions sindicals minoritàries, determinades organitzacions sindicals majoritàries de països com Corea del Sud o Brasil) hagin format part del moviment "antiglobalització" des dels seus inicis i hagin estat un dels seus pilars fundadors.

D'altra banda, cal remarcar que considerar que el principal factor que explica les distàncies mútues entre el sindicalisme majoritari i el moviment "antiglobalització" és la seva anàlisi diferent del procés de globalització i les diferències entre l'orientació predominantment de concertació i diàleg social que mantenen els sindicats front a l'orientació predominantment mobilitzadora del moviment, no implica considerar que en cas de desaparèixer aquesta divisòria, els problemes entre ambdós desapareixerien automàticament. Es podria establir que això seria una condició necessària però no suficient, ja que una relació fluida i una participació normalitzada del sindicalisme dins del moviment "antiglobalització" requereix una comprensió per part dels primers de la necessitat d'establir aliances amb altres moviments, sovint arrelats en sectors socials diferents dels del sindicalisme i portadors d'altres valors i demandes, per teixir un ampli moviment de crítica a la globalització neoliberal. Això implica evitar una autoconcepció de sí mateix com a autosuficient⁸⁰. Ara bé, la visió segons la qual la relació distant entre el gruix del sindicalisme i el moviment "antiglobalització" s'explicaria només per les dificultats del sindicalisme de treballar en peu d'igualtat amb altres actors i amb moviments socials específics, ja sigui per diferències de cultura organitzativa o de prioritats, no em sembla correcta. En l'actualitat, el gruix del sindicalisme ha anat integrant, de forma incompleta, la necessitat d'establir aliances amb organitzacions ecologistes, feministes, de drets humans, ONGs de desenvolupament i cooperació, etc. Però en fer-ho es dirigeixen als sectors més institucionalitzats i orientats al *lobbying* (els quals al seu torn també tenen una relació distant amb el moviment "antiglobalització"). És a dir, el gruix dels sindicats, a l'hora de buscar aliances entre el món de les ONGs, associacions i moviments es dirigeix a aquelles organitzacions que també comparteixen un enfoc que prioritza el diàleg institucional front a una orientació més movimentista, i que realitzen també un discurs de defensa d'una globalització amb dimensió social o amb rostre humà.

⁸⁰ Així per exemple, si bé tenim els exemples de diferents sectors sindicals "combatius" i amb una orientació mobilitzadora que participen del moviment "antiglobalització" de forma fluida, també existeixen alguns casos de sectors sindicals "combatius" i amb una orientació mobilitzadora que rebutjen participar en el moviment des d'una perspectiva "obrerista", en considerar-lo com un moviment "no de classe", o en considerar que el treball sindical estricte al centre de treball és ja suficient.

Si la relació existent entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" es pot qualificar en termes generals de distància crítica, cal remarcar però que aquesta relació és variable, i més o menys distant, en funció de l'àmbit on s'estudiï tal relació. Així, considero la hipòtesi que, de totes les iniciatives relacionades amb el moviment "antiglobalització", en la que es produeix una major relació entre ambdós és en la iniciativa del Fòrum Social Mundial de Porto Alegre, si bé aquesta relació en aquest marc segueix, tot i així, podent ser qualificada de distància crítica. L'estudi de cas del capítol tercer permet analitzar amb detall aquesta qüestió.

La relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" no només es pot analitzar en el marc de les iniciatives d'aquest darrer, sinó també en el marc de conflictes sindicals d'empresa concrets. La meua hipòtesi és que tal relació en aquest àmbit és particularment dèbil i difícil i que els motius que expliquen aquest fet són les pròpies característiques estructurals del moviment "antiglobalització". És a dir, en aquest terreny no són només les diferències estratègiques respecte el procés de globalització el motiu central de l'existència d'una feble relació entre ambdós actors, sinó que les pròpies característiques del moviment "antiglobalització", (que ja he analitzat com ara el fet de no posseir una base social estructurada i arrelada en una realitat productiva, o la seva debilitat organitzativa) són també un element central explicatiu de l'existència d'una feble relació i les dificultats de col·laboració mútua. Al capítol quart, analitzo amb profunditat aquest aspecte.

L'organització del sindicalisme a escala internacional i la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en un context de diversitat sindical

Les relacions entre sindicats i moviment "antiglobalització" s'han caracteritzat per una distància important, sovint amb conflictes oberts, i a vegades amb l'establiment d'algunes aliances concretes. A l'hora de realitzar una anàlisi panoràmica general de les relacions existents entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" cal tenir present la complexitat i diversitat organitzativa que presenta el sindicalisme a escala internacional. Per a tenir una visió de conjunt de la relació del sindicalisme amb el moviment "antiglobalització" cal analitzar les actuacions de les organitzacions sindicals internacionals i de les confederacions nacionals. L'arena internacional és el terreny d'acció natural de les organitzacions sindicals internacionals i això fa que analitzar la seva activitat sigui molt important per entendre la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització". Tanmateix, les confederacions sindicals nacionals

també realitzen política exterior, i a més són integrants de les organitzacions internacionals, i per això també és important tenir en compte les activitats directament realitzades per les organitzacions sindicals nacionals. Per aquest motiu en la meua anàlisi em referiré tant a les activitats de les organitzacions internacionals com de les nacionals. Apuntaré breument aquí quina és la realitat organitzativa del sindicalisme a escala internacional, a mode de contextualització del tema.

L'organització internacional del sindicalisme és pràcticament tan antiga com l'organització nacional-estatal⁸¹. El sindicalisme internacional ha tingut des dels inicis del segle XX una doble estructura: òrgans de cooperació internacional de treballadors del mateix sector, i de cooperació entre les federacions o confederacions sindicals interprofessionals nacionals. No és l'estructura internacional més lògica possible, i sovint han existit problemes de solapament i competència entre aquests dos tipus d'estructures internacionals (Van der Linden, 2000). Existeixen, doncs, varis tipus d'organitzacions internacionals sindicals⁸²: primer, les confederacions sindicals internacionals, d'abast mundial o continental-regional. D'aquestes a escala mundial la més important durant les darreres dècades ha estat la *Confederació Internacional d'Organitzacions Sindicals Lliures* (CIOSL), creada el 1949. Al seu últim Congrés de l'any 2004, estava formada per 233 organitzacions, de 152 països diferents, representant un total de 151 milions de treballadors (CIOSL, 2004). Recentment, durant la tardor del 2006 la CIOSL culminà el procés d'unificació amb la *Confederació Mundial del Treball* (CMT) iniciat dos anys abans, una confederació internacional creada l'any 1968, que agrupa a sindicats d'origen cristià, la majoria minoritaris i poc representatius en els seus respectius països, amb l'excepció de la CSC belga. De la unificació n'ha nascut una nova confederació internacional, la *Confederació Sindical Internacional* (CSI)⁸³. En el terreny continental, l'organització més

⁸¹ De fet, la cooperació sindical internacional aparegué molt aviat en la història del moviment sindical, fins i tot quan l'organització local i nacional dels treballadors estava encara no del tot desenvolupada (De Vilde, 2000). L'organització internacional del sindicalisme anà en els seus inicis bastant lligada al desenvolupament de les internacionals obreres, si bé la història del sindicalisme internacional és la història d'una progressiva autonomització organitzativa respecte les internacionals obreres (Lallement, 1996).

⁸² Per un estudi complet de l'organització internacional del sindicalisme i de la seva evolució històrica veure: Gumbrell-McCormick (2000a i 2000b), Dreyfuss (2000), Tosstorff (2002) i Fontaneau (2002) ofereixen bones anàlisis de l'organització sindical internacional durant les primeres dècades del segle XX, abordant respectivament la història de la Federació Sindical Internacional, la Internacional Sindical Roja i la Confederació Internacional de Sindicats Cristians. La meua memòria de doctorat, Antentas (2002), també realitza un estudi panoràmic del sindicalisme internacional.

⁸³ Waterman (2001a i 2001b), Van der Linden (2000), Moody (1997) i Greenfield (1998) analitzen, des d'una perspectiva crítica, l'estratègia actual de la CIOSL front el procés de globalització i la seva pràctica sindical en general (veure també: Antentas, 2002). Munck (2002), Ashwin (2000) i McCormick (2000a) analitzen, des d'una òptica més optimista, els canvis recents en la confederació pel què fa a la seva activitat. Les posicions

significativa és la *Confederació Europea de Sindicats* (CES) creada el 1973 com a culminació dels diferents projectes de cooperació i coordinació sindical posats en marxa després de la Segona Guerra Mundial, com a resposta als diferents projectes de creació d'un espai econòmic europeu i a la creació de la Comunitat Econòmica Europea (CEE) (Gumbrell-McGombrick, 2000a). En l'actualitat agrupa a la major part de sindicats europeus i està formada per 78 organitzacions de 34 països diferents amb 60 milions d'afiliats, i per 11 federacions sindicals professionals europees (Dufresne, 2004)⁸⁴. Segon, els secretariats professionals internacionals o federacions sindicals internacionals recentment rebatejats com a *Global Union Federations (GUFs)*. Són les organitzacions internacionals sindicals més antigues, algunes de les quals daten del s.XIX i estan formats per centrals o federacions nacionals de branca. Els deu secretariats existents agrupen en total a més de 50 milions de treballadors⁸⁵, són força actius en el terreny de l'acció internacional malgrat la seva relativa debilitat organitzativa i financera, i la seva funció és proporcionar informació, suport i assessorament a les organitzacions nacionals afiliades al Secretariat. Tercer, la *Comissió Permanent de Consulta* en el marc de l'OCDE (CSC-OCDE), l'organisme mitjançant el qual el sindicalisme participa com a interlocutor a l'OCDE, que té estatus d'òrgan consultiu a l'OCDE i als seus diferents comitès de treball. També és la responsable de formular propostes en nom del sindicalisme internacional al G8 durant els seus encontres anuals. La CSC està formada per 56 organitzacions sindicals nacionals dels 30 països industrialitzats membres de l'OCDE que representen un total de 66 milions de treballadors.

En termes generals, totes aquestes estructures internacionals han tingut sempre dificultats per desenvolupar una acció sindical efectiva, si bé han experimentat canvis i evolucions importants als darrers temps per fer front als reptes de la globalització. Les dificultats que han

estratègiques de la CIOSL es troben ben resumides en els documents congressuals del seu darrer congrés el novembre de 2004 a Miyazaki (CIOSL, 2004). Apart de la recent creada CSI, existeix una altra internacional, la Federació Sindical Mundial, que agrupa als sindicats d'orientació comunista. Avui en dia, però, es troba molt afeblida i per això no l'analitzo.

⁸⁴ Per anàlisis més detallades sobre el funcionament i estratègia de la CES, apart de la mencionada Dufresne (2004), veure: Martin i Ross (1999), Gobin (1997 i 2000), Wahl (2002), Rovère (2000). Tots ells són autors que realitzen un enfoc crític amb la pràctica sindical de la CES. Per una anàlisi més optimista respecte la CES, veure: Martin Artiles (2003b).

⁸⁵ Els deu Secretariats existents són: Educational International (EI), International Federation of Building and Wood Workers (IFBWW), International federation of chemical, energy, mine and general workers union, (ICEM), International federation of journalists (IFJ), International metalworkers Federation (IMF metal), International textile, garment, leather workers federation (ITGLWF), International transport workers federation (ITF), International union of food, agricultural, hotel, restaurant, catering, tobacco and allied workers' association (IUF), Public Services International (PSI), i Union network international (UNI).

experimentat tradicionalment estan relacionades amb els límits més generals anteriorment analitzats que ha tingut l'internacionalisme com a pràctica del moviment obrer.

Una última qüestió a assenyalar, a fi de tenir una visió complerta de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" és que el primer no té una pràctica homogènia a nivell mundial: existeixen importants diferències entre les diferents confederacions nacionals, entre les confederacions internacionals, entre els secretariats professionals internacionals, etc. Per aquest motiu les relacions entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" i el tipus de participació del primer en el segon, pot variar molt en funció del país. La realitat del sindicalisme és complexa i en part canviant. En conseqüència, existeixen diverses experiències pel què fa a la relació entre el sindicalisme i el moviment "antiglobalització".

Anteriorment he analitzat l'existència de diferents models sindicals. L'existència de tipus de sindicalisme diversos implica, lògicament, que no tots els sindicats realitzen la mateixa anàlisi del procés de globalització, ni tenen la mateixa estratègia en relació a aquesta ni el mateix tipus de relació amb el moviment "antiglobalització". És difícil, però, establir una correlació mecànica i directa entre l'anàlisi i l'estratègia sindical front a la globalització i el model sindical en qüestió, ja que dins de cada model existeixen confederacions sindicals amb estratègies diferenciades (en el marc, però, d'un tronc comú).

En termes generals es pot establir que els sindicats amb una tradició més radical realitzen una anàlisi més crítica de la globalització i porten a terme una estratègia més mobilitzadora front la mateixa, mentre que els sindicats amb tradició més moderada realitzen una anàlisi menys crítica i practiquen una estratègia menys mobilitzadora. Igualment, es pot indicar que els sindicats amb una major comprensió de la necessitat d'establir aliances amb altres sectors socials i amb interès per qüestions sociopolítiques àmplies tenen una relació més fluida amb el moviment "antiglobalització". Tanmateix, no crec que sigui possible establir una correlació simètrica i mecànica entre els diferents tipus de sindicalisme habitualment considerats, que he definit al punt 2.1.2, i les diferents estratègies sindicals front a la globalització. Dins de cada model sindical existeixen situacions diverses: no tots els sindicats que classifiquem dins del mateix model tenen les mateixes estratègies front a la globalització, ni la mateixa relació amb el moviment "antiglobalització". El tipus d'estratègia sindical front a la globalització i, en particular, el tipus de relació establerta entre sindicats i moviment "antiglobalització", més enllà del model sindical, depèn d'altres factors com la situació sociopolítica i el clima social

general existent (grau i tipus de conflictivitat social) a cada país, de la cultura i les tradicions polítiques dominants. És a dir, depèn del context concret en què cada sindicat desenvolupa la seva acció. Tenir en compte aquest context específic és un element analític important, per evitar, caure com recorden Locke i Thelen (1995) en una comparació entre "pomes i peres". Des d'aquest punt de vista, es pot establir que en aquells països on s'ha desenvolupat un moviment "antiglobalització" significatiu, per exemple França i Itàlia, és més habitual que els sindicats (o alguns d'ells) tinguin més relació amb aquest, que no pas en països on el moviment és dèbil. Però, en aquells països amb pluralitat sindical, existeix una diversitat de respostes, en funció de les característiques de cada organització sindical. També, la pròpia situació en què es troba el sindicalisme en un país determinat és una variable a tenir en consideració. Així, sovint, però no sempre, aquelles forces sindicals que han estat colpejades fortament i que han patit més severament una situació de crisi, han estat més predisposades a desplegar una estratègia i una anàlisi crítica front a la globalització i a mantenir algun tipus de relació amb el moviment "antiglobalització". La crisi sindical ha esperonat a alguns sindicats a desplegar una estratègia més ofensiva front a la globalització, tot i que en alguns casos es tracta d'organitzacions amb poca tradició mobilitzadora. Aquest podria ser el cas, per exemple, d'alguns sindicats nord-americans.

Malgrat aquesta diversitat d'experiències en termes generals es pot considerar com he establert més amunt, que el gruix majoritari a escala internacional del sindicalisme presenta una relació de distància crítica respecte el moviment "antiglobalització", degut a la diversitat de factors exposats, el més important dels quals és la divergència estratègica pel què fa a l'anàlisi del procés de globalització. Per aquest motiu, el sindicalisme apareix com un actor extern al moviment "antiglobalització" i té una integració molt parcial i sovint des de dalt en els múltiples marcs unitaris de treball que existeixen al sí del moviment "antiglobalització", així com una inserció molt feble en la dinàmica d'aquest. Per altra banda, franges minoritàries del sindicalisme, participen de forma plenament integrada en el moviment, al mateix nivell que moltes associacions o ONGs, de forma tal que podem considerar-los com un dels seus múltiples components i, sovint, com un dels components més significatius del propi moviment.

Sindicalisme i moviment "antiglobalització": els actors en evolució

Finalment, la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" també ha anat evolucionant amb el temps, en el transcurs de les diferents fases del moviment emergent. En

el capítol tercer he assenyalat com es poden identificar diferents fases en la història del moviment "antiglobalització". Analitzaré breument les relacions entre aquest i els sindicats en cadascuna d'aquestes fases.

En la primera fase del moviment la participació del sindicalisme fou en general feble, si bé hi ha una diferència bastant important entre la situació europea i la de nord-amèrica. A Europa, en aquest període, començaren les campanyes per l'abolició del deute extern, contra el BM i el FMI, l'OMC i contra el G8. En general foren animades per moviments socials, ONGs, grups ecologistes, de drets humans, estudiants, però sense participació activa dels sindicats. Algunes corrents sindicals minoritàries tingueren una certa presència en aquestes campanyes però secundària. En canvi, les primeres mobilitzacions contra l'Europa neoliberal, a Amsterdam el 1997 i a Colònia el 1999, foren animades fonamentalment per aquests sectors sindicals minoritaris. Hi participaren també alguns altres moviments socials i ONGs, però aquestes es dedicaren més en aquesta època a les qüestions relacionades amb les institucions internacionals, com el BM, FMI, OMC o G8, amb mobilitzacions com les de Birmingham durant la reunió del G8 el 1998, Ginebra durant la cimera de l'OMC el mateix any, o Colònia durant la reunió del G8 el 1999. El sindicalisme majoritari no tingué un paper rellevant en cap d'elles. Això no obstant, la CES organitzà una primera mobilització europea, pel seu compte, a finals del 1997 a Luxemburg en el marc de la Cimera sobre l'Ocupació dels caps d'Estat de la UE, però que no tingué una continuïtat immediata.

A l'Amèrica del Nord, la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" s'establí de forma relativament diferent, produint-se una major relació i col·laboració entre ambdós, no exempta d'importants conflictes i divergències, en el marc de campanyes com la de l'acord de lliure comerç entre els EUA, Canadà i Mèxic. En part, la profunda crisi del sindicalisme dels EUA el forçà a adoptar una posició més favorable a la col·laboració amb ONGs i moviments socials, trencant amb moltes de les seves inèrcies conservadores del passat, tot i que de forma molt ambigua i contradictòria.

La fase oberta a Seattle estigué marcada per la irrupció pública del moviment, pel seu creixent impacte polític i mediàtic, per la ràpida extensió i ampliació de la seva base social, per la seva ampliació temàtica i per una ràpida convergència entre campanyes i moviments que fins llavors havien treballat de forma separada. També s'avançà cap a la creació d'àmbits d'encontre mundials, el més important dels quals seria el Fòrum Social Mundial de Porto

Alegre. En el marc de l'ampliació del moviment i de la seva força, el gruix del sindicalisme internacional es veié empès a començar a adoptar una estratègia més mobilitzadora i a buscar algun tipus de participació en els esdeveniments "antiglobalització". A l'Amèrica del Nord, l'implicació del sindicalisme seguí sent contradictòria, amb passes endavant seguides de passes endarrera. A Europa, la CES, recolzant-se amb els sindicats de cada país, començà a mobilitzar-se en el marc de les Cimeres de caps d'Estat de la UE a partir de la d'Oporto l'abril de l'any 2000 i de Niça el desembre del mateix any. Les seves convocatòries de mobilització, però, han estat al marge de les manifestacions organitzades pel moviment "antiglobalització", sovint el dia abans, i amb unes demandes més moderades. Al mateix temps, el sindicalisme majoritari estigué absent de la principal mobilització del període, la cimera del G8 de Gènova.

Finalment, en el període posterior al 11S s'ha viscut un retrocés important de la participació del sindicalisme nord-americà en les campanyes i mobilitzacions "antiglobalització", si bé aquest retrocés no s'ha produït a Europa, on de forma molt lenta i incipient, la CES ha tendit a buscar més relació amb el moviment "antiglobalització", en especial a través del Fòrum Social Europeu. S'ha produït un creixent interès per part dels grans sindicats, per tenir presència i protagonisme en el Fòrum Social Mundial de Porto Alegre, al mateix temps que el protagonisme en el terreny social d'algunes centrals sindicals anava en augment en alguns països on s'han viscut forts episodis de mobilitzacions sindicals contra polítiques governamentals. Segurament, la "fórmula Fòrum Social" ofereix una via d'entrada al sindicalisme en el moviment "antiglobalització" més fàcil i còmode que les campanyes i mobilitzacions. En el capítol següent analitzaré amb detall aquesta qüestió. Abans, però, analitzaré en aquest capítol la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc de les principals iniciatives "antiglobalització".

2.3. LES INICIATIVES DEL MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ" I LA SEVA RELACIÓ AMB ELS SINDICATS

Després de les consideracions generals establertes al punt anterior analitzaré de forma més detallada la relació entre els moviments "antiglobalització" i el sindicalisme en el marc de les principals iniciatives del moviment "antiglobalització", exceptuant el Fòrum Social de Porto Alegre, que serà objecte d'un estudi específic al capítol següent. Adoptaré, per tant, un enfoc temàtic en la meua anàlisi, un cop ja establertes les fases cronològiques de desenvolupament del moviment "antiglobalització" i analitzades les característiques del mateix al capítol

anterior. L'objectiu d'aquesta anàlisi és proporcionar una comprensió general de les relacions establertes entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" oferint un estudi sintètic de les principals activitats impulsades per aquest darrer i el paper que hi ha jugat el sindicalisme. Les activitats analitzades no constitueixen totes les activitats del moviment "antiglobalització", però inclouen les més importants. L'estudi de cada activitat és sintètic, ja que el meu objectiu no és realitzar una anàlisi aprofundida de cadascuna, sinó obtenir una visió general de la relació entre ambdós actors en el marc del conjunt de les activitats analitzades. Metodològicament, l'anàlisi de cada iniciativa en qüestió ha estat realitzada a partir de:

- l'anàlisi bibliogràfica disponible sobre la qüestió estudiada
- l'anàlisi dels documents elaborats per les organitzacions estudiades, en particular les organitzacions sindicals internacionals o les federacions sindicals nacionals
- la realització d'entrevistes informatives semi-dirigides a representants del moviment "antiglobalització" o a representants sindicals⁸⁶
- l'observació participant en algunes de les activitats de la majoria de campanyes i iniciatives analitzades⁸⁷

En concret, analitzaré les següents iniciatives que, en el seu conjunt, constitueixen les principals activitats que ha desplegat el moviment "antiglobalització"⁸⁸:

- *Les mobilitzacions contra el G-8.*
- *Les campanyes contra el BM i el FMI.*
- *La campanya contra l'Acord Multilateral d'Inversions (AMI).*
- *La campanya contra l'OMC.*

⁸⁶ En concret, les entrevistes utilitzades per aquest apartat de la tesi han estat les de: Christophe Aguiton (2-11-02), Brian Ashley (14-7-04 i 15-8-05), Gianfranco Benzi (13-9-03), Rafaela Bolini (27-1-03), Jaime Cota (2-9-03), Russ Davies (19-11-01), Héctor De la Cueva (1-9-03), Margaret Gutshall (20-1-03), Kim Moody (24-9-01), Juan Moreno (21-6-05), Matt Noyes (2-9-01), Marsha Niemeyer (11-9-01), Teófilo Reyes (11-9-01), i Yuyo (7-9-02)

⁸⁷ He realitzat observació participant en les següents iniciatives (exposades en ordre cronològic): la cimera de caps d'Estat de la UE a Niça (desembre del 2000), del G-8 a Gènova (juliol del 2001), dels Caps d'Estat de la UE a Brusel·les (desembre del 2001), dels Caps d'Estat de la UE a Barcelona (març del 2002), dels Caps d'Estat de la UE a Sevilla (juliol de 2002), del G-8 a Evian (juny del 2003), i de l'OMC a Cancun (setembre 2003).

⁸⁸ El període analitzat en cadascuna de les campanyes va aproximadament des dels seus inicis fins com a màxim l'any 2005. Els fets posteriors queden fora del camp cronològic d'anàlisi. En algunes campanyes concretes aturo l'anàlisi cronològicament abans del 2005, ja sigui perquè són campanyes que finalitzaren abans o perquè considero que els esdeveniments més recents de les mateixes són relativament secundaris a efectes de les relacions entre moviment "antiglobalització" i sindicalisme. En termes generals, la cronologia de les diferents campanyes està emmarcada en la periodització general del moviment que he establert al capítol primer.

- *Les campanyes contra els acords de lliure comerç al continent americà (TLC i ALCA).*
- *Les campanyes front al procés d'integració europea.*
- *El moviment contra la guerra d'Irak.*

2.3.1. Les mobilitzacions contra el G-8 (1996-2005)

Les primeres mobilitzacions contra el G-8 (primer G-7) daten de mitjans dels anys vuitanta, en el període que he definit com la fase zero o la prehistòria del moviment "antiglobalització". En concret, l'any 1984, en ocasió de la cimera del G-7 a Londres s'organitzà la contra-cimera paral·lela *The Other Economic Summit (TOES)*, fonamentalment impulsada per grups ecologistes, pacifistes i ONGs de solidaritat internacional. Durant la segona part dels anys vuitanta es celebraren petites contra-cimeres alternatives en ocasió de les cimeres del G-7, de les quals destaca en particular per la seva rellevància la de l'any 1989 a París, que coincidia amb el bicentenari de la revolució francesa. Els temes de la solidaritat internacional i amb els països del sud, la deuda externa i la crítica a l'*apartheid* foren els dominants de la cimera alternativa⁸⁹. No fou però fins a mitjans dels anys noranta que les activitats contra el G-7 agafaren més rellevància, en particular a partir de la cimera de Lyon el 1996.

Les característiques de les mobilitzacions impulsades pel moviment "antiglobalització" en ocasió de les cimeres del G-7 (i després G-8) han estat variades. Totes elles han estat, però, mobilitzacions pluritemàtiques, entre les quals han destacat la qüestió de la solidaritat nord-sud, el deute extern i, més en general, la crítica a les polítiques neoliberals. La participació dels sindicats en les activitats del moviment "antiglobalització" en ocasió de les cimeres del G-7 ha estat en general molt feble, amb algunes excepcions. L'activitat del sindicalisme internacional en relació al G-7 s'ha centrat en una estratègia de pressió institucional a través de la Comissió Sindical Consultiva (CSC) de l'OCDE, que també s'encarrega de vehiculitzar l'activitat del sindicalisme internacional en relació al G-8. La CSC ha publicat anualment declaracions i informes d'avaluació de les polítiques del G-8 i de reclam d'un "gir social" en les seves polítiques, per avançar en favor d'una dimensió social⁹⁰. La participació o no d'organitzacions sindicals nacionals en les contra-cimeres ha estat molt variable en cadascuna, en funció de la conjuntura de cada país, però en termes generals ha estat feble. En el marc

⁸⁹ Per una anàlisi més detallada de la contracimera de 1989 veure: Agrikoliansky (2005)

⁹⁰ Les declaracions anuals de la CSC en ocasió de les cimeres del G-7/G-8 es troben disponibles en la seva pàgina web: www.tuac.org.

de les activitats relacionades amb el G-7 apareix clarament una relació de distància crítica entre moviment "antiglobalització" i sindicalisme, si bé això no suposa que no hagin compartit algunes activitats. A continuació analitzaré breument les mobilitzacions internacionals més rellevants realitzades des de 1996 fins el 2005, en concret les de: Lyon (1996), Birmingham (1998), Colònia (1999), Gènova (2001), Evian (2003) i GlenEagles (2005)⁹¹.

La cimera del G-7 a Lyon ocasionà la primera mobilització significativa de denúncia de les seves activitats, que sobrepassava les activitats fetes en ocasions anteriors. La contra-cimera de Lyon fou la primera on s'articulà un discurs de crítica general a les polítiques neoliberals, anant més enllà de la simple solidaritat nord-sud. Sota el paraigües de la campanya *Las Otras Voces del Planeta* s'organitzà una manifestació de 12.000 persones⁹² i una contra-cimera alternativa. Entre les múltiples activitats realitzades destacà també l'anomenada *Cimera de les 7 resistències*, impulsada per ONGs franceses i organitzacions contra el deute extern. Els sindicats francesos no tingueren una participació directa en aquestes activitats, però tingueren una visibilitat important degut a l'organització d'una manifestació sindical en defensa dels drets socials impulsada per la *Confédération général du Travail* (CGT) el principal sindicat del país, a la que es sumà també la *Confédération Française Démocratique du Travail* (CFDT) i el sindicat d'ensenyants *Fédération Syndicale Unitaire* (FSU), on hi participaren 40.000 persones⁹³. El sindicalisme tingué, doncs, un protagonisme destacat, però al marge de les activitats del moviment "antiglobalització". Cal remarcar que la cimera de Lyon es produí poc després de les vagues de novembre i desembre de 1995 contra la reforma de la seguretat social, que constituïren les majors protestes socials del país des de feia dècades⁹⁴.

Les activitats del moviment "antiglobalització" durant cimera de Birmingham de 1998 estigueren protagonitzades essencialment pel moviment per l'abolició del deute extern, organitzat entorn de la coalició internacional, amb base a Gran Bretanya, *Jubilee 2000*.

⁹¹ Em centro en les assenyalades perquè considero que les de: Houston (1997), Okinawa (2000), Kananaskis (2002) i Sea Island (2004) són menys rellevants en termes del seu impacte.

⁹² Com ja he indicat anteriorment, les xifres sobre participació en les activitats dels moviments socials són sempre difícils de precisar i solen haver-hi estimacions molt dispars en funció de les fonts consultades. En tot aquest punt, les xifres que ofereixo són les que s'han convertit en més acceptades habitualment per la majoria d'autors, tot i que en molt casos no es disposen d'estudis precisos que permetin treballar amb dades fiables, més enllà d'estimacions.

⁹³ Per veure una anàlisi del panorama sindical francès i les diverses organitzacions existents es pot consultar entre d'altres: Goetschy (1998), Mouriaux (1998) i Bérout i Mouriaux (2004). La meua memòria de doctorat, Antentas (2002), també ofereix un estudi sintètic de la realitat sindical francesa

⁹⁴ Per una anàlisi de les vagues de novembre i desembre de 1995 veure: Aguiton i Bensaïd (1997) i Bérout, Mouriaux i Vakauloulis (1998).

Aquesta organitzà una cadena humana de 70.000 persones que rodejà la cimera oficial. L'acció de Birmingham representà l'impuls definitiu a la campanya internacional per l'abolició del deute extern que organitzà comitès en 66 països, i l'acció més important de la qual fou una recollida internacional massiva de signatures: 24 milions en un total de 166 països (Vivas, 2003)⁹⁵. Els sindicats britànics i les organitzacions sindicals internacionals no tingueren cap presència significativa a Birmingham, si bé formalment recolzaren les demandes de *Jubilee 2000*. Des de llavors, els sindicats han tingut en general un paper secundari en les campanyes per l'abolició del deute extern, exceptuant alguns casos molt puntuals on han tingut un pes important en les coalicions nacionals contra el deute extern, tal i com explicà **Brian Ashley**, de la campanya internacional del deute, en l'**entrevista** que li vaig realitzar⁹⁶.

Les activitats del moviment "antiglobalització" durant la cimera de Colònia el juny de 1999 tornaren a estar dominades pel moviment contra l'abolició del deute extern, que organitzà de nou una cadena de 35.000 persones (acompanyada de protestes simultànies a Londres, amb 50.000 manifestants, 10.000 a Edinburg, i 15.000 a Stuttgart). També destacaren altres activitats, com la caravana indígena i camperola que recorregué durant varies setmanes el continent europeu fins arribar a Colònia, impulsada per un sindicat camperol de la Índia lligat a *La Via Campesina*, i la *global Street Party* organitzada pel moviment d'acció directa anglès, *Reclaim the Streets* que tingué lloc el 18 de juny, dia d'inauguració de la cimera, en el marc de la qual hi hagueren manifestacions en unes trenta ciutats del món. De nou, el paper del sindicalisme en les activitats de Colònia fou poc rellevant.

La cimera del G-8 a Gènova, el juliol del 2001, marcà un dels moments àlgids de les activitats del moviment "antiglobalització", tal i com he assenyalat en la cronologia del capítol anterior. Les mobilitzacions foren organitzades per un ampli marc unitari, el *Genoa Social Forum* (GSF), on hi participaren un ampli ventall d'organitzacions i col·lectius, aplegats sota una discurs que plantejava una crítica general als efectes de la globalització neoliberal. La participació sindical

⁹⁵ La campanya per l'abolició del deute extern a nivell internacional s'acabà estructurant entorn a dos grans pols. Un pol moderat, agrupat entorn de *Jubilee 2000*, caracteritzat per un fort component religiós i per les seves demandes moderades: l'alleugerament del deute i dels pagaments endarrerits dels països més pobres. I un pol més radical, entorn d'organitzacions dels països del Sud i algunes organitzacions del nord, que s'estructurà entorn la xarxa internacional *Jubilee South* creada el novembre de 1999 a Johannesburg. *Jubilee South* esdevingué una àmplia coalició internacional amb grups d'uns 40 països. Els promotors d'aquesta campanya consideraven que *Jubilee 2000* estava massa controlada pel comitè anglès, i defensaven la cancel·lació total del deute extern (Vivas, 2003).

⁹⁶ Aquest és el cas de la CUT al Brasil, o la *Central de Trabajadores Argentinos* (CTA) a Argentina. A Sud-Àfrica, on tingué lloc la reunió constitutiva de *Jubilee South* el 1999, la *Confederation of South African Trade Unions* (COSATU) participà inicialment en la coalició *Jubilee South*, si bé s'anà distanciant amb el temps.

en les jornades de Gènova fou secundària. El GSF comptà amb la participació activa d'alguns sindicats minoritaris com les COBAS (*Comitati de Base*), i SinCobas (*Sindacato Intercategoriale Comitati di Base*)⁹⁷, i la FIOM, la federació metal·lúrgica de la *Confederazione Generale Italiana del Lavoro* (CGIL)⁹⁸. Tanmateix, les tres confederacions majoritàries, és a dir, la pròpia CGIL, la *Confederazione Italiana dei Sincati Lavoratori* (CSIL) i la *Unione Italiana del Lavoro* (UIL) no participaren en les mobilitzacions. Sergio Cofferatti, secretari general de la CGIL, afirmà que les mobilitzacions de Gènova mancaven de propostes en positiu i justificà així l'absència sindical (Aguiton, 2001c). La CGIL entraria parcialment en la dinàmica del moviment "antiglobalització" l'any següent amb la preparació del Fòrum Social Europeu el novembre de 2002, amb l'objectiu de buscar una major relació i contacte amb els sectors lligats al moviment, en particular, la joventut i que es troben allunyats del sindicalisme, tal i com explicà **Gianfranco Benzi**, responsable de relacions amb moviments socials a la direcció de la CGIL, en l'**entrevista** que li vaig realitzar.

La cimera del G-8 a Evian, a inicis de juny de 2003 fou un altre moment important en la dinàmica del moviment "antiglobalització", les activitats del qual tingueren lloc simultàniament a la ciutat suïssa de Ginebra i a la francesa de Annemasse. La manifestació unitària que transcorregué en ambdues ciutats aplegà a unes 100.000 persones i fou convocada per un ampli espectre d'organitzacions, en les quals hi havia alguns sindicats francesos com el sindicat minoritari *Solidaires Unitaires Démocratiques* (SUD), la *Fédération Syndicale Unitaire* (FSU) del sector de l'ensenyament, així com una certa presència de la CGT. Cal recordar que les manifestacions contra el G-8 tingueren lloc just al final de les importants mobilitzacions sindicals i socials contra la reforma del sistema de pensions si bé el lligam entre aquest moviment i les mobilitzacions contra el G-8 fou molt feble, i no passà de simbòlic.

Finalment, el juliol de 2005 tingué lloc la cimera del G-8 a Gleneagles (Escòcia), amb una agenda oficial centrada en el canvi climàtic i la pobresa a Àfrica. Les activitats de mobilització realitzades en ocasió de la cimera foren variades. La major part de grups lligats al moviment "antiglobalització" organitzaren s'organitzaren entorn la campanya *G8 Alternatives* que organitzà un contra-fòrum, una manifestació e direcció al lloc on es celebrava la cimera oficial

⁹⁷Altres sindicats minoritaris com *Rete di Base* (RDB) o *Coordinamento Unitario di Base* (CUB) tingueren una participació més secundària i al marge del marc unitari.

⁹⁸ La FIOM ha mantingut des de llavors una política parcialment diferenciada de la del conjunt de la CGIL, tenint una relació molt més estreta amb el moviment "antiglobalització", i actuant sovint de pont entre el sindicalisme confederal i el moviment..

i una marxa contra la base nuclear de Faslane i el centre d'internament d'immigrants de Dungavel. Tanmateix, la campanya amb més ressò fou l'anomenada *Make Poverty History*, organitzada per una àmplia coalició de grans ONGs, com Oxfam Internacional, estrelles de pop-rock (i amb el suport indirecte del govern britànic), la qual organitzà una manifestació el 2 juliol i un festival de música. El sindicalisme britànic, així com les organitzacions sindicals internacionals, participaren en la campanya *Make Poverty History*, recolzant-la formalment i tenint una certa participació en les seves activitats (Vivas, 2005). Les activitats d'aquesta darrera campanya foren molt criticades en l'àmbit del moviment "antiglobalització" que la considerà excessivament lligada al govern britànic i orientada a l'espectacle mediàtic.

En definitiva, la trajectòria de les activitats del moviment "antiglobalització" i el sindicalisme entorn el G-8 mostra l'existència, en termes generals, d'una distància crítica important entre ambdós actors degut a les seves diferències estratègiques i d'orientació, i pocs punts de col.laboració entre ambdós, malgrat algunes excepcions concretes.

2.3.2. Les campanyes contra el BM i el FMI (1994- 2005)

Les primeres campanyes contra el BM i el FMI daten dels anys vuitanta. Ambdues institucions esdevingueren el blanc de les crítiques d'organitzacions indígenes del Sud, i d'organitzacions ecologistes i de drets humans. La més importants d'aquestes campanyes fou contra la destrucció de la selva Amazònica provocada per la tala massiva d'arbres i la deforestació causada per la construcció de projectes finançats pel BM (Brecher i Costello, 1994)⁹⁹. Ja des de 1986, moltes d'aquestes campanyes naixents començaren a realitzar petites contraccions en el marc de les trobades oficials del BM i el FMI (Rich, 1994). En paral·lel a aquestes accions des de finals dels anys vuitanta es succeïren revoltes socials en molts països del Sud contra els efectes dels Plans d'Ajust Estructural, com ara Venezuela, Brasil, o Egipte. Entre 1986 i 1992 es comptabilitzaren 56 "revoltes contra el FMI" (*IMF riots*) en països d'Amèrica Llatina, Àfrica, Àsia i Europa de l'Est (Walton i Seddon, 1994).

⁹⁹ A Brasil la resistència contra la destrucció de l'Amazonia fou encapçalada pels *seringueiros*, els treballadors de l'Amazònia que viuen de la recol·lecta de sàvia dels arbres selvàtics, en aliança amb les pobles indígenes. La demanda principal dels seringueiros era la creació d'àmplies zones protegides, que possessin fir a la desforestació massiva. Entorn aquesta lluita s'articulà una àmplia campanya internacional, amb la presència d'organitzacions ecologistes i de drets humans.

Tots aquests esforços realitzats fins els primers anys de la dècada dels noranta, sovint de forma dispersa i sectorial culminaren en certa forma amb la realització de la primera campanya internacional general contra aquestes dues institucions: la campanya *Fifty Years is Enough* l'any 1994 en el marc del cinquantè aniversari del BM i el FMI, que desembocà amb la celebració del *Foro Alternativo las Otras Voces del Planeta* a Madrid el 1994, en el marc de l'Assemblea anual del BM i FMI que es celebrà en aquesta ciutat. Des de llavors no hi ha hagut una campanya internacional específica contra aquestes institucions, però diferents organitzacions i associacions han realitzat una tasca de seguiment i crítica de les seves activitats, i en el marc de les seves reunions oficials s'han produït importants mobilitzacions¹⁰⁰.

La participació del sindicalisme en aquestes campanyes internacionals del moviment "antiglobalització" ha estat molt dèbil, enfront al protagonisme d'organitzacions com les ecologistes, de drets humans i de pobles indígenes. L'enfoc que ambdós actors han tingut en relació a les polítiques del BM i el FMI ha estat divergent. En el cas del moviment "antiglobalització" ha prevalgut una posició de crítica frontal a les seves polítiques i l'adopció d'una estratègia de mobilització front a les mateixes, com queda expressat, per exemple, en les declaracions de l'Assemblea de Moviments Socials aprovades en els diferents Fòrums Socials Mundials. En canvi, el gruix del sindicalisme internacional ha realitzat una crítica més matisada a ambdues institucions, instant a una correcció de les seves polítiques en benefici d'una globalització amb dimensió social, i han privilegiat una estratègia de lobby institucional front a les mateixes, donant menys importància a la mobilització¹⁰¹.

En el període posterior a Seattle, es produïren mobilitzacions importants durant les Assemblees anuals del BM i FMI, en especial durant l'any 2000, el 16 d'abril a Washington i el 26 de Setembre a Praga, en la que constituí la primera acció "antiglobalització" a Europa després de Seattle. En ambdós casos la participació del sindicalisme fou dèbil. Les mobilitzacions a Washington l'abril del 2000, foren les primeres que tingueren lloc als Estats Units després dels fets de Seattle. El gruix dels 20.000 manifestants que participaren en la

¹⁰⁰ També cal recordar que el BM i el FMI, més enllà de les protestes del moviment "antiglobalització", han sofert des de finals dels noranta un fort procés de desgast, primer amb la crisi asiàtica de 1997 i 1998, on les receptes proposades pel FMI per sortir de la crisi aixecaren crítiques molt significatives a nivell internacional; i, posteriorment, amb la crisi Argentina del 2001, un dels millors alumnes del FMI, que posà de nou al descobert la fallida de les seves receptes.

¹⁰¹ Per més detalls pel què fa a la posició dels sindicats veure les declaracions de l'Agrupación Global Unions (que inclou la CIOSL, les federacions sindicals internacionals, i la Comissió Sindical Consultiva a l'OCDE) en ocasió de les reunions anuals del FMI i el BM.

manifestació del 16 d'abril foren convocats per grups d'acció directa organitzats entorn la *Direct Action Network* (DAN) i per un conjunt d'organitzacions com la mateixa *Fifty Years Enough*, *Public Citizen* o *Global Exchange* significatives en el moviment "antiglobalització" i englobades en una coalició paraigües, la *Movement for a Global Justice*. El sindicalisme nord-americà tingué una participació relativament fluïda. L'AFL-CIO com a tal no recolzà la manifestació, tot i que va enviar-hi una delegació i alguns dels seus sindicats membres sí que es mobilitzaren realment. Aquest fou el cas dels *Steelworkers* o el *Communication Workers of America* (CWA) que es manifestà al costat de sindicalistes de Puerto Rico que recentment havien organitzat una vaga general a l'illa contra la privatització de les telecomunicacions. També tingué un paper molt actiu la coalició *Jobs with Justice* que agrupa a sectors sindicats i activistes de barri. Tanmateix la mobilització de Washington suposà una regressió pel què fa a la implicació del sindicalisme nord-americà respecte a Seattle quatre mesos abans.

La direcció de l'AFL-CIO semblà sentir-se sobrepassada per l'impacte dels aconteixements a Seattle, que analitzaré més endavant, i optà per tenir menys presència a Washington. Decidí no implicar-se en la jornada de protesta central del moviment i al mateix temps anuncià el seu suport a la refinanciació del BM en 18 milions de dòlars proposada pel govern Clinton. Sí que recolzà, en canvi, la manifestació organitzada la setmana abans de la cimera, el dia 9 d'abril, per la coalició *Jubilee 2000* en favor de la condonació del deute extern. Els esforços principals de la federació sindical anaren dirigits, tanmateix, a mobilitzar-se per evitar l'entrada de la Xina a l'OMC, objectiu important per l'administració Clinton i que estava en vies de decisió després de la cimera de Seattle de l'OMC. Amb aquest objectiu, l'AFL-CIO organitzà, juntament amb l'associació *Public Citizen* una manifestació, amb un discurs força proteccionista, a Washington pel dia 12 d'abril, quatre dies abans de la cimera del BM i del FMI. Encara que la trobada del BM i el FMI no tingués una relació directa amb l'ingrés de Xina a l'OMC la mobilització sindical sobre aquesta qüestió uns dies abans de l'inici de la reunió d'ambdues institucions amplificava l'impacte mediàtic i polític de la mateixa sense, però, que el sindicalisme es trobés directament implicat en les activitats preparades pel moviment "antiglobalització"¹⁰².

¹⁰² L'enfoc de la qüestió xinesa, mostra les limitacions de l'estratègia de l'AFL-CIO front a la globalització. La fonamentació de l'oposició de l'entrada de Xina a l'OMC es basa en la convicció que les pràctiques anti-sindicals de Xina serien un obstacle per a la incorporació d'estàndards mínims en futurs acords en el marc de l'OMC. Aquest enfoc presentava fortes limitacions ja que la posició de la federació es centrava solament en les pràctiques del govern Xinès, desviant l'atenció respecte les polítiques del govern americà i de les multinacionals nord-americanes. Al mateix temps, permetia l'aflorament de sentiments racistes i proteccionistes dins del sindicalisme,

Finalment, pel què fa a la mobilització de Praga, aquesta es caracteritzà pel fet que el gruix dels manifestants eren estrangers, en general de grups d'acció directa d'Itàlia, l'Estat espanyol, Gran Bretanya i els països nòrdics, degut a la debilitat dels moviments socials txecs, agrupats en tot cas en la coalició *Inpeg*, responsable de la coordinació de les accions. També les campanyes internacionals del deute lligades a *Jubilee South* tingueren una presència important a Praga, però més des del punt de vista qualitatiu que quantitatiu, i sense gaire visibilitat política. La participació del sindicalisme fou quasi inexistent. La jornada central del 26 de setembre comptà també amb accions internacionals descentralitzades en diverses ciutats del món, la majoria de tipus simbòlic.

Després de les mobilitzacions de Praga a finals del 2001, les successives assemblees anuals del BM i el FMI han comportat accions contràries a les seves polítiques, però sense adquirir en el marc del moviment "antiglobalització" la centralitat de les cites de Washington i Praga de l'any 2000. Aquest ha estat el cas de les assemblees anuals dels anys celebrades des de l'any 2000 fins a l'actualitat. En totes hi ha hagut activitats de protesta impulsades pel moviment "antiglobalització", sense tenir però una rellevància gaire gran, més enllà dels grups especialitzats en el seu seguiment, i amb un pes sempre molt secundari de les organitzacions sindicals. La relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc de les iniciatives contra el BM i el FMI ha estat per tant feble i podem constatar de nou l'existència d'una distància crítica entre ambdós, motivada per una diferència d'enfoc respecte les activitats d'ambdues institucions i la forma d'afrontar-les.

2.3.3. La campanya contra l'Acord Multilateral d'Inversions (AMI) i el sindicalisme (1997-1998).

L'Acord Multilateral d'Inversions (AMI) era un tractat sobre inversió internacional que es comença a negociar en secret dins l'Organització per la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE) des del 1995, fins la paràlisi del projecte l'octubre de 1998. El seu objectiu era establir un nou marc de regulació de l'inversió internacional pel qual els governs firmants acordaven reduir la seva sobirania per establir les condicions de l'inversió estrangera en el seu

en un context favorable a l'adopció de posicions més internacionalistes i solidàries (Bello, 2001; Hart-Landsberg, 2000).

territori, perdent el control en moltes qüestions clau com els recursos naturals, les regulacions mediambientals, o les institucions culturals. L'acord consolidava el poder de les multinacionals en l'economia global i obria les portes a que aquestes poguessin, per exemple, demanar drets compensatoris en cas que els governs possessin en pràctica determinades lleis en matèria de medi-ambient, drets laborals, seguretat, etc., que els hi comportessin un perjudici econòmic (Wallach, 1998).

El contingut de les negociacions fou mantingut en secret pels governs respectius. El 1996, Martín Khor, responsable de la *Third World Network* un think-tank amb base a Malasia pioner en la lluita contra la globalització, fou el primer en alertar als membres de l'*International Forum on Globalization* (IFG), un espai de debat internacional on participaven molts dels més coneguts intel·lectuals crítics amb la globalització, que s'estava negociant un tractat sobre inversió internacional dins l'Organització per la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic (OCDE). Organitzacions de diferents països intentaren obtenir informació a través dels seus governs respectius, però les respostes foren molt vagues. Finalment, a finals de 1997 el borrador de l'acord, molt acabat, caigué a les mans d'activistes canadencs que el difongueren internacionalment (Barlow i Clarke, 2001).

Aquest fou el punt de partida pel començament d'una intensa campanya internacional de sensibilització de l'opinió pública des d'Europa, sobretot França, i els Estats Units i Canadà, amb un pes important d'organitzacions com *Public Citizen* al capdavant als EUA, el diari *Le Monde Diplomatique* a França, o el *Council of Canadians* al Canadà. La coordinació internacional fou un element important de la campanya contra l'AMI, a través la realització d'algunes reunions internacionals l'abril i el setembre de 1998, amb grups representant una dotzena de països, per impulsar millor les accions contra la liberalització econòmica. Fou essencialment una campanya de sensibilització de l'opinió pública i comptà amb un fort compromís de sectors intel·lectuals, artistes, etc., però tingué poca capacitat en el terreny de la mobilització de masses. Com assenyala Ritchie (2002) internet jugà un paper clau en l'articulació de la campanya a nivell internacional¹⁰³.

¹⁰³ Així, internet fou un mitjà privilegiat per a la difusió del borrador de l'acord en vies de negociació i per a la difusió dels primers anàlisis crítics escrits per militants d'arreu, i també per difondre les accions que es feien contra l'AMI, donant idees i exemples als militants de tot el món sobre què podien fer a les seves localitats. Per exemple, quan la ciutat de Seattle aprovà una resolució contra l'acord, aquesta fou distribuïda internacionalment per internet, servint de model per altres iniciatives locals.

Finalment, les negociacions al sí de l'OCDE sobre l'AMI entraren en paràlisi durant l'any 1998, a mesura que en alguns països es creava un clima hostil al tractat i els governs no es posaven d'acord en les reformes a fer respecte al borrador del mateix existent per fer-lo acceptable. El març de 1998, el Parlament Europeu aprovà una moció que instava als governs europeus a no acceptar el tractat. Posteriorment el secretari general de l'OCDE, Donald Jonson admetia públicament l'existència d'un retràs en les negociacions degut a una campanya de desinformació impulsada per varis grups d'arreu del món. A finals d'any, el govern francès anuncià que es retirava de les negociacions, rebutjant el contingut de l'acord en vies de negociació, sent seguit posteriorment pel canadenc. Això significà la paràlisi i mort de l'AMI (Barlow i Clarke, 2001). Lori Wallach, una de les impulsores de la campanya anti-AMI des dels Estats Units afirmaria llavors, de forma metafòrica, que *"l'AMI era com un dràcula: no podia resistir la llum"*. L'efecte *Dràcula*, treure l'acord a la llum pública, fou l'estratègia que permeté aturar-lo. La paràlisi de l'AMI fou la primera victòria, i una de les poques, que obtingué el moviment "antiglobalització"¹⁰⁴.

La campanya contra l'AMI marcà, però, un moment de divergència molt important entre el moviment "antiglobalització" emergent i el sindicalisme internacional i consolidà fortes desconfiances futures (Romero, 2003). El motiu d'aquesta forta divergència fou el descobriment, un cop el borrador de l'AMI s'havia filtrat, que el sindicalisme internacional el coneixia i que havia participat en la negociació del mateix des de 1995 a través de la Comissió Sindical Consultiva (CSC, o TUAC en anglès) de l'OCDE.

A través de la CSC el sindicalisme internacional participà des de 1995 fins a la seva fi, el 1998, en les negociacions no públiques al sí de l'OCDE per aprovar l'AMI. Durant aquest procés, la CSC i per extensió el gruix del sindicalisme internacional, seguí una estratègia de lobby i pressió, no sustentada en la mobilització social ni en la sensibilització de l'opinió pública, i basada en el treball d'experts i especialistes. La seva posició front a l'acord que es negociava fou la de no oposar-s'hi de principi, intentant incloure-hi un seguit de disposicions que protegissin els drets laborals i mediambientals. En concret la CSC formulà cinc grans demandes, la més important de les quals era la cinquena (TUAC, 1998):

¹⁰⁴ Cal remarcar, però, que la qüestió de l'AMI ha resurgit posteriorment, sota altres formats en altres àmbits i institucions internacionals, com l'OMC o en el les negociacions per conformar l'*Àrea de Lliure-comerç de les Amèriques* (ALCA) en el continent nord-americà.

- 1) Una menció al preàmbul de l'AMI en la qual els governs afirmaven defensar el compliment dels drets laborals mínims i els Principis Directors de l'OCDE sobre empreses multinacionals.
- 2) Adjuntar aquests Principis Directors al propi text de l'Acord.
- 3) L'establiment de Punts de Contacte Nacional per fer complir els Principis Directors de forma obligatòria.
- 4) Acordar que els països no membres de l'OCDE que entressin a l'AMI haguessin d'adoptar automàticament aquests Principis Directors.
- 5) Incloure una clàusula per la qual els governs no pretendrien atraure inversió estrangera eliminant els drets laborals nacionals vigents o violant els drets laborals fonamentals reconeguts internacionalment.

En general, el sindicalisme seguí l'estratègia que alguns autors (Greenfield, 1998) anomenen la "política de la inclusió" basada en intentar incloure disposicions favorables als treballadors en els acords internacionals sense oposar-se a aquests. Cal assenyalar, però, que la forma en què els sindicats dels països de l'OCDE afrontaren el debat sobre l'AMI no fou exactament igual. Els de l'Amèrica del Nord, en especial el *Canadian Labour Congress* (CLC), adoptaren una actitud més crítica que els sindicats europeus, degut a l'experiència negativa que els sindicats americans han tingut amb el *Tractat de Lliure-Comerç* (TLC o NAFTA en anglès) i l'*Àrea de Lliure-Comerç de les Amèriques* (ALCA o FTAA en anglès).

L'estratègia de negociació tècnica, sense anar acompanyada ni de mobilització social ni de campanya de sensibilització de l'opinió pública contrasta clarament amb l'adoptada pel moviment "antiglobalització": divulgar el contingut de les negociacions i realitzar una campanya de sensibilització de l'opinió pública a través de la qual és pogués pressionar als governs implicats en la negociació des d'una posició de força¹⁰⁵. El moviment demanava, a més, la derogació de l'acord i no la inclusió de disposicions social. Apareix, per tant, una diferència estratègica i programàtica forta entre aquest i el sindicalisme internacional. És important, assenyalar, però, que en alguns dels països on la campanya contra l'AMI fou més

¹⁰⁵ En aquest sentit, cal constatar, seguint a Aguiton (2001), un dels activistes del moviment "antiglobalització" francès més destacat aleshores, que si bé la presència del sindicalisme internacional com interlocutor en organismes internacionals li subministra una font d'informació molt valuosa, la pròpia estructura i dinàmica de l'organització internacional del sindicalisme, (les dificultats de la qual per realitzar una pràctica sindical internacional efectiva ja he assenyalat), fa que aquesta informació es quedi en general al nivell de les cúpules dirigents i dels experts, sense arribar a l'opinió pública o als quadres sindicals intermitjos i militants de base.

rellevant, com França, sectors minoritaris del sindicalisme hi prengueren part molt activa. És el cas del sindicat SUD i el *Grup des 10*, de la *Fédération Syndicale Unitaire* (FSU), i algunes federacions de la *Confédération Générale du Travail* (CGT), com la *CGT-Finances*.

L'episodi de l'AMI, doncs, fou un dels més significatius en la fase "pre-Seattle" del moviment "antiglobalització", pel fet que representà la primera, i una de les poques victòries obtingudes pel moviment. Al mateix temps, el debat entorn de l'AMI marcà un dels moments de màxim allunyament entre el moviment "antiglobalització" emergent i el sindicalisme internacional, degut a les seves diferències estratègiques i tàctiques, de contingut i de mètode¹⁰⁶. En aquest episodi concret més que una situació de distància crítica, el què apareix és una situació de quasi confrontació, motivada per divergències estratègiques i programàtiques de fons respecte el projecte de l'AMI.

2.3.4. La campanya contra l'OMC i els sindicats (1995-2005).

En aquest punt analitzaré els primers passos de les campanyes contra l'OMC; després em detindré de forma específica a analitzar els aconteixements entorn l'Encontre Ministerial de Seattle el 1999; i, finalment, tractaré l'evolució posterior de la campanya contra l'OMC en ocasió dels Encontres de Doha i Cancun.

Del GATT a Seattle

Les mobilitzacions contra l'OMC tenen el seu origen llunyà en les mobilitzacions i campanyes que tingueren lloc durant la Ronda Uruguay de la negociació del GATT, que desembocà en la creació de l'OMC el 1995 sota els auspicis dels Estats Units (Bello, 2001), així com també en

¹⁰⁶ Poc després de l'episodi de l'AMI es publicà a les pàgines de *Focus on Trade*, revista editada per *Focus on the Global South*, think-tank amb base a Bangkok dirigit per Walden Bello, una de les referències intel·lectuals del moviment "antiglobalització", un intercanvi epistolar entre Peter Waterman, acadèmic i antic responsable sindical, i Bill Jordan, secretari general de la CIOU, que mostra bé les idees de fons que sustenten l'estratègia del moviment sindical internacional front a la globalització i durant l'episodi de l'AMI. En la seva "Open letter to Bill Jordan to ICFTU General Secretary". Waterman (2000) criticava el fet que la CIOU i el sindicalisme internacional hagués tingut un paper secundari en la lluita contra l'AMI i en altres mobilitzacions "antiglobalització", tot i que reconeixia l'existència d'alguns progressos en l'estratègia de la confederació. Bill Jordan, en la seva rèplica "A Response from Bill Jordan to Peter Waterman" (Jordan, 2000), assenyalava que l'estratègia seguida per la CIOU front a la globalització era aconseguir una regulació de l'economia mundial favorable als interessos dels treballadors i que això implicava combinar mobilització i negociació. Jordan considerava que el moviment sindical internacional havia tingut un paper important en el debat sobre l'AMI i rebutjava la idea que la seva tasca hagués estat menys eficaç que la del moviment "antiglobalització".

diverses campanyes contra els acords de liberalització comercial, com ara el Tractat de Lliure Comerç a Nord-Amèrica (TLC o NAFTA en Anglès) en vigor des de 1994, o el fallit Acord Multilateral d'Inversions (AMI) paralitzat el 1998¹⁰⁷.

La campanya contra l'OMC anà adquirint consistència de forma progressiva. Ja el 1995, any de la seva constitució a Marrakesch, s'organitzà la primera manifestació internacional contra la nova institució a les portes dels seus quaters generals a Ginebra. El maig de 1998, durant l'Encontre Ministerial de l'OMC a Ginebra tingueren lloc importants mobilitzacions, que marcaren un nou pas endavant en les resistències contra els acords de lliure comerç impulsats des de l'OMC. Durant l'encontre ministerial de l'OMC es convocà una *Global Street Party*, impulsada pel moviment d'acció directa britànic *Reclaim the Streets*, amb accions en unes trenta ciutats de tot el món. En el marc d'aquesta jornada, unes 10.000 persones es manifestaren a Ginebra, sota la coordinació de la xarxa *Acció Global dels Pobles* (AGP) en el marc dels *Geneva Days of Action*, durant l'Encontre Ministerial. També es produïren accions significatives en països del Sud, com mobilitzacions camperoles a la Índia o accions simbòliques a Soweto (Starr, 2000).

El III Encontre Ministerial de l'OMC a Seattle fou el moment culminant d'una campanya en ascens. La major part d'ONGs implicades en ella acudiren a Seattle amb la demanda d'una moratòria de les negociacions, que pretenia aturar les negociacions sobre liberalització econòmica en marxa dins l'OMC. La demanda de la moratòria unia als sectors més radicals partidaris de l'abolició de l'OMC i els sectors més moderats, partidaris d'una reforma de la mateixa. Aquesta fou la demanda central d'un manifest internacional, la difusió del qual fou impulsada sobretot per l'oficina anglesa de l'organització ecologista *Friends of the Earth*, que fou signat per quasi 1500 organitzacions de 89 països. Entre els països del Nord, foren els moviments dels EUA i França els més actius. Al Sud, el moviment contra l'OMC fou particularment fort a l'Índia, si bé un ampli ventall de moviments hi jugà un rol important,

¹⁰⁷ Cal remarcar que l'oposició a la Ronda Uruguay del GATT vingué sobretot, a nivell internacional, per part de sectors agrícoles i pagesos lligats a la petita o mitjana producció i enfrontats a les grans multinacionals de l'*agrobusiness*. Posteriorment, en les crítiques a l'OMC la pagesia també jugaria un rol important, especialment a través de *Via Campesina*. Ja des de 1983, en la "prehistòria" del moviment antiglobalització, es produïren encontres regulars d'agricultors durant les reunions negociadores del GATT i es posaren en marxa algunes coalicions entre grups ecologistes, pagesos, consumidors, i alguns sectors sindicals, contra el "lliure comerç". La mobilització més important fou el desembre de 1990, durant la reunió negociadora del GATT a Brusel·les, amb una manifestació d'un 30.000 persones (Brecher i Costello, 1994). La projecció internacional de la lluita contra el GATT era conseqüència de la capacitat del moviment camperol de connectar les polítiques en el nivell macro amb els problemes quotidians dels camperols (Kidder, 2002).

entre ells *Via Campesina*. Entorn aquesta iniciativa i la demanda de moratòria conflüen una àmplia varietat de coalicions amb preocupacions i interessos diversos: camperols, ecologistes, intel·lectuals, ONGs vàries, i uns pocs sectors sindicals¹⁰⁸. El gruix d'aquesta campanya estava vehiculada per una àmplia coalició internacional, que agrupava a la majoria d'organitzacions esmentades i a moltes d'altres, anomenada *Our World is Not for Sale (El nostre món no està en venda)* que s'ha convertit des de llavors en la coalició especialitzada en la qüestió de l'OMC i l'espai de reflexió estratègica dels moviments oposats a l'OMC, al mateix temps que ha jugat el paper de dinamització internacional de les mobilitzacions durant els Econtres Ministerials de l'OMC a Seattle (1999), Qatar (2001), Cancún (2003), i Hong Kong (2007).

Si el gruix del moviment naixent arribava a Seattle amb la demanda d'una moratòria de les negociacions, el gruix del sindicalisme internacional demanava la introducció d'una clàusula social en els acords de liberalització comercial. Aquesta ha estat la principal demanda estratègica de la CIOSL i del sindicalisme internacional des de la creació de l'OMC. La clàusula social fa referència a incorporar normes en els acords de liberalització que obliguin al compliment dels anomenats drets o estàndards laborals fonamentals, establerts en cinc convencions de la OIT: llibertat d'associació (convenció nº 87), dret a organitzar-se i a la negociació col·lectiva (convenció nº 98), prohibició del treball forçat (convenció nº 29), dret a paga igual per treball igual (convenció nº 100) i prohibició del treball infantil (convenció nº 111) (Greenfield, 2000; Anner, 2000). Les bases de l'estratègia de la CIOSL es troben formulades en el document marc del Seminari que realitzà el desembre de 1998, amb el títol de *Globalització, Inversió i Estàndards laborals mínims* (CIOSL, 1998). En ell es formulaven tres nivells d'actuació: la organització d'activitats formatives i de discussió a nivell regional i subregional per traslladar la temàtica a les organitzacions membres; la identificació dels governs contraris a la introducció de la clàusula social, per a realitzar un treball de pressió sobre els mateixos; i, finalment, l'exploració de possibles aliances amb ONGs que defensessin postures similars. La campanya de la CIOSL fou en general interna, amb poca visibilitat, i la qüestió de les aliances no anà gaire més enllà que una declaració de principis.

La qüestió de la clàusula social ha estat àmpliament discutida per acadèmics, sindicalistes i membres d'ONGs i moviments socials. En termes generals, el moviment "antiglobalització" ha tingut una posició contrària a aquesta demanda en jutjar-la poc adequada en la seva

¹⁰⁸ De nou la coordinació internacional es feu sobretot a través d'internet, mitjançant la llista electrònica *Stop WTO Round*.

concreció pràctica i poc útil per establir aliances entre moviments del nord i del sud, ja que aquests darrers solen tenir una visió contrària a la clàusula social per por que suposi un mecanisme per introduir mesures proteccionistes per part dels països del nord¹⁰⁹. En termes generals, les diferències entre el sindicalisme internacional i el moviment "antiglobalització" respecte com abordar el procés de liberalització en el marc de l'OMC poden expressar-se a través dels conceptes de política de la inclusió front a política de l'exclusió: si el sindicalisme intenta incloure disposicions socials dins dels acords comercials, el moviment intenta excloure tants sectors i àmbits de l'economia com sigui possible de tals acords (Greenfield, 2000).

Pel què fa a l'Encontre Ministerial de Seattle, el que interessa subratllar és que, mentre es forjava una àmplia coalició d'ONGs, moviments socials, camperols, etc., a nivell mundial en demanda d'una moratòria de les negociacions, el sindicalisme, de forma majoritària, es desmarcava d'aquest consens i realitzava una campanya pròpia amb les seves pròpies reivindicacions i d'abast molt més limitat. De nou, apareix, una situació de divergència i distanciament entre el sindicalisme i el moviment "antiglobalització". Cal assenyalar, però, que alguns sectors sindicals com confederacions nacionals minoritàries de França o Itàlia, corrents crítiques de grans organitzacions, o sindicats com la *Korean Council of Trade Unions* (KCTU), sí que defensaren l'estratègia de la moratòria i es vincularen, de forma més o menys activa en funció de cada cas, a la campanya d'aquest ampli conjunt de xarxes, ONGs i moviments.

Els sindicats durant l'Encontre Ministerial de Seattle.

La "batalla de Seattle" marcà un punt d'inflexió en el desenvolupament de les resistències a la globalització a nivell planetari, obrint una nova fase i convertint-se en un aconteixement fundacional (Correa, 2003). La jornada clau de totes les protestes fou la de la inauguració oficial de la cimera, el 30 de novembre, que fou un "dia d'acció global" d'abast internacional, no només amb protestes a Seattle sinó també a nivell internacional, amb la convocatòria de d'accions en vàries ciutats del món¹¹⁰.

¹⁰⁹ Greenfield (2000), Husson (2001) i Bacon (2000) resumeixen bé la posició de la majoria del moviment "antiglobalització" en el debat sobre la clàusula social. Cal senyalar que dins del sindicalisme existeixen també discrepàncies sobre la clàusula social i moltes organitzacions sindicals del sud expressen dubtes sobre la seva utilitat. En la memòria de doctorat, Antentas (2002), vaig desenvolupar amb més detall aquest debat.

¹¹⁰A Ginebra, 5.000 persones es manifestaren front els quaters generals de l'OMC. A França unes 75.000 participaren en accions disperses en vuitanta ciutats del país, la majoria en una manifestació central a Paris. Al Sud, 8.000 persones es manifestaren a Manila en contra de la participació filipina a l'OMC. L'Índia fou escenari

Les protestes a Seattle foren resultat de la convergència, precària i en part circumstancial, de tres grans nuclis de manifestants: un ampli conjunt d'organitzacions, ONGs, xarxes de tot tipus lligades a la xarxa *Our World Is not For Sale*, entre les quals destacaven organitzacions com *Public Citizen* o *Global Exchange*, o organitzacions ecologistes històriques com *Sierra Club*, lligades a la campanya per la moratòria de les negociacions; la federació sindical nord-americana, *l'American Federation of Labor-Congress for Industrial Organisation* (AFL-CIO), que representava en certa forma la posició de la CIO i les estructures sindicals internacionals la de moltes grans confederacions sindicals nacionals; i sectors juvenils lligats a l'acció directa, agrupats en el marc de la *Direct Action Network* (DAN), que representaven al conjunt emergent de moviments d'acció directa, d'inspiració autònoma o semi-llibertària, que havien aparegut en d'altres països com el *Reclaim the Streets* a Gran Bretanya i coordinats de forma laxa a nivell internacional entorn de la xarxa *Acció Global dels Pobles* (AGP).

L'impacte de les protestes a Seattle foren molt importants, tant pel fet que en part suposaren una sorpresa inesperada, per la seva magnitud, com pel fet de produir-se als Estats Units i, en concret, a una ciutat presentada sovint com el model i el bressol de la "nova economia", on grans companyies com Microsoft tenen la seva seu. L'objectiu estratègic central de l'administració Clinton de cara a la nova Ronda de negociacions a l'OMC era la aprofundiment del procés de liberalització econòmica a nivell planetari. El què el govern de Bill Clinton havia planificat com una cerimònia de consagració de lliure comerç, es convertí en el trampolí per la projecció pública mundial dels moviments emergents de crítica a la globalització.

El posicionament de l'AFL-CIO sobre la ronda de negociacions a l'OMC fou contradictori. Per una banda, la federació realitzà demandes força ambigües, allunyades de les demandes del moviment "antiglobalització". Per l'altra, però, es mobilitzà activament per a l'ocasió. Dos grans qüestions centraren les demandes de l'AFL-CIO sobre la nova Ronda de negociacions: la primera fou la demanda d'inclusió de la clàusula social en les negociacions sobre liberalització comercial i la demanda d'una "veu" del món del treball en les negociacions (AFL-CIO, 1999). La qüestió dels drets laborals mínims es convertí en una de les qüestions estrella de la cimera. L'Administració Clinton era favorable a l'introducció en els acords de

també de diferents mobilitzacions, impulsades sobretot per camperols a Bangalore, al vall del Narmada (centre d'una important lluita local contra la construcció d'una presa gegantina al riu Narmada), i a Delhi (Starr, 2000).

liberalització comercial dels ja esmentats drets o estàndards laborals bàsics de la Declaració dels Drets i Principis fonamentals del Treball de la OIT. Els països del Sud, tanmateix, s'oposaren a qualsevol proposta de clàusules socials, per por a que poguessin esdevenir un instrument d'ingerència i comportar una pèrdua de sobirania.

La segona qüestió es refereix al suport de l'AFL-CIO als objectius genèrics de l'administració Clinton, amb la signatura l'octubre de 1999 per part del president de la federació sindical John Sweeney, en tant que membre del *Advisory Committee for Trade Policy* (Comitè assessor del President per assumptes de política comercial), d'una carta recolzant els objectius de Clinton de cara a la Ronda del Mil·lenni. Aquesta signatura i la voluntat de no causar problemes a l'administració Clinton, i al futur presidenciable Al Gore, generà tensions dins la federació i el malestar d'alguns dels sindicats membres. Així, per exemple el president del UAW, Stephen Yokich, dimití com a responsable de l'AFL-CIO del comitè d'Indústria i Manufactura, acomiadant-se amb una carta oberta a Sweeney molt crítica (Moody, 1999).

Malgrat l'existència, de nou, d'importants discrepàncies estratègiques entre el moviment "antiglobalització" i el sindicalisme tant a escala internacional com als Estats Units, cal remarcar que la presència del sindicalisme a Seattle fou molt important. L'AFL-CIO i els seus principals sindicats es mobilitzaren àmpliament i realitzaren una marxa de més de 35.000 persones¹¹¹. La convergència en una protesta, tot i que des de plantejaments diferents, del sindicalisme amb altres moviments, com l'ecologista o el moviment juvenil en general marcava una novetat històrica als EUA en relació a tot el període posterior a la segona Guerra Mundial. La diferència en relació als anys seixanta, on els sindicats recolzaren la Guerra del Vietnam i no participaren en els moviments de drets civil i en d'altres moviments del període, era evident. Per aquest motiu, la frase més utilitzada per descriure la composició de la protesta fou la de *Teamsters and Turtles united at least* (la paraula *turtles* és una referència al disfraz de tortuga que portaven molts ecologistes) (Reyes, 2000; Crosby, 2000).

¹¹¹ La presència de l'AFL-CIO a Seattle simbolitzava, amb els seus contradiccions la culminació d'un procés de renovació del moviment sindical nord-americà iniciat l'any 1995 amb l'elecció de John Sweeney com a president de la federació. Per un balanç dels canvis experimentats en la segona meitat dels noranta pel sindicalisme als Estats Units veure: Moody (1997 i 1998) i Slaughter (1999). Malgrat aquest impuls de renovació el sindicalisme nord-americà ha experimentat importants dificultats en els darrers anys, a mesura que l'impuls renovador s'esgotava, portant fins i tot a la ruptura de l'AFL-CIO i la formació d'una nova federació. Lee (2004), Moody (2005) i Kutalik (2005) ofereixen bones anàlisis de les evolucions més recents del sindicalisme en aquest país.

Aquesta convergència, però no estigué exempta de problemàtiques, que revelaren el seu fràgil caràcter¹¹², com em feren notar **Teófilo Reyes** i **Marsha Niemeyer** de la revista *LaborNotes*, en l'**entrevista** que els vaig realitzar. Tanmateix, per molts comentaristes, el sindicalisme i les grups juvenils d'acció directa acabaren complementant-se entre sí: sense la presència sindical, la protesta juvenil hagués estat fàcilment criminalitzable i desqualificada, i sense la presència juvenil, la manifestació sindical hagués tingut poca atenció mediàtica (Borgers, 2000; Resnick, 2000). Seattle mostrà les diferències existents entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", però també el potencial existent en la seva aliança.

Per entendre, però, el paper global jugat pel sindicalisme durant les mobilitzacions, cal assenyalar el rol central desenvolupats pels sindicats de la regió de Seattle, de l'Estat de Washington i del conjunt de la Costa Oest, que històricament han estat combatius, com explicà **Matt Noyes** de l'*Association for Union Democracy* en l'**entrevista** que li vaig realitzar¹¹³. En tot cas, sense tenir en compte les característiques particulars del sindicalisme de la regió i la seva tradicional orientació combativa, en comparació amb el conjunt del sindicalisme nord-americà, no es pot entendre la forta presència sindical en les protestes. La mobilització del sindicalisme de la ciutat i la regió es complementà amb la mobilització nacional impulsada per l'AFL-CIO. De forma més precisa, el paper jugat pel sindicalisme de la regió i de la ciutat fou el següent:

- Convocatòria de vaga general a tots els ports de la costa oest el dia 30 de novembre, dia de la inauguració de la Cimera, per l'*International Longshoremen and Warehousemen Union (ILWU)*.
- Amenança durant els dies previs per part del *Central Labor Council* sindicat local de convocar una vaga general a la ciutat en protesta per l'actitud de l'alcalde, retallant els drets de vaga en els serveis públics de la ciutat.

¹¹² La més notòria fou la voluntat determinada de la direcció de l'AFL-CIO d'evitar el contacte entre la marxa sindical i les organitzades per la *Direct Action Network (DAN)*, responsables del bloqueig de la cerimònia inaugural. La direcció de l'AFL-CIO canvià l'itinerari de la marxa sindical per evitar la zona conflictiva.

¹¹³ No està de més recordar que Seattle fou l'any 1919, en el context del final de la I Guerra Mundial i de l'impacte internacional de la Revolució Russa, escenari d'una vaga general de cinc dies, que constitueix una de les mobilitzacions obreres més importants de la història dels Estats Units (Le Blanc, 1999).

- Mobilització activa del *Teamsters Local 174* (la secció local del sindicat), de majoria formada per la corrent democràtica *teamsters for democratic union (TDU)* en la preparació de la marxa del dia 30.
- Mobilització activa dels *Steelworkers* locals, en conflicte obert durant els darrers anys en l'empresa Kaiser, situada a la regió i amb una llarga trajectòria militant.
- Convocatòria d'una vaga de taxis a la ciutat de Seattle el dia 30.

Després de Seattle: Doha, Cancún i Hong Kong (2001-2005).

De cara el següent Encontre Ministerial de l'OMC, el IV, celebrat al Doha (Qatar) el novembre del 2001, l'estratègia impulsada per la campanya *Our World is not For Sale* i els moviments "antiglobalització" fou similar a la de Seattle. Aquest també fou el cas del sindicalisme internacional que, de nou, s'aproximà les negociacions de l'OMC des de la demanda d'introducció de clàusules socials en favor d'una dimensió social del procés de globalització (CIOSL, 2001). El context en què es celebrà l'Encontre Ministerial, però, fou inesperadament negatiu per al moviment "antiglobalització", ja que aquest es celebrà just immediatament després dels atemptats del 11S a New York, en un clima de pèrdua d'iniciativa del moviment i de tancament de files internacional entorn l'administració Bush. En aquest clima polític, al qual s'hi havia d'afegir la impossibilitat de realitzar mobilitzacions significatives a Doha, degut a les condicions polítiques del país, la combinació que permeté el col·lapse de l'OMC a Seattle (discrepàncies entre potències imperialistes, discrepàncies nord-sud, i mobilització al carrer) no es pogué repetir, i de Doha l'OMC sortí amb un calendari per impulsar una nou procés de negociacions per aprofundir en la liberalització de l'economia mundial, anomenat *Agenda de Doha pel Desenvolupament*.

El següent moment clau en la campanya contra l'OMC es produí en la preparació del V Encontre Ministerial de l'OMC a Cancún el setembre del 2003. Les grans potències econòmiques, amb els EUA i la UE al capdavant, tenien com objectiu relançar una nova ronda de negociacions, que anés més enllà de l'acordat a Qatar i donar un impuls definitiu a la liberalització de l'economia mundial (veure Horman, 2003). La preparació de Cancun havia fet emergir, a més, un grup de països del tercer món, anomenat G22, encapçalats per Brasil, Sud-Àfrica i Índia, oposats a aquests plans de liberalització. Si el context posterior al 11S

havia impedit l'articulació d'un bloc de països del sud oposats als EUA i la UE, el renaixement de les mobilitzacions socials, l'emergència del moviment antigüerra, l'explosió de crisis com l'Argentina, etc., havien configurat un nou clima polític més favorable a l'emergència d'un bloc de països opositors. En general el G22 estava format per països agroexportadors, les demandes dels quals era, de forma resumida, "més comerç internacional però d'una altra forma", és a dir, impulsar un procés de liberalització econòmica favorable als seus interessos i no només als dels països rics. El moviment "antiglobalització", tot i saludar l'emergència d'aquest bloc i alabar la seva oposició a l'estratègia de les grans potències, adoptà una posició d'autonomia en remarcar que les seves demandes no eren les mateixes. De nou, l'objectiu estratègic que es fixà el moviment fou frenar el procés de liberalització, aconseguir el bloqueig de les negociacions i, tal i com expressava un dels seus lemes, "fer descarrilar l'OMC" com senyalà un dels representants més notoris del moviment, Walden Bello (2003).

La situació del moviment "antiglobalització" front a l'Encontre de Cancún fou contradictòria, pel què fa la seva fortalesa. Per una banda, hi arribà amb un treball de seguiment de les negociacions i de pressió als governs implicats força notable, i amb un bon nivell d'informació i d'anàlisi dels temes clau subjectes a discussió. D'altra banda, però, el moviment arribava a Cancún amb una certa debilitat pel que fa a la seva capacitat de mobilització durant la cimera. S'impulsà una setmana d'accions a nivell internacional a cada país, amb el dia 13 de setembre com a data clau, l'impacte de la qual fou bastant modesta. Les mobilitzacions a la pròpia ciutat de Cancún foren relativament febles, si bé suficients per mostrar la voluntat opositora del moviment. En total unes 20.000 persones participaren en les activitats alternatives que tingueren dos moments clau: la manifestació camperola, amb unes 10.000 persones del 10 de setembre, marcada pel suïcidi d'un camperol coreà, Lee Kyung Hae, com a acte de protesta desesperada, i la manifestació central impulsada per la *Red Mexicana de Acción Contra el Libre Comercio* (RMALC), també amb unes 10.000 persones.

En relació al sindicalisme internacional, calen destacar diverses qüestions. A través de la CIOSL i de les principals confederacions nacionals membres arribà a Cancún amb la seva estratègia tradicional de reivindicar l'adopció d'una clàusula social, bastant diferenciada de la de fer "descarrilar" l'OMC promoguda pel gruix del moviment "antiglobalització". L'eix central de l'estratègia de la CIOSL fou la de lobby i "negociació a la taula" i, ni la CIOSL com a tal, o la burocràtica organització mexicana *Confederación de Trabajadores de México* (CTM) o la pròpia AFL-CIO, no participaren en les mobilitzacions a Cancún. L'activitat més important

organitzada per la CIOSL junt amb els Secretariats Professionals Internacionals, fou l'anomenada "Conferència de Sindicats Globals", amb dos dies de debats sobre el lliure-comerç i els drets laborals, un dels quals a porta tancada i l'altre de portes obertes. Amb una participació d'unes 200 persones el perfil d'aquesta Conferència fou relativament baix i en general la visibilitat del sindicalisme internacional fou molt menor que a Seattle¹¹⁴. El sindicalisme independent mexicà també estigué present de forma important a Cancún¹¹⁵. Un conjunt de forces sindicals mexicanes organitzaren el *Fòrum Sindical Internacional*, amb uns 300 participants, amb un pes important del *Sindicato Mexicano de Electricistas* (SME) i, en menor mesura, del *Frente Auténtico del Trabajo* (FAT). Aquestes forces sindicals també tingueren una presència important en la manifestació del dia 13, organitzada pel moviment "antiglobalització".

El resultat final de l'Encontre Ministerial de Cancún fou en general positiu des del punt de vista dels moviments "antiglobalització" ja que les discrepàncies entre els països rics i el G22 impedí que s'arribés a un acord per relançar una nova ronda de negociacions per liberalitzar l'economia, més enllà de l'acordat a Doha el 2001. Cancún es convertí, en aquest sentit, en una victòria molt parcial i temporal per les forces crítiques amb l'OMC.

Després de Cancún, el següent moment rellevant pel moviment "antiglobalització" i el sindicalisme internacional en relació a l'OMC fou el procés de negociació que portà cap al VI Encontre Ministerial de l'organització, el desembre de 2005 a Hong Kong. Sindicats i moviment "antiglobalització" defensaren les seves demandes i estratègies habituals. Les mobilitzacions realitzades a Hong Kong tingueren una importància considerable i destacaren, en particular, per una presència significativa d'organitzacions de l'est asiàtic, en particular de Corea del Sud, on existeix una àmplia coalició anomenada *Acció Popular contra l'OMC*, formada per les principals organitzacions socials del país, entre elles el la KCTU, un dels sindicats asiàtics que ha tingut una presència més activa en les activitats contra l'OMC¹¹⁶.

¹¹⁴ Cal mencionar, també, l'organització d'algunes activitats pròpies per part d'alguns sindicats membres de la CIOSL, però que solen tenir una orientació més pròxima a la del moviment "antiglobalització", com és el cas del Fòrum Sindical *Voces del Sur hacia una solidaridad real Norte y Sur*, organitzada per la xarxa de sindicats *Southern Initiative on Globalization and Trade Union Rights* (SIGTUR).

¹¹⁵ També anomenat a vegades "sindicalisme democràtic", està format per organitzacions al marge de l'oficialista CTM, lligada històricament al *Partido Revolucionario Institucional* (PRI) que governà el país des de la Revolució mexicana fins l'any 2000, i d'orientació burocràtica i conservadora. Per un estudi del sindicalisme independent veure: Quintero (2003) i Hathaway (2001).

¹¹⁶ Per una anàlisi dels moviments socials coreans veure: Won (2004) i Rousset (2005b). Sonn (1997), Jang (2004) i Burkett i Hart-Landsberg (2000) ofereixen bons estudis del sindicalisme en aquest país i en particular de la

El resultat de l'Encontre fou una represa de la dinàmica de negociacions al sí de l'OMC, sobretot degut al fet que el bloc de països del G-22 emergit a Cancun es desmembrà, amb el suport de Brasil i Índia a la Declaració final de l'Encontre. El moviment "antiglobalització" valorà molt negativament el resultat de l'Encontre (Bello, 2006), mentre que el sindicalisme internacional es mostrà menys crític, però sense recolzar-lo (CIOSL, 2006).

L'anàlisi dels processos de negociació en el marc de l'OMC, des de la seva creació fins a l'actualitat mostra l'existència d'importants diferències estratègiques entre el sindicalisme internacional i el moviment "antiglobalització", i una important desconexió entre les activitats d'ambdós, malgrat moments de convergència puntuals com durant les protestes de Seattle. Pel què fa a les demandes, el sindicalisme internacional ha centrat la seva estratègia en la demanda d'una clàusula social i d'avançar cap a una globalització amb dimensió social, mentre que el moviment "antiglobalització", ha defensat la demanda d'una moratòria de les negociacions i el descarrilament del procés negociador. Pel què fa a les formes d'actuació, el moviment ha privilegiat més una estratègia de mobilització, front a l'estratègia de pressió institucional defensada pel sindicalisme internacional, si bé cal assenyalar que el moviment "antiglobalització" també ha realitzat pràctiques de lobby i el sindicalisme també ha realitzat mobilitzacions. Apareix de nou una situació de distància crítica entre ambdós actors motivada per diferències estratègiques respecte com actuar front a l'OMC.

2.3.5. Les campanyes contra els acords de lliure comerç al continent americà i els sindicats: del Tractat de Lliure-Comerç (TLC) a l'Àrea de Lliure Comerç de les Amèriques (ALCA).

En aquest punt analitzaré primer, la campanya contra el TLC a Mèxic, Canadà i els EUA de 1991 al 1994; segon, la campanya contra el *fast track* els EUA el 1997; i, finalment, la campanya contra l'ALCA al continent americà des de 1997 fins el 2005.

KCTU, que des de la seva creació el 1995 ha estat una de les organitzacions sindicals asiàtiques més actives en el moviment "antiglobalització".

La campanya contra el TLC (1991-1994)

L'inici del procés negociador del Tractat de Lliure Comerç (TLC o NAFTA en Anglès) entre els Estats Units, Canadà i Mèxic marcà un salt qualitatiu endavant en el procés de liberalització de l'economia al continent Americà i en la creació d'una àrea d'influència econòmica dels EUA. Les negociacions per posar en marxa aquest tractat desencadenaren una important reacció de diferents moviments socials dels tres països per oposar-se al mateix. Fins llavors, els vincles i contactes entre les organitzacions dels Estats Units, Canadà i Mèxic eren molt dèbils. La campanya anti-TLC suposà un punt d'inflexió en les relacions i contactes dels tres països i des de llavors s'ha produït un augment i una intensificació de les activitats i projectes de cooperació transfronterers entre moviments dels tres països, com a resposta a la creixent integració econòmica entre les economies dels EUA, Canadà i Mèxic¹¹⁷.

El punt de partida dels moviments oposats al futur acord de lliure comerç era molt diferent a cadascun dels tres països. A Canadà hi havia ja una coalició nacional contra el lliure comerç, la *Action Canada Network* (ACN) que s'havia creat el 1987 per combatre un intent de tractat de lliure comerç entre els EUA i Canadà. Incloïa un ampli espectre d'organitzacions: agricultors, esglésies, grups de dones, pobles indígenes, ecologistes, estudiants, petits empresaris i sindicats. A Mèxic, malgrat les condicions polítiques adverses i el triomfalisme regnant per part del govern de Salinas de Gortari es creà el 1991 una ampla coalició anomenada *Red Mexicana de Acción contra el Libre Comercio* (RMALC), formada per unes quaranta organitzacions, ecologistes, de drets humans, de dones, d'agricultors i organitzacions sindicals independents, com el *Frente Auténtico del Trabajo* (FAT) o el *Sindicato Mejicano de Electricistas* (SME), i grups de suport als treballadors de les *maquilas* com m'informà **Jaime Cota** del *Centro de Información de Trabajadores* (CITTAC) de Tijuana en l'**entrevista** realitzada. Per la RMALC el model d'acord de lliure comerç que s'estava negociant era favorable als interessos de les grans multinacionals, en particular de les nord-americanes i suposava una creixent subordinació de l'economia mexicana a la dels EUA (RMALC, 1992). Als Estats Units, existia la *Fair Trade Campaign* impulsada per grups

¹¹⁷ La campanya anti-TLC comportà un contacte regular entre els moviments dels tres països, durant un període de dos anys, que inclogué cinc trobades trinacionals, i portà a l'elaboració d'un treball de contra-anàlisi del procés negociador de l'acord i a la publicació d'un document de propostes alternatives *A Just and Sustainable Trade and Development Initiative for North America* (Brecher i Costello, 1994). La relació entre el moviment mexicà i el canadenc fou inicialment més fluida que no pas entre el primer i el dels EUA, però rapidament el moviment opositor al TLC dels EUA agafà força i jugà un paper significatiu en la coordinació del esforç trinacionals.

d'agricultors per combatre el GATT, que evolucionà i es convertí en un dels nuclis de la campanya contra el TLC, formada per més de 70 grans organitzacions de ciutadans, en especial *Public Citizen*, de consumidors, ecologistes (Sierra Club, GreenPeace, Friends of the Earth...), agricultors, i determinats sectors del sindicalisme. La campanya arrastrà a importants sectors del sindicalisme descontents amb l'ambigüitat de la cúpula de l'AFL-CIO, que malgrat rebutjar el projecte desde la seva formulació, portà una estratègia dubitativa sense cap activitat de mobilització més enllà de la pressió institucional.

Malgrat la creació de coalicions contràries a l'acord en els tres països i la seva coordinació internacional, aquest fou finalment ratificat i entrà en vigor l'1 de gener de 1994. Coincidint en l'entrada en vigor es produí l'alçament zapatista a Chiapas que, com ja he analitzat, es pot considerar simbòlicament com la data d'inici del moviment "antiglobalització".

La campanya contra el fast-track als Estats Units el 1997

Després de la ratificació del TLC el 1993, el següent gran repte estratègic que hagueren de fer front els moviments socials dels tres països fou la pretensió de l'administració Clinton de crear una *Àrea de Libre Comerç de las Américas (ALCA)*, és a dir, a l'extensió de la filosofia del TLC per tot el continent americà. Al punt següent analitzaré la campanya continental contra aquest projecte. Abans, però, abordaré de forma específica un dels moments clau en el procés de negociació de l'ALCA: la campanya contrària a l'autorització del Congrés nord-americà del procediment *fast-track*, sol·licitat per Bill Clinton el 1997, que acabà amb la major victòria política del sindicalisme nord-americà en els darrers vint anys.

El *fast-track* és un procediment pel qual el Congrés atorga al President poders extraordinaris per negociar qüestions referides al comerç internacional. Amb l'autorització del *fast-track* el President té les mans lliures per negociar aquest tipus d'acords, sense cap possibilitat de fiscalització per part de les organitzacions ciutadanes. El *fast-track* s'instituí el 1974, i desde llavors ha estat utilitzat 5 vegades. Inicialment, el procediment es concebí per negociar qüestions comercials convencionals, però progressivament el seu ús s'amplià per acords multilaterals cada cop més complexos¹¹⁸. L'ampliació temàtica dels usos del *fast-track*

¹¹⁸ Fou utilitzat per primera vegada en el marc de la Ronda Tokyo del GATT el 1979, on s'arribaren a acords que requeriren modificar molt poques lleis des EUA. El segon ús del *fast-track* es produí el 1985 per l'acord de lliure comerç entre els EUA i Israel que es resumia en mesures recollides en un document de 5 pàgines d'escassa entitat.

comportà una creixent oposició al mateix per part dels sectors socials contraris a la liberalització econòmica i a la globalització (Global Exchange, 2001).

La primera petició del govern de Clinton del procediment *fast-track* es produí a mitjans de 1997, amb l'esmentada voluntat de negociar l'ampliació del TLC i començar el procés per instituir un acord de lliure comerç continental. El pla incloïa la incorporació de clàusules socials i de drets laborals i ambientals en els objectius negociadors, però limitant-los a qüestions que afectessin directament al comerç i deixant la seva aplicació en mans de la OMC (Shoch, 2000). L'AFL-CIO s'oposà activament a la petició de *fast-track* i es sumà a una ampla campanya en contra que incloïa tàctiques de lobby a Washington i mobilització de base. Addicionalment, alguns sindicats específics, especialment els *Steelworkers* i UNITE realitzaren accions pròpies, tal i com m'indicà **Kim Moody** de *LaborNotes* i el *Transnational Information Exchange (TIE)* en l'**entrevista** que li vaig fer. A diferència de la campanya contra el TLC, en aquesta ocasió la direcció de l'AFL-CIO proporcionà un veritable impuls i participà activament en la *Citizen Trade Campaign*, que agrupava a un ampli conjunt de moviments ciutadans, tal i com ja havia succeït en la batalla contra el TLC. El discurs de la federació, no només emfatitzava les conseqüències negatives per als drets laborals que tindria l'extensió d'un acord de lliure comerç per tot el continent, sinó que també emfatitzava els problemes ecològics que se'n derivaria, les qüestions de seguretat pel consumidor i els problemes de drets humans existents en gran part del continent. Aquest enfoc posà de manifest la voluntat de l'AFL-CIO d'afavorir una convergència real amb altres moviments socials i de contribuir a construir una àmplia coalició anti-*fast-track* (Glenn, 1998).

L'amplia mobilització social i l'intens lobbying als congressistes tingueren un efecte polític important, i a finals de 1997 Clinton es veié obligat a retirar la seva demanda de *fast-track* en comprovar que no tenia els vots necessaris al Congrés. Per primera vegada en la història un President veia denegada la petició de *fast-track*. L'any següent, el 1998, es produí un altre intent d'autoritzar el *fast-track*, impulsat inicialment pel portaveu Republicà de la Cambra dels

El tercer ús del *fast-track* es produí amb l'acord de lliure comerç entre els EUA i el Canadà l'any 1988. En aquest cas, els temes s'ampliaren i diverses lleis nord-americanes foren modificades per la implementació del pacte. El quart i el cinquè ús del *fast-track*, per la negociació del TLC (1992-93) i per la Ronda Uruguay del GATT (1994) significaren una expansió important del ventall de temàtiques discutides. Ambdós acords reestructuraren lleis domèstiques sobre serveis i inversions, entre d'altres.

Diputats, Newt Gingrich. La proposta, però, fou ràpidament retirada, i obeïa més a un intent partidista del seu impulsor, que no a una voluntat real de tirar endavant el procés¹¹⁹.

La campanya contra la Àrea de Libre Comercio de las Américas (ALCA) (1997-2005)

Com ja s'ha explicat, el projecte de l'ALCA era, a la pràctica, una extensió del TLC als 34 països del continent americà, excepte Cuba, i constituïa un projecte estratègic del govern nord-americà. Les negociacions per a la seva signatura foren iniciades el 1995 i ratificades per encontres anuals dels ministres de comerç dels països de la regió. El procés de gestació de l'ALCA propicià també l'inici d'una coordinació entre bona part dels moviments socials americans oposats a la seva creació. Aquesta coordinació desembocà en la creació de la *Hemispheric Social Alliance (HSA)*, l'*Aliança Social Continental*, una coalició de sindicats, entre ells l'AFL-CIO, de grups ecologistes, de drets humans, etc., que fou establerta el 1998 a Santiago de Chile, en el marc de la Cimera dels Pobles celebrada durant la Cimera de les Amèriques, la reunió dels caps d'Estat, celebrada en aquest ciutat. En la iniciativa de creació de l'Aliança tingueren un paper important el moviment brasileny, a través de la CUT, del *Movimento Sem Terra (MST)* i altres organitzacions, el moviment mexicà organitzat entorn de la *Red Mexicana de Acción Contra el Libre Comercio (RMALC)* de qui partí la idea de crear una aliança continental i també del nord-americà i canadenc, tal i com m'explicà un dels màxims impulsors de la iniciativa, el mexicà **Hector De la Cueva** en l'**entrevista** que li vaig realitzar.

L'Aliança era un marc de treball unitari ampli, en el qual hi participarien moviments i organitzacions de naturalesa molt diferents, com *Via Campesina* a través de la *Confederación Latinoamericana de Organizaciones Campesinas (CLOC)*, l'AFL-CIO, o l'*Organización Regional Interamericana del Trabajo (ORIT)* l'organització sindical llatinoamericana afiliada a la CIOSL¹²⁰. Des de llavors l'Aliança ha actuat com un espai de coordinació de diferents moviments americans front al procés de creació de la ALCA. De totes maneres, és important

¹¹⁹ Cal senyalar però que l'any 2001 el govern Bush inicià de nou els preparatius per obtenir el *fast-track*, desencadenant una forta campanya en contra que sota el lema "*No Fast Track*" aplegà a un nombre ampli d'organitzacions, inclosa l'AFL-CIO. Inicialment, l'administració Bush experimentà dificultats per obtenir el *fast-track*, però els atemptats de l'11 de setembre de 2001 crearen una nova situació política que fou aprofitada per obtenir finalment el maig del 2002 el vot favorable del senat al *fast-track*.

¹²⁰ Cal recordar que l'ORIT ha estat tradicionalment un estructura sindical particularment burocràtica i conservadora, molt lligada als interessos en política exterior de Washington. Els canvis en l'AFL-CIO a mitjans dels noranta i el fet que la coordinació de l'ORIT passés a mans del *Canadian Labour Congress (CLC)* en substitució de la *Confederación de Trabajadores Mexicanos (CTM)*, ajuden explicar la seva presència en l'Aliança (De la Cueva, 2000).

senyalar que és sobretot un marc de treball supra-estructural que reuneix a un seguit de grans organitzacions, però que no inclou a molts moviments de masses de base nacional, o ho fa a través de mecanismes de delegació (alguns sindicats a través de l'ORIT, grups camperols a través de la CLOC, etc.). A través d'aquest marc supra-estructural, però, s'ha establert una relació de treball regular entre diferents moviments socials del continent americà i organitzacions sindicals, sobre la base d'una oposició al projecte de l'ALCA, que s'ha expressat en les diferents *Cumbres de los Pueblos* organitzades en ocasió de les cimeres governamentals per discutir la posada en marxa de l'ALCA, en particular les de Québec (2001), Miami (2003) i Mar de Plata (2005)¹²¹. Aquesta relació de col·laboració entre sindicats i moviments socials al continent s'ha fet degut a la seva coincidència en rebutjar l'ALCA. En el seu Congrés de l'any 2001, l'ORIT establí la seva oposició en els següents termes:

"El proceso del ALCA no contempla el desafío social del continente ni expresa la voluntad política real de desarrollo económico y social de los pueblos. Es, básicamente, la propuesta neoliberal de liberalización, desregulación y apertura económica centrada en el intercambio de bienes y servicios y en el mercado de capitales. Se tiende a una "carrera hacia el fondo", flexibilizando y desregulando, especialmente en lo referente a condiciones laborales, el medio ambiente, la apertura comercial y el flujo de capitales (ORIT, 2001: 1)".

Després de la Cimera de les Amèriques de Santiago de Chile el 1998 el següent moment clau en la campanya contra l'ALCA fou la Cimera dels Caps d'Estat americans al Québec, l'abril del 2001, amb l'objectiu d'organitzar les bases de la futura Àrea de Lliure Comerç de les Amèriques (ALCA). Québec fou escenari de la major protesta "antiglobalització" de l'Amèrica del Nord des de Seattle, i en molts aspectes presentarà una dimensió superior, tal pel què fa al nombre de manifestants, uns 70.000, com a l'ampli espectre de sector socials presents (Klein 2001; Aguiton, 2001). El sindicalisme canadenc tingué una bona presència en la mobilització, i el seu discurs es centrà en la demanda d'una clàusula social per l'ALCA (Bonhome, 2001; McNally, 2001). El sindicalisme nord-americà, si bé recolzà les mobilitzacions amb posicions similars a les del seu homòleg canadenc, declinà participar-hi activament, tal i com m'informà **Russ Davies** de l'organització *Jobs with Justice* i participant a les mobilitzacions, en l'**entrevista** realitzada.

El següent gran episodi internacional en la campanya contra l'ALCA fou la Cimera de les Amèriques del 16 al 21 de novembre del 2003 a Miami, que reuní els ministres de comerç de

¹²¹ Per una exposició detallada dels posicionaments del sindicalisme continental sobre l'ALCA veure: ORIT (2001) i Foro Sindical (2002).

la regió per seguir negociant els termes concrets del projecte. La cimera significà la revitalització del moviment "antiglobalització" als EUA i més de 20.000 persones, marxaren el 20 de novembre, en la *March for Global Justice*. A Miami es donaren cita un ampli ventall de moviments nord-americans: diverses ONGs, moviments ecologistes i de drets humans, grups d'acció directa, la coalició *United for Peace and Justice*, una de les grans coalicions contra la guerra d'Irak, i una àmplia representació sindical. A l'igual que a Seattle el 1999, la presència sindical fou significativa, en especial d'alguns sindicats com el *United SteelWorkers of America* (USWA), UNITE, el sindicat textil, el SEIU del sector serveis, i de la pròpia AFL-CIO. A diferència de Seattle, però, la integració del sindicalisme en el conjunt de mobilitzacions i la seva relació amb la resta d'organitzacions presents a Miami fou més fluida¹²². També cal destacar la presència d'organitzacions locals representants de treballadors precaris i amb baixos salaris, la majoria de minories ètniques, com ara la coalició *Rott Cause* formada pel *Workers Center* de Miami, POWER U (organització que agrupa a treballadors afroamericans del sud de Florida) i LIFT (*Low-Income Families Fighting Together*) que organitzà una marxa de tres dies del 16 al 18 de novembre amb unes 2500 persones.

Posteriorment a Miami, el següent episodi significatiu del procés de l'ALCA fou la Cimera de les Amèriques a Mar de Plata (Argentina), el 4 i 5 de novembre de 2005 en ocasió de la qual s'organitzaren fortes mobilitzacions socials, en el marc de l'anomenada *Cumbre de los Pueblos* que aplegà a representants de moviments socials de tot el continent llatinoamericà i argentins, entre diverses organitzacions sindicals. Mar de Plata fou important per la constatació de creixents resistències per part de diferents governs llatinoamericans, poc inclinats a acceptar un model d'integració continental sota hegemonia nord-americana en un context on les resistències socials al mateix han anat en augment. La impossibilitat del govern nord-americà d'obtenir un acord favorable a Mar de Plata fou interpretat pel moviment "antiglobalització" com la constatació que el projecte de l'ALCA havia quedat paralitzat.

Les activitats del moviment "antiglobalització" i del sindicalisme al continent americà des de la firmà del TLC entre Mèxic, Estats Units i Canadà el 1994 i durant el procés de negociació de l'ALCA mostra una relació variable entre ambdós actors, amb l'existència de moments de poca

¹²² Això no obstant, els plantejaments polítics defensats pels sindicats nord-americans segueixen tenint importants punts de divergència amb el moviment "antiglobalització". Així, per exemple, els *Steelworkers*, malgrat la seva presència activa en el moviment i els seus esforços per establir aliances amb altres sindicats del continent, defensen una política proteccionista en aliança amb les empreses nord-americanes del sector de l'acer, estratègia que perjudica els interessos dels treballadors del sector d'altres països com el Brasil (Sustar, 2003).

col·laboració i períodes d'aliança, com és el cas de la creació de l'Aliança Social Continental, que ha permès l'existència d'un treball regular conjunt entre moviments socials i sindicats de crítica al projecte de l'ALCA. Des d'aquest punt de vista, la distància habitual entre ambdós actors, tot i existir, sembla menor que en el cas d'altres campanyes com el cas de l'OMC.

2.3.6. El moviment "antiglobalització" i els sindicats front al procés de construcció de la Unió Europea (1997-2005).

El procés de construcció europea ha generat històricament reptes importants als moviments socials i al sindicalisme europeu, en especial pel què fa a la necessitat de desenvolupar una capacitat d'actuació a escala europea. Al punt 2.2.2. ja m'he referit breument a la política de la CES i les seves dificultats tradicionals per reforçar la seva capacitat d'acció sindical efectiva a escala continental.

En termes generals, cal constatar les dificultats que han sofert els moviments socials dels diferents països per articular mobilitzacions a escala europea, degut essencialment a la pròpia estructura de la UE, i a la combinació de la lògica intergovernamental i supraestatal que regeix el seu funcionament. La presa de decisions a escala de la UE té, com assenyalen Pedrol i Pisarello (2005) una dinàmica particular: les decisions en el terreny de la política econòmica i social són fruit de les negociacions entre els Estats membres, de forma que aquests retenen en darrera instància la capacitat de decisió última. Aquestes decisions, però es prenen en el marc d'acords intergovernamentals en l'àmbit internacional, fora de l'escrutini dels agents socials d'àmbit nacional (i en un context de dificultats per part dels sindicats d'influir efectivament en el terreny europeu), i un cop preses es presenten dins de cada país com a decisions consumades i aprovades a "Europa".

Aquesta dinàmica particular, juntament amb la dificultat per part de l'opinió pública d'identificar la UE com un agent que afecta directament les seves condicions de vida, augmenten les dificultats tradicionals dels moviments socials d'aquests països d'articular internacionalment les seves mobilitzacions i iniciatives. Malgrat aquestes dificultats, han existit en els darrers anys mobilitzacions socials importants relacionades, d'una forma o altra, al procés de construcció de la UE. Aquestes han estat històricament molt variades, tant pel què

fa a la seva naturalesa, com al seu abast geogràfic (mobilitzacions nacionals contra polítiques de la UE, accions internacionals coordinades...) ¹²³.

Sindicats i moviment "antiglobalització" han mantingut importants diferències de posició respecte la dinàmica de la construcció europea. El moviment "antiglobalització" ha mantingut en termes generals una posició de rebuig a la lògica dominant de la construcció europea, considerava com a neoliberal, front a la qual ha sostingut una estratègia de mobilització. La CES, en canvi, ha mantingut tradicionalment una posició de suport crític al procés de construcció europea, insistint en la necessitat d'avançar cap a una "Europa social" ¹²⁴, sense adoptar una posició de crítica frontal al procés de construcció europea, tal i com queda reflectit, per exemple, en els documents dels seus dos darrers congressos, a Helsinki (1999) i Praga (2003). Al mateix temps, ha privilegiat l'ús dels mecanismes institucionals a través del diàleg social europeu enfront la mobilització, com a mecanisme de pressió, si bé això no vol dir que no hagi impulsat mobilitzacions quan ho ha cregut convenient ¹²⁵.

Les primeres accions significatives a escala continental crítiques amb el procés de construcció europea lligades al moviment "antiglobalització" es poden fixar amb l'aparició de les marxes contra l'atur a finals de 1996 i la mobilització impulsada per aquestes a Amsterdam el juny de 1997 ¹²⁶. En la primera fase del naixent moviment antiglobalització, les principals campanyes i mobilitzacions crítiques amb el procés de construcció europea foren impulsades per sectors minoritaris del sindicalisme i altres associacions lligades a la lluita contra l'atur, o la precarietat. En aquest període, altres sectors del moviment "antiglobalització", organitzacions

¹²³ Al capítol primer, seguint Imig i Tarrow (2001) he establert una tipologia dels diferents tipus de mobilització existents a escala de la UE pel que fa a la seva naturalesa territorial, nacional o internacional.

¹²⁴ La debilitat dels sindicats i les seves dificultats per condicionar l'agenda política europea queda exemplificada, per exemple, pel fet que la política social i d'ocupació ha estat tradicionalment un element dèbil en el procés d'integració europea. El fet que fins a la Cimera de Luxemburg el 1997 i, sobretot, després a Lisboa l'any 2000 la UE no començés a elaborar una política específica en relació a l'ocupació, mostra el biaix existent entre les preocupacions sindicals i l'agenda de la UE.

¹²⁵ Per una anàlisi crítica de les posicions de la CES i un repàs a la seva evolució històrica, es pot consultar: Gobin (1997 i 2000), Dufresne (2004), Whal (2002) i Martin i Ross (1999 i 2001). Per una visió més favorable veure: Martin Artiles (2003b).

¹²⁶ Anteriorment existiren també algunes campanyes nacionals i amb alguna coordinació internacional arran de la firma del Tractat de Maastricht l'any 1992, si bé el seu abast fou desigual i en general petit en la majoria de països. Durant la primera meitat de la dècada dels noranta, però, tingueren lloc algunes mobilitzacions impulsades pels sindicats en alguns països que tindrien un efecte important en el sorgiment de les primeres actuacions a escala europea crítiques amb la dinàmica de la construcció europea. Les vagues de novembre i desembre de 1995 a França, contra el Pla Juppé de reforma de la seguretat social, en són l'exemple més important. Sobre les vagues de 1995 a França veure: Aguiton i Bensaïd (1997), Bérout, Mouriaux i Vakauloulis (1998).

ecologistes, de drets humans, estudiants, etc., dedicaren poca atenció a la temàtica de la UE en benefici d'altres qüestions com el deute extern, el G8, el BM i el FMI i l'OMC.

La primera gran mobilització europea front a les polítiques de la UE tingué lloc a Amsterdam, el 14 de juny de 1997 sota l'iniciativa de la xarxa de les *Euromarxes contra l'atur i la precarietat*. Constituïdes a finals de 1996, representaren la primera iniciativa internacional significativa a escala europea en oposició a la lògica neoliberal de construcció de la UE, i un dels aconteixements més importants en la gestació del moviment "antiglobalització" en el període anterior a Seattle. En termes generals, les marxés naixeren com a resposta a una necessitat, la lluita contra l'atur i també la precarietat, que diferents sectors socials consideraven no satisfeta pels sindicats, si bé molts sindicalistes en formaven part (Rousseau, 1999). En la gestació de les euromarxes hi jugà un paper destacat el moviment d'aturats francès que l'any 1994 ja havia organitzat una marxa en aquest país, com m'explicà un dels seus impulsors, **Christophe Aguiton** en l'**entrevista** realitzada. Les euromarxes realitzaren la seva primera gran manifestació d'àmbit europeu, com a culminació d'una marxa iniciada des de diverses ciutats tres mesos abans, reunint unes 40.000 persones a Amsterdam (14 de juny de 1997), en ocasió de la Conferència Intergovernamental dels Caps d'Estats de la UE. L'impacte polític de l'acció fou notable, arrancà el compromís dels caps d'Estat d'organitzar una cimera sobre l'ocupació a finals del mateix any a Luxemburg i els obligà a intensificar el discurs sobre l'Europa social. Després d'Amsterdam, la segona gran aparició pública de les euromarxes es produí a Colònia el juny de 1999, també en ocasió de la Cimera de Caps d'Estat de la UE, amb la realització d'una manifestació de més de 35.000 persones (Aguiton, 2000).

La mobilització d'Amsterdam, amb unes 40.000 persones era la culminació de marxés nacionals que recorregueren diferents països europeus des de setmanes abans. El seu impacte polític i mediàtic fou considerable, i en certa forma, fou la primera mobilització internacional europea important en aquesta fase de gestació del moviment "antiglobalització". La segona aparició pública de les *euromarxes* es produiria dos anys més tard a Colònia el 3 de juny de 1999, també en ocasió de la cimera de Caps d'Estat de la UE, amb la realització d'una manifestació de més de 35.000 manifestants seguida dues setmanes més tard per la Cimera

del G-8 a la mateixa ciutat¹²⁷. Posteriorment, en el marc de la nova fase oberta després de Seattle, la xarxa de les euomarxes ha seguit sent un component important de les mobilitzacions fetes a Europa en ocasió de les cimeres internacionals i ha tingut una participació regular als diferents Fòrums Socials Europeus, si bé amb menys visibilitat pública que en el seu període inicial. En aquest sentit, aplicant la terminologia teòrica exposada en el capítol primer, es podria assenyalar que les euomarxes han evolucionat des de ser una coalició o un moviment social transnacional a convertir-se en una xarxa transnacional d'associacions i grups especialitzats en la lluita contra l'atur i la precarietat laboral. És a dir, una de les múltiples xarxes temàtiques transnacionals que configuren el moviment "antiglobalització" i plenament inserida en aquest.

La Confederació Europea de Sindicats, la CES, i les principals confederacions nacionals, romangueren bastant al marge de les mobilitzacions impulsades per les *Euomarxes* a Amsterdam i a Colònia. L'èxit d'Amsterdam, però, forçà a la CES a reaccionar i a convocar una manifestació "contra l'Atur i per una Europa social" a finals del mateix 1997, en el marc de la Cimera de Caps d'Estat de la UE monogràfica sobre l'ocupació. Aquesta iniciativa, però, no tingué continuïtat, i feu falta esperar fins l'any 2000, amb la nova fase oberta a Seattle, perquè la CES tornés a impulsar iniciatives similars.

El període posterior a Seattle fou el de l'eclosió de les resistències a la globalització, de la convergència entre iniciatives diferents i del creixement del moviment, conegut ja des de llavors amb l'epítet "antiglobalització". Les mobilitzacions contra l'Europa neoliberal en aquest període han d'emmarcar-se en aquest nou context d'irrupció del moviment, si bé han tingut com a marca distintiva el predomini de la qüestió social i de la temàtica socio-laboral, front a altres temàtiques més lligades a la lògica Nord-Sud o la guerra hegemòniques en altres accions internacionals. En el marc de les diferents cimeres de Caps d'Estat de la UE posteriors a Seattle, s'han organitzat importants accions, sovint posades en peu per àmplies coalicions en els països on tenien lloc, i amb la participació de diferents xarxes internacionals. La primera mobilització important referida a la UE després de Seattle fou la de desembre del

¹²⁷ Ambdues mobilitzacions, contra la Cimera de Caps d'Estat de la UE i contra la Cimera del G-8 tingueren dinàmiques pròpies, sense una coordinació entre elles, tot i que es feren gestos simbòlics en aquest sentit com l'edició d'un cartell conjunt on s'assenyalaven les dates de les dues cites. Aquest exemple mostra la divisió del treball existent entre diversos sectors del moviment "antiglobalització" i les seves diferents prioritats, així com la falta de coordinació entre les iniciatives en marxa durant aquesta fase.

2000 a Niça, i en ella convergiren els moviments com les *euromarxes* amb organitzacions com ATTAC i altres més relacionades amb la denúncia de les polítiques de les institucions internacionals, d'acords com el de l'AMI, etc. En tots els països que han ostentat la presidència rotatòria de la UE s'han realitzat mobilitzacions durant les diferents cimeres oficials que tenen lloc en cada semestre, concentrant les forces amb el darrer Consell Europeu de cada presidència semestral. Les principals mobilitzacions han tingut lloc a: Oporto (primavera del 2000), Niça (desembre del 2000), Göteborg (juny del 2001), Brusel.les (desembre del 2001), Barcelona i Sevilla (març i juny del 2002), Salònica (novembre del 2003), Dublín (juny del 2004) i Brusel.les (març del 2005).

Una novetat important en aquest període ha estat l'organització per part de la CES d'*euromanifestacions* sindicals durant les Cimeres de Caps d'Estat de la UE. Les manifestacions de la CES, sota la responsabilitat de les organitzacions sindicals nacionals afiliades del país on es celebrava la Cimera i en menor mesura dels països veïns s'han convocat, però, al marge i de forma separada de les organitzades pel moviment "antiglobalització"; en general el dia anterior a les mateixes. Alguns sectors del moviment, en especial aquells lligats a corrents sindicals minoritàries també han participat en les manifestacions de la CES, amb consignes pròpies, però reservant el gruix de les seves energies per les accions organitzades pel moviment¹²⁸.

El creixement del moviment "antiglobalització", així com de les mobilitzacions socials contra polítiques governamentals, entre elles les sindicals, ha portat a la CES a plantejar-se la possibilitat de donar un pas endavant en la seva estratègia de mobilització europea, empesa per l'augment del malestar social front a les polítiques neoliberals. Així, durant la seva presència a les mobilitzacions en el marc de la Cimera europea de Sevilla el juny de 2002, el llavors secretari general de la CES, Emilio Cabaglio, anuncià la possibilitat de convocar "jornades europees d'acció", és a dir d'accions simultànies significatives en les principals ciutats europees, no merament simbòliques com ja s'ha fet en alguna ocasió. Però aquesta possibilitat no s'ha materialitzat encara. En aquesta línia la CES anuncià a finals del 2003 la realització d'una jornada europea de mobilització pel 3 i 4 d'abril en defensa d'una "Europa social" i en demanda d'un major compromís amb la cohesió i la justícia social per part dels

¹²⁸ Entre les euromanifestacions convocades per la CES durant les cimeres de Caps d'Estat mereix una menció especial la de Sevilla, on l'euromanifestació coincidí amb la jornada de Vaga General del 20J, contra el *decretazo* del govern d'Aznar, en la qual hi participà el llavors Secretari General de la CES Emilio Cabaglio.

governos dels diferents estats europeus (CES, 2004a), en un context marcat per les negociacions del text final de la futura Constitució Europea, recolzada críticament per la CES i la majoria de confederacions sindicals nacionals. Aquesta jornada no tingué, finalment, una dimensió realment europea, ja que en pocs països els sindicats decidiren impulsar-la. El centre de la jornada fou Alemanya, on es manifestaren 250.000 persones a Berlín, 100.000 a Stuttgart i 150.000 a Colònia, principalment contra l'Agenda 2010, el pla de reformes socials del govern de Schröder. També a Itàlia hi hagueren accions significatives amb una gran manifestació a Roma contra la reforma del sistema de pensions. També es produïren petites concentracions en ciutats com París, Marsella, Madrid i Lisboa. En qualsevol cas, la CES en realitzà un balanç positiu (CES, 2004b).

Durant els darrers temps l'agenda del moviment "antiglobalització" i també dels sindicats europeus, estigué marcada pel debat sobre el projecte de Constitució Europea. La posició majoritària en el conjunt del moviment "antiglobalització" fou de rebuig al text constitucional tant per considerar que "constitucionalitzava" el neoliberalisme, com pel procés seguit per elaborar-la, a través de negociacions intergovernamentals poc fiscalitzables i allunyades del control públic¹²⁹. L'inici de les activitats del moviment "antiglobalització" tingué lloc durant el segon Fòrum Social Europeu de París, el novembre de 2003, en el marc del qual l'Assemblea de Moviments de Socials aprovà una Declaració final on s'afirmava:

"En estos momentos se está elaborando un proyecto de constitución europea al margen de la sociedad civil. Este proyecto "constitucionaliza" el liberalismo como doctrina oficial de la Unión Europea; (...) en fin, mantiene la política y los derechos sociales como un añadido artificial de una construcción europea basada en la primacía del mercado y sanciona, de hecho, el desmantelamiento ya programado de los servicios públicos. Este proyecto no responde a nuestras aspiraciones. (...) Llamamos a todos los movimientos sociales a que esta dinámica de movilizaciones culmine en una jornada de acción por otra Europa, la Europa de los derechos de las ciudadanas y ciudadanos y de los pueblos, el próximo 9 de mayo, fecha prevista para la ratificación de la Constitución europea."

Alguns sindicats de la CES participaren en aquesta Assemblea de Moviments Socials, com la CGT francesa o la CGIL italiana, si bé la seva presència no significà un compromís explícit amb els acords presos. El desacord entre els Caps d'Estat de la UE sobre el repartiment de les quotes de poder per cada Estat a la Cimera de Brusel·les a finals del 2003 alterà el calendari previst per la ratificació del text constitucional i, en conseqüència, també la campanya

¹²⁹ Cal assenyalar però que la radicalitat i el to de les crítiques al projecte constitucional foren variades dins del propi moviment "antiglobalització". En aquest sentit, s'ha de recordar, a més a més, que la percepció del projecte europeu varia considerablement en els diferents països membres. En la majoria preval dins del moviment una crítica a la construcció europea existent però acompanyat del suport a "una altra Europa". Però en països com els escandinaus i Gran Bretanya, les posicions crítiques amb la pròpia idea de construcció europea són importants.

planificada pels moviments socials, de forma que la jornada del 9 de maig de 2004 no tingué lloc. Posteriorment, en el marc del III Fòrum Social Europeu celebrat a Londres del 14 al 17 d'octubre del 2004, l'Assemblea de Moviments Socials, fixà una jornada de mobilització pel 19 de març a Brusel·les coincidint amb la celebració del Consell Europeu. La Declaració dels moviments afirmava:

“Este tratado constitucional consagra el neoliberalismo como doctrina oficial de la UE; hace de la competencia el fundamento del derecho comunitario y de todas las actividades humanas; ignora completamente los objetivos de una sociedad sostenible desde el punto de vista ecológico (...). Finalmente, margina la cuestión social subordinándola al mercado, acelera el desmantelamiento, ya programado, de los servicios públicos (...). Llamamos a realizar una manifestación central en Bruselas el 19 de marzo contra la guerra y el racismo, contra la Europa neoliberal, contra las privatizaciones, contra el proyecto de directiva Bolkestein y los ataques ala jornada de trabajo, por una Europa de los derechos y la solidaridad entre los pueblos.”

El sindicalisme europeu, en canvi, defensà una posició diferent al text constitucional, optant per un “sí crític” al mateix, considerant que no era un text del tot satisfactori, però que suposava un pas endavant en la bona direcció:

“La nouvelle Constitution est un pas en avant. Mais elle aurait dû aller plus loin. (...) La CES reconnaît que ce texte présente, par rapport au Traité Nice, une nette amélioration pour les travailleurs et les syndicats à travers l'Europe (CES, 2004c: 1; veure CES (2004d) per a una visió ampliada de la posició de la CES).”

Malgrat aquestes discrepàncies de posició entre el sindicalisme europeu i el moviment “antiglobalització”, ambdós es donaren cita a Brusel·les el 19 de març de 2005. Aquesta es convertí en la principal mobilització a escala europea realitzada en els darrers anys, amb uns 80.000 manifestants, tot i que fonamentalment reuní a col·lectius provinents, apart de Bèlgica, de França, d'Holanda i Alemanya, i algunes delegacions simbòliques d'Itàlia, Romania, Slovènia i Polònia. La jornada mostrà la disparitat de les situacions nacionals dins la UE des del punt de vista de la mobilització social i la dificultat d'unificar lluites i agendes a escala continental, així com la discordança dels ritmes i les temporalitats de les lluites socials en els diferents països europeus¹³⁰.

La particularitat de la manifestació a Brusel·les és que es basà en la confluència i coexistència de dues manifestacions en una sola. Per una banda es manifestà el bloc organitzat per la CES,

¹³⁰ Així, per exemple, si França, Holanda i Alemanya són països on els conflictes socials foren importants en el període immediatament anterior a la manifestació de Brusel·les, l'Estat espanyol ha experimentat un reflux després de la derrota del govern d'Aznar (tot i que, en un sentit molt diferent, cal mencionar les mobilitzacions conservadores convocades per diversos motius), i Gran Bretanya segueix tenint com un dels temes principals de la seva agenda política la qüestió de la guerra d'Irak, però no tant les mobilitzacions sindicals o de contingut social.

sota la consigna d'una Europa social i la defensa de l'ocupació, i el rebuig a la Directiva Bolkestein (CES, 2005a i 2005b). La convocatòria de la CES no feia cap menció a la Constitució Europea, tot i que al sí del bloc sindical de la CES a la manifestació hi destacà un fort contingent de la CGT francesa defensora del No a la Constitució. Per l'altra es manifestà un ampli bloc, encara que més petit, format per les organitzacions vinculades al moviment "antiglobalització", amb consignes d'oposició a la constitució europea. La cita fou organitzada, com assenyala Slegers (2005) per un marc unitari belga, el Fòrum Social de Bèlgica que agrupa diferents associacions, ONGs, i també els sindicats belgues pertanyents a la CES, i que serví com a paraigües per articular les diferents convocatòries que confluïren entorn de la cita del 19 de març. En qualsevol cas, la manifestació de Brusel·les significà un canvi respecte a l'escenari d'altres contra-cimeres, on la CES i el moviment "antiglobalització" havien escollit dies diferents per manifestar-se.

Finalment, les mobilitzacions crítiques amb la constitució europea tingueren un nou episodi, en aquest cas d'àmbit nacional però amb repercussió continental, amb el No a França i Holanda al referèndum sobre la constitució europea el maig del 2005. La campanya francesa pel No fou resultat de la àmplia convergència entre un ampli espectre d'organitzacions, que incloïa partits polítics o sectors dels mateixos, les principals organitzacions lligades al moviment "antiglobalització" com ATTAC, i vàries formacions sindicals, com SUD-PTT o la FSU i, sobretot, la CGT, que finalment es posicionà de forma contrària al text constitucional, desmarcant-se de la posició de la CES. La presència de la CGT al bloc del No fou, en part, conseqüència de la creixent dinàmica de treball conjunt entre aquesta i el moviment "antiglobalització" en ocasió de la preparació del Fòrum Social Europeu de París el novembre del 2003¹³¹. El moviment "antiglobalització" europeu saludà el No francès i també holandès de forma positiva i el considerà una victòria pròpia. Contràriament a aquesta posició, la CES manifestà la seva decepció per aquest fet, tal i com explicà **Juan Moreno**, representant de la CES al Consell Internacional del Fòrum Social Mundial en l'**entrevista** que li vaig fer i com s'estableix en el comunicat de valoració dels resultats a França que la CES realitzà:

"La Confédération européenne des syndicats (CES) est déçue et regrette que des citoyens français aient rejeté la Constitution européenne, tout en respectant leur choix (CES, 2005:1)."

¹³¹ Per un estudi de la relació entre la CGT i el moviment "antiglobalització" veure: Bérout i Ubbiali (2005).

El procés de construcció europea ha estat, en definitiva, un dels eixos d'intervenció central dels darrers anys per part del moviment "antiglobalització", a través de les mobilitzacions durant les cimeres oficials i a través de l'afirmació d'un espai de trobada dels moviments europeus en el marc del Fòrum Social Europeu. El gruix del sindicalisme europeu, per la seva banda, ha realitzat esforços per reforçar la seva acció a escala continental, però amb una relació distanciada respecte el moviment "antiglobalització" malgrat algunes iniciatives conjuntes com la de Brusel·les, degut a una divergència d'anàlisi respecte les característiques de la construcció europea. La convergència entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" a escala continental en aquest terreny encara no s'ha produït, tot i que episodis com la campanya pel NO a França, amb una forta presència sindical (però no de totes les confederacions del país) constitueixen bons exemples de possibles convergències pràctiques sobre la base d'una crítica a les polítiques neoliberals. En termes generals, però, s'observa una situació de distància crítica entre sindicalisme europeu i moviment "antiglobalització" motivada per la seva discrepància estratègica i programàtica respecte el procés de construcció europea i com actuar front aquesta.

2.3.7. El moviment contra la guerra d'Irak i els sindicats (2001-2004)

En aquest punt analitzaré l'impacte dels atemptats del 11S del 2001; l'emergència del moviment contra la guerra d'Irak i la relació d'aquest amb el moviment "antiglobalització" i amb els sindicats en el terreny internacional.

De l'11S a la guerra d'Irak

Els atemptats de l'11S es produïren justament després de les mobilitzacions contra el G8 a Gènova el juliol del 2001, que representaren la culminació del creixement del moviment "antiglobalització" desde Seattle. Fins aquell moment, el moviment s'havia centrat en una crítica econòmica i social a la globalització neoliberal, a les institucions financeres internacionals i a les multinacionals. La temàtica de la guerra i el militarisme, i el discurs anti-imperialista, no havia estat un dels seus eixos. L'11S i l'estratègia de la guerra contra el terrorisme de l'administració Bush marcà un canvi en la situació mundial i situà la qüestió de la guerra com un tema central de la política internacional i de l'agenda del moviment "antiglobalització".

L'impacte inicial de l'11S i la posterior ofensiva de Bush provocà una paràlisi i pèrdua de centralitat mediàtica i social del moviment "antiglobalització". En el cas dels Estats Units, el moviment experimentà un bloqueig important, en part degut a la retirada de la federació sindical AFL-CIO que optà per tancar files inicialment amb les posicions del govern Bush. La guerra d'Afganistan es desenvolupà en la seva fase inicial sense gaires accions de protesta, tot i que cal assenyalar algunes excepcions, com la Marxa Perugia-Asis a Itàlia l'octubre del 2001. Foren els preparatius de la invasió d'Irak els que propiciaren el desenvolupament d'un fort moviment internacional antiguerres. Les primeres accions importants contra els preparatius bèl·lics a Irak es produïren ja a la tardor del 2002 a Itàlia, Gran Bretanya o els propis Estats Units, però el moment culminant de les mobilitzacions foren el 15F del 2003, data en la qual es manifestaren entre 10 i 15 milions de persones en diverses ciutats del món, seguides de l'explosió d'una multitud d'iniciatives després de l'inici de la guerra el 20 de març del 2003 i fins a l'entrada de les tropes nord-americanes a Bagdad¹³². Després d'aquest fet, el moviment internacional patí un important reflux i no es tornà a recuperar fins a la tardor del mateix 2003, a mesura que creixien les evidències de les dificultats dels països invasors per controlar militarment l'Irak i de l'augment de les resistències a l'ocupació dins del propi Irak. L'agravament de la situació a Palestina també contribuï a revitalitzar al moviment contra la guerra que introduí la qüestió Palestina dins de les seves reivindicacions. El 20 de març del 2004 es tornà a produir una nova jornada de mobilització internacional contra l'ocupació d'Irak que constituí la jornada internacional més important des que Bush havia proclamat el maig del 2003 la consigna de "*Mission Accomplished*". Des de llavors, s'han succeït mobilitzacions en el terreny internacional i nacional, amb un impacte molt variable i desigual, però que testimonien l'existència d'un moviment contra la guerra significatiu, si bé no comparable al dels primers mesos del 2003 (veure: Vivas, 2006).

El moviment contra la guerra d'Irak, el moviment "antiglobalització" i els sindicats

L'11S provocà una modificació de l'agenda temàtica del moviment "antiglobalització", que incorporà la qüestió de la guerra, la pau, i la crítica anti-imperialista com un dels seus eixos principals, en especial en aquells països on aquest era un tema central en la vida política. Aquesta ampliació temàtica dels objectius no es feu però sense tensions, i alguns sectors

¹³² Segons alguns càlculs com els de Reynié (2004) des del 3 de gener fins el 12 d'abril del 2003 es produïren 2978 manifestacions contra la guerra per tot el món, amb un total de 35'5 milions de manifestants, tot i que aquestes dades són difícils de verificar.

rellevants, com és el cas d'ATTAC-França foren bastant reacis a assumir aquest canvi d'agenda, intentant separar la crítica de la globalització econòmica de la crítica a la guerra i l'estratègia de Bush, argumentant que eren dues qüestions no directament relacionades. Bernard Cassen, president d'ATTAC-França a l'època exposà clarament aquesta visió:

“El tema de la guerra se ha introducido en la perspectiva del Foro y es importante, pero no de primera importancia. Con guerra o paz, los problemas de la globalización eran esencialmente los mismos el 10 de setiembre que el 12: el hambre, la deuda, la desigualdad, el Sida (...). Porque estalle o no la guerra, los B-52 y las fuerzas especiales no cambiarán ni la pobreza de Brasil ni el hambre de Argentina (Cassen, 2003: 98-99).”

Al meu entendre, aquesta és una posició errònia ja que, com el gruix del moviment “antiglobalització” ha comprés, l'ofensiva militarista de l'administració Bush està directament relacionada amb la promoció d'una agenda econòmica neoliberal, a nivell intern als EUA i a nivell internacional. Tractar la guerra contra el terrorisme i la política econòmica del govern dels EUA com dues qüestions totalment separades impedeix comprendre com aquest es beneficia del “consens de guerra” que ha pogut (o ha intentat) crear per tirar endavant una agenda econòmica que tindria més dificultats en impulsar. L'exemple ja esmentat de l'obtenció al Congrés de l'autorització *fast track* el 2002 per part de Bush per completar la negociació de l'ALCA, quan tots els indicis anteriors a l'11S mostraven que no obtindria l'autorització del congrés, és un bon exemple d'aquest fet.

L'adopció de la temàtica de la guerra com una qüestió central per part del moviment, quedà evidenciada en el II Fòrum Social Mundial de Porto Alegre el gener del 2002, que reuní a unes 60.000 persones i es convertí en la prova de la vitalitat del moviment en el nou context, en el qual la temàtica de la guerra fou un dels temes centrals. A nivell internacional, i en especial a nivell europeu, el moviment “antiglobalització” es convertí en un força motriu del naixent moviment contra la guerra d'Irak. En la majoria de països europeus, el nucli central de les campanyes i plataformes antiguerres ha estat format per les organitzacions i grups lligats al moviment “antiglobalització” i les organitzacions hereves del moviment pacifista que encara existien. Aquest element motriu per part del moviment “antiglobalització” queda clar en la gestació de la jornada del 15 de febrer del 2003, que fou llançat a nivell europeu en l'Assemblea Europea de Moviments Socials durant el I Fòrum Social Europeu a Florència el novembre del 2002, i que després es difondria a nivell mundial; sent adoptada com a jornada

de mobilització per moltes campanyes nacionals fora d'Europa i ratificat com a jornada mundial durant el III Fòrum Social Mundial a Porto Alegre el gener del 2003¹³³.

El moviment contra la guerra transcendí però l'àmbit del moviment "antiglobalització" en sentit estricte, com també les de les restes del moviment pacifista històric, fins a abarcar coalicions socials molt àmplies que involucraven un ampli espectre social. Tanmateix, el moviment "antiglobalització" jugà un paper de motor i de catalització, en especial en el terreny de la coordinació internacional del moviment, a través de les iniciatives ja esmentades en el marc dels Fòrums Socials, com la major part d'analistes han assenyalat i com m'afirmà també **Rafaela Bolini** de l'associació ARCI i del comitè d'organització del Fòrum Social italià, en l'**entrevista** realitzada. L'impacte i les característiques del moviment antiguerres, però, varià de forma considerable segons el context nacional. A Europa les principals mobilitzacions foren a Gran Bretanya, l'Estat espanyol i Itàlia, amb governs estretament aliats de Bush i una opinió pública majoritàriament distanciada d'aquest alineament, i també a Grècia. Als Estats Units la situació fou diferent. El moviment "antiglobalització" nord-americà experimentà un bloqueig i paràlisi severa després del 11S, sobretot degut a la retirada de l'AFL-CIO del moviment i, inicialment, les iniciatives antiguerres s'anaren gestant fora dels àmbits organitzatius del moviment "antiglobalització", fins a adquirir, passat l'impacte inicial del 11S, una magnitud considerable. Als Estats Units el moviment antiguerres s'ha estructurat en diverses coalicions paral·leles, que en algunes ocasions han actuat de forma unitària i en d'altres no.

La participació sindical al moviment antiguerres ha estat diferent als EUA i als països europeus. Els sindicats europeus es posicionaren majoritàriament contra la guerra d'Irak i, en general, participaren en les diferents coalicions antiguerres de cada país i mobilitzaren els seus membres per les manifestacions més importants. Tanmateix, el gruix del sindicalisme fou contrari a donar passos més importants en l'oposició a la guerra i rebutjà les demandes de

¹³³ Després de la jornada del 15F del 2003, la coordinació internacional del moviment antiguerres, seguí funcionant en paral·lel al moviment "antiglobalització". Després d'una primera reunió a Londres, el 1 de maig del 2003, la principal trobada internacional antiguerres fou a Djakarta el maig del 2003. Aquesta serví per realitzar un primer balanç del moviment i establir uns eixos de treball per als mesos futurs, que consistien en: impulsar mobilitzacions contra l'ocupació a Irak; defensar la creació d'un Tribunal Internacional per jutjar els crims de guerra; impulsar campanyes contra les bases militars nord-americanes; impulsar una campanya pel desarmament; i reforçar la solidaritat amb Palestina (Aguiton, 2004). També s'acordà impulsar una Assamblea Contra la Guerra en el marc del següent Fòrum Social de Mumbai el gener del 2004, la qual serví per llançar, a proposta del moviment nord-americà, la data del 20 de març del 2004 com a nova jornada internacional de mobilització contra la guerra d'Irak (Malig, 2004). Totes les grans iniciatives del moviment "antiglobalització", han servit per afavorir la presa d'iniciatives contra la guerra i estructurar el moviment antiguerres a escala internacional.

convocatòria d'una vaga general que emergiren per part de sectors del moviment "antiglobalització" i de corrents sindicals minoritàries. El 26 de març la CES convocà una aturada simbòlica de 15 minuts a nivell europeu. I en alguns països, algunes organitzacions sindicals convocaren en dates posteriors aturades més importants. Aquest és el cas de l'Estat de l'espanyol, on el 10 d'abril l'UGT, juntament amb organitzacions sindicals minoritàries, convocà una aturada de dues hores, que tingué una repercussió molt baixa, tot i ser important en alguns sectors com l'ensenyament, mentre que CCOO convocà una aturada de 15 minuts. En països com Grècia o Itàlia, existiren experiències de mobilització interessants, de sectors sindicals i altres moviments socials, com és el cas de les accions a Itàlia per aturar trens que transportaven material bèl·lic o relacionat amb la guerra d'Irak, en les quals hi participaren els sindicats ferroviaris en aliança amb el moviment antiguerres.

Als Estats Units, la relació del sindicalisme amb el moviment contra la guerra ha estat molt problemàtica. Després dels atemptats del 11S l'AFL-CIO optà per un alineament incondicional amb la política exterior del govern Bush, si bé al mateix temps expressà distàncies amb mesures de política interior i de política econòmica preses en els mesos posteriors als atemptats (AFL-CIO, 2001d; Reyes, 2001b)¹³⁴. En aquest context, el sindicalisme nord-americà optà per retirar-se de les diferents iniciatives lligades al moviment "antiglobalització" durant un període important¹³⁵. Els plans militars per envair l'Irak no modificaren l'estratègia sindical de suport a la política exterior de Bush, i l'AFL-CIO recolzà sense fisures la invasió de l'Irak (AFL-CIO, 2003)¹³⁶. L'alineament sindical amb la política internacional de Bush i la guerra d'Irak propicià l'emergència de corrents sindicals crítiques amb la guerra, formades en

¹³⁴ En general, la reacció de la direcció de l'AFL-CIO il·lustra bastant bé la reacció de la majoria d'organitzacions sindicals que en formen part. Alguns sindicats molt determinats, però, es caracteritzaren per una reacció més conservadora i "patriòtica" que la de la pròpia federació, com és el cas del sindicat del transport, l'*International Brotherhood of Teamsters* (IBT), que ja abans d'iniciar-se la campanya militar a Afganistan instaven al president Bush a respondre militarment als atemptats de New York. En sentit invers, sindicats com el dels metal·lúrgics, l'*United Steel Workers of America* (USWA) o el SEIU adoptaren una posició més crítica que la de l'AFL-CIO amb les decisions del govern de Bush, tot i acceptar sense dubtes les línies mestres de les mateixes.

¹³⁵ Així, cancel·là les mobilitzacions programades en motiu de la Trobada Ministerial de l'OMC a Doha (Qatar) el novembre del 2001 i, uns mesos més tard, en ocasió de la celebració del Fòrum Econòmic Mundial a New York el gener del 2002 l'AFL-CIO optà per romandre al marge les mobilitzacions convocades per una àmplia aliança de moviments socials, ONGs i estudiants anomenada *Another World Is Possible*, que mobilitzà unes 15.000 persones el 2 de febrer del 2002 pels carrers de Manhattan. L'única activitat de protesta realitzada per la federació fou l'organització d'un debat sobre els reptes de la globalització dos dies abans de l'inici del Fòrum, i el suport a una marxa en contra dels abusos laborals de l'empresa GAP a centre-Amèrica (Pratt, 2002). No fou fins a la Cimera de Ministres de Comerç del continent americà celebrada el novembre de 2003 a Miami que l'AFL-CIO no tornà a participar en les mobilitzacions del moviment "antiglobalització".

¹³⁶ Tot i que inicialment el president de l'AFL-CIO juntament amb el màxim responsable de les TUC britàniques enviaren una carta conjunta a Bush i Blair demanant que s'esgotessin les vies pacífiques per resoldre el conflicte d'Irak (Scipes, 2003).

general pels sectors més progressistes del sindicalisme nord-americà, com explicà **Margaret Gutshall**, sindicalista vinculada al moviment contra la guerra, en l'**entrevista** que li vaig realitzar. Aquests, s'organitzaren en la plataforma *US Labor Against War (USLAW)* constituïda el 24 i 25 d'octubre del 2003 a Xicago, representant més de mig milió de sindicalistes, l'objectiu de la qual era difondre el No a la guerra dins dels sindicats. El seu manifest fundacional posava de manifest la necessitat de mostrar la connexió existent entre la política exterior de Bush i la seva política als Estats Units:

"We are living in an era in which the government has manipulated our nation's fear of terrorism to launch war, destroy our economic security, undermine government services, erode democratic rights, and intensify racism, sexism, religious discrimination and divisions among working people (...). We cannot solve those problems without addressing US foreign policy and its consequences" (USLAW a Scipes, 2003).

Des de la seva creació, l'USLAW ha participat activament en les iniciatives contra la guerra i ha actuat com a corrent d'opinió dins del sindicalisme nord-americà per fer avançar al seu sí les seves posicions, objectiu que ha aconseguit de forma progressiva. De fet, la posició majoritària del sindicalisme nord-americà començà a canviar a partir de l'any 2004, a mesura que la impopularitat de la guerra d'Irak creixia en l'opinió pública nord-americana. I, finalment, en la seva darrera convenció, l'agost de 2005, l'AFL-CIO es pronuncià per una retirada de les tropes de l'Irak (AFL-CIO, 2005).

Pel què fa als països del Sud, les mobilitzacions foren importants en varis llocs del món. En aquests països l'oposició a la guerra d'Irak apareixia com una dimensió més del discurs anti-imperialista i als plans dels Estats Units. A Amèrica Llatina, tingueren lloc mobilitzacions significatives a països com Argentina, Mèxic o Brasil. També en altres països del món on l'oposició a l'imperialisme nord-americà és un element important en la dinàmica dels moviments socials, les iniciatives antiguerres foren significatives, com és el cas de Corea del Sud, on la crítica a la guerra d'Irak es lligà també amb la demanda de la retirada de les tropes nord-americanes del país. Al món àrab les mobilitzacions antiguerres han estat també molt importants. En elles, l'incipient moviment "antiglobalització" en aquesta regió del món hi ha jugat un paper important, si bé les forces hegemòniques són nacionalistes o islàmiques (Aguiton, 2004)¹³⁷.

¹³⁷ El moviment antiguerres dels països àrabs, però, ha entrat en contacte amb els moviments europeus i nord-americans gràcies a la Conferència d'El Caire el desembre del 2002, i posteriorment amb la trobada internacional de Beirut, celebrada del 17 al 19 de setembre del 2004, amb la presència de 250 delegats de 45 països, entre ells Irak i Palestina (Ride, 2004).

En definitiva, l'11S i la guerra d'Irak comportaren la incorporació del discurs contrari a la guerra per part del moviment "antiglobalització" i l'emergència d'un important moviment contra la guerra a escala internacional, el nucli motor del qual fou el propi moviment "antiglobalització" i el moviment pacifista històric existent a cada país. En general les forces sindicals es posicionaren de forma contrària a la guerra i establiren algun tipus de participació, d'intensitat variable, en el moviment contra la guerra, però sense donar el pas d'impulsar accions pròpies al centre de treball (com ara vagues) contra la mateixa. En termes generals, es pot considerar que ha existit una relació de col.laboració important entre sindicats i moviment "antiglobalització" en el marc del moviment contra la guerra d'Irak i que la distància crítica existent en d'altres campanyes ha estat menor, amb l'excepció dels Estats Units, si bé la implicació real del sindicalisme en el mateix ha estat molt més reduïda i limitada que la del moviment "antiglobalització" i aquest darrer ha percebut sovint que la resposta sindical a la guerra era massa dèbil.

2.6. RESUM

Aquest capítol analitza la relació existent entre el moviment "antiglobalització" i el sindicalisme en el marc de les principals iniciatives del primer. Abans d'abordar aquesta anàlisi realitzo una introducció contextual sobre sindicalisme i globalització. En aquesta realitzo una aproximació teòrica a l'acció sindical, utilitzant autors d'inspiració marxista; una breu panoràmica de la varietat de models sindicals existents i de la seva evolució històrica; i, finalment, una breu anàlisi de la situació general del sindicalisme front a la globalització i dels principals reptes que aquesta planteja al sindicalisme. He assenyalat les diferents dimensions de la crisi sindical, rebutjant però les posicions que sostenen que aquesta és irreversible.

Un cop realitzada aquesta anàlisi contextual sobre sindicalisme i globalització, abordo la qüestió de la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" en termes generals. Primer, he constatat com la literatura sobre moviments socials i relacions laborals han estat sovint compartiments estancs i poc connectats entre sí i he defensat la necessitat d'un major contacte entre ambdós camps d'investigació. Després, he passat a desenvolupar el tipus de relació establerta entre sindicats i moviment "antiglobalització" des d'un punt de vista general. Aquesta relació es pot qualificar de feble. En concret, existeix una relació de distància crítica entre ambdós, que s'expressa amb una implicació selectiva parcial dels sindicats en les

iniciatives del moviment "antiglobalització". El sindicalisme sol aparèixer com actors externs o bé amb una integració parcial en les iniciatives "antiglobalització". Les raons d'aquest fet són varies, de les quals la més important és al meu entendre les diferències d'orientació estratègica respecte la globalització. El moviment "antiglobalització", tot i la seva heterogeneïtat, es basa en un enfoc militant i en una crítica a les polítiques neoliberals. El sindicalisme internacional manté una crítica parcial a les polítiques neoliberals, buscant la correcció dels seus excessos, i privilegia una pràctica de lobby i pressió a les institucions internacionals en detriment d'una estratègia més mobilitzadora. Al mateix temps, la relació poc sòlida entre sindicats i moviment "antiglobalització", es deu també a altres factors, com: les diferències de cultura organitzativa, de composició de classe, de cultura política entre diferents generacions militants, i de diferents prioritats reivindicatives.

La relació entre ambdues realitats ha anat variant al llarg dels darrers anys, a mesura que ambdós actors evolucionaven i interactuaven mútuament, tendint a avançar cap a una major relació, no exempta de tensions, en el darrer període a mesura que el moviment "antiglobalització" ha anat eixamplant la seva base i a mesura que han reascut lluites socials específiques en molts països. Com he analitzat, però, la dinàmica existent per exemple a Europa i als Estats Units és molt diferent, i en el segon cas s'ha experimentat una participació decreixent del sindicalisme, i no a la inversa, en les activitats del moviment "antiglobalització", en particular després del 11S.

Establertes aquestes consideracions teòriques i generals sobre la relació entre el sindicalisme i el moviment "antiglobalització", he analitzat la interacció entre ambdós en algunes de les principals iniciatives i activitats del moviment "antiglobalització": les campanyes contra el G-8, el BM i el FMI, l'OMC, el procés d'integració econòmica al continent americà amb el projecte de l'ALCA, el procés d'integració europea, el moviment contra la guerra d'Irak. L'objectiu de la meva anàlisi de la relació entre ambdós actors en el marc de tot aquest conjunt d'iniciatives és obtenir una visió general de la seva relació, que permeti tenir una comprensió completa de la mateixa.

Les diferents campanyes i iniciatives analitzades, en períodes cronològics diferents, mostren situacions diferenciades pel què fa a la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització". Globalment, però, l'anàlisi realitzada confirma la tesi de l'existència d'una distància crítica entre ambdós, o d'implicació selectiva i parcial del primer en el segon.

Confirma també, com la diferència estratègica front al procés de globalització és el principal motiu de l'existència d'aquesta distància crítica. Mostra que la relació entre ambdós actors és feble i inestable i que el sindicalisme té dificultats per incorporar-se plenament a les activitats del moviment "antiglobalització". Al mateix temps també permet constatar l'existència de particularitats concretes en aquesta relació fruit de la diversitat de contextos nacionals o regionals, així com una certa evolució en la seva relació al llarg del temps, de forma que aquesta relació sembla fer-se més estreta en les fases més recents del moviment que no pas als seus inicis.

3. EL FÒRUM SOCIAL MUNDIAL I ELS SINDICATS

En aquest capítol abordo un dels dos estudis de cas del conjunt de la meua investigació. El seu objectiu és analitzar les característiques del procés del Fòrum Social Mundial, emmarcant-lo en l'anàlisi del moviment "antiglobalització" que he realitzat al capítol primer. Igualment té com a objectiu analitzar el paper i la contribució del sindicalisme internacional al procés del Fòrum Social Mundial, a partir de les consideracions generals que he establert al capítol segon sobre la relació entre el moviment "antiglobalització" i els sindicats. El període analitzat compren les cinc primeres edicions del Fòrum, des del 2001 fins al 2005.

En el capítol anterior he analitzat la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc de les principals iniciatives i activitats d'aquest darrer, realitzant una anàlisi sintètica de cadascuna d'elles. La única gran iniciativa del moviment no analitzada al capítol anterior és precisament la del Fòrum Social Mundial que, com mostraré més endavant, s'ha convertit en un aconteixement d'una centralitat inqüestionable en la dinàmica internacional del moviment "antiglobalització" pel què fa a la seva magnitud i al seu significat, i també en una expressió privilegiada de les resistències a la globalització. Per aquest motiu, considero que analitzar-lo amb detall té un interès particular per una investigació com la present ja que ofereix un terreny privilegiat per estudiar la relació existent entre moviment "antiglobalització" i sindicalisme. Aquest estudi de cas analitza la interacció entre ambdós en un nivell macro, que fa referència a l'actuació del sindicats en el terreny internacional del Fòrum Social Mundial, ja sigui per part de confederacions nacionals o de les estructures sindicals internacionals. Al capítol següent, analitzaré la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" justament des d'un nivell totalment diferent de l'acció sindical, el de l'actuació a l'empresa i abordaré la relació entre ambdós en el marc d'un conflicte sindical.

Pel què fa la metodologia de l'estudi de cas, s'ha basat en l'utilització de les diferents tècniques exposades ja a la Introducció. En concret han estat:

- l'anàlisi bibliogràfica disponible sobre la qüestió estudiada
- l'anàlisi documental, dels documents i textos elaborats per les organitzacions estudiades, en aquest cas d'organitzacions sindicals i de les instàncies organitzadores del Fòrum Social Mundial

- la realització d'entrevistes informatives semi-dirigides a representants sindicals, organitzadors del Fòrum, i representants de moviments i organitzacions socials participants. Aquestes entrevistes han estat fetes en el treball de camp realitzat durant les successives edicions del Fòrum Social Mundial o en el marc de reunions preparatòries internacionals del propi Fòrum o d'altres aconteixements lligats al moviment "antiglobalització"¹³⁸.
- l'observació participant en diverses edicions del Fòrum Social Mundial (assistència a conferències, seminaris, tallers, reunions organitzatives, manifestacions, converses amb participants...) i en reunions internacionals preparatòries del procés, ja sigui en sessions del Consell Internacional del Fòrum Social Mundial o en reunions de la Xarxa de Moviments Socials¹³⁹.

3.1. ORÍGENS, OBJECTIUS I FUNCIONAMENT DEL FÒRUM: UNA PERSPECTIVA GENERAL (2001-2005)

L'origen del Fòrum Social Mundial data de començaments de l'any 2000, just després de la fase oberta després de Seattle que es caracteritzà per la irrupció pública i l'expansió del moviment "antiglobalització". L'any 2000 es convertí en el què Bello (2001) anomenà l'any de la protesta "antiglobalització" i fou en aquest context que els brasilenys Oded Grajew i Chico Whitaker, membres de la CIVES (Associació Brasilenya d'Empresaris per la Ciutadania) i de la CBJP (Comissió Brasilenya Justícia i Pau) respectivament, tingueren la idea de realitzar algun

¹³⁸ Les persones entrevistades per aquest estudi de cas han estat: Gustavo Codas, representant de la CUT al Consell Internacional del Fòrum Social Mundial (Barcelona, 22-6-05), Luciano Mulhauer de SinCobas d'Itàlia (Porto Alegre, gener del 2003), Michael Warschawski de l'AIC d'Israel (Porto Alegre, gener 2003), Sandeep Pendje de Vikas (Mumbai, 6-2-04), Fred Laplat de TGWU (Londres, 14-10-04), Sophie Zafari de la FSU (Paris, 9-5-04), Simon Bushiello de la COSATU (Mumbai, 19-1-04), PK Murthy de l'AIFTU (Mumbai, 22-1-04), Duk Sang Yoo de la KCTU (Cancun, 11-9-03), Juan Moreno de la CES (Barcelona, 21-6-05), Gianfranco Benzi de la CGIL (Cancun, 13-9-03), Annick Coupé de SUD-G10 Solidaires (Porto Alegre, gener del 2003) i Linda Chavez-Thompson de l'AFL-CIO (Porto Alegre, gener del 2003).

¹³⁹ La meua observació participant s'ha desenvolupat en diversos Fòrums Socials, en concret:

- la segona, tercera i quarta edició del Fòrum Social Mundial el gener-febrer de 2002, 2003 i 2004.
- les tres edicions del Fòrum Social Europeu a Florencia (novembre de 2002), Paris (novembre de 2003) i Londres (octubre de 2004)
- el Fòrum Social Mediterrani de Barcelona el juny del 2005
- i el Fòrum Social Argentí l'agost del 2002.

També he realitzat observació participant en assemblees i reunions de treball vinculades al Fòrum:

- dues sessions del Consell Internacional del Fòrum celebrades a Barcelona (l'abril del 2002 i el juny del 2005)
- assemblees europees de preparació del Fòrum Social Europeu de: Brusel·les (abril del 2002), Barcelona (setembre del 2002), Paris (desembre del 2002), Berlin (abril del 2003), Paris (maig del 2003), Londres (gener i abril del 2004), i Paris (desembre del 2004).
- reunions de la Xarxa de Moviments Socials a: Florència (novembre del 2002), Berlin (abril 2003) i Gènova (juny del 2003), Ginebra (juliol del 2003), Cancun (setembre del 2003) i Barcelona (juny del 2005).

aconteixement que servís per passar a una etapa de formulació de propostes alternatives i que esdevingués un contra-punt al Fòrum Econòmic Mundial de Davos. Whitaker expressà aquests objectius en un article publicat just abans de la realització del primer Fòrum, al final de l'any 2000:

“Más allá de las manifestaciones y de las protestas, parecía posible pasar a una etapa de propuestas, de búsqueda concreta de respuestas a los desafíos de construcción de “otro mundo” en que la economía estuviese al servicio del ser humano y no al contrario (...). Se propuso realizar otro encuentro, de dimensión mundial y con la participación de todas las organizaciones que se habían ido articulando en las protestas masivas, encarado hacia lo social: el Foro Social Mundial. La fecha de ese encuentro coincidiría, para otorgar una dimensión simbólica al inicio de esa nueva etapa, con los días del encuentro de Davos en el 2001 (Whitaker, 2001: 23).

Whitaker i Grajew presentaren la seva idea al llavors president d'ATTAC-França i redactor de *Le Monde Diplomatique*, Bernard Cassen, que es mostrà disposat a recolzar-la i d'aquí el projecte anà prenent forma. S'acordà que una iniciativa d'aquest tipus era millor realitzar-la en un país del Sud, i que Brasil reunia les característiques per fer-ho, i es pensà en la ciutat de Porto Alegre, governada pel *Partido dos Trabalhadores* (PT) coneguda internacionalment per l'experiència dels pressupostos participatius¹⁴⁰.

Al Brasil el procés es posà en marxa amb la constitució d'un acord de cooperació firmat entre vuit entitats el 28 de febrer del 2000 per a la realització del primer Fòrum Social Mundial a Porto Alegre del 25 al 30 de gener del 2001. Aquestes vuit entitats eren: ABONG (Associació Brasilenya d'Organitzacions No Governamentals), ATTAC-Brasil; CBJP (Comissió Brasilenya Justícia i Pau); CIVES (Associació Brasilenya d'Empresaris per la Ciutadania); CUT (Central Única dels Treballadors); IBASE (Institut Brasileny d'Anàlisis Socioeconòmiques); CJG (Centre de Justícia Global); i MST (Moviment dels Treballadors Rurals Sense Terra).

El projecte fou presentat internacionalment durant la contra-cimera de Ginebra del 22 al 24 de juny d'aquell any en ocasió de la reunió de la Cimera Social de l'ONU "Copenhaguen + 5", on participaren unes 500 persones representants de diferents moviments i organitzacions socials, i que havia estat convocada el febrer durant la contra-cimera de Bangkok en el marc de la reunió de la UNCTAD. A Ginebra, una delegació brasilenya explicà els objectius del

¹⁴⁰ Per una bona explicació del procés de gestació del Fòrum Social Mundial i de la seva evolució es pot consultar l'obra de Correa (2003) o la de Díaz-Salazar (2002). Un dels protagonistes de la gestació del Fòrum ha donat la seva intepretació i explicació del procés (Cassen, 2003b), en una obra, però, on es dóna una interpretació molt subjectiva i interessada del procés i on s'infla la rellevància en el mateix de l'autor.

projecte, que rebé l'adhesió de les organitzacions presents i que, ràpidament, adquirí abast internacional. El projecte presentat a Ginebra es definia com un espai per a la reflexió i organització de tots aquells grups oposats a les polítiques neoliberals que estaria compost de tres tipus d'activitats: sessions planaries amb personalitats, reunions i encontres per presentar i intercanviar experiències i iniciatives, i reunions de coordinació entre organitzacions que treballassin les mateixes qüestions i temàtiques. Com assenyala Correa (2003), membre del Comitè Organitzador, el Fòrum naixia en el moment adequat, en plena fase ascendent del moviment, i amb el format adequat, un acontejament obert, en una ciutat del sud identificada amb polítiques progressistes alternatives al neoliberalisme.

El Fòrum tingué lloc del 25 al 30 de gener del 2001 i el seu resultat sobrepassà les seves expectatives inicials, com analitzaré al punt 3.2. Després del primer Fòrum es definiren i sistematitzaren els objectius del mateix i la seva arquitectura organitzativa i funcionament. El Comitè organitzador brasileny (COB) impulsà la convocatòria d'una reunió internacional amb l'objectiu de discutir una Carta de Principis que sistematitzés els objectius i característiques del Fòrum i establir un Consell Internacional. Amb aquest fita es reuniren el 10 i 11 de juny a Sao Paulo uns 60 representants de diferents organitzacions socials i ONGs, en la qual es formalitzà la constitució d'un Consell Internacional (CI), l'objectiu principal del qual era consolidar un veritable procés d'internacionalització del Fòrum i servir com a instància que fixés les seves orientacions generals. El document constitutiu del Consell¹⁴¹ que s'aprovà a Sao Paulo establia així el seu caràcter:

"La creación del CI expresa la concepción del FSM como un proceso permanente, a largo plazo, cuyo objetivo es la construcción de un movimiento internacional (...). Para ello, el CI se constituirá como instancia permanente que garantizará la continuidad del FSM más allá del año 2002, actuando con vistas a consolidar el proceso de mundialización del FSM. El CI tendrá un papel protagónico en la orientación de las líneas políticas y en la definición de los rumbos estratégicos del FSM. Los Comités Organizadores nacionales tendrán atribuciones organizativas y viabilizadoras, y estarán articuladas con el CI."

El document constitutiu establia, també, una metodologia de treball en consens i la voluntat de buscar una composició equilibrada pel què fa als diferents sectors socials i les diferents regions del món, si bé es reconeixia fortes deficiències inicials en aquest aspecte, com ara la

¹⁴¹ Consell Internacional, "Carácter, responsabilidades, composición y funcionamiento", Sao Paulo, juny del 2001. Disponible a: www.forumsocialmundial.org/br. Les cites al document són d'aquesta versió.

baixa participació de representants d'Àfrica i d'Àsia. La Carta de Principis¹⁴² del Fòrum fou aprovada finalment en la segona reunió del CI, que es celebrà a Dakar (Senegal), l'octubre del 2001¹⁴³. La Carta establia en 14 punts el caràcter del Fòrum i sistematitzava en gran mesura l'experiència de la primera edició i els criteris que havien guiat la seva organització. De fet, es convertí en el document polític marc del Fòrum i el que enquadrava la seva existència i funcionament. Com senyala Correa (2003) suposava una espècie de constitució del Fòrum, al qual definia, al punt 1 en els següents termes:

“El Foro Social Mundial es un espacio abierto de encuentro para: intensificar la reflexión, realizar un debate democrático de ideas, elaborar propuestas, establecer un libre intercambio de experiencias y articular acciones eficaces por parte de las entidades y los movimientos de la sociedad civil que se opongan al neoliberalismo y al dominio del mundo por el capital o por cualquier forma de imperialismo y, también, empeñados en la construcción de una sociedad planetaria orientada hacia una relación fecunda entre los seres humanos y de estos con la tierra.”

El Fòrum es definia com un espai anti-neoliberal seguint l'esperit general del moviment “antiglobalització”, que com he analitzat al capítol segon, inclou un ampli ventall de posicions. Des d'aquest punt de vista, la Carta defineix, també, un camp polític ampli i admet lectures moderades, reformistes o radicals (Antentas, Egireun i Romero, 2002), que inclou a una àmplia varietat de posicions i actors.

En altres punts de la Carta es completava el caràcter del Fòrum i es fixaven alguns dels seus trets més específics com ara que aquest era: un procés permanent de recerca i construcció d'alternatives (Punt 2); un espai amb entitats de la societat civil de tots els països del món però que no pretenia constituir-se en una instància de representació de la societat civil mundial (Punt 5); el caràcter no deliberatiu del conjunt del Fòrum i la impossibilitat que ningú pogués parlar en nom seu ni manifestar posicions que fossin atribuïdes al conjunt dels seus participants (Punt 6), tot i que s'establia la llibertat per les organitzacions que hi participessin de promoure al seu sí les declaracions i accions futures que volguessin (Punt 7); un espai obert a la pluralitat d'organitzacions, moviments, i persones, que hi volguessin participar i que respectessin la Carta de Principis, amb l'excepció dels partits polítics o organitzacions armades, si bé els parlamentaris i governants que assumissin la Carta, podien ser invitats a

¹⁴² *Carta de Principios del Foro Social Mundial* (Sao Paolo, 10 de juny del 2001). Disponible a: www.forumsocialmundial.org/br Les cites a la carta estan extretes d'aquesta versió.

¹⁴³ Els acords d'aquesta reunió es troben a la resolució “CI-documento sobre la reunió de Dakar, 30 de octubre de 2001” disponible a: www.forumsocialmundial.org.br/dinamic

títol individual (Punt 9); i, la concepció del Fòrum com un espai de debats (Punt 11), d'intercanvi d'experiències (Punt 12) i d'articulació (Punt 13).

L'establiment d'un Consell Internacional i l'aprovació d'una Carta de Principis donà cos a l'arquitectura del Fòrum, fixant les seves bases polítiques, els objectius i l'àmbit de presa de decisions. Amb aquest esquema les instàncies decisòries en el procés del Fòrum eren el Comitè Organitzador Brasileny i el Consell Internacional respectivament, i el document marc de referència, la Carta de Principis. Des de la seva creació el CI s'ha reunit en diferents sessions i ha anat pilotant el procés del Fòrum Social i la seva evolució.

Les primeres sessions del CI durant el mateix 2001 es dedicaren a la consolidació de l'arquitectura del procés dels Fòrums i en la preparació de la segona edició del mateix, a celebrar el gener del 2002. En la sessió del CI celebrada just en la reunió prèvia al II FSM, el 28 i 29 de gener a Porto Alegre, es prengué la decisió d'impulsar la realització de fòrums regionals per afavorir la internacionalització i l'arrelament social del procés, i mantenir un FSM central pel 2003. De fet, durant l'any 2002, el Fòrum es convertí en un procés realment mundial, proliferant una multitud d'iniciatives, moltes de les quals autònomes, tot i que formalment enquadrades en el procés (Correa, 2003), com ja analitzaré més endavant. Durant el 2002 el CI prengué una dinàmica de treball més regular, realitzant tres reunions abans del Fòrum del 2003, i una quarta celebrada just abans de la tercera edició. La primera reunió del CI després de la de Porto Alegre de gener del 2002 es realitzà a Barcelona l'abril del mateix any. En ella s'acordaren un seguit de mesures importants: impulsar, a part dels fòrums regionals, també fòrums temàtics, tractant qüestions centrals de la situació internacional que tinguessin abast mundial; el COB passà a denominar-se Secretariat Internacional; i es crearen alguns grups de treball específics, que foren importants en la preparació del programa de la tercera edició del Fòrum¹⁴⁴. En aquesta sessió també hi hagué una important discussió sobre la concepció del Fòrum, entès ja sigui com un espai obert o com un actor que intervé políticament. Després de Barcelona, el CI es reuní a Bangkok i a Florència, sessions que estigueren centrades en la preparació del programa de la tercera edició del Fòrum i en la discussió metodològica preparatòria del mateixa.

¹⁴⁴ Les informacions sobre la reunió del CI a Barcelona (28-30 abril de 2002) es basen en la meua observació participant en la mateixa. Veure també "Informe de la reunió del Consejo Internacional del Foro Social Mundial (Ateneu Popular de 9 Barris, 28-30 abril, 2002)" (www.forumsocialmundial.org/br).

A la reunió del CI feta a Porto Alegre el 21 i 22 de gener del 2003 abans de la celebració de la tercera edició es prengué la decisió de celebrar la quarta edició del Fòrum el gener del 2004 a la ciutat de Mumbai (Índia), amb l'acord que el 2005 el Fòrum tornaria a Porto Alegre. Aquesta decisió expressà el compromís arribat entre els partidaris de mantenir el Fòrum a Porto Alegre i els de desplaçar-lo geogràficament¹⁴⁵. El trasllat del Fòrum a Mumbai implicà canvis en el CI, en el Comitè Organitzador, i en l'arquitectura del procés: es creà un Comitè Organitzador indi, i l'antic COB, ja transformat en Secretariat del Fòrum, passà actuar com a "facilitador" del procés, amb l'acord que hauria de ser progressivament internacionalitzat amb components d'altres països.

Després de la tercera edició del Fòrum, només es realitzà una reunió del CI durant l'any 2003, a Miami del 23 al 26 de juny, aprofitant la realització els dies previs de la trobada anual de l'organització *Jobs with Justice*, una organització dedicada a fer de pont entre sindicats i organitzacions de barri, amb l'objectiu de buscar una major implicació dels moviments nord-americans (Correa, 2003). En aquesta reunió el Comitè indi presentà la proposta de programa i format del IV FSM, i el CI aprovà un document sobre les seves regles de funcionament que incloïa canvis amb l'establiment de sis comissions de treball permanents: estratègia, contingut, metodologia, expansió, comunicació, i finances. La posada en pràctica de les comissions significà un pas important per a dinamitzar el CI, si bé el balanç del seu funcionament és molt desigual. **Gustavo Codas**, representant de la CUT al CI ho expressa així en l'**entrevista** realitzada:

"Hay comisiones que han funcionado de forma muy diversa, la que más ha funcionado es la de metodología y contenidos que se han juntado, las otras con mas dificultad. La de expansión ha mejorado en el ultimo año pero tambien porque en realidad en el tema de expansion y de estrategia se discute el propio Foro, su membresía, su sentido estratégico, y no son temas que se agoten en una comisión."

A la reunió també es fixà uns criteris per l'acceptació de noves incorporacions al CI, establint que les organitzacions sol·licitants havien de presentar una sol·licitud per escrit, acreditar més de dos anys d'existència, acceptar per escrit la Carta de Principis del Fòrum i que la seva admissió seria feta després d'una discussió al propi Consell¹⁴⁶. L'altre acord de la reunió fou

¹⁴⁵ Veure el document "Resoluciones de la reunión de Porto Alegre, Brasil, 21 y 22 de enero de 2003: Orientaciones adoptadas por el Consejo Internacional del Foro Social Mundial en las reuniones de los días 21 y 22 de enero de 2003 en Porto Alegre" (disponible a: www.forumsocialmundial.org.br/dinamic)

¹⁴⁶ Veure: "Reglas de funcionamiento del CI", document aprovat al CI de Miami (juny del 2003) (www.forumsocialmundial.org.br)

internacionalitzar el Secretariat del Fòrum, repartint-la entre el nucli que ja funcionava i actuava com a tal al Brasil i el comitè organitzador indi. Les seves funcions acordades eren: estimular el suport als processos regionals del Fòrum, facilitar i dinamitzar les reunions del CI, assegurar la sistematització de la memòria del procés del Fòrum, cercar finançament, i dinamitzar les comissions de treball.

Després del Fòrum de Mumbai, la següent reunió del Consell fou a Passignano sul Trasimeno (Itàlia) del 4 al 7 d'abril del 2004 i estigué centrada en la posada en marxa d'una nova metodologia organitzativa del Fòrum del 2005 que aquest cop fou organitzat al Brasil per un Comitè Organitzador format per 23 entitats¹⁴⁷, 15 més que les vuit que iniciaren el primer Fòrum. En la discussió sobre la periodicitat s'arribà a una conclusió provisional per la qual es reafirmava que el 2005 el Fòrum tindria lloc de nou a Porto Alegre i que el 2007 es faria en algun país de l'Àfrica, deixant sense concretar si es realitzaria, i a on, l'any 2006¹⁴⁸. Les activitats pel 2006 foren fixades en la reunió que tingué lloc el gener del 2005, abans del V Fòrum a Porto Alegre, on s'acordà que l'any 2006 es realitzaria un Fòrum Social Mundial policèntric, descentralitzat en diferents parts del món.

La següent reunió del CI tingué lloc a Utrecht (Holanda) del 31 de març al 2 d'abril del 2005. En aquesta sessió es constatà que les reunions anteriors havien estat massa marcades per problemes organitzatius i es decidí fomentar i introduir el debat polític, fixant un ampli punt de debat sobre conjuntura internacional i paper del Fòrum per a la següent reunió del Consell, celebrada a Barcelona del 20 al 22 de juny del 2005¹⁴⁹. En aquesta reunió s'acordaren definitivament les activitats del Fòrum policentrètic del 2006, decidint-se que es realitzarien tres Fòrums simultanis coincidint amb el Fòrum de Davos, a Caracas (Venezuela), Bamako (Mali) i Karachi (Pakistan), deixant la porta oberta a un quart esdeveniment a una altra ciutat

¹⁴⁷ Les entitats brasilenyes que formaren part del Comitè Organitzador brasileny són: ABONG (Associació Brasilenya d'Organitzacions No Governamentals); AMB (Associació de Dones Brasilenyes); ATTAC-Brasil; Conam (Confederació Nacional des les Associacions de Residents); Cáritas Brasil; CAT (Central Autònoma dels Treballadors); CBJP (Comissió Brasilenya Justícia i Pau); CIVES (Associació Brasilenya d'Empresaris per la Ciutadania); CLACSO (Consejo Latinoamericano de Ciencias Sociales); CMP (Central de Moviments Populars); Comitè Organitzador del Campament Intercontinental de la Juventut; Comitè Afro del FSM; CUT (Central Única dels Treballadors); FBOMs (Fòrum Brasileny d'ONGs i Moviments Socials pel Mediambient i el Desenvolupament); GTA (Grup de Treball Amazònic); IBASE (Institut Brasileny d'Anàlisis Sòcio-Econòmiques); IPF (Institut Paulo Freire); Jubileu Sud Brasil; Marxa Mundial de les Dones; MST (Moviment dels Treballadors Rurals Sense Terra); Rede Social de Justícia i Drets Humans; UJS (Unió de la Juventut Socialista); UNE (Unió Nacional d'Estudiants).

¹⁴⁸ Veure: "Reunió del Consejo Internacional del FSM" (www.forumsocialmundial.org.br)

¹⁴⁹ El debat polític sobre conjuntura i paper del Fòrum estigué acompanyat de la presentació de ponències per part d'alguns membres del Consell. Estan disponibles a: www.forumsocialmundial.org.br

asiàtica. S'aprovà el lloc definitiu d'acollida del Fòrum Social Mundial del 2007, la ciutat de Nairobi a Kenya. També es discutí sobre l'ampliació del CI, i l'entrada de noves organitzacions, així com la reforma de la Secretaria Internacional, sense però arribar a cap conclusió definitiva. El debat sobre l'ampliació del Consell i la incorporació de nous membres deixà entreveure algunes tensions entre sectors que poden definir-se com partidaris d'un funcionament més institucionalitzat, que tendien a posar requisits que limiten l'entrada de noves organitzacions, en particular moviments socials populars de base de països del Sud, i aquelles sectors partidaris d'un funcionament més obert i menys formalitzat que busquen obrir el Consell a nous membres¹⁵⁰.

El balanç del funcionament dels òrgans que regeixen l'arquitectura del Fòrum pot qualificar-se de regular. D'una banda, han estat capaços d'impulsar un procés internacional d'àmplies dimensions. De l'altra, la seva dinàmica està marcada per importants problemes, els principals dels quals són: la relació establerta entre el Secretariat i el CI, i el funcionament del propi CI.

De les instàncies organitzadores, el pes en la presa de decisions i la preparació del Fòrum ha recaigut des del començament en el què inicialment era el Comitè Organitzador brasileny i que es transformà en Secretariat a partir de la reunió del CI a Porto Alegre el gener del 2003 just abans de l'inici de la tercera edició del Fòrum. El CI ha jugat un paper de supervisió general del procés, tot i que les seves funcions s'han anat consolidant i ampliant. Però el centre de decisió ha recaigut en el Secretariat. La composició d'aquest es decidí internacionalitzar a la reunió del CI de Miami el juny del 2003, aprovant-se incorporar a membres del comitè organitzador indi al Secretariat, que des de llavors ha tingut una part brasilenya i una part índia. Malgrat la teòrica internacionalització, la part brasilenya ha jugat un rol molt més central que la part índia. La predominança de la Secretaria front al CI, i el paper protagonista de la part brasilenya front a l'Índia dins d'aquesta, suposen un grau d'internacionalització efectiu força baix. La decisió de realitzar el quart Fòrum a Mumbai, primer, i després la de realitzar un Fòrum descentralitzat a Caracas, Bamako i Karachi el 2006, i una nova edició centralitzada a Nairobi el 2007, foren passos importants en aquest procés d'internacionalització, però perquè aquest sigui efectiu ha de quedar reflectit en la composició de les instàncies directives i en el seu funcionament. En el darrer període, autors com Rousset

¹⁵⁰Les informacions sobre la reunió del Consell Internacional del 20-22 d'abril a Barcelona es basen en l'observació participant realitzada durant la sessió. Veure també: "Reunión del CI define FSM 2006 y FSM 2007 en África" (www.forumsocialmundial.com.br)

(2005) han fet notar la debilitat del CI com a instància reguladora i dinamitzadora del Fòrum i, han assenyalat possibles símptomes d'afebliment del mateix, en part degut al seu propi creixement i a la dinàmica de regionalització (que analitzaré en el punt següent).

Des de la seva creació, el CI ha estat una instància objecte de polèmiques, pel què fa en particular a la seva composició. L'impuls inicial del CI es feu a través d'un mecanisme de cooptació d'organitzacions a partir del nucli inicial promotor del FSM, amb un pes central en el seu disseny original de les vuit organitzacions brasilenyes del Comitè Organitzador i d'ATTAC-França. Els criteris per la composició del Fòrum han estat des de sempre poc clars. El criteri inicial proposat fou el d'invitar a participar al Consell xarxes de caràcter internacional que acceptessin la Carta de Principis. Però, tot i romandre com a criteri general rector és problemàtic i s'han hagut de fer nombroses excepcions per diverses raons: primer les organitzacions brasilenyes del COB no sempre complien el criteri de ser membres d'una xarxa internacional; segon, prioritzar a xarxes internacionals front a organitzacions nacionals provoca un biaix que beneficia sovint estructures internacionals lligades a ONGs. Aquest és el cas en particular de regions del Sud com Àfrica o Àsia, on les organitzacions que formen part de xarxes internacionals solen ser ONGs ben finançades i amb poca base social, mentre que els moviments populars solen estar desconnectats en el terreny internacional. Finalment, ja des del començament, el criteri d'organitzacions internacionals decidí no aplicar-se en el cas dels sindicats, en estimar-se que per la pròpia dinàmica de del sindicalisme internacional, era necessari convidar a participar al Consell no només les confederacions internacionals, sinó també confederacions sindicals nacionals representatives de diferents regions del planeta.

Gustavo Codas, representant de la CUT al CI ho explica així:

“Los criterios para la composición inicial eran supuestamente que debían ser redes mundiales o internacionales, el problema es que las ocho organizaciones brasileras violaban este criterio; segundo, nosotros desde el área sindical desde el inicio dijimos esto no funciona en el ámbito sindical; tercero cuando fuimos para África y Asia percibimos que las redes mundiales no llegaban. No íbamos a tener africanos o asiáticos con las redes mundiales.”

Més enllà dels problemes pel què fa als criteris de pertinença al CI, la pròpia composició d'aquest s'ha mostrat insuficient. Durant l'any 2001 en la seva fase de creació es sumaren diverses organitzacions al CI, però després de la segona edició del Fòrum l'any 2002, la seva composició no ha experimentat canvis significatius, amb la sola excepció de la incorporació de les organitzacions índies després del IV FSM de Mumbai. Aquest fet provoca un important biaix entre l'evolució del procés real del Fòrum i l'evolució del CI (Correa,2004). En certa

forma, s'ha convertit en una foto fixa d'una realitat que ha evolucionat i la seva composició reflecteix més l'estat del procés del Fòrum fa dos o tres anys que la seva evolució ulterior. Les limitacions pel què fa la composició del CI han estat percebudes per diferents sectors dels seus integrants i, de fet, el CI ha tingut un debat permanent sobre com obrir-se amb resultats no gaire visibles. **Luciano Muhlbauer**, membre de l'organització del Fòrum Social Europeu de Florència i representant al CI en diverses ocasions del Fòrum Social italià expressa en l'**entrevista** que li vaig realitzar aquest biaix entre el CI i l'evolució del procés:

"En el Consejo Internacional se refleja muy claramente la dialéctica entre el crecimiento veloz del proceso y las "instituciones" que el proceso se ha dado a sí mismo. El CI recoge a aquellas personas y redes que dieron vida al primer foro, pero después ha habido pocas integraciones (...) Me parece que esta contradicción entre un CI que refleja la realidad de hace unos años y la vivacidad del proceso real es percibida por mucha gente en el Consejo, en particular por quienes están más insertos en las dinámicas de los movimientos."

L'evolució dels debats interns dins del CI portà l'adopció en la reunió de Miami el juny del 2003 l'acord pel qual s'acceptava com a membres del CI a qualsevol organització sol·licitant, d'àmbit nacional o internacional, que presentés la sol·licitud per escrit, acredités més de dos anys d'existència i acceptés la Carta de Principis. Malgrat aquests acords, l'evolució posterior de la composició del CI ha estat poc significativa. En aquest context de criteris de composició no sempre evidents i de poca evolució de la seva composició efectiva, diferents organitzacions i autors han expressat dubtes sobre el funcionament democràtic del CI i de les instàncies del Fòrum. Wallerstein (2004: 25) ho expressa de la següent forma:

"En 2002 se creó un consejo internacional de unos 150 miembros, todos ellos cooptados por los organizadores. (...) Ciertamente no ha sido elegido, argumentando que eso significaría conferir al FSM una estructura jerárquica. ¿Pero es esto "democrático"? El consejo internacional toma decisiones reales: dónde se celebraran las asambleas, quien hablará en las sesiones plenarias (las "estrellas"), y quién puede ser excluido de la participación, aunque también es cierto que la mayoría de sesiones se organizan de abajo arriba."

El problema central en relació al CI és doble. En primer lloc, la seva composició presenta problemes de representativitat importants, degut al decalatge respecte a l'evolució del moviment exterior al Fòrum, al creixement de la participació en el Fòrum, i a l'absència d'organitzacions i moviments significatius de diferents països. El problema de la representativitat és particularment complex si tenim en compte, com he tractat al capítol primer, l'estructura i pluralitat de les resistències a la globalització i del moviment "antiglobalització". En segon lloc, el problema del CI és que sovint és percebut des de

l'exterior com un òrgan poc transparent i amb criteris de composició i funcionament no del tot explícits. Es pot considerar, en definitiva, que el CI sofreix d'una paradoxa: d'una banda apareix com un òrgan formal i formalitzat, en un context on la major part d'iniciatives lligades al moviment "antiglobalització" s'organitzen de forma més informal a través de campanyes, plataformes, etc.; d'altra banda, però, la composició del CI obeeix a criteris confusos, transmetent la imatge que no existeixen normes clares.

Finalment, els problemes de funcionament democràtic del CI s'han vist accentuats de forma recurrent pel fet que, a vegades, membres del CI a títol individual, però reconeguts com a persones vinculades a l'organització del Fòrum, han pres posicions en determinats debats i han tingut algunes actuacions que no representen l'acordat pel CI, creant confusió sobre les decisions preses (Egireun, Garí, Romero, 2005). En qualsevol cas, malgrat totes les limitacions exposades tant el CI com el conjunt de l'arquitectura del procés del FSM han pogut seguir mantenint-lo viu i en fase ascendent, i han contribuït a consolidar-lo en el temps i a ampliar-lo geogràficament. De nou **Gustavo Codas**, ens resumeix en la nostra **entrevista** el paper que avui en dia el CI juga o intenta jugar:

"Yo creo que el papel fundamental del consejo es como buscar y adecuar lo que el movimiento demanda con lo que el Foro puede ofrecer. No es una relación fácil entre el movimiento o los movimientos en la base, la sociedad, y el proceso y lo de dentro del Foro. Entonces el consejo ha sido en su pluralidad y a pesar de las innumerables ausencias como una especie de termómetro para evaluar la capacidad que tienen las propuestas de actividades e iniciativas del Foro de ser coherentes con lo que esta pasando en la movilización."

3.2. L'EVOLUCIÓ DEL FÒRUM: ANÀLISI I BALANÇ DE LES DIFERENTS EDICIONS (2001-2005)

Des del 2001 fins l'any 2005 s'han realitzat cinc edicions del Fòrum Social Mundial, quatre a Porto Alegre i una a Mumbai. En aquest període el procés ha crescut en magnitud i s'ha eixamplat política i geogràficament, incorporant noves organitzacions i sectors socials i arribant a zones del planeta inicialment desvinculades del procés. Junt amb les cinc edicions del Fòrum, s'han realitzat nombroses iniciatives regionals, nacionals o temàtiques, visquent-se una autèntica proliferació de Fòrums Socials. En aquest punt analitzaré les diferents edicions

del Fòrum i els trets principals d'aquest procés de regionalització del Fòrum amb l'emergència d'iniciatives continentals i nacionals, des dels inicis a l'any 2005¹⁵¹.

3.2.1. Les cinc primeres edicions del Fòrum Social Mundial (2001-2005)

El primer Fòrum Social Mundial

La primera edició del Fòrum es realitzà a Porto Alegre el 25-30 de gener de 2001 sota el lema *un altre món és possible*. Hi participaren 16.000 persones¹⁵², 4.000 de les quals registrades com a delegats, provinents de 117 països diferents. La delegació estrangera més important fou l'argentina amb 700 persones, i la no llatinoamericana més rellevant fou la francesa amb 130 persones¹⁵³, en la qual jugava un rol preponderant ATTAC-França. El programa del Fòrum es dividí en quatre amplis eixos temàtics: producció de riquesa i reproducció social; accés a la riquesa i sostenibilitat; l'afirmació de la societat civil i dels espais públics; poder polític i ètica en la nova societat. En total es realitzaren 16 grans plenaris al matí, 4 per eix, 400 tallers per la tarda, i 20 sessions anomenades "testimonis", en les quals personalitats amb llarga trajectòria militant explicaven la seva experiència. S'organitzà també un Campament Intercontinental de la Joventut, amb 2400 participants, i un campament dels pobles indígenes amb uns 700 participants. Al costat d'aquestes activitats també s'organitzaren mobilitzacions, com la manifestació inaugural, i algunes accions contra la plantació de transgènics impulsades per Via Campesina i el MST brasileny. Es realitzà en paral·lel un Fòrum de les Autoritats Locals i un Fòrum Parlamentari Mundial, activitats però que no tenien una connexió orgànica amb el propi Fòrum Social Mundial.

El primer Fòrum sobrepassà les expectatives, i es convertí en un punt d'encontre per una part important del moviment emergent contra la globalització neoliberal (Egiguren, 2001), fins i tot ajuntant a nivell internacional a organitzacions que molts cops no treballen conjuntament als

¹⁵¹ Durant l'any 2006 i 2007 s'han celebrat diversos Fòrums Socials que queden fora de la meua anàlisi, com ara: el Fòrum Social Mundial policèntric de: Bamako (Mali), Caracas (Venezuela) el gener de 2006, Karachi (Pakistan) l'abril del 2006, el Fòrum Social Europeu d'Atenes el maig del mateix any, i el setè Fòrum social Mundial a Nairobi, el gener de 2007. De les diferents edicions del Fòrum que analitzo, dedicaré més espai a l'anàlisi de la quarta edició celebrada a Mumbai, ja que presenta unes característiques diferenciades de les altres edicions, les tres primeres i la cinquena, celebrades a Porto Alegre.

¹⁵² Les dades de participació en tot aquest apartat provenen, sinó indico el contrari, de les dades oficials publicades a la pàgina web del Fòrum.

¹⁵³ La terminologia utilitzada pels organitzadors per referir-se als participants d'un país al Fòrum és el de "delegació". Em sembla correcta utilitzar-la, tot i que en sentit estricte no es pot parlar de "delegacions nacionals", ja que molts dels participants d'un mateix país hi van de forma desorganitzada i sense connexió.

seus propis països (Codas, 2000). Globalment suposà un reforç moral pels participants en la lluita contra el neoliberalisme i catalitzà l'esperit de les lluites contra la globalització en les cimeres internacionals (Correa, 2003). En el marc del Fòrum es creà una Coordinació Internacional de Moviments Socials impulsada per la CUT, MST, ATTAC, Marxa Mundial de Dones, Confederation Paysanne, Jubilee South, l'ASC, 50 Years is Enough! i Focus on the Global South, i s'aprovà una declaració *Porto Alegre convoca per les mobilitzacions* senyalant les mobilitzacions immediates, entre elles la del G-8 a Gènova el juliol d'aquell any. A nivell intern del Brasil també tingué importants conseqüències, em permetre inserir millor les organitzacions progressistes del país en les iniciatives internacionals. I, en particular, serví per conscienciar a les organitzacions populars brasilenyes sobre la importància d'oposar-se a l'ALCA i establir aliances amb els moviments de la regió (Correa, 2003).

Malgrat aquest balanç positiu, la primera edició presentà també problemes, alguns dels quals s'han anat arrossegant des de llavors, mentre que d'altres s'han anat solventant de forma progressiva. Un primer problema fou la dèbil internacionalització del Fòrum, ja que la majoria dels participants eren d'Amèrica Llatina i dels països de l'Europa llatina, sobretot França i Itàlia, amb presència quasi nul·la d'africans o asiàtics, i pocs participants dels EUA i dels països de la resta d'Europa. Un segon problema fou el pes relativament secundari que els moviments socials i les organitzacions més lligades a campanyes i amb perfil militant tingueren en l'organització. I, finalment, una altra gran qüestió no resolta tingué a veure amb la participació de dirigents polítics al Fòrum. Encara que la Carta de Principis exclou la participació d'organitzacions polítiques al Fòrum en tant que tal, al programa del primer Fòrum, foren inclosos dos debats amb la participació de figures polítiques brasilenyes com Lula, Olívio Dutra, Marta Suplicy i Tarso Genro, i franceses, com Jean-Pierre Chevènement i Guy Hascoët. En particular la presència de Chevènement, ministre de l'interior francès, fou criticada per molts sectors que jutjaren que la seva pràctica política entrava en contradicció amb els valors i l'esperit que guiaven el Fòrum.

El segon Fòrum Social Mundial

El segon Fòrum Social Mundial es celebrà del 31 de gener al 5 de febrer del 2002, amb un total de 60.000 participants, 15.000 d'ells registrats com a delegats, representants a unes 5.000 organitzacions, i 11.000 al campament de la joventut. La composició en termes de nacionalitat fou més plural i internacionalitzada que en la primera edició, si bé encara amb un

gran predomini euro-llatinoamericà, tot i que per exemple destacà la presència d'uns 400 nord-americans. El programa s'estructurava entorn els quatre mateixos eixos que a la primera edició, i constà de 27 conferències, 100 seminaris i 700 tallers¹⁵⁴.

El segon Fòrum es realitzà poc després dels atemptats del 11S del 2001 a New York i serví per mostrar la vitalitat del moviment "antiglobalització" a escala internacional i la seva capacitat de resposta al nou context obert després dels atemptats i de la "guerra contra el terrorisme" de l'administració Bush. El Fòrum també tingué lloc justament després també de dos aconteixements importants, la fallida de l'empresa Enron, que simbolitzava en certa forma el capitalisme neoliberal, i la crisi política a Argentina, que simbolitzava la fallida d'un dels millors alumnes del FMI. Com assenyala Correa (2004) aquesta segona edició suposà la consolidació i la legitimació del Fòrum com l'espai d'encontre internacional més important del moviment "antiglobalització", com un pol d'atracció i un símbol mundial de les resistències a la globalització, a mode de contrapoder simbòlic del Fòrum de Davos. Globalment significà un pas endavant del moviment a l'hora d'afirmar un espai de convergència dels moviments crítics amb la globalització (Antentas, Egireun, Romero, 2002) que, com a la primera edició, aprovaren una declaració amb l'agenda de mobilitzacions internacionals immediates, entre les quals hi havia el 15 de febrer del 2003 com a data mundial contra la guerra. Aquesta data inicialment va sorgir al Fòrum Social Europeu de Florència el novembre del 2002 com a jornada de mobilització europea i s'estengué a nivell planetari en aquest segon Fòrum Social Mundial. El segon Fòrum també estigué marcat per la decisió del CI d'impulsar el procés de regionalització amb la realització de Fòrums regionals, que analitzaré més endavant.

Malgrat l'èxit, la segona edició del Fòrum també presentà algunes limitacions que suscitarren debats i controvèrsies. Una primera qüestió a assenyalar és la poca visibilitat política que tingueren els sectors més marginals i desfavorits de la societat, els anomenats habitualment en els moviments socials com els "sense" (sense sostre, sense treball...). Aquest element suposà un problema polític d'imatge pel Fòrum, perquè contribuïa a alimentar la idea que només hi participaven delegats d'un cert nivell i estatus, i un problema polític de fons, perquè

¹⁵⁴ Les conferències són grans actes públic el contingut i els ponents dels quals estan fixats pel CI, els seminaris i tallers són activitats més petites inscrites al programa per les organitzacions participants al Fòrum que gestionen el seu contingut, els ponents etc. Les conferències s'organitzaven al matí, i els seminaris i tallers a la tarda. La diferència entre seminaris i tallers és una qüestió d'estatus i tamany: els seminaris són activitats més grans, organitzades en sales que disposen d'equips de traducció simultània, i els tallers són activitats més petites, sense traducció simultània provista per la organització.

pot afavorir que les demandes específiques dels grups més dèbils quedin dissoltes en el marc d'un discurs generalista (Rousset, 2002). Un altre problema tingué a veure amb el desembarc de sectors importants de la socialdemocràcia internacional, amb la participació d'importants dirigents polítics de partits i de governs que als seus països practicaven polítiques neoliberals contràries a la Carta de Principis del Fòrum. La seva presència fou percebuda per molts participants com un intent d'instrumentalització del mateix amb fins polítics. Juntament amb aquest dos problemes assenyalats, la segona edició del Fòrum tot i els progressos fets en aquest sentit, seguí tenint una participació molt feble d'àmplies regions del planeta, en particular d'Àfrica i Àsia. El dirigent del MST brasileny Stédile (2002) resumí aquestes mancances afirmant que el Fòrum era "occidental i cristià". Finalment, es pot constatar també els límits dels debats realitzats en els actes del Fòrum, en particular pel què fa a la discussió d'alternatives al neoliberalisme (Romero, 2002).

El tercer Fòrum Social Mundial

La tercera edició es celebrà de nou a Porto Alegre del 23 al 28 de gener del 2003 i continuà amb la seva progressió quantitativa, amb uns 100.000 participants, 20.763 registrats com a delegats provinents de 130 països, i 25.000 persones al camp de la joventut. El programa aquest cop es dividí en cinc eixos: desenvolupament democràtic i sostenible; valors, drets humans, igualtat i diversitat; mitjans de comunicació i cultura i alternatives a la mercantilització i uniformització; poder polític, societat civil i democràcia; ordre mundial i lluita contra el militarisme i per la pau. En termes de contingut, aquesta edició es caracteritzà per la visibilitat de les qüestions relacionades amb la guerra i l'imperialisme. El format de les activitats canvià lleugerament dividint-se entre: 31 panels (que equivalien a les conferències de les primeres edicions); 11 conferències (actes massius amb aforament que en alguns casos arribà a 15.000 persones); 4 meses de diàleg i controvèrsia introduïdes com a espais de discussió de temàtiques controvertides, com la relació entre partits i moviments o l'anàlisi de la conjuntura econòmica; 21 testimonis, de contingut similar a les dues edicions precedents; i uns 1300 seminaris i tallers organitzats per les organitzacions participants.

Un estudi realitzat pel comitè organitzador ens proporciona dades sobre el perfil dels participants del Fòrum¹⁵⁵. Segons l'enquesta un 51% dels delegats de la tercera edició eren dones i un 49% homes. El 85'9% eren brasilenys, i dels estrangers un 39'7% eren llatinoamericans. Més en concret, un 13'1% dels estrangers era argentí, un 9'5% d'Uruguay, un 8'7% de Xile, un 8'4% de Paraguai, un 7'2% de França, un 6'6% dels EUA, i el 46'3% d'altres països. Malgrat la creixent internacionalització del procés el predomini dels països llatinoamericans i d'alguns països europeus, sense despreciar la participació nord-americana, és clar. Pel què fa a l'opció sexual, el 87'8% dels enquestats era heterosexual, un 6'1% homosexual o bisexual, i el 6'1% no respon. Segons nivell d'estudis, un 27'5% eren llicenciats i el 9'5% doctorats. En termes d'edat, el 37'7% dels participants tenia edats compreses entre 14 i 24 anys, el 25% entre 25 i 34, el 19'9% entre 35 i 44, el 12'6% entre 45 i 54 i el 4'9% més de 55 anys. El pes de les franges d'edat més joves queda patent, fet que entra en consonància amb les anàlisis del capítol primer pel què fa a l'emergència d'una nova generació militant lligada al moviment "antiglobalització". Per perfil sociolaboral, un 62'3% era treballador, un 28'9% estudiant, un 4'5% aturat i un 4'3% s'ubicaria en altres categories. Dels treballadors, un 43'4% ho feia en el sector privat incloent les ONGs, un 36% al sector públic, un 17'3% era autònom, i un 3'3% empresari. Per branques d'activitat, un 12'9% pertanyia al comerç, un 79'5% als serveis, un 4'3% a la indústria, i un 3'3% a la agricultura. Aquestes dades sobre perfil sociolaboral i econòmic, estan també en consonància amb l'anàlisi del moviment "antiglobalització" realitzat al capítol primer, on s'indica el poc pes dels treballadors industrials, i el predomini de sectors lligats a les classes mitjanes o al sector públic. Pel què fa a la militància, un 64'9% dels participants era membre d'una organització o participava en algun moviment social. Un 35% dels enquestats era membre d'un partit polític, un 62% no ho era, i un 3% no contestà. Finalment, en termes ideològics, un 63% dels enquestats es definia com d'esquerra, un 6% com d'extrema esquerra, un 15% com de centre-esquerra, i la resta es definia d'altres formes o no contestà, mostrant l'existència de diferents pols pel què fa a l'orientació ideològica.

En aquesta tercera edició, els moviments socials buscaren donar un pas més en la seva coordinació internacional, anant més enllà de l'elaboració d'una agenda comú i avançar cap a formes d'articulació més estables, amb la creació d'una Xarxa Mundial de Moviments Socials i

¹⁵⁵ *Pesquisa sobre perfil de Participantes do FSM 2003*, publicada a Fòrum Social Mundial 2003 Volum III (2003). Les dades tècniques de l'enquesta, molt complerta, estan detallades en aquest volum.

un Secretariat de coordinació de la mateixa format per les organitzacions brasilenyes implicades en el procés, en particular la CUT i el MST.

Pel què fa a qüestions que generaren discussió, potser la més important té a veure amb l'anomenat excessiu gigantisme del Fòrum, degut a la seva massificació, amb més de 100.000 participants i algunes activitats amb 15.000 persones de públic, i a l'excessiu protagonisme que tingueren algunes grans activitats. De fet, la massificació fou una conseqüència del propi èxit i de la capacitat d'atracció. Fins i tot es pot considerar, com ho fa Cannavó (2003), que era en certa forma una expressió del propi estat del moviment "antiglobalització" en un període on aquest necessitava afirmar un espai públic propi i un discurs alternatiu al dominant. Aquesta massificació, comportà que unes poques grans activitats acaparesin el protagonisme i l'atenció del públic i dels mitjans de comunicació, restant visibilitat a un ampli ventall d'activitats menors, però que en realitat constitueixen el millor exemple de la vitalitat del Fòrum. Autors com Klein (2003) afirmaren que aquesta tercera edició es podia resumir amb el terme "gran" i com un Fòrum dominat per les grans personalitats i, tot i que al meu entendre l'anàlisi de Klein és excessivament simplista, expressa un problema real. Per acabar, una segona qüestió controvertida fou de nou la presència de dirigents polítics importants, com és el cas de Lula, ja president del país, que participà en un gran acte públic inclòs al programa, o del president veneçolà Chavez que s'autoinvità al Fòrum realitzant una multitudinària roda de premsa. L'acte de Lula fou particularment polèmic degut a la seva decisió d'anar cap al Fòrum de Davos just després de la seva presència a Porto Alegre.

El quart Fòrum Social Mundial

La quarta edició del Fòrum del 16 al 21 de gener del 2004 tingué com a novetat la seva localització a Mumbai, Índia. El Fòrum de Mumbai fou un èxit important des de diferents punts de vista. En termes quantitius, es continuà amb la progressió numèrica de participants, entorn de 150.000 persones, dels quals 75.000 registrats com a delegats, representant a 1.653 organitzacions de 117 països. La majoria de participants fou de la pròpia Índia, i hi hagueren també importants delegacions de països asiàtics, tot i que no es disposen de xifres exactes. Mumbai comportà una forta asiaticació del procés, i la inserció dels moviments del continent en la dinàmica del Fòrum.

L'elecció de Mumbai dins l'Índia representà també un contrast significatiu amb Porto Alegre. La ciutat és la capital econòmica del país, i la que millor representa l'impacte de la globalització neoliberal. Antic nucli industrial (sobretot indústria tèxtil, química, farmacèutica, electrònica i metal·lúrgia) i bastió del moviment obrer fins a començaments dels vuitanta, en les últimes dues dècades Mumbai sofrí un fort procés de desindustrialització i de terciarització de l'economia, avui centrada en els serveis i les finances (el 90% de les transaccions bancàries del país es fan a la ciutat i el 80% dels fons de pensions privats invertits en el país ho són a Mumbai (Kahlon, 2004). La ciutat alberga també el major complex industrial cinematogràfic del món, Bollywood, i és avui una gran aglomeració urbana amb molt fortes desigualtats socials: un 40% dels seus 17 milions d'habitants viuen en àrees molt degradades altament concentrades geogràficament. Gran part de la població viu en l'economia informal i la ciutat pateix una forta contaminació ambiental i atmosfèrica (Vanaik, 2004). En termes polítics, des de 1985 la ciutat està governada pel partit regional Shiv Sena, molt conservador, i el govern de l'Estat de Maharashtra del qual Mumbai és la capital està format per una coalició entre aquest partit i el Bharatiya Janata Party (BJP), formació de la dreta hinduista i que governava el conjunt del país a l'època en què es celebrà el Fòrum. Els moviments populars i progressistes són febles a la ciutat de Mumbai i aquest fet, paradoxalment, estimulà la seva elecció com a seu del Fòrum per part dels organitzadors indis, ja que era un terreny en el qual cap de les organitzacions promotores tenia hegemonia.

La preparació del Fòrum generà una àmplia dinàmica unitària i de confluències fins llavors desconeguda en el país entre una gran varietat d'organitzacions. Aquesta dinàmica havia començat ja prèviament amb la celebració del primer Fòrum Social Asiàtic a Hyderabad on participaren 22.000 persones, la majoria de la pròpia Índia, i 1.200 de la resta d'Àsia i alguns d'Europa. Hyderabad sentà les bases a partir de les quals es pogué fer el salt per organitzar un esdeveniment major com el Fòrum Social Mundial de Mumbai. Formalment, l'estructura preparatòria del Fòrum com explicà **PK. Murthy** membre de l'organització del Fòrum i del sindicat *All India Federation of Trade Unions* (AIFTU) a l'**entrevista** realitzada, estigué organitzada a través d'un Consell General indi format per 150 entitats del qual se'n derivà un Comitè de Treball Indi (CTI), amb 85 organitzacions que s'implicaren a fons en l'organització, i un Comitè d'Organització Indi (COI), l'òrgan en el qual s'executaven les decisions, format per 40 membres. Dins del COI les forces que jugaren un paper més significatiu foren: diverses organitzacions sindicals d'esquerra (que analitzaré més endavant); organitzacions polítiques progressistes a través de les organitzacions populars afins, ja que formalment els partits no

participen en la preparació del Fòrum¹⁵⁶; organitzacions representants de les castes més desfavorides, com els *dalits* (els Intocables en el sistema de castes indi); moviments socials contraris a projectes de desenvolupament com el *Narmada Bachao Andolan* (NBA, *Save the Narmada Movement*) al qual em referiré més endavant; i algunes ONGs.

La unitat generada entorn de la preparació del Fòrum tingué una amplitud sense precedents, convertint-se en el major èxit del procés, ja que un dels objectius dels promotors era estimular una convergència ampla que permetés el desenvolupament d'un bloc popular contra la dreta governant, amb la formació d'una aliança de llarga durada entre diferents organitzacions socials, sindicats, moviments, ONGs i partits d'esquerra (Vanaik, 2004). Tradicionalment, com explica Rousset (2004) la dinàmica de les organitzacions i moviments socials índies s'ha caracteritzat en el passat recent per una forta fragmentació i divisió. Existia una tradició d'unitat entre diverses organitzacions del mateix tipus (entre sindicats, entre moviments camperols...) però no entre organitzacions de diferent naturalesa. En particular, es donava una important divisió entre les ONGs i els moviments socials amb base de masses, i entre aquests darrers, una divisió entre els vinculats a partits polítics i els que no ho estan¹⁵⁷. El Fòrum de Mumbai permeté generar experiències de treball comú entre tipus d'organitzacions molt diferents i poc habituades a fer-ho i permeté també, com assenyalen Mathew i Shetty (2003), fomentar el diàleg intersectorial entre organitzacions que representen diferents sectors socials de la societat índia. Tot i l'àmplia unitat aconseguida però, alguns sectors minoritaris rebutjaren participar-hi, impulsant iniciatives paral·leles. La primera fou l'anomenada Mumbai Resistance, impulsada per una part de l'esquerra extraparlamentària d'inspiració maoista i algunes organitzacions camperoles, aplegant a un total d'unes vint organitzacions que consideraren el Fòrum un instrument dominat per les ONGs i al servei de l'imperialisme. El segon aconteixement fou l'anomenat Segon Encontre

¹⁵⁶ Entre les formacions implicades al Fòrum, destaquen: el Partit Comunista Indi i el Partit Comunista Indi Marxista (escissió del primer el 1964 i avui la principal força comunista del país), ambdós amb responsabilitats governamentals a Bengala Occidental i regularment, tot i que no en el moment del Fòrum, a Kerala; i algunes formacions maoistes extra-parlamentàries com el Partit Comunista Indi-Marxista Leninista i el Partit Comunista Indi-Marxista Leninista-Alliberament.

¹⁵⁷ Els moviments socials de masses consideren que les ONGs són petites agències de cooperació desprovistes de base social real i que degut al seu finançament i suport exterior adquireixen una projecció pública sobredimensionada. Els moviments de masses es divideixen a l'Índia en: les anomenades "organitzacions de masses tradicionals", que inclouen organitzacions diverses (sindicats, organitzacions camperoles, de dones...) lligades a partits polítics d'esquerra, i els anomenats simplement "moviments socials", "nous moviments socials" o "moviments populars" que fan referència a organitzacions també molt diverses però no lligades a cap partit polític i que sovint han revindicat una certa tradició gandhiana.

Popular, impulsat per un petit nucli d'organitzacions de pescadors i camperols que rebutjaren participar al Fòrum degut a la presència de partits polítics.

Pel què fa a la composició del Fòrum, aquest presentà importants novetats respecte Porto Alegre. El perfil socioeconòmic del gruix dels participants es caracteritzà per un fort pes de sectors d'origen popular, representants dels segments més desfavorits de la societat índia. Les organitzacions vinculades als *dalits* (de la casta dels Intocables en el sistema de castes indi), o dels *adivasis* (les poblacions tribals originàries expulsades històricament de les seves terres), tingueren, per exemple, una gran presència. Molts d'aquests sectors socials han estat particularment afectats per les polítiques neoliberals a l'Índia que han comportat la reducció dels programes d'assistència social cap als pobres. Tot i que no existeixen estudis com el realitzat en la tercera edició del Fòrum, els autors que han analitzat la quarta edició, com Rousset (2004), Vanaik (2004) o Correa (2004), coincideixen a subratllar el seu caràcter més popular pel què fa a la seva composició social. Aquesta major presència de sectors desfavorits no implicà però una forta presència de la classe treballadora organitzada, tot i que el sindicalisme indi tingué pes important en aquest quart Fòrum.

Junt amb aquest perfil més popular, el Fòrum de Mumbai tingué també un perfil militant força destacat, amb una centralitat significativa de les campanyes i lluites socials més rellevant al país en els darrers anys, com els moviments oposats a la construcció de grans infraestructures, dels quals destaca el ja mencionat *Narmada Bachao Andolan* (NBA, *Save the Narmada Movement*) que agrupa a organitzacions dels diferents pobles afectats pel Projecte de Desenvolupament del Vall del Nàrmada, un mega projecte que pretén construir un seguit de grans preses al llarg de la vall del riu¹⁵⁸. Al Fòrum també tingueren una important visibilitat altres moviments com ara el *Coca Cola Virudha Janakeeya Samara Samithi* (*Anti Coca Cola Peoples Struggle Committee*), nascut l'abril del 2002 a la regió de Plachimada a l'Estat de Kerala contra la planta de la multinacional nord-americana instal·lada el 1998, l'activitat de la qual amenaça les reserves d'aigua locals i la potabilitat de la mateixa.

Les temàtiques dominants al Fòrum foren sensiblement diferents a les de les tres edicions anteriors a Porto Alegre. A les habituals, s'hi afegiren algunes temàtiques específiques de la

¹⁵⁸ Palit (2004) ofereix una anàlisi completa del NBA. Un dels elements més importants a destacar de la trajectòria del NBA és la seva victòria el 1993 en aconseguir que el BM retirés el seu suport financer a la construcció de la presa de Sardar Sarovar inclosa dins del Projecte de Desenvolupament del Vall Nàrmada, després d'una intensa campanya de mobilitzacions locals i internacionals.

realitat Índia o particularment agudes en aquest país, com la lluita contra la pobresa extrema, el treball infantil, la violència religiosa i les discriminacions del sistema de castes. En concret, el programa estigué compostat per 48 grans conferències i uns 1200 seminaris i tallers, dividits en cinc eixos temàtics: globalització imperialista; patriarcat; militarització; sectarisme i fonamentalisme; i discriminació de casta o racisme. De les 48 conferències, només 13 foren organitzades directament pel comitè organitzador indi i el CI, mentre que la resta foren organitzades per les associacions participants.

Finalment, al Fòrum de Mumbai, com en les edicions anteriors es realitzaren també assemblees diàries de moviments socials que es centraren en realitzar un balanç de la cimera de l'OMC a Cancun el setembre del 2003, un balanç del funcionament de la Xarxa de Moviments Socials des de la seva creació el gener del 2003 a Porto Alegre, i en l'elaboració d'una declaració final amb els objectius més rellevants de l'any. Degut a l'equívoc que el terme "moviment social" genera a l'Índia (veure nota 157), l'assemblea de moviments fou rebatejada assemblea de militants i activistes. La part més feble de les reunions de coordinació dels moviments socials fou la dèbil presència de moviments indis degut a un doble motiu: la seva encara feble inserció en la dinàmica internacional de la Xarxa de Moviments Socials i al fet que les càrregues logístiques del Fòrum els impedí dedicar temps a la participació en les discussions internacionals.

Globalment, l'experiència de Mumbai pot considerar-se com a molt positiva ja que contribuí a donar un nou impuls i dinamisme al procés, després de tres edicions successives a Porto Alegre, evitant el risc d'una possible sensació de repetició i rutinització, i portant al sí del Fòrum Social debats propis de la realitat Índia i asiàtica.

El cinquè Fòrum Social Mundial

La cinquena edició del Fòrum es celebrà del 26 al 31 de gener de 2005 de nou a Porto Alegre, i comptà amb una participació de 155.000 persones, de les quals 35.000 al campament de la joventut, amb un total de 7.000 organitzacions representades. Una característica peculiar d'aquesta cinquena edició és que fou un Fòrum molt regionalitzat, amb molt pes de les temàtiques polítiques i socials llatinoamericanes (Egiguren, Garí, Romero, 2005). Aquest pes té a veure amb l'auge de les resistències a la globalització en aquest continent i a la proliferació d'experiències de resistència socials, en un context de radicalització i repolilització, com

recorden Rousset i Sabado (2005), d'amplis sectors militants en aquest continent. En termes quantitativs hi hagué menys presència de delegats europeus respecte a la darrera edició realitzada a Porto Alegre el 2003. Aquest fet és explicat per Egireun, Garí i Romero (2005) per l'existència d'una caiguda de l'interès per part de les organitzacions i moviments europeus que pot deure's a varis factors: l'efecte d'algunes derrotes en lluites socials recents en països com Alemanya, Itàlia o França, i la falta d'organitzacions que puguin seguir el procés del Fòrum quotidianament. També és fruit, al meu entendre, a que després de cinc edicions del Fòrum, l'efecte novetat s'ha esvaït parcialment.

El Fòrum comptà aquesta vegada amb importants innovacions en el terreny del programa, l'organització i la seva preparació. Els canvis buscaren augmentar la horitzontalitat del procés, fomentar la participació i introduir criteris i principis d'autogestió. Com assenyala Rousset (2005) el Fòrum s'obrí en diversos sentits: físic, canviant la seva localització habitual a la Universitat Catòlica i desplegant-se al voltant del llac que travessa la ciutat; generacional, donant més importància al camp de la joventut; organitzatiu, afavorint l'auto-organització de les activitats; i també assumint criteris de sostenibilitat i de coherència entre discurs i pràctica en la construcció de recintes, subministre de menjar, recollida dels residus, etc., per tal d'adequar el màxim possible l'organització i funcionament del Fòrum als valors i principis que el regeixen, i intentant, en certa forma, que aquest prefigurés alguns aspectes de "l'altre món possible" que el Fòrum defensa.

Un primer canvi introduït fou el procés de preparació del contingut i el programa del Fòrum. Aquest es feu a través d'una nova metodologia per la qual el CI feu més un paper de facilitador (en la terminologia del propi CI) i dinamitzador i no un paper director en l'elaboració del programa i els continguts. La nova metodologia pretenia fomentar un procés de preparació més horitzontal i participatiu, i en general, existeix un ampli consens en considerar que les innovacions metodològiques foren positives. Com explica Wainwright (2005), amb aquest criteri s'establí primer un procés de consulta a les organitzacions que havien participat en les edicions anteriors perquè proposessin fins a tres temes. Després, la comissió de contingut i metodologia del CI decidí dividir tots els temes proposats en 11 grans àrees temàtiques, i s'obrí un període d'inscripció de propostes d'activitats. Un cop registrades aquestes propostes s'obrí un procés que pretenia afavorir l'articulació entre les diferents organitzacions que havien proposat temàtiques similars amb l'objectiu que coordinessin la

seva activitat, mitjançant diverses vies, des de la fusió d'activitats proposades fins a la seva seqüenciació per evitar solapaments horaris.

D'aquest canvi metodològic se'n derivà un canvi en el format del programa del Fòrum. Aquest ja no es dividia entre activitats (conferències, plenaris i testimonis) organitzades pel CI i activitats organitzades per les diferents entitats participants (seminaris i tallers), sinó que totes les activitats, ordenades en 11 eixos temàtics, estaven organitzades per les entitats participants. Utilitzant el llenguatge del propi Fòrum, s'eliminà l'anterior distinció entre el programa oficial i les activitats auto-organitzades. Pel què fa a les activitats dels moviments socials, s'aprovà de nou una declaració general on s'assenyalaven les principals cites internacionals contra la globalització neoliberal durant el 2005, com ara la cimera del G-8 a Escòcia del 2 al 8 de juliol, o l'Encontre Ministerial de l'OMC a Hong Kong el desembre.

Com en edicions anteriors, el cinquè Fòrum Social Mundial presentà alguns aspectes poc reeixits, límits i contradiccions. Un problema fou que amb la nova estructura programàtica i organitzativa es produí una certa sensació de dispersió i de fragmentació de les activitats, i en certa forma, de sectorialització del Fòrum, amb la pèrdua de llocs comuns generals d'articulació global de les propostes i debats. Una segona qüestió ens remet de nou al paper dels dirigents polítics en el marc del Fòrum, que en aquest cas acapararen l'atenció central de l'esdeveniment, ja que els actes públics respectius de Lula i Hugo Chávez s'emportaren el protagonisme principal, produint-se al mateix temps una contraposició simbòlica i visible entre ambdós mandataris que arribaren a Porto Alegre amb dos discursos ben diferenciats: el primer defensant la necessitat de crear vincles entre Porto Alegre i Davos, i el segon adoptant una retòrica anticapitalista.

Les cinc edicions del Fòrum Social Mundial analitzades mostren que aquest s'ha convertit en un procés consolidat i en el principal aconteixement internacional, en termes de magnitud i capacitat d'atracció, de referència per al conjunt d'organitzacions crítiques amb la globalització neoliberal. Més endavant analitzaré els principals debats i controvèrsies, respecte els objectius i el futur del Fòrum, que han aparegut des de la seva creació.

3.2.2. El procés de regionalització i internacionalització del Fòrum Social Mundial (2002-2005)

A la tercera reunió del CI celebrada els dies 28 i 29 de gener del 2002 es decidí impulsar la realització de Fòrums Socials d'àmbit regional continental i de tipus temàtic per tal d'afavorir la internacionalització del procés, el seu arrelament social, i com a complement de la celebració d'un Fòrum Social Mundial centralitzat. L'objectiu era acostar el Fòrum Social a realitats socials més concretes, arribar a zones del planeta on fins llavors la dinàmica dels Fòrums Socials estava poc implantada, i inserir el procés dels Fòrums Socials en els temes d'actualitat política més candents de l'escena mundial. Des de llavors hi ha hagut una proliferació de Fòrums Socials de tipus continental, nacional, regional i temàtic, d'impacte i èxit variable,¹⁵⁹ el seguiment dels quals és difícil d'abarcabar. Com assenyala Correa (2004) els processos regionals-continentals són desiguals, i estan sostinguts a partir d'un nucli de països centrals on el moviment és més sòlid. L'autor assenyala que els processos regionals tenen un abast semi-continental en termes geogràfics, amb una identitat regional-continental molt desigual en funció de cada cas. Així, si en el cas d'Europa occidental o d'Amèrica Llatina, hi ha una certa identitat regional, en el cas asiàtic aquest fet no és tan clar i el continent es divideix en sub-regions i sub-continents amb identitats força específiques. Apart dels processos regionals o temàtics en molts països s'han realitzat Fòrums Socials nacionals, i en moltes ciutats s'han realitzat Fòrums Socials locals, o s'han creat plataformes amb el nom de Fòrum Social que actuen de paraigües i coordinadora entre organitzacions locals.

Aquesta dinàmica de proliferació de Fòrums Socials regionals, nacionals, locals i temàtics, i de plataformes amb el nom de Fòrum Social començà abans de la decisió formal presa pel CI el gener de 2002 de llançar aquest procés de regionalització. Així, ja abans del gener del 2002, tingueren lloc iniciatives com el I Fòrum Social Africà a Bamako (Mali), la creació del Genoa Social Forum a començaments del 2001 que fou el marc unitari que reuní a organitzacions italianes per preparar les mobilitzacions contra el G-8 a Gènova el juliol d'aquell any, o la creació del Durban Social Forum a Sud-Àfrica com a paraigües que reuní diferents moviments socials en ocasió de les mobilitzacions durant la World Conference Against Racism (WCAR) que l'ONU celebrà en aquesta ciutat. A continuació senyalaré els principals aconteixements

¹⁵⁹ Per una sintètica descripció dels principals Fòrums temàtics i regionals fins l'any 2004 es pot consultar Echart, López, Orozco (2005). També a la web del Fòrum Social Mundial és possible consultar el llistat complet de tots els Fòrums temàtics, regionals i locals realitzats (www.forumsocialmundial.org.br/dinamic)

celebrats en el marc del procés de regionalització del Fòrum, realitzant un breu balanç dels més importants. En fer-ho no adoptaré un enfoc cronològic sinó que agruparé els esdeveniments per blocs:

- 1) el Fòrum Social Europeu
- 2) el Fòrum Social al continent asiàtic
- 3) el Fòrum Social a Amèrica Llatina
- 4) el Fòrum Social a Àfrica
- 5) els Fòrums Socials temàtics

El Fòrum Social Europeu

Des de la primera edició del Fòrum Social Mundial, el pes de les organitzacions de determinats països europeus fou molt important, en particular de França i Itàlia. El llançament del Fòrum Social europeu l'any 2002 permeté arrelar i consolidar el procés dels Fòrums al continent i, de tots els processos regionals, l'europeu és el que ha tingut major impacte. La realització de tres edicions del Fòrum Social Europeu a Florència, el novembre del 2002, a Paris el desembre del 2003 i Londres a l'octubre del 2004 i a Atenes el maig del 2006 han permès la consolidació d'un espai europeu de coordinació de moviments socials crítics amb la globalització neoliberal. Com he analitzat al capítol segon, l'existència de la UE i del projecte d'integració ha forçat als moviments i organitzacions del continent que tenen un enfoc crític amb el mateix a organitzar les seves activitats a escala continental, buscant la coordinació transfronterera de les seves activitats. El Fòrum Social Europeu s'ha convertit en un punt de trobada i una referència ineludible a escala continental per als moviments i organitzacions crítiques amb les polítiques neoliberals. Tot i que el balanç de les tres edicions del Fòrum Social Europeu és variable¹⁶⁰, en general hi ha hagut una participació creixent de delegacions de tot el continent, incloses dels països de l'Est i dels escandinaus, tot i que sovint amb delegacions reduïdes i desconnectades de les dinàmiques de coordinació a escala europea.

Una de les particularitats importants del procés europeu és que en aquest hi ha hagut un pes més important dels sectors que en el capítol primer he anomenat més radicals o militants en

¹⁶⁰ Per a un balanç de Florència es pot consultar: Romero (2002), Antentas (2002) o Cannavó (2002), per un balanç de Paris es poden consultar les contribucions al dossier monogràfic del nº 72 de la revista *Viento Sur* (2004) i per un balanç de Londres es pot consultar a: Antentas i Egireun (2004) i Wainwright (2004).

el marc del moviment "antiglobalització", que no pas en el procés general del Fòrum Social Mundial. En la terminologia interna dels participants en el procés, això s'ha expressat amb la idea que els moviments socials tenen un protagonisme central en el Fòrum Social Europeu, en detriment d'altres organitzacions com les ONGs, grups d'investigació i altres menys orientades a la mobilització. En termes organitzatius el Fòrum Social Europeu s'ha organitzat a través d'una Assemblea Europea de Preparació que es reuneix de forma itinerant cada tres mesos aproximadament, oberta a qualsevol persona o organització i sense una composició formal com el CI del Fòrum Social Mundial. El Fòrum Social Europeu s'ha convertit en aquests tres anys de vida en un espai de trobada, elaboració i preparació de campanyes d'un ampli nombre d'organitzacions. En el seu marc, s'han gestat iniciatives com la del 15 de Febrer del 2003 contra la guerra d'Irak i manifestacions com la del 19 de març del 2005 a Brusel·les en protesta per les polítiques neoliberals de la UE. També s'han gestat iniciatives sectorials d'impacte menor, amb la posada en marxa de xarxes europees en defensa de la sanitat pública, de l'ensenyament públic o dels drets dels immigrants, la majoria d'elles encara en un estadi embrionari, amb pocs països implicats i amb una capacitat d'acció baixa, però que constitueixen passos endavant cap a una major europeïtzació dels moviments socials.

Finalment, al marge del Fòrum Social Europeu, cal mencionar la iniciativa del Fòrum Social Mediterrani celebrat el 16-19 de juny de 2005 a Barcelona, que implicà a països de la ribera del Mediterrani. El Fòrum, tal i com vaig poder analitzar-lo mitjançant l'observació participant, fou una iniciativa relativament modesta, amb unes 5000 persones. Però tingué el mèrit de reunir per primer cop organitzacions de països amb situacions polítiques i socials molt diferenciades, comptà amb uns 500 delegats dels països no europeus, i permeté establir un primer marc d'encontre per discutir alguns dels reptes de la regió, com ara l'establiment d'una àrea de lliure-comerç, la immigració, o la situació de la dona.

El Fòrum Social Mundial a Amèrica Llatina

El Fòrum Social Mundial tingué des del començament un arrelament significatiu en el continent llatinoamericà, degut fonamentalment a la seva localització a Brasil. Més enllà dels propis brasilenys, al Fòrum hi participaren importants delegacions de països llatinoamericans com Argentina o Uruguay i la major part d'organitzacions i moviments del continent significatius tingueren un pes important, amb l'excepció del zapatisme mexicà que sempre ha romangut absent del procés en no convertir-lo en prioritari en la seva activitat. Algunes

temàtiques continentals com per exemple l'oposició a l'ALCA han jugat un rol protagonista en el programa i activitats del Fòrum.

Més enllà del pes llatinoamericà en el Fòrum Social Mundial en el marc del procés de regionalització s'impulsà la creació d'un Fòrum Social Llatinoamericà, amb l'objectiu de propiciar un espai d'encontre estrictament continental que aplegués als moviments més significatius de la regió. Amb aquest objectiu es convocà el primer *Foro Social de las Américas* el 25 i 30 juliol de 2004 a Quito (Ecuador). La convergència dels moviments llatinoamericans a escala continental ha anat lligada, a la campanya contra l'ALCA, impulsada sobretot a partir de l'Aliança Social Continental que agrupa a organitzacions significatives del continent com he analitzat ja al capítol segon, i que es llançà públicament al segon Fòrum Social Mundial. El següent pas en aquesta dinàmica continental fou la realització del Fòrum Social Mundial de Caracas, que queda ja fora de la meua anàlisi, com a part del Fòrum policèntric (Bamako, Karachi, Caracas) del 2006, que també va fer les funcions de segon Fòrum Social de les Amèriques.

En paral·lel al treball a escala continental, hi han hagut altres iniciatives a una escala menor lligades amb el Fòrum Social que han pretès arrelar-lo a realitats específiques. Aquest és el cas, per exemple, del Fòrum Social Pan-Amazònic que pretén mobilitzar les organitzacions de la regió amazònica. La primera edició es realitzà a Belém do Pará (al Brasil a l'Amazònia) el 25-27 gener de 2002, la segona el 16-19 gener de 2003 a la mateixa localitat, amb 7.000 participants, la tercera a Ciudad Guayana (Venezuela) del 4 al 8 de febrer del 2004, i la quarta el 18-22 de gener de 2005 a Manaus (a l'Amazònia brasilenya). També cal assenyalar iniciatives com el Fòrum Social de la Triple Frontera celebrat a Puerto Iguazú (Argentina) i Foz de Iguazú (Brasil) el 7-10 octubre de 2004.

Finalment, cal remarcar que més enllà de l'Amèrica Llatina, el procés dels Fòrums Socials està menys arrelat a la resta del continent Americà. Així a l'Amèrica del Nord no s'ha produït encara cap iniciativa de tipus regional, així com tampoc hi ha hagut cap experiència de Fòrums Socials d'àmbit nacionals als Estats Units o al Canadà, tot i que existeixen experiències de Fòrums locals a ciutats com Boston o Xicago.

El Fòrum Social a l'Àsia

Al continent asiàtic la dinàmica del Fòrum Social Mundial començà més lentament. A les tres primeres edicions del Fòrum a Porto Alegre, les delegacions dels països asiàtics foren reduïdes i jugaren un paper secundari. L'única organització asiàtica que des del començament jugà un paper important és el *think tank Focus on the Global South* amb base a Tailàndia i dirigit per Walden Bello, un dels pensadors de referència del moviment "antiglobalització" i que s'ubicaria, seguint la tipologia realitzada al capítol primer, al pol radical del moviment. Si bé la funció de *Focus* fou important, no deixa de ser un centre d'investigació i no una organització amb una base social forta i representativa.

El procés a l'Àsia començà veritablement amb la realització del Fòrum Social Asiàtic, a Hyderabad (Índia) el 2-7 gener de 2003, amb uns 20.000 participants, la major part dels quals foren de la pròpia Índia, tot i que hi assistiren uns 840 delegats estrangers, la majoria dels països veïns. Aquest Fòrum serví per integrar un nombre significatiu d'organitzacions a la dinàmica internacional del Fòrum, i reforçà les convergències dins de la pròpia Índia, sentant les bases per la posterior realització del Fòrum Social Mundial de Mumbai el gener de 2004, que serví per donar l'impuls definitiu, tal i com m'explicà **PK Murthy** de l'AIFTU en l'**entrevista** realitzada. Després de Mumbai el procés del Fòrum s'ha consolidat al continent, amb una creixent dinàmica de treball entre organitzacions asiàtiques de diferents països, fins llavors poc connectades entre sí. La realització del Fòrum Social Mundial a Karachi l'abril del 2006 com a part del Fòrum Social Mundial policèntric (Caracas, Bamako, Karachi) representa un pas més en la consolidació d'aquesta dinàmica de treball al continent.

El Fòrum Social Mundial a Àfrica

El pes del món africà en la dinàmica del Fòrum Social Mundial ha estat molt reduït des del començament, amb la presència de delegacions molt petites a cadascuna de les seves cinc edicions. Tot i que des del 2002 s'han realitzat diverses iniciatives lligades al Fòrum Social Mundial a l'Àfrica, aquestes han tingut fortes limitacions pel què fa a la seva magnitud i espectre d'organitzacions i de països representats. En general, a l'Àfrica el procés Fòrum Social Mundial ha estat impulsat i hegemonitzat des del començament per grans ONGs, en particular del Senegal i lligades a les agències de cooperació del món francòfon, i que seguint la tipologia del capítol tercer s'inclourien dins el pol moderat del moviment. Els pes dels

moviments populars ha estat molt reduït. En alguns casos s'ha produït un cert fenomen de proliferació de "Fòrums Socials" nacionals i locals impulsats des de dalt, amb poca connexió amb moviments reals, degut a la voluntat d'algunes ONGs d'apropiar-se del nom i de la "franquícia" "Fòrum Social", tal i com m'explicà **Brian Ashley**, de *l'Alternative Information and Development Center* (AIDC) de Sudàfrica, en l'**entrevista** realitzada. Amb aquest rerefons, les principals iniciatives a l'Àfrica han estat la realització del I Fòrum Social Africà, Bamako (Mali) el 4-9 gener del 2002, abans de la decisió de regionalitzar el procés, impulsat sobretot per l'ONG *Environnement et Développement du Tiers-Monde* (ENDA) i amb un format reduït, d'uns 250 participants. Un any després es realitzà el II Fòrum social africà a Addis Abeba (Etiopia).

L'arrelament del procés del Fòrum Social mundial a l'Àfrica encara està per fer-se, i en part aquest és el repte que es volgué aconseguir amb la realització el gener del 2006 del Fòrum Social de Bamako (Mali), com a part del triple Fòrum Social Mundial Policèntric del 2006 (Caracas, Karachi i Bamako), i la realització del Fòrum Social Mundial centralitzat a Nairobi el 2007. Ambdós aconteixements queden fora de la meva anàlisi que acaba el 2005.

Els Fòrums Socials Temàtics

Finalment, pel què fa a les iniciatives temàtiques, cal mencionar-ne especialment dues de rellevants: el Fòrum Social Mundial Argentí i el Fòrum Social Mundial de Palestina. Ambdós es definiren com a temàtics perquè el seu objectiu era tractar de forma específica la crisi del model econòmic neoliberal i la crítica de la guerra i l'imperialisme, en dos països que eren emblemàtics en cadascun d'aquests dos temes respectivament.

El Fòrum Social Mundial Argentí, celebrat del 22 al 25 d'agost de 2002 i que reuní a unes 10.000 persones. El Fòrum argentí, en el qual vaig tenir ocasió de participar i realitzar una tasca d'observació participant, es realitzà sis mesos després de la sortida del govern de De la Rúa, enmig d'una forta crisi política, econòmica i social i de l'emergència d'importants moviments populars contestataris, analitzats al capítol quart. L'objectiu del Fòrum era doble: d'una banda insertar la crisi del model argentí i les resistències al neoliberalisme a Argentina en la dinàmica del moviment "antiglobalització" i del Fòrum Social. En altres paraules, pretenia contribuir a internacionalitzar la crisi argentina i les respostes populars a la mateixa. D'altra banda, el segon objectiu era crear una dinàmica de convergència entre els diferents

moviments i organitzacions socials argentines protagonistes de la contestació contra el neoliberalisme i marcades per una forta fragmentació. El Fòrum aconseguí crear una dinàmica unitària, amb la participació d'amplis sectors, que incloïa a la principal central sindical crítica del país la *Confederación del Trabajo Argentina* (CTA), grups de *piqueteros*, assemblees de barri, ONGs, etc. Però aquesta dinàmica unitària fou temporal i no transcendí la pròpia organització del Fòrum, ja que no creà una convergència duradora.

En el Fòrum Social Mundial de Palestina, del 26-29 de desembre de 2002, hi participaren uns 500 palestins i 250 delegats de tot el món (Echart, López, Orozco, 2005). El Fòrum fou de dimensions modestes degut a la difícil situació política del país i a les traves que hi posà el govern israelià a l'entrada de participants estrangers. Al mateix temps, tot i que la seva realització fou important de cara a lligar el conflicte de Palestina amb la dinàmica del Fòrum i del moviment "antiglobalització", la preparació no estigué exempta d'importants problemes polítics. **Michael Warschawski** membre de l'*Alternative Information Center* (AIC), una de les organitzacions israelianes més compromeses amb la causa del poble palestí feu, en l'**entrevista** que li vaig realitzar el gener del 2003 en el marc del III Fòrum Social Mundial, feia una valoració força negativa d'aquest Fòrum a Palestina per dos motius: pel fet que fou dominat per determinades ONGs palestines desconnectades dels moviments populars, i pel fet que no s'invità a cap de les organitzacions israelianes pacifistes i compromeses amb el poble palestí:

"La grande majorité des organisations sociales et politiques palestiniennes même ne savaient pas qu'il y avait un Forum, ni avant ni après qu'il a été fait. C'était plutôt un séminaire a lequel ne s'est pas invité a y participer aucun personne israélienne."

Warschawski afirmà en l'**entrevista** que l'impacte del procés del FSM a Palestina a nivell de mitjans de comunicació i entre la població va ser mínim. Aquest fet, segons ells, cal ser explicat pel fet que la població Palestina viu un conflicte sagnant i quotidià que fa que la capacitat de percebre la dimensió global de les coses sigui molt baixa.

En definitiva, les iniciatives regionals i temàtiques han presentat un balanç desigual però, en el seu conjunt, han contribuït a arrelar geogràficament el Fòrum i la seva proliferació mostra l'interès que la fórmula del Fòrum Social ha despertat entre moltes organitzacions i col·lectius. Abordaré a continuació els principals debats que han sorgit en el marc del Fòrum.

3.2.3. Debats i controvèrsies en el marc del Fòrum Social Mundial

Des de la seva creació el Fòrum Social Mundial ha estat travessat per diferents debats i controvèrsies relatives a la seva naturalesa, funció i evolució. Els diferents punts de vista expressats en aquestes polèmiques per les organitzacions i persones participants del Fòrum són conseqüència de la seva composició àmplia i de la pròpia pluralitat del moviment "antiglobalització" pel què fa a la seva orientació estratègica. De les diferents controvèrsies existents analitzaré les que considero més rellevants: el debat sobre el paper dels moviments socials al Fòrum; el debat sobre el paper de les organitzacions polítiques; i les discussions sobre els canvis en el format i ritme del Fòrum de cara al seu futur.

El paper dels moviments socials en el Fòrum Social Mundial

Com ja he analitzat el Fòrum Social Mundial fou producte d'una àmplia convergència d'organitzacions de diferent naturalesa, la diversitat de les quals en termes d'objectius, funció, ideologia..., queda patent en les vuit organitzacions que formaren el primer Comitè Organitzador Brasileny. El Fòrum és per tant una aliança entre sectors diversos, alguns orientats a la mobilització, altres més orientats cap a la negociació amb les institucions, alguns amb un enfoc radical i rupturista, i altres amb un enfoc més neo-reformista o regulador (per emprar els termes que he utilitzat al capítol primer). Amb aquest teló de fons, la relació entre el Fòrum i el moviment "antiglobalització" i, més en general, les resistències a la globalització, ha aparegut des del començament com una qüestió complexa i font de tensions. D'una banda, el Fòrum aparegué com una expressió pública internacional de l'emergent moviment "antiglobalització" després de Seattle i més en general de les resistències a la globalització. De l'altra banda, una part important de les forces promotores (algunes ONGs poc orientades a la mobilització, centres d'investigació, etc.,) estan poc lligades al moviment "antiglobalització", o com a mínim no són moviments socials, ni organitzacions de moviment social (reprent la terminologia d'anàlisi que he utilitzat al capítol primer). És a dir, no són organitzacions que tinguin en la mobilització social el principal instrument d'acció. Aquesta situació ha portat, des de la primera edició a un debat sobre el lloc i el paper dels moviments socials dins del Fòrum. L'ús del concepte moviments socials, la complexitat del qual ja he analitzat al capítol primer, en el marc dels debats del Fòrum Social Mundial sol utilitzar-se com a sinònim de grups o col·lectius orientats primordialment a l'acció. Aquest debat en realitat expressa una tensió entre els sectors vinculats al Fòrum amb una orientació més militant i aquells amb una

orientació més institucionalista. Això en part es tradueix en un debat entre els partidaris d'un Fòrum orientat al debat i a la discussió i els partidaris d'un Fòrum que, més enllà del debat, serveixi per ajudar a articular campanyes i mobilitzacions.

Des de la primera edició del Fòrum les organitzacions i grups més orientats a l'acció han mantingut una coordinació pròpia. Com he explicat, la Carta de Principis del Fòrum estableix que aquest no pren posició i que ningú pot parlar en el seu nom, tot i que s'establia la llibertat per les organitzacions que hi participessin de promoure al seu sí declaracions i accions futures. Amb aquesta fórmula els sectors més orientats a l'acció, els "moviments socials" en la terminologia del Fòrum, han establert espais de coordinació i han impulsat declaracions amb l'agenda i calendari de les grans campanyes i accions. El nucli promotor d'aquesta coordinació fou: Via Campesina, el MST, la CUT, la Marxa Mundial de Dones, Jubilee South, ATTAC-França (que participà en aquest projecte sota l'impuls dels seus sectors més militants i amb l'oposició dels més institucionalistes). L'espai de coordinació dels moviments socials ha estat l'anomenada Assemblea dels Moviments Socials, un àmbit obert a tots aquells sectors interessats en la elaboració d'una agenda i calendari de mobilitzacions. En cada edició del Fòrum, l'Assemblea de Moviments Socials ha realitzat reunions diàries i una Assemblea final el darrer dia en la qual s'ha aprovat una declaració. En el tercer Fòrum es buscà donar un pas endavant en la coordinació dels moviments socials, impulsant l'anomenada Xarxa de Moviments Socials i un Secretariat de la mateixa formada per la CUT i el MST a Brasil, que pretenia ser un espai de coordinació internacional permanent i útil per a la reflexió estratègica i la gestació d'iniciatives, com afirmaren els seus promotors en la sessió constitutiva, en la qual vaig tenir ocasió de participar en el marc del treball de camp d'aquesta investigació. El projecte de la Xarxa de Moviments Socials, però, no s'ha arribat a consolidar i ha quedat reduïda a una coordinació virtual degut a que les organitzacions impulsores amb més capacitat no han pogut posar esforços reals en el projecte, sovint per necessitat de dedicar-se mes a activitats quotidianes. També hi ha hagut alguna organització promotora que es retirà del procés, com és el cas d'ATTAC-França que des de finals del 2002 adoptà un gir més institucionalista i menys orientat a la mobilització. D'altra banda, l'evolució de la dinàmica del moviment "antiglobalització" en el darrer període, com he tractat al capítol primer, s'ha caracteritzat per una major fragmentació de les lluites, fet que dificulta els intents d'establir espais de coordinació permanents. El balanç dels esforços de coordinació dels moviments socials és, per tant, contradictori. S'ha aconseguit afirmar un espai regular durant les edicions del Fòrum i extreure'n acords orientats a l'acció, però no ha estat possible consolidar marcs

de coordinació estables que, més enllà de l'elaboració d'un calendari comú, poguessin avançar en l'intercanvi d'experiències i en el debat estratègic al sí dels moviments socials.

Malgrat les seves debilitats, l'Assemblea dels Moviments Socials i la coordinació dels sectors més militants ha adquirit força importància al llarg de les cinc edicions del Fòrum analitzades. De les múltiples iniciatives sorgides han estat les gestades en el marc de l'Assemblea dels Moviments Socials les que han tingut major visibilitat i projecció pública. Igualment, en el marc del Fòrum s'aproven moltes declaracions i manifestos de diversa índole per part d'alguns dels grups que hi participen, però és la declaració dels Moviments socials la que té més visibilitat. En el marc del Fòrum s'aproven moltes iniciatives, però són les aprovades en l'agenda de la declaració dels moviments socials les que tenen major repercussió posterior. De fet, sovint les iniciatives preses en l'Assemblea dels Moviments Socials han acabat apareixent de facto com iniciatives del Fòrum Social Mundial com a tal, tot i que aquest no en prengui posicions ni realitzi iniciatives. Aquest fet ha generat tensions entre els sectors més orientats a l'acció que promouen l'Assemblea i els sectors més institucionals del Fòrum, descontents per un excessiu protagonisme dels primers. Les posicions dels sectors més institucionals queda resumida amb una contribució escrita al debat al CI formulada per Whitaker (2002) on defensava la idea que el Fòrum havia de ser només un espai i un punt de trobada, del qual no tenia que derivar-se activitats més enllà dels debats i intercanvis. Al meu entendre, aquesta posició redueix l'objectiu del Fòrum a ser un mer espai d'intercanvi d'opinions, oblidant el seus objectius inicials de ser també útil per a l'acció, tal i com estableix la pròpia Carta de Principis.

El paper dels partits i dels dirigents polítics al Fòrum Social Mundial

El paper dels partits al Fòrum ha estat objecte d'importants debats. No és objecte d'aquesta tesi analitzar de forma específica aquesta qüestió i, per tant, em limitaré a assenyalar-ne només alguns aspectes. La Carta de Principis estableix que les organitzacions polítiques i els dirigents polítics no poden participar com a tals al Fòrum. Tanmateix, la presència dels partits al Fòrum és un fet real.

La relació entre els partits i el Fòrum, ha estat una qüestió complexa i font de polèmiques des del començament que cal posar-la en relació com recorda Romero (2002) amb les dificultats d'orientar les relacions entre el terreny polític i el social. De fet, aquesta relació cal emmarcar-

la en la que mantenen els partits i el moviment "antiglobalització" en general. Com he assenyalat al capítol primer el moviment "antiglobalització" neix en un context de creixent desafecció (Putnam, Pharr i Dalton, 2000) ciutadana respecte la democràcia representativa, caracteritzada per un creixent allunyament dels canals institucionals de participació política. En definitiva, el moviment neix en un context de descrèdit dels partits, i de les diferents opcions polítiques d'esquerra, com a instruments eficaços pel canvi social. El moviment "antiglobalització" expressa una desconfiança en relació als partits polítics i a les institucions de la democràcia liberal, tot i que com assenyala Pastor (2003), això no significa que no faci política, si concebem aquesta en un sentit ampli.

La presència de partits al sí del moviment és, tanmateix, un element real. L'anàlisi del seu paper és, per altra banda, una qüestió molt important per entendre la dinàmica dels moviments socials que no sempre ha estat tingut en compte de forma pertinent per part de molts autors, com assenyala Van der Linden (2003). La forma però en que els partits polítics es relacionen amb el moviment, i amb el propi Fòrum, és variada i, de fet, es possible establir diferents models de relació (Pastor, 2003) entre partits i moviment "antiglobalització": hostilitat i desconfiança; instrumentalització electoral; instrumentalització organitzativa i corretja de transmissió; i participació lleial al moviment. Cal assenyalar que la frontera entre els quatre models no sempre és nítida, i que alguns partits han anat modificant la seva actitud vers el moviment passant d'un model a l'altre i que d'altres es podrien ubicar entre dos tipus d'activitat.

Malgrat, doncs, l'exclusió de principi dels partits polítics aquests han tingut un pes important en el desenvolupament del Fòrum Social Mundial, en general a través de vies indirectes. Molts membres de partits han participat en el Fòrum a través de la seva militància en organitzacions socials o sindicals. De fet, per exemple, molts dels militants de les organitzacions del COB del Fòrum estan vinculats a les diferents corrents del Partit dels Treballadors (PT). En el cas del Fòrum de Mumbai ja he indicat que els partits d'esquerra, en particular les dues formacions comunistes PCI i PCI (M) i diverses formacions maoistes, tingueren un pes central en la preparació del Fòrum. També varis partits o dirigents polítics han tingut una presència directa en les edicions del Fòrum, participant en diferents debats o conferències.

Al mateix temps cal recordar que formalment, junt amb el Fòrum Social Mundial, s'han realitzat dues activitats paral·leles annexes al primer però formalment independents: el Fòrum

de les autoritats locals i el Fòrum Parlamentari. Sovint la relació entre aquests dos i el Fòrum Social Mundial es presta a confusions. En alguns casos, participants a aquests dos Fòrums membres de partits governamentals, han buscat utilitzar la seva participació al Fòrum Parlamentari o al Fòrum de les autoritats locals com a una forma de donar a entendre que participen al Fòrum Social Mundial i que "van a Porto Alegre". De cara enfora les diferències entre els fòrums paral·lels i el FSM no queden sovint prou clares i això afavoreix aquesta confusió (Antentas, Egireun, Romero, 2002).

Les polèmiques entorn a la presència de dirigents polítics o a la influència de determinades organitzacions polítiques han estat constants. Darrera les polèmiques, sol haver-hi una tensió latent entre els partidaris o opositors d'una determinada força política i, de nou, una tensió latent entre els sectors més moderats i els més radicals que impulsen al Fòrum. En la meua opinió el debat sobre la presència de partits i dirigents polítics no es pot abordar en abstracte i només a partir de criteris generals, sinó que, tal i com assenyala de Sousa Santos (2005), el què es tracta és de precisar els termes en què es concreta la presència dels partits al Fòrum. Cal realitzar una distinció clau entre partits que recolzen als principis i valors del Fòrum i partits que són responsables o co-responsables de polítiques contràries als mateixos. Evidentment aquesta distinció no sempre és nítida i clara i alguns partits poden tenir un posicionament contradictori i variable en funció, per exemple, de si tenen responsabilitats governamentals o no. Però en qualsevol cas, la distinció em sembla central. En segon lloc, cal distingir entre partits que es relacionen de forma instrumental amb el moviment o que tenen finalitats de manipulació política (Romero, 2002), i partits que l'impulsen de forma honesta. Partint d'aquestes distincions és possible realitzar un debat més rigorós sobre la relació entre els partits i el Fòrum Social Mundial i sobre la presència de dirigents polítics. Des d'aquest plantejament la presència de partits polítics compromesos amb els valors del Fòrum, sempre i quan no es faci amb finalitats instrumentals, està plenament justificada. En canvi, no considero pertinent la presència de governants, a no ser que aquests realitzin clarament una política guiada pel discurs anti-neoliberal de la Carta de Principis del Fòrum.

En qualsevol cas el debat sobre la relació entre els partits polítics i el Fòrum ni pot ser obviat ni presenta una solució simple, ja que té a veure amb el debat més general de les relacions entre el polític i el social, en un context on existeix una important desconfiança de sectors dels moviments socials front als partits i a les institucions de la democràcia liberal, tot i que això no implica, com he assenyalat, que el moviment no faci política en sentit ampli del terme.

De fet, el context de crisi de representativitat dels partits polítics d'esquerra pressiona, com constata Correa (2003) perquè el Fòrum assumeixi un rol de direcció política quan en realitat és un espai de trobada i un espai en xarxa. Al mateix temps, com també ens assenyala aquest autor, el creixent èxit i poder de convocatòria ha fet augmentar l'interès de les diferents corrents polítiques progressistes i de l'esquerra pel Fòrum.

Els debats entorn la localització, el format i el ritme del Fòrum

La dinàmica de creixement del Fòrum Social Mundial i l'èxit del procés de regionalització ha portat al si del CI debats sobre el futur del Fòrum i la seva necessària evolució. Entre els diferents debats val la pena mencionar la qüestió de la localització del Fòrum, del seu format i del seu ritme. Pel què fa a la localització s'han confrontat posicions partidàries de mantenir-lo de forma permanent a Porto Alegre, representades en general per la majoria del COB, i les partidàries de convertir-lo en itinerant. La decisió de realitzar al quart Fòrum a Mumbai el 2004 significà un triomf de la segona posició, tot i que anà acompanyat de la decisió de realitzar de nou el Fòrum a Porto Alegre el 2005, a mode de fórmula de consens. La decisió de realitzar el 2006 un Fòrum policèntric, amb tres aconteixements a Caracas, Karachi i Bamako, i el 2007 un Fòrum Social Mundial centrat a Nairobi mostra el creixent consens en la necessitat de fer rotar el Fòrum pel planeta per tal d'arribar a regions fins ara poc integrades en el mateix, i evitar una sensació de repetició i rutinització.

També han existit debats sobre el ritme del Fòrum, entre els partidaris de mantenir-lo com un esdeveniment anual i els partidaris de espaiar-lo cada dos anys, intercalant un any Fòrum Social Mundial, i un any Fòrum continental regional. La idea d'espaiar-lo ha anat adquirint més consistència, degut a una creixent saturació del calendari i l'agenda. En aquest sentit es produeix una situació paradoxal: el procés dels Fòrums Socials ha estat un èxit i això explica la proliferació de Fòrums de tot tipus (regionals, temàtics...) i l'èxit de convocatòria del propi Fòrum Social Mundial. Al mateix temps, degut a aquest propi èxit es produeix el risc d'una certa rutinització i de cansament dels nuclis promotors, en especial en aquells lloc on a part del Fòrum Social mundial existeixen Fòrums regionals-continents consolidats. Existeix el risc, des d'aquest punt de vista, que un ritme excessiu absorbeixi masses energies i més que contribuir a facilitar convergències i iniciatives internacionals, resti forces i desvii les energies a la preparació del propi Fòrum. Un ritme massa absorbent pot impedir dedicar l'esforç necessari a altres activitats, mentre que un massa laxa pot desconnectar el Fòrum de les

lluites i processos reals. Al mateix temps, cal tenir present que la desigualtat del procés a escala mundial fa difícil fixar una periodicitat que s'ajusti a les necessitats del moviment en diferents països i regions. La decisió de realitzar el 2006 un Fòrum policèntric descentralitzat a Caracas, Karachi i Bamako, i realitzar de nou el 2007 un Fòrum central a Nairobi representà un compromís entre els partidaris d'una cadència anual i els partidaris de realitzar el Fòrum cada dos anys. Finalment, però, s'ha acabat imposant el criteri de realitzar el Fòrum cada dos anys i, després del Fòrum de Nairobi el 2007, el següent tindrà lloc l'any 2009.

Finalment, un últim debat important té a veure amb el format i contingut del Fòrum. Dins del CI hi ha hagut la creixent sensació que era necessari introduir canvis en el format dels debats i les discussions. Hi ha un cert consens en considerar que el pes de les grans activitats respecte les més reduïdes és excessiu; en la necessitat d'afavorir la confrontació d'idees i visions diferents; en augmentar el debat estratègic i polític entre els diferents sectors que hi participen; i, en especial, en afavorir que el Fòrum sigui útil per a l'establiment de xarxes i iniciatives internacionals i per posar en contacte a organitzacions que treballen sobre qüestions similars. Els canvis en el programa i en format en la cinquena edició del Fòrum, la darrera edició analitzada en aquesta tesi, obeeixen en gran mesura a aquestes preocupacions i suposaren una evolució al meu entendre positiva per aconseguir els objectius esmentats.

3.3. EL SINDICALISME AL FÒRUM SOCIAL

3.3.1. El sindicalisme i el Fòrum Social Mundial: panoràmica general

La relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" ha estat analitzada al capítol segon. De forma resumida he formulat la tesi que el primer, almenys de forma majoritària, manté el que es pot anomenar una distància crítica respecte el segon. Aquest plantejament general és també vàlid per la qüestió més concreta de la relació entre el sindicalisme i el Fòrum Social Mundial. La meua hipòtesi és, però, que el Fòrum Social Mundial ofereix un marc de relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" més fàcil que no pas aconteixements com contra-cimeres i mobilitzacions internacionals degut a la seva pròpia naturalesa i estructura, motiu pel qual pot jugar un certa funció de porta d'entrada del sindicalisme cal al moviment "antiglobalització", o servir com a zona de contacte més regular. De forma genèrica es pot establir que el gruix de les organitzacions sindicals internacionals i de les principals confederacions nacionals, manté una distància crítica i una implicació selectiva i parcial

respecte el Fòrum Social Mundial, situant-se amb un peu a dins i un peu a fora per definir-ho gràficament, i buscant una participació que prioritza una intervenció per dalt (presència de dirigents sindicals en els debats del Fòrum) front una intervenció per baix (mobilització d'afiliats i de quadres sindicals mitjos per participar al Fòrum). **Juan Moreno**, representant de la CES al CI del Fòrum resumí en l'**entrevista** realitzada la intervenció del sindicalisme al Fòrum amb les següents paraules:

"La mayoría del movimiento sindical está con una pata dentro y una pata fuera, nosotros no somos para decir la verdad una organización que esté tan implicada en el Foro como otras, los de la deuda...nosotros tenemos una posición mas reservada. Nosotros queremos mantener nuestra autonomía."

Aquesta intervenció es fa emmarcada en una forta emfatització de l'autonomia del sindicat. **Gianfranco Benzi**, responsable de la CGIL italiana de les relacions amb el moviment "antiglobalització", ho afirma, també en l'**entrevista** que li vaig fer, d'aquesta forma:

"Il sindacato deve mantenere la sua autonomia, (...) è importante che il movimento sappia che noi siamo un interlocutore, che noi abbiamo le nostre opinioni è importante per noi confrontarci ma è anche chiaro che siamo un sindacato, non siamo un movimento, abbiamo regole nostre, un modo nostro di stare dentro le cose (...). Quindi mantenere le distinzioni e nel contempo continuare la discussione. È una relazione dialettica."

La defensa de l'autonomia sindical és perfectament legítima i, de fet, considero que qualsevol organització o moviment social ha de formular la necessitat d'autonomia en establir una política d'aliances amb altres sectors o en participar en el moviment "antiglobalització". Tanmateix aquesta defensa no és contradictòria amb una plena implicació en el moviment i en el Fòrum Social Mundial, tenint en compte el caràcter obert d'aquest i la seva autoconstitució com un espai d'encontre i de trobada plural i divers. Des d'aquest punt de vista, considero que l'èmfasi en què el sindicalisme afirma la seva autonomia respecte el Fòrum o el moviment "antiglobalització" és fruit de la distància crítica en relació al qual es situa.

La pluralitat del sindicalisme fa que, tot i que la pauta de relació amb el Fòrum Social Mundial que he establert sigui vàlida pel gruix del sindicalisme, existeixin excepcions importants i casos concrets que cal analitzar. Així, algunes forces sindicals participaren d'entrada al Fòrum Social Mundial, altres s'incorporaren més tard, i algunes estan encara absents. Al mateix temps, algunes forces tenen una implicació estrictament simbòlica mentre que altres tenen

una implicació important. A continuació analitzaré la implicació concreta de les organitzacions sindicals internacionals al Fòrum i d'alguns sindicats nacionals significatius.

La implicació de les confederacions internacionals, tant la CIOSL, la CMT o la CES, s'ajusta als criteris generals que he assenyalat més amunt. La seva presència s'ha materialitzat essencialment a través de la realització d'un Fòrum Sindical específic el dia abans del Fòrum Social Mundial. Les característiques d'aquest Fòrum Sindical, que analitzaré més en detall al punt següent, simbolitzen bé la forma en què el sindicalisme internacional de forma majoritària s'ha aproximat al Fòrum Social Mundial: mostra la seva voluntat d'estar-hi present, però separatament de la resta d'organitzacions, amb un discurs propi, i amb la voluntat de mantenir de forma molt explícita la seva independència organitzativa.

Pel què fa a les Federacions Sindicals Internacionals o *Global Union Federations* la seva participació és bastant variable. Alguns han tingut una participació força activa i altres no. Entre els primers cal mencionar sobretot a la federació dels serveis públics, PSI (*Public Services International*, en anglès), que des del començament del Fòrum participà en l'organització de seminaris i tallers en particular sobre la qüestió de la privatització dels serveis públics, i també l'IMF (*International Metal workers Federation*) i l'ITF (*International Transport workers Federation*) que han incrementat la seva presència al Fòrum en les darreres edicions. **Gustavo Codas**, representant de la CUT brasilenya al Comitè Organitzador i al CI del Fòrum i un dels millors coneixedors del paper del sindicalisme en el mateix, explica en l'**entrevista** realitzada el paper de les Federacions Sindicals Internacionals:

"Es muy desigual, hay uno, el de los servicios públicos, que desde el inicio está muy vinculado al foro. Ha hecho actividades, el tema de la privatización y más recientemente de defensa del agua como bien público lo tiene muy presente. Ha participado con muchos aliados sindicales o no sindicales. Otra federación internacional que ha aumentado su participación es el de los metalúrgicos, pero el grueso de ellos ha tenido una presencia muy desigual. En Porto Alegre hemos visto a la de los servicios públicos y a la de los metalúrgicos, a las otras menos."

Pel què fa a les confederacions nacionals, es poden distingir diferents nivells d'implicació. Les confederacions amb un interès per qüestions sociopolítiques àmplies i convençudes de la necessitat d'establir una política d'aliances amb altres organitzacions i sectors socials són les que participen més al Fòrum Social Mundial, i els sindicats que tenen una orientació més conservadora i/o economicista hi tenen menys presència. Cal tenir en compte, però, també

altres variables com el context nacional on actua un sindicat concret: així, en països on el moviment "antiglobalització" està més desenvolupat, és probable que les organitzacions sindicals també tinguin més interès pel Fòrum. Al mateix temps, la implicació amb el Fòrum també està condicionada per qüestions de tipus geogràfic: és més fàcil que sindicats llatinoamericans participin a Porto Alegre que no els asiàtics, i que aquests o facin més a Mumbai que no pas els primers¹⁶¹. Si intentéssim establir una relació entre els models o tipus de sindicalisme que he analitzat al capítol segon, i la participació d'aquest al Fòrum es podria afirmar, amb molta prudència, que els sindicats més economicistes propis del món anglosaxó i els sindicats més propicis a la concertació participen menys al Fòrum, que els sindicats de classe (o *political unionism*) hegemònics als països de l'Europa mediterrània. Però és difícil establir una correlació tan directa, i es forçós senyalar excepcions, com el fet que sindicats d'algun país anglosaxó han tingut una presència regular, al igual que alguns sindicats alemanys com IG Metal o Verdi. Considero, per tant, que és millor limitar-se a afirmar que els sindicats més conservadors i/o economicistes participen menys al Fòrum que els sindicats de tradició més mobilitzadora, amb una agenda àmplia i que consideren que cal establir aliances amb altres sectors. Per aquest motiu, crec que l'anàlisi breu de casos concrets és molt útil per tenir una comprensió global de la qüestió. Establiré diferents nivells d'implicació, i per cada nivell seleccionaré alguns sindicats, sense oferir un llistat exhaustiu de tots aquells que s'haurien d'ubicar en cada nivell.

Entre els diferents graus d'implicació, cal distingir un primer nivell que correspondria als sindicats que han tingut una implicació màxima en el procés del Fòrum, des del punt de vista de la seva organització, definició de continguts, i mobilització dels seus efectius. En aquest nivell caldria situar-hi fonamentalment a la CUT brasilenya i, també, a alguns sindicats minoritaris de França i Itàlia.

La CUT fou una de les vuit organitzacions fundadores del Comitè d'Organització Brasileny del Fòrum. Degut a la importància d'aquesta central sindical en el procés, analitzaré amb detall la seva intervenció en el Fòrum. La participació de la CUT cal posar-la en relació amb el tipus de sindicalisme que històricament encarnà i les seves posteriors evolucions.

¹⁶¹ Per contrarrestar aquest efecte, que pot distorsionar l'anàlisi de la implicació sindical en funció de l'orientació de cada organització, és útil fer referències també als processos regionals i continentals del Fòrum, com el Fòrum Social Europeu o llatinoamericà.

La creació de la Central Unica dos Trabalhadores (CUT) data de l'any 1983 i fou la culminació de l'emergència des de finals dels anys setanta al Brasil del què s'ha conegut com a "nou sindicalisme", l'origen i nucli del qual es trobava a la perifèria industrial de Sao Paulo. La base del nou sindicalisme emergent foren els treballadors metal·lúrgics en particular de l'automòbil (Sader, 2004). La seva orientació era radical i militant, i qüestionà el sistema laboral de la dictadura, desafiant les lleis anti-sindicals i anti-vaga i al sindicalisme oficial. La lluita per les millores de les condicions de treball adquiriren ràpidament un caràcter sociopolític i s'entrellaçaren amb la lluita per la democràcia. Els conflictes de 1978, 1979 i 1980 reberen un gran suport popular i es convertiren en la punta de llança en la lluita contra la dictadura. La creació de la CUT el 1983, com a confederació de sindicats independents, tenia l'objectiu d'estendre per tot el país el model sindical encarnat pels metal·lúrgics de la perifèria de Sao Paulo. La central s'expandí per tot el país durant la dècada dels anys vuitanta, impulsant vagues en defensa d'augmentos salarials en un context on el país patia una forta inflació, i s'implantà en nous sectors com el sector públic o la banca (Beynon i Ramalho, 2000).

Durant els anys vuitanta, la CUT, juntament amb la COSATU sud-africana i el moviment obrer sud-coreà nascut a mitjans dels vuitanta i que el 1995 crearia la KCTU, simbolitzà l'emergència d'un sindicalisme en auge a països de la semi-perifèria, en un context de retrocés del sindicalisme a escala internacional. El model que encarnà la CUT en aquest període es caracteritzà per la seva orientació militant, l'èmfasi en la participació i la democràcia interna, i l'orientació cap a la recerca d'aliances amb els moviments socials i altres sectors no sindicals. El sindicat experimentà tanmateix durant els noranta una evolució progressiva cap a un model més institucionalitzat, menys militant, i més enfocat cap a la concertació social amb el govern i amb els empresaris, en un context on les polítiques neoliberals impactaren negativament sobre els treballadors i sobre la pròpia CUT. Tot i així durant els noranta hi hagueren algunes mobilitzacions sindicals importants, com la de la Ford a Sao Bernardo el 1998, que es convertí en un conflicte que atragué l'atenció del país, amb la realització d'accions de suport (protestes als concessionaris Ford...) per tot el territori brasileny (Beynon i Ramalho, 2000). Malgrat aquesta progressiva evolució cap a un model de sindicalisme més institucionalitzat, que l'ha allunyat del tipus de sindicalisme que encarnava als anys vuitanta (Waterman, 2005), la central sindical conservà una política d'implicació als moviments socials i de recerca d'aliances amb altres sectors socials, propis del seu sindicalisme originari. Aquest motiu permet entendre la seva participació des del començament en el llançament del Fòrum Social Mundial.

De fet, durant els anys noranta, colpejada per l'impacte de les polítiques neoliberals la CUT buscà intensificar la seva política d'aliances, dins i fora de Brasil, amb diferents moviments i organitzacions socials per fer un front comú contra aquestes polítiques. Aquesta orientació portà a la CUT a prendre part de forma destacada de diferents iniciatives lligades al moviment "antiglobalització" emergent, com la formació de l'Alianza Social Continental el 1997 i 1998 contra l'ALCA. Per aquest motiu, quan sorgí la idea de realitzar un Fòrum Social Mundial per la central sindical fou bastant natural implicar-se des del començament en el projecte. La CUT entrà a formar part del COB, i jugà un paper important en la preparació del Fòrum, tant en el terreny de la definició dels seus continguts i programa com en l'organitzatiu, aportant voluntaris i recursos i realitzant una mobilització significativa dels afiliats. També tingué un rol destacat en la internacionalització del procés, divulgant el projecte i participant en la seva presentació oficial a Ginebra el juny de l'any 2000. La CUT realitzà un esforç particular per atraure al sindicalisme internacional, i orientà la seva participació al Fòrum a través d'una estratègia de diferents nivells que la permetia treballar simultàniament amb les organitzacions sindicals internacionals, amb els sindicats nacionals amb les quals té més afinitat, i participar en les activitats dels moviments socials agrupats en l'Assemblea de Moviments Socials. En altres termes, la CUT ha practicat una estratègia de diversificació de la seva intervenció, treballant de forma paral·lela en l'àmbit sindical i en el dels moviments socials. **Gustavo Codas** representant de la CUT al CI del Fòrum, ho explica així en l'**entrevista** realitzada:

"Desde el primer Foro nosotros tuvimos, operamos con una misma política que sin embargo trabaja con los mismos niveles de relación. Si miras los que son las actividades de la CUT en el Foro, vas a encontrar: un nivel de actividades que son con el sindicalismo en sentido amplio, con la CIOSL, CES, ORIT, el Foro Sindical, talleres o seminarios con ellos; un segundo nivel que son actividades con sindicatos con los cuales se tiene un trabajo cotidiano, como la CGIL, CCOO, la CLC Canada, y entre este nivel y otro, con centrales sindicales del sur, sobretodo la KCTU de Korea, la COSATU de África del Sur, otras centrales asiáticas, la CTA de Argentina, CGT de Perú; y finalmente, hemos tenido actividades con una parte de estos y los movimientos sociales, en la que vino a ser la asamblea de movimientos sociales(...). En enero del 2001 coincidió que hubo una reunion sindical llamada por la CUT en el mismo horario de la asamblea de movimiento sociales y miembros de la ejecutiva de la CUT con el mismo mandato participaron de la reunión con las centrales mayoritarias y de la asamblea de los movimiento sociales que aprobó un texto. Digo esto porque la CUT opera con diversos niveles dentro de la misma política."

Juntament amb la CUT brasilenya, en aquest nivell de màxima implicació sindical s'hi poden col·locar algunes organitzacions minoritàries de França i Itàlia, en concret: G10-Solidaires, en especial el seu component principal SUD-PTT, en el cas francès, i Cobas i SinCobas en el cas

italià. Aquestes organitzacions, amb recursos organitzatius i militants limitats, han mantingut una implicació amb el Fòrum a tots els nivells: participació en l'organització, mobilització dels seus quadres per anar al Fòrum, difusió de l'aconteixement entre els seus afiliats, organització d'activitats dins del Fòrum, i participació activa a l'Assemblea de moviments socials. La seva implicació ha estat encara més important en el cas del Fòrum Social Europeu, no només en l'organització del primer Fòrum a Florència i del segon a París, sinó també en la dinamització del procés del Fòrum Social Europeu al llarg del temps. El fet que G10-Solidaires i Cobas i SinCobas tinguin una implicació i un paper destacat al Fòrum, es pot interpretar, no només com un fruit de la seves orientacions estratègiques, sinó també com una conseqüència del fet que en general el moviment "antiglobalització" francès i italià té una projecció internacional forta i un paper protagonista, sent els principals motors del Fòrum Social Europeu i unes de les delegacions estrangeres més importants a Porto Alegre, i que en aquests països el procés del Fòrum Social ha arrelat més que no en d'altres països. Cal recordar però, que no tots els sindicats minoritaris d'ambdós països tenen una implicació efectiva en el Fòrum. Així, en el cas italià per exemple, altres formacions sindicals minoritàries com CUB i RDB han tingut des de sempre una actitud molt distant respecte el Fòrum Social Mundial i el moviment "antiglobalització" degut a la seva orientació "obrerista".

Una implicació comparable a la de les forces sindicals ressenyades la trobem en alguns sindicats indis durant la preparació del Fòrum a Mumbai, en concret les dues principals centrals comunistes CITU i AITUC, i també forces més petites com l'AIFTU i l'AICCTU vinculades a l'esquerra maoista. La diferència respecte a la CUT és que aquesta ha tingut no només una implicació puntual en l'organització del Fòrum a Porto Alegre en les quatre edicions que s'hi ha realitzat, sinó també de forma sostinguda en l'animació del CI del Fòrum i en el seguiment del procés de regionalització del mateix. En canvi, la implicació dels sindicats indis fou més episòdica, centrada en la preparació de Mumbai, amb poca continuïtat, si bé segueixen sent exemples d'implicació sindical a un nivell important.

En un segon nivell d'implicació, caldria ubicar-hi a aquelles confederacions que han mantingut una distància crítica i una implicació selectiva i limitada en el Fòrum, inferior a la participació de la CUT, però que és qualitativament superior al de la majoria d'organitzacions sindicals. Entre els sindicats que es podrien citar en aquest bloc, hi ha la CGIL italiana, la CGT francesa i

la CTA argentina¹⁶². També a mesura que avançava el procés del Fòrum, sindicats com Verdi o IG Metal a Alemanya han adquirit una major participació, però de forma més tardana i sense arribar als nivells dels sindicats mencionats.

En el cas de la CGIL italiana la seva implicació començà amb la realització del Fòrum Social Europeu a Florència el novembre del 2003. La CGIL romangué absent de les mobilitzacions contra el G-8 a Gènova el juliol del 2001 que significaren l'inici del moviment "antiglobalització" a Itàlia. En el transcurs del l'any 2002, però, el sindicat protagonitzà un seguit d'importants mobilitzacions en contra de la política del govern de Berlusconi i, en aquest context, decidí implicar-se de forma selectiva en el Fòrum de Florència. Des de llavors la confederació ha mantingut un alt nivell de participació al Fòrum Social Europeu i en les edicions del Fòrum Social Mundial, tot i no ser comparable al dels sindicats situats en el primer nivell. De forma ocasional, membres de la CGIL, a través de la delegació del Fòrum Social italià han participat a les reunions del CI. **Gianfranco Benzi**, responsable de la relació entre el sindicat i el moviment, explicà en l'**entrevista** que li vaig realitzar que els motius que portaren a buscar una major implicació eren fonamentalment la recerca d'aliances amb sectors socials amb els quals el sindicat no arriba a connectar. En les seves paraules:

"(...) Scégliere il rappòrto con il moviménto en quèsta fase perchè è una realtà che vive, che è dinàmica, che porta quèstione grande a l'attenzióne de l'opinione pubblica, quèstione su quelli noi siamo in ritardo anche comme sindacato (...). Seconda cosa è importante per noi perchè ci metti in contatto con tutta una sèrie di persóne per cui il modelo sindacale tradizionale non arriva, basta pensare i giovani."

Una altra qüestió a assenyalar és el fet que la federació del metall de la CGIL, la FIOM, ha mantingut una implicació i participació al Fòrum Social i al moviment "antiglobalització" específica, molt superior a la del conjunt de la confederació, en termes dels recursos destinats i de la importància atorgada a la qüestió. La implicació de la FIOM es situaria al meu entendre entre el primer i el segon nivell que he establert.

En el cas de la CGT francesa, la seva relació amb el moviment "antiglobalització" i amb el procés del Fòrum Social adquireix consistència amb el segon Fòrum Social Europeu de París el

¹⁶² És interessant assenyalar que els sindicats espanyols, CCOO i UGT, han tingut una presència inferior a la dels seus homòlegs francesos i italians i, per exemple, un sindicat com CCOO ha adquirit un protagonisme notablement inferior a la CGIL o la CGT en el marc del Fòrum, fet que s'emmarca també en un context on el moviment "antiglobalització" espanyol ha jugat un paper també secundari que l'italià o el francès en el marc del Fòrum. Per aquest motiu no faig una referència específica al paper dels sindicats espanyols a Porto Alegre.

novembre del 2003 que començà a preparar-se des de finals del 2002. Fins llavors, havia estat poc implicada en els Fòrums Socials, enviant delegacions força reduïdes a les tres primeres edicions de Porto Alegre, tot i que progressivament més importants, i a la primera edició del Fòrum Social Europeu a Florència. Només algunes federacions relativament perifèriques dins de la confederació havien tingut una presència més important, com per exemple l'*Union Générale des Cadres et Techniciens* (UGICT). Front a l'organització del segon Fòrum Social Europeu a Paris, però, la CGT optà per incorporar-se al comitè organitzador, i per participar als grups i comissions de treball i integrar-se plenament en el procés de preparació. Tanmateix, la seva participació es feu més des de dalt, que no en la mobilització dels quadres sindicals en la difusió del Fòrum i en la participació al mateix. Per aquest motiu, el nombre de militants que hi participaren fou bastant reduït, no sobrepassà el centenar, i la visibilitat de la CGT durant el Fòrum, fou molt limitada. Com assenyalen Ubbiali i Bérout (2005), intentà compatibilitzar una creixent implicació al Fòrum amb la seva participació regular en les activitats que la CES (a la qual hi entrà el 1999) organitzà en ocasió del Fòrum. **Sophie Zafari**, membre del comitè d'organitzador francès, analitzà així en l'**entrevista** realitzada la implicació de la CGT al Fòrum:

“Ils ont investi quelques moyens, dans les groupes de travail ils ont investi des militants (...), mais en même temps au final pendant l'événement lui-même la CGT n'était pas d'une grande visibilité. Ils n'ont pas réussi à mobiliser ni les salariés ni les militants syndicalistes. Ils ont eu assez peu de visibilité non seulement sur le lieu du forum, même a niveau des médias, peut être parce que justement pour eux même s'ils avaient cette volonté d'être dedans ils n'ont peut être pas mis le maximum. (...) ils étaient présents mais pas a avec la puissance qui pourrait représenter la CGT.”

En aquest mateix segon nivell també caldria ubicar sindicats nacionals que han tingut una implicació notable amb Fòrum Social Mundial o amb algun dels seus processos regionals quan aquests s'han realitzat en el seu país. Un exemple podria ser algunes forces sindicals britàniques, com UNISON (amb implantació als serveis i al sector públic) o el *Transport and General Workers Union* (TGWU), i en un nivell més compromès el *Rail, Maritime and Transport Workers* (RMT) (el sindicat de ferroviaris, un sindicat de poc tamany) que tingueren una implicació força important durant la preparació i celebració del tercer Fòrum Social Europeu a Londres l'octubre del 2004. Aquesta implicació fou però puntual, degut a que l'aconteixement es realitzava al seu país sense que tingués continuïtat. **Fred Laplat** membre del comitè organitzador britànic i del TGWU assenyalà en l'**entrevista** realitzada que el

suport de les organitzacions sindicals al procés fou més que simbòlic, però que sobretot foren alguns militants de base i estructures sindicals concretes les presents al Fòrum de Londres:

“At the end of the day it was really not entirely symbolic support but I mean it was the activists on the unions, on the left, the militants and the rank and file trade unionsists who actually had to make sure that their own unions produced the material that the leadership had decided to do to distributed (...). Much of the work was done by ordinary branch secretaries or shopstewards you know to make sure that members came along. Even then I don't think at this Social Forum there are the a lot of trade unionists given the effort we put on it originally.”

En termes generals hi hagué una important presència sindical en el procés preparatiu del Fòrum, però la inserció del sindicalisme britànic fou des de dalt. Els sindicats feren importants contribucions financeres, participaren a les reunions de treball, en especial a través de les direccions nacionals i molt menys a través d'organitzacions regionals o locals, i tingueren un nombre important de conferencians als panells del Fòrum. Però en canvi, la mobilització per participar al Fòrum fou feble, amb una baixa presència de sindicalistes de base i de quadres sindicals. En qualsevol cas, la participació del sindicalisme anglès en aquest Fòrum Social Europeu fou molt superior a la de les edicions fetes en altres països i al Fòrum Social Mundial.

També caldria situar en aquest nivell forces sindicals com la COSATU de Sud-Àfrica o la KCTU de Korea del Sud, que han mostrat un interès clar pel Fòrum i que en general han estat força presents en les activitats lligades amb el moviment “antiglobalització”, però que no han tingut una implicació comparable a la de la CUT brasilenya, sobretot degut a motius de tipus geogràfic, financer i de dificultat de seguiment d'un procés internacional com el del Fòrum. En el cas de la KCTU, per exemple, la seva participació a Porto Alegre ha estat molt reduïda, mentre que la seva presència a Mumbai fou més important així com en tot el procés asiàtic del Fòrum, tal i com explicà **Duk Sang Yoo**, vice-president de la confederació en l'**entrevista** que li vaig realitzar. La central ha tingut una presència més important en mobilitzacions internacionals “antiglobalització” com les relacionades amb l'OMC, en particular a l'Encontre Ministerial d'aquesta a Cancun el setembre del 2003, en considerar que la seva presència allà estava revestida d'una major utilitat. La COSATU i la KCTU són també membres del CI del Fòrum i la seva participació en el mateix ha estat continuada. Ambdós sindicats provenen d'una tradició lligada a la intervenció amb moviments socials i a la recerca d'aliances amb aquests que les fa estar ben predisposades per participar en el Fòrum, tot i que la seva evolució, en particular de la COSATU durant els anys noranta, hagi progressivament eliminat la seva dimensió més movimentista. Tot i així, **Simon Bushiello**, responsable internacional de

la COSATU afirmà en l'**entrevista** realitzada durant el Fòrum de Mumbai que la seva central considerava que la presència al Fòrum Social era important per fomentar el diàleg entre sindicats i moviments socials, cosa que el gruix del sindicalisme no feia prou:

"Before WSF Cosatu had thought on the possibility to create something that united the movements, the initiatives that emerged after seattle (...). The brazilians developed the concept of social forums, and looked for alliances. We embraced it. South labour is involved in the WSF. (...) but confederations are weakly involved. They do separate debates, don't discuss with other social movements."

Un tercer nivell el podríem establir en les organitzacions sindicals que tenen una participació reduïda al Fòrum Social Mundial, per sota del nivell de les anteriors si bé sovint, degut a la pròpia tradició del sindicat en qüestió, la seva participació ha tendit a ser senyalada com un element novedós o que cridava l'atenció. La participació en aquest tercer nivell pot definir-se com a simbòlica. Un bon cas el trobem en l'AFL-CIO nord-americana. La participació de l'AFL-CIO al Fòrum ha estat en general molt simbòlica, menor que el de la seva participació en aconteixements als Estats Units com les mobilitzacions de Seattle el novembre de 1999 o anteriorment contra el TLC entre els EUA, Canadà i Mèxic podria fer pensar. En part aquest element s'explica pel gir en la política de la central posterior a l'11S del 2001. El Fòrum Social Mundial, amb l'excepció de la primera edició s'ha realitzat en el període post 11S i això ha determinat la seva poca implicació. Formalment l'AFL-CIO es membre del CI del Fòrum, però la seva assistència a les reunions ha estat molt escassa. La presència de l'AFL-CIO al Fòrum s'ha limitat a l'enviament de reduïdes delegacions i sempre equiparables a les enviades al Fòrum de Davos. Així per exemple durant el segon Fòrum Social Mundial, el president de l'AFL-CIO John Sweeney, envià una salutació en vídeo des del Fòrum de Davos que es celebrava excepcionalment a New York. La vice-presidenta **Linda Chavez-Thompson** que encapçalà la delegació de la federació al tercer Fòrum Social, explicà en l'**entrevista** que li vaig realitzar que la participació de Sweeney a Davos obeïa a les necessitats de fer escoltar la veu dels sindicats allà, i que per l'AFL-CIO el Fòrum Social també era un espai per estendre el seu missatge sindical:

"La presencia del presidente Sweeney es para trasladar a Davos las demandas de Seattle, porque en estos lugares se debe saber dónde está el movimiento obrero (...). Desde fuera no lograremos que nos oigan (...). Para nosotros es un espacio para extender el mensaje. Este año el Foro ha concentrado más atención que nunca a escala mundial. Y eso permite ampliar el mensaje de la lucha."

Finalment, caldria senyalar el nivell mínim d'implicació, corresponent amb aquelles forces sindicals que no han tingut cap, o quasi cap, relació amb el Fòrum Social Mundial. En general es tracta d'organitzacions sindicals més conservadores o més centrades en les activitats tradicionals de negociació col·lectiva. Entre els sindicats que han tingut una relació nul·la o quasi nul·la al Fòrum es pot citar, a tall d'exemple, la principal confederació sindical japonesa RENGO, que té una influència important a nivell internacional dins la CIOSL (i en la recent creada CSI). **Juan Moreno** representant de la CES al CI del Fòrum explica en l'**entrevista** realitzada com algunes forces sindicals no tenen cap relació amb el Fòrum Social Mundial de la següent forma:

"Muchísimos sectores del movimiento sindical consideran que el sindicalismo tiene un campo propio y específico y lo que tiene que hacer es dialogar con los empresarios, y hacer propuestas a los autoridades, y que de todo lo demás no tiene necesidad."

Més enllà dels nivells d'implicació diferencials del sindicalisme al Fòrum, cal referir-se a l'orientació de la seva intervenció. Globalment, com es desprèn de les anàlisis realitzades, el sindicalisme dins del Fòrum s'inscriu entre els sectors que al capítol primer he definit com el pol moderat o reformista front aquells sectors més radicals. En particular el sindicalisme s'inscriu entre aquells sectors que conceben el Fòrum com un espai fonamentalment de debat i reflexió, però poc orientat a l'acció. Així, el paper del sindicalisme en l'Assemblea de moviments socials ha estat, com analitzaré al punt següent, molt reduït, amb les excepcions d'organitzacions sindicals minoritàries de França i Itàlia i de la CUT brasilenya. **Moreno**, representant de la CES al CI del Fòrum definia a l'**entrevista** realitzada el paper del sindicalisme al Fòrum d'aquesta manera:

"Para algunas organizaciones de aquí es un alivio que estemos los sindicatos, entre otras cosas porque se nos ve como un elemento equilibrador de posiciones más radicales, más revolucionarias entre comillas, parece ser que no estorbamos aquí, todo el mundo está de acuerdo en que estemos."

Una altra qüestió a tenir en compte és que l'implicació del sindicalisme al Fòrum ha tendit a augmentar progressivament. El sindicalisme ha tendit a agafar un major compromís, sense que aquest sigui, però, fort. Entre les raons que expliquen aquesta creixent implicació, tot i limitada, podem assenyalar, primer, el fet que el Fòrum Social Mundial s'ha convertit en una realitat progressivament consolidada des de la seva primera edició, amb un creixent èxit de convocatòria de les seves edicions successives i del seu procés de regionalització. Aquest

motiu ha portat a les forces sindicals a considerar la necessitat de ser-hi presents i no quedar al marge del procés. En segon lloc, algunes forces sindicals, han començat a desenvolupar la convicció que el sindicalisme necessita entrar en contacte amb els sectors socials que integren el moviment "antiglobalització", en particular les noves generacions militants, per tal de recobrar un nou impuls. Finalment, en el darrer període han renascut lluites sindicats importants en diversos països, motiu que també ha facilitat l'aproximació del sindicalisme a un espai de crítica al neoliberalisme com el Fòrum Social Mundial. **Luciano Mulhauer**, de SinCobas, resumia així en l'**entrevista** que li vaig fer durant el tercer Fòrum Social Mundial l'evolució de la participació del sindicalisme al Fòrum:

"Creo que hay dos motivos que explican este cambio. Primero, los hechos han demostrado que el movimiento no es efímero, refleja una dinámica social y política de fondo, una nueva fase, y eso obliga a los sindicatos a tenerlo en cuenta (...). En segundo lugar, la crisis de las políticas de concertación ha llegado a una situación límite y hay un renacimiento parcial de las luchas obreras."

Un darrer tema a analitzar, té a veure amb el paper i la presència de les forces sindicals al CI del Fòrum. Com he explicat el criteri per a la composició inicial del CI del Fòrum fou invitar a participar-hi organitzacions i xarxes internacionals. En el cas sindical, a proposta de la CUT brasilenya en tant que membre del Comitè Organitzador Brasileny, s'invità a formar-ne part a la CIOSL, la CMT i la CES, que des del començament han participat en les sessions del CI. Després també l'ORIT, l'organització regional llatinoamericana de la CIOSL, s'hi afegí. Les Federacions Sindicals Internacionals, en canvi, no hi han participat. Juntament amb aquelles tres confederacions, també foren invitades a proposta de la CUT a formar part del CI algunes confederacions sindicals nacionals que representessin diferents àmbit geogràfics del planeta: la CTA argentina, la CLC de Canadà, l'AFL-CIO dels EUA, la COSATU de Sud-Àfrica, la KCTU coreana, l'ACTU australiana. I també s'invità a SIGTUR, una xarxa de solidaritat d'organitzacions sindicals d'Àsia-Pacífic creada a mitjans dels anys noranta. La participació d'aquestes confederacions nacionals al CI ha estat molt desigual i moltes no assisteixen regularment a les seves sessions. De totes elles, la COSATU i la KCTU són les que més seguiment de les reunions del CI han realitzat.

En definitiva, a mode de recapituladori, la participació sindical al Fòrum en termes generals ha estat la d'una implicació selectiva i parcial, guiada per una distància crítica respecte al mateix, situant-se amb un peu a dins i un peu a fora, i amb una participació des de dalt (a través de la presència de dirigents sindicals...). La implicació del sindicalisme, però, ha anat en augment

des de la primera edició del Fòrum. Al mateix temps, és possible establir diferents nivells d'implicació sindical que van des d'una implicació molt significativa, com el cas de la CUT brasilenya, fins a una absència total de relació. La participació, amb els límits mencionats, del sindicalisme internacional fa que la relació entre el Fòrum Social Mundial i el moviment sindical no es pugui analitzar, com assenyala Waterman (2003) en termes binaris d'oposició, sinó que cal fer-ho de forma més complexa.

3.3.2. Les activitats sindicals al Fòrum Social Mundial

La participació concreta del sindicalisme al Fòrum Social Mundial ha anat variant durant la història d'aquest. En termes generals, ha tendit a adquirir un major protagonisme i a tenir una major implicació al Fòrum, sempre però jugant un paper més secundari en relació a altres moviments, amb l'excepció de la CUT brasilenya que és un dels puntals del Fòrum.

La presència sindical al primer Fòrum i en la preparació del mateix, més enllà de la pròpia CUT, fou limitada. Fou a partir de la segona edició que el sindicalisme, tant pel què fa a les estructures sindicals internacionals com a les confederacions sindicals nacionals d'un gran nombre de països, començà a participar de forma més activa. La fórmula que el sindicalisme internacional adoptà per aproximar-se a la realitat del Fòrum i ser-hi present, resumeix bé la seva orientació estratègica: l'organització d'un Fòrum Sindical específic el dia abans de l'inici del Fòrum Social Mundial. Dels diferents Fòrums Sindicals en sortiren Declaracions finals el contingut de les quals exemplifica bé les diferències d'orientació estratègica en relació a la globalització entre el sindicalisme i el moviment "antiglobalització". Així doncs, el sindicalisme estava al Fòrum però a través d'una activitat pròpia, separada del conjunt d'activitats del Fòrum, i marcant una distància crítica respecte al mateix. **Gustavo Codas**, de la secretaria internacional de la CUT en l'**entrevista** realitzada remarca el caràcter particular del Fòrum Sindical en tant que aconteixement relativament estanc i aïllat del conjunt del Fòrum:

"Ya en el primer foro sindical nosotros propusimos que el debate fuera con gente de fuera del mundo sindical, quisimos que fuera una reunión de sindicalistas que no sólo fuera una discusión entre sindicalistas pero la lógica que ha predominado más en esto ha sido más la de un espacio de sindicalistas con sindicalistas fundamentalmente, y como que una especie de espacio de garantía y seguridad política e ideológica frente al ambiente un poco fluido y volátil que es el Foro."

Més enllà del Fòrum Sindical, el sindicalisme ha estat també present directament en el programa del Fòrum, organitzant alguns seminaris i tallers i amb algun ponent a les conferències, però amb una visibilitat global poc rellevant. Junt amb activitats organitzades per les organitzacions sindicals internacionals o per algunes confederacions nacionals, hi ha hagut també una gran multitud de petites activitats organitzades entorn a qüestions concretes (conflictes en una gran multinacional, en un sector...), impulsades per federacions sindicals sectorials, per xarxes internacionals de delegats sindicals, o per algun comitè d'empresa concret. Però ha tingut un perfil secundari i poc visible en el conjunt del Fòrum, tot i que en la seva totalitat constitueixen un ric ventall de petites iniciatives sindicals en aquest marc.

El primer Fòrum Sindical, realitzat en el segon Fòrum Social Mundial, estigué organitzat formalment per la CIOSL, la CMT, la CES, les diferents Federacions Sindicals Internacionals, i la TUAC (la comissió sindical consultiva a l'OCDE). Fou una activitat quantitativament reduïda, a porta tancada, on hi participaren representants sindicals, que es desenvolupà el dia abans que comencés el Fòrum Social i que tingué molt poca connexió orgànica amb el mateix. El Fòrum Sindical aprovà la declaració "Globalitzar la Justícia Social" redactada en ocasió del Fòrum de Porto Alegre i del de Davos, de contingut moderat i que reflexa l'enfoc general del sindicalisme internacional respecte a la globalització que he analitzat al capítol segon. La declaració criticava el dèficit democràtic del procés de globalització i defensava la necessitat de dotar-lo d'una dimensió social. Al mateix temps afirmava l'interès del sindicalisme de participar dualment a Porto Alegre i a Davos (excepcionalment el Fòrum Econòmic Mundial es reuní aquell any a New York) per tal de transmetre un missatge unificat i per evitar visions simplistes que oposessin els que estan contra la globalització amb els que estan a favor:

"El movimiento sindical acude a Porto Alegre y a Nueva York con un mensaje conjunto (...). Nuestro papel consiste en hacer avanzar y defender los intereses de los trabajadores construyendo alianzas con quienes comparten nuestra visión y entrando en debate con quienes no comparten. De ahí nuestra presencia simultánea en ambos foros."¹⁶³

La realització del Fòrum Sindical atragué a moltes centrals cap al Fòrum Social Mundial. La seva participació, com senyalà Freire (2002), fou però molt dèbil, i era més en qualitat d'observadors que com a agents de construcció del Fòrum Social. Apart del Fòrum Sindical, el sindicalisme internacional participà en aquest segon Fòrum Social a través d'alguns seminaris,

¹⁶³ Declaració "Mundializar la Justicia Social. Declaración del Movimiento sindical ante el Foro Social Mundial y el Foro Económico Mundial.", gener del 2002 (disponible a la web de la CIOSL: www.ifctu.org)

com ara un sobre el treball digne organitzat per la CIOSL, la CES i la CMT, que comptà amb la participació del director general de la OIT, en el qual els sindicats insistiren sobre la necessitat d'establir clàusules socials en els acords de lliure comerç, estratègia que he discutit críticament al capítol segon. Al programa del Fòrum també hi hagueren seminaris sobre les multinacionals, organitzats per diverses federacions sindicals nacionals, per l'*International Metalworkers Federation* i per algunes ONGs, en els quals es posà l'accent sobre la necessitat de reforçar l'acció sindical internacional i la cooperació amb altres actors com les ONGs. En aquests seminaris foren discutits testimonis d'importants lluites sindicals o sociolaborals en el marc de les multinacionals (Bérout, 2002).

La participació i presència pública del sindicalisme en la tercera edició del Fòrum Social Mundial també es vehiculà a través del Fòrum Sindical, amb un plantejament similar a l'anterior, però amb alguns canvis. El Fòrum Sindical començà dos dies abans del Fòrum Social Mundial i finalitzà el dia en què aquest començà. Tanmateix el seu format presentà una certa evolució respecte l'any precedent, ja que les seves sessions foren públiques i no a porta tancada, atragueren a més públic, i es celebraren a la carpa que la CUT brasilenya creà amb l'objectiu d'obrir-lo i posar-lo més en sintonia amb el Fòrum Social en general. Del Fòrum també en sorgí una nova declaració titulada "Democratitzar la globalització: un mundo con paz, trabajo, derechos y justicia social", amb un enfoc similar a la de l'edició anterior pel què fa a la seva orientació estratègica, i també dirigit simultàniament al Fòrum Social Mundial i al Fòrum Econòmic Mundial. Globalment, la participació del sindicalisme internacional a la tercera edició del Fòrum Social Mundial fou més rellevant que en les dues primeres edicions, incloent la presència del secretari general de la CIOSL. Entre les activitats destacades del Fòrum hi hagué un panel central de discussió entre representants de la CIOSL i organitzacions afiliades, de sindicats independents i d'activistes de moviments socials i ONGs.

A la quarta edició del Fòrum Social Mundial a Mumbai la participació del sindicalisme fou lleugerament diferent, degut al canvi de context i d'entorn. Si al COB del Fòrum la presència de la CUT és molt significativa, la presència de varies forces sindicals al comitè organitzador indi també fou important. El sindicalisme indi es caracteritza per una forta divisió organitzativa, que obeeix a motius partidaris i ideològics, i per una creixent debilitat, en particular degut a l'impacte de les polítiques neoliberals de flexibilització i desregulació del mercat de treball i els canvis en el món de l'empresa dels últims anys. La seva incidència en el conjunt dels treballadors és baix, amb un nivell d'afiliació situat en el 2%, però conserva

alguns bastions regionals forts, com l'Estat de Bengala Occidental i en particular Kolkata (Calcuta) o sectorials (empleats públics, alguns sectors industrials...), i les vagues i lluites sindicals en el darrer període contra la degradació de les condicions de treball i salarials han estat importants (Hensman, 2001)¹⁶⁴. De fet, la pròpia ciutat de Mumbai havia estat durant els anys setanta un antic bastió sindical, epicentre d'una forta onada de lluites que tingueren com a últim episodi la vaga del textil de 1982 que culminà en derrota sindical. Des de llavors, la indústria de la ciutat, principalment textil química, farmacèutica, electrònica i metal·lúrgia, experimentà un fort procés de reestructuració, amb el tancament de plantes, la deslocalització de molts centres de treball a altres zones del país, i la posada en pràctica de processos d'externalització. La debilitat del sindicalisme indi condicionà la seva implicació al Fòrum i, al mateix temps, la visibilitat de la classe treballadora en el mateix. **Sandeep Pendje**, membre de l'ONG Vikas (una de les ONGs que participà en el comitè organitzador indi) i analista de temes socio-laborals, senyalà, en l'**entrevista** que li vaig realitzar, com la desestructuració de la classe treballadora i l'afebliment dels sindicats a Mumbai havia comportat un protagonisme secundari dels sindicats al Fòrum:

"Right now, so, the unions are quite weak. You must have noticed this during the World Social Forum, there were quite banners of the trade unions and so on but not so much of the presence of the working class itself. (...) For example, if an event like the World Social Forum had taken place in the 80s in Mumbai, you would have had probably in the two month earlier meetings in every factory, explaining what the World Social Forum was all about, probably a lot of the delegates would have been accommodated through in to those industrial suburbs, and probably part of the World Social Forum programme would have been about the workers and things of this kind, which was quite absent in a certain way. Similarly you would probably have had a tremendous kind of a political campaign about the World Social Forum in the residential areas of the workers in order to get into it their families and so on. (...) Unions have become so weak and the working class itself has become so dispersed in the city that it is difficult to do this kind of things".

No obstant això, la implicació de diverses forces sindicals índies en la preparació del Fòrum fou important i les seves activitats dins del mateix també. Els sindicats indis tingueren visibilitat al Fòrum a través de l'organització d'una plataforma conjunta, *Labour in the WSF 2004*, que organitzà quatre seminaris sobre: unitat internacional de la classe treballadora contra la globalització imperialista; privatització i el seu impacte en la classe treballadora; treballadors no organitzats i sector informal; comunalisme, fanatisme religiós, i drets sindicals i sindicalisme. Les forces més importants dins d'aquesta plataforma foren: les dues centrals sindicals comunistes, l'*All India Trade Union Congress* (AITUC), vinculada al PCI, el *Centre of*

¹⁶⁴ Per una bona anàlisi del sindicalisme a l'Índia es pot consultar: Hensman (2001), Harris-White i Gooptu (2000), i Kumar (2004).

Indian Trade Unions (CITA), vinculada al PCI (M), ambdues lligades a la Federació Sindical Mundial (que com he indicat al capítol segon no he analitzat degut al seu poc pes en l'actualitat), la *Hind Mazdoor Sabha* (HMS) d'orientació sindical socialdemòcrata, i algunes centrals d'origen maoista com l'*All India Federation of Trade Unions* (AIFTU) i l'*All India Central Council of Trade Unions* (AICCTU). Altres sindicats participaren també en aquesta plataforma però de forma més formal que real i sense implicar-se en el procés de preparació del Fòrum¹⁶⁵. La preparació de *Labour in WSF 2004* fou un episodi important de col·laboració inter-sindical, fruit d'una certa tradició d'unitat d'acció entre les forces sindicals progressistes del país, que des de mitjans dels noranta tenen establert un comitè d'enllaç per articular iniciatives conjuntes. De les activitats de *Labour in WSF 2004* i de la dinàmica de col·laboració inter-sindical sorgida arran de la preparació del Fòrum en sortí la convocatòria d'una vaga general pel 24 de Febrer a tot el país. **PK Murthy**, representant de l'AIFTU al Comitè Organitzador Indi, encarregats de difondre tot el procés de preparació del Fòrum a nivell internacional i de fer d'enllaç amb les organitzacions europees i llatinoamericanes explicà, en l'**entrevista** que li vaig realitzar, la gestació d'aquesta vaga:

"All trade unions will come to Mumbai and announce and all india general strike (...). It's been a result of the World Social Forum preparation. These are concrete tasks. In World Social Forum's labour conference this was decided."

Apart de les activitats de les federacions sindicals índies, la CIOSL, CMT i la CES organitzaren un Fòrum Sindical realitzat el dia abans del Fòrum Social que destacà poc entre el conjunt d'activitats. Juntament amb el Fòrum Sindical, fou organitzat un acte públic, un seminari i una manifestació durant el Fòrum Social, per part de l'ITF (la federació internacional dels transports) on hi participà el secretari general de la CIOSL, Guy Rider. Aquest també participà com a ponent en una de les conferències del programa del Fòrum. La manifestació i l'acte públic impulsat per l'ITF tingué un pes relatiu dins del Fòrum significatiu i contribuí a conferir una visibilitat al sindicalisme internacional major que en d'altres edicions.

Juntament amb les activitats de les confederacions internacionals i de les federacions sindicals índies, també cal remarcar algunes iniciatives organitzades durant el Fòrum per la xarxa sindical internacional de països del Sud SIGTUR, en la qual hi participen organitzacions com la

¹⁶⁵ Les forces sindicals que no participaren en la plataforma *Labour in the WSF 2004* foren les vinculades al Partit del Congrés i al partit induïsta BJP respectivament: l'*India National Trade Union Congress* (INTUC) i el *Bharatiya Mazdoor Sanga* (BMS).

CUT, COSATU o KCTU, amb l'organització d'un seminari al Fòrum, així com l'existència, com en edicions anteriors, de petites iniciatives sindicals, o relacionades amb el món del treball, amb poca projecció pública.

Finalment, pel què fa la cinquena edició del Fòrum, de nou a Porto Alegre, la participació de les organitzacions sindicals i del sindicalisme internacional es feu també a través de l'organització d'un Fòrum Sindical específic i de la realització d'una conferència i 10 seminaris dins del Fòrum Social Mundial. Aquest cop, els seminaris organitzats per les organitzacions sindicals internacionals o per determinades confederacions sindicals nacionals contaren amb la presència de representants de diferents moviments socials i ONGs i oferiren un major marc de relació i discussió entre el sindicalisme i els altres components del Fòrum. Pel què fa al Fòrum Sindical, estigué dedicat essencialment a la presentació pública del procés d'unificació de la CIOSL i la CMT, mencionat al capítol segon.

Retrospectivament, si analitzem els quatre Fòrums Sindicals realitzats des de la segona edició del Fòrum Social Mundial fins a la cinquena, la última que abarca la meua anàlisi, així com les diferents activitats sindicals organitzades durant aquests es pot afirmar que la presència del sindicalisme ha anat en augment, si bé encara és limitat, mantenint l'estructura d'implicació selectiva i parcial, i "d'un peu a dins i un a fora". **Gustavo Codas**, de la secretaria internacional de la CUT i representant d'aquesta al CI del Fòrum ho explica així en l'**entrevista** realitzada:

"Lo que yo diría es que la cuestion del sindicato dentro del Foro mejoró del comienzo para acá, tanto en términos de inserción de los sindicatos dentro del foro como de los temas, pero continúa así una especie de entrave, de dificultad."

Pel què fa a l'assistència quantitativa de sindicalistes al Fòrum, Oliveira, Estévez i Horfelin, i Moreno (2005), representants respectivament de la CIOSL, CMT i CES al CI del Fòrum destaquen en un text escrit com a contribució al debat sobre el futur del Fòrum engegat al CI, que en la darrera edició es constata un descens del nombre de sindicalistes en les últimes edicions del Fòrum de centrals que hi ha participat des dels inicis. Tot i que aquest fenomen es compensa per la major presència de membres de sindicats que han començat tot just a participar en el procés. Això es deuria al fet que, un cop passat l'efecte novetat, alguns sindicats ja no mobilitzen tant com abans per anar al Fòrum, però en canvi hi ha un nombre creixent de centrals que es vinculen al procés. **Juan Moreno**, representant de la CES, afirma

en la **entrevista** que li vaig realitzar que la reducció del tamany d'algunes delegacions sindicals dels sindicats que participen al Fòrum des del primer moment també es deu al parèntesi de Mumbai on hi participaren menys sindicalistes d'Europa i llatinoamèrica. En qualsevol cas per **Juan Moreno** més que el nombre concret de participants sindicals al Fòrum, l'element important és la identificació que un determinat sindicat i el sindicalisme en general té amb el Fòrum:

"Los sindicatos de la primera hora van menos, pero al mismo tiempo los sindicatos que no estaban en la primera hora están incorporándose (...). Depende del atractivo de cada edición, pues a lo mejor CCOO en Porto Alegre 2002 llevó 50 y ahora lleva 20, porque ha pasado la novedad, porque entremedio ha estado Mumbai que ha distorsionado mucho. En mi opinión ha sido un error, aquí lo valoran muy bien. Yo no estoy de acuerdo, fue un error sacar el foro de Porto Alegre para llevarlo a Mumbai, fue muy poca gente, perdió la comba y no la recuperó en la última edición, ha pesar que ha estado muy bien. Para mi el tema principal no es el número, es la identificación."

Més en general, apart dels continguts dels Fòrums Sindicals, a l'analitzar el paper i el pes del sindicalisme al Fòrum Social també és important estudiar el contingut el programa concret del Fòrum i veure quin és el pes relatiu de les activitats organitzades pels sindicats o com a mínim de les referides al món del treball. En general, es considera que el pes de les activitats lligades al món laboral és encara poc important al Fòrum, si la comparem amb altres temàtiques, com per exemple el deute extern, la solidaritat Nord-Sud, etc. Aquesta és per exemple l'opinió expressada en les **entrevistes** que vaig realitzar per sindicalistes tan diversos com **Juan Moreno**, representant de la CES al CI del Fòrum, o d'**Annick Coupé**, portaveu del sindicat minoritari francès SUD-PTT, el principal component de G10-Solidaires i un dels sindicats més implicats en el Fòrum.

La raó que explica aquesta baixa presència dels temes del món del treball s'ha d'entendre, en termes generals, per les característiques del moviment "antiglobalització", que he analitzat al capítol primer. En termes més concrets, és la poca implicació sindical amb el Fòrum la causa de la importància secundària dels temes laborals en aquest. Una major implicació del sindicalisme al Fòrum comportaria al meu entendre una major visibilitat de les problemàtiques laborals. Aquesta és l'opinió d'**Annick Coupé**, de SUD-PTT, que en l'**entrevista** feta per aquesta investigació afirma que la temàtica del món del treball està poc present degut senzillament a que la implicació del sindicalisme és comparativament baixa:

“No hay una presencia sindical suficientemente fuerte; ese es el problema. Es normal que los problemas de la deuda o de los campesinos tengan más peso, porque hay organizaciones muy activas sobre ellos en el Foro”.

Aquesta situació és lleugerament diferent, per exemple, en el cas del Fòrum Social Europeu. En particular a partir de la segona edició de Paris-Saint Denis el novembre del 2003, la qüestió social, en senti ampli del terme, tingué una centralitat hegemònica, mentre que la primera edició a Florència s’havia centrat en la denúncia de la guerra i del neoliberalisme. Aquest fet es deu a l’impacte de les polítiques de la UE i al fet que el procés de construcció d’un espai europeu de moviments socials s’ha fet lligat a la crítica de les polítiques de la UE en el terreny socioeconòmic (política d’ocupació, privatització de serveis públics...), posant per tant la qüestió social al centre de les preocupacions dels moviments europeus. De fet, en el comitè organitzador francès del segon Fòrum Social Europeu hi estigueren ben representades diverses formacions sindicals, en particular la principal confederació del país, la CGT, i organitzacions sindicals minoritàries com el G10, i SUD-PTT, o sectorials com la FSU. **Sophie Zafari**, membre de la FSU i del comitè organitzador francès del Fòrum Social Europeu de Paris, explicà en l’**entrevista** realitzada que organitzacions com els Amics de la Terra, una ONG internacional ecologista, consideraven que el comitè organitzador francès estava massa hegemonitzat pels sindicats i per les qüestions socio-laborals i moltes qüestions referides a l’ecologisme eren relegades a un segon pla.

L’amplitud i varietat del programa de cadascuna de les edicions del Fòrum Social Mundial fa molt difícil un estudi complet del mateix per tal d’analitzar el pes de les activitats relacionades amb el món del treball. L’únic estudi disponible en aquest sentit és el realitzat per Pacheco (2003) per encàrrec del COB del Fòrum. L’estudi ens dóna una certa idea del pes relatiu de les activitats relacionades amb el món del treball i amb el sindicalisme, si bé crec que la seva utilitat és limitada, ja que presenta una anàlisi exclusivament quantitativa del programa del Fòrum. L’autora classifica les 1619 activitats registrades com a seminaris o tallers, repartides en els cinc eixos temàtics de Fòrum, en 100 subtemàtiques diferents. D’aquestes 1619 activitats, un total de 32 activitats es poden incloure sota la rúbrica genèrica de món del treball (drets laborals, atur, treball infantil, problemes laborals de les dones...), representant l’1,73% del total de les 1619 activitats, i un total de 28 activitats poden incloure’s sota la categoria de sindicalisme, representant un total del 1,73% de les activitats totals. Aquestes xifres suposen que la categoria món del treball ocupa la onzena plaça i la de sindicalisme la número quinze del conjunt de cent temàtiques identificades per l’autora. Des d’aquest punt de

vista el nombre d'activitats relacionades amb el món del treball i el sindicalisme és relativament important. Tanmateix, cal remarcar que una classificació quantitativa de les activitats del Fòrum presenta una utilitat molt limitada, ja que no ens permet mesurar la importància ni la visibilitat relativa de cada una de les activitats. Així, moltes activitats petites i de segona fila tenen menys rellevància en termes polítics que una gran activitat central.

El darrer aspecte que em sembla necessari abordar per completar l'estudi de les activitats i la participació del sindicalisme al Fòrum és el seu paper en l'Assemblea de Moviments Socials. En termes generals, el sindicalisme ha tingut una presència i un paper molt secundari en l'Assemblea, de nou amb l'excepció de la CUT brasilenya que és una de les promotores de la iniciativa. Les organitzacions sindicals internacionals, com la CIOSL, CMT o CES, i les Federacions Sindicals Internacionals o Global Union Federations no han tingut cap participació com a tals en l'Assemblea de Moviments Socials. El gruix de les grans confederacions sindicals nacionals tampoc hi ha estat present, amb algunes excepcions. Les confederacions sindicals que han tingut una presència regular en l'Assemblea dels Moviments, han participat dels seus treballs i han firmat les Declaracions finals són fonamentalment, apart de la CUT: la CTA d'Argentina, la COSATU de Sud-Àfrica, la KCTU de Corea del Sud, la CLC de Canadà, la CGIL d'Itàlia i amb una activitat pròpia la FIOM, la seva federació metal·lúrgica, i la CGT francesa de forma més intermitent. La participació d'aquests sindicats ha estat, però, seguint una política d'implicació selectiva i parcial. A l'Assemblea sí que hi han participat algunes organitzacions sindicals minoritàries de països com França o Itàlia, jugant-hi un paper rellevant, com SUD-PTT i G10 i la FSU en el cas de França, i COBAS i SinCobas en el cas Italià. En el Fòrum de Mumbai, apart de les centrals mencionades, també les índies s'implicaren en l'Assemblea.

La raó de la baixa implicació del sindicalisme majoritari a l'Assemblea dels Moviments Socials és que aquesta apareix com l'espai de trobada del sector més militant del Fòrum, que pertany al pol més radical del moviment "antiglobalització", del qual el sindicalisme es troba allunyat. Al mateix temps, la funció de l'Assemblea és impulsar propostes d'acció conjuntes entre els seus participants, i la presència dels sindicats requeriria una confluència estratègica entre sindicats i promotors de l'Assemblea que no es produeix. De fet, la comparació entre les Declaracions emanades de les Assemblees de Moviments Socials i la dels Fòrums Sindicals il·lustra bé les diferències d'aproximació a la globalització i a les respostes a la mateixa que he analitzat al capítol segon. Sindicats i moviments socials (sempre acceptant en aquest cas el

terme de "moviment social" amb l'ús que habitualment es dona entre els participants i organitzadors del Fòrum, és a dir, com a sinònim de grups orientats a l'acció) coexisteixen en el marc del Fòrum Social i tenen alguns espais de discussió transversal, però, al menys de moment, no han elaborat una perspectiva estratègica comuna que els permeti una confluència en l'acció i la definició de campanyes i mobilitzacions futures. Això no obstant, existeixen de forma creixent terrenys comuns d'acció, fins i tot en situacions d'importants disparitats estratègiques. Un bon exemple el trobem en la promoció a l'Assemblea de Moviments Socials del quart Fòrum Social de Londres el novembre del 2004 de la manifestació del 19 de març a Brusel·les en ocasió de la Cimera de Caps d'Estat de la UE, en la qual coexistiren en una sola manifestació dos blocs: el de la CES amb la consigna de l'Europa social com a eslògan i amb la presa de posició críticament favorable respecte a la Constitució europea, i el bloc dels "moviments socials", amb una orientació contrària a la mateixa.

3.4. COMENTARIS FINALS: FORUM SOCIAL MUNDIAL, MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ" I SINDICATS

Un cop realitzada l'anàlisi sobre el Fòrum Social mundial i la relació del sindicalisme amb aquest, passaré a formular algunes reflexions finals, a mode de conclusió que sintetitzin el nucli de les qüestions tractades. El Fòrum Social Mundial, amb les edicions celebrades des de l'any 2001 s'ha convertit en un punt de referència simbòlic a escala mundial sense comparació per a totes aquelles forces crítiques amb la globalització neoliberal, amb una creixent massificació de les edicions successives i la generalització de Fòrums Socials de tipus continental, local o temàtic.

Les raons d'aquest èxit inicial del projecte del Fòrum són variades. Fonamentalment es deuen al fet que la iniciativa es llançà en un moment apropiat: durant l'any 2000, just en la fase inicial ascendent del moviment "antiglobalització" en el període immediatament posterior a les protestes de Seattle el novembre de 1999. I també al fet que el format i la concepció de la proposta eren funcionals a les necessitats del moviment, ja que permetien la constitució d'un espai de trobada ampli i divers. Més enllà d'aquests elements, com assenyala Cudas (2003), un seguit de factors concrets poden ajudar a explicar l'èxit del projecte. Primer, el fet que dins del COB hi estessin representades algunes organitzacions brasilenyes que són una referència internacional en el seu camp, com la CUT o el MST. Segon, el simbolisme que Porto Alegre havia ja adquirit a nivell internacional com a model de gestió municipal

progressista. Tercer, el fort suport institucional que el Fòrum rebé tant de l'alcaldia com del govern de l'Estat de Rio Grande do Sul, sense però que això anés acompanyat de cap exigència sobre el programa. Quart, la convicció per part dels promotors que el Fòrum havia de ser un mirall dels moviments i de les resistències a la globalització i que havia de ser útil per al seu reforçament.

El balanç concret que es pot fer de l'experiència del Fòrum és complex. Més enllà de la seva consolidació com un espai simbòlic de referència de les forces crítiques amb el neoliberalisme, d'un "anti-Davos", cal preguntar-se quin impacte específic ha tingut. En aquest sentit, es pot afirmar que el Fòrum s'ha convertit en un punt de reunió de part important de les forces antisistèmiques mundials (Arrighi, Hopkins i Wallerstein, 2003), i ha facilitat convergències internacionals, en un context marcat per una gran fragmentació de les resistències al neoliberalisme (Correa, 2003; Sader, 2004). Des d'aquest punt de vista, els diversos Fòrums poden interpretar-se, seguint a Rousset (2005), com un agrupament defensiu contra les agressions neoliberals i al mateix temps són l'expressió ofensiva de les alternatives i propostes dels diferents moviments. Per l'autor els Fòrums actuen com un cert pol unificador i ofereixen un espai de convergència adequat a les necessitats del moment que permet anar teixint solidaritats entre sectors socials i moviments diferents afectats per les mateixes polítiques neoliberals.

El Fòrum ha facilitat, per tant, la confluència d'un ampli i variat espectre de forces, però amb un grau d'acord de mínims. En el cas de l'ala més militant del Fòrum, agrupada en l'Assemblea de Moviments Socials, la millor forma de resumir les convergències que s'hi han produït es pot sintetitzar, com assenyala Romero (2002), en la noció "d'articulació", entesa com un estadi intermig situat entre l'encontre i l'aliança, que permet compromisos per l'acció i el debat. Cal recordar aquí, segons l'autor, que l'objectiu del Fòrum no és crear una convergència entorn d'un programa d'acció, sinó insuflar energia i forces als seus participants.

Si d'una banda està clar que el Fòrum s'ha convertit en un punt de referència i un punt d'encontre d'un ampli ventall de forces, és més complex en canvi, com recorda Correa (2004), avaluar el seu impacte en el reforçament de les lluites i moviments nacionals, i en aquest terreny el balanç és més desigual en funció de cada cas. En aquest punt cal recordar, però, que l'agent real del canvi social no és el Fòrum en si mateix, sinó el conjunt de moviments socials i organitzacions que hi participen. I que la utilitat del propi Fòrum radica precisament

en ser un instrument que permeti l'articulació de moviments, campanyes i els debats. Aquesta concepció instrumental del Fòrum, no com un fi en sí mateix, sinó com un procés al servei de l'articulació real de lluites sense les quals no tindria sentit, queda ben sintetitzada en el discurs inaugural del quart Fòrum de Mumbai fet per l'escriptora Arundhati Roy (2004: 121):

“Es un proceso vital que no debe ser socavado. Sin embargo, si todas nuestras energías son desviadas hacia este proceso a costa de una acción política real, entonces el FSM, que ha jugado un papel tan crucial en el movimiento por una justicia global, corre el riesgo de convertirse en un activo para nuestros enemigos. Necesitamos urgentemente discutir las estrategias de resistencia. Necesitamos centrarnos en blancos reales, librar batallas reales e inflingir daño real.”

En general, per mesurar l'impacte des d'aquest punt de vista del Fòrum és necessari, seguint de nou a Correa (2003), avaluar quina és la repercussió a mig plaç de la dinàmica dels Fòrums socials en cada país i veure si la seva realització ha facilitat l'establiment de convergències duradores entre els moviments i organitzacions socials, o si les convergències creades a l'hora de preparar els Fòrums han estat només episòdiques. En alguns casos, com el d'Argentina en la realització del Fòrum Social Argentí l'agost del 2002, sembla que les convergències creades entorn del Fòrum foren només episòdiques i sense continuïtat. En d'altres però, la celebració ha contribuït a bastir convergències més duradores tot i que sovint l'impacte del Fòrum en aquest terreny no és mecànic o automàtic. Per exemple, en el cas de França la celebració del Fòrum Social Europeu de Paris-St.Denis el novembre del 2003 ajudà a crear un clima d'unitat front el neoliberalisme que després seria important per a l'organització de la campanya pel NO a la Constitució europea el maig del 2005, i contribuï a reforçar la relació entre el moviment “antiglobalització” i la CGT.

Varis anys després de l'inici del procés, però, el Fòrum es veu confrontat a la discussió de quin és el seu futur, i a repensar el seu format, contingut i periodicitat. També té el repte de mantenir la seva dinàmica ascendent sense caure en una procés de repetició i rutinització i de mantenir-se com un espai unitari ampli, en un context on les diferenciacions dins del moviment “antiglobalització” van en augment, tal i com he analitzat al capítol primer. Al mateix temps, la dinàmica del Fòrum és molt desigual a nivell mundial, on coexisteixen regions del planeta on el procés dels Fòrums encara no ha començat o està tot just començant a arrelat, regions on està en una fase consolidació, i d'altres on aquest ja porta uns quants anys d'existència i on, malgrat l'èxit de participació continuïtat, el procés necessita renovar-se i en cas de no fer-ho podria començar a mostrar símptomes d'esgotament. En

aquest context, el Fòrum té també el repte de com compaginar la seva dinàmica de descentralització, que suposa un major arrelament del procés amb els Fòrums regionals o locals, amb el manteniment d'un marc unificador general central (Rousset, 2005).

Més en general, el Fòrum té el repte de ser útil per a la coordinació efectiva de lluites i moviments socials que, més enllà de conseguir afirmar un referent simbòlic crític amb el neoliberalisme, necessiten obtenir èxits reals en campanyes concretes. Egireun, Garí i Romero (2005) assenyalen correctament que avui en dia el Fòrum viu una situació paradoxal en aquest sentit ja que testimonia simultàniament una gran energia i una gran debilitat, en ser capaç de transmetre energia, moral i ganes "cap endins", cal als seus participants, però en canvi mostra una gran debilitat "cap enfora", en relació a les tasques que els moviments socials han de realitzar i a la dificultat d'aconseguir èxits per part d'aquests.

Els sindicats han mantingut una relació particular amb el Fòrum. Si al començament, amb l'excepció de la CUT brasilenya i algunes forces sindicals minoritàries franceses o italianes, el sindicalisme estigué absent del Fòrum, progressivament la seva implicació ha anat en augment, però s'ha concretat de forma peculiar. He conceptualitzat la participació sindical al Fòrum, en termes generals, com una implicació selectiva i parcial, molt celosa del manteniment de l'autonomia sindical front a altres organitzacions, que es plasma en l'organització d'un Fòrum Sindical propi i en la inserció sindical "per dalt" al Fòrum (participació de dirigents sindicals i càrrecs tècnics i amb poca mobilització dels militants i afiliats). La participació dels sindicats, però, no és homogènia i per això he establert diferents nivells d'implicació sindical. Aquesta forma de relació testimonia l'existència d'una distància crítica del sindicalisme respecte al Fòrum Social i al moviment "antiglobalització" en general, verificant la tesi que vull defensar i que he establert en la Introducció. Seguint la hipòtesi formulada es pot constatar que les diferències existents entre sindicats i moviments "antiglobalització" pel què fa a l'anàlisi de la globalització i a les respostes front la mateixa, que es poden constatar clarament amb l'estudi de les declaracions i continguts dels Fòrums Sindicals realitzats durant els Fòrums Socials Mundials, apareixen com el factor explicatiu central d'aquesta distància entre sindicats i moviment "antiglobalització". Al mateix temps, l'estudi realitzat també confirma una altra de les hipòtesis formulades per la qual, malgrat l'existència d'una relació distant entre el sindicalisme i el Fòrum, la presència sindical en el mateix és més significativa que en d'altres iniciatives "antiglobalització". Es verifica, per tant, la hipòtesi que el Fòrum ofereix un marc de relació del sindicalisme amb el moviment

“antiglobalització” més favorable que altres contextos, com campanyes o mobilitzacions. El caràcter d’espai de discussió i de punt d’encontre actua en certa forma com a porta d’entrada del sindicalisme en les activitats del moviment “antiglobalització”, i pot ser un punt de partida per a una relació més sòlida, més enllà de la simple confluència al Fòrum.

Les raons que porten a alguns sindicats a participar al Fòrum poden ser variades. En termes generals, aquells sindicats amb més presència semblen fer-ho perquè consideren que és un element positiu per a ells mateixos. Aquesta és per exemple la opinió de **Gianfranco Benzi**, responsable de la relació del sindicat amb els moviments socials de la CGIL italiana, en l’**entrevista** que li vaig realitzar (i que he citat a la pàgina 233).

Al mateix temps, la presència del sindicalisme no només és bona per al primer, sinó també podria ser-ho per al propi Fòrum i per al moviment “antiglobalització”, per tal d’ampliar la base social d’aquest i permetre’l connectar amb els treballadors, que no formen part de forma preferent de la seva base social (Waterman, 2002). En altres paraules, com assenyalen Bérout i Ubbiali (2005), l’aliança entre sindicats i organitzacions i moviments socials en el marc del moviment “antiglobalització” no és només necessària i beneficiosa pels primers, sinó també per als segons. Així, els sindicats poden veure’s beneficiats pel dinamisme de les organitzacions i moviments socials i poden incorporar noves temàtiques a la seva agenda. En sentit invers, la presència dels sindicats al Fòrum Social també pot beneficiar al moviment “antiglobalització” i als grups que l’integren, que poden treure avantatges de la capacitat dels sindicats d’aportar recursos militants, capacitat organitzativa i, particularment, un arrelament social entre la classe treballadora o franges de la mateixa, que permeti ampliar i arrelar la base social del moviment “antiglobalització” i dels Fòrums Socials. És a dir, pel moviment “antiglobalització”, la participació al seu sí del sindicalisme suposa la possibilitat d’ampliar la seva base social i connectar amb la classe treballadora encara poc sensibilitzada per la temàtica “antiglobalització”, mentre que pel sindicalisme, després de varis decennis de crisi, l’emergència del moviment “antiglobalització” i la consolidació d’espais d’encontre com el Fòrum Social Mundial ofereix la possibilitat d’un renaixement de la contestació al neoliberalisme.

Amb aquest plantejament de fons, cal preguntar-se en termes més específics quina és la utilitat que la participació sindical al Fòrum ha tingut per al propi sindicalisme, i l’impacte en general del Fòrum sobre aquest. En particular, crec cal analitzar si aquesta participació ha

servit per ajudar a reforçar l'acció sindical internacional, ja sigui en el terreny d'activitats concretes a nivell d'empresa, de la solidaritat amb conflictes sindicals puntuals, o en el terreny del funcionament dels organismes sindicals internacionals. És difícil tenir evidències tangibles de la utilitat i l'impacte pel sindicalisme de la seva participació al Fòrum, però es poden senyalar un seguit de qüestions que ens permeten tenir una visió de conjunt al respecte.

Començant per l'impacte del Fòrum sobre les estructures sindicals internacionals, en particular per les confederacions sindicals internacionals que han estat les promotores dels Fòrums Sindicals, crec que es pot establir que l'existència del Fòrum Social Mundial, i la seva afirmació com un símbol i un espai de confluència de les forces anti-neoliberals a escala mundial, ha contribuït a incrementar la pressió sobre les pròpies confederacions sindicals internacionals per revitalitzar la seva activitat i jugar un rol més actiu. A tall d'exemple, **Juan Moreno** representant de la CES al CI de Fòrum en ser preguntat per aquest tema en l'**entrevista** que li vaig realitzar afirmava que l'existència del Fòrum de Porto Alegre era un dels motius que ajudava a explicar el procés d'unificació entre la CIOSL i la CMT:

"¿cuanto Porto Alegre ha influido en el movimiento sindical internacional? pues ahora lo discutia con una compañera, yo creo que algo ha influido, y que es uno de los factores que explica la unificación de las organizaciones sindicales mundiales."

No es tracta aquí de discutir les característiques d'aquest procés d'unificació ni d'avaluar-ne els seus aspectes positius i/o negatius, sinó d'assenyalar que ha estat un procés parcialment influenciat pel Fòrum. Aquest fet seria un bon exemple que de forma limitada i parcial, el context creat per l'emergència del moviment "antiglobalització", i l'auge de les resistències a la globalització i la consolidació del Fòrum Social Mundial, influeix en la reconfiguració del sindicalisme. Però, cal tenir molt present els límits d'aquest impacte i no sobrevalorar-lo.

Pel què fa a l'impacte del Fòrum i de la presència sindical en el mateix en el terreny de l'acció sindical més concreta, poden assenyalar-se alguns elements i experiències puntuals que mostren com l'espai de convergència que suposa el Fòrum pot contribuir a reforçar l'acció sindical internacional, fomentant el contacte directe entre sindicalistes d'una mateixa empresa o sector entorn a iniciatives concretes. En aquest terreny, però, els passos concrets són embrionaris i més que marcar una realitat consolidada, apunten a possibilitats futures. I, de fet, cal remarcar que algunes experiències de lluita sindicals pioneres en diversos terrenys, com per exemple, les mobilitzacions dels treballadors precaris de McDonald's a Paris (veure:

Béroud, 2006), han tingut una presència molt reduïda en les edicions del Fòrum. Tot i així, en algunes edicions dels Fòrums Socials, determinades lluites sindicals han tingut una certa visibilitat i projecció, com per exemple el conflicte dels treballadors temporals del sector de l'espectacle a França durant l'any 2003.

D'altra banda, es poden assenyalar diferents experiències concretes significatives. Primer, es pot fer constar que el Fòrum ha servit per materialitzar algunes iniciatives de solidaritat pràctica internacional, sempre però en un terreny limitat. Un petit exemple el tenim durant la tercera edició del Fòrum quan, com m'explicà **Annick Coupé** del sindicat francès SUD-PTT en l'**entrevista** que li vaig realitzar, dos membres de SUD-PTT de correus participaren en una reunió del sindicat de correus de la CUT brasilenya durant els dies del Fòrum que en aquells dies es trobaven enmig d'un conflicte. D'aquesta reunió en sortí una acció, un piquet simbòlic, que es realitzà durant el Fòrum i on participaren sindicalistes brasilenys del sindicat de correus de la CUT, de SUD-PTT i també sindicalistes canadencs.

També cal mencionar exemples en els quals el Fòrum ha servit per posar en contacte a sindicalistes de diferents països d'una mateixa firma multinacional o sector i a partir d'aquí ha estat possible organitzar accions sindicals internacionals. És difícil però tenir una visió satisfactòria de conjunt d'aquesta qüestió, ja que tot i que les iniciatives que s'han gestat en el marc del Fòrum són bastantes, la seva visibilitat és força reduïda. En qualsevol cas, un bon exemple el trobem en el cas de l'empresa MobiCom alemanya, filial de France Télécom, que anuncià el setembre del 2002 la intenció de posar fi a les inversions a la filial, amenaçant el futur dels seus 5.500 treballadors. El que interessa aquí analitzar és que front a l'anunci dels plans de France Télécom alguns dels sindicats francesos de la companyia, en particular SUD-PTT, buscaren establir contactes amb els seus homòlegs alemanys, per coordinar una resposta sindical internacional i que la seva implicació al Fòrum Social Mundial acabà sent un element central per poder-la posar en pràctica. Tal i com explicà Alain Baron, dirigent de SUD-PTT en un debat sobre "sindicalisme en la era de la globalització" celebrat durant el tercer Fòrum Social Europeu a Londres, el sindicat francès no tenia contactes a la filial alemanya. Finalment, el sindicat pogué contactar amb sindicalistes de MobilCom, membres d'IG Metal, a través de les gestions que feren sindicalistes d'IG Metal amb els quals SUD-PTT havia entrat en contacte des de feia uns mesos arrel d'una reunió entre sindicalistes realitzada a Porto Alegre el gener del 2002 durant la segona edició del Fòrum. Fou aquest contacte el que permeté, per tant, obtenir el contacte amb sindicalistes de MobilCom que després foren

crucials pel desenvolupament del conflicte, com he analitzat al capítol segon. En un article sobre aquests fets, el mateix Barón (2003: 15) ho explica de forma eloqüent:

"A close link exists between our will to build international trade union links and our commitment to more global struggles. Our current links with IG Metall, for example, began at the meeting of activists in our two organizations at the World Social Forum in Porto Alegre January 2002. Thanks to this type of direct contact, we were able to act together around MobilCom. The easiest way to cross the Rhine was through crossing the ocean."

Finalment, el Fòrum ha servit per estimular l'organització de xarxes i campanyes internacionals, impulsades bàsicament per sindicalistes però d'un abast més ampli, centrades en la defensa dels serveis públics, com l'educació o la sanitat. En aquest aspecte però, considero que s'ha produït un avenç més apreciable en processos com el Fòrum Social Europeu, en el marc del qual s'han gestat iniciatives i xarxes en defensa de la sanitat pública i l'educació, que en el cas del Fòrum Social Mundial, on els progressos són menys tangibles. Les experiències més avançades en aquest terreny en el marc europeu, però, romanen limitades i sovint es tracta de xarxes i campanyes amb una implantació en un nucli reduït de països, centrades en l'intercanvi d'informació i anàlisis, (que corresponen al què Keck i Sikkink (1998) defineixen com a *transnational advocacy networks* com he assenyalat al capítol primer), i sense encara amb una capacitat d'acció internacional coordinada.

En definitiva, la utilitat pràctica que el Fòrum Social Mundial ha tingut o pot tenir per als sindicats és difícil de concretar. Existeixen, però, alguns exemples que mostren com l'espai de trobada ampli que suposa el Fòrum pot reforçar l'acció sindical internacional facilitant contactes i l'establiment de llaços. Una major implicació sindical en aquest podria permetre encara més als sindicats obtenir beneficis concrets del procés del Fòrum Social Mundial. La participació selectiva i parcial del sindicalisme al Fòrum mostra la distància encara important que cal recórrer en aquest terreny, però també mostra camins i pautes per fer-ho.

4. SINDICATS I MOVIMENT ANTIGLOBALITZACIÓ EN UNA EMPRESA EN CONFLICTE: EL CAS DE MINIWATT

L'objectiu d'aquest capítol és analitzar la relació entre el moviment antiglobalització i els sindicats en el marc d'una empresa multinacional, Miniwatt S.A., en conflicte degut als plans empresarials per tancar-la, i, en particular, analitzar tal relació durant el procés de crisi i tancament. L'estudi de la relació entre ambdós actors requereix, també, veure quines són les estratègies sindicals front a la crisi i el tancament, qüestió que també abordaré.

Aquest estudi de cas aborda la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en un escenari molt diferent al de l'estudi de cas anterior i també al realitzat al capítol segon de forma més general. Tant al capítol segon com en l'estudi de cas del Fòrum Social Mundial, he estudiat la relació entre ambdós actors en el marc d'iniciatives del moviment "antiglobalització", ja sigui en les diferents campanyes analitzades al capítol segon o en el Fòrum Social Mundial. Ara, en aquest estudi de cas, analitzo una situació diferent: la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc d'un conflicte laboral i sindical d'empresa. Aquest canvi d'escenari crec que permet un contrast interessant que enriqueix la meua anàlisi general de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització". La hipòtesi de partida, com he exposat a la Introducció, és que la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" és més difícil en el marc de conflictes laborals d'empresa que no en el de les iniciatives del propi moviment "antiglobalització", degut precisament a les característiques estructurals d'aquest.

L'empresa escollida, Miniwatt S.A. filial del grup Philips, presenta elements interessants des del punt de vista dels objectius analítics de la tesi, que justifiquen la seva elecció com a cas d'estudi. Primer, el procés de crisi, conflicte i tancament de Miniwatt ha estat un procés força dilatat en el temps que arrenca l'any 2001 i culmina amb el tancament de l'empresa el març de 2005. Aquesta prolongació en el temps, permet realitzar un estudi diacrònic d'una seqüència temporal llarga, i veure els actors en moviment durant un període prou ampli per extreure conclusions sobre la seva estratègia i relació mútua. Segon, l'acció sindical majoritària a l'empresa s'ha caracteritzat per tenir una orientació favorable al treball amb els moviments socials i el moviment "antiglobalització". Això ofereix a priori un terreny d'anàlisi important. Tercer, el període de temps en què es produeix la crisi, conflicte i tancament de

Miniwatt, del 2001 al 2005, coincideix amb l'emergència i el desenvolupament del moviment "antiglobalització" a Catalunya, fet que permet realitzar una anàlisi concreta de la relació entre aquest moviment emergent i una empresa en conflicte.

Altres tancaments d'empresa segurament no ofereixen escenaris tant interessants per al meu objecte d'estudi, ja sigui perquè el procés de crisi i tancament ha estat massa curt en el temps i això dificulta l'anàlisi de la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització", ja sigui perquè no ha coincidit cronològicament en cap activitat significativa del moviment "antiglobalització", o simplement perquè els sindicats implicats no han tingut cap mena de contacte amb el moviment "antiglobalització", impossibilitant així qualsevol anàlisi de la seva relació amb aquest.

En termes metodològics, aquest estudi de cas ha estat realitzat utilitzant les diferents tècniques d'investigació que he emprat en el conjunt de la tesi i que he especificat en la Introducció. En concret, per realitzar-ho he utilitzat:

- L'anàlisi bibliogràfica i documental disponible sobre la qüestió
- Entrevistes semi-dirigides amb finalitat informativa als diferents actors protagonistes. En concret, he entrevistat a: un representant de la direcció de l'empresa i a representants de cadascun dels tres sindicats presents a la planta (CCOO, USO i UGT), dos en el cas de CCOO i un en el cas dels altres dos sindicats, a banda d'un representant de la federació del Metall de la CONC. En el cas de CCOO he optat per entrevistar a dos sindicalistes ja que és el sindicat clarament majoritari a l'empresa i he considerat oportú tenir el màxim de fonts informatives possibles. També he optat per entrevistar a un representant de la Federació del Metall de la CONC perquè he cregut important obtenir una visió del sindicat fora de l'empresa, en particular perquè històricament les posicions entre la secció sindical de CCOO a Miniwatt i les de la Federació no han estat sempre coincidents. He entrevistat també a un representant sindical de CCOO a la fàbrica d'Enllumenat (Lámparas Z) també filial de Philips i que tancà just abans de Miniwatt, per tenir una visió comparativa d'algunes qüestions¹⁶⁶.

¹⁶⁶ En concret les persones entrevistades han estat: Juan Montero de CCOO de Miniwatt (27-4-04 i 17-5-05), Justino Escribano de CCOO de Miniwatt (27-4-04); Joan Hernández de UGT de Miniwatt (24-5-05); Joan Sánchez d'USO de Miniwatt (21-7-05); Pere Colell de la Federació Minero-Metal·lúrgica de la CONC (24-5-05);

- I, finalment, l'observació participant en alguns dels processos analitzats, especialment a través de la participació d'algunes de les accions públiques impulsades pels treballadors de Miniwatt durant el conflicte¹⁶⁷.

4.1. CARACTERÍSTIQUES DE MINIWATT S.A.

Miniwatt S.A. és una empresa del camp de l'electrònica que pertanyé des dels seus inicis a la multinacional Philips, el nom complet de la qual és Royal Philips Electronics. Philips és una multinacional d'origen holandès, amb seu central a Eindhoven, creada el 1891 inicialment com una fàbrica de làmpares. La seva activitat exportadora i la seva expansió internacional començà després de la Primera Guerra Mundial i el 1925 creà un càrtel internacional amb el nom de Phoebus S.A. La seva expansió internacional anà lligada a una diversificació de la seva producció, que s'amplià de la producció de bombetes a altres terrenys com la radio, la televisió, material electrònic, telecomunicacions, sistemes mèdics, sistemes de defensa i petits i grans electrodomèstics. Entre els productes més emblemàtics de la firma, més enllà de les bombetes, destaquen la màquina d'afaitar que introduí el 1939, el "musicassette" àudio que introduí el 1963 i el compact disc (CD) que arribà al mercat el 1983 com a resultat d'un partenariat entre Philips i Sony. En l'actualitat és el primer grup mundial de l'electrònica fora dels Estats Units, si bé també té presència en el mercat nord-americà a través de la North American Philips Corp (Gutiérrez, 2003). Philips està organitzada internacionalment a través de diferents divisions: Philips Consumer Electronics, Philips Semiconductors, Philips Lighting, Philips Medical Systems i Philips Domestic Appliances i Personal Care.

L'any 2000 posseïa una plantilla de 229.341 empleats a tot el món, repartits en uns seixanta països, i tancà el seu exercici anual amb unes vendes de 33.556 milions de dòlars i beneficis de 1.919.000 milions. Aquestes xifres, situaven a Philips en el número 95 del rànking de les

Juan Jiménez de CCOO de Lámparas Z (17-1-06); i Elaine Foreman, responsable de comunicació de la direcció de Barayo S.A. (14-6-05), l'últim nom que tingué l'empresa. Totes les entrevistes han estat realitzades a Barcelona. Cal remarcar que l'entrevista amb la representant de la direcció de l'empresa fou breu i general, i que cap altre responsable accedí a ser entrevistat. La raó donada és que degut a que el desenllaç del conflicte era encara recent, l'empresa preferia no opinar. Per aquest motiu les referències que realitzo a l'entrevista a la representant de la direcció de l'empresa són poques. En qualsevol cas, la naturalesa del meu estudi, centrat en l'anàlisi de les estratègies sindicals i la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització", no requereix un ús amb la mateixa profunditat de les perspectives de la direcció que la dels representans sindicals.

¹⁶⁷En concret en activitats públiques impulsades pels treballadors com manifestacions o xerrades, però no en altres activitats no públiques com assemblees o reunions de treball. L'ús de l'observació participant com a tècnica d'investigació en aquest estudi de cas ha estat molt més limitada que en l'estudi de cas anterior.

principals multinacionals segons el volum de vendes. Si prenem en consideració les multinacionals de països europeus, ocupava el número 37 en el ranking. Dins del sector de l'electrònica i l'equipament elèctric, ocupava el vuitè lloc en vendes, després de Siemens, Hitachi, Matsushita Electric Ind., Sony, Toshiba, NEC, i Mitsubishi Electric (Anderson i Cavanagh, 2000). Les dades del seu exercici corresponent al 2004 mostren un volum de vendes lleugerament superior al de l'any 2000 per valor de 35.553 milions de dòlars. Al capítol primer he senyalat, seguint a Rovère (2004), que és possible establir una tipologia de diferents tipus de firmes multinacionals en funció de les seves dimensions i arquitectura internacional. Reprement-la, es pot considerar que Philips es trobaria en el bloc que l'autor anomena firmes "globals-regionals", que organitzen la seva producció a partir de grans macro-regions continentals, però amb una perspectiva mundial.

La implantació de Philips a l'Estat espanyol data de 1926, amb la fundació de la Sociedad Philips Ibèrica, dedicada a la importació i venda de productes procedents de la central holandesa. El 1927 començà a fabricar làmpares pròpies a través de Sociedad Española de Lámparas Eléctricas Z (SELEZ), fundada el 1908 a Barcelona i esdevinguda filial de la multinacional. La seva producció s'amplià de les làmpares als tubs fluorescents primer, i als tubs d'imatge després amb la irrupció de la televisió. El 1959 inaugurà la primera planta de fabricació de ferrites (ceràmica magnètica) a la Zona Franca, on un any després es fundaria Miniwatt S.A. dedicada a produir components elèctrics. Un any després, una part de la fabricació de ferrites es traslladà a la nova factoria de Hispano Ferritas S.A. (Hispafer) a Guadalajara.

L'expansió industrial del grup Philips a l'Estat espanyol es produí a mitjans dels anys setanta, arribant a ocupar un total de 15.000 treballadors repartits en les diferents plantes de Catalunya: Lámparas Eléctricas Z (fàbriques d'enllumenat a Sant Boi i Hospitalet) que produïa electrodomèstics, làmpares, equips de ràdio i TV; Miniwatt S.A., que produïa transistors i tubs de raigs catòdics; Electrodomèstics Segad, Novalux, ALM Regulador i la Comercial Copresa. Fora de Catalunya, el grup posseïa les plantes de: Hispafer, Euroservice, ISA i Philips Ibèrica, l'empresa comercial amb seu central a Madrid (Gutiérrez, 2003). En els darrers anys, però, el grup realitzà una forta reestructuració a l'Estat espanyol, en el marc de la seva reorganització a nivell mundial, per la qual totes les fàbriques que posseïa han anat sent tancades, sent la de Miniwatt S.A. l'última. L'any 2002 les úniques fàbriques existents del grup Philips a l'Estat espanyol, apart de Miniwatt S.A., eren Alumbrado (la planta de Lámparas Z de Sant Boi), i

Novalux, al marge de la comercial Copresa i Philips Ibérica. Novalux tancà el 2004, i la planta d'Alumbrado (Lámparas Z) el primer trimestre del 2005, unes setmanes abans que Miniwatt S.A. De fet, la reorganització del grup ha consistit en eliminar totes les seves plantes d'Europa d'electrodomèstics i de petita electrònica de consum, incloses la fabricació de bombetes el producte original del grup, per traslladar la producció a l'Àsia, en particular a Indonèsia i Xina. L'única excepció és el manteniment d'algunes fàbriques a Holanda on es fabrica un tipus de bombeta especial, amb més valor afegit, i on es realitza una labor d'investigació de productes electrònics, com ara l'electromedicina.

Miniwatt S.A., fou creada el 1960, amb l'objectiu de dedicar-se a la fabricació de components electrònics: transistors, tubs de televisió en blanc i negre, vàlvules receptores, semiconductors i ferrites (ceràmica magnètica). Inicialment estava ubicada al carrer Mèxic a Barcelona, però el 1962 es traslladà a la planta del passeig de la Zona Franca i estigué durant tota la seva existència ubicada en el que constitueix, com recorda Garcia (2002), una de les concentracions industrials més rellevants de l'Estat espanyol i que tingué un protagonisme central en la industrialització de Catalunya durant el període franquista. El 1973, 173 firmes ocupaven a uns 47.000 treballadors a la Zona Franca, sent la SEAT la fàbrica més important, tant pel què fa al volum de la plantilla, com per l'impacte econòmic, polític i social de la seva activitat (Balfour, 1994). Des dels seus inicis fins l'any 2001, Miniwatt S.A. fou una de les integrants del grup Philips a l'Estat espanyol. Aquell any, però, passà a formar part d'una *joint venture* entre Philips i LG, la LG Philips Displays, una societat propietat d'ambdues multinacionals, per la qual ambdues marques es convertiren en el primer fabricant mundial de tubs per televisors i monitors, després d'un procés de negociació que finalitzà el juny del 2001. L'empresa passà a anomenar-se LG Philips Displays Spain S.A. El 2003, com analitzaré més endavant en estudiar el procés que portà al tancament, l'empresa fou venuda per LG Philips a Business Creation, que canvià de nou el nom a l'empresa pel de Barayo S.A. Posteriorment, Barayo S.A. fou recomprada una altra vegada per LG Philips Displays l'octubre del 2004 que mantingué el nom de Barayo S.A. fins al tancament a finals de març del 2005.

La producció de la fàbrica anà variant al llarg dels anys. El 1972 finalitzà la producció de ferrites, el 1978 els tubs de blanc i negre foren substituïts pels de raigs catòdics dels televisors en color que ja es fabricaven des de 1971, i el 1989 i 1991 es posà fi, respectivament, a la producció de selectors de canal (que havien substituït en el seu moment a la producció de vàlvules) i semiconductors, que foren traslladats a l'Àsia. Durant tot aquest

període, la producció del tub de raigs catòdics, que comportava la realització del muntatge del tub i el procés fotoquímic on es proporciona el color, ha estat l'activitat principal fins al tancament, suposant entorn del 60% de la producció.

La plantilla de Miniwatt experimentà al llarg dels 45 anys d'història una important evolució. L'any 1970 Miniwatt S.A. tenia 1.000 treballadors i experimentà un creixement constant de plantilla durant els següents anys. El 1975 arribà a 1.560 treballadors, el seu màxim històric, per passar a 1.200 el 1980 i a 1.032 el 1982 xifra que romangué més o menys estable durant tota la dècada dels vuitanta. El 1991 la plantilla es reduí a 670 treballadors. L'any 2000 es contractaren 400 treballadors de cap de setmana a temps parcial, de forma que la plantilla pujà de nou a 1032, però l'any següent 312 d'aquests foren suprimits de forma que tornà a quedar amb una xifra de treballadors similar (Gutiérrez, 2003). L'any 2002, la plantilla era de 603 treballadors i a partir de l'any 2003 experimentà una forta i continuada reducció, especialment a través d'una política de baixes incentivades i prejubilacions, de forma que el juliol del 2004 la plantilla era de 368 treballadors, i el març del 2005, en el moment del tancament, de 319 (als quals s'hi han de sumar 43 treballadors d'una filial Barayo Proyectos S.A., fent un total de 362). La taula 2 mostra aquesta evolució, desagregada per sexes:

Taula 2. Evolució total i per sexes de la plantilla de Miniwatt (1980-2005)

Any	Dones	Homes	Total
1980	374	826	1200
1986	224	809	1003
1998	166	522	688
2000	265	767	1032
2002	133	473	603
2005	101	218	319

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del Comitè d'Empresa.

En relació a la composició de la plantilla en termes del seu perfil socio-laboral, el personal de cadena ha estat tradicionalment el més nombrós. La plantilla està dividida en tres categories diferents de conveni, tot i que als inicis aquestes categories arribaven fins a 11. Aquestes eren: categoria A, formada pel personal de cadena, per la qual no s'especifica cap nivell formatiu¹⁶⁸; categoria B, formada pels administratius, el personal de manteniment (mecànics, electricistes) i els multifuncionals (controladors de producció), per la qual es requereix

¹⁶⁸ Aquest fet és degut a una falta d'acord entre comitè i direcció: el primer demanava que incloure com a requisit mínim el graduat escoltar, mentre que la segona FP I. Com a resultat del desacord, no s'especificà mai el requisit mínim per formar-ne part d'aquesta categoria.

Formació Professional II, de branca industrial o administrativa; categoria C, formada per encarregats i alguns tècnics superiors sense tasques de comandament, per la qual es requereix una titulació mitjana; i el personal fora de conveni, format per directius i els tècnics de major nivell. La Taula següent ofereix una classificació de la plantilla segons tipus de conveni.

Taula 3. Composició de la plantilla segons categoria de conveni (%).
Any 2003

Categoria de Conveni	%
A (personal de cadena)	62
B (administratius, personal de manteniment, i multifuncionals)	25
C (encarregats, tècnics superiors sense comandament)	3
Fora Conveni (directius i tècnics d'alt nivell)	10

Font: elaboració pròpia segons dades proporcionades pel Comitè d'Empresa.

Finalment, pel què fa a l'edat de la plantilla, una característica a senyalar és el seu envelliment progressiu. L'última gran fornada de treballadors joves nous entraren a l'empresa l'any 1976. Des de llavors i fins a l'any 2000, els treballadors nous que s'incorporaren a la planta provenien en general d'altres plantes de Philips i eren d'una edat mitjana similar a la plantilla de Miniwatt. La contractació de treballadors temporals joves l'any 2000 modificà breument la composició d'edats de la plantilla, però aquesta tornà a la seva situació anterior l'any següent en ser acomiadats aquests joves. Així, l'any 2002 la mitjana d'edat de la plantilla era de 54'3 anys, i el 2005, en el moment del tancament era de 50'8 anys, és a dir, una plantilla bastant envellida¹⁶⁹.

4.2. CARACTERÍSTIQUES I TRAJECTÒRIA DE L'ACCIÓ SINDICAL A MINIWATT: UNA ANÀLISI CONTEXTUAL

4.2.1. Una empresa de tradició conflictiva

La història de Miniwatt S.A. mostra que aquesta ha estat una empresa amb una plantilla tradicionalment reivindicativa, amb una forta tradició de lluita, des de començaments dels anys setanta i en particular des de 1975. CCOO va ser des del final del franquisme fins al

¹⁶⁹ Dades proporcionades pel comitè d'empresa.

tancament la força sindical hegemònica, tant pel què fa al resultat de les eleccions sindicals, al nombre d'afiliats, com a la capacitat d'iniciativa. Els primers conflictes significatius a Miniwatt es començaren a produir-se a inicis dels anys setanta en el marc del creixement de les mobilitzacions obreres en els últims anys del franquisme, un dels epicentres de les quals fou la província de Barcelona (Molinero, Tebar, Ysàs, 1994; Molinero i Ysàs, 1998; Balfour, 1994). Com he assenyalat, la planta es trobava ubicada en una de les majors concentracions industrials de l'Estat espanyol, la Zona Franca, i on es produïren forts episodis de lluites sindicals, on destacaren els de l'empresa SEAT, la més important del polígon (Miguélez, 1977).

En aquest context es produí el conflicte més important de la història de Miniwatt i que marcà un abans i després en la seva trajectòria: l'anomenada "Gran Vaga" de 1975, que esclatà entorn de la negociació del conveni i arran de la negativa del Jurat d'Empresa, format per membres del Sindicat Vertical franquista, a acceptar la plataforma reivindicativa i l'equip d'experts proposats com a representants dels treballadors, acordada per les assemblees realitzades als diferents torns. En aquell moment, Miniwatt S.A i Lámparas Z tenien el mateix conveni, de forma que les mobilitzacions en el marc de la negociació foren conjuntes, si bé la plantilla de Lámparas Z tingué un rol més secundari. El conflicte comportà primer l'ocupació de la fàbrica com a resposta al trencament de les negociacions per part de l'empresa i, després, una vaga indefinida de quasi dos mesos, iniciada en resposta a l'acomiadament d'un treballador. En el marc de la vaga setze més foren acomiadats, i finalment aquesta s'acabà amb un acord pel qual vuit treballadors eren readmesos i vuit indemnitzats, quedant-ne però un acomiadat sense indemnització. Un mes després del pacte, l'empresa decidí augmentar unilateralment els salaris, amb un intent de tornar a la normalitat i tancar aquell episodi i, posteriorment, en la negociació del conveni, s'acordà un important augment salarial i altres millores laborals (Gutiérrez, 2003).

La vaga de 1975 marcà un punt d'inflexió en la història de l'empresa i configurà el que seria un model de relacions laborals particularment conflictiu durant les tres dècades següents. En aquest període foren varis els conflictes que recorregueren l'empresa, ja fossin en defensa de millores en les condicions de treball o en contra de mesures impulsades per la direcció jutjades regressives. Entre els més importants que es poden mencionar n'hi ha tres de remarcables (veure Gutiérrez, 2003):

1) El conflicte anomenat de la "mitja hora" iniciat el 1978 en demanda del reconeixement del període de descans per l'entrepà com a temps de treball efectiu, i que culminà el 1983 amb un acord que satisfesia les demandes dels treballadors.

2) L'anomenada "vaga selectiva", iniciada pels obrers especialistes del Grup 3 del conveni el juny de 1991, per un conflicte relatiu a l'ascens i promoció de categoria dels treballadors, i que culminà amb l'acceptació empresarial de les demandes dels vaguistes que comportaven l'ascens dels especialistes a oficials de tercera.

3) Els diferents conflictes encadenats de l'any 1998 contra: a) la introducció de la doble escala salarial, mesura que fou abandonada per l'empresa després de successives vagues de caps de setmana; i b) la reorganització dels torns de treball i l'externalització d'una part del procés productiu, en concret la secció de màscares que realitza els forats en el tub i distribueix el color. Després de varis mesos de conflicte i mobilitzacions, la direcció feu marxa enrera en els seus propòsits, en el que fou l'últim conflicte que es saldà amb victòria sindical, si bé aquesta, a diferència d'altres precedents, fou de tipus defensiu i no fruit d'una demanda de millora de les condicions laborals. Aquesta qüestió té a veure amb els canvis en el context de l'acció sindical analitzat al capítol primer, marcats per la creixent empresarització de les relacions laborals (Miguélez, 1999) i l'augment de la capacitat d'iniciativa empresarial en les relacions laborals, front a un sindicalisme situat a la defensiva. Així, el conflicte a Miniwatt el 1998 s'emmarca en la dinàmica de conflictivitat laboral de caràcter defensiu predominant a l'Estat espanyol en els darrers temps (Alonso i Blanco, 1999; Lope i De Alòs, 1999).

Poc després, a partir de l'any 2001, l'empresa començà un llarg procés de crisi i declivi, amb la reducció continuada del volum de la plantilla i de la producció fins al seu tancament el març del 2005.

4.2.2. Implantació característiques dels sindicats

La història del moviment sindical a Miniwatt ha estat protagonitzada per Comissions Obreres (CCOO). CCOO ha estat el sindicat hegemònic a la fàbrica des de finals dels franquisme. Al llarg de la seva història, però, també han existit altres forces sindicals, com l'Unió General de Treballadors (UGT), la Unió Sindical Obrera (USO), la Confederació Nacional del Treball (CNT) o la Confederació Sindical Unitària de Treballadors (CSUT). En el marc de la transició

postfranquista i de la consolidació del nou sistema de relacions laborals que es configurarà, s'estructuraren les diferents opcions sindicals a la fàbrica¹⁷⁰. A continuació presento una breu anàlisi de les diferents opcions sindicals presents a l'empresa en un moment o altre, dedicant més atenció a les opcions més implantades i analitzant la trajectòria, implantació i característiques de cadascuna d'elles.

Comissions Obreres (CCOO)

CCOO ha estat des de finals del franquisme fins al tancament de l'empresa, el sindicat majoritari de Miniwatt. Durant el franquisme els militants vinculats a CCOO tingueren el protagonisme de les principals lluites i mobilitzacions, al igual que al conjunt de Catalunya i l'Estat espanyol¹⁷¹. L'equip impulsor de CCOO a Miniwatt es configurarà entorn de l'experiència de la "Gran Vaga" de 1975, autèntica lluita fundacional, per reprendre el terme d'Aguiton i Bensaïd (1997), del sindicalisme a la fàbrica¹⁷². La secció sindical de CCOO de Miniwatt es creà el 20 de març de 1977, uns mesos després que CCOO i la CONC decidissin constituir-se com a una organització sindical específica, en un context de pluralitat sindical, front la negativa de la resta d'organitzacions de crear un sindicat unitari. CCOO-Miniwatt percebé la impossibilitat de crear un sol sindicat unitari com un fracàs per al moviment obrer, i només posà en marxa una secció oficial de CCOO a la fàbrica quan fou evident que aquesta era la única opció possible.

Des de la seva creació, la secció sindical de CCOO-Miniwatt tingué la seva base social entre els treballadors de la cadena de muntatge, amb poca presència entre els tècnics i el personal d'oficina. El 1978 la seva afiliació arribà al 30%, amb uns 400 treballadors. Després a finals de la dècada i inicis dels vuitanta caigué al 15% de la plantilla, amb uns 175 treballadors. A

¹⁷⁰ No és aquest el lloc per realitzar una anàlisi del moviment sindical durant la transició i dels processos de configuració de les diferents opcions sindicals en aquest període. Per una anàlisi del sindicalisme durant la transició i la seva posterior evolució durant els anys vuitanta i noranta veure: Miguélez (1991 i 2000), Köhler (1995) i Balfour (1994).

¹⁷¹ Per una història de CCOO es pot consultar, entre d'altres, l'obra editada per Ruiz (1994), i per la història específica de CCOO a Catalunya l'article de Molinero, Tebar i Ysàs (1994) d'aquesta mateixa obra.

¹⁷² Durant el període de la "Gran Vaga" i els anys de la transició, la composició del nucli central de les CCOO de Miniwatt estava format per militants vinculats a organitzacions minoritàries de l'esquerra radical. Una part important del nucli de militants impulsors de CCOO a l'empresa pertanyien a grups com *Bandera Roja*, el *Partido del Trabajo de España* (PTE) (fins el 1978 ja que aquests s'escindiren de CCOO per crear la seva pròpia central, la CSUT), la *Lliga Comunista Revolucionària* (LCR), o el col·lectiu *Lucha de Classes*, si bé també hi havia militants radicals no organitzats (per a un estudi d'algunes d'aquestes organitzacions durant el franquisme i la transició veure: Laiz, 1995).

iniciis dels noranta l'afiliació a CCOO remuntà fortament i des de llavors s'estabilitzà entorn al 50%. CCOO fou sempre el sindicat hegemònic, i en totes les eleccions sindicals fou clarament el vencedor (veure la Taula 4), obtenint majoria absoluta en totes menys el 1980 i el 1998, tot i que en aquest darrer cas tingué un nombre de vots absolut superior al de la resta de sindicats. L'any 1980 CCOO sofrí un fort desgast, després d'un seguit de mobilitzacions que organitzà el 1979 i que no foren secundades per la majoria de la plantilla, com a reacció a diferents mesures de l'empresa, en particular de l'augment dels ritmes de treball, intent d'acomiadament d'un treballador, i la supressió d'una bonificació per rendiment. En aquest context, l'empresa cregué que era possible fer perdre l'hegemonia a CCOO a la fàbrica i apostà fort per UGT, la qual experimentà un important ascens. CCOO resistí l'embat i en els anys següents estabilitzà i consolidà la seva majoria. El 1998, CCOO tornà a perdre la majoria absoluta dels representants sindicals elegits per al comitè, degut als resultats entre el col·legi electoral dels tècnics, en unes eleccions on, apart de l'UGT, CCOO hagué de fer front a l'USO, que es presentà de nou després de molts anys d'absència. En les següents eleccions sindicals, però, recuperà de nou la majoria absoluta de membres al comitè.

Unió General dels Treballadors (UGT)

La UGT es fundà a Miniwatt el 1977, a partir de la iniciativa d'un comandament intermig. El seu procés de creació a l'empresa és força similar a la dinàmica general de reconstrucció del sindicat en el marc del postfranquisme, després que aquest jugués un rol marginal en el moviment obrer antifranquista, reconstruint-se amb treballadors provinents dels sectors menys combatius de les fàbriques, i emparant-se amb el prestigi del PSOE i en un fort suport polític i institucional per reforçar-lo com a alternativa a CCOO (Balfour, 1994; Köhler, 1995).

A Miniwatt UGT jugà sempre un paper secundari en relació a CCOO i la seva afiliació màxima cap el 1978 arribà entorn del 5% de la plantilla, amb uns quaranta o cinquanta afiliats. Durant els anys vuitanta UGT-Miniwatt sofrí una forta crisi, però es refé i reflatà a començaments dels noranta, arribant a una afiliació del 10% aproximadament de la plantilla, amb uns 60 afiliats. La seva base social dins de Miniwatt ha estat tradicionalment entre els sectors tècnics, administratius i personal d'oficines, quadres i comandaments¹⁷³. La seva orientació es

¹⁷³ Informació proporcionada per **Joan Hernández** de la secció sindical d'UGT-Miniwatt en l'entrevista realitzada.

caracteritzà des de sempre per mantenir una gran proximitat amb els plantejaments de l'empresa i per mantenir molt poca autonomia respecte la mateixa.

Unió Sindical Obrera de Catalunya (USOC)

USOC tingué presència a la fàbrica des de començaments dels anys setanta, amb les primeres vagues i conflictes, on els seus militants jugaren un rol significatiu, malgrat el seu talant moderat. La seva influència històrica, en els primers anys del postfranquisme es trobava entre els treballadors de la secció de selectors. Tanmateix, la seva implantació a la planta fou reduïda, arribant a uns 10 o 11 afiliats, menys de l'1% de la plantilla, a finals dels setanta, i l'any 1980 la secció sindical d'USOC a Miniwatt es dissolgué, en un context general de reducció de la seva implantació i de trasvàs dels afiliats en benefici d'UGT. El 1998 el sindicat es refundà de nou, a partir d'un antic delegat de CCOO que l'abandonà per discrepàncies amb la secció sindical. La seva implantació, tot i que reduïda, ha estat variada pel què fa als perfils dels treballadors (treballadors de cadena, manteniment, tècnics...) ¹⁷⁴. La refundació de la USOC suposà l'intent de crear un nou sindicat moderat a l'empresa, diferenciat de la línia de CCOO però al mateix temps amb una pràctica sindical més autònoma respecte l'empresa que l'UGT, i que no es reduís als sectors tècnics, administratius i d'oficines, i tingués també influència entre els treballadors de cadena, on CCOO era tradicionalment hegemònica.

Confederació de Sindicats Unitaris de Treballadors (CSUT)

CSUT nasqué com una escissió de CCOO, tant a l'empresa com a nivell general, impulsada pels militants del maoista PTE. La central sindical tingué una vida efímera i entrà en un declivi relativament ràpid, lligat a la crisi del propi PTE, que el 1979 inicià un procés fallit de fusió amb la *Organización Revolucionaria de Trabajadores* (ORT) que acabà amb la seva autodissolució el 1980. A Miniwatt CSUT es dissolgué el 1980, i la majoria dels seus afiliats es repartiren entre UGT i CCOO. Tot i que la seva afiliació fou molt baixa (entorn d'una vintena de treballadors que representava un 2% de la plantilla aproximadament), CSUT obtingué una representació sindical relativament significativa en les eleccions de 1978 i 1980, dos representants, fruit del prestigi i combativitat dels seus afiliats entre la plantilla.

¹⁷⁴ Informació porporcionada per **Joan Sanchez** de la secció sindical d'USO-Miniwatt en l'**entrevista** realitzada.

Confederació Nacional del Treball (CNT)

CNT tingué una existència efímera i poc rellevant a Miniwatt. La secció sindical es fundà el 1975 en el marc dels intents de reconstrucció del sindicat en el postfranquisme. La seva influència a la planta fou molt reduïda, arribant a uns cinquanta o seixanta afiliats en el moment més àlgid (entorn d'un 5% de la plantilla). El 1980 la secció de CNT de Miniwatt es dissolgué formalment, tot i que quedaren alguns afiliats a títol individual durant un temps.

Establertes les característiques i la implantació general de les diferents forces sindicals a l'empresa, s'indica a continuació una taula amb l'evolució dels resultats de les eleccions sindicals que mostra l'hegemonia de CCOO, i les oscil·lacions de la presència relativa de cada organització sindical:

**Taula 4. Resultats de les eleccions sindicals a Miniwatt
(1978-2002).**

Any*	CCOO	UGT	USO	Altres
1978	14	4	-	6
1980	12	10	-	2
1982	13	-	-	10**
1984	17	6	-	-
1986	17	6	-	-
1990	10	7	-	-
1994	10	7	-	-
1998	8	6	3	-
2000	4	1	1	
2002	9	4	4	

Font: elaboració pròpia a partir de les dades del comitè.

*El volum total de delgats elegits pel comitè ha anat variant al llarg de la història de Miniwatt en funció les variacions de la plantilla: 24 membres el 1978 i 1980; 23 membres fins el 1990; 17 des de 1990 al 1998; 6 l'any 2000; i 17 el 2002.

**El 1982 es presentà una llista d'independents, on hi havia membres a títol individual d'UGT, i que comptava amb el suport indirecte de la direcció de l'empresa.

Adjunto també un quadre amb els resultats desagregats per col·legis electorals, el d'Especialistes i no qualificats, i el de Tècnics. Els resultats mostren com CCOO té una clara majoria històrica entre el primer col·legi, però com UGT té més implantació al segon:

Taula 5. Resultat de les eleccions sindicals a Miniwatt (1978-2002) desagregats per col·legis: Especialistes i no qualificats (Esp), i Tècnics (Tèc).

Any	CCOO		UGT		USO		Altres	
	Esp	Tèc	Esp	Tèc	Esp	Tèc	Esp	Tèc
1978	14	-	4	-	-	-	2	4
1980	11	1	6	4	-	-	2	-
1982	13	-	-	-	-	-	5	5
1984	15	2	3	3	-	-	-	-
1986	15	2	3	3	-	-	-	-
1990	9	1	4	3	-	-	-	-
1994	9	1	4	3	-	-	-	-
1998	8	-	3	3	2	1	-	-
2000*	4	-	1	-	1	-	-	-
2002	8	1	2	2	3	1	-	-

Font: elaboració pròpia a través de les dades del comitè.

*Les eleccions de l'any 2000 només tingueren lloc entre els especialistes per ajustar el comitè a les variacions de la plantilla

4.2.3. Evolució de l'afiliació sindical a l'empresa

L'afiliació sindical a l'empresa experimentà importants evolucions al llarg del temps, seguint la pauta general a l'estat espanyol. Sense voler fer un repàs en profunditat de l'evolució de l'afiliació sindical a l'estat espanyol, és convenient analitzar sintèticament alguns trets rellevants de la mateixa, per tal de contextualitzar la situació a Miniwatt. Així, si bé durant els primers anys del postfranquisme, fins l'any 1977 i 1978 s'experimentà un fort boom de l'afiliació en un context de forta eferescència política i social (Pérez Díaz, 1979; Miguélez, 2000), la dinàmica de la transició comportà una dràstica caiguda a partir de 1979. Els motius d'aquesta caiguda es poden explicar, seguint a Balfour (1994), degut als efectes combinats de: la crisi econòmica, ja que els sindicats començaven a afiliar als seus membres just en el moment d'esclat de la crisi; el model de transició pactada i la seva acceptació per part de les direccions sindicals, que comportà la desmobilització de la base sindical i el posterior "desencant"; i, finalment, el propi legat sociocultural del franquisme, que deixà una important cultura de desmobilització i apoliticisme¹⁷⁵. A partir de 1979 l'afiliació sindical experimentà un fort descens, situació que es mantingué fins a mitjans dels vuitanta. Aquesta caiguda anà acompanyada de la reducció del nombre de militants actius dins del conjunt més ampli dels afiliats (Köhler, 1995) degut a una creixent sensació de frustració i desencant. La baixa afiliació del període 1979-1985 pot explicar-se per canvis estructurals, com l'augment de l'atur o l'impacte de les reestructuracions industrials efectuades sobre la base tradicional dels

¹⁷⁵ Sobre aquest darrer punt convé recordar l'existència d'un fort contrast, com assenyalen Molinero, Tebar i Ysàs (1994), entre la capacitat mobilitzadora del moviment obrer al final del franquisme i al començament del postfranquisme, i la seva debilitat organitzativa real.

sindicats, i també per l'impuls de polítiques de desregulació del mercat de treball (Miguélez, 1999). Des de finals dels anys vuitanta i inicis dels noranta l'afiliació remuntà de nou de forma moderada però constant fins arribar al nivell de l'actualitat, que es situa entorn el 17% (Köhler i Martin Artiles, 2005). L'afiliació, però, té una distribució molt desigual per sectors, sent el sector del metall el que té més afiliats, seguit pel transport, l'administració pública, i la construcció, i amb una escassa afiliació de pensionistes i aturats, a diferència d'altres països europeus (Miguélez, 1999). En termes generals el perfil de l'afiliació sindical ha evolucionat, com a conseqüència dels propis canvis en l'estructura ocupacional, de forma que els sindicats han perdut pes en la indústria, en benefici del sector serveis. Així, per exemple, en el cas concret de CCOO, l'any 1980 el 77'9% de la seva afiliació pertanyia a la indústria mentre que l'any 2002 aquest percentatge era del 35'7% (Köhler i Martin Artiles, 2005)¹⁷⁶.

En el cas de Miniwatt, l'evolució de l'afiliació sindical segueix unes pautes relativament semblants a l'evolució general, amb un període d'increment en el marc dels primer anys del postfranquisme, un període de descens de 1979 fins a 1984, i un període de remuntada progressiva posterior. La taula següent mostra l'evolució de l'afiliació sindical a la planta des de 1977 fins el 2005.

**Taula 6. Evolució de l'afiliació sindical a Miniwatt (1997-2005)
en % respecte el total de la plantilla.**

Any*	CCOO	UGT	USOC	CNT	CSUT
1977	30	5	1	5	2
1979	18	3	1	2	2
1981	14	2	-	1	-
1984	30	2	-	1	-
1986	40	4	-	1	-
1988	38	4	-	1	-
1990	45	7	-	-	-
1994	47	8	-	-	-
1996	50	10	-	-	-
1998	50	10	3	-	-
2002	50	8	4	-	-
2005	52	7	4	-	-

Font: elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades pel Comitè d'empresa.

*L'evolució de l'afiliació s'ofereix en intervals variables en funció de les dades disponibles.

¹⁷⁶ Per un estudi concret de l'evolució de l'afiliació a CCOO de Catalunya veure: Alòs et al. (2005).

4.3. EL TANCAMENT DE MINIWATT: CAUSES I FASES

4.3.1. Causes i context del tancament

El procés que portà al tancament de Miniwatt S.A l'abril del 2005, cal situar-lo en l'acord entre Philips i LG, negociat del novembre de l'any 2000 al juny del 2001, pel qual ambdues marques es convertiren en el primer fabricant mundial de tubs per televisors i monitors. En virtut d'aquest acord, Miniwatt passà a ser una *joint venture* entre ambdues multinacionals. De forma retrospectiva, sembla evident que amb aquest acord el grup Philips prengué la decisió de liquidar les seves plantes de tubs i televisors a Europa occidental i és en aquest procés on cal emmarcar la decisió de tancar Miniwatt. Com he assenyalat, Philips ha realitzat els darrers anys una intensa reorganització que ha consistit en eliminar totes les seves fàbriques europees d'electrodomèstics i de petita electrònica de consum, incloses la fabricació de bombetes el producte original del grup, per traslladar la seva producció a l'Àsia, en particular a Indonèsia i Xina, amb l'excepció parcial d'algunes plantes d'Holanda¹⁷⁷. La reestructuració de Philips segueix els patrons de comportament de les multinacionals analitzats al capítol segon, caracteritzats per una ordenació jeràrquica de la seva estructura internacional a l'hora d'organitzar la seva xarxa mundial de producció i distribució, definint zones i centres de producció amb valor afegit i disseny i zones de producció amb productes que requereixen l'utilització intensiva de mà d'obra.

El tancament de Miniwatt seria, per tant, part d'un procés de reestructuració empresarial més ampli a nivell internacional i una manifestació concreta del fenomen de les deslocalitzacions. Al capítol segon he analitzat breument les estratègies de les multinacionals i la qüestió de les deslocalitzacions, en l'àmbit de l'externalització productiva, mostrant com és necessari no tenir una visió reduccionista del fenomen com la que a vegades es transmet, per exemple des de molts mitjans de comunicació, per la qual sembla que les empreses es desplacin sense restriccions i, sobretot, que la causa central d'aquest fenomen és el nivell salarial. He sostingut, seguint autors com Husson (1999 i 2001), que cal recordar que la major part de la inversió directa a l'estranger es realitza entre els països de l'OCDE i que el què explica els motius de deslocalització no és el nivell salarial sinó el cost global de producció i la

¹⁷⁷ Informació proporcionada per **Pere Colell** responsable de política industrial de la Federació del Metall de CCOO en l'**entrevista** realitzada. Veure també el document "Contra el desmantelamiento industrial de LG y Philips en Catalunya: ¡Planes de futuro para Lámparas Z y Miniwatt!", firmat pels comitès d'empresa de Miniwatt i Lámparas Z i per les seccions sindicals d'ambdues, amb data del 8 de novembre del 2004.

productivitat, elements que depenen de factors múltiples com la qualificació de la mà d'obra, les infraestructures, etc. És important remarcar que el fenomen de les deslocalitzacions o de l'externalització productiva en el terreny internacional és molt desigual en funció del sector productiu, de forma que en alguns sectors ha tingut un impacte massiu, com en el tèxtil, la microelectrònica o en els components de l'automòbil, i en altres molt secundari. Tanmateix, el fenomen de les deslocalitzacions s'ha anat extenent progressivament (Husson, 2005b), afectant a activitats com la dels serveis informatitzats o dels centres d'investigació. En qualsevol cas és important recordar que la crisi d'alguns sectors colpejats per les deslocalitzacions no és resultat de forces abstractes, sinó una conseqüència concreta del procés de liberalització de l'economia mundial i dels acords de liberalització presos pels diferents governs en el marc de l'OMC o en el marc de projectes d'integració econòmica regional (Husson, 2005a) i, evidentment, conseqüència de les decisions empresarials guiades per la lògica del benefici.

El sector de la microelectrònica o la petita electrònica de consum, on s'ubica Miniwatt, és precisament un dels més afectats per la deslocalització, degut a les seves pròpies característiques. La microelectrònica de consum és, com assenyala Termes (2005) el subsector més important dins de l'electrònica, que habitualment es classifica en tres subsectors: electrònica de consum, components electrònics, i electrònica professional. L'electrònica és un sector estratègic de l'economia espanyola i catalana i, de fet, la facturació del sector a Catalunya representa al voltant del 40% del conjunt de l'Estat espanyol, i més del 3'5% del volum global de negocis i un 3% de la producció global de la indústria a Catalunya.

La microelectrònica de consum és un sector particularment vulnerable a les deslocalitzacions degut a la poca complexitat dels processos de muntatge dels aparells electrodomèstics que són força senzills i no requereixen mà d'obra molt qualificada i, a més a més, ofereixen un producte senzill de transportar. Aquesta vulnerabilitat de la microelectrònica de consum a les deslocalitzacions ha tingut un impacte molt fort per a l'acció sindical en aquest sector que, tant en el cas de Catalunya com en el dels països industrialitzats, ha vist com un nombre creixent d'empreses anaven tancant progressivament.

En el cas de Miniwatt es poden identificar tres motius empresarials que portaren al tancament de la planta, tots ells relacionats. Primer, el tancament és conseqüència de la reorganització internacional de Philips LG que comporta el trasllat de la producció dels tubs de raigs catòdics

a països com Brasil i Xina. **Joan Hernández**, responsable d'UGT a la planta ho expressa en **l'entrevista** en aquests termes:

"Tot era una qüestió encaminada a la deslocalització (...). Dintre d'un mes venen 100 persones i s'ho enduen tot cap a Xina i cap al Brasil. I seguiran fabricant tot igual. Està clar que això no només passa en l'electrònica de consum. També en molts d'altres llocs"

Segon, el tancament és fruit de la creixent obsolescència del producte principal de la planta, el tub de raigs catòdics, en favor de les noves tecnologies de televisors de cristall líquid, i en menor mesura de plasma, que van desplaçant del mercat els televisors de raigs catòdics i reduint tendencialment la seva demanda. En la reorganització internacional del procés productiu, Philips LG decidí que els televisors de cristall líquid i de plasma serien fabricats a Corea del Sud i a altres plantes asiàtiques. Aquesta decisió va en consonància amb la de la resta de multinacionals del sector, cap de les quals ha fet l'aposta per fabricar els televisors de cristall líquid a Europa, amb l'excepció parcial de Sharp que decidí ensamblar televisors de cristall líquid al seu centre de Sant Cugat el 2003, si bé el cristall líquid és importat directament del Japó. **Pere Colell**, responsable de política industrial de la federació del metall de la CONC ho explica en **l'entrevista** així:

"Cap multinacional europea ha fet l'aposta de fer disseny per desenvolupar la pantalla plana, el cristall líquid. Això ha fet que el gruix de les empreses instal·lades aquí s'hagin situat fora del mercat d'una manera exponencial."

És interessant fer notar que des de la direcció de l'empresa s'emfatitza més aquesta segona raó, d'obsolescència del producte, que la primera, i no es considera que el tancament de Miniwatt es pugui definir com un procés de deslocalització. **Elaine Foreman**, responsable de comunicació de l'empresa, ho expressà de la següent manera en **l'entrevista** realitzada:

"Ya sabes que éste no es un caso concreto de deslocalización. Es otro tema distinto. No se puede comparar exactamente. Aquí se ha dejado de fabricar el producto porque era obsoleto."

Tercer, juntament amb el trasllat de la producció de raigs catòdics a països amb menor cost i la decisió estratègica de fabricar la tecnologia substitutiva del producte actual només a Àsia, cal citar també una altra raó, més financera que productiva, que explica els interessos de la multinacional per tancar la planta: els beneficis derivats de la venda dels terrenys de la Zona Franca on s'ubicava la fàbrica, el valor dels quals a preu de mercat és de 90 milions d'euros, segons estimacions dels sindicats. **Joan Hernández**, de la UGT, considera en **l'entrevista**

realitzada que aquest va ser un factor important que estimulà el tancament ja que permetia a l'empresa obtenir importants beneficis:

“Vam tenir informació de l'Ajuntament preparava la reforma de la Marina (...). Això va precipitar el tancament perquè hi havia una pressió urbanística molt forta.”

Finalment, l'última qüestió a tenir en compte respecte el tancament de Miniwatt és que aquest és produí en el marc d'una important onada de tancaments de centres industrials a Catalunya, un bon nombre dels quals del sector l'electrònica de consum que, pel què fa al seu impacte públic, començà en certa forma amb el de Samsung a inicis del 2004. La llista de multinacionals que anunciaren el seu tancament des de llavors fou bastant important, generant un impacte mediàtic i social considerable, no tant pel nombre de llocs de treball afectats com pel nom i la popularitat de les empreses. Entre les firmes més significatives que tancaren a Catalunya des de finals del 2003 fins a mitjans del 2005 lligades a processos de deslocalització cal mencionar casos com: Samsung (amb 434 treballadors), Novalux-Philips (100), Valeo (256), Autotex (175), Fisipe (422), Panasonic (216), o Reno de Medeci (301). A aquest llistat caldria afegir alguns casos una mica anteriors com el de Lear, que tancà el 2002 i afectà a 1280 treballadors, o els de Bayer (230), Gates Vulca (235), Actaris (140) que tancaren durant el 2002 o mitjans del 2003¹⁷⁸. Durant els primers mesos del 2004, amb el tancament de Samsung i els subsegüents, es creà una situació de forta alarma social acompanyat d'un fort discurs alarmista per part dels mitjans de comunicació (Recio, 2004c).

En qualsevol cas, l'impacte d'aquesta onada de tancaments en el sector de l'electrònica de consum en termes d'ocupació ha estat important: abans de l'inici d'aquesta, el sector ocupava unes 13.000 persones a Catalunya, mentre que a l'inici del 2006 ocupava unes 9.000 persones. Els tancaments han suposat la desaparició del gruix de les grans fàbriques del sector, amb l'excepció de Sharp, Sony i Tecnimagen, que té una dimensió mitjana, quedant bàsicament un ampli ventall de petites empreses (CCOO, 2005). S'ha produït per tant una reducció del volum del sector i una reconfiguració del seu perfil empresarial, que es caracteritzava fins a aquesta darrera onada de tancaments per una forta concentració empresarial i l'hegemonia d'un petit nucli de multinacionals (Termes, 2005).

¹⁷⁸ Les dades sobre la plantilla de les diferents empreses estan elaborades a partir de diverses informacions periodístiques, del document “Mobilitzem-nos contra els Tancaments” de la Xarxa Contra els Tancaments (19 de febrer de 2004), i de documents interns de la Federació del Metall (CCOO, 2005).

Per interpretar aquesta onada de tancaments fruit de la dinàmica competitiva de la integració econòmica internacional i del procés de globalització, és important analitzar les característiques pròpies de la implantació de les multinacionals estrangeres a Catalunya i l'Estat espanyol i les característiques de la inversió estrangera rebuda. Durant els anys vuitanta, l'entrada a gran escala de grups multinacionals estrangers fou una de les característiques més rellevant del període, els quals passaren a controlar la majoria dels sectors industrials espanyols i tendiren a fomentar l'especialització de la capacitat productiva del país en determinats sectors del mercat (Recio i Roca, 2001). En termes generals, gran part de la inversió de les multinacionals que s'instal·laren en les darreres dècades ho feren amb l'objectiu d'utilitzar la seva implantació com una plataforma per colonitzar mercats europeus, i per aprofitar l'existència de salaris i de costos de producció relativament baixos. Les diferents administracions públiques i governs, tant de l'Estat espanyol com de la Generalitat, tendiren a no posar cap mena de restricció a la inversió estrangera, donant les màximes facilitats per atraure-la com una estratègia per insertar l'economia espanyola i catalana en l'àmbit internacional com a receptores d'inversió per part d'empreses en recerca de baixos costos i d'accés a nous mercats. En definitiva, l'atracció d'inversió estrangera es feu, com explica Etxezarreta (1991), sense una política global ni d'articulació de les iniciatives multinacionals en l'estructura productiva del país, ni de disseny d'una estratègia per obtenir avantatges competitius permanents. El resultat d'aquesta orientació ha estat que gran part de les multinacionals que obren centres a Catalunya i a l'Estat espanyol instal·laren plantes dedicades a la manufactura i l'ensamblatge, sense potenciar la investigació, el disseny i altres factors que generen valor afegit, i sense adquirir compromisos de manteniment de les inversions per un període determinat. **Pere Colell**, responsable de política industrial de la federació minero-metalúrgica de la CONCA, en l'**entrevista** realitzada expressava així aquest punt de vista:

"Hi ha hagut uns errors polítics a l'hora de dir que vinguin les multinacionals i que inverteixin sense cap control i compromís (...). A aquest país se l'ha fet servir com una plataforma de colonització de mercats a Europa en aquest cas, i en una segona fase, el trist és que les administracions públiques que han captat aquestes inversions en el seu moment, no hagin tingut la orientació de quines inversions volien i quins contingut se li plantejaven en el seu moment. (...) Per una banda els governs dels nostres països no tenen massa a fer, però tampoc han tingut molta voluntat a fer en la mesura en què podien fer alguna cosa. No dic que desenvolupar una tecnologia d'electrònica de consum fos possible, quan potser altres ja la tenien més desenvolupada, però si posar condicions de major assentament i que molta de la investigació que es feia allà es portés aquí, s'evolucionés aquí i que s'especialitzessin plantes aquí".

En definitiva, el tipus d'inversió estrangera atreta a l'Estat espanyol i a Catalunya no és fruit de forces naturals i mecàniques de l'economia global, sinó que també és conseqüència de les

opcions preses per les administracions públiques pel què fa a la política industrial. La crítica a la política industrial referida a les inversions estrangeres i a les multinacionals de les administracions públiques i dels governs de Catalunya i de l'Estat espanyol, és un element important a tenir en compte en l'anàlisi de les deslocalitzacions i tancaments de multinacionals. Permet il·lustrar bé les relacions existents entre poder polític i multinacionals i el paper de l'Estat en el marc de la globalització. Al capítol segon, he assenyalat que considero errònies les teories sobre la fi dels Estats i la seva impotència front a les grans multinacionals. Al contrari, és molt més adequat parlar d'una reestructuració de les funcions dels Estats i d'un canvi d'orientació en la seva intervenció en l'economia. Malgrat que el seu poder de negociació s'hagi reduït, l'Estat continua tenint competències per regular l'economia i per determinar elements estratègics del desenvolupament industrial d'un país, i la visió fatalista segons la qual és un actor impotent respecte les grans multinacionals presenta elements funcionals per a justificar la passivitat de l'administració pública front a les decisions que puguin prendre aquelles.

Establertes les causes del tancament, passaré a analitzar les seves fases i la dilatada seqüència temporal en què es prolongà.

4.3.2. Fases i calendari del tancament de Miniwatt

El procés de tancament de Miniwatt presenta diferents etapes. En general, considero que els diferents casos de tancament de multinacionals lligades a processos de deslocalització presenten les següents fases estàndard:

- 1) Fase de crisi o deliu del centre de producció en qüestió (amb reducció de la capacitat productiva, poques inversions...). Si bé cal remarcar que aquesta fase no es produeix en tots els casos de tancament i que en determinades situacions el procés comença directament amb la fase següent. En certa manera es pot establir que aquesta primera fase pot presentar dues possibles formes: fase de crisi oberta i deliu de l'empresa o fase d'incubació i de preparació secreta o discreta dels plans de deslocalització i tancament per part de la direcció.
- 2) Anunci del tancament per part de la direcció, sovint per sorpresa i repentinament, tot i que en alguns casos hi poden haver elements previs que deixen entreveure aquest fet.

- 3) Procés de negociació entre direcció i sindicats dels termes del tancament, que pot ser de tipus conflictiu o consensual.
- 4) Tancament definitiu i signatura d'acords entre els representants dels sindicats i de l'empresa.

Cadascuna d'aquestes etapes pot ser diferent, pel què fa la seva importància relativa i durada en el temps en els diferents casos.

El tancament de Miniwatt respon a aquest patró i model, però amb dues particularitats significatives: la prolongació en el temps de la primera fase de crisi i deliu de la planta, i la conflictivitat important de la tercera fase, de negociació entre direcció i sindicats. El llarg període de deliu és un element distintiu que el diferencia d'altres casos on els tancaments han estat realitzats de forma bastant sobtada i en certa forma imprevista, amb anuncis unilaterals i, sovint, amb plaços de temps molt curts. Aquest és el cas, per exemple, de Marks & Spencer l'any 2001 on la direcció anuncià per sorpresa el tancament de tots els seus magatzems a Europa fora de Gran Bretanya en una reunió informal del comitè d'empresa europeu. També és el cas de Samsung l'anunci del tancament de la qual es feu a l'inici del 2004 per sorpresa. El de Miniwatt, en canvi, es produí després d'un llarg període de crisi. Malgrat aquest dilatat procés de crisi i de la previsibilitat del tancament a partir del 2003, això no serví als sindicats per poder revertir la decisió, tot i que analistes com Nissen (1994), han assenyalat que un element molt important en les situacions de tancaments és la detecció precoç dels plans de l'empresa per poder preparar una resposta.

L'altre element distintiu del tancament de Miniwatt és el caràcter fortament conflictiu de la tercera fase del procés, el de la negociació entre l'empresa i els sindicats per acordar les condicions del mateix. La llarga resistència sindical front al deliu del centre primer, i front al tancament després, és una mostra d'una resposta sindical defensiva. És una manifestació extrema en aquest cas de la dinàmica que preval en l'acció sindical a l'empresa (Lope i Alòs, 1999) en l'actualitat. Com he analitzat al capítol primer, seguint a Goldstone i Tilly (2001), els moviments i les lluites socials no només sorgeixen front l'obertura d'oportunitats polítiques, sinó també en situacions d'amenaça. En part aquest és el cas de Miniwatt, si bé més que d'una amenaça futura, la lluita dels treballadors cal interpretar-la com una reacció a una

agressió: primer el lent deliu de l'empresa, després la venda a un altre propietari i, finalment, l'anunci del tancament.

El tancament de Miniwatt, com he indicat es produí en el marc d'una onada de tancaments de multinacionals a Catalunya i l'Estat espanyol, l'impacte mediàtic dels quals generà una certa sensibilització pública i social, obrint un espai per al debat sobre la qüestió i una petita finestra d'oportunitat per als sindicats de divulgar els seus plantejaments. En termes generals, els plantejaments de les confederacions sindicals a Catalunya ha estat intentar negociar amb les empreses plans de viabilitat dels centres en crisi, basats en la negociació de contrapartides flexibilitzadores. Al mateix temps, la seva posició ha estat considerar que, un cop presa la decisió de tancar per part d'una gran firma, els tancaments són inevitables. En aquest context l'acció sindical consisteix en acompanyar el procés, negociant indemnitzacions tan favorables com sigui possible per als treballadors afectats, però sense plantejar una estratègia d'oposició basada en la mobilització. Al mateix temps, però, els sindicats han denunciat la política duta per les multinacionals, exigint una intervenció de l'administració pública en la matèria i l'adopció de més controls respecte les inversions estrangeres manifestant un discurs crític amb la política industrial realitzada en les darreres dècades.

La llarga lluita defensiva front al tancament de Miniwatt i el marcat caràcter conflictiu del procés és fruit de l'estratègia impulsada per la majoria del Comitè d'empresa sota el lideratge de CCOO-Miniwatt, que emana del seu model i concepció de l'acció sindical. La diferència respecte a altres casos similars, rau en la decisió de plantejar una resistència a través de la mobilització als plans empresarials. Aquest plantejament, però, es sustentava d'una banda en el convenciment de que la voluntat de no acceptació dels plans empresarials i de contestar-los amb la mobilització era l'actitud sindical correcta i, de l'altra, en la comprensió que el tancament de la fàbrica era pràcticament inevitable, donada la correlació de forces existent i el context socioeconòmic en el qual es produïa. Weinbaum (2004) en un estudi sobre tancaments als EUA, assenyala que en la majoria de casos els treballadors i els sindicats (si n'hi han), no ofereixen resistència i accepten passivament el fet. Els motius de la passivitat segons l'autora solen ser: el considerar que la decisió de l'empresa és una decisió privada, econòmica i no política, i que encara que sigui injusta els treballadors no tenen força per canviar-la. La dinàmica observable a Catalunya des del tancament de Samsung confirma en certa forma aquesta actitud prevalent. El cas de Miniwatt presenta una enfoc sindical i una actitud per part dels treballadors diferent, i d'aquí el seu interès analític. Tanmateix, el

resultat final del procés no presenta gaires diferències respecte casos on l'estratègia sindical ha estat una altra i confirma la debilitat de l'acció sindical front a les grans multinacionals.

A continuació es presenta una visió cronològica de les diferents fites i moments significatius del procés, deixant l'anàlisi detallada de les estratègies sindicals per al punt següent.

El procés de lent desmantellament de la fàbrica començà el març del 2001 amb la presentació d'un Expedient de Regulació d'Ocupació (ERO) per acomiadar 312 dels 400 treballadors a temps parcial de cap de setmana que s'havien contractat l'any 2000, quan l'empresa assolí la seva màxima capacitat productiva amb quasi 5.000.000 de tubs anuals. Una part s'acolliren a la indemnització proposada per l'empresa, però 161 foren directament acomiadats. L'anunci de l'ERO a finals de març del 2001 motivà tres mesos de conflicte, amb diverses mobilitzacions, entre elles una manifestació d'unes 1500 persones, l'ocupació de la Borsa de Barcelona, la crema de neumàtics a la Diagonal i a la plaça Sant Jaume, i una vaga indefinida del 26 de maig a l'11 de juny. Com ja s'ha indicat al punt anterior, l'acomiadament dels joves treballadors de cap de setmana fou un indicatiu clar dels plans de futur que tenia la direcció de l'empresa.

A finals del mateix any es declarà un nou conflicte per la decisió de la direcció d'augmentar un 12'5% la velocitat de la cadena. Els treballadors s'hi oposaren i el 12 de setembre vuit d'ells foren sancionats amb suspensió d'ocupació i sou, desencadenant un conflicte que es prolongaria fins el 22 d'octubre quan es realitzà la conciliació als jutjats que resolgué la retirada de les sancions als vuit treballadors i l'establiment d'un procediment d'arbitratge per determinar el nombre de treballadors necessaris per satisfer l'augment del ritme de treball, que finalment serien de tres treballadors per torn (Gutiérrez, 2003).

El següent salt en el procés de liquidació fou l'anunci el juliol del 2002 per part de la direcció de la venda de Miniwatt, anomenada des de la fusió de Philips i LG, LG Philips Displays Spain S.A., a la financera holandesa Business Creation, dedicada, de fet, al desmantellament d'empreses industrials. Els sindicats de Miniwatt interpretaren correctament des del primer moment que Business Creation era el testaferro per liquidar l'empresa i que la seva funció era posar fi a la seva activitat. El Comitè d'empresa s'oposà a aquesta venda i començà un llarg procés de mobilitzacions i d'iniciatives per aturar-la que inclogueren jornades de vaga i diverses mobilitzacions, la impugnació de la venda front al Departament d'Indústria i Treball

de la Generalitat, la presentació d'una proposició no de Llei al Parlament de Catalunya, i la presentació d'una proposició a l'Ajuntament de Barcelona per impedir la requalificació dels terrenys. Les iniciatives sindicals contra la venda es completaren amb la presentació per part de la Federació Minero-Metalúrgica de CCOO, a instàncies de la secció sindical de CCOO-Miniwatt, d'una querella contra el directiu de LG-Philips a Europa Jim M. Smith que també afectava al representant de Business Creation a l'Estat espanyol per irregularitats en la venda de Miniwatt. Malgrat l'oposició sindical, el procés tirà endavant i es completà el 15 d'abril del 2003 amb un acord entre LG Philips Displays i Business Creation. El canvi de propietari comportà el del nom de l'empresa que passà a anomenar-se Barayo S.A. A partir d'aquest moment l'empresa visqué una prolongada situació d'incertesa i una forta acceleració del procés de reducció de plantilla, a través d'una política de baixes incentivades i prejubilacions, que la reduïren a 368 treballadors el juliol del 2004.

L'octubre del 2004 Barayo S.A fou recomprada una altra vegada per LG Philips, que mantingué el nom de Barayo S.A. fins el seu tancament. A partir de l'octubre de 2004 l'empresa funcionà en un nivell de mínims, insostenible des d'un punt de vista econòmic. Des del gener del 2005 funcionà a un terç de la seva capacitat productiva de dilluns a divendres i, si prenem en compte tots els dies de la setmana, a una quarta part de la seva capacitat total. La direcció comunicà inicialment un programa de producció pel 2005 de 1.300.000 tubs, quan la seva capacitat productiva anual era de 5.000.000 tubs, un programa que era econòmicament ruïnós i anunciava els plans reals de l'empresa. Finalment, el 3 de febrer la direcció comunicà al Comitè el tancament de la fàbrica pel 31 de març, iniciant-se la fase terminal del conflicte, caracteritzat per les negociacions entre la direcció i el comitè d'empresa i les mobilitzacions impulsades per aquest. El tancament de Miniwatt coincidí en el temps amb el de Enlluminat (Lámparas Z), que tancà unes setmanes abans després d'un ràpid i poc conflictiu procés de negociació entre les parts per acordar les indemnitzacions dels 161 treballadors. Les mobilitzacions dels treballadors de Miniwatt començaren ja a finals del 2004, quan el comitè ja preveia un anunci de tancament imminent, tingueren una magnitud força considerable per tractar-se d'una sola fàbrica en conflicte, i es caracteritzaren pel desplegament de diverses estratègies d'acció. Analitzaré més en detall aquesta fase final de les mobilitzacions al punt següent en parlar de l'estratègia seguida per cadascun dels sindicats.

Pel què fa a l'empresa, intentà que la negociació fos el més ràpid possible, malgrat les dificultats que trobà per poder tancar un acord amb els seus interlocutors. La coincidència temporal del tancament de Miniwatt i Lámparas Z oferí alguna complicació a l'empresa que, per tal d'evitar que ambdós processos s'ajuntessin optà per accelerar el tancament de la segona oferint una proposta d'acord força important per a fixar les indemnitzacions. En el marc de les negociacions a Miniwatt, la direcció anà modificant les seves ofertes, en especial pel què fa a l'edat en què els treballadors es podien acollir a les prejubilacions. En la primera oferta, aquesta edat era de 54 anys, i finalment es rebaixà successivament a 53, 52 i 50 anys. També modificà varies vegades el nombre de dies per any treballat de les indemnitzacions que al final es situaren en 51 dies de salari net per any treballat.

Finalment, la fase final del procés de liquidació culminà l'abril del 2005 amb l'arribada a un acord entre els representants sindicals i la direcció que fixava les indemnitzacions dels treballadors i les condicions del tancament. L'acord establí la prejubilació a partir dels 50 anys, que afectava un total de 230 persones, (amb un nivell del 70% del salari net pels treballadors de 50 i 51 anys, del 74% pels de 52, del 78% pels de 53 i del 84% pels de 54 a 58 anys i una renda temporal vitalícia per tots del 82%) i unes indemnitzacions de 51 dies de salari net per anys treballat pels d'edat inferior, que suposaven uns 138.000 euros pels treballadors amb més antiguitat, i una paga lineal de 3.600 euros. Pel personal amb menor antiguitat es fixava una indemnització mínima de 25.000 euros. L'acord no contemplava la recol.locació dels treballadors en altres empreses, però oferí formació per als afectats orientada a possibles recol.locacions¹⁷⁹. La taula següent resumeix els acords finals respecte les prejubilacions:

Taula 7. Quantia de les prejubilacions a Miniwatt (Abril 2005).

Edat del treballador/a (en anys)	% a percebre sobre el salari net
54 i més	84
53	78
52	74
50 i 51	70

Font: Elaboració pròpia a partir de les dades proporcionades pel Comitè d'Empresa.

¹⁷⁹ Les informacions respecte el contingut de l'acord final estan extretes de les dades proporcionades pels **entrevistats Juan Montero i Joan Hernández** i del document "Situación de la negociación del Expediente de Regulación de Empleo de Miniwatt", secció sindical de CCOO de Miniwatt, 16 d'abril del 2005.

Indico a continuació les taules salarials vigents a Miniwatt l'any 2005, al moment del tancament, per tal de poder tenir una percepció més clara de la quantia del salari real a rebre per part dels prejubilats i les compensacions a rebre per part dels indemnitzats:

Taula 8. Nivells salarials de la plantilla de Miniwatt (Any 2005).

Categories Conveni	Salari brut anual (en euros)
A (personal de cadena)	33.427
B (Administratiu, personal de Manteniment i coordinadora de producció)	37.700
C (Encarregats i tècnics sense comandament)	39.500
Personal fora de conveni (directius i caps de Departament, tècnics d'alt nivell) (mitja estimada)	49.000

Font: elaboració pròpia a partir de dades proporcionades pel comitè d'empresa.

El tancament quasi simultani de Miniwatt i Enlluminat (Làmparas Z) és el final de dues empreses que tingueren històries força paral·leles als seus inicis, ja que ambdues tenien un conveni conjunt fins el 1975 i llavors es desvincularen. Després de tres dècades de camins separats, la trajectòria d'ambdues fàbriques es tornà a creuar amb el seu tancament quasi simultani. Durant aquests trenta anys de desvinculació del conveni es pot afirmar que les condicions de treball a Miniwatt foren millors que les de Làmparas Z, ja sigui en termes salarials o en termes de resistència a la introducció per exemple de mecanisme de flexibilitat horària. Així, en termes salarials, si el salari mig del personal de cadena a Miniwatt es situava l'any 2005 en 33.427 euros bruts com mostra la taula anterior, a Làmparas Z el salari brut anual del mateix tipus de treballadors estava entorn els 29.000 euros¹⁸⁰.

Tanmateix, no sembla que es pugui considerar que les condicions de tancament obtingudes a Miniwatt fossin millors que les de Làmparas Z. L'acord de Làmparas Z, fixat unes setmanes abans que el de Miniwatt, establí la prejubilació dels treballadors a partir de 54 anys (fixant però que l'edat a tenir en compte era l'edat en curs, o sigui que els treballadors que tenien 53 anys en el moment del tancament però en complien 54 aquell mateix any també entraren en la categoria dels prejubilats) amb una renda del 84% del salari, i una indemnització de 55 dies de salari net per any treballat als treballadors inferiors a aquesta edat. L'edat de prejubilació fou més alta que la de Miniwatt (53 front a 50) si bé el percentatge a percebre era major, i la indemnització dels treballadors no prejubilats fou més quantiosa, 55 dies contra a 51. La formulació concreta d'aquest acord, però, es feu a través d'una fórmula complexa, que

¹⁸⁰ La informació sobre Enlluminat (Làmparas Z) prové de **Juan Jiménez**, responsable de CCOO a la fàbrica.

camuflava una mica el nombre de dies d'indemnització. La raó d'aquest fet és que l'empresa no volia que figurés una indemnització de 55 dies per no sentar un precedent per a la futura negociació de Miniwatt. **Juan Jiménez** responsable de CCOO a Lámparas Z explica la fórmula que es trobà per presentar l'acord:

“Para las indemnizaciones hicimos un invento porque había presión para que no apareciera mas de 45 días, por el tema de Miniwatt y entonces tuvimos camuflar el tema de la siguiente manera: 45 días netos calculados desde los 20 a los 45 días, las empresa pagaba el tema fiscal, y el resto tuvimos que hacer unos cálculos para poner una cantidad en función de la categoría y sin tope de años (...). Me costó un montón que esta fórmula se entendiera. Antes de que saliera a flote lo teníamos claro, y dijimos a la empresa por aquí pasa.”

4.4. L'ESTRATÈGIA DELS SINDICATS.

Com he indicat, en el període de tancament de Miniwatt existien a la planta tres sindicats, CCOO, UGT i USO, sent el primer clarament hegemònic. L'estratègia i les decisions preses pel Comitè d'empresa, des d'aquest punt de vista, reflecteixen en general l'orientació de CCOO-Miniwatt. En aquest apartat analitzaré les estratègies dels tres sindicats per separat, dedicant una atenció preferent a l'anàlisi de la de CCOO-Miniwatt, que analitzaré primer. També tractaré l'estratègia de la Federació Minero-Metal·lúrgica de la CONC ja que CCOO-Miniwatt s'ha caracteritzat històricament per tenir algunes discrepàncies estratègiques amb la Federació respecte l'acció sindical i considero útil conèixer ambdues actuacions.

4.4.1. L'estratègia de la secció sindical de CCOO de Miniwatt

La clara hegemonia sindical de CCOO a la fàbrica, la seva majoria dins del comitè, la seva predominança entre els treballadors i la major capacitat d'acció, convertiren la secció sindical de CCOO en el motor de tota la lluita dels treballadors de Miniwatt, i en la veu que marcà la pauta de la mateixa. Per aquest motiu en l'anàlisi de l'estratègia de la secció sindical de CCOO es produeix un cert solapament amb la del propi comitè d'empresa, l'ànima del qual és CCOO.

L'orientació general de la secció sindical front el tancament

CCOO de Miniwatt defensà front al tancament una orientació basada en l'intent d'oferir resistència als plans de la multinacional. Aquesta opció entronca amb el model sindical que

encarnà durant dècades a la fàbrica i sembla haver estat motivada no tant per la convicció real que era possible evitar el tancament, ja que la situació i l'estructura d'oportunitat política (Tarrow, 1999) desfavorable era òbvia, sinó per la creença que aquesta era l'opció que calia fer. I també per la convicció que les condicions del tancament serien més favorables als treballadors si s'oferia resistència als plans empresarials que no si simplement s'acceptava la seva voluntat.

Per CCOO-Miniwatt és necessari una orientació mobilitzadora i considera que la perspectiva sindical majoritària, orientada a la concertació, és errònia. **Montero**, expressa de la següent manera, l'orientació que considera necessària per fer front a l'activitat de les multinacionals:

"No hay que resignarse. Hay que luchar y resistir ante todas las agresiones del sistema y cambiar la actual línea de desmovilización en la que están inmersas las fuerzas mayoritarias de la izquierda política y sindical. Y sobre todo, a los jóvenes, que tienen que organizarse y luchar donde estén trabajando, aunque sea en los lugares mas precarios. Ésta es la condición imprescindible para que surja una nueva generación de activistas sindicales que sea capaz de dar un gran impulso a otro tipo de sindicalismo."

Amb aquest plantejament, CCOO-Miniwatt optà per presentar una estratègia de resistència als plans de Philips LG. Aquesta es una línia d'acció, que com analitzaré més avall contrasta en alguns aspectes amb l'orientació promoguda per la CONC i la Federació Minero-Metal·lúrgica en casos similars. Malgrat aquestes divergències d'orientació estratègica la relació entre la secció sindical i la Federació fou correcta. **Montero** valora així aquesta relació durant el procés de tancament de l'empresa:

"La Federación ha tenido un comportamiento corriente. Han venido, han explicado, (...). Su actitud ha sido buena, del equipo con nosotros. Otra cosa es que cuando han convocado no acude nadie porque hay una cultura de la desmovilización (...). Pero el equipo del Secretariado y los asesores han tenido una actitud positiva con nosotros. Han hecho las convocatorias, aunque luego los delegados no han acudido ni nada."

L'enfoc de fons que guià l'actitud de la secció sindical de CCOO de Miniwatt fou la defensa formal dels llocs de treball, exigint la necessitat de mantenir oberta la planta o d'obtenir recol·locacions dels treballadors afectats en condicions similars a les que tenien. Aquesta defensa pública dels llocs de treball, però, no era tant una demanda concreta per a la plantilla afectada sinó, sobretot, una presa de posició estratègica i programàtica front als efectes de l'onada de tancaments. Un element important a tenir en compte és l'avançada edat de la majoria dels treballadors de l'empresa, fet que feia que molts el què desitgessin a nivell

personal era ser prejubilats en bones condicions i no haver de treballar més. Aquesta avançada edat de la plantilla és un dels elements que segons **Montero** més han limitat la seva capacitat reivindicativa i les seves actituds:

“Era gente que en su gran mayoría ya no quería trabajar más. Lo de los puestos de trabajo lo hemos explicado, pero costaba creérselo. Nos lo creíamos pocos. Los jóvenes porque ya están en otra onda, están en la cultura de la precariedad. Y el resto, decía, yo ya no estoy para montarme otras cosas.”

Durant el llarg procés de crisi de l'empresa a partir de l'any 2001, la secció sindical de CCOO no realitzà però una labor gaire intensa en el terreny de la discussió de possibles alternatives de producció, de recanvi del producte actual, el tub de raig catòdics, per altres amb més futur, amb l'elaboració de plans industrials de futur. Aquesta és un plantejament diferent del realitzat per exemple a Enllumenat (Lámparas Z) on tant la secció sindical de CCOO a la fàbrica com la Federació realitzaren, com explicaré més endavant, un intens treball de recerca d'alternatives productives per a la fàbrica i de plans industrials de viabilitat. Ni en un cas ni en un altre, però, es pogué evitar el tancament.

Les mobilitzacions dels treballadors de Miniwatt, en el seu darrer tram, començaren a finals del 2004 quan fou evident que la direcció podia anunciar en qualsevol moment el tancament imminent. L'estratègia de la secció sindical de CCOO i del comitè d'empresa, fou mobilitzar la plantilla, el nucli més actiu de la qual foren els treballadors de cadena, i treure el conflicte fora de la planta, per fer-lo visible i intentar obtenir un cert ressò social, buscant “territorialitzar” el conflicte, i interpel·lar al poder polític i a l'administració. La voluntat de fer visible el conflicte contrastava amb l'estratègia de la direcció que buscà en tot moment que aquest no transcendís els límits de la fàbrica i que no afectés la imatge pública de l'empresa. **Elaine Foreman** responsable de comunicació de la mateixa ho expressà així en l'**entrevista** realitzada:

“La empresa ha intentado que se hable poco del asunto. Hemos intentado mantener un perfil de discreción en los medios de comunicación.”

L'estratègia mobilitzadora

Amb els criteris exposats, CCOO-Miniwatt impulsà un àmbit ventall de mobilitzacions que configuren un repertori d'acció col·lectiva (Tilly, 1978) força variat que inclou elements

característics del repertori d'acció col·lectiva dels sindicats, i també elements més associats a altres moviments socials. L'estratègia mobilitzadora impulsada per CCOO-Miniwatt, no només en els mesos finals de vida de l'empresa sinó en tot el seu llarg procés de crisi després de la venda a Business Creations el 2003, constà dels següents eixos:

- 1) La mobilització de la plantilla al centre amb l'organització de vagues
- 2) La recerca d'aliances amb altres empreses en crisi
- 3) L'organització de mobilitzacions al carrer a la ciutat de Barcelona
- 4) L'organització d'accions no convencionals que buscaven atraure l'interès públic, com ara l'organització d'un boicot als productes de la multinacional
- 5) La interpel·lació al poder polític perquè intervingués en el conflicte
- 6) La recerca de suport internacional dins i fora del món sindical
- 7) La inserció del problema de la empresa en el marc de la problemàtica més àmplia de la globalització i el neoliberalisme i la participació en campanyes unitàries àmplies lligades a aquesta temàtica, així com la recerca d'aliances amb altres moviments socials

A continuació tractaré cadascun d'aquests eixos de l'estratègia de CCOO de Miniwatt, exceptuant els dos darrers que tractaré de forma específica en el punt 4.5, ja que són dos els dos punts més importants a efectes dels objectius de la meva anàlisi.

1) La mobilització de la plantilla dins la fàbrica fou un eix important, que es concretà amb la convocatòria d'una vaga cada dilluns.

Es discutí la possibilitat de convocar una vaga indefinida des del moment en què s'anuncià el tancament, però tenint en compte que el perjudici causat a l'empresa amb una vaga era molt baix en el context del tancament, s'optà per convocar aturades cada dilluns que, com a mínim, mantenien un clima de mobilització dins del centre. A diferència d'anteriors vagues, en aquesta ocasió no es realitzaren piquets a la porta de la fàbrica per impedir l'entrada dels treballadors que no la secundaven, ja que CCOO considerà que en el context de crisi final de l'empresa no era útil realitzar accions que causessin tensió entre la plantilla.

2) La recerca d'aliats dins del moviment sindical fou un altre eix important, i es buscà articular algun tipus de col·laboració amb altres empreses en crisi.

El primer pas d'aquesta estratègia fou buscar una aliança amb els treballadors de l'única planta de Philips encara existent a Catalunya, Enlluminat (Lámparas Z), amb els quals feia més de 30 anys que no hi havia cap col·laboració sindical. Després de diversos contactes, el fruit d'aquesta aliança fou una important manifestació de 1500 persones el 20 de novembre del 2004, i una roda de premsa amb força ressò mediàtic. La col·laboració sindical entre ambdós centres durà poc, ja que l'estratègia dels sindicats de Lámparas Z fou negociar el tancament de forma ràpida i poc conflictiva, però plantejant unes propostes d'indemnitzacions elevades. Els responsables sindicals de Lámparas Z consideraren que era millor aquesta via perquè consideraven que no els interessava que tanqués primer Miniwatt i quedar-se aïllats. **Juan Jiménez**, responsable de CCOO a la fàbrica ho explica en els següents termes:

"En diciembre y enero, hasta que se hizo oficial el cierre, no estaba claro a quien se cerraba antes, parece que había un compromiso de que se cerraba antes Miniwatt, pero nosotros teníamos claro que no queríamos quedarnos solos."

Philips, per la seva banda, accelerà el tancament de Lámparas Z i buscà també una negociació ràpida oferint un bon acord als treballadors, per tal d'evitar que el tancament de Miniwatt i Lámparas Z, coexistís en el temps i es poguessin unificar ambdós processos. Més enllà d'aquesta breu aliança amb Lámparas Z, CCOO-Miniwatt no pogué establir cap aliança sòlida amb altres empreses en crisi, ja sigui per manca de contacte o per l'existència d'enfocs diferents respecte al dels altres comitès d'empresa.

3) La convocatòria de diverses mobilitzacions a la ciutat de Barcelona fou un altre eix d'actuació important.

En concret, un cop s'anuncià el tancament de l'empresa el 3 de febrer, CCOO-Miniwatt impulsà dues manifestacions centrals els dies 6 de març i 10 d'abril i concentracions cada dilluns front a edificis emblemàtics del món econòmic i empresarial, com la Borsa o *El Corte Inglés*. Més enllà de les accions de protesta a Barcelona, CCOO-Miniwatt organitzà una "Marxa a Madrid", amb l'objectiu d'exportar el seu conflicte, fer-lo més visible i amplificar la seva ressonància. De les dues manifestacions, la més significativa fou la del 6 març, amb unes 1.500 persones, convocada pel comitè d'empresa i amb suport de la Xarxa Contra els Tancaments i la Precarietat, una petita xarxa de suport a empreses en crisi, de la qual parlaré al punt 4.5. El gruix dels manifestants foren treballadors de l'empresa i el seu entorn familiar,

amb una clara hegemonia de CCOO i també una relativa visibilitat de l'USOC. Fora de l'entorn dels treballadors de Miniwatt, participaren a la manifestació els sectors integrants en la Xarxa Contra els Tancaments. Destacà també la presència d'un bloc d'uns 50 immigrants sense papers, que en aquell mateix moment estaven impulsant mobilitzacions en protesta per les insuficiències del procés de regularització iniciat pel govern Zapatero. Aquesta presència era una mostra de solidaritat recíproca amb el suport previ que CCOO-Miniwatt havia donat a la lluita dels sense papers des de les mobilitzacions e l'any 2001 contra la reforma de la Llei d'Estrangeria¹⁸¹. Destaca l'absència de representants sindicals d'altres empreses de CCOO o de la pròpia estructura sindical. En un altre nivell també destaca l'absència de joves i dels sectors lligats al moviment "antiglobalització", amb l'excepció de les corrents polítiques minoritàries o d'alguns sectors sindicals que formen part del mateix. La segona manifestació, el 10 d'abril, fou més petita, amb un miler de persones, el gruix del qual foren els treballadors de Miniwatt i el seu entorn, i els grups de suport més actius.

Apart de les dues manifestacions a Barcelona i les concentracions setmanals, l'altra gran acció fou la realització d'una "Marxa a Madrid" el 4 d'abril, amb la participació d'un centenar de treballadors, quasi en la seva totalitat de CCOO. A Madrid, foren rebuts per una molt reduïda comitiva formada per uns 150 treballadors, convocats essencialment per la Federació regional de Madrid de CCOO, i realitzaren dues concentracions, front la seu de LG-Philips i a la Puerta del Sol. Al final de la protesta una delegació dels treballadors es reuniren amb el responsable de Recursos Humans de LG-Philips a l'Estat espanyol. La marxa a Madrid pretenia amplificar la ressonància de la lluita a Miniwatt, si bé les xifres tan reduïdes de participants, sobretot pel què fa als manifestants de suport a Madrid, és un bon exemple de les condicions d'aïllament social de la lluita de Miniwatt.

4) La realització d'accions de mobilització no convencionals que buscaven amplificar el ressò del conflicte, com ara l'intent de desgastar l'imatge pública de LG Philips, instant al boicot de consumidors als productes d'ambdues multinacionals¹⁸².

¹⁸¹ El seu recolzament a les accions dels immigrants es concretà en una declaració de suport del comitè d'empresa, en una donació simbòlica d'uns 150 euros als immigrants en lluita i en la participació d'algun dirigent de la secció sindical a les assemblees i reunions dels grups de suport als tancaments protagonitzats pels immigrants en diverses esglésies el gener i febrer del 2001.

¹⁸² El boicot demanat pels treballadors de Miniwatt no anava només dirigit als consumidors sinó que també anava acompanyat d'una petició de boicot als productes Philips per part de les administracions catalanes.

Aquest eix d'activitat presenta interès no tant per l'impacte real que tingué, molt reduït o inapreciable, sinó pel fet que les crides al boicot solen ser formes d'acció poc corrents al repertori del sindicalisme, i van més associades a ONGs i campanyes lligades al moviment "antiglobalització", com ja he analitzat al primer capítol. L'ús del boicot com a forma d'acció col·lectiva ha estat menys utilitzat per part del sindicalisme, si bé existeixen diferents casos on organitzacions sindicals han recolzat campanyes de boicot impulsades per moviments socials i altres organitzacions i casos on sindicats en empreses en conflicte han promogut el boicot, buscant aliances amb moviments socials, com a forma de pressió a l'empresa. Un exemple el constitueix el cas del tancament de la planta de Calais (França) de Danone-LU l'any 2001, on els sindicats majoritaris de l'empresa, sobretot la CGT, conjuntament amb organitzacions sindicals minoritàries no presents a la mateixa com SUD i amb organitzacions del moviment "antiglobalització" com ATTAC, impulsaren també una campanya de boicot.

En el cas de Miniwatt el boicot no transcendí l'estadi de ser testimonial, tot i que anà acompanyat del repartiment massiu d'octavetes, encartellades, piquets informatius a centres comercials i les concentracions davant de *El Corte Inglés*. És interessant fer notar que els sectors lligats al moviment "antiglobalització" aliens al moviment obrer, tals com ONGs, grups de solidaritat, organitzacions contra el deute extern, etc., no participaren en les accions de promoció del boicot. Aquest fet mostra la dèbil relació existent entre el moviment "antiglobalització" i els sindicalistes de Miniwatt que analitzaré en concret més endavant.

Finalment, un altre tipus d'acció "no convencional" que cal assenyalar fou la realització d'un dejuni de 24 hores el 26 i 27 de febrer a l'església de Sant Medir, que fou secundat per un centenar de treballadors. La pràctica dels dejunis, o les vagues de fam limitades també és un element característic del repertori d'accions (Tilly, 1978) de diferents moviments socials, com el dels immigrants sense papers, o el de solidaritat amb el tercer món (campanyes pel 0'7% del PIB...), però està poc associat, almenys habitualment, al repertori del moviment sindical.

5) Un altre element clau de l'estratègia de CCOO-Miniwatt fou buscar la interpel·lació del poder polític per tal convertir el tancament de Miniwatt en un problema polític, i no una fatalitat fruit de la globalització econòmica.

Anteriorment, ja he assenyalat seguint a Weinbaum (2004), com es sol considerar, fins i tot per part dels treballadors afectats i pels propis sindicats, que la decisió de tancament d'una

empresa és una decisió privada, no pública, i econòmica i no política. Al contrari, l'autora sosté que els tancaments són decisions polítiques, pel simple fet que la seva obertura també és una decisió política, que es deu a molts factors com: ajudes públiques, facilitats en la compra dels terrenys, exempcions fiscals, infraestructures... En les seves paraules:

“Plant closings are political, because plant openings are political. If the State takes credit for new jobs, then should public officials not be held accountable for lost jobs? If public resources are used to initiate and sustain industry, then is that industry accountable to the public? Can the state address problems such as poverty, social policy, and welfare reform without addressing systems of economic development and job creation and retention? What becomes clear is that these are political questions that demand political solutions (Weinbaum, 2004: 264).”

Precisament, aquest és el punt de vista de CCOO-Miniwatt que des del començament de la crisi, intentà situar el problema en el terreny polític, forçant als partits del govern de Catalunya a haver de pronunciar-se sobre el cas, i exigint-los una sèrie de demandes. La línia argumental fou subratllar la contradicció existent en la política industrial catalana on es concedeixen facilitats i ajudes a empreses multinacionals perquè s'instal·lin (en forma de subvencions, accés a terrenys, etc.) sense exigir cap contrapartida i garantia de futur i, en el moment dels tancaments, es planteja que l'administració no pot intervenir respecte decisions privades fruit de necessitats econòmiques més o menys objectives. Es subratllava el caràcter polític dels tancaments de plantes i la contradicció existent pel què fa a la relació entre poder polític i multinacionals.

Amb aquest fi, els membres de la secció sindical s'entrevistaren a començaments del 2005 amb el Conseller de Treball per comunicar-li la seva decisió de no acceptar passivament el tancament i sol·licitar la intervenció del govern en l'assumpte, la qual fou denegada. El dia 10 de març, CCOO-Miniwatt, impulsà una vaga de 24 hores, seguida d'una marxa fins al Parlament i una posterior concentració d'uns 100 treballadors davant del mateix, amb l'objectiu de presentar una proposició no de llei als grups parlamentaris que obligués al govern de la Generalitat a oposar-se als plans empresarials¹⁸³. Al Parlament els treballadors

¹⁸³ El contingut precís de la proposta es pot consultar en el document: Proposició no de llei “*A la taula del Parlament de Catalunya*” presentada pel Comitè d'empresa de Miniwatt a les delegacions dels partits polítics catalans el 10 de març del 2005. En termes generals, la proposició no de llei presentada pels treballadors de Miniwatt instava al govern de la Generalitat a: 1) Per part de la Conselleria de Treball i Indústria requerir a Philips i a LG un Pla de Futur per mantenir la seva activitat industrial a Catalunya i garantir la totalitat dels llocs de treball de Barayo S.A. i Barayo Proyectos (un centre subcontractat de 50 treballadors) i Philips Iberica S.A. (Divisió Industrial d'Enllumenat). 2) Demanar a l'Ajuntament de Barcelona que mantingués l'ús industrial dels terrenys que ocupava Barayo S.A., fins que no s'aprovés un Pla de futur que garantís els llocs de treball. 3)

de Miniwatt s'entrevistaren amb els grups parlamentaris de CiU i dels integrants del govern tripartit (PSC, ERC, ICV-EUiA). Tant CiU com els grups del tripartit rebutjaren defensar la proposició no de llei plantejada, i presentaren als membres del comitè per separat dues propostes de resolució. Ambdues formulaven unes orientacions genèriques sobre la necessitat de conservar els llocs de treball i la indústria a Catalunya i d'exigir que per a l'acceptació d'un ERO fos necessari la presentació per part de l'empresa d'un Pla social per als afectats, però no incloïen les demandes de la proposta dels treballadors de Miniwatt, com el rebuig de l'ERO i la intervenció a l'empresa.

En general, la valoració que els treballadors de CCOO-Miniwatt realitzaren del paper dels partits polítics integrants del govern de la Generalitat fou força negativa, en considerar que no havien recolzat les seves demandes.

L'estratègia en les negociacions finals sobre les condicions de tancament

Finalment, tractaré l'estratègia i els objectius en la negociació de la fase final del tancament. Com he indicat CCOO-Miniwatt enfocà la negociació amb l'empresa amb la demanda de manteniment de la seva activitat productiva. Encarada amb la realitat que calia negociar les condicions econòmiques del tancament, la secció sindical enfocà els seus objectius cap a l'obtenció de les màximes indemnitzacions possibles per als treballadors i, sobretot, cap a l'obtenció d'una solució igualitària, que no creés greuges comparatius, ni discriminacions. La fase final de les negociacions fou portada directament per les federacions sindicals, però amb la participació sense restriccions de CCOO-Miniwatt i del comitè.

L'obtenció de l'igualtat en els resultats finals era un objectiu complex, ja que la plantilla de l'empresa es dividia en tres col·lectius força diferenciats. El primer, un nucli de treballadors de més de 54 anys amb una antiguitat d'uns 30 anys, que entraren a treballar cap el 1970 i els anys següents, la majoria dels quals eren homes que entraren amb 22-25 anys. Aquest era un col·lectiu clarament "prejubilable" pel què fa la seva edat i característiques. Un segon nucli

Prendre mesures de caràcter laboral per tal de garantir els llocs de treball sobre la base de: denegar en el futur els expedients de regulació d'ocupació que fossin presentats per Philips i Philips LG i, en cas que Philips i LG Philips persistissin en la liquidació dels tres centres de treball mencionats, intervenir-los per part de la Generalitat. 4) Que en cas de donar-se aquesta situació descrita, es demanés a tota l'administració Central i a la Catalana evitar efectuar compres de productes de Philips i LG i fer una crida a la societat catalana i espanyola a secundar una campanya de boicot contra aquestes multinacionals.

eren persones entre 40 i 54 anys amb una antigüetat molt similar a de l'anterior grup, però més joves d'edat. En gran part eren dones que entraren a treballar també els anys 1970-71 i següents, però amb 16 o 17 anys. Aquest era un col·lectiu que, per raons d'edat era més difícil de catalogar com a prejubilable, però que en canvi tenia una edat avançada i una antigüetat comparable al primer. I, finalment, un tercer col·lectiu format per joves treballadors amb menys de 10 anys d'antigüetat que entraren a partir de 1995, en general professionals de manteniment i amb certs nivells de qualificació.

El problema estratègic per CCOO-Miniwatt era com evitar que es produís un greuge comparatiu entre, per exemple, els treballadors de 54 anys en amunt, i els que tenien 53 anys i menys però amb una antigüetat similar, si els primers eren prejubilats i els segons no. En definitiva, pretenia evitar un "tall" entre la plantilla per raons d'edat. Per això intentà obtenir unes indemnitzacions elevades pels que no fossin prejubilats que poguessin ser equivalents a prejubilacions. Des d'aquest punt de vista, l'objectiu perseguit per CCOO-Miniwatt no s'aconseguí i, al final com ja he indicat, es produí un tall entre els treballadors prejubilats i els que no, en aquest cas posant els 50 anys com l'edat a partir de la qual es produïen les prejubilacions. I les indemnitzacions que s'aconseguien pels treballadors d'edat inferior a 50 anys, tot i ser elevades, no eren equivalents a una prejubilació.

Els membres de la secció sindical de CCOO tot i que no obtingueren el què s'havien proposat valoraren en general que l'obtingut era el màxim que es podia aconseguir i aquest també fou la sensació general del gruix de la plantilla, conscient de les dificultats en què es trobaven. Només dos afiliats de CCOO-Miniwatt votaren contra la ratificació dels acords finals, i la resta els acceptaren com l'únic que podien obtenir.

4.4.2. L'estratègia de la Federació del Metall de CCOO.

Un cop analitzats els plantejaments de la secció sindical de CCOO Miniwatt passaré a analitzar també l'estratègia seguida i el paper jugat per la Federació Minero-Metal·lúrgica de la CONC. Les relacions entre CCOO-Miniwatt i la Federació de la CONC han estat variables. En general ha predominat una relació basada en l'autonomia de la secció sindical que ha guiat la seva acció reivindicativa a l'empresa de forma autònoma i independent i sense voler massa ingerència externa de les estructures del sindicat. La secció sindical ha recorregut només a la Federació en moments de crisi importants, front la presentació d'expedients de regulació

d'ocupació, per exemple, o per obtenir recolzament tècnic específic per tal de demanar assessorament en la negociació i en l'anàlisi dels comptes de l'empresa¹⁸⁴.

Durant el procés final de tancament de l'empresa, la relació establerta entre la secció i la Federació fou d'autonomia de la primera per organitzar l'estratègia sindical a la planta, i d'assessorament de la segona en les negociacions, si bé en la part final la Federació assumí la direcció de les negociacions, però amb la participació dels membres de la secció sindical. La tradicional autonomia de la secció sindical motivà que la Federació jugués un rol menys protagonista que en altres casos de tancament d'empresa, tenint menys capacitat d'iniciativa. Això dificultà l'estudi concret, per exemple, de possibles plans industrials de viabilitat o de substitució del producte a mig plaç com els que en altres casos la Federació ha ajudat a desenvolupar en col·laboració amb la secció sindical de l'empresa en qüestió, com és el cas de Lámparas Z que analitzaré més avall.

L'estratègia de la Federació front als tancaments de multinacionals consisteix en intentar prevenir aquestes situacions buscant acords amb les direccions de les empreses que facin possible la seva viabilitat econòmica i competitivitat, a través de la posada en marxa de mesures de flexibilitat en l'organització del treball i altres contrapartides. L'estratègia de la Federació passa, així, per negociar l'aplicació de mesures de flexibilitat, combinant pressió i negociació, per evitar la imposició unilateral de mesures per part de l'empresa, i per intentar obtenir alguns compromisos en termes d'inversions futures. **Pere Colell**, responsable de política industrial de la Federació Minero-Metal·lúrgica de la CONC ho explica amb els següents termes en l'**entrevista** realitzada:

"Has de negociar condicions laborals en els convenis. Una flexibilitat adequada i controlada, no la que l'empresa imposi, una flexibilitat que negocies el preu d'aquesta flexibilitat. El preu, l'aplicació i el com es fa. Aquesta postura de dir: "a veure empresa que passa, què has de fabricar, com i què vols, quins problemes hi ha". Posem sobre la taula les condicions i negociem. L'actitud és de negociar, no d'entregar-te sinó negociar, defensant els teus plantejaments i si cal fer pressió, administrar la pressió i la negociació (...). Fas un conveni més o menys llarg, en funció de més o menys augments, compromisos d'augment de la productivitat determinats, amb una flexibilitat de jornada a l'hora d'aplicar però lligat al compromís que l'empresa hagi fet aquell pla d'inversió lligat a aquell producte i a la tecnologia d'aquell procés."

¹⁸⁴ Aquesta relació de respectar l'autonomia, d'una banda, i de no voler injerències per l'altra, patí un moment de crisi i alteració substancial a finals dels vuitanta quan, com a resultat d'una divisió temporal dins de la secció sindical de CCOO a l'empresa es produí un moment de tensió entre la secció i la Federació, que quasi estigué a punt de provocar la dissolució de la primera.

Aquesta estratègia comporta en molts casos buscar solucions de reanvi de producte en aquelles empreses que en fabriquen un que es va quedant obsolet, i intentar negociar la posada en marxa de la producció d'un nou producte competitiu a canvi d'un procés d'organització del treball més flexible. Aquesta fou l'estratègia que la Federació intentà seguir en el cas de la fàbrica d'Enllumenat (Lámparas Z), on tot i que Philips havia inaugurat el 1998 unes instal·lacions i equips d'última tecnologia capaç de produir 300 milions d'unitats de bombetes l'any, des del 2001 es començà a detectar una progressiva davallada de la producció, amb 280 milions el 2001, 260 el 2002 i 230 milions de bombetes el 2003, degut al desviament de part de la producció a les dues fàbriques recent adquirides per la multinacional a Polònia. Aquest fet, feu presagiar un procés de deteriorament irreversible. La caiguda de la producció anà en paral·lel a la decisió de traslladar la fabricació d'alguns dels productes amb més futur, desenvolupats a la planta de Catalunya, com la bombeta de baix consum A-15 a Tijuana i a Polònia, i es produïa en un context de progressiu tancament de les fàbriques de bombetes Philips a Europa. El trasllat d'aquest producte a Tijuana i Polònia suposà l'incompliment per part de l'empresa de "l'Acord Marc" firmat el 2003 pel qual es reduïen els costos de fabricació i s'augmentava la flexibilitat a la planta. Inicialment la Federació i els sindicats d'Enllumenat (Lámparas Z) organitzaren algunes accions de mobilització i pressió per forçar el retorn de l'A-15 de Tijuana i, quan es donà per perduda aquesta qüestió, s'intentà negociar un pla de futur, basat en el desenvolupament industrial d'un nou producte d'il·luminació, el "LEDs", actualment utilitzat per grans panels i que a mig plaç s'aplicarà a l'automòbil¹⁸⁵. Tanmateix, la direcció de Philips desestimà aquesta opció, i com ja he explicat la planta d'Enllumenat (Lámparas Z) tancà just unes setmanes abans que Miniwatt¹⁸⁶.

L'estratègia seguida per la Federació front els casos de tancaments d'empreses s'emmarca en la seva anàlisi respecte les constriccions que el procés de globalització genera per l'acció sindical. La Federació considera que en el marc de la globalització és més difícil desenvolupar una activitat sindical reivindicativa clàssica, dedicada a intentar arrencar concessions de l'empresari, i obliga a una acció sindical més responsable, amb l'obtenció d'informació sobre l'estat de l'empresa i modulant les seves demandes en base a aquest coneixement. En paraules de **Pere Colell**:

¹⁸⁵ LEDs són les sigles en anglès corresponents a *Light Emitting Diode(s)*. El LEDs és un dispositiu semiconductor que emet llum monocromàtica quan és atravesat per corrent elèctric.

¹⁸⁶ Informacions extretes del document "Contra el desmantelamiento industrial de LG y Philips en Catalunya: ¡Planes de futuro para Lámparas Z y Miniwatt!", firmat pels comitès d'empresa de Miniwatt i Lámparas Z i per les seccions sindicals existents en les dues fàbriques, amb data del 8 de novembre de 2004.

“Potser fa trenta anys l’empresari era un fill de puta, tenia un marge d’explotació molt ampli, es fotia molts diners a la butxaca i anàvem a rebentar-li tot el què poguéssim. Avui dia en un món més globalitzat tens que anar afinant el llapis, intentar sapiguer què passa.”

En conseqüència, des de l’òptica de la Federació, l’estratègia de lluita i resistència seguida per la secció sindical de CCOO de Miniwatt té poca utilitat de cara a conseguir canviar la política de les multinacionals. Es considera que la secció sindical practica un sindicalisme de confrontació que fetitxitzava la lluita sindical i que creu que només amb la mobilització es poden canviar les polítiques de les grans empreses i forçar als governs a prendre mesures contràries a aquestes. De nou en paraules de l’**entrevistat Pere Colell**:

“A Miniwatt hi ha una situació sindical molt determinada, amb una filosofia de fer sindicalisme “muy bronca”. Hi ha sindicalistes (...) que es pensen que tot se soluciona amb una vaga general d’un dia i màgia. “Una huelga general y entonces el gobierno legislará que se les prohíba” i no se què, i no se què. No, en una vaga general has d’incidir en tot cas sobre uns platenjaments de política activa industrial però no en el buit, hi ha gent que canalitza la mala llet i que tot vindrà màgic i amb prohibicions. S’ha de fer un llenguatge més constructiu, diferent”.

La possibilitat que el sindicalisme, junt amb altres moviments socials, pugui influir per la via de la pressió i la força sobre la política de les multinacionals, per exemple utilitzant formes d’acció no estrictament sindicals com els boicots de consumidors, tampoc es veu massa útil. Front al boicot de consumidors que defensava la secció sindical de CCOO de Miniwatt, la Federació hi contraposa una estratègia més centrada en fomentar campanyes de conscienciació en positiu dels consumidors a partir de la posada en marxa d’una “etiqueta verda”, de comú acord amb el món empresarial i l’administració pública, que certifiqui que un determinat producte ha estat elaborat complint un seguit de condicions laborals i mediambientals. **Pere Colell** ho afirma així:

“[Els boicots] és una política emocional, no té gaire impacte, surts tres dies als diaris i al final la gent compra el que és més barat. Hem, d’intentar fer un discurs a llarg plaç (...). És un tema de conscienciació lenta, mes que no pas les campanyes negatives de boicot a això, surts a la TV tres dies, pot crear algun empenyament en alguna multinacional, però després et foten una campanya. Ara Philips farà una campanya de premsa (...). Nosaltres mirem de crear l’etiqueta verda, l’etiqueta de responsabilitat social de les empreses, es una cosa d’explicació, que la gent entengui que el producte ha d’estar elaborat en condicions ambientals, laborals dignes (...). Has d’intentar crear una consciència més en positiu”.

Més enllà de l’acció sindical a cada empresa, la Federació intenta impulsar una nova política industrial per a l’electrònica de consum. En el marc dels *Pactes per la Competitivitat*, es creà

una taula de electrònica de consum (apart de les de l'automoció i del textil) amb l'objectiu de fer un pla de xoc per al sector, arribar a diagnòstics compartits entre patronal, sindicats i especialistes, i formular propostes. En aquest terreny, la Federació aposta per potenciar una electrònica més professional, en els seus usos i aplicacions, no només orientada al consum de masses, i impulsant l'elaboració de productes relacionats amb l'electromedicina, o desenvolupant tecnologies de components de lectors o descodificadors en el cas de la banda ampla de televisor. En definitiva, s'aposta per intentar especialitzar el coneixement i desenvolupar un producte lligat a aquest coneixement. El sindicat també defensa que es potencii les ajudes a determinades empreses, de tipus mitjà o petites, que fan productes per al sector, afavorint el seu consorciament i la seva potenciació cap al mercat exterior.

A través de la seva estructura federativa el sindicat realitza, per tant, una important intervenció en el terreny de la discussió de la política industrial, situant-se sovint fora del terreny estrictament propi de l'acció sindical i entrant en el terreny quasi de l'administració pública, dels poders polítics i del món empresarial, empès per la necessitat de mantenir l'ocupació al sector.

La Federació Minero-metal·lúrgica de CCOO també assenyala la necessitat d'incrementar l'acció sindical internacional, en especial a nivell de la UE, per fer front les activitats de les multinacionals. La seva orientació en aquest terreny està en consonància amb les estratègies i demandes generals de la CES que he analitzat breument al capítol segon i de la CIOSL en el terreny mundial. La Federació participa en la Federació Europea del Metall (FEM), la qual ha reactivat la seva activitat considerablement durant els darrers anys i també té relacions bilaterals amb federacions del metall d'alguns dels grans sindicats europeus. Pel què fa als comitès d'empresa europeus, considera permeten sovint al sindicat enterar-se dels plans industrials de l'empresa a nivell europeu i amb això orientar millor l'acció sindical. Tanmateix la pròpia Federació reconeix que els comitès europeus són molt menys útils de cara a facilitar la coordinació de l'acció sindical, degut al fet que molts sindicats actuen de forma corporativista, estant més preocupats per conservar el seu centre de treball que no en articular una acció sindical europea front a l'empresa¹⁸⁷. En paraules de **Pere Colell**:

¹⁸⁷ Existeix molta bibliografia sobre els comitès d'empresa europeus. Köhler i Martin Artiles (2005) i Kerckhofs (2003) ofereixen visions generals útils dels mateixos. Entre la bibliografia que assenyala les limitacions dels comitès d'empresa europeus es pot consultar: Schulten (1996), Lope (1998), Wills (2000) i Recio (2002). Clark, Bamford, Vallejo et al. (2001), Köhler i González, (2004) i Anner (2006) ofereixen visions més positives.

“És molt complicat perquè cada planta defensa lo seu. (...) Els membres del comitè d’empresa europeu de Polònia o Holanda, en aquest cas, neden molt i guarden la roba perquè no els hi fotis el producte. És una situació complexa, el sindicalisme ha d’avançar molt”.

En termes generals, la secció sindical de CCOO a Miniwatt i la Federació, tot i partir d’enfocs diferents respecte l’acció sindical i al model de sindicalisme necessari per fer front als reptes de la globalització, mantingueren una relació de col·laboració correcta i no problemàtica a l’hora d’enfocar la crisi i tancament de Miniwatt. En certa forma el tancament generalitzat de plantes del grup Philips a Catalunya, les dos últimes de les quals foren Enlluminat (Lámparas Z) i Miniwatt mostra que ni l’estratègia reivindicativa de resistència als plans empresarials, impulsats per la secció sindical de Miniwatt, ni l’estratègia de negociar amb l’empresa contrapartides a canvi d’assegurar la viabilitat del centre productiu, impulsat per la Federació i la secció sindical d’Enlluminat (Lámparas Z), pogueren fer canviar de plans a la multinacional, que tancà ambdós fàbriques.

4.4.3. L’estratègia de l’UGT

L’orientació sindical d’UGT a Miniwatt ha estat històricament, i durant el procés de crisi de l’empresa, la d’un sindicat orientat al diàleg i a la concertació amb la direcció, que prioritza la negociació per sobre la mobilització, i que adopta una estratègia consensual per sobre d’una conflictiva. Cal recordar, a més a més, que la implantació d’UGT a la planta ha estat històricament centrada entre els tècnics, el personal d’oficina i els comandaments i que ha existit des de sempre una gran sintonia entre la direcció de l’empresa i la secció sindical d’UGT, tendint la primera a afavorir històricament a la segona, per tal de buscar reduir la influència i l’hegemonia de CCOO.

UGT-Miniwatt ha defensat una estratègia de col·laboració amb la direcció basada en la creença d’una certa harmonia o coincidència d’interessos entre l’empresa i els treballadors i en la possibilitat d’avançar conjuntament. **Joan Hernández**, responsable d’UGT-Miniwatt ho expressa en els següents termes:

"Si l'empresa va bé, els sindicats van bé, i la gent va bé. Quan no va bé, doncs passa el què passa ara (...). Dins de Miniwatt jo sempre he aconseguit amb diàleg més que el què es conseguia amb altres coses. Amb el grup de tècnics i administratius he aconseguit moltíssim."

L'estratègia d'UGT es basa en el convenciment que en el context de la globalització econòmica qualsevol activitat reivindicativa és contraproduent i negativa per als treballadors, perquè va en contra la competitivitat de l'empresa i amenaça el seu futur. Considera que la globalització posa un seguit de constreyniments als sindicats que l'obliguen a adaptar-se als nous temps i enfocar la seva acció cap a la recerca de la màxima sintonia possible amb la direcció a fi de mantenir els llocs de treball i la seva viabilitat i fer-la més competitiva. Segons l'**entrevistat**:

"Avui en dia no estem als anys setanta, on la lluita sindical era d'una forma. Avui en dia la lluita sindical no ha de ser tal lluita, sinó que s'ha d'apostar per intentar salvaguardar els llocs de treball, sense renunciar a unes qüestions bàsiques. (...) Portem un sistema de lluita obrera que va ser molt bo fins el 80-90, però que ara ja no té sortida. Ens hem d'adaptar al que és la globalització (...). Avui en dia, com passa a Seat o Anisen, els sindicats i la direcció han d'estar en sintonia total perquè la fàbrica continuï donant llocs de treball i sigui competitiva. Està clar que si no és competitiva, tard o d'hora tanca."

La necessitat de fer competitiva l'empresa i assegurar la seva viabilitat passa, en conseqüència, per adoptar estratègies de negociació que en termes teòrics es poden qualificar de negociació concessiva (Slaughter, 1978). **Joan Hernández** ho assenyala així:

Tothom accepta que el camí es la globalització, llavors o t'adaptes a ell o sinó mores. i tristament és el que ens ha passat (...). Els sindicats tenim un deures que hem de fer amb el país que és reestructurar les empreses perquè siguin competitives. O ho fem, o les que no ho fem tancaran. Això te un preu, si aquest preu el podem pagar doncs l'hem de pagar. Hi ha dos preus: els sindicats haurem de pagar una factura, està clar, amb unes condicions, o tanques. Això és així. No hi ha punt intermig. La nostra decisió a UGT és: es millor adaptar la empresa i mirar que continuï, que no tancar-la (...). Jo crec que era millor que aquesta fabrica estés funcionant amb unes condicions digue-li més precàries, diem-ho així, però que estigui funcionant i doni riquesa al país".

El mateix **entrevistat**, indica que el model de sindicalisme que la UGT voldria que fos hegemònic a Miniwatt, és l'existent en plantes com Nissan o Seat¹⁸⁸:

"Ara avui en dia, el diàleg que hi ha a la SEAT està fantàstic, entre la direcció i el comitè".

¹⁸⁸ Cal recordar que l'entrevista al responsable d'UGT està realitzada pocs mesos abans del conflicte a SEAT a finals del 2005, que queda fora del meu camp d'investigació, però que no sembla avalar aquesta avaluació tan positiva del diàleg entre direcció i sindicats a la SEAT.

Front a la crisi de l'empresa UGT orientà la seva estratègia a buscar un acord amb la direcció a través d'un pla de viabilitat, basat en l'intercanvi de flexibilitat en els diversos sentits que el terme flexibilitat té, i de contrapartides salarials a canvi de mantenir llocs de treball. UGT defensà la posada en marxa de la doble escala salarial per incentivar la incorporació de nous treballadors joves i presentà el seu pla de viabilitat l'any 2000, quan rebé filtracions dels plans de Philips per tancar Miniwatt a mig plaç. Aquestes informacions arribaren al sindicat a través de la seva activitat en la Federació del Metall Europea de la CES i a través dels contactes amb els sindicats de tècnics d'altres plantes de Philips. El pla de viabilitat no fou acceptat pels altres sindicats de Miniwatt, en particular per CCOO. Però malgrat això UGT despleguà una important activitat fora de l'empresa per buscar contactes amb les institucions públiques de Catalunya i també amb la direcció internacional del grup Philips i de LG. Els contactes inclogueren reunions amb el govern de la Generalitat, inicialment amb el govern de CiU i en la fase final amb el govern tripartit, i diputats de totes les forces polítiques parlamentàries catalanes. I també inclogué un contacte directe, a través del Departament Internacional de la UGT, amb el president de LG Philips a Corea del Sud. En tot aquest procés hi hagué una plena sintonia entre la secció sindical i la Federació del Metall de l'UGT-Catalunya, i una plena col·laboració d'aquesta darrera en ajudar i assessorar l'activitat de la secció sindical.

Durant tot el llarg procés de crisi des del 2001, amb l'acomiadament dels treballadors joves de cap de setmana fins al tancament el 2005, UGT participà molt poc en les mobilitzacions impulsades pel comitè d'empresa, en considerar que era important oferir una visió menys conflictiva de la fàbrica i que si aquesta era percebuda com reivindicativa i problemàtica pel què fa als treballadors això encara ajudaria menys a assegurar el seu futur. S'ha de dir que en el període final del procés, després d'un fort procés de reducció de plantilla per baixes incentivades i prejubilacions, la secció sindical d'UGT estava molt debilitada i mancada d'efectius. Amb aquest criteri de no afavorir la imatge conflictiva de l'empresa UGT no recolzà la vaga indefinida que es convocà el 2001 en contra de l'acomiadament dels treballadors joves de cap de setmana (defensant la realització d'una vaga alternativa, un dia sí i un dia no, en comptes de vaga indefinida), i en la part final de les mobilitzacions de Miniwatt, durant els primers mesos del 2005, participà de forma testimonial a les dues manifestacions que es convocaren i no secundà la convocatòria de vaga, en considerar que aquesta ja no creava cap problema a l'empresa i, en canvi, només perjudicava als treballadors que perdien salari. L'enfoc de les negociacions finals entre l'empresa i el comitè no satisfé tampoc a UGT que hagués preferí un procés de tancament més ràpid, dialogat i menys conflictiu, similar al que

es duqué a terme a la planta de Enllumenat (Lamparas Z) unes setmanes abans, on s'arribà a un acord ràpid sobre les indemnitzacions que havien de percebre els treballadors.

4.4.4. L'estratègia de l'USOC

Com he indicat, l'USOC es reconstruí a la fàbrica el 1998, presentant-se com una alternativa moderada a CCOO. L'USOC encarnà a la planta un model de sindical de concertació i orientat al consens, disposat a una negociació concessiva a canvi de fer competitiva l'empresa, però que en ocasions també recorre la mobilització, i que treu el seu suport social dels sectors ideològicament més moderats de la plantilla. La seva diferència respecte UGT a Miniwatt és que és un sindicat amb independència respecte la direcció, i amb una base (petita) entre sectors de la plantilla i dels treballadors de cadena, mentre que UGT històricament aparegué com un sindicat recolzat per la direcció i amb una implantació important només entre els comandaments intermitjos i els tècnics. La visió de l'activitat sindical per part de l'USOC i que ha guiat la seva actuació en el procés de crisi i tancament de la planta queda expressa així per **Joan Sanchez**, un dels seus delegats a la fàbrica:

“Nosaltres sempre hem volgut dialogar, buscar solucions. Sabem que a la fàbrica se li ha de fer reivindicacions, lluites. Sinó es fa una lluita no es consegueix res. És una direcció molt estricta i tancada.”

Joan Sánchez situa a la USOC fora del radicalisme que atribueix a CCOO-Miniwatt. Al mateix temps, intenta desmarcar-se també de la d'UGT, jutjada com massa servil a la direcció:

“[Els de CCOO] A Miniwatt són de l'ala radical. El problema de CCOO són les idees radicals, el radicalisme es lo pitjor per a mi. Cal buscar una cosa realista. Nosaltres som realistes. Sempre cal buscar el màxim, però ells (...) era buscar coses impossibles sota el meu punt de vista. (...) La UGT era la empresa, no és una altra cosa. UGT no feia res, és lamentable dir-ho així, però és la veritat.”

Pel què fa a l'anàlisi dels reptes que la globalització posa al sindicalisme i dels que plantegen les multinacionals, la política de la USOC a Miniwatt és considerar que faria falta algun tipus d'intervenció pública per regular millor l'activitat de les multinacionals a Catalunya, exigint, per exemple, que si una empresa estrangera s'implanta a Catalunya i rep ajudes públiques per fer-ho, s'hagi de comprometre a mantenir la seva activitat productiva per un període determinat, per exemple de 10 o 15 anys. Així segons **Joan Sánchez**:

“Els governs no han de permetre el tancament. Si han tingut anteriorment ajudes econòmiques i financeres, amb els terrenys o el que sigui, i han promès una cosa, cal un compromís de 10 o 15 anys perquè aquesta empresa es quedi aquí. I això comunicar-ho als treballadors. No que entrin a una empresa i pensin “tu ja et jubilaràs aquí”. No, sàpigues que tu entres aquí i tens un plaç de 10 o 15 anys i llavors Déu dirà”.

Al mateix temps, insisteix en la necessitat d'una bona política de formació i reconversió de la mà d'obra i també considera positiu avançar en acords que intercanvien flexibilitat per estabilitat, en la línia dels acords de *flexisecurity* (Martin Artiles i Sisson, 2001) si són negociats entre direcció i sindicats i compten amb el suport de la plantilla. Això inclou també, per exemple, la defensa de mecanismes com els de la doble escala salarial, per assegurar un relleu i recanvi generacional dels treballadors de l'empresa. Així, quan el 1998 l'empresa intentà introduir la doble escala salarial, l'USOC recolzà la proposta juntament amb UGT i en contra del criteri de CCOO. L'USOC proposava un mecanisme de doble escala progressiva amb què preveia l'equiparació salarial a tres anys vista dels nous treballadors en paral·lel a la jubilació anticipada de treballadors veterans el lloc del qual heretaven.

Quan l'any 2001 començà el llarg procés de crisi de l'empresa amb l'acomiadament dels joves treballadors de cap de setmana, l'USO recolzà a grans trets l'orientació majoritària del comitè d'empresa marcada per CCOO i participà a la vaga indefinida contra la presentació de l'ERO sobre aquests treballadors. Tanmateix, degut a la seva poca capacitat d'acció, jugaren un rol secundari en les mobilitzacions, més aviat seguidista i no de lideratge.

L'any 2003, la secció sindical d'USOC rebé rumors de la possible venda de Miniwatt a Business Creation, una empresa dedicada al desmantellament de centres de producció, que verificà a través dels contactes europeus de la USOC de Catalunya. Al igual que UGT tingué informacions respecte als plans de venda abans que CCOO i així ho anuncià al comitè, tot i que inicialment la majoria del comitè de CCOO no donà credibilitat als rumors de venda, en pensar que era una maniobra per fer pressió en ple procés de negociació del conveni.

Finalment, en el darrer període a partir de l'anunci de tancament el 3 de febrer del 2005, l'USOC participà de forma secundària en les diferents mobilitzacions impulsades pel comitè sota el lideratge de CCOO. Participà amb les seves forces limitades, a les primeres mobilitzacions que es convocaren, com la manifestació del 6 de març o les 24 hores de dejuni el 26 i 27 de febrer a l'Església de Sant Medir. Tanmateix, a mesura que es prolongava la negociació entre els sindicats i la direcció de l'empresa sobre les condicions del tancament,

l'USOC deixà de participar en les mobilitzacions impulsades sota la batuta de CCOO. Així, no assistí a la segona gran manifestació, ni a la marxa a Madrid. El motiu d'aquesta retirada de les mobilitzacions fou el desacord amb l'enfoc que la secció de CCOO-Miniwat imprimí a les negociacions. L'**entrevistat** d'USOC **Joan Sanchez** analitzà així la dinàmica de les negociacions:

"Nosaltres aconsellàvem intentar buscar una solució econòmica però ells [els de CCOO] volien la "igualdad", i això no pot ser. Van fer una negociació molt tancada (...). Li vaig dir [als de CCOO] tu no firmaràs res perquè ets radical i estàs contra el capitalisme, però aquí hi ha un problema i cal buscar una solució.

Tanmateix, l'acord final obtingut per les indemnitzacions és jutjat força favorable i correcte per l'USOC, que considera que en termes realistes era el què es podia obtenir.

4.5. SINDICATS I MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ" DURANT EL TANCAMENT DE MINIWATT: BALANÇ DEL PERÍODE 2001-2005.

El tancament de Miniwatt i el moviment "antiglobalització": una visió contextual

En les pàgines precedents he analitzat l'estratègia dels diferents sindicats front al tancament de l'empresa, quan aquest ja era imminent. En aquest punt analitzaré quina fou la relació establerta entre els sindicats de Miniwatt i el moviment "antiglobalització" durant el llarg procés de crisi de Miniwatt, iniciat a partir de l'acord entre Philips i LG signat el juny del 2001 i finalitzat amb el tancament de la fàbrica l'abril del 2005. Intentaré analitzar quins punts de contacte i de col·laboració es produïren entre ambdós actors en relació al tancament de Miniwatt. No realitzaré una anàlisi general de les relacions entre moviment "antiglobalització" i sindicats a Catalunya en aquest període ja que això sobrepassa els objectius de la tesi, i circumscriuiré la meua anàlisi al cas concret de Miniwatt, tot i que faré algunes referències contextuais més amples. La llarga crisi de Miniwatt, coincidí cronològicament amb un període d'irrupció d'importants mobilitzacions socials al país i de desenvolupament del moviment "antiglobalització". Per això ofereix un cas d'estudi interessant.

Es pot establir que a partir de l'any 2000 Catalunya i l'Estat espanyol visqueren l'emergència d'un cert cicle de protesta (Tarrow, 1997), que s'inserta en la dinàmica internacional de les resistències a la globalització neoliberal, tal i com he definit aquests conceptes al capítol

primer. En aquest període es combinaren les mobilitzacions directament relacionades amb el moviment "antiglobalització" i les lligades de manera més específica a la crítica a les polítiques governamentals. Des d'aquest punt de vista, la crítica a la globalització neoliberal i al govern del Partit Popular actuaren com a marcs dominants (*master frame*), representant el concepte de Snow i Benford (1992) ja analitzat, de les mobilitzacions d'aquest període. El cicle de mobilitzacions a l'Estat espanyol es pot considerar que arrencà l'any 2000, d'una banda, amb una primera iniciativa significativa lligada al moviment "antiglobalització", la convocatòria de la Consulta Social per l'Abolició del Deute Extern el 12 de març del 2000, coincidint amb la data de les eleccions generals; i, de l'altra, amb l'emergència progressiva de lluites socials específiques, com les protagonitzades pels immigrants sense papers a l'inici del 2001, o la dels treballadors de Sintel durant el 2000 i 2001. En termes generals es pot considerar que el cicle de protestes a l'Estat espanyol visqué una fase de creixement i ampliació progressiva, entre el 2000 i els anys 2003 i 2004, arribant al seu màxim nivell en les mobilitzacions contra la guerra d'Irak el 2003 i entrant en una situació de reflux a partir del març del 2004 després de les eleccions generals del 14 de març i la derrota del PP. A partir d'aquest període de reflux es produeix una disminució del poder de convocatòria dels moviments socials i una tendència a la seva desarticulació i dispersió, si bé a petita escala l'activitat generada per aquests ha seguit sent important (veure: Calle, 2005; López, Echcart, Orozco i Calle, 2006). Aquest és el context de fons en què té lloc el llarg procés de crisi de l'empresa.

En el període d'ascens del cicle de protesta els principals esdeveniments o episodis d'acció col·lectiva (Klandermans, 1992) foren¹⁸⁹:

- Les mobilitzacions dels immigrants sense papers el gener del 2001
- Les continuades mobilitzacions contra el Pla Hidrològic Nacional (PHN) a partir de l'any 2001
- Les vagues i accions contra la *Ley Orgánica de Universidades* (LOU) a finals del 2001
- Les diferents iniciatives del moviment "antiglobalització" entre les que destaquen:
 - la consulta per l'abolició del deute extern el març del 2000
 - la manifestació contra la conferència del BM prevista a Barcelona pel juny del 2001

¹⁸⁹ Existeix molta bibliografia disponible sobre els diferents episodis d'acció col·lectiva d'aquest període. Per una visió de conjunt es pot consultar: Pradel, Duarte, Carbó, i Herreros (2005), Vilaragut i González (2006) i les obres ja mencionades de Calle (2005) i López, Echcart, Orozco i Calle (2006).

-les activitats durant la presidència espanyola de la UE el primer semestre del 2002

- La Vaga General del 20J de 2002 en el marc de la presidència espanyola de la UE contra l'anomenat *decretazo*.
- Les mobilitzacions contra la guerra d'Irak l'any 2003 i el 2004.

En el període de reflux del moviment a partir de les eleccions generals del 14 de març del 2004 i fins el tancament de Miniwatt l'abril de 2005 no es produïren mobilitzacions socials de magnitud comparable a les del període anterior, tot i que hi hagueren iniciatives lligades al moviment "antiglobalització" que cal mencionar, com per exemple la Campanya contra la Constitució europea a finals del 2004 i inicis del 2005¹⁹⁰.

Analitzar la relació establerta entre sindicats i moviment "antiglobalització" durant el tancament de Miniwatt requereix una contextualització més àmplia de les relacions entre sindicats i moviment a Catalunya durant aquest mateix període. En termes generals, la relació entre ambdós actors en les diferents iniciatives que tingueren lloc a partir de l'any 2000 confirma la hipòtesi de distància crítica, o d'implicació selectiva i parcial per part dels sindicats, que he analitzat al capítol segon. Aquesta definició de la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" és força vàlida per a les dues organitzacions majoritàries, CCOO i UGT. Algunes organitzacions sindicals minoritàries presenten una relació més intensa amb el moviment "antiglobalització", com seria el cas de la Confederació General del Treball (CGT) o la Intersindical Alternativa de Catalunya (IAC), i d'altres hi tenen una relació mínima, com seria el cas de la USOC.

L'existència d'una distància crítica entre sindicats i moviment "antiglobalització", o d'una implicació selectiva i parcial dels primers en les iniciatives del segon és la definició general que es pot fer de la relació entre ambdós a Catalunya des de l'any 2000. Ara bé, la relació concreta establerta ha estat variable segons la campanya, mobilització o iniciativa en qüestió, si bé la variabilitat es situa dins del paràmetre de distància crítica:

¹⁹⁰ Després del tancament de Miniwatt es produïren altres iniciatives que també cal mencionar, com la realització del I Fòrum Social Mediterrani a Barcelona (16-19 de juny de 2005), les protestes contra la Cimera Euromediterrània també a Barcelona (28 i 29 de novembre de 2005), i alguns conflictes laborals importants com el de SEAT front als plans de la multinacional a finals del 2005, o el protagonitzat per sectors socials com els taxistes o els pescadors contra l'augment del preu del carburant. Tots ells però queden fora del meu estudi.

- En la primera gran iniciativa del moviment, la consulta social per l'abolició del deute extern, CCOO i UGT hi tingueren un paper molt secundari i una participació mínima, fonamentalment en el terreny simbòlic.
- En la segona gran iniciativa, la Campanya Contra el BM el primer semestre del 2001, la relació de CCOO i UGT amb el moviment "antiglobalització" fou més intensa, i ambdues organitzacions participaren formalment a la Campanya, a les seves reunions i grups de treball, en la preparació de les seves activitats, i a la manifestació i contra-conferència final. La implicació real dels dos sindicats no fou molt gran, però en qualsevol cas remarcable, i la seva presència en les reunions de treball es feu sovint a través dels seus responsables en el terreny dels moviments socials o a través de les seves organitzacions juvenils.
- En canvi, en la tercera gran iniciativa, les mobilitzacions del moviment durant la presidència espanyola de la UE, les relacions entre CCOO i UGT i el moviment "antiglobalització" foren molt poques i, de fet, foren competitives. El moviment "antiglobalització" organitzà una campanya, anomenada Campanya Contra l'Europa del Capital, que es situava en continuïtat amb la Campanya Contra el BM. Les centrals sindicals, tanmateix, no hi participaren, i impulsaren una plataforma pròpia en aliança amb algunes poques grans ONGs, com Òxfam, anomenada Fòrum Social Barcelona. La campanya impulsada pel moviment "antiglobalització" organitzà com a acte final una manifestació el 16 de març, en la qual el Fòrum Social de Barcelona i CCOO i UGT també hi participaren, però de forma simbòlica. En canvi, CCOO i UGT, volcaren les seves forces en l'organització de l'euromanifestació de la CES el 14 de març, en la qual el moviment "antiglobalització" tingué una presència testimonial.
- Sindicats i moviment "antiglobalització" tingueren de nou una major relació en el marc del moviment contra la guerra d'Irak que com ja he exposat anteriorment tingué com a motor dinamitzador al propi moviment "antiglobalització" i a les organitzacions lligades al moviment pacifista. El moviment estigué impulsat per la plataforma unitària Aturem la Guerra, en la qual hi participaren moltes organitzacions, entre les quals els sindicats majoritaris i els grups que havien animat les activitats del moviment "antiglobalització" precedents. Dins de la plataforma però, les relacions entre sindicats

i moviment "antiglobalització" foren força tenses, per discrepàncies sobre els ritmes i les formes de mobilització.

- Finalment, en la campanya contra la Constitució Europea, ja celebrada després de la fase d'auge del moviment i en període de reflux, la relació entre CCOO i UGT i el moviment "antiglobalització" fou nul·la, ja que els sindicats mantingueren una posició críticament favorable al tractat constitucional europeu i no participaren en la campanya contra aquesta.

La relació entre els sindicats de Miniwatt i el moviment "antiglobalització" en el marc de la crisi de l'empresa es desenvolupà en aquest context descrit, de relació variable però globalment de distància crítica entre sindicats i moviment "antiglobalització". Els sindicats presents a l'empresa tingueren cadascun una relació molt diferent amb el moviment "antiglobalització" i les iniciatives que aquest impulsà en el període 2001-2005. De fet, la secció sindical d'UGT i d'USO a la fàbrica no tingueren cap relació amb el moviment, i es mantingueren totalment al marge de les seves convocatòries i activitats. La secció sindical de CCOO de Miniwatt, en canvi, tingué un paper més actiu en moltes de les activitats del moviment "antiglobalització" i, en general, en moltes de les mobilitzacions socials que tingueren lloc en aquest període. Per aquest motiu, circumscriuré la meua anàlisi a l'activitat de la secció sindical de CCOO a l'empresa, ja que és la única que presenta una relació amb el moviment "antiglobalització" que pot ser estudiada.

La secció sindical de CCOO i el moviment "antiglobalització"

Durant tot aquest període, CCOO de Miniwatt buscà implicar-se en la major part d'iniciatives del moviment "antiglobalització" i altres conflictes socials emergents. En termes generals, la seva participació a les iniciatives del moviment "antiglobalització" fou superior a la mantinguda pel conjunt de CCOO. Així, en aquest cas no s'observa una relació de distància crítica, sinó una voluntat de participació i de treball amb el moviment "antiglobalització", si bé la seva concreció real, com es veurà, és relativament reduïda.

La secció sindical conferí des de l'any 2001 rellevància a la seva implicació al moviment "antiglobalització" que era percebut com un moviment emergent portador d'un fort potencial crític amb el neoliberalisme. És important, però, tenir present que la participació en iniciatives

“antiglobalització” es redueix sobretot al nucli dirigent de la secció sindical i als seus quadres més actius, i no al gruix dels afiliats. Aquesta és una dada a tenir en compte, per tal de tenir una visió realista de la relació de la secció sindical amb el moviment “antiglobalització”. Des d’aquest punt de vista la seva implicació efectiva fou en realitat molt reduïda en termes quantitativus.

Per intentar implicar la plantilla en les activitats no directament relacionades amb les condicions laborals a l’empresa com ara el moviment “antiglobalització”, la secció sindical convocà regularment assemblees informatives. La percepció dels sindicalistes és que l’interès de la plantilla per aquestes qüestions és menor en comparació amb els temes que afecten de forma més clara i visible les condicions de treball, si bé en termes generals els responsables de la secció sindical consideren que la plantilla va respondre de forma acceptable a aquestes qüestions. **Juan Montero** ho expressa així:

“En la asamblea vamos, ponemos carteles de cuestiones específicas como la guerra, se pone propaganda, se explica. Y también luchas políticas. Ya sabes que esto no es masivo de toda la gente, pero algunas sí como lo de la guerra.”¹⁹¹

A continuació, de forma cronològica, analitzaré alguns dels episodis més significatius d’implicació de CCOO-Miniwatt en les iniciatives del moviment “antiglobalització” i les protestes contra la guerra que, com he analitzat a capítol segon, tenen una relació amb el moviment “antiglobalització” encara que transcendeixen el seu marc.

Com he analitzat al capítol primer, les mobilitzacions de novembre de 1999 a Seattle marquen la irrupció pública i mediàtica del moviment “antiglobalització”. A Catalunya i l’Estat espanyol, a partir d’aquest període fins a l’actualitat han tingut lloc diferents mobilitzacions relacionades amb el moviment “antiglobalització” d’índole, temàtica i rellevància molt diverses. A continuació em referiré a les principals campanyes i mobilitzacions, d’entre les quals les més

¹⁹¹ En canvi, la participació en les assemblees ordinàries lligades a problemàtiques de l’empresa era més alta, si bé també limitada: les assemblees eren en general curtes i la majoria dels participants tenien una actitud passiva. Les més habituals són les assemblees realitzades a la sortida de cada torn, que solien comptar amb una participació del 80% dels treballadors. Les assemblees generals de tota la plantilla, excepcionals, per decidir sobre qüestions de conveni es realitzaven fora d’hores de treball, el diumenge el matí, ja que és l’únic moment lliure que tenien tots els membres de la plantilla simultàniament. **Justino Escribano**, membre de CCOO-Miniwatt ho expressà així en l’**entrevista** que li vaig fer: “La asamblea son unos 15 minutos. La gente participa poco, son informativas (...). Nosotros traemos las propuestas en la asamblea de turno. La gente aquí pues vienen en plan informativo”.

importants són les quatre mencionades al punt anterior en analitzar la relació general dels sindicats amb les mateixes¹⁹²:

- La Consulta social per l'Abolició del Deute Extern del països endeutats impulsada per la Xarxa Ciutadana per l'Abolició del Deute Extern (XCADE) que es celebrà el 12 de març de l'any 2000, coincidint amb les eleccions generals i que recollí entorn de 1.250.000 vots, la meitat dels quals a Catalunya (Vivas, 2003).
- L'organització de les mobilitzacions contra la trobada anual del FMI i el BM a Praga el setembre del 2000, en la qual hi participaren aproximadament un miler de persones de Catalunya, la majoria joves exponents de la "nova generació militant" a la qual m'he referit al capítol primer.
- L'organització de les protestes en ocasió de la Cimera de Caps d'Estat de la UE a Niça el desembre del 2000, per la qual es creà la Plataforma Niça 2000 que organitzà una mobilització d'unes 500 persones de Catalunya cap a Niça i una petita manifestació la setmana abans de la cimera. En la Plataforma hi tingueren un pes significatiu algunes organitzacions sindicals minoritàries, com la CGT o la IAC i alguns delegats sindicals de CCOO de determinats centres de treball. Com he analitzat al capítol segon, les mobilitzacions lligades amb la UE han tingut la qüestió social al centre dels seus objectius i s'han caracteritzat per una major participació de sectors lligats al sindicalisme, tot i que sovint sectors minoritaris, que no pas altres campanyes.
- Les protestes contra la Conferència que el BM tenia previst realitzar el 24 i 25 de juny del 2001 a Barcelona, anul·lada dos mesos abans per temor a les mateixes, que foren impulsades per la Campanya Barcelona 2001, un ampli marc unitari que comptà amb la participació d'un extens ventall d'organitzacions i col·lectius, inclosos els sindicats majoritaris, si bé de forma supra-estructural. És a dir, aquests participaren enviant a representants a les reunions preparatòries, però sense realitzar una mobilització activa dels seus membres. La manifestació del 24 juny a Barcelona, amb unes 30.000

¹⁹² No realitzo un llistat sistemàtic de les iniciatives relacionades amb el moviment "antiglobalització" en el període 1999-2005. Em limito a subratllar les més significatives, des del punt de vista de la dimensió de les mobilitzacions i de la varietat de sectors i organitzacions participants. Les dades i xifres que utilitzo en parlar de les diferents iniciatives provenen, si no indico una referència bibliogràfica explícita, del coneixement directe de les mateixes a través del treball d'observació participant realitzat.

persones fou la primera mobilització important a Catalunya relacionada amb el moviment "antiglobalització" i suposà la seva irrupció a un nivell públic.

- L'organització de les mobilitzacions contra la cimera del G-8 a Gènova el 20-22 de juliol, en les quals participaren unes 300 persones procedents de Catalunya. Aquesta cita però passà relativament desapercibuda entre els moviments socials catalans que prioritzaren les mobilitzacions contra el BM celebrades a finals de juny, si bé com he analitzat al capítol primer, Gènova fou un aconteixement internacional de primer nivell en la trajectòria del moviment "antiglobalització".
- Les protestes durant la presidència espanyola de la UE el primer semestre del 2002, en particular en ocasió de la Cimera de Caps d'Estat de Barcelona (16-17 de març) i de Sevilla (22-23 de juny). En el marc de la Cimera de Barcelona s'organitzà una massiva manifestació el 16 de març, amb la presència uns 300.000 participants, i diverses activitats els dies anteriors. El gruix de la mobilització fou impulsada per la Campanya contra l'Europa del Capital, que agrupà a la major part d'organitzacions que ja havien participat de la Campanya contra el BM Barcelona 2001, entre ells sectors sindicals minoritaris, com la CGT, la IAC i determinats delegats sindicals de CCOO. Com ja he exposat, en paral·lel a aquesta campanya s'organitzà però un altre marc, anomenat Fòrum Social de Barcelona impulsat per CCOO, UGT, els partits parlamentaris d'esquerres, la Federació d'Associació de Veïns de Barcelona (FAVB) i algunes grans ONGs, si bé el seu poder de convocatòria fou força reduït. Pel què fa a la cimera de Sevilla, les mobilitzacions foren organitzades pel *Foro Social de Sevilla*, que agrupava a diferents col·lectius de forma unitària, entre ells CCOO i alguns altres sindicats minoritaris, l'activitat principal del qual fou la convocatòria de la manifestació del 22 de juny, amb uns 100.000 participants. La cimera de Sevilla tingué la particularitat d'anar precedida per la Vaga General del 20J convocada per CCOO i UGT contra l'anomenat "decretazo" del govern del PP. Tot i que el motiu de la vaga era la política econòmica del govern espanyol, la seva convocatòria dos dies abans de la Cimera europea l'insertà en la dinàmica de les mobilitzacions durant la presidència espanyola de la UE i amplificà la seva rellevància política. Com ja he analitzat al capítol segon, l'organització d'una Vaga General la vetlla d'una Cimera de Caps d'Estat de la UE com a Sevilla, ha estat fins ara una forma d'acció inèdita per part dels sindicats que no s'ha repetit en futures ocasions.

- L'organització de delegacions relativament importants a iniciativa de la Xarxa de Mobilització Global, per participar en les diferents edicions del Fòrum Social Europeu, a Florència (novembre del 2002), Paris (novembre del 2003) i Londres (octubre del 2004), que mobilitzaren unes 1.100, 2.200 i 800 persones respectivament de Catalunya, en la seva àmplia majoria estudiants universitaris.
- Les mobilitzacions contra la guerra d'Irak durant el 2003, que tingueren com a nucli impulsor al moviment "antiglobalització", encara que transcendeix els seus confins.

CCOO-Miniwatt buscà des del començament vincular-se amb el moviment "antiglobalització" i de participar en les iniciatives d'aquest, tot i que ja he indicat que aquesta participació fou reduïda en termes quantitius. Si en la campanya per l'abolició del deute extern, CCOO-Miniwatt no hi participà, no fou així amb la majoria d'iniciatives posteriors que comptaren amb la seva implicació activa, amb graus evidentment força variables. Els sindicalistes de Miniwatt participaren en la Plataforma Niça 2000 i en la manifestació que aquesta organitzà a Barcelona abans de la cimera de la UE a aquella ciutat i, posteriorment, tingueren una participació activa en la Campanya contra el BM, que funcionà des de gener del 2001 fins al més de juny. Aquesta participació es concretà en: la seva presència a les assemblees de la campanya per preparar les activitats del juny; i la presència d'un bloc de treballadors de Miniwatt a la manifestació del 24 de juny, tres dels quals estigueren a la pancarta inicial de la manifestació unitària, compartint-la amb representants d'altres lluites socials, com els de Sintel; i també cal indicar la presència d'un representant de la secció sindical en el debat de "l'eix de drets socials" de la contra-conferència alternativa que es realitzà el 23 de juny.

La campanya contra el BM coincidí amb l'inici del llarg procés de crisi que portaria al tancament de l'empresa, amb la presentació el 30 de març del 2001 d'un ERO que afectava a 312 treballadors a temps parcial de cap de setmana. Durant els mesos d'abril, maig i juny els treballadors de Miniwatt organitzaren tres mesos de mobilitzacions contra l'ERO que inclogueren una ocupació de la Borsa de Barcelona, una manifestació central d'uns 1500 treballadors, i una vaga indefinida del 26 de maig a l'11 de juny. Els treballadors demanaren i obtingueren el suport formal de la Campanya contra el BM, de la qual eren membres, per les seves mobilitzacions, en particular per la manifestació central. Tanmateix aquest suport fou

simbòlic i estrictament formal i les organitzacions dinamitzadores de la campanya no participaren realment en les accions dels treballadors de Miniwatt.

Aquest fet mostra les dificultats per articular una convergència efectiva en la pràctica entre una lluita concreta, en aquest cas sindical, i les mobilitzacions generals "antiglobalització". També mostra les dificultats per traduir la força i l'impuls derivat del moviment "antiglobalització" en un reforçament específic de les lluites concretes. Mostra en definitiva, com la col·laboració entre sindicats i moviment "antiglobalització" és més difícil en el terreny d'un conflicte d'empresa que no en altres contextos. La manifestació del 24 de juny contra el BM a Barcelona amb unes 30.000 persones fou l'expressió d'una àmplia convergència entre diferents sectors i organitzacions i mostrà el potencial de la crítica al model de globalització neoliberal. Al mateix temps, però, una lluita concreta com la de Miniwatt es desenvolupava de forma paral·lela en un context de fort aïllament social. Tot i que el conflicte de Miniwatt coincidí amb alguna altre conflicte laboral, com el de Nissan, tampoc fou possible establir una aliança entre ambdues, en aquest cas per divergències de tipus sindical i per l'inexistència de relacions fluides entre les seccions sindicals de CCOO d'ambdues empreses. **Justino Escribano**, de CCOO-Miniwatt, en l'**entrevista** que li vaig realitzar manifestà aquesta situació d'aïllament dels treballadors de Miniwatt, i de falta de suport per part del moviment "antiglobalització" i de no entesa amb els sindicalistes de Nissan, de la següent forma:

"Nosotros hicimos nuestra manifestación. Estuvimos con partidos, con los de Nissan, nos juntamos con los "antiglobalización", pero al final no apareció ninguno. Los de Nissan del sindicato no vinieron, y los "antiglobalización" tampoco. Los unos por una cosa, y los otros por la otra."

Simbòlicament, però, la manifestació del 24 de juny intentà convertir-se en altaveu de les diferents lluites existents, col·locant a representants d'aquelles a la pancarta que encapçalava la manifestació, entre ells tres representants de Miniwatt. Es produí així una conjunció simbòlica entre les mobilitzacions "antiglobalització" generals i els diferents conflictes concrets, si bé d'aquí no es deriva un enfortiment automàtic i mecànic de les darreres, les quals però es poden beneficiar del clima creat per l'emergència del moviment "antiglobalització".

La dinàmica de la campanya contra el BM i les mobilitzacions de Miniwatt mostren també una dificultat específica de relació entre el sindicalisme i el moviment "antiglobalització", en

particular degut a l'allunyament de la que he anomenat al capítol primer la "nova generació militant" respecte el sindicalisme. **Juan Montero** expressa aquesta situació d'allunyament entre ambdós en els següents termes:

"La verdad es que vemos un déficit muy grande en la involucración de la gente joven y el movimiento "antiglobalización" en el movimiento obrero (...). hay un déficit muy grande de relación entre el movimiento obrero y el movimiento "antiglobalización", y en algunos debates he explicado que lo fundamental es la organización de los jóvenes en el movimiento sindical".

Apart de la campanya contra el BM, CCOO-Miniwatt també participà en la Campanya contra l'Europa del capital que organitzà la manifestació del 16 de març del 2002 de la cimera de la UE a Barcelona, tot i que el conjunt de CCOO participà d'un marc paral·lel, el Fòrum Social de Barcelona. CCOO-Miniwatt optà per participar en la Campanya contra l'Europa del Capital amb el gruix del moviment "antiglobalització", que tenia una orientació de crítica més radical a les polítiques de la UE i una orientació més militant. El tipus d'implicació i relació que tingué amb aquesta campanya fou similar a la de la campanya precedent contra el BM. Els sindicalistes de CCOO-Miniwatt també es sentiren implicats i representats en les mobilitzacions internacionals "antiglobalització" d'aquest període, com les de Gènova el juliol del 2001 durant la Cimera del G8, si bé per motius pràctics (falta de temps, disponibilitat...) cap sindicalista de l'empresa pogué participar en persona en cap de les iniciatives internacionals. Això és una bona mostra de les dificultats de participació en aquest tipus d'accions de determinats sectors, com els treballadors i sindicalistes, degut a motius econòmics, obligacions laborals, familiars, etc., i ajuda a entendre el caràcter eminentment juvenil i estudiantil de les mateixes. De nou en paraules de **Juan Montero**:

"No, a nivel internacional no hemos participado (...). No hemos estado en Génova o en otras porque vamos de una cosa a otra. A mi me hubiera gustado haber participado pero por unas cosas y otras no hemos participado, porque vamos muy agobiados".

Algunes empreses en conflicte, però, sí que enviaren algun representant a les mobilitzacions internacionals, com és el cas dels treballadors de Sintel, que enviaren una petita delegació a Gènova. Aquest tipus de participació simbòlica és al meu entendre molt important, ja que contribueix a unir lluites sindicals concretes amb les mobilitzacions generals "antiglobalització" i emmarcar-les en les resistències més àmplies a la globalització.

Posteriorment, ja en el període de reflux del cicle de protesta, a finals del 2004 i a començaments del 2005, la secció sindical de CCOO participà en la *Campanya Contra la Constitució europea* i que es produí en el tram final d'existència de l'empresa. La seva implicació fou més reduïda que en campanyes anteriors, ja que l'activitat de la secció sindical estava absorbida pel propi conflicte a l'empresa. Malgrat tot, membres de la secció sindical participaren en la manifestació central de la campanya el 12 de febrer que reuní a unes 10.000 persones a Barcelona, i un representant de la secció participà com a ponent en la conferència de l'eix de drets socials de la contra-conferència alternativa que organitzà la *Campanya* el 12 de febrer, i que reuní a unes 500 persones. La participació de membres de la secció en la *Campanya* era una forma de lligar la situació de crisi de l'empresa amb la problemàtica més general de la globalització i el neoliberalisme.

Finalment, cal mencionar la participació de CCOO-Miniwatt al moviment contra la guerra d'Irak. Com he analitzat al capítol segon, el nucli impulsor del moviment internacional anti-guerra fou el moviment "antiglobalització" que llançà a Florència la convocatòria del 15F del 2003. Les mobilitzacions contra la guerra transcendiren el moviment "antiglobalització", abarçant un conjunt més ampli de sectors socials.

La implicació de CCOO-Miniwatt en la campanya contra la guerra d'Irak impulsada per la Plataforma Aturem la Guerra que agrupava a la quasi totalitat de forces polítiques i socials de Catalunya, inclosos els sindicats majoritaris, és fruit tant de la seva implicació en el moviment "antiglobalització" com de la seva tradició pacifista i anti-militarista que data de la seva participació en la campanya anti-OTAN a començaments dels vuitanta. La seva implicació en la campanya contra la guerra d'Irak es concretà en la convocatòria d'assemblees informatives específiques a la fàbrica per explicar els motius de la guerra i les raons del moviment contrari a la mateixa, i per convocar a la manifestació del 15F i les subsegüents. En termes sindicals la qüestió més transcendental del moviment antiguerres foren els debats sobre la convocatòria o no de vagues contra la mateixa, en un context on des del moviment antiguerres hi havia una certa pressió cap a les organitzacions sindicals que en formaven part per prendre la decisió de convocar accions d'aquest tipus. Al capítol segon he analitzat com la CES es decantà per defensar una mesura simbòlica en forma d'aturada de 15 minuts el dia 10 de març del 2003. A Catalunya i l'Estat espanyol es produí una divisió dels sindicats entorn aquesta qüestió: CCOO recolzà la convocatòria de 15 minuts de la CES; UGT la jutjà insuficient i promogué una aturada de 2 hores, que fou recolzada formalment pel "sector crític" de CCOO, i per un

conjunt de sindicats minoritaris, com la IAC a Catalunya o el *Sindicato de Obreros del Campo* (SOC) a Andalusia que, tot i defensar la necessitat d'una vaga general de 24 hores, optaren per recolzar la proposta d'UGT de dues hores. La CGT optà per convocar una aturada de 24 hores almenys sobre el paper, si bé en molts centres de treball els sindicalistes de CGT recolzaren la iniciativa de les dues hores. Al final, la jornada del 10 de març fou molt desigual, amb un seguiment important dels 15 minuts, un seguiment també significatiu però en centres de treball molt localitzats i en sectors concrets de les dues hores, i un seguiment molt marginal de la convocatòria de 24 hores. CCOO-Miniwatt optà per alinear-se amb la convocatòria de dues hores, que tingué un seguiment majoritari a l'empresa. La paradoxa és que UGT-Miniwatt no recolzà l'aturada, en contra de l'orientació de la seva pròpia central sindical, degut als conflictes i males relacions amb CCOO-Miniwatt.

El balanç general de la participació de la secció sindical de CCOO en les iniciatives del moviment "antiglobalització" mostra que aquesta tingué un nivell notable d'implicació, superior a la mitjana del moviment sindical a Catalunya. Tanmateix, aquesta participació estigué sobretot circumscrita als militants sindicals més actius, i amb una seguiment des de la distància tant del gruix de l'afiliació com de la resta de la plantilla. Aquest element limita bastant l'impacte real de la participació de la secció sindical de CCOO al moviment "antiglobalització".

En sentit invers, es pot constatar que la capacitat de suport a la lluita de Miniwatt desplegada per part del moviment "antiglobalització" fou molt limitada, sovint sense passar del terreny simbòlic. El moviment "antiglobalització" ajudà a visibilitzar i donar ressò al conflicte de Miniwatt en ocasió d'activitats com les mobilitzacions contra el BM o la Cimera de Caps d'Estat de la UE, a través de mecanismes com la presència de sindicalistes de Miniwatt a les capçaleres de les manifestacions o en les conferències de debat organitzades. Però, en canvi, el moviment no pogué contribuir a reforçar les iniciatives concretes impulsades per als treballadors de Miniwatt, ni traduir el seu recolzament simbòlic a les mateixes en un recolzament real tangible. Aquest fet confirma la hipòtesi que la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" és difícil de concretar-se en el marc de conflictes laborals d'empresa, degut a les característiques del propi moviment "antiglobalització", que ja he analitzat amb detall al capítol primer. Entre aquestes característiques cal assenyalar: el poc arrelament del moviment "antiglobalització" al món del treball i entre la classe treballadora organitzada, el biaix existent entre la seva capacitat de mobilització i la seva capacitat

organitzativa, o les dificultats per traduir les grans protestes generalistes en un procés d'organització d'activitats sostingudes dels seus participants. Aquestes característiques permeten entendre la limitada capacitat de suport expressada pel moviment "antiglobalització" en pro de la lluita de Miniwatt. El cas de Miniwatt, des d'aquest punt de vista, mostra que la relació potencial entre sindicats i moviment "antiglobalització" en casos concrets com una empresa en conflicte té fortes limitacions i que si bé els sindicats poden buscar suports externs, en aquest cas del moviment "antiglobalització", aquests difícilment poden tenir un impacte significatiu en el desenvolupament del conflicte. Malgrat aquestes dificultats concretes, més enllà dels fets analitzats, durant el període de crisi de Miniwatt es posaren en marxa algunes iniciatives específiques tendents a buscar una major relació entre el moviment "antiglobalització" i les empreses en crisi. Analitzaré a continuació de forma concreta la principal experiència en aquest terreny degut a l'interès que presenta per a aquesta tesi.

Empreses en crisi i moviment "antiglobalització": la Xarxa Contra els Tancaments

El febrer del 2004 es creà l'anomenada Xarxa Contra els Tancaments en resposta a l'onada recent de tancaments de multinacionals que començà amb el cas de Samsung, per part de sectors sindicals minoritaris i alguns col·lectius lligats al moviment "antiglobalització". La creació de la Xarxa obeïa a la necessitat que els seus impulsors sentien de donar una resposta activa, en el terreny de la mobilització, al fenomen del tancament d'empreses i deslocalitzacions. Els promotors de la iniciativa jutjaven insuficient l'actitud i estratègia duta a terme per les grans confederacions sindicals, CCOO i UGT. En concret, la Xarxa fou impulsada essencialment per sectors sindicals minoritaris, en particular d'algunes empreses en crisi com Miniwatt, del sindicat de Telefònica Co.bas i de l'IAC, tot i que la principal força sindical minoritària com la CGT decidí no participar-hi. A la xarxa també hi participaren corrents polítiques minoritàries; alguns sectors lligats al moviment okupa; uns pocs activistes provinents d'ONGs i o moviments socials que havien participat en campanyes de boicot a multinacionals durant el moviment contra la guerra d'Irak, amb la campanya de "Boicot Preventiu", o durant les mobilitzacions el març del 2002 en ocasió de la cimera de la UE o el juny del 2001 amb la Conferència del BM a Barcelona. En general, però, aquest darrer tipus de militants tingué una participació molt reduïda a la Xarxa, i el seu nucli central estigué format per sectors emmarcats en moviment obrer. Entre el nucli impulsor, CCOO-Miniwatt fou un dels components centrals i, de fet, durant molt de temps, fou l'ànima de la Xarxa.

En un dels seus documents de definició d'objectius, els grups impulsors i promotors de la Xarxa es definí com (Xarxa Contra els Tancaments, 2004):

“Som sindicalistes que participem en diferents sindicats i comitès d'empresa; som col·lectius i moviments socials; som organitzacions i persones a títol individual que ens hem trobat per crear una xarxa solidària contra els tancaments. Una xarxa a disposició dels treballadors/es afectats i compromesa a treballar activament per evitar l'aïllament de les lluites.”

El seu objectiu declarat era promoure la unificació de les lluites de les diferents empreses amenaçades, la seva solidaritat mútua, i l'organització de campanyes de suport a lluites concretes, defensant la necessitat d'una orientació mobilitzadora front als tancaments d'empreses. A partir de l'estiu del 2004 la Xarxa afegí entre els seus objectius la lluita contra la precarietat, en considerar que era necessari una activitat sostinguda a mig plaç, més enllà del suport a les empreses en crisi.

A nivell pràctic, la Xarxa Contra els Tancaments actuà com un petit espai de confluència entre sectors diversos orientats cap a la realització d'accions de solidaritat i de suport a lluites concretes. El seu impacte fou sempre molt modest, però contribuí a amplificar el ressò de determinats conflictes, com el de Miniwatt mateix, que sense la Xarxa encara haguessin estat més aïllats. La Xarxa es concebí com un element complementari i de suport a les lluites sindicals, i no om un element substitutiu de les forces sindicals existents. La Xarxa no podia convertir-se en un element que des de fora les empreses actués contra els tancaments, més allà de fer conscienciació i sensibilització, sinó que havia de ser un instrument de suport i extensió a lluites concretes en empreses. Des d'aquest punt de vista, la principal limitació pràctica en què es trobà la Xarxa és la falta de mobilitzacions sostingudes en empreses en crisi, ja que en la major part de les que tancaren durant el 2004 s'arribaren a acords després de períodes negociadors relativament breus. Aquesta falta de lluites sostingudes en el temps, dificultà a la Xarxa tenir un eix en el qual recolzar-se i poder desenvolupar una tasca de solidaritat. De fet, l'únic cas en què això fou possible fou el de Miniwatt. Entre les activitats que feu la Xarxa des de la seva creació cal esmentar la distribució i divulgació de les convocatòries de mobilitzacions d'empreses en lluita; la realització d'un acte públic central, amb unes 200 persones, amb representants d'empreses en crisi, el 19 de febrer del 2004; una concentració el dia 11 de setembre durant l'ofrenda a Rafael de Casanovas, amb unes 50 persones, la majoria de Miniwatt; i unes jornades de debat el desembre del 2004.

CCOO-Miniwatt, doncs, participà en la creació de la Xarxa, per tal de crear un espai de solidaritat entre empreses en lluita, de col·laboració d'activistes de diferents sindicats i empreses, de col·laboració entre sindicalistes i activistes d'altres moviments socials, i de territorialització de l'acció sindical. Durant tot el 2004, Miniwatt fou el nucli central de la Xarxa i, al seu torn, aquesta desenvolupà un treball considerable en l'organització de la solidaritat i el suport al conflicte de Miniwatt a començaments del 2005, difonent les seves convocatòries de mobilització, reforçant-les, i realitzant piquets informatius de la campanya de boicot contra LG i Philips, que analitzaré més avall. La seva incidència fou molt modesta en tots els sentits, i és important comprendre les limitacions d'una iniciativa com aquesta. Però contribuí a donar un cert recobriment i suport als treballadors de Miniwatt. **Juan Montero** valora el treball de la Xarxa en els següents termes:

“La Xarxa está bien, lo que pasa es que es una cuestión muy modesta (...). Valoro lo de la Xarxa, ha tenido una actitud positiva. Y también un sector de la juventud (...). Pero no tenemos más fuerza, hay que ver lo que somos.”

L'activitat de la Xarxa, si bé és valorada positivament per la secció sindical de CCOO de Miniwatt no impedí que el conflicte de Miniwatt es desenvolupés en unes condicions de gran aïllament social. Més enllà de l'entorn immediat dels treballadors de l'empresa, el suport social actiu a la lluita fou molt reduït. Cal recordar, a més, que per la pròpia composició i ubicació de la fàbrica, la territorialització del conflicte i la recerca d'aliances al territori, al barri i a l'entorn és particularment difícil en un cas com el de Miniwatt, amb una plantilla dispersa en diferents barris d'una gran urbe com Barcelona o de l'Hospitalet. Aquest context fa més difícil l'establiment d'aliances territorials locals i veïnals, a diferència dels casos de tancaments d'empreses ubicades en ciutats mitjanes, on l'economia de la ciutat depèn directament d'elles, o de plantes on el gruix de la seva plantilla viu en un mateix barri¹⁹³. Aquesta limitació és en termes estratègics clau ja que en els casos de tancaments, l'acció fora de l'empresa, la solidaritat territorial i les aliances veïnals i amb la comunitat són molt importants, con assenyala el molt interessant estudi de Weinbaum (2004) sobre el tancament de tres plantes a Tennessee als EUA durant els noranta.

¹⁹³ Ja m'he referit anteriorment a l'estudi de Balfour (1994) del moviment obrer antifranquista que analitza com fins i tot durant l'auge de les lluites obreres al període final del franquisme, el forjament de solidaritats territorials i veïnals era més difícil a la Zona Franca que en ciutats del Baix Llobregat com per exemple Cornellà.

Un element positiu que en canvi cal destacar, en aquest context d'aïllament social, és la participació en les grans mobilitzacions de la majoria de treballadors de l'empresa que es prejubilaren o l'abandonaren per mitjà de baixes incentivades en l'últim període i que no eren ja assalariats en el moment del tancament. Fins i tot, alguns dels que no participaven regularment de les lluites quan estaven en actiu, ho feren en aquesta fase final, en suport als encara treballadors.

En definitiva, l'experiència de la Xarxa contra els Tancaments és un exemple pràctic d'un intent d'organitzar una xarxa de suport a mobilitzacions sindicals concretes, formada per altres sectors del moviment sindical i per col·lectius lligats al moviment "antiglobalització". El balanç de l'experiència és però enormement limitat i mostra les dificultats reals a l'hora d'organitzar campanyes concretes de suport a conflictes laborals. Mostra l'impacte socialment desestructurador que han tingut les transformacions en la classe treballadora operats en les darreres dècades, així com les dificultats del moviment "antiglobalització" per intervenir en conflictes concrets, degut a la seva pròpia naturalesa i característiques.

Malgrat tot, és important assenyalar que existeixen alguns exemples molt puntuals i limitats en alguns casos de conflictes laborals que poden apuntar a futures possibilitats d'acció conjunta, tot i les dificultats estructurals senyalades, i que semblen anar més enllà de l'experiència de la Xarxa Contra els Tancaments entorn de la crisi de Miniwatt. Els exemples i experiències existents a escala internacional, però, són pocs i diversos entre sí.

Entre ells es poden assenyalar, per exemple, els de diversos conflictes en empreses del sector serveis, com la restauració, protagonitzats per treballadors joves precaris que han emergit en alguns països en els darrers anys. Un cas interessant d'aquest tipus el constitueix el conflicte protagonitzat pels treballadors de l'establiment de McDonald's a Strasbourg-St.Denis a Paris l'any 2001 en el marc del qual interaccionaren, amb dificultats, sindicats com la CGT i experiències com l'anomenada xarxa *Stop Précarité*, sorgida sobretot gràcies a col·lectius lligats al moviment "antiglobalització". El conflicte al McDonald's parisi de Strasbourg Saint-Denis es desencadenà l'octubre del 2001, quan cinc treballadors, dos dels quals membres de la CGT, foren acomiadats degut a les seves activitats sindicals. Cal recordar que McDonald's és una empresa caracteritzada per una molt baixa tradició sindical, una forta precarietat laboral, una mà d'obra molt jove i una gestió dels recursos humans que, com mostra Ritzer (1996), reprimeix fortament l'acció col·lectiva. El 24 d'octubre començà una vaga indefinida

que duraria més de dos mesos. Durant aquesta els treballadors del McDonald's de Strasbourg Saint-Denis decidiren buscar estratègies per evitar l'aïllament del seu conflicte, ja sigui impulsant accions de suport en altres establiments de la companyia, o intentant establir aliances amb assalariats d'altres multinacionals de la restauració que també estaven en conflicte, com és el cas de l'establiment de Pizza Hut situat a l'Opera de Paris. Sota l'impacte dels dos conflictes, la CGT decidí crear a inicis del 2000 una "divisió de la restauració ràpida", agrupant alguns dels militants del sindicat que havien animat les vagues, si bé la relació entre el sindicat i els precaris vaguistes fou sovint complexa. L'últim element de l'estratègia dels treballadors del McDonald's de Strasbourg Saint-Denis fou intentar establir aliances amb altres sectors socials. A proposta de diverses associacions, com l'organització d'aturats AC!, i de militants individuals de grups com ATTAC, i d'organitzacions estudiantils es creà, amb la participació dels treballadors de McDonald's i Pizza Hut, i de delgats sindicals d'altres empreses (EuroDisney, MaxiLivres), la xarxa *Stop Précarité*, que exercí d'instrument de suport extern de la vaga i que es dedicà a fer un treball propagandístic de difusió del conflicte (Bérout, 2006). La dinàmica del conflicte a McDonald's mostrà l'emergència d'un petit espai d'intersecció entre l'acció sindical i els col·lectius pertanyents al moviment "antiglobalització", si bé no exempt de problemes. Així, entre *Stop Précarité* i la CGT hi hagueren tensions recurrents durant el conflicte, en particular en el terreny de les formes d'organització i d'acció, sovint jutjades com massa radicals pel sindicat (veure: Bérout, 2006; Perrin, 2004). La relació entre sindicalisme i els col·lectius lligats al moviment "antiglobalització" que, junt amb els precaris vaguistes, impulsaren la xarxa *Stop Précarité* apareix en qualsevol cas com a feble, tot i que superior segurament fou major que en el cas de Miniwatt.

En la diversitat d'experiències de col·laboració entre moviment "antiglobalització" i sindicats entorn a conflictes laborals, es pot citar el cas de l'organització *Jobs with Justice* als Estats Units, dedicada a organitzar campanyes de suport a conflictes laborals concrets i que ha intentat reforçar els vincles entre les mobilitzacions "antiglobalització" que han tingut lloc als Estats Units, des de l'experiència de Seattle, i les lluites de les empreses en conflicte. Aquesta és una organització que agrupa a sindicalistes de diferents sindicats (i que ha tingut el recolzament formal, però poc substancial, de l'AFL-CIO), grups d'estudiants, de minories ètniques i organitzacions religioses, amb implantació en més de 40 ciutats nord-americanes (veure: Clawson, 2003; Luce i Brenner, 2006). Malgrat l'abast limitat de les seves iniciatives, constitueix una experiència notable en el terreny de la recerca d'aliances entre sindicats,

moviment "antiglobalització", (i altres moviments socials) entorn a conflictes laborals concrets¹⁹⁴.

Aquests exemples tan dispers, breument ressenyats, són avui en dia casos més aviat excepcionals i poc nombrosos. No invaliden la hipòtesi que he defensat, i que l'estudi de Miniwatt confirma, segons la qual la col.laboració entre sindicats i moviment "antiglobalització" és particularment difícil en el marc de conflictes laborals concrets, si bé existeixin algunes experiències concretes de col.laboració entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", que presenten característiques interessants, tot i ser en general d'abast limitat.

La recerca de suport internacional front al tancament

Finalment, una darrera qüestió a analitzar en la relació entre els sindicats de Miniwatt i el moviment "antiglobalització" durant el procés de crisi de l'empresa té a veure amb la recerca de suport internacional front al tancament.

En estudiar l'estratègia dels sindicats al punt anterior he explicat com alguns dels sindicats que intervingueren en la crisi de l'empresa realitzaren algun tipus d'activitat internacional per intentar impedir el tancament. Aquest és el cas de la secció sindical d'UGT que a través del Departament Internacional d'UGT tingué un contacte directe amb el president de LG Philips a Corea del Sur per presentar-li un pla de viabilitat de l'empresa. La Federació del Metall de CCOO, per la seva banda, com ja he explicat, té també una política estratègica a escala europea, que s'emmarca en la seva presència en la Federació Europea del Metall (FEM) i en les relacions bilaterals que manté amb les federacions del metall de sindicats nacionals d'altres països europeus. Les activitats internacionals promogudes per la secció sindical d'UGT i de la Federació del Metall de CCOO s'emmarcaren i es desenvoluparen per tant al sí de les estructures sindicals internacionals.

¹⁹⁴ Un altre tipus d'experiència de col.laboració entre sindicats i moviment "antiglobalització" entorn a conflictes laborals el trobem en algunes campanyes internacionals de solidaritat contra els abusos laborals en països del sud, com és el cas de les campanyes de suport als treballadors de les maquil·les, importants sobretot als Estats Units. Entorn d'aquestes campanyes sovint han treballat conjuntament diversos moviments socials, sindicats d'àmbit nacional i algunes Federacions Sindicals Internacionals. Anner (2000) ofereix una interessant reflexió sobre aquestes dinàmiques de col.laboració i els seus límits i potencialitats.

La secció sindical de CCOO de Miniwatt impulsà per la seva banda algunes petites activitats en el terreny internacional amb l'objectiu d'aconseguir suports front al tancament, però que es caracteritzen per tenir lloc fora dels canals sindicals internacionals habituals i per ser fruit de contactes internacionals que la secció sindical tenia per altres vies, en particular, a través del moviment "antiglobalització".

Amb anterioritat al període de crisi final de l'empresa, CCOO de Miniwatt havia tingut ja alguna experiència directa en el terreny de l'acció sindical internacional, que li havia permès ser conscient de la importància estratègica d'aquest camp d'actuació. La major part d'aquestes experiències però foren de caràcter episòdic i al marge dels canals sindicals formals, bàsicament a través de contactes puntuals o personals. El cas més important es produí l'any 1998 en el marc d'un conflicte motivat per la voluntat de l'empresa d'instaurar una nova organització del treball basada en la rotació en tres torns de quatre equips de treball, incloent dissabtes, diumenges i festius, i d'externalitzar una part del procés productiu, en concret l'anomenada secció de màscares que realitzava els forats en el tub i distribueix el color. En ple conflicte i vaga, l'empresa intentà que la planta brasilenya de Sao José dos Campos, que produïa els mateixos tubs de raigs catòdics, augmentés la seva producció per suplir la reducció de la producció de Miniwatt. Els sindicalistes de Sao José, de la CUT, es negaren a l'augment de la producció i enviaren un comunicat de solidaritat als treballadors de Miniwatt. El contacte entre ambdues plantes prosseguí un temps i els sindicalistes de Miniwatt foren invitats a un congrés del sindicat del metall a Brasil, però no hi poderen assistir per problemes d'agenda i la relació entre ambdues plantes s'anà debilitant.

Tradicionalment, una de les dificultats que la secció sindical experimentà per establir contactes internacionals estables i efectius és la falta de interlocutors equivalents entre els sindicats de les fàbriques de Philips a Europa. A través del comitè d'empresa europeu del grup LG Philips on hi participà el membre del comitè i de CCOO Òscar Pizarro, CCOO-Miniwatt establí contactes amb els sindicats d'altres centres. Però tots ells eren sindicats poc interessats en establir vincles amb sindicats d'altres fàbriques de la multinacional. De fet, CCOO-Miniwatt tingué històricament alguns vincles amb els sindicats de la planta de Philips Lebring a Àustria, quasi idèntica a la de la Zona Franca. Però la fàbrica austríaca tancà l'octubre del 2002, després d'haver exigit diverses concessions als treballadors en els últims anys de vida de la planta i que foren acceptades sense protesta, com ara la reducció salarial del 30%, l'anul·lació de l'antiguitat, la contractació per empreses de treball temporal, i la

introducció d'un torn els caps de setmana. Des de llavors, la secció sindical ja no tingué cap vincle estable amb cap sindicat de cap altra fàbrica de Philips.

L'opinió de la secció sindical de CCOO és que la majoria dels seus interlocutors sindicals d'altres centres productius tenien en general l'actitud de vetllar pels interessos de la seva fàbrica. Això impossibilità l'establiment de cap aliança sòlida amb sindicats d'altres plantes del grup. **Juan Montero** valora així els sindicats europeus de Philips:

"Hay un corporativismo muy grande, de yo me salvo y ya está. (...) Y luego la integración total del sindicalismo éste en la empresa, están totalmente integrados en la empresa."

Aquest fou el context de fons a partir del qual la secció sindical intentà obtenir suports internacionals front al tancament. Els esforços que dedicà en aquest terreny foren però relativament limitats, en considerar que no hi havia perspectives reals d'obtenir cap suport internacional significatiu, degut a la inexistència de cap contacte sòlid real entre els sindicalistes del grup LG Philips a Europa o a la resta del món feu que els esforços. Fonamentalment, l'estratègia de la secció sindical de CCOO de Miniwatt fou delegar la recerca de suports internacionals a membres individuals de la Xarxa Contra els Tancaments que disposaven d'alguns contactes internacionals, en l'àmbit del moviment "antiglobalització". Sempre en el terreny simbòlic, les gestions internacionals fetes, a través de trucades a l'estranger i del correu electrònic, donaren com a fruit:

- la realització d'un manifest internacional en suport a la lluita de Miniwatt firmat per un centenar d'activistes del moviment "antiglobalització", sindicalistes crítics, intel.lectuals, i alguns dirigents d'organitzacions polítiques d'esquerra, de diferents països la majoria d'Europa, però també dels Estats Units, Sud-Àfrica, Índia, Pakistan o Sri Lanka, per posar exemples diversos.
- L'enviament de comunicats de solidaritat per part de sindicats i sindicalistes de països molt diversos com ara, per posar dos casos extrems, dels delegats de la CGT del grup Philips a França o de la *All India Federation of Trade Unions* (AIFTU). El contacte amb aquesta darrera s'havia establert a nivell personal per un membre de la Xarxa Contra els Tancaments durant el IV Fòrum Social Mundial de Mumbai el gener del 2004.

Més enllà de la recerca de comunicats de suport i de l'impuls d'un manifest internacional de suport, s'intentà establir contacte amb responsables sindicals i del moviment "antiglobalització" d'Holanda i Corea, seus respectives de Philips i LG, per intentar obtenir algun recolzament en els països de les cases mare d'ambdues multinacionals i realitzar alguna acció de protesta. En el cas holandès es contactà amb responsables sindicals de Philips, però no s'obtingué cap resposta. Després, a través de contactes provinents de la xarxa de les *Euromarxes contra l'Atur i la Precarietat* es contactaren a sindicalistes crítics i activistes "antiglobalització", que es mostraren receptius, si bé al final no hi hagueren condicions per dur a terme cap activitat. En el cas coreà es contactà directament amb el Departament internacional de la *Korean Council of Trade Unions* (KCTU), que com ja he assenyalat al capítol segon, és un dels sindicats asiàtics més actius en el marc del moviment "antiglobalització". Inicialment, hi hagué una reacció favorable per part de la KCTU a la petició d'organitzar algun tipus d'acció de protesta front a la seu de LG, però després el dèbil contacte amb la KCTU es perdé i la iniciativa no prosperà.

Les activitats internacionals impulsades, per tant, es mogueren en el terreny essencialment simbòlic (manifestos i comunicats de suport), amb escassa incidència real, si bé foren útils en el terreny moral per mostrar als treballadors de Miniwatt que organitzacions i individus d'altres països mostraven interès per la seva situació. Els intents de coordinar una acció sindical internacional efectiva, a Holanda i Corea, no reeixiren. Les activitats realitzades mostren les possibilitats, però també els forts límits, de poder impulsar campanyes de solidaritat internacional amb lluites sindicals a través d'iniciatives i contactes del moviment "antiglobalització".

4.6. COMENTARIS FINALS: SINDICALISME I MOVIMENT "ANTIGLOBALITZACIÓ" EN UNA EMPRESA EN CONFLICTE

Un cop analitzat tot el conflicte de Miniwatt, les estratègies sindicals front al seu tancament, i les relacions establertes entre sindicats i moviment "antiglobalització", passaré a realitzar alguns comentaris finals en base als principals aspectes tractats, tal i com he fet en l'estudi de cas anterior. El llarg conflicte de Miniwatt permet analitzar moltes qüestions relacionades amb la temàtica d'aquesta tesi. Com he assenyalat al començament, l'interès per estudiar aquest cas radica en una sèrie de particularitats: el llarg procés de crisi que visqué l'empresa fins al

seu tancament definitiu i el fet que aquest procés coexisteix en el temps amb l'emergència i desenvolupament del moviment "antiglobalització" a Catalunya.

La història de Miniwatt mostra els límits i les dificultats de l'acció sindical front a les multinacionals. És la història del desmantellament progressiu d'una fàbrica des del 2001 fins el 2005, sense que cap força sindical hagi pogut evitar-ho. El fracàs dels treballadors de Miniwatt front els plans de tancament de Philips i LG mostra les dificultats de l'acció sindical front a les multinacionals en situacions de crisi i/o d'amenaça de tancaments en el marc del procés de globalització econòmica. Entorn l'episodi de Miniwatt coexistiren diferents orientacions sindicals, cap de les quals sembla haver aconseguit resultats positius. D'una banda, tenim l'estratègia de resistència sindical combativa als plans de tancament, impulsada per la secció de CCOO a Miniwatt. De l'altra, tenim les estratègies més orientades a la concertació i a la recerca d'acords de viabilitat de l'empresa, representades pels altres sindicats presents a la fàbrica i també per la Federació del Metall de CCOO (i també pel comitè d'empresa de Lámparas Z, que tancà just abans de Miniwatt). Cap d'aquestes diferents orientacions sindicals podé evitar el tancament.

El fracàs, per tant, d'estratègies sindicals diferenciades front a una multinacionals com Philips dibuixa un escenari complex per als sindicats i mostra la desigual correlació de forces i de poder existent entre sindicats i multinacionals en el marc de la globalització i la pèrdua de poder negociador per part dels primers en aquest context. El cas de Miniwatt mostra que els sindicats d'una planta aïllada tenen moltes dificultats per influir sobre les decisions estratègiques de les multinacionals, ni tampoc pot forçar al poder polític a intervenir amb mesures de regulació de l'activitat i de les decisions empresarials. Al mateix temps, la poca coordinació existent entre els sindicats de Miniwatt i els de Lámparas Z mostra també les dificultats de coordinació i aliança entre empreses en crisi en el marc d'una mateixa multinacional i és un bon exemple de la dificultat d'articular estratègies solidàries en el terreny sindical. No és objecte de la tesi analitzar específicament els reptes que la globalització plantegen al sindicalisme, però aquest és el context de fons que cal tenir present i en el qual cal estudiar les relacions entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc dels conflictes laborals d'empresa¹⁹⁵.

¹⁹⁵ Per anàlisis més aprofundides sobre els reptes que la globalització planteja als sindicats es pot consultar bona part de la bibliografia ressenyada al punt 2.1.3. La meua memòria de doctoriat, Antentas (2002) també ofereix reflexions sobre el tema. Malgrat les dificultats estructurals senyalades de l'acció sindical front a les

En altres parts de la tesi, he definit la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", com la d'una distància crítica, el principal motiu de la qual són les diferències estratègiques, i en segon terme factors com diferències de cultura política, de lògiques organitzatives, de prioritats i d'interessos, etc. He analitzat aquesta relació en el marc de diferents iniciatives del moviment "antiglobalització", comprovant com es pot constatar aquesta pauta de distància crítica, si bé en algunes iniciatives, com la del Fòrum Social Mundial, la col.laboració mútua és major.

L'estudi de Miniwatt està situat en un escenari diferent. Ja no analitza les relacions entre ambdós actors en el marc de les iniciatives del moviment "antiglobalització" sinó en el marc d'un conflicte laboral. Aquest estudi de cas ens proporciona un punt de vista i un angle d'anàlisi diferent a la qüestió de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", que permet enriquir l'anàlisi general realitzada en el conjunt de la tesi. La meva hipòtesi és que la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" en aquest terreny és més difícil que en altres àmbits, i que els motius que expliquen aquest fet són, sobretot, les pròpies característiques estructurals del moviment "antiglobalització". És a dir, en aquest cas, el motiu principal de la difícil relació no són les discrepàncies estratègiques, les quals poden ser un factor explicatiu en molts casos de poca relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" en conflictes d'empresa, però no en el de Miniwatt. Això no significa que les diferències estratègiques entre ambdós actors no siguin un element important per entendre la poca col.laboració mútua en els casos de tancaments, ja que de fet en la majoria de casos d'empreses que tanquen no hi ha quasi cap relació entre els sindicats i el moviment "antiglobalització" essencialment perquè els primers no consideren necessari i útil buscar una aliança amb el darrer. El que la hipòtesi assenyala és que fins i tot en aquells casos on no hi ha una relació de distància entre sindicats i moviment "antiglobalització", la concreció de la seva col.laboració en el marc d'un conflicte laboral és complexa i difícil degut a les característiques d'aquest darrer. Així, en el cas de Miniwatt existí una voluntat per part de la secció sindical de CCOO d'establir aliances amb el moviment "antiglobalització", recolzant les seves campanyes i buscant solidaritat recíproca front al tancament. El modest resultat,

multinacionals, existeixen experiències concretes que mostren interessants vies d'actuació per als sindicats en aquest terreny. Moody (1997), Herod (2001), Clawson (2003) i Silver (2003), entre molts altres, realitzen complets anàlisis de les mateixes.

exemplifica però les dificultats i límits de tal col.laboració, fins i tot en una situació on les divergències estratègiques no són significatives entre ambdós actors.

La llarga crisi de Miniwatt mostra com la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" tingué dificultats per passar de ser merament simbòlica, malgrat que a priori existissin possibilitats de col.laboració més real. D'una banda, el procés de crisi de l'empresa coincidí amb el període de naixement i desenvolupament del moviment "antiglobalització" a Catalunya. De l'altra, la secció sindical de CCOO de Miniwatt participà des del començament de forma bastant regular, tot i que limitada en el terreny quantitatiu als seus nuclis dirigits, a les iniciatives del moviment "antiglobalització". Aquest fet contribuí a visibilitzar la seva problemàtica fora de l'empresa i a reforçar, amb la seva contribució, les iniciatives del moviment "antiglobalització". També contribuí a acostar les demandes i idees del moviment "antiglobalització" a la plantilla de Miniwatt, a través d'assemblees informatives o la difusió de materials. Tanmateix, malgrat aquest context de fons, no fou possible establir una relació de col.laboració entre sindicats i moviment "antiglobalització" entorn al tancament de l'empresa, que fos útil per reforçar als treballadors de Miniwatt. Les llargues mobilitzacions dels treballadors de Miniwatt es desenvoluparen en condicions de gran aïllament social, i el suport que sectors del moviment "antiglobalització" hi dispensaren fou en la pràctica simplement formal i testimonial. Un exemple clar d'aquest fet, com ja he analitzat, el tenim en la primera manifestació impulsada pel comitè d'empresa l'abril del 2001 quan començà la crisi de l'empresa, just tres mesos abans de les manifestacions a Barcelona contra el BM, en la qual també els treballadors de Miniwatt hi participaren. La manifestació impulsada pel comitè d'empresa rebé formalment el suport de la Campanya contra el BM, però en la pràctica això no es concretà amb una participació real dels col·lectius lligats al moviment "antiglobalització" en la mateixa. Tres mesos després, en la manifestació contra el BM del 24 de juny, on hi participaren 30.000 persones, una delegació de treballadors de Miniwatt hi estigué present, i tres membres del comitè estigueren a la pancarta inicial. Aquest episodi resumeix bé la relació entre els sindicats i el moviment "antiglobalització" durant la crisi de Miniwatt, que es traduí en un suport simbòlic del segon als primers, però que no es concretà en un suport real.

Les dificultats per concretar aliances i col·laboracions efectives entre sindicats i moviment "antiglobalització" entorn a conflictes laborals concrets com el de Miniwatt, fins i tot en situació d'aparent acord estratègic, cal buscar-les en les pròpies característiques del moviment "antiglobalització" en termes de composició, organització i àmbit d'actuació. L'emergència del

moviment "antiglobalització" crea un clima més favorable a la crítica de les polítiques neoliberals i als requeriments empresarials per part dels sindicats, però no repercuteix en un reforçament de la situació concreta d'aquests, ni en un reforçament dels treballadors dins del centre de treball, ni modifica la correlació de forces concreta entre capital i treball existent al centre de treball. En el seu moment he exposat com una de les principals debilitats d'aquest moviment era el seu poc arrelament i el seu allunyament del món del treball, i el gran biaix existent entre l'amplitud d'algunes de les mobilitzacions generals que ha impulsat i la seva realitat organitzativa quotidiana. Aquests elements pesen en particular a l'hora d'assenyalar els límits del moviment "antiglobalització" a l'hora de poder contribuir a reforçar la posició dels sindicats en un conflicte concret com el de Miniwatt.

Això no significa, tanmateix, que la col.laboració entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en casos com el de Miniwatt sigui intrascendent i que no tingui cap repercussió pràctica. Sinó simplement significa que els resultats de tal col.laboració difícilment poden influir significativament sobre els plans empresarials. En el context de fort aïllament social en què es desenvolupà el conflicte de Miniwatt, el poc suport social que els treballadors de l'empresa reberen de l'exterior provingué de sectors lligats al moviment "antiglobalització" i d'iniciatives com la Xarxa Contra els Tancaments. Aquest suport no passà de testimonial, però contribuí, molt modestament, a donar ressò del conflicte, i fou valorat positivament per als sindicalistes de la fàbrica.

He establert la hipòtesi, confirmada pel propi estudi del cas de Miniwatt, que la col.laboració entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en conflictes concrets a un centre de treball és més difícil que en les iniciatives del propi moviment "antiglobalització", degut a les característiques d'aquest. Això no obstant, existeixen alguns casos que mostren vies de col.laboració més interessants que la del cas de Miniwatt, que poden constituir un cert exemple a seguir. Aquest és el cas, per exemple, del conflicte de Danone el 2001 a França en el qual, també amb moltes limitacions, es produí alguna col.laboració entre els sindicats presents al conflicte i organitzacions com ATTAC i altres, entorn la demanda de boicot als productes Danone. En un altre nivell, en aquest cas en empreses amb poca sindicació i mà d'obra precària, també cal assenyalar exemples com el conflicte McDonald's també el 2001 a França, i en altres empreses de restauració com Pizza Hut (o de distribució cultural com la FNAC), en els quals es produïren aliances i col.laboracions entre els treballadors en vaga, alguns sindicats, i organitzacions del moviment "antiglobalització", però no exempts de

dificultats (veure: Bérout, 2006). Tots aquests casos també presenten balanços molt limitats, però mostren possibles vies a seguir i a explorar en el camp de les aliances entre sindicats i moviment "antiglobalització". El cas de Miniwatt és molt més limitat, i menys interessant des d'aquest punt de vista. No apunta tant a les potencialitats, com a les dificultats i els límits de les aliances entre sindicats i moviment "antiglobalització" front a les empreses multinacionals.

CONCLUSIONS

La present tesi doctoral, *Sindicalisme i Moviment Antiglobalització. Una aproximació a partir dels casos del Fòrum Social Mundial i el tancament de l'empresa Miniwatt*, ha tingut com a objectiu analitzar les relacions entre els sindicats i el moviment "antiglobalització" en el marc del procés de globalització. Per desenvolupar aquest objectiu he realitzat una investigació que combina un enfoc generalista amb estudis de casos concrets realitzant: primer, un repàs a les teories sobre moviments socials i una anàlisi detallada del moviment "antiglobalització"; segon, una anàlisi de la relació entre aquest i el sindicalisme en el marc de les principals iniciatives del primer. Per abordar aquesta qüestió he dut a terme, igualment, una anàlisi contextual de l'acció sindical en el marc de la globalització; i, finalment, he realitzat dos estudis de cas, en els quals analitzo la relació entre moviment "antiglobalització" en el marc de dos escenaris molt diferents: el Fòrum Social Mundial de Porto Alegre i el tancament de l'empresa Miniwatt.

Moviment socials i moviment "antiglobalització"

L'estudi dels moviments socials, com he analitzat, ha tingut una importància central en la història de les ciències socials i la sociologia. El concepte de moviment social és molt ampli, i n'existeixen múltiples definicions, així com diferents aproximacions teòriques al seu estudi. Després de realitzar un breu repàs a les diferents escoles teòriques existents he optat per un enfoc de síntesi i complementarietat entre paradigmes com la millor manera d'analitzar el moviment "antiglobalització", l'emergència del qual presenta reptes importants per a les teories dels moviments socials. Així, he realitzat una perspectiva analítica basada en els conceptes clau proposats pels autors de l'enfoc del procés polític, com Tarrow (1994), Tilly (1978 i 2004) o McAdam (1999) entre d'altres, i compatibilitzant-los amb les aportacions d'altres escoles d'anàlisi dels moviments socials com la inspirada en la sociologia de Bourdieu i amb l'enfoc marxista subjacent a la tesi en la meva concepció de les relacions laborals.

Establertes aquestes consideracions teòriques sobre l'anàlisi sociològica dels moviments socials, he passat a analitzar les característiques específiques del moviment "antiglobalització". Abans, però, he realitzat una breu anàlisi contextual del procés de globalització, que permet emmarcar el context d'emergència del moviment. He conceptualitzat el procés de globalització com la fase actual del capitalisme, que inclou elements de ruptura i

de continuïtat amb les fases precedents del capitalisme, i que es caracteritza doblement per l'extensió geogràfica del capitalisme a escala planetària i la tendència a la mercantilització de totes les esferes de la vida, i com un procés que comporta la reestructuració de les funcions de l'Estat (i no la seva desaparició com postulen alguns autors), el reforçament del pes de les grans multinacionals i de les institucions econòmiques internacionals, en un context de competència econòmica inter-imperialista sota hegemonia nord-americana. El procés de globalització comporta una segmentació i un fraccionament geogràfic i social del planeta en el qual augmenten les desigualtats entre països i dins de cada país.

Respecte a l'anàlisi del moviment "antiglobalització", la primera qüestió a considerar fa referència al propi nom del moviment. He adoptat el terme "antiglobalització" per a definir-lo, tot i precisar els problemes del concepte i assenyalar que utilitzo unes cometes (") a l'hora d'emprar el concepte, a mode d'indicador dels problemes que presenta. A continuació, he introduït la distinció conceptual entre moviment "antiglobalització", concepte restringit que fa referència a un moviment d'abast internacional contra les polítiques de les institucions internacionals o de les empreses transnacionals, i resistències a la globalització, terme més ampli que es refereix a tot aquell conjunt de lluites socials contra les polítiques neoliberals.

Considero que l'emergència del moviment "antiglobalització" representa el desenvolupament d'un nou cicle de protesta (Tarrow, 1994) transnacional les causes del naixement del qual cal buscar-les en les pròpies característiques i contradiccions de la globalització, els efectes de la qual es deixen sentir en totes les esferes de la vida social i en amplis sectors de la població. L'emergència dels moviments "antiglobalització" és fruit d'una doble crisi (Romero, 2003): una crisi política i una crisi social. És a dir, és fruit de l'erosió dels mecanismes tradicionals de participació política degut sobretot a la desestructuració del món del treball, i dels efectes socials devastadors que han tingut les polítiques socials, en termes de degradació de les condicions de vida i treball i de desarticulació social.

La pròpia dinàmica del procés de globalització provoca, per tant, l'emergència de resistències i de moviments crítics amb la mateixa. Posseeix una dinàmica contradictòria, com remarca Bensaïd (2000), ja que per una banda fragmenta i per l'altra unifica. La globalització fragmenta i segmenta les societats concretes, l'estructura social es fa més complexa, però al mateix temps possibilita que persones de països i contextos diferents puguin tenir experiències similars i afrontar problemes comuns i identificar en certa forma antagonistes

comuns, personificades en les institucions internacionals, els acords de lliure comerç, els governs dels països del G8 amb els EUA al capdavant, o les empreses multinacionals. Existeix, però, simultàniament una certa dialèctica i tensió entre les tendència a la fragmentació i a la unificació de les lluites socials (Bérout, 2004). En termes geogràfics i espaials, les resistències a la globalització i el moviment "antiglobalització" es manifesten en diferents nivells, local, nacional i transnacional, interconnectats entre sí de forma relacional i dialèctica, i no simplement lineal (Löwy, 2004). La globalització ens permet tenir una referència explicativa de l'emergència de moviments transnacionals, nacionals o locals, oposats a les polítiques neoliberals, si bé convé desglossar analíticament el conjunt de les resistències a la globalització, no confondre-les, ni barrejar-les, i saber distingir els diferents tipus de moviments i processos existents.

Aquest nou cicle de protesta internacional ofereix les possibilitats pel renaixement d'un nou internacionalisme, si bé el moviment "antiglobalització" no utilitza aquest concepte, que es diferenciaria de l'internacionalisme històric representat pel moviment obrer pel fet que el seu abast seria quasi planetari mentre que aquest tingué un origen més restringit als països europeus o industrialitzats, i pel fet que estaria protagonitzat per una àmplia pluralitat de subjectes i sectors socials, i no només pel moviment obrer.

En aquest context, el moviment "antiglobalització" presenta diverses característiques a destacar. Primer, la seva composició heterogènia. Segon, la seva base social diversa, però amb un pes important de les classes mitjanes i poc pes de la classe treballadora. Tercer, una àmplia diversitat ideològica entre els seus components, la matriu comuna de les quals és una forta aspiració de democràcia i el rebuig al neoliberalisme. Quart, el seu caràcter de moviment generalista, tot i que al seu sí hi conviuen moviments amb temàtiques o interessos específics. Cinquè, una estructura organitzativa oberta i flexible, i una debilitat important pel què fa al seu arrelament social. I, finalment, l'adopció d'un ampli repertori (Tilly, 1978) de formes d'acció col·lectiva basades en innovacions del repertori (noves formes d'acció), recuperació de "velles" formes d'acció col·lectiva abandonades, i internacionalització de determinades formes de protesta habitualment d'àmbit nacional, com ara les manifestacions.

En el terreny de l'impacte i els resultats, el moviment "antiglobalització" ha aconseguit erosionar la legitimitat del projecte neoliberal i posar de manifest les seves vulnerabilitats i contradiccions. Però, tanmateix, la situació política i social internacional segueix estant

marcada per l'aplicació de les polítiques neoliberals. De fet, es produeix simultàniament una intensificació d'aquestes polítiques i un augment de les resistències socials, que no tenen, però, força suficient per revertir-les. El moviment i les resistències a la globalització es desenvolupen en un escenari advers i la seva lògica d'actuació general és defensiva i reactiva, tot i que coexisteix amb una certa capacitat d'iniciativa política ofensiva pròpia, com he mostrat a l'analitzar l'èxit de les diferents edicions dels Fòrums Socials i d'altres iniciatives.

Tot i la seva relativa novetat és possible establir una periodització en la trajectòria del moviment "antiglobalització" i de les resistències a la globalització, si bé aquesta periodització només pot ser concebuda de forma temptativa, ja que la perspectiva històrica disponible és encara insuficient. Cal distingir una fase zero marcada per algunes experiències concretes durant els anys vuitanta o inicis dels noranta. Una primera fase, de l'alçament zapatista l'1 de gener de 1994 als esdeveniments de Seattle el novembre de 1999, en la qual aparegueren les primeres resistències a la globalització i al nou ordre mundial després de l'ensorrament del bloc de l'Est i les primeres campanyes "antiglobalització". Una segona fase des de Seattle fins a les mobilitzacions contra el G8 a Gènova el juliol del 2001 i els atemptats de New York l'11 de setembre del mateix any, marcada per la irrupció pública del moviment i per la ràpida convergència entre diferents sectors. Una tercera fase des de l'11 de setembre en endavant, amb la jornada del 15F del 2003 com a moment culminant, caracteritzada per un context polític internacional més complex i per la centralitat que la guerra ha tingut en les activitats del moviment i pel renaixement de moltes lluites socials en diversos països. I, finalment, es podria parlar, de forma temptativa, de l'entrada en una quarta fase recent en la dinàmica del moviment, on les grans mobilitzacions internacionals semblen haver cedit protagonisme i centralitat (més enllà dels propis Fòrums Socials), existint una major dispersió sectorial de les lluites i una major "nacionalització" de les mateixes, a mesura que les mobilitzacions socials dins de cada Estat contra el neoliberalisme augmenten. Aquesta darrera fase es caracteritzaria també per un augment dels debats al sí del moviment, entre les diferents orientacions i opcions que hi conviuen.

Sindicalisme i moviment "antiglobalització"

Un cop analitzades amb profunditat les característiques del moviment "antiglobalització" he passat a abordar les relacions existents entre aquest i el sindicalisme, en el marc de les principals iniciatives del primer.

Abans d'abordar aquesta anàlisi, he realitzat una introducció contextual sobre sindicalisme i globalització, amb una aproximació teòrica a l'acció sindical basant-me en diversos autors d'inspiració marxista sorgits als anys setanta en el camp de la sociologia del treball i les relacions laborals, com ara Hyman (1975), Edwards (1990), Edwards i Schullion (1987), Burawoy (1978) o Braverman (1975), que tenen una visió conflictual de les relacions laborals. He esbossat també una breu anàlisi de la varietat de models sindicals existents i de la seva evolució històrica i, finalment, he realitzat una anàlisi sintètica i general de la situació del sindicalisme front a la globalització i dels principals reptes que aquesta planteja als sindicats.

La globalització comporta modificacions en el terreny de joc de les relacions laborals i debilita el poder dels sindicats i reforça el de les grans empreses. A l'arrel de la crisi dels sindicats s'hi troba l'impacte de les transformacions experimentades pel món del treball: la crisi de l'ocupació, marcada per un augment de l'atur i la precarietat i l'emergència d'una nova norma social d'ocupació flexibilitzada (Prieto, 2002), i que debilita al treballador individualment i com a subjecte col·lectiu (Miguélez, 2002); els processos de reorganització productiva i de les polítiques de desregulació, que han afavorit la creixent segmentació i fragmentació de la classe treballadora i dificulten els processos de socialització col·lectiva i d'articulació dels seus interessos (Recio, 1991); i els canvis en l'estructura ocupacional, que en els països del nord han significat una disminució numèrica de la classe treballadora industrial, tradicionalment amb elevats nivells de sindicalització i de capacitat d'acció col·lectiva, i una pèrdua de la seva centralitat política i simbòlica (Beaud i Pialoux, 1999 i Beaud i Pialoux, 2003), al mateix temps que es produeix un augment dels assalariats en el sector serveis en centres de treball que presenten dificultats per a la seva sindicalització.

La magnitud i característiques de la crisi sindical varia en funció del país però les tendències estructurals de fons són similars. La crisi presenta diferents dimensions, i ha de ser analitzada amb una perspectiva àmplia que tingui en compte la diversitat i el conjunt de funcions que realitzen els sindicats. Presenta un seguit de dimensions objectives com la: pèrdua d'afiliació en molts països (però no en tots), reducció de la conflictivitat laboral, crisi de funció dels sindicats, i disminució de la influència social del sindicalisme, entre d'altres. La crisi també es manifesta a través d'un cert exhauriment del discurs i la pràctica sindical tradicional i la dificultat per donar resposta als nous reptes ideològics plantejats per al capitalisme global (Hyman, 1999). La meua posició és contrària, però, a les visions d'autors com Zolberg (1995)

o Castells (1997) pels quals els sindicats sofreixen una crisi irreversible i, en certa forma, són organitzacions històricament superades.

Un cop realitzada aquesta anàlisi contextual sobre sindicalisme i globalització, he abordat la qüestió de la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" en termes generals. Primer, he constatat com la literatura sobre moviments socials i relacions laborals han estat sovint compartiments estancs i poc connectats entre sí i he defensat la necessitat d'un major contacte entre ambdós camps d'investigació, seguint la línia d'autors molt diversos com Frege i Kelly (2003), Anner (2001), Bieler i Morton (2003), Bérout (2003), Bérout i Ubbiali (2005) i Bérout, Mouriaux i Vakaloulis (1998), els quals ofereixen de formes diferents elements de contacte entre l'anàlisi dels moviments socials i les relacions laborals. Com ja he assenyalat en altres passatges de la tesi, considero que contribuir a establir els vincles entre el camp de l'estudi de les relacions laborals i el de l'estudi dels moviments socials és un dels objectius importants d'aquesta tesi, i un dels motius que justifiquen l'interès de la temàtica estudiada. Existeixen molts estudis ja sobre el moviment "antiglobalització", però encara són pocs els que analitzen la relació d'aquest amb el sindicalisme.

Després, he passat a desenvolupar el tipus de relació establerta entre sindicats i moviment "antiglobalització" des d'un punt de vista general. La meva tesi és que la relació entre ambdós pot definir-se com l'existència d'una distància crítica. És a dir, els sindicats mantenen una relació de distància crítica respecte al moviment "antiglobalització", i solen aparèixer com actors externs o bé amb una integració parcial i una implicació selectiva en les iniciatives "antiglobalització". La meva hipòtesi és que la raó principal de l'existència d'aquesta distància crítica són les diferències d'orientació estratègica respecte la globalització. Alguns autors han esquematitzat aquestes diferències amb els conceptes d'estratègia de "l'exclusió" i estratègia de la "inclusió", respectivament. El moviment "antiglobalització", tot i la seva heterogeneïtat, es basa en un enfoc militant i en una crítica frontal a les polítiques neoliberals. El sindicalisme internacional, en termes generals, manté una crítica més parcial a les polítiques neoliberals, buscant la correcció dels seus excessos i la introducció d'una dimensió social al procés de globalització, per exemple a través de demandes com la clàusula social, i privilegia una pràctica de lobby i pressió a les institucions internacionals en detriment d'una estratègia més mobilitzadora. Al mateix temps, he formulat la hipòtesi que la relació poc sòlida entre sindicats i moviment "antiglobalització" es deu també, però en menor mesura, a altres factors, com: les diferències de cultura organitzativa, de composició de classe, de cultura política entre

diferents generacions militants, i de diferents prioritats reivindicatives. Aquests factors solen provocar una desconfiança per part de les organitzacions sindicals envers la majoria de moviments socials, però no són el factor explicatiu central de la distància entre les primeres i el moviment "antiglobalització".

La relació entre ambdues realitats ha anat variant al llarg dels darrers anys, a mesura que ambdós actors evolucionaven i interactuaven mútuament, tendint a avançar cap a una major relació, no exempta de tensions, en el darrer període a mesura que el moviment "antiglobalització" ha anat eixamplant la seva base i a mesura que han renaixut lluites socials específiques en molts països. Com s'ha vist, però, la dinàmica existent per exemple a Europa i als Estats Units és molt diferent, i en el segon cas s'ha experimentat una participació decreixent del sindicalisme, i no a la inversa, en les activitats del moviment "antiglobalització", en particular després del 11S.

Establertes aquestes consideracions teòriques i generals sobre la relació entre el sindicalisme i el moviment "antiglobalització", he analitzat la interacció entre ambdós en algunes de les principals iniciatives i activitats del moviment "antiglobalització". En concret, he examinat aquesta relació mútua en el marc de: les mobilitzacions contra el G-8, el BM i el FMI, l'OMC, la campanya contra l'AMI, el procés d'integració econòmica al continent americà amb el projecte de l'ALCA, el procés d'integració europea, i el moviment contra la guerra d'Irak. Aquestes constitueixen les principals mobilitzacions internacionals en les que s'ha expressat el moviment "antiglobalització". L'objectiu de la meua anàlisi de la relació entre ambdós actors en el marc de tot aquest conjunt d'iniciatives ha estat obtenir una visió general que ens permeti tenir una comprensió completa de la mateixa.

Les diferents campanyes i iniciatives analitzades, en períodes cronològics diferents, mostren situacions diferenciades pel què fa a la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització". Al mateix temps, també mostra l'existència de particularitats concretes en aquesta relació fruit de la diversitat de contextos nacionals o regionals, així com una certa evolució en la seva relació al llarg del temps, de forma que aquesta sembla fer-se més estreta en les fases més recents del moviment que no pas als seus inicis. He analitzat campanyes en la qual la relació entre ambdós ha estat particularment feble i marcada per les desconfiances, com és el cas de la campanya internacional front a l'AMI el 1997. Altres campanyes, en canvi, semblen mostrar una col.laboració mútua més sòlida, malgrat les seves debilitats, com és el

cas de les iniciatives front l'ALCA al continent americà. Malgrat les diferències concretes existents en les diferents campanyes analitzades, és possible però establir un patró comú per totes elles i extreure'n unes conclusions generals vàlides per al conjunt, més enllà de particularismes específics. Així, globalment, l'anàlisi realitzada confirma la tesi d'existència d'una distància crítica entre el sindicalisme i el moviment "antiglobalització" i d'implicació selectiva i parcial del primer en les iniciatives del segon, així com la hipòtesi que les diferències estratègiques front al procés de globalització són el principal motiu de l'existència d'aquesta distància crítica. La relació entre ambdós actors és feble i inestable i el sindicalisme té dificultats per incorporar-se plenament a les activitats del moviment "antiglobalització", sobretot degut a les diferències estratègiques en l'anàlisi del procés de globalització i les respostes front el mateix.

Sindicats i moviment "antiglobalització" en dos escenaris diferents: el Fòrum Social mundial i el tancament de Miniwatt

Els dos estudis de cas de la tesi analitzen la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en dos escenaris molt diferents. El primer, analitza aquesta relació en el marc d'una de les iniciatives més rellevants del moviment "antiglobalització", el Fòrum Social Mundial. El segon, ho fa en el marc d'un conflicte laboral en una empresa multinacional en crisi, Miniwatt.

El Fòrum Social Mundial, des de la seva primera edició l'any 2001, s'ha convertit en un punt de referència internacional sense comparació per part d'aquelles forces crítiques amb la globalització neoliberal. El Fòrum s'ha consolidat com un espai simbòlic de referència de les forces crítiques amb el neoliberalisme, un "anti-Davos", i en un punt d'encontre de part important de les forces antisistèmiques mundials (Arrighi, Hopkins i Wallerstein, 2003), i en un espai de convergències internacionals de les diferents resistències al neoliberalisme. És, simultàniament, un agrupament defensiu contra les agressions neoliberals i l'expressió ofensiva de les alternatives i propostes dels diferents moviments (Rousset, 2005). Més enllà d'aquesta funció com a referent simbòlic, l'impacte concret del Fòrum en el reforçament dels moviments socials és molt més complex d'avaluar (Correa, 2004), si bé la seva utilitat principal s'ha de mesurar en termes de si és un instrument que permet l'articulació de moviments, campanyes i debats, de forma efectiva o no. En l'actualitat, més de cinc anys després de la seva creació, el Fòrum es veu confrontat a una discussió sobre el seu futur pel

què fa al seu format, contingut i periodicitat i té varis reptes importants com: mantenir la seva dinàmica ascendent, no caure en un procés de repetició i rutinització i conservar el seu caràcter d'espai unitari ampli, en un context on les diferenciacions dins del moviment "antiglobalització" van en augment.

Els sindicats han mantingut una relació particular amb el Fòrum. La meua hipòtesi de partida ha estat que en el marc del Fòrum Social Mundial es pot detectar també una relació de distància crítica entre sindicalisme i moviment "antiglobalització". La pauta general de relació entre ambdós actors detectada anteriorment es produeix de nou en el marc del Fòrum. Tanmateix, si bé existeix aquesta relació de distància crítica, he partit també de la hipòtesi que la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" era més estreta en el marc del Fòrum que en d'altres iniciatives, i que el Fòrum Social Mundial és l'espai on es produeix una major col.laboració entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", tot i que aquesta segueixi sent dèbil. El motiu d'aquest fet és que el format del Fòrum, un espai d'encontre ampli i obert, orientat a la discussió i a la reflexió, facilita l'entrada del sindicalisme en les activitats del moviment "antiglobalització", i l'establiment d'una major col.laboració entre ambdós que no pas, per exemple, durant els episodis de mobilitzacions front a les cimeres de les institucions internacionals. L'estudi concret que he realitzat permet confirmar aquestes hipòtesis de partida.

Així, en l'estudi de cas he conceptualitzat la participació sindical al Fòrum, en termes generals, com una implicació selectiva i parcial, molt celosa del manteniment de l'autonomia sindical front a altres organitzacions. Aquesta implicació s'ha plasmat sobretot en l'organització d'un Fòrum Sindical propi i en la inserció sindical "per dalt" al Fòrum (participació de dirigents sindicals i càrrecs tècnics i poca mobilització de la militància i afiliació sindical). La participació sindical al Fòrum ha evolucionat al llarg de les diferents edicions, anant de menys a més, però mantenint aquest caràcter d'inserció per dalt en el mateix. He pogut constatar, per tant, l'existència d'una distància crítica del sindicalisme respecte al Fòrum Social, encara que aquest ofereixi un marc de relació del sindicalisme amb el moviment "antiglobalització" més favorable que altres contextos, com campanyes o mobilitzacions. La participació dels sindicats, però, no és homogènia i per això he establert diferents nivells d'implicació sindical al Fòrum que van des d'una plena implicació en el mateix, com és el cas per exemple de la CUT brasilenya, a una absència, o quasi absència, de relació i participació al Fòrum, com pot ser el cas de la confederació japonesa RENGO. Però, la tònica general de la relació del sindicalisme respecte

al Fòrum, malgrat aquestes variacions concretes, és la del manteniment d'una distància crítica i una implicació parcial i selectiva, que tanmateix, tal i com preveia com a hipòtesi, comporta una relació més estreta entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" que no en altres àmbits.

L'estudi de cas de Miniwatt analitza la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en un context molt diferent. No es tracta d'analitzar la relació entre ambdós en el marc d'una iniciativa del propi moviment "antiglobalització", ja sigui el Fòrum Social Mundial o les diferents campanyes analitzades sintèticament al capítol segon, sinó d'analitzar-la en el marc d'un conflicte sindical d'empresa, en aquest cas una firma multinacional, les quals com he analitzat són l'agent primari del procés de globalització. L'estudi de cas suposa, per tant, un canvi d'escenari radical respecte al cas precedent i a les anàlisis del capítol segon. Considero que abordar la relació entre ambdós actors en el marc d'una empresa multinacional en conflicte permet un contrast interessant que enriqueix la meua anàlisi general de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització".

Miniwatt tancà l'any 2005, després d'un llarg procés de crisi iniciat el 2001. L'interès principal a efectes de la meua tesi del cas de Miniwatt és el fet que l'empresa visqué un procés de crisi molt dilatat en el temps, i que aquest coincidí amb el de l'emergència del moviment "antiglobalització" a Catalunya i a l'estat Espanyol. Al mateix temps, la principal opció sindical de Miniwatt es caracteritzà històricament per una orientació favorable al treball amb els moviments socials i, front a l'emergència del moviment "antiglobalització", optà per buscar-hi una vinculació estreta. Tots aquests fets fan de l'empresa un estudi de cas òptim per analitzar la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc d'un conflicte sindical d'empresa. Altres tancaments d'empresa no ofereixen escenaris tant interessants per al meu objecte d'estudi, ja sigui perquè el procés de crisi i tancament ha estat massa curt en el temps, perquè no ha coincidit cronològicament en cap activitat significativa del moviment "antiglobalització", o simplement perquè els sindicats implicats no han tingut cap mena de contacte amb el moviment "antiglobalització", impossibilitant així qualsevol anàlisi de la seva relació amb aquest.

La meua hipòtesi de partida a l'hora de realitzar l'estudi ha estat considerar que la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" és més dèbil i difícil de concretar en el marc d'un conflicte sindical d'empresa que no en el marc de les iniciatives impulsades pel propi

moviment "antiglobalització", degut a les característiques estructurals que aquest presenta, amb independència de si existeixen o no discrepàncies estratègiques entre ambdós.

El tancament de Miniwatt mostra els límits i les dificultats de l'acció sindical front a les multinacionals. És la història del desmantellament progressiu d'una fàbrica des del 2001 fins el 2005, sense que cap força sindical hagi pogut evitar-ho. El fracàs dels treballadors de Miniwatt front els plans de Philips i LG mostra les dificultats de l'acció sindical front a les multinacionals en situacions de crisi de centres productius i d'amenaça de tancaments en el marc del procés de globalització econòmica. Entorn l'episodi de Miniwatt coexistiren diferents orientacions sindicals, com ara la representada per la secció sindical de CCOO a fàbrica que apostà per una resistència sindical combativa als plans de tancament, o la representada per la pròpia Federació del Metall de CCOO i els dos sindicats minoritaris a la planta, UGT i USO, més inclinada a una orientació menys confrontativa basada en intentar trobar plans de viabilitat per l'empresa i a buscar una negociació pactada quan el tancament era ineludible. Cap d'aquestes diferents orientacions sindicals podé evitar el tancament, fet que exemplifica l'escenari complex de l'acció sindical front les multinacionals, i la pèrdua de poder negociador per part dels primers en el context de la globalització econòmica. Aquest és el context de fons en el qual he realitzat l'anàlisi de les relacions entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc de la crisi i tancament de la fàbrica.

Considero que l'anàlisi realitzada confirma la hipòtesi de partida. Miniwatt sembla mostrar com les aliances entre sindicats i moviment "antiglobalització" són particularment difícils de concretar en el terreny del centre de treball, tot i que a priori pot semblar que a Miniwatt existien condicions que podrien facilitar tals aliances: d'una banda, el procés de crisi de l'empresa coincidí amb el període de naixement i desenvolupament del moviment "antiglobalització" a Catalunya; de l'altra, la secció sindical de CCOO de Miniwatt participà des del començament de forma bastant regular, tot i que limitada en el terreny quantitatiu, a les iniciatives del moviment "antiglobalització". Així, en el cas de Miniwatt no s'observa una relació de distància crítica dels sindicats respecte el moviment "antiglobalització". De fet, la secció sindical de CCOO de l'empresa realitzà des del començament una anàlisi positiva d'aquest moviment i buscà implicar-se en les seves activitat i, front a la situació de crisi de l'empresa, buscà obtenir la seva solidaritat. Tanmateix, la llarga crisi de Miniwatt mostra com la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" tingué dificultats per passar de ser merament simbòlica.

L'estudi de la crisi i tancament de l'empresa mostra, tal i com s'afirmava en la hipòtesi inicial, que els factors que expliquen les dificultats per establir una aliança efectiva entre sindicats i moviment "antiglobalització" en el marc d'una empresa en conflicte, inclús en una situació d'aparent voluntat sindical d'establir tal aliança, cal buscar-los en les pròpies característiques del moviment "antiglobalització". És a dir, en aquest context, no són les diferències estratègiques l'element determinant a l'hora de fixar les relacions entre ambdós, sinó que són les pròpies característiques del moviment les que expliquen les dificultats de tal relació. Miniwatt és un bon exemple d'aquest fet: tot que hi havia poques diferències estratègiques respecte l'anàlisi del procés de globalització entre el sindicat majoritari a la fàbrica i el moviment "antiglobalització", la relació efectiva entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" fou feble. Com he analitzat al capítol primer, aquest darrer no posseeix una base social estructurada, arrelada en una realitat productiva i de classe com ha tingut tradicionalment el sindicalisme. I, la seva base social tot i ser diversa, presenta a més, una dèbil presència de sectors lligats a la classe treballadora. El moviment "antiglobalització", com a tal, no s'expressa dins del centre de treball, sinó que actua com un moviment centrat al carrer i al territori. Al mateix temps, la seva dinàmica es caracteritza per un important contrast entre la força d'algunes mobilitzacions generals i la dificultat que aquestes serveixin per reforçar lluites concretes i el gran biaix existent entre la seva capacitat de mobilització i la seva feble i voluble realitat organitzativa. Aquest conjunt de factors, limiten la possibilitat d'establir aliances efectives entre sindicats i moviment "antiglobalització" en casos d'empreses en conflicte, que puguin tenir un impacte significatiu. Es pot considerar, des d'aquest punt de vista que l'emergència del moviment "antiglobalització" crea un clima més favorable a la crítica de les polítiques neoliberals i als requeriments empresarials per part dels sindicats, però no repercuteix de forma mecànica en un reforçament de la situació concreta d'aquests ni en un reforçament de la capacitat d'acció col·lectiva dels treballadors dins de l'empresa.

En aquest context, la col·laboració efectiva entre sindicats i moviment "antiglobalització" en el marc de conflictes laborals com el de Miniwatt sembla difícil de concretar, més enllà del terreny simbòlic, fins i tot en casos on aparentment no existeixen discrepàncies estratègiques entre ambdós actors. Això no significa que tal col·laboració sigui intrascendent i que no tingui cap repercussió pràctica, sinó simplement significa que els resultats de tal col·laboració difícilment poden influir significativament sobre els plans empresarials.

Sindicalisme i moviment "antiglobalització": possibilitats i límits d'una aliança potencial

Les anàlisi realitzades en aquest treball han confirmat la tesi de partida segons la qual la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" és feble i pot definir-se com l'existència d'una distància crítica entre ambdós en el marc de les iniciatives del segon, i la hipòtesi que el motiu principal de la qual són les divergències estratègiques respecte el procés de globalització, juntament amb altres elements secundaris com les diferències de prioritats, cultura política, modalitats d'acció col·lectiva i formes organitzatives. També han mostrat, seguint una altra de les hipòtesis formulades, que la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" és particularment feble en el marc de conflictes d'empresa, i que en aquest cas la raó explicativa central són les pròpies característiques del moviment "antiglobalització". Aquest fet queda exemplificat per l'estudi de casos, com el de Miniwatt, on les diferències estratègiques entre sindicats i moviment no eren significatives.

En el seu conjunt, el treball realitzat en tota la tesi ens proporciona una visió completa de la relació entre sindicalisme i moviment "antiglobalització". En vistes dels resultats obtinguts en la recerca, considero necessari dedicar unes pàgines finals a reflexionar sobre les possibilitats i els límits d'una major relació entre ambdós actors. Tal reflexió només pretén oferir algunes idees respecte aquesta qüestió que va més enllà de l'objectiu de la present tesi.

En la meua opinió una major col·laboració entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" en el marc de les iniciatives d'aquest segon podria ser un element positiu i beneficiós per ambdós. Segurament pel sindicalisme, l'emergència del moviment "antiglobalització" i, més en general, d'una nova onada de contestació social genera un context favorable per a la seva renovació i revitalització i per sortir de la dinàmica de retrocés i crisi en què es troba des de fa temps, facilitant l'establiment aliances amb sectors socials més amplis i un major contacte amb la generació militant emergent. Pel moviment "antiglobalització", l'establiment d'una aliança amb el sindicalisme és també necessari, en aquest cas per ampliar la seva base social, arrelar-se socialment i connectar amb la classe treballadora.

Tal i com assenyalen Bérout i Ubbiali (2005), l'aliança entre sindicats i organitzacions i moviments socials en el marc del moviment "antiglobalització" pot comportar un benefici mutu: els sindicats poden veure's beneficiats pel dinamisme de les organitzacions i

moviments socials i poden incorporar noves temàtiques a la seva agenda. En sentit invers, la presència dels sindicats en les iniciatives del moviment "antiglobalització" també pot beneficiar a aquest i als grups que l'integren. Els moviments socials, poden treure avantatges de la capacitat dels sindicats d'aportar recursos militants, capacitat organitzativa i, particularment, d'un arrelament social entre la classe treballadora o franges de la mateixa, que permeti ampliar i arrelar la base social del moviment "antiglobalització". És a dir, pel moviment "antiglobalització", la participació al seu sí dels sindicats suposa la possibilitat d'ampliar la seva base social i connectar amb una classe treballadora poc sensibilitzada per la temàtica "antiglobalització", mentre que pel sindicalisme, després de varis decennis de crisi, l'emergència del moviment "antiglobalització" ofereix la possibilitat de lligar-se amb la dinàmica de la contestació social emergent al neoliberalisme i a col·lectius socials relativament allunyats de l'acció sindical.

En diferents moments de la tesi, he pogut mostrar alguns episodis i exemples puntuals on hi ha una relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" superior a la mitjana habitual. D'aquests episodis sembla desprendre's que una major implicació dels sindicats en les iniciatives del moviment "antiglobalització" pot ser un element beneficiós per ambdós.

En l'anàlisi de la participació dels sindicats en les iniciatives del moviment "antiglobalització" front a les institucions internacionals, he mostrat que aquesta ha estat feble, existint una distància crítica important dels sindicats pel què fa a les activitats del moviment. Tanmateix, en algun episodi concret s'han produït convergències significatives, sovint no exemptes de problemes, que van més enllà de la tònica habitual i que han permès una repercussió major de les mobilitzacions. Un bon exemple, tot i que episòdic, en són les protestes a Seattle el novembre de 1999 durant l'Encontre Ministerial de l'OMC que serviren per llançar mediàticament el moviment "antiglobalització". Seattle es caracteritzà per una certa convergència, puntual i feble, entre el moviment i el sindicalisme nord-americà que tingué un paper rellevant a les mobilitzacions. Molts analistes senyalaren com aquesta confluència havia permès magnificar l'impacte de les mobilitzacions i el seu significat polític: sense la presència sindical la protesta juvenil dels grups d'acció directa que bloquejaren la cimera hagués estat fàcilment criminalitzable i desqualificada, i sense la presència juvenil, la manifestació sindical hagués tingut poca atenció mediàtica i hagués despertat poc interès (Resnick, 2000). També el cas de la campanya contra l'ALCA a Amèrica Llatina és un altre bon exemple de

col.laboració entre sindicats i moviment "antiglobalització", superior a la mitja habitual i amb resultats positius.

Pel què fa al cas del Fòrum Social Mundial la presència dels sindicats al seu si, que és major que en d'altres iniciatives tot i que segueix sent feble, ha servit per ampliar l'espectre de participants al Fòrum i ha repercutit de forma positiva per als sindicats, si bé en aspectes limitats. És difícil mesurar l'impacte concret tangible per als sindicats de la seva presència a Porto Alegre, si bé es poden senyalar algunes qüestions que permeten tenir una visió de la qüestió. Així, per exemple, he exposat algunes experiències puntuals que mostren com l'espai de convergència que suposa el Fòrum pot contribuir a reforçar l'acció sindical internacional, fomentant el contacte directe entre sindicalistes d'una mateixa empresa o sector entorn a iniciatives concretes, i posant en contacte als sindicats amb altre tipus d'organitzacions amb les quals poden confluïr entorn a iniciatives lligades a la defensa dels serveis públics, per exemple. He citat, el cas del conflicte l'any 2002 de l'empresa MobilCom, filial alemanya de France Télécom, en el marc del qual s'establí una aliança entre sindicalistes francesos i alemanys que prèviament al conflicte no es coneixien i que pogueren posar-se en contacte gràcies a la seva participació a Porto Alegre. És un bon exemple que mostra com el Fòrum pot facilitar espais d'encontre internacional entre sindicalistes, al marge de les pròpies estructures sindicals internacionals, que poden ser efectius. He exposat també com el Fòrum ha servit per estimular l'organització de xarxes i campanyes internacionals, impulsades bàsicament per sindicalistes però d'un abast més ampli, centrades en la defensa dels serveis públics, com l'educació o la sanitat. Aquestes s'han produït sobretot en el marc de variants regionals del Fòrum, com és el cas per exemple del Fòrum Social Europeu, si bé cal remarcar que les xarxes internacionals impulsades en aquest terreny són encara molt limitades, centrades sobretot en l'intercanvi d'informació i anàlisis i amb poca capacitat d'acció internacional coordinada. En resum, si bé la utilitat pràctica concreta que el Fòrum ha tingut per els sindicats és encara dèbil, existeixen exemples que, tot i les seves limitacions, mostren les potencialitats que el Fòrum pot oferir per reforçar l'acció sindical internacional, que podrien concretar-se en cas d'una major implicació sindical en el mateix.

En definitiva, les diferents qüestions analitzades respecte la relació entre sindicats i moviment "antiglobalització", indiquen que la seva col.laboració, quan es produeix, és beneficiosa per ambdós. Malgrat els beneficis mutus possibles d'aquesta potencial aliança, la tesi ha mostrat que aquesta relació és feble i està marcada per una distància crítica, malgrat que alguns

aconteixements com el Fòrum Social Mundial hagin permès una col·laboració una mica superior a l'existent en d'altres àmbits. No és objecte de la tesi analitzar quins són els elements que podrien afavorir una aliança més estreta entre sindicalisme i moviment "antiglobalització", tot i que em sembla interessant apuntar algunes reflexions finals al respecte.

Com he analitzat, la principal causa que explica la distància crítica entre ambdós són les divergències estratègiques front a la globalització i a la resposta necessària a aquesta, si bé també existeixen altres motius com les diferències de prioritats, cultura política, modalitats d'acció col·lectiva i formes organitzatives. El moviment "antiglobalització" s'ha caracteritzat, malgrat la seva heterogeneïtat, per una orientació estratègica de crítica general a la globalització neoliberal i per defensar la mobilització front a aquesta. En canvi el sindicalisme, parlant en termes generals, s'ha caracteritzat per una estratègia que busca corregir els excessos del procés de globalització, pal·liar els efectes més negatius per als treballadors i buscar l'establiment d'una globalització amb dimensió social, i per una pràctica que privilegia més la negociació i el lobby institucional que no la mobilització (encara que es recorre a aquesta darrera quan es considera necessari).

En aquest context, una aliança més ferma entre ambdós requereix una aproximació estratègica de les seves anàlisis i respostes al procés de globalització. La plena participació sindical a les iniciatives del moviment "antiglobalització" requeriria una aproximació sindical a les posicions d'aquest darrer pel què fa al procés de globalització. El moviment "antiglobalització", com he analitzat al capítol primer, presenta una àmplia varietat de posicions però totes elles s'emmarquen en una crítica global al procés de globalització explícitament anti-neoliberal i emfatitzen la necessitat de mobilització social. Seria positiu que els sindicats s'incorporessin, amb les seves especificitats, en aquest "consens anti-neoliberal" o "consens antiglobalització" que encarna el moviment i des d'aquesta orientació treballar per a l'establiment d'àmplies aliances amb el propi moviment "antiglobalització" i el conjunt d'organitzacions que representa, a fi de buscar el reforçament de les convergències entre aquells sectors afectats per la globalització neoliberal. Perquè això sigui possible és important també la comprensió per part del moviment "antiglobalització" de la necessitat d'incorporar en les seves iniciatives als sindicats, i fer els esforços necessaris per avançar en aquesta direcció.

L'assumpció sindical d'aquest consens anti-neoliberal o "antiglobalització" comporta el desenvolupament d'un discurs sindical en el terreny estratègic, cultural i ideològic basat en la difusió d'uns valors alternatius al neoliberalisme i a les prioritats empresarials (Recio, 2002). Precisament, el moviment "antiglobalització" ha permès el desenvolupament d'un sentit comú, en la concepció gramsciana del terme (Gramsci, 1970), alternatiu anti-neoliberal, basat en unes idees-força (*Un altre món és possible, El món no és una mercaderia, Globalitzem les resistències*) que seria convenient que penetressin també dins del sindicalisme i en el conjunt de la classe treballadora. La incorporació plena dels sindicats en aquest consens anti-neoliberal forjat pels sectors socials i els moviments i organitzacions que han anat confluint front a la globalització neoliberal és, al mateix temps, una condició necessària per ampliar la fortalesa i l'arrelament social del moviment "antiglobalització", les debilitats del qual en termes d'arrelament social i capacitat organitzativa ja han estat exposades. El sindicalisme podria aportar, al mateix temps, un seguit d'experiències i reflexions sobre problemàtiques lligades al món del treball, així com la seva capacitat organitzativa i arrelament entre la classe treballadora, que contribuirien a ampliar i a enriquir el discurs i l'acció del propi moviment "antiglobalització" i avançar en la consecució dels seus objectius.

Un major acostament del sindicalisme en direcció a les posicions del moviment "antiglobalització", permetria l'establiment d'una aliança més sòlida entre ambdós actors. Tanmateix, la concreció pràctica d'aquesta aliança sembla possible de realitzar de forma satisfactòria en el terreny de campanyes i mobilitzacions generals, però menys en el terreny de l'acció sindical a l'empresa, on al marge de les discrepàncies estratègiques, intervenen altres factors com les característiques estructurals del moviment "antiglobalització". Des d'aquest punt de vista em sembla útil remarcar que la recerca d'una aliança amb el moviment "antiglobalització" per part dels sindicats pot contribuir a afavorir la seva revitalització, però difícilment repercutirà de forma mecànica en un reforçament de la situació dels sindicats al centre de treball. L'estudi de cas de Miniwatt, on existia una voluntat sindical notable de buscar aliances amb el moviment "antiglobalització", és molt il·lustratiu. Les raons d'aquest fet, com s'ha apuntat anteriorment cal buscar-les en les pròpies característiques del moviment "antiglobalització", que no posseeix una base social estructurada, no està arrelat en una realitat productiva, no s'expressa dins del centre de treball, i posseeix una realitat organitzativa dèbil i voluble. L'aliança entre sindicats i moviment "antiglobalització" podria permetre reforçar les resistències a la globalització neoliberal i crear un clima més favorable per una acció sindical crítica amb les polítiques neoliberals i als requeriments empresarials,

però això no comporta un reforçament concret automàtic de la posició dels sindicats al centre de treball. Aquesta qüestió em sembla important de tenir en compte, per no sobrevalorar el potencial de les aliances entre sindicats i moviment "antiglobalització", si bé això no treu la seva importància estratègica. De fet, la valoració de la rellevància de les aliances entre ambdós actors per al sindicalisme hauria d'emmarcar-se en una reflexió més general sobre les transformacions que aquest necessita per fer front als reptes de la globalització, qüestió que transcendeix els límits d'aquesta tesi.

Malgrat les dificultats i problemes assenyalats, existeixen alguns exemples molt puntuals i limitats de col.laboració entre sindicats i grups lligats al moviment "antiglobalització" en alguns casos de conflictes laborals que poden apuntar a futures possibilitats d'acció conjunta, malgrat les dificultats estructurals senyalades. Entre els diferents exemples tenim els de diversos conflictes en empreses del sector serveis, com la restauració, protagonitzats per treballadors joves precaris. Un cas interessant d'aquest tipus el constitueix, per exemple, el conflicte protagonitzat pels treballadors de l'establiment de McDonald's a Strasbourg-St.Denis a Paris l'any 2001, en el marc del qual interaccionaren, amb dificultats, sindicats com la CGT i experiències com l'anomenada xarxa *Stop Précarité*, sorgida sobretot gràcies a col.lectius lligats al moviment "antiglobalització" (veure: Bérout, 2006; Perrin, 2004). També existeixen altres experiències interessants de col.laboració entre sindicats i moviment "antiglobalització" entorn a conflictes laborals, com és el cas, per citar-ne un, de les activitats de l'organització *Jobs with Justice* als Estats Units. Aquesta ha impulsat importants campanyes de suport a conflictes laborals i ha organitzat activitats en ocasió de les principals mobilitzacions "antiglobalització" que han tingut lloc en aquest país, amb l'objectiu de reforçar el lligam entre aquestes i les empreses en conflicte. Aquests exemples, breument ressenyats, no invaliden la hipòtesi que he defensat, i que l'estudi de Miniwatt confirma, segons la qual la col.laboració entre sindicats i moviment "antiglobalització" és particularment difícil en el marc de conflictes laborals concrets. Però mostren algunes possibilitats d'avançar, malgrat les dificultats, cap a una major col.laboració mútua en aquest terreny. El seu estudi aprofundit, que transcendeix l'objectiu d'aquesta tesi, podria comportar des d'aquest punt de vista elements particularment útils.

De fet, la qüestió de l'aliança entre ambdós actors és central per al futur del conjunt de les resistències a la globalització. He mostrat com en el marc de la confrontació amb els efectes de la globalització neoliberal s'han produït importants convergències entre diferents sectors i

organitzacions socials expressades de forma visible en marcs com el Fòrum Social Mundial i les seves variants continentals o regionals. Aquestes convergències, però, romanen encara fràgils, sovint són episòdiques, i presenten un arrelament social deficient, amb poca connexió amb la classe treballadora (malgrat que algunes organitzacions sindicals concretes tinguin un paper important en tals convergències) i amb una debilitat organitzativa important i no han pogut revertir les polítiques neoliberals dominants. Una major relació entre sindicats i moviment "antiglobalització" podria contribuir al seu reforçament.

En aquest context, l'enfortiment d'aquests convergències en contra de la globalització neoliberal sembla una tasca central, que passa per buscar processos d'organització des de baix dels sectors més afectats per les polítiques neoliberals, intentant desenvolupar noves formes d'intervenció i participació a nivell de masses. Front als processos de fragmentació i desestructuració social existents, contràriament als autors que exalten les virtuts d'aquestes dinàmiques fragmentàries com Negri o Hardt (2000 i 2004) i que proposen nous subjectes de canvi i de transformació social com el de "multitud", considero que cal buscar una recomposició de la unitat dels assalariats i dels sectors afectats per les polítiques neoliberals, en el marc de cada país i en el terreny internacional. És important, com assenyala Bensaïd (2003a), no analitzar la dinàmica de fragmentació social actual com una fatalitat, sinó distingir aquelles tendències que la impulsen que són de tipus estructural, i que s'han d'integrar en la nostra comprensió de l'actualitat, com ara les transformacions en l'organització del treball, els processos d'individualització, etc., i aquelles tendències més conjunturals, fruit de les derrotes sofertes pel moviment obrer en les últimes dècades i que, per tant, no són irreversibles, com ara les retallades de les polítiques socials, o la privatització dels serveis públics.

Revertir les tendències a la fragmentació i desestructuració socials requereix un procés de reconstrucció de les solidaritats de classe i entre els diferents col·lectius que no pot ser un procés aïllat protagonitzat exclusivament pel sindicalisme, sinó que ha de ser fruit de la convergència entre aquest i altres moviments socials, en particular el moviment "antiglobalització", en el marc d'una aliança internacional contra la globalització neoliberal. En aquest sentit, una major aliança entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" podria ser un element central en el reforçament del "nou internacionalisme" que tal i com he assenyalat al capítol segon simbolitza l'emergència del moviment "antiglobalització", i un element central en la configuració del què Recio (2004) anomena la reconstrucció d'una aliança social alternativa, basada en una recomposició cultural i organitzativa dels sectors socials més

desfavorits. I, en definitiva, tal aliança podria ser un element important per avançar en la construcció d'un bloc històric alternatiu, seguint amb conceptes gramscians, portador d'un discurs i un projecte emancipatori i contra-hegemònic (Pastor, 1999), format per la confluència de tots aquells sectors socials oposats a les polítiques neoliberals, entre ells els propis sindicats, els quals tenen un paper important a jugar-hi. Les bases d'aquest discurs emancipatori podrien fer-se a partir de la consolidació de la crítica a la globalització neoliberal que encarna el moviment "antiglobalització" que combina el forjament d'un discurs generalista, basat en l'emergència d'unes referències i anàlisis comunes, i una solidaritat entre moviments i una experiència compartida, amb el manteniment dels interessos, demandes i identitats específics dels diferents components del moviment, que es veuria molt reforçat per una plena participació sindical al seu sí. Com assenyala Della Porta (2003) el moviment "antiglobalització" posseeix una lògica inclusiva i d'agregació que permet una articulació compatible i respectuosa de la qüestió social, manifestada sobretot a partir de la reivindicació dels drets socials i laborals que tradicionalment han realitzat els sindicats, amb qüestions com l'ecologisme, les reivindicacions de les dones, de les minories ètniques i altres grups socials oprimits, o el rebuig a la guerra.

En qualsevol cas, la situació política i social a escala internacional està caracteritzada per una intensificació de les polítiques neoliberals, malgrat l'erosió de la seva legitimitat, i per l'augment simultani de les resistències a aquestes, sense però que tinguin força per revertir-les, i presenta un futur obert. Les dificultats que el sindicalisme experimenta en l'actualitat són molt significatives, així com les debilitats de les resistències i del moviment "antiglobalització". La seva aliança mútua seria beneficiosa per ambdós, si bé en l'actualitat la col·laboració entre sindicalisme i moviment "antiglobalització" és més una potencialitat que no una realitat. Discutir quines són les tasques del sindicalisme i del propi moviment "antiglobalització" per avançar cap a una major col·laboració és, doncs, una qüestió important per al futur d'ambdós que, tanmateix, sobrepassa els objectius d'aquesta tesi limitada a analitzar la seva relació present i no les possibles col·laboracions de futur. Una bona comprensió de la situació actual, però, pot ajudar a trobar vies de col·laboració futures i, en aquest sentit, espero que aquesta tesi hagi pogut contribuir-hi.

BIBLIOGRAFIA

- AAVV. *Europe: les services publics en question*. Bruxelles: GUE/NGL, 2004.
- AAVV. *La dimensión laboral de la responsabilidad social de las empresas*. Madrid: Fundación 1º de Mayo, 2005.
- ABENDROTH, W. *Historia social del movimiento obrero*. Barcelona: Laia, 1968
- ACHCAR, G. *The choc of barbarisms*. New York: Monthly Review, 2003.
- ACHCAR, G. *L'orient Incandescent*. Lausanne: Page Deux, 2004.
- AFL-CIO. "Making the Global Economy Work for Working Families: Beyond the WTO", 19 Novembre, 1999
- AFL-CIO. "Campaign for Global Fairness". *Executive Council Actions*, New Orleans, 16 Febrer, 2000
- AFL-CIO. "NAFTA Cross-Border Trucking". *Executive Council Actions*, Los Angeles, 14 Febrer 2001a.
- AFL-CIO. "Global Fairness and the Free Trade Area of the Americas (FTAA)". *Executive Council Actions*. Los Angeles, 14 febrer, 2001b
- AFL-CIO. "Fast-track's Back". Washington, 5 octubre, 2001c
- AFL-CIO. "A Call for Justice", *Executive Council Actions*, Washington, 8 novembre 2001d.
- AFL-CIO. "Retirement Security and Corporate Governance in the Wake of ENRON", *Executive Council Actions*, New Orleans, 27 febrer 2002a.
- AFL-CIO. "On Senate's Shortsighted Decision to Pass "Fast Track" Trade Promotion Authority Bill", *Executive Council Actions*, 23 maig Washington 2002b.
- AGLIETTA, M. *Crisis y regulación del capitalismo*. Méjico: s. XXI, 1979
- AGRIKOLIANSKY, E, i SOMMIER, I. (dir). *Radiographie du mouvement altermondialiste*. Paris : La Dispute, 2005.
- AGRIKOLIANSKI, E. « Du tiers-monisme a l'altermondisme » a AGRIKOLIANSKY, E., FILLIEULE, O., MAYER, N. (dir). *L'altermondialisme en France*. Paris : Flammarion, 2005. p. 43-74.
- AGUITON, Ch. " Les luttes des années 1990" a VAKAULOULIS, M. (coord.). *Travail Salarié et conflit social*. Paris: PUF, 1999. pp. 209-221.
- AGUITON, Ch. *Le Monde nous appartient*. Paris: Plon, 2001a.
- AGUITON, CH. "Una impresión de conjunto" a *Viento Sur*, nº 57, juny 2001b. pp. 18-21.
- AGUITON, CH. "Algunos elementos para la discusión después de Génova" a RIERA, M. (ed.). *La batalla de Génova*. Barcelona: El Viejo Topo, 2001c. pp. 305-318.
- AGUITON, Ch. "L'internationalisme sans nom des résistances" a *Contre-temps*, nº 2, 2001c. pp. 23-35.
- AGUITON, CH. "Una guía para activistas sobre el G-8", 2003 a www.vientosur.info
- AGUITON, Ch. "Un movimiento altermundista y contra la guerra" a VIVAS, E. (ed.). *Mumbai*. Barcelona: Icaria, 2004. pp. 124-136.
- AGUITON, Ch. "Une nouvelle grande transformation" a *Critique Communiste* nº 175, 2005. p. 25-30
- AGUITON, Ch. i BENAÏD, D. *Le retour de la question sociale*. Lausanne: Paris, 1997.
- AGRUPACION GLOBAL UNIONS. *Resumen de las prioridades sindicales para el 20 de abril de 2006*. Agrupacion global Unions, 2006.
- AIDC. "From fighting apartheid to fighting neoliberalism" a *Alternatives*, Vol. 2, nº 8, 2004. p. 2-3.
- ALBARRACÍN, J. *La economía de mercado*. Madrid: Trotta, 1993.
- ALBERONI, F. *Movimiento e institución*. Madrid: Editoría Nacional, 1984.
- ALBERT, M. *The trajectory of change*. Boston: South End, 2003.
- ALEXANDER, R. i GILMORE, P. "A Strategic Alliance Across Borders" a TILLMAN, R. i CUMMINGS, M. (ed) *The Transformation of US Unions*. Boulder: Lynne Street Publishers, 1999. Pp. 255-267.
- ALI, T. *Street fighting years*. London: Verso, 1988.
- ALI, T. *The clash of fundamentalisms*. London: Verso, 2002.
- ALI, T. *Bush at Babylon*. London: Verso, 2004.
- ALLIÈS, P. "Por qué, cómo hay que decir No a la Constitución Europea" a *Viento Sur* nº 78, 2005. pp. 77-90.
- ALONSO, L.E. *Trabajo y ciudadanía*. Madrid: Trotta, 1999

- ALONSO, L.E. i BLANCO, J. "La transformación de las bases sociales del conflicto laboral" a MIGUÉLEZ, F. i PRIETO, C. (dir y coord). *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: s.XXI, 1999. pp. 347-374.
- ALÒS, R. Et al. *Relacions Laborals i condicions d'ocupació als centres de treball*. Barcelona: CERES, 2005.
- AMIN, S. *L'accumulation à l'échelle mondiale*. Paris: Antrhops, 1970
- AMIN, S. *El capitalismo en la era de la globalización*. Barcelona: Paidós, 1999
- ANCEL, J. "To Build International Solidarity, AFL-CIO Needs To Dump Old Baggage" a *Labor Notes*, nº 265, abril 2001. Pp. 8-9
- ANDER-EGG, E. *Técnicas de Investigación Social*. Mexico: El Ateneo, 1993
- ANDERSON, P. "Internationalism: a breviary" a *New Left Review* nº 14, 2002. pp. 5-25.
- ANDERSON, S. i CAVANAGH, J. *Field Guide to the Global Economy*. New York: The New Press, 2000.
- ANDRETTA, DELLA PORTA, D, MOSCA, i REUTERS, M. "Genova e dopo" a *Concettichiave*, nº speciale, 2002. pp. 53-68
- ANDERSON, P. "La segunda fórmula a prueba" a *New Left Review*, nº 8, maig-juny 2001. pp. 5-24.
- ANDOLFATTO, D. "Le plus faible taux de syndicalisation des pays industrialisés" a AAVV. *L'État de la France*. Paris: La Découverte, 2002. pp. 280-290
- ANDOLFATTO, D. i LABBÉ, D. *Sociologie des syndicats*. La Découverte, 2000
- ANISI, D. *Creadores de escasez*, Madrid: Alianza, 1995
- ANNER, F. "The International Trade Unions Campaign for Core Labor Standards in the WTO" a *Working Usa*, Vol 5, nº 1, estiu 2001. pp. 1-10.
- ANNER, M. "Local and Transnational campaigns to End Sweatshop practices" a Gordon, M. I Turner, L. (ed.). *Transnational cooperation among Labor Unions*. pp. 238-255.
- ANTENTAS, J. *Sindicalisme i globalització. El cas dels EUA i França*. Memòria de Doctorat, 2002.
- ANTENTAS, J. "Las resistencias a la globalización. De porto Alegre a Chiapas" a *mientras tanto*, nº 84, 2002b. pp. 67-86
- ANTENTAS, J. "Sindicatos y resistencias globales" a *Viento Sur* nº 86, 2006. p. 28-36.
- ANTENTAS, J. I EGIREUN, J. "Mumbai 2004" a *Viento Sur* nº 73, 2004. pp. 67-75.
- ANTENTAS, J., EGIREUN, J. I ROMERO, M. *Porto Alegre se mueve*. Madrid: La Catarata, 2002
- APARICIO, M. et al. *La CFDT au peril du liberal-sindicalisme*. Paris: Syllepse, 1999.
- ARATO, A. i COHEN. J. *Civil Society and Political Theory*. Cambridge: The MIT Press, 1992.
- ARMBRUSTER, R. "Cross-national Labor Organizing Strategies" a *Critical Sociology*, Vol 21, nº 2, 1995. pp. 75-89
- ARMBRUSTER, R. "Globalization and Cross-Border Labor Organizing" a *Latin America Perspectives*, Vol 26, nº 2, març 1999. Pp. 108-128.
- ARRIGHI, G. *El largo siglo XX*. Madrid: Akal, 1999.
- ARRIGHI, G., HIPKINS, T. I WALLERSTEIN, I. *Movimientos antisistémicos*. Madrid: Akal, 1999.
- ARRIGHI, G. I SILVER, B. "Workers north and South" a *Socialist Register 2001*. London: the Mer.lin Press, 2000. p. 53-76.
- ARTOUS, A. "Retour sur l'analyse marxiste" a AAVV. *Classe ouvrière, salariat, lutte des classes*. Paris: Syllepse, 2005. pp. 1-36.
- ASHWIN, S. "International cold labour solidarity war" a COHEN, R. i RAI, S. *Global Social Movements*. London: The Athlone Press, 2000. pp. 101-116.
- ATKINSON, R. "Flexibilidad del empleo en los mercados de trabajo interenos y externos" a AAVV. *Nuevas formas de trabajo y de actividad*. Dublin: FEMCTV, 1986
- AYRES, J. "Transnational Political Processes and Contention" a SMITH, J. i JOHNSTON, H. (ed). *Globalization and Resistance*. Oxford: Rowman and Littlefield, 2002. pp. 191-206.
- BABIANO, J. *Emigrantes, Trabajadores, Cronómetros*. Madrid: Siglo XXI, 1995.
- BAGLIONI, G. "Las relaciones laborales en Europa en el decenio 1980-1990" a BADGLIONI, G. i CROUCH, C. *Las relaciones laborales en Europa*. Madrid: MTSS, 1992. pp. 22-67.
- BACCARO, R., HAMMAN, P., TURNER, L. "The politics of labour movement revitalization" a *Europea Journal of Industrial Relations*, Vol 9, nº 1, 2003. pp. 111-134.
- BACON, D. "World Labor Needs Independence and Solidarity" a *Monthly Review*, Vol. 52, nº 3, juliol/agost 2000. Pp. 84-102

- BACON, D. "U.S. Fuels Colombia's Dirty War Against Unions" a *Labor Notes*, nº 270, setembre 2001 pp.14-15.
- BACON, D. *The Children of NAFTA*. Los Angeles: University of California Press, 2004.
- BALANYA, B. "El gobierno de las multinacionales en la Ronda del Milenio" a *Viento Sur*, num. 47, 1999.pp. 55-71.
- BALANYÁ *et al.* Europe Inc. Marseille: Agone Éditeur, 2000.
- BALFOUR, S. *La dictadura, los trabajadores y la ciudad*. València: Alfons el Magnànim, 1994.
- BARAN, P. i SWEEZY, P. *El Capital Monopolista*. Mexic: Siglo XXI, 1972.
- BARCENA, I. "Contradicciones y afinidades entre ecologismo y sindicalismo" a *Viento Sur*, nº 80, 2005. pp. 85-96.
- BARLOW, M i CLARKE, T. *Global showdown*. Toronto: Sotddart, 2001.
- BARLOW, M i CLARKE, T. *Blue Gold*. Delhi: LeftWord, 2002.
- BARON, A. "Crossing the Rhine by the way of Porto Alegre" a *InternationalViewPoint* nº 400, 2003. p. 5-9.
- BARSOC, Ch. *Les Rouages du capitalisme*. Paris: La Brèche, 1994.
- BAUMAN, Z. *Globalització. Les conseqüències humanes*. Barcelona: Poritc, 2001
- BÉAUD, S. i PIALOUX, M. *Retour sur la condition ouvrière*. Paris: Fayard, 1999.
- BÉAUD, S. i PIALOUX, M. *Violences Urbaines, violence sociale*. Paris: Fayard, 2003.
- BECCATINI, M. "Los distritos industriales y el reciente desarrollo italiano" a *Sociología del Trabajo* nº 5, 1989. p. 3-18.
- BECK, U. *¿Qué es la globalización?*. Barcelona: Paidós, 1998
- BELLO, W. *Essays on Globalization And Resistance*. Oakland: Food First Books, 2001-10-30
- BELLO, W. "Porto Alegre vs. Davos" a AAVV. *Porto Alegre*. Barcelona: Icària, 2002. pp. 73-78.
- BELLO, W. "La OMC en Cancun. Una estrategia para hacer descarrilar el tren neoliberal" a *Viento Sur* nº 69, 2003. 29-32.
- BELLO, W. "Brasil e India entran en el club de los grandes" a *Viento Sur* nº 84, 2006. p. 21-24.
- BELZUNEGUI, A. *Flexibilidad y formación*. Barcelona: Icaria, 2003
- BENFORD, R. « An insider's critique of the social movement framing perspective » a *Sociological Inquiry* nº 67 (4), 1997. p. 409-430.
- BENIÉS, N. "Les licenciements, pourquoi?" a *Rouge*, maig 2001. p. 2-6.
- BENJAMÍN, N. "Organisation building and mass mobilisation" a *Development Update* Vol. 5 nº 2, 2004. p. 73-94.
- BENSAÏD, D. *Marx l'intempestif*. Paris: Fayard, 1995a
- BENSAÏD, D. *La discordances des temps*. Paris: Fayard, 1995b.
- BENSAÏD, D. *Le pari mélancolique*. Paris: Fayard, 1997
- BENSAÏD, D. *Lionel, qu'as-tu fait de notre victoire?*. Paris: Albin Michel, 1998.
- BENSAÏD, D. *Éloge dela résistance a l'air du temps*. Paris: Textuel, 1999.
- BENSAÏD, D. *Le sourire du spectre*. Paris: Michalon, 2000.
- BENSAÏD, D. "Le nouveau desordre imperial" a *Contretemps*, nº 2, septembre 2001a. pp. 9-21.
- BENSAÏD, D. *Les irréductibles, Théoremes de la résistance a l'air du temps*. Paris: Textuel, 2001b
- BENSAÏD, D. *Résistances*. Paris: Fayard, 2001c.
- BENSAÏD, D. *Le nouvel internationalisme*. Paris: Textuel, 2003a.
- BENSAÏD, D. *Changer le monde*. Paris: Textuel, 2003b.
- BENSAÏD, D. "La expansion del movimiento por consenso ha terminado" a *La Vanguardia*, 29 desembre, 2004a.
- BENSAÏD, D. *Une lente impatience*. Paris: Stock, 2004b.
- BENSON, H. "A Rising Tide of Union Democracy" a TILLMAN, R.-CUMMINGS, M.(ed) *The Transformation of US Unions*. Boulder: Lynne Street Publishers, 1999. Pp. 27-49
- BELLAMY FOSTER, J. "Marx and internationalism" a *Monthly Review* Vol 52, nº 3, 2000. p. 11-22.
- BERGER, D. "Mouvement de masse contre la reforme sociale" a *Inprecor*, nº 497, 2004. p. 13-14.
- BÉROUD, S. "Chronologie du mouvement social de l'automne 1995" a AAVV. *Hommes et femmes dans le mouvement social*. Paris: Cahiers du Gedist nº 18, 1999. pp. 39-61. pp. 121-136.
- BÉROUD, S. « Le Forum Social Mondial » a *La lettre des Alternatifs* nº 37, 2002. p. 6-7
- BÉROUD, S. "Du decembre anti-Juppé au printemps anti-fillon" a *Critique communiste*, nº 169-170, 2003. pp. 135-144.

- BÉROUD, S. "Le renouveau des luttes: entre fragmentation et convergences anticapitalistes" a BOUFFARTIGUE, P. (dir.). *Le retour des classes sociales*. Paris: La Dispute, 2004. p. 231-240.
- BÉROUD, S. « Adhérer, participer, militer : les jeunes salariés face au syndicalisme et à d'autres formes d'engagements collectifs », *Rapport d'enquête*. Montreuil : CGT, 2004b.
- BÉROUD, S. « Francia : la frágil emergencia de una nueva forma del proletariado » a *Viento Sur* nº 86, p. 58-65.
- BÉROUD, S. i MOURIAUX, R. (coord.). *Le souffle de décembre*. Paris: Syllepse, 1997.
- BÉROUD, S. i MOURIAUX, R. (dir.). *L'année sociale*. Paris : Syllepse, 2004
- BÉROUD, S., MORIAUX, R. i VAKAULOULIS, M. *Le mouvement en France*. Paris: La Dispute, 1998.
- BÉROUD, S. i MEZZI, D. "La CGT 1999-2001: un repositionnement inachevé" a *Critique communiste*, nº 162, primavera 2000. pp. 69-81.
- BÉROUD, S. I UBBIALI, D. "La CGT, entre soutien distancé et refondation de l'activité internationale » a AGRIKOLIANSKY, E, FILLIEULE, O, i MAYER, N. (eds.). *L'altermondialisme en France*. Paris : Flammarion, 2005. pp. 291-316.
- BERTINOTTI, F. « entrevista » a ANTENTAS, JM, EGIREUN, J, ROMERO, M. (eds.). *Porto alegre se mueve*. 2003. p. 74-81.
- BEYMON, R. i RAMALHO, J. « Democracy and the organization of class struggle in Brasil » a *Socialist Register 2001*. London: The Merlin Press, 2000. pp. 219-239.
- BIDET, J. I KOUVELAKIS, E. (dir.). *Dictionnaire Marx Contemporain*. Paris: PUF, 2001.
- BIELER, A., i MORTON, A.D. « Another Europe is possible : movements and trade union struggle », inédit, 2003.
- BIHR, A. *Du grand soir a l'alternative*. Paris: Ed. de l'Atelier, 1991
- BIHR, A. i PFEFFERKORN, R. *Déchiffrer les inégalités*. Paris: Syros, 1999
- BILBAO, A. *Modelos económicos y configuración de las relaciones industriales*. Madrid: Talasa, 1999.
- BLACKLEDGE, P. "Le marxisme politique" a BIDET, J. I KOUVELAKIS, E. (dir.). *Dictionnaire Marx Contemporain*. Paris: PUF, 2001. p. 253-264.
- BLOCH, E. *El Principio de esperanza*. Madrid: Aguilar, 1977.
- BLOM, M. "Redes internacionales de protesta" a VIDAL-BENEYTO, JM. (ed.). *Hacia una sociedad civil global*. Madrid: Taurus, 2003. p. 321-346.
- BLUMER, H. *An outline of principles of sociology*. New York: Barnes and Noble, 1934.
- BOLTANSKI, L. i CHIAPELLO, E. *Le nouvel esprit du capitalisme*. Paris : Gallimard, 1999.
- BONHOME, M. "Avril 2001, le début d'un temps nouveau" a *Inprecor*, nº 459-460 juny-juliol 2001. pp. 56-60.
- BONAZZI, G. "Modelo japonés, toyotismo, producción ligera: algunas cuestiones abiertas" a *Sociología del Trabajo*, nº 18, 1993. pp. 1-21.
- BOND, P. "Defunding The Fund, Running of the Bank" a *Monthly Review*, Vol 52 nº 3. Pp. 140.
- BOND, P. "From Racial to Class Apartheid" a *Monthly Review* Vol. 59, nº 2, 2004a. p. 45-59.
- BOND, P. "Sout Africa's NEPAD" a *Alternatives* Vol. 2, nº 8, 2004b. p. 7
- BOND, P., MILLER, RUITERS, "the southern Africa working class" a *Socialist Register 2001*. London: the Merlin Press, 2000. pp. 119-142
- BORDOGNA i CELLA, G.P. "Decline or Transformation? Change in industrial conflict" a *Transfer* Vol. 8, nº 4, 2002. p. 585-608.
- BORGERS, F. "Labor, Seattle and Beyond" a *Against the Current*, Vol XV, nº 1. Pp. 6-8
- BORON, A. *Imperio e imperialismo*. Buenos Aires: CLACSO, 2002.
- BORRAS, S. *La Via Campesina*. Ámsterdam: TNI, 2004.
- BOUFFARTIGUE, P. "Fin du travail ou cris du salariat?" a BOUFFARTIGUE, P. i ECKERT, H. (dir.). *Le travail a l'épreuve du salariat*. Paris: L'Harmattan, 1997. pp. 13-37.
- BOUKHARIN, N. *El imperialismo y la acumulación del capital*, Córdoba: Pasado y Presente, 1975 [1915]
- BOURDIEU, P. *Le sens pratique*. Paris : Minuit, 1980.
- BOURDIEU, P. *La Misère du Monde*. Paris: Seuil, 1993
- BOURDIEU, P. *Contrafuegos*. Madrid: Anagrama, 1999.
- BOURDIEU, P. *Contrafuegos 2*. Madrid: Anagrama, 2001.
- BOUTAULT, J. *L'assurance chômage en France*. Paris: PUF, 1999
- BOYER, R. (dir.). *La flexibilidad del trabajo en Europa*. Madrid: MTSS, 1986

- BOYER, R. *La théorie de la régulation: une analyse critique*. Paris: La découverte, 1987.
- BOYLE, P. "M1: three lessons for the left" a *Green Left Weekly* nº 447, 2001. p. 3
- BRAUDEL, F. *Civilización Material. Economía y capitalismo s.XV-XVIII. Tomo II*. Madrid: Alianza, 1984a.
- BRAUDEL, F. *Civilización Material. Economía y capitalismo s.XV-XVIII. Tomo III*. Madrid: Alianza, 1984b.
- BRAVERMAN, H. *Labour and monopoly capital*. New York: Monthly Review Press, 1975.
- BRECHER, J. *Strike!*. Boston: South End, 1997
- BRECHER, J. i COSTELLO, T. *Global Pillage or Global Village?*. Boston: South end Press, 1994.
- BRECHER, J. i COSTELLO, T. "A New Labor Movement in the Shell of the Old?" a TILLMAN, R., i CUMMINGS, M. (ed) *The Transformation of US Unions*. Boulder: Lynne Street Publishers, 1999. Pp. 9-27
- BRECHER, J., BROWN, G., CUTLER, J. (ed.). *Global Visions*. Boston: South End, 1993.
- BRECHER, J., COSTELLO, T., i SMITH, B. *Globalization from Below*. Boston: South End Press, 2000.
- BRENNER, R. *The economics of global turbulence* a *New Left Review* nº especial, 1998. p. 1-265.
- BROCHIER, J.C. i DELOUCHE, H. *Les nouveaux sans-culottes*. Paris: Grasset, 2000.
- BRONFENBRENNER, K. "We'll Close!" a *Multinational Monitor*, Vol 18, nº 3, març 1997. Pp
- BRONFENBRENNER, K. *Et al. Organizing to Win*. Ithaca: Cornell University Press, 1998.
- BRONFENBRENNER, K., i JURAVICH, T. "It Takes More than House Calls: Organizing to Win with a Comprehensive Union-Building Strategy" a BRONFENBRENNER, K. *Et al. Organizing to Win*. Ithaca: Cornell University Press, 1998. Pp. 19-36
- BRONFENBRENNER, K. "Uneasy terrain: The impact of capital mobility on workers, wages and union organizing" (Paper for the U.S. Trade Deficit Review Commission, 2000
- BRONFENBRENNER, K. i JURAVICH, T. "The Evolution of Strategic and coordinated Bargaining Campaigns since the 1990s: the Steelworkers Experience" a TURNER, L., KATZ, H., i HURD, R. *Rekindling the Movement. Labor's Quest for relevance in the 21st Century*. Ithaca: Cornell University Press, 2001. Pp. 211-238
- BROOKS, E., i TATE, W. "After the Wars: Cross-border Organizing in central America" a *NACLA*, Vol XXXII, nº 4, gener-febrer, 1999
- BÜCHNER, J. "La farsa constitucional europea y la necesidad de una nueva europa" a *Viento Sur* nº 78, 2005. p. 59-67.
- BUNEL, J. "Le patronat français" a KERGOAT, J. *et al. (dir). Le monde du travail*. Paris: La Découverte, 1998. pp. 398-410.
- BURKETT, P. i HART-LANDSBERG, M. *Development, crisis, and class struggle. Learning from japan and East asia*. New York: Palgrave MacMillan, 2000.
- BURAWOY, M. *Manufacturing consent*. Chicago: university of Chicago Press, 1978
- BURAWOY, M. *The politics of production*. London: Verso, 1985.
- BUSTER, G. "Más Europa, más Aznar" a *Viento Sur*, nº 60, desembre 2001. pp. 66-76.
- CALHOUN, C. "new social movements of the early XIXth century" a TRAUGOTT, M. (ed.). *Repertoires and cycles of collective action*. London: Duke Univ. Press, 1995. pp. 173-216.
- CALLE, A. *Nuevos movimientos globales*. Madrid: Ediciones Zero, 2003.
- CALLE, A. "Nuevos movimientos globales. Tiempos de reflujo y sedimentación" a IBARRA, P i GRAU, E. (coord.). *La política en la red. Anuario de Movimientos Sociales*. Barcelona: Icària, 2005. p 179-187
- CALLEJO, E. "flexibilidad en el mercado y culturas de producción" a *Sociología del Trabajo*, nº 26, 1996. p. 29-62.
- CALLINICOS, A. *Against the third way*. London: Polity, 2001
- CALLINICOS, A. "Toni Negri en perspectiva" a *Viento Sur* nº 61, 2002.
- CALLINICOS, A. *Un manifiesto anticapitalista*. Barcelona: Crítica, 2003.
- CALLINICOS, A. "The future of the anti-capitalist movement" a AAVV. *Anti-Capitalism: where now?* London: Bookmanrs, 2004. pp. 96-119.
- CAMPIONE, D. "Argentina: el movimiento social después del reflujo" a *OSAL* nº 11, 2003. p. 89-99.
- CANNAVÓ, S. *Porto Alegre capitale dei movimenti*. Roma: Manifestolibri, 2002.
- CANNAVÓ, S. "Dopo Parigi, dove va il movimento" a *Erre*, nº 6, 2003. p. 9-15.

- CANO, E. "Formas, percepciones y consecuencias de la precariedad" a *Mientras Tanto* nº 93, 2004. p. 67-82.
- CAPELLA, J.R. *Los ciudadanos siervos*. Madrid: Trotta, 1993
- CARRILLO, J. "Maquilización de la industria automotriz en México" a CARRILLO, J. i MICHELI, J. (ed.). *La nueva era de la industria automotriz en México*. Tijuana: El colegio de la Frontera, 1990.
- CARNOY, M. *El trabajo flexible*. Madrid: Alianza, 2001
- CASQUETE, J. *Política, cultura y movimientos sociales*. Pamplona: Bakeaz, 1998.
- CASSEN, B. "Cuando la sociedad dice no" a *Le Monde Diplomatique*, nº 3, gener 1996. p. 7
- CASSEN, B. "ATTAC a l'ataque" a *New Left Review* nº 19, 2003. p. 88-106.
- CASSEN, B. *Tout à commencé a Porto Alegre*. Paris : Milletunenuits, 2003b
- CASTEL, R. "No está claro que la integración de la clase obrera sea un fenómeno irreversible" (entrevista) a *Viento Sur*, nº 19, 1995. pp. 111-119.
- CASTEL, R. *Las metamorfosis de la cuestión social*. Barcelona: Paidós, 1997.
- CASTEL, R. "Centralité du travail et cohésion sociale" a KERGOAT, J. et al.. (Dir). *Le Monde du travail*. Paris: La Découverte, 1998. pp. 50-60.
- CASTELLS, M. *El impacto de la nuevas tecnologías en la economía internacional*. Madrid: Ministerio de Economía y Hacienda, 1990.
- CASTELLS, M. *La era de la información. Economía y sociedad. Vol 1*. Madrid: Alianza, 1997.
- CASTILLO, J.J. *La división del trabajo entre empresas*. Madrid: MTSS, 1989.
- CASTORIADIS, C. *El ascenso de la insignificancia*. Madrid: Trotta, 1998.
- CCOO . *Situación económica : entorno de la situación productiva*. Document de l'executiva de la Federació minerometal·lúrgica de Catalunya de CCOO, 2005
- CEBRIAN, C. *Estimat PSUC*. Barcelona: Empúries, 1997.
- CELLA, G.P. *Il sindacato*. Roma : Laterza, 1999.
- CES. *Resolution générale sur la politique syndicale*. Helsinki, 1999
- CES. *Programme d'action*. Praga, Maig 2003
- CES. « Journée d'action européenne des 2 et 2 avril de 2004 », *communiqué de Press*, març 2004a
- CES. « responsabilité sociale des entreprises », *Declaracion du Comité Executif*, 9-10 juny 2004b. (www.etuc.org)
- CES. « La nouvelle constitution est un pas en avant », *Communiqué de Press*, juny 2004c.
- CES. « Les syndicalistes européens manifesteront les 19 mars pour défendre l'emploi et les droit sociaux », *communiqué de Press*, març 2005a
- CES. « Après le referenda », *Communiqué de Press*, juny 2005b.
- CFDT. *Conséil européen de Barcelone: la relance de la stratégie de Lisbonne*. març 2002 (www.cfdt.org)
- CGT. *Charte des droits fondamentaux. État des lliux après Nice: l'occasion manquée?*, desembre 2000 (www.cgt.org)
- CGT. *Déclaration de la CGT sur le sommet européen de Barcelones des 15 et 16 mars*. març 2002 (www.cgt.org).
- CHAZAL, J. "L'Évolution du chômage depuis un quart de siècle" a AAVV. *L'État de la France*. Paris: La Découverte, 2002. pp. 255-258
- CHESNAIS, F. *La mondialisation du capital*. Paris: Syros, 1996.
- CHESNAIS, F. « La nouvelle économie" a CHESNAIS, F., DUMÉNIL, G., LÉVY, D., WALLERSTEIN, I. *Une nouvelle phase du capitalisme ?*. Paris : Syllepse, 2001. pp. 41-70.
- CHESNAIS, F., DUMÉNIL, G., LÉVY, D., WALLERSTEIN, I. *Une nouvelle phase du capitalisme ?*. Paris : Syllepse, 2001.
- CHIN, ch., i MITTELMAN, J. "Conceptualizing Resistance to Globalization" a GUILLS, B. *Globalization and the politics of Resistance*. London: Palgrave, 2000. pp. 29-45.
- CHRETIEN, T. "Tijuana: frontline battles against globalisation" a *International Socialist Review* agost-setembre, 2001. p. 10-13.
- CIOSL. "Déclaración de la CIOSL sobre el programa de la IV reunión ministerial de la organización mundial del comercio.", *Declaraciones del comité ejecutivo de la CIOSL*, noviembre 2001.
- CIOSL. "Histórico congreso sindical finaliza con la elección de una mujer para ocupar la presidencia", *declaraciones del comité ejecutivo de la CIOSL*, 13-12-2004. (www.ifctu.org).

- CISSÉ, M. *Palabra de sin-papeles*. Donosti: Gakoa, 2000.
- CLAIRMONT, F. "Les firmes géantes qui se jouent des États" a *Le Monde Diplomatique*, décembre 1999. pp. 19-20. (ed. Française).
- CLARK, N., BAMFORD, T., VALLEJO, C. *et al. Comités de Empresa Europeos*. Barcelona: CCOO, 2001.
- CLAWSON, D. *The next Upsurge*. New York: Cornell University Press, 2003.
- CLAWSON, D. "Fusion, democracy, and politics in Labor's Next Upsurge" a *Labor's History* Vol. 45 n°3, 2004. p. 376-382.
- CODAS, G. "De a Davos a Porto Alegre" a *Viento Sur*, n° 53, novembre 2000. pp. 95-101.
- CODAS, G. "¿Cuál es el papel del FSM?" a www.forumsocialmundia.org.br, 2003.
- COCKBURN, A. i ST. CLAIR, J. *Five Days that shook the world*. London: Verso, 2000.
- COHEN, J. "strategy or identity" a *social Research*, n° 52, 1985. pp. 663-716.
- COHEN, L. i EARLY, S. "Les Solidarités Transfrontalières: l'expérience du CWA" a FOUQUET, A.-REHFELDT, U., i LE ROUX, S. (coord). *Le Syndicalisme Dans la Mondialisation*. Paris: Editions de l'Atelier, 2000. pp. 165-176.
- COHEN, R. i RAI, S. *Global Social Movements*. London: The Athlone Press, 2000.
- COLLINS, CH., i YESKEL, F. *Economic Apartheid in America*. New York: The New Press, 2000.
- COMBESQUE, M.A. *Ça Suffit!* Paris: Plon, 1998.
- COMPAGNON, L. "Another Look At Nafta" a *Dissent*, n° Hivern 1997. Pp. 45-50
- COMPAGNON, L. "Free Trade, Fair Trade, and the Battle for Labor Rights" a TURNER, L., KATZ, H., i HURD, R. *Rekindling the Movement. Labor's Quest for relevance in the 21st Century*. Ithaca: Cornell University Press, 2001. Pp. 314-339.
- COMPAGNON, L. "More thoughts on the worker-student alliance" a www.labornotes.org/archives/2004, 2004.
- CORCUFF, Ph. "La France est malade des corporatismes" a AAVV. *La pensée confisquée*. Paris: La Découverte. pp. 67-87
- CORCUFF, Ph. "Quelques repères communes pour la glaxie altermondialiste" a *contre-temps*, n° 11, 2004a. pp. 35-43.
- CORCUFF, Ph. *La question individualiste*. Paris: Ed. Le bord de l'Eau, 2004b.
- CORIAT, B. *El taller y el cronómetro*. Madrid: s.XXI, 1982
- CORIAT, B. *El taller y el robot*. Madrid: s.XXI, 1988
- CORIAT, B. *Pensar al revés*. Madrid: s.XXI, 1993
- CORREA, J. *Forum Social Mundial*. Sao Paulo, Fundación Perseo Abramo, 2003.
- CORREA, J. "WSF (a brief history): a new method of doing politics" a *Europe Transform Newsletter* n° 1, 2004. p. 97-118.
- CORSATI, LAZZARATO, M. I NEGRI, T. *Le bassin de travail immatériel*. Paris: L'harmattan, 1996.
- COUPÉ, A. i MARCHAND, A. (coord.). *SUD. Syndicalement incorrect*. Paris: Syllepse, 1998.
- COURS-SALIÈS, P. i MORIAUX, R. (coord). *L'Unité Syndicale en France*. Paris: Syllepse, 1996
- COUTROT, T. "Les radicaux américains: un courant subversive au Coeur de l'empire" a BIDET, J. I KOUVELAKIS, E. (dir.). *Dictionnaire Marx Contemporain*. Paris: PUF, 2001. pp. 243-243.
- CREMASCHI, G. "Il fronte anti-liberista" a POLO, G. (ed). *Dicciottesimo Parallelo*. Roma: Manifestolibri, 2002. pp. 111-122.
- CRÉMIEUX, L. "Mouvement social, anti-mondialisation et nouvelle Internationale" a *contre-temps* n° 6, 2003. pp. 12-18.
- CROSBY, J. "The Kids are All Right" a *Labor Notes*, n° 250, gener 2000. Pp. 8-9
- CROSBY, J. "The AFL-CIO: Short-Term Fix, or Long-Term, Grassroots Strategy?" a *LaborNotes*, septembre 2001. pp. 8-10.
- CROUCH, C. "Relaciones industriales en Europa: ¿del conflicto a la concertación?" a ESPINA, A. (comp.). *Concertación social, neocorporatismo y democracia*. Madrid: MTSS, 1991.
- CROUCH, C. "Exit or voice: two paradigms for european industrial relations after the keynesian welfare state" a *European journal of Industrial Relations*, vol. 1, n°1, 1995. pp. 63-83.
- CROUCH, C. i PIZZORNO, A. (eds.). *El resurgimiento del conflicto de clases en Europa occidental*. Madrid: MTSS, 1991 [1978].
- CUPERTY, P. "Capital globalisé, travail atomisé" a AAVV. *Classe ouvrière, salariat, lutte des classes*. Paris: Syllepse, 2005. 93-101.

- D'ANGELIS, F. "Primo maggio a Milano: mayDay" a *erre* n° 8, 2004. p. 76-78.
- DHARENDORF, R. *La flexibilidad en el mercado de trabajo*. Madrid: MTSS, 1986
- DALTON, M. I KÜCHLER, T. (eds.). *Los nuevos movimientos sociales*. València: Alfons El Magnànim, 1992.
- DARES. "Ou est le delegué syndical?" a *Premières Informations et Synthesis*, n°4, octobre 2000. pp 1-12
- DAVEY, T. "M1 and trade unions" a *Green Left Weekly* n° 447. p. 10-11.
- DAVIS, T. "Cross-Border Organizng Comes Home" a *Labor Research Review*, n° 23. Pp. 23-29
- DAVIS, R. "Anti-Globalization Activists And Unions Can Still Work Together" a *LaborNotes*, abril 2002. pp. 4-6
- DAVIS, M. *Late Victorian Holocausts*. London: Verso, 2001.
- DAVIS, M. "The ghosts shirts" a www.zmag.org , 2004a.
- DAVIS, M. "Planeta de ciudades miseria" a *New Left Review* n° 27, 2004b. p. 10-30.
- DE BRIE, Ch. "Resistir frente a la inseguridad social" a *Le Monde Diplomatique*, n° 3, gener 1996. p. 9
- DE KLEIJN, P. "La gauche et les syndicats" a *Inprecor* n° 498/499, 2004. p. 5-7.
- DE LA CUEVA, H. "Crise Globale et recomposition du syndicalisme" a FOUQUET et al. (coord). *Le syndicalisme dans la mondialisation*. Paris: Editions de l'Atelier, 2000. Pp. 177-187.
- DE LA GARZA, E. *El trabajo del futuro*. Buenos Aires: CLACSO, 2000.
- DEBONS, C. "C'est tout une vision qui est à reconstruire" a *Critique Communiste* n° 174, 2004. p. 95-105.
- DELLA PORTA, D. *Social Movements, political violence and the state*. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.
- DELLA PORTA, D. *The unions, the movements, europe and democracy*. Working Paper, University College Dublín (unpublished), 2002.
- DELLA PORTA, D. *I new global*. Bologna: il Mulino, 2003
- DELLA PORTA, D., KRIESI, H., RUCHT, D. *Social movements in a Globalizing World*. New York: Macmillan, 1999.
- DELLA PORTA, D. i MOSCA. (ed). *Globalizzazione e movimento sociali*. Roma: Manifestolibri, 2003.
- DELLA PORTA, D. "From corporatist Unions to Protest Unions", 2004. Inèdit.
- DEPARTMENT OF LABOR. *Union Members in 2000*. Bureau of Labor Statistics, Washington, 2000 (www.bls.gov/news.release)
- DERRIDA, J. *Spectres de Marx*. Paris: Gallimard, 1993.
- DESMARAIS, D. "The via Campesina" a *Journal of Peasant Studies*, Vol 29 n° 2, 2002. p. 91-124.
- DESPORTES, G. i MAUDIT, L. *La gauche imaginaire et le nouveau capitalisme*. Paris: Grasset, 1999
- DESSAI, A. "the post-apartheid community movements" a *Development Update* Vol. 5 n° 2, 2004. p. 49-72.
- DIANI, M. *Isole nell'archipiélago*. Bologna: il Mulino, 1988.
- DIAZ-SALAZAR, R. *Foro Social Mundial*. Barcelona: Icaria, 2002.
- DÖCKES I ROSIER, *Rhythmes éconimiques, crises et changement social*. Paris, La découverte, 1983.
- DOERINGER, P. i PIORE, M. *internal labor markets and manpower analysis*. Lexington: University of Manchester, 1970.
- DOMMANGET, M. *Historia del primero de mayo*. Barcelona : Laia, 1976.
- DOS SANTOS, T. « the structure of dependence » a *American economic review*, 1970.
- DUBOIS, P. « New forms of industrial conflict 1960-74 » a CROUCH, C. i PIZZORNO, A. (ed.). *The resurgence of classe conflict in Western Europe since 1968. Vol 2*. New York : Holmes and Meier, 1978. p. 1-34.
- DUFOUR, CH. "Elections aux comnites d'entreprise" a *EIROonline*, 2000 (www.euro.eirofund.ie)
- DUFRESNE, A. "La CES en congrés" a BÉROUD, S. i MOURIAUX, R. (dir.). *L'année sociale*. Paris : Syllepse, 2004. pp. 205-226.
- DUMÉNIL, G. I LEVY, D. "couts et avantages du neoliberalisme" a DUMENIL, G. i LEVI, D. (ed.). *Le triangle infernal*. Paris : Actuel Marx, 1999. pp. 205-226.
- DUMÉNIL, G. I LÉVY, D. « Vieilles theories et nouveau capitalisme » a BIDET, J. I KOUVELAKIS, E. (dir.). *Dictionnaire Marx Contemporain*. Paris: PUF, 2001. pp. 97-122.
- DUNLOP, T. *Sistemas de relaciones industriales*. Barcelona: Peninsula, 1978 [1958].

- DUVAL, J. *et al.* Le décembre des intellectuels français. Paris: Liber-Raisons d'Agir, 1998.
- DUVAL, F. « FSM a Mumbai » a *Critique Communiste* n° 174, 2004. p. 40-60.
- EARLY, S. « Union building in the Global Village » a *New Labour Forum* n° 4, 2004. p. 5-10.
- ECKHOLM, T. "Where workers, Too, Rust, Bitterman, boils over" a *The New York Times* 20-3-2002. p. 4.
- ECHART, R, LOPEZ, S, OROZCO, S. *Origen, protestas y propuestas del movimiento antiglobalización*. Madrid: La Catarata, 2005.
- ECONOMIC POLICY INSTITUTE. *NAFTA At Seven*. Washington: EPI, 2001.
- EDELMAN, M. *Peasants against globalization: rural movements in Costa Rica*. Stanford: Stanford University Press, 1999.
- EDER, K. *The new politics of class*. London: Sage, 1993.
- EDWARDS, P.K. *Las Huelgas en Estados Unidos*. Madrid: MTSS, 1987
- EDWARDS, P.K. *El conflicto en el trabajo*. Madrid: MTSS, 1990.
- EDWARDS, R. et al. (ed.). *Union in crisis and beyond*. Dover: Auburn House, 1986.
- EDWARDS, R., GORDON, D, I REICH, M. *Segmented works, divided workers*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- EDWARDS, R. i SCHUILLON, R. *La organización social del conflicto laboral*. Madrid: MTAS, 1987.
- EDWARDS, R. I HYMAN, R. "Strikes and industrial conflict: peace in Europe?" a HYMAN, R. I FERNER, A. (eds.). *New frontiers in European industrial relations*. London: Blackwell, 1994. p. 250-280.
- EHRENREICH, T. "10 years of democracy" a *Alternatives* Vol. 2 n° 8, 2004. p. 3
- EIRO. *Developments in industrial action 1998-2002*. Dublin: Eirofund, 2004.
- EISENSCHER, M. "Labor: Turning the corner Will Take More than Mobilization" a TILLMAN, R. I CUMMINGS, M. (ed) *The Transformation of US Unions*. Boulder: Lynne Street Publishers, 1999. Pp. 61-87
- EGIREUN, J. "No nos pararán" a *Viento Sur*, n° 58, septiembre 2001. pp. 37-42.
- EGIREUN, J., GARÍ, M., ROMERO, M. "V Foro Social Mundial" a *Viento Sur* n° 79, 2005. p. 7-16.
- ELSTER, J. *Tuercas y Tornillos*. Barcelona: Gedisa, 1993.
- EMMANUEL, E. 1972. *Imperialismo y comercio internacional: el intercambio desigual*. México: sXXI.
- ENGELS, F. 1952 [1844]. *The condition of the working class in Britain*. London: Allen and Unwin.
- ETUC. "The Nice European Council", *Declarations of the ETUC Executive Comittee*, 13-14 desembre 2000.
- ETUC. "ETUC Structure and Composition", ETUC, 2001 (www.etuc.org)
- ETXEZARRETA, M. "Una panorámica crítica de la UE: Un texto de divulgación", inèdit, 2001.
- EYERMAN, R i JAMISON, R. *Social Movements. A cognitive approach*. Cambridge, Polity Press, 1991.
- FEATHERSTONE, L. *Student Against sweatshops*. London: verso, 2002.
- FERNÁNDEZ BUEY, F. *La Gran Perturbación*. Barcelona: Destino, 1995a.
- FERNÁNDEZ BUEY, F. *La Barbarie*. Barcelona: Píados, 1995b.
- FERNANDEZ BUEY, F. "materiales para una ética de la resistencia" a FERNANDEZ BUEY, F. I RIECHMANN, J. *Ni tribuneros*. Madrid: siglo XXI, 1996. pp. 3-206.
- FERNÁNDEZ BUEY, F. *Guía para una globalización alternativa. Otro mundo es posible*. Barcelona: Ediciones B, 2004a.
- FERNANDEZ BUEY, F. "Els moviments socials alternatius" a PRAT, E. (coord.). *Els moviments socials a la Catalunya contemporània*. Barcelona: UB, 2004b. pp. 21-48.
- FERNER, A. i HYMAN, R. (eds.). *changing Industrial relations in Europe*. London: Blackwell, 1998.
- FINK, C., GASSERT, Ph., Junker, D. (ed). 1968. *The World Transformed*. Cambridge: Cambridge University Press, 1998.
- FLETCHER, B. i HURD, R. "Beyond the Organizing Model: the Transformation Process in Local Unions" a BRONFENBRENNER, K. *Et al. Organizing to Win*. Ithaca: Cornell University Press, 1998. Pp. 37-54
- FLETCHER, B., i HURD, R. "Overcomming Obstacles to Transformation: Chalenges on the Way to a New Unionism" a TURNER, L., KATZ, H., i HURD, R. *Rekindling the Movement. Labor's Quest for relevance in the 21st Century*. Ithaca: Cornell University Press, 2001. Pp. 182-210.
- FONTENEAU, G. "La CMT à la recherche du non alignement (1960-1980)" a REGIN, T.-WOLIKOW, S. (dir.). *Le syndicalisme en Europe*. Paris: Syllepse, 2002. pp. 99-120.

- FOUNOU-TCHUIGOUA, B. "La revision del consenso de Washington: cual es el nuevo papel del estado?" a *Viento Sur*, num. 47, 1999. Pp. 80-94.
- FOX PIVEN, F. I CLOWARD, R. *Poor People's movements*. New York: Vintage Books, 1977.
- FOX PIVEN, F., i CLOWARD, R. "Power repertoires and Globalization" a *Politics and Society*, Vol. 28, nº 3, septembre 2000. pp. 413-430.
- FREGE, R. i KELLY, J. "Introduction: union revitalization strategies in comparative perspective" a *European Journal of Industrial Relations* Vol. 9, nº 1, 2003. p. 7-24.
- FREYSSINET, J. "Un rapport sur lapauvreté et l'exclusion sociale" a *EIROonline*, 2002. (www.eiro.eurofund.ie)
- FREYSSINET, J. "Grandes Tendances" a AAVV. *L'État de la France*. Paris: La Découverte, 2002. pp. 110-116
- FRIOT, B. "Quèlles regles pour le salaire socialisé?" a *Économies etr sociétés*, serie A.B. 120, nº3, 1998
- FRIOT, B. "Le salaire socialisé" a *Revue française des Affaires sociales*, nº 3-4, 2000
- FRANK, D. *Buy American*. Boston: Beacon Press, 1999
- FRANK, P. *Histoire de l'international communiste*. Paris: Éditions La Brèche, 1979.
- FRANK, GASSERT, JUNKER, 1998.
- FRUNDT, H. "Trade and Cross-Border Labor Strategies in the Americas" a *Economic and Industrial Democracy*, Vol 17, 1996. Pp. 387-417.
- FSM. *Pesquisa sobre Perfil de Participantes. Volumen V*. Sao Paolo: Ibase, 2003.
- FUKUYAMA, F. *El fin de la historia*. Barcelona: Planeta, 1992.
- GALLIN, D. "Globalización y la política del sindicalismo" a AAVV. *Imaginación democrática y globalización*. Madrid: La Catarata, 2001a. pp. 77-108.
- GALLIN, D. "Propositions on Trade Unions and Informal Employment in Times of Globalisation" a WATERMAN, P., i WILLS, J. *Place, Space and the New Labour Internationalisms*. London: Blackwell, 2001b. pp. 227-245.
- GAMSON, W. *The strategy of social protests*. Belmont: Wadsworth.1975.
- GAMSON, W. et al. *Encounters with unjust Authority*. Homewood: Dorsey, 1982.
- GAMSON, W. "Political discourse and Collective Action" a Klandermans, B., Kriesi, H., i Tarrow, S. (eds.). *From Structure to Action*. Greenwich: JAI Press, 1988.
- GARCIA, J. "Precarietat I acció col.lectiva. Estudi sobre la cultura obrera als barris de la Zona Franca de Barcelona", a www.historiacritica.org/anteriors/anterios4, 2002.
- GASPARIN, F. i YATES, M. "The Role of Central Labor Councils in Union Organizing in the 1990s" a BRONFENBRENNER, K. *Et al. Organizing to Win*. Ithaca: Cornell University Press, 1998. Pp. 54-68.
- GASPARIN, F. i YATES, M. "Organizing the Unorganized: Will Promises Become Practices?" a MEIKSINS WOOD, E., MEIKSINS, P., i YATES, M. *Rising From the Ashes? Labor in the Age of Global Capitalism*. New York: Monthly Review Press, 1998. Pp. 73-86.
- GATEHOUSE i REYES, *Soft drink, hard labour: coca-cola workers in Guatemala*. Latin American Bureau, 1987.
- GE XIAOJIN. "China en la economía capitalista global" a *Viento Sur* nº 74, 2004. p. 29-34.
- GEAY, C. *Le syndicalisme enseignant*. Paris: La Découverte, 1997
- GEDDICKS, A. *Resource Rebels*. Boston: South End, 2001.
- GEORGE, S. "Comment la pensée devient unique" a *Le Monde Diplomatique*, agost 1996. pp. 15-16.
- GERHARDS, T. "Framming dimension and framing strategies" a *Social science information* nº 34, 1995. p. 225-248.
- GIDDENS, A. *La tercera vía*. Madrid: Taurus, 1999
- GIDDENS, A. *La tercera vía y sus críticos*. Madrid: Taurus, 2000
- GIDDENS, A. *Un mundo desbocado*. Madrid: Taurus, 2001
- GINDIN, S. "Notes on labor at the end of the century: starting over?" a *Monthly Review*, july-august, 1997. pp. 140-157.
- GLEISS, T. "Début d'une rupture entre le mouvement ouvrière et le SPD" a *Inprecor* nº 492/93, 2004. p. 6-10.
- GLENN, D. "Fast-Track Derailed" a MORT, J. (ed.). *Not Your Father's Union Movement*. New York: Verso, 1998. pp. 189-200.

- GLOBAL EXCHANGE. *Frequently Asked Questions About Fast Track*. (www.globalexchange.org/fasttrack/faq.html)
- GOBIN, C. *L'Europe Syndicale*. Bruxelles: Labor, 1997
- GOBIN, C. "L'Europe syndicale au risque de la mondialisation" a *Les temps modernes*, nº 607, gener-febrer, 2000. 159-177.
- GOBIN, C. "La difficile construction d'un syndicalisme transnational. Le cas de la Confédération européenne des syndicats" a REGIN, T.-WOLIKOW, S. (dir.). *Le syndicalisme en Europe*. Paris: Syllepse, 2002. pp. 147-160.
- GODÀS, X. "Els conceptes de moviment social i moviment social d'orientació democràtica", inèdit, 2003.
- GODECHOT, O. i GURGAND, M. "Quand les salariés jugent leur salaire" a *Économie et statistique*, nº 331, 2000, INSEE. pp. 3-24
- GOETSCHY, J. i ROZENBATT, P. "France: the Industrial Relations System at a Turning Point" a FERNER, A. i HYMAN, R. *Industrial Relations in a New Europe*. Oxford: Basil Blackwell, 1992. pp. 404-444
- GOETSCHY, J. "France: the limits of Reform" a FERNER, A.-HYMAN, R. (ed.). *Changing Industrial Relations in Europe*. London: Blackwell, 1998. pp. 357-394.
- GOFFMAN, E. *Estigma*. Buenos Aires: Amorrortu, 1974.
- GOODWIN I JASPER, "caught in a vinding smarling wine" a *sociological forum*, vol. 14, nº 1, 1999. pp. 27-54.
- GOLDSTEIN, J. *Long cycles, prosperity and War in the moder age*. New Haven: Yale university Press, 1988.
- GOLDSTONE I TILLY, C. "threat (and opportunity): popular action and state response in the dynamics of contentious action2 a AMINZADER et al. *Silence and Voice in the study of contentious politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- GORZ, A. *La metamorfosis del trabajo*. Madrid: Sistema, 1988
- GORZ, A. *Miserias del presente, riquezas del futuro*. Barcelona: Paidós, 1998
- GOWAN, P. *La apuesta por la globalización*. Madrid: Akal, 1999
- GOWAN, P. "Cosmopolitisme liberal et gouvernance globale" a *Contretemps*, nº 2, 2001. pp. 97-111.
- GRAMSCI, A. *Antología*. México: Siglo XXI, 1970.
- GRECIANO, P.A. i LIQUIERE, P. "France: grandes manouevres politiques et bons résultats économiques" a GROSSER, A. *Les pays d'Europe Occidentale*. Paris: La Documentation Française, 2001. pp. 305-337
- GREENFIELD, G. "The ICFTU and the Politics of Compromise" a a MEIKSINS WOOD, E., MEIKSINS, P. i YATES, M. *Rising From the Ashes? Labor in the Age of Global Capitalism*. New York: Monthly Review Press, 1998. pp. 180-189.
- GREENFIELD, G. "Core labour standards in the WTO: reducing to a global commodity" , inèdit 2000.
- GREENFIELD, G. "Ravages of corporate Free Trade" a *Against the Current*, Vol XV, nº 6, gener-febrer, 2001. Pp. 32-34
- GREENFIELD, G. "Organizing, Protest and Working Class Self-Activity: Reflections on East-Asia" a *Socialist Register 2001*. London: The Merlin Press, 2001.
- GUERRERO, D. *Historia del pensamiento económico heterodoxo*. Madrid: Trotta, 1997.
- GUIDRY, J., KENNEDY, M., ZALD, M. *Globalizations and social movements*. Michigan: University of Michigan Press, 2000.
- GUIGNI, M. "The outcomes of new soxial movements" a KRIESI, H, KOOPMANS, R, WILLER, J, GUIGNI, M. *The politics of new social movements in western Europe*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1995.
- GUIGNI, M. "Explaining Cross-National Similarities among Social Movements" a a SMITH, J. I JOHNSTON, H. (ed). *Globalization and Resistance*. Oxford: Rowman and Littlefield, 2002. pp. 13-30.
- GUILLS, B. *Globalization and the politics of Resistance*. London: Palgrave, 2000.
- GUMBRELL-McCORMICK, R. "Quel internationalisme sydnical?" a *Les Temps Modernes*, nº 607, gener-feber, 2000. pp. 178-206.
- GUMBRELL-McCORMICK, R. "La Cisl et les syndicats dans les pays en développement" a REGIN, T. i WOLIKOW, S. (dir.). *Le syndicalisme en Europe*. Paris: Syllepse, 2002. pp. 133-147.
- GUNDER FRANK, A. *Capitalismo y subdesarrollo en américa Latina*. México, siglo XXI, 1970.

GURR, T. *Why men rebel*. Princeton: Princeton university Press, 1970.

GUTIERREZ, J. *Miniwatt: la memoria obrera*. Barcelona: El Viejo Topo, 2003.

HABERMAS, J. *Problemas de legitimación del capitalismo tardío*. Buenos Aires: Amorrortu, 1975.

HABERMAS, J. *Teoría de la acción comunicativa*. Vol II. Madrid: Taurus, 1987.

HARDING, J. "Clamour against capitalism stilled" a *Financial Times* 6-10-2001.

HARMAN, C. "Anti-Capitalism: theory and practice" a *International Socialism* nº 88, 2000.

HARMAN, C. "The workers of the world" a *International Socialism* nº 96, 2002. p. 3-46

HARMAN, C. "Spontaneity, Strategy, and Tactics" a *International Socialism* nº 104, 2004. p. 3-48.

HARRIS, L., WHITE, B., GOOPTU, N. "Mapping India's world of labour" a *Socialist Register 2001*. London: The Merlin Press, 2000. p. 89-118.

HARRISON, B. *La empresa que viene*. Barcelona: Paidós, 1997

HART-LANDSBERG, M. "After Seattle: Strategic Thinking About Movement Building" a *Monthly Review*, Vol. 52, nº3. Pp. 103-126

HART-LANDSBERG, M. "FTAA, The Hydra's New Head" a *Against the Current*, Vol XV, nº 6, gener-febrer, 20001. Pp. 34-39

HARVEY, D. *The Condition of Postmodernity*. London: Blackwell, 1989

HARVEY, D. *Espacios de Esperanza*. Madrid: Akal, 2003.

HARVEY, D. *El Nuevo imperialismo*. Madrid: Akal, 2004.

HASSAN, K. "The future of the Labor Left" a *Monthly Review*, Vol. 52 nº 3, juliol/agost 2000. Pp. 60-84.

HATHAWAY, D. *Allies across the borders*. Cambridge: South Ende Press, 2000.

HEARSE, Ph. "El significado político de la "guerra contra el terrorismo"" a *Viento Sur*, nº 59, novembre 2001a. pp. 7-23.

HEARSE, Ph. "Cien días después. Un primer balance de la guerra contra el terrorismo" a *Viento Sur*, nº 60, diciembre 2001b. pp. 7-17

HELD, D. *et al. Gobaal Transformations*. London: Polity, 1999

HENSMAN, R. "Organizing against the Odds: Women's in India informal sector" a *Socialist Register 2001*. London: The Merlin Press, 2000. p. 249-258.

HERBST, D. "Une forme de lutte particulière à Opel Bochum" a *Inprecor* nº 498/499, 2004. p. 11-12.

HERMAN, E. *Collective Bargaining and Labor Relations*. New Jersey: Prentice Hall, 1997.

HEROD, A. "Labor Internationalism and the Contradictions of Globalization" a WATERMAN, P. i WILLIS, J. *Place, Space and the New Labour Internationalisms*. London: Blackwell, 2001. pp 103-122.

HEROD, A. "Geographies of Labour Internationalism" a *Social Science History* Vol.27 nº 4. p. 501-523.

HIRSCHMANN, A. *Shifting Involvements*. Princeton. Princeton University Press, 1982.

HIRST, S. i THOMPSON, P. *Globalisation in question*. Cambridge: Polity Press, 1996.

HOBBSAWM, E. *Trabajadores*. Barcelona: Crítica, 1979

HOBBSAWM, E. *El Mundo del Trabajo*. Barcelona: Critica, 1987

HOBBSAWM, E. *Historia del siglo XX*. Barcelona: Crítica, 1995

HOBSON, J. *Estudio del imperialismo*. Madrid: Alianza, 1981 [1902]

HOLLOWAY, J. *Cambiar el mundo sin tomar el poder*. Barcelona: El Viejo topo, 2001.

HOYT, K "Concerns Over Possible AFL-CIO Involvement in Venezuela Coup Led to February Picket" a *LaborNotes*, maig 2002. pp, 7-9.

HUSSON, M. "Las tres dimensiones del neoimperialismo" a *Viento sur*, num. 25, 1996a. Pp. 43-51.

HUSSON, M. *Misère du Capital*. Paris: Syros, 1996b.

HUSSON, M. *Les ajustements de l'emploi*. Lausanne: Page Deux, 1999a

HUSSON, M. "Après l'âge d'or: sur le troisième âge du capitalisme" a Achcar, G. (ed.). *Le Marxisme d'Ernest Mandel*. Paris: Actuel Marx, 1999b. p. 33-48.

HUSSON, M. *Le grand bluff capitaliste*. Paris: La Dispute, 2001

HUSSON, M. "Le fantasme du marché mondial" a *Contretemps*, nº 2, septembre 2001b. pp. 57-68.

HUSSON, M. "L'école de la Régulation" a BIDET, J. I KOUVELAKIS, E. (ed.). *Dictionnaire Marx Contemporain*. Paris: PUF, 2001. p. 171-183.

HUSSON, M. "El gran salto hacia delante del textil Chino" a www.espacioalternativo.org , 2005a.

HUSSON, M. "À propòs des délocalisations" a <http://hussonet.free.fr/mondiali.html> , 2005b.

HYMAN, R. *Industrial Relations. A Marxist introduction*. London: MacMillan, 1975.

HYMAN, R. *Las relaciones industriales*. Madrid: Blume, 1981

- HYMAN, R. "National industrial relations system and transnational challenges" a *European journal of industrial relations*, Vol. 5, nº 1, 1999. pp. 89-110.
- HYMAN, R. "Syndicats européens et integration transnationale" a FOUQUET et al. (coord). *Le syndicalisme dans la mondialisation*. Paris: Editions de l'Atelier, 2000. pp. 149-168.
- HYMAN, R. *Understanding European Trade Unionism*. London: Sage, 2001.
- HYMAN, R. "Trade Union Research and Cross-National Comparison" a *European Journal of Industrial Relations* Vol.7 nº 2, 2001b. p. 203-232.
- HYMAN, R. "Agitation. Organisation, Bureaucracy, Diplomacy", Paper presented at the Seminar *The International Labour Movement on the Threshold of Two Centuries*, Copenhagen, 24-25 october 2002.
- IBARRA, P., GOMÀ, R., MARTI, S. *Creadores de Democracia Radical*. Barcelona: Icaria, 2002.
- IBARRA, P i GRAU, E. (coords.). *Una Mirada sobre la red. Anuario de movimientos sociales*. Barcelona: Icària, 2000.
- IBARRA, P i GRAU, E. (coords.). *El futuro de la red. Anuario de movimientos sociales*. Barcelona: Icària, 2001.
- IBARRA, P i GRAU, E. (coords.). *Participando en la red. Anuario de movimientos sociales*. Barcelona: Icària, 2002.
- IBARRA, P i GRAU, E. (coords.). *Nuevos escenarios, nuevos retos en la red. Anuario de movimientos sociales*. Barcelona: Icària, 2003.
- IBARRA, P i GRAU, E. (coords.). *La red en la calle. Anuario de movimientos sociales*. Barcelona: Icària, 2004.
- IBARRA, P i GRAU, E. (coords.). *La política en la red. Anuario de Movimientos Sociales*. Barcelona: Icària, 2005
- IBARRA, P i GRAU, E. (coords.). *La red en la encrucijada. Anuario de movimientos sociales*. Barcelona: Icària, 2006.
- IMIG, D. i TARROW, S. (ed). *Contentious Europeans*. New York: Rowman & Littlefield, 2001.
- INGLEHART, R. *The Silent Revolution*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
- IPPÓLITO, D. I VIVARELLI, I. "Per l'autorganizzazione dei precari della ricerca" a *Erre* nº 8, 2004. p. 79-82
- IST. *Trends in agreements relevant to employment and the labour market*. Louvain: Université Catholique de Louvain, 1999.
- IUF. *The IUF and Coca-Cola: global union organizing to defend workers rights in the Coca-Cola system*, 2004. (www.iufdocuments.org)
- JANG, E. "Continuing suicide among laborers in korea" a *LaborHistory* Vol. 45 nº3, 2004. pp. 271-297.
- JASPER, J. *The art of moral protest*. Chicago: university of Chicago Press, 1997.
- JEFFCOTT, B. "Report on July 10-14 visit to Tijuana", informe per la *Maquila Solidarity Network*, juliol 1997.
- JEFFREYS, S. "France 1995: The Backward March of Labour Halted?" a *Capital and Class*, nº 67, 1996. pp. 15-35
- JEFFREYS, S. "Western European Trade Unionism at 2000" a *Socialist Register 2001*. London: the Merlin Press, 2000. p. 143-170.
- JENKINS, C. "Social Movements, political representation and the State" a JENKINS, C. I KLANDERMANS, B. (ed.). *The politics of social protest*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.
- JENSEN, M. "10 years of democracy: where to with COSATU?" a *Alternatives* Vol. 2 nº 8, 2004. p. 5-6.
- JESSOP, B. a "The transition to post-Fordism and the Schumpeterian workfare state" a BURROWS, R., i LOADER, B. *Towards a post-fordist welfare state?*. London: Routledge, 1994. pp. 13-37.
- JETIN, B. "Financialisation or not: is it the question?", inèdit, 2005.
- JEZEK, B. "Renouveau des lutes contre la réforme des retraites" a *Inprecor* nº 484, 2003. p. 17-18
- JURIS, J. "Introduction", inèdit, 2002.
- KAGARLITSKY, B. "The road from Gènoa" a *International Socialism* nº 92, 2001. p. 27-32.
- KALDOR, M. *Global Civil Society*. London: Polity, 2003.
- KALDOR, M. et al. *Global civil society in an era of Regressive Globalization*. London: Polity, 2004.
- KAHLON, M. "Una obsession llamada Bomay" a *Le monde diplomatique* nº 99, gener 2004.
- KAMEL, R., i HOFFMAN, A. (ed.) *The Maquiladora Reader*. Philadelphia: American Friends Service Committee, 1999.

- KATZ, C. "L'imperialisme du siècle XXI" a *Inprecor* n° 478, 2002. p. 5-18.
- KATZ, C. "El paisaje después de la gran rebelión" a www.vientosur.info, 2003.
- KECK, M. i SIKKINK, M. *Transnational advocacy networks*. Cornell: Cornell University, 1998.
- KELLNER, M. "quand Opel licencie" a *Rouge*, p.1-2.
- KELLY, J. *Trade Unions and Socialist Politics*. London: Verso, 1988.
- KERCKHOFS, P. *European work councils, facts and figures*. Brussels: ETUI, 2003.
- KERGOAT, J., i LINHART, D. *Les transformations du syndicalisme en France*. Paris: La documentation française, 1998
- KERGOAT, J. "Les conflits du travail" a KERGOAT, J. *et al.* (dir). *Le monde du travail*. pp. 379-390.
- KERN, R. i SCHUMANN, H. *El fin de la división del trabajo*. Madrid: MTSS, 1988.
- KHALFA, P. "Le mouvement altermondialiste, nouveau mouvement d'émancipation" a *contre-temps*, n° 11, 2004. p. 25-34.
- KHAGRAM, R, RIKER, T, I SIKKINK, M. "From Santiago to Seattle" a KHAGRAM, R, RIKER, T, I SIKKINK, M. (eds.). *Restructuring world politics*. Minneapolis: University of Minnesota, 2003. p. 3-23.
- KIDDER, T. "Networks in Transnational Labor Organizing" a KHAGRAM, R, RIKER, T, I SIKKINK, M. (eds.). *Restructuring world politics*. Minneapolis: University of Minnesota, 2003. p. 269-293.
- KJELDSTADLI, P. "Mechanisms, processes and contexts" a *IRSH* n° 49, 2004. p. 104-114.
- KLACHKO, P. "Las formas de organización de la protesta social en la historia reciente de Argentina" a *Les documents de Travail de la chaire* n° 8, 2002.
- KLANDERMANS, B. "The social construction of protest and multiorganizational fields" a MORRIS, A. I MUELLER, C. (eds.). *Frontiers in social movement theory*. New Haven: Yale University Press, 1992.
- KLEIN, N. *No Logo*. London: Flamingo, 2000
- KLEIN, N. "Reclamemos los bienes comunales" a *New Left Review*, n° 9, juliol-agost 2000b. pp. 154-163.
- KLEIN, N. "El gas que a todos nos unió" a *Viento Sur*, n° 57, juny 2001. pp. 21-23.
- KLEIN, N. *Vallas y ventanas*. Paidós: Barcelona, 2003.
- KLEIN, A. "Nouveaux défis, nouvelles chances" a *Inprecor* n° 492/493, 2004a. p. 3-6
- KLEIN, A. "Projectes syndicals et politiques dans une société ébranlée" a *Inprecor* n° 498/499, 2004b. p. 7-11.
- KLEINKNECHT, MANDEL, E., I WALLERSTEIN, I. (eds.). *New findings in long wave research*. New York: St. Martin's Press, 1992.
- KLISER, 2003. KOCHAN, T., KATZ, H. i MCKERSIE, R. *La transformación de las relaciones laborales en los Estados Unidos*. Madrid: MTSS, 1993
- KÖHLER, H. *El movimiento sindical en España*. Madrid: Fundamentos, 1995
- KÖHLER, H. "Las relaciones laborales españolas en el marco europeo" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord). *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: s.XXI, 1999. pp. 399-333.
- KÖHLER, H. i GONZALEZ, A. "Hacia un sistema de relaciones industriales europeas" a *Cuadernos de Relaciones Laborales*, Vol 22 n° 1, 2004. p. 7-31
- KÖHLER, H. i MARTIN ARTELES, A. *Manual de Sociología del Trabajo*. Madrid: Trotta, 2005.
- KONDRATIEV, N. *Les grands cycles de la conjuncture*. Paris: Economica, 1992 [1922 i 1927].
- KOUVELAKIS, E. "Un nouveau cycle politique" a *contre-temps* n° 11. p. 72-82.
- KRIESI, H. et al. *The politics of new social movements in western Europe*. Minnesota: University of Minnesota Press, 1995.
- KUMAR, B.P. "Outsourcing services-The case of India", ponència presentada al NCIC-GEMDEU Trade and -Development Seminar, Delhi, 2004.
- KUTALIK, Ch. "Finding workplace power" a *Labornotes* n° juny, 2005.
- KWA, A. *Poder y presiones políticas en la OMC*. Bangkok: Focus on the Global South, 2002.
- LA BOTZ, D. "Making Links across the border" a *Labor Notes*, n° 185, agost 1994. P. 7-10.
- LA BOTZ, D. *Democracy in Mexico*. Cambridge: South End Press, 1995.
- LA BOTZ, D. *Made in Indonesia*. Boston: South End, 2001.
- LABBÉ, D. *Syndicats et syndiqués en France depuis 1945*. Paris: L'Harmattan, 1996
- LAFON, E. "Deux jours qui ébranlent la politique" a *Rouge*, juliol 2000. pp. 1-4

- LAÍZ, C. *La lucha final*. Madrid: La Catarata, 1995.
- LALLEMENT, M. *Sociologie des relations professionnelles*. Paris: La découverte, 1996.
- LAMBERT, R., i WEBSTER, R. "Southern unionism and the New Labour Internationalism" a WATERMAN, P., i WILLS, J. (ed.). *Place, space and the new labour's internationalisms*. London: Blackwell, 2001. pp. 33-58.
- LANGE, P., ROSS, G., i VANNICELLI, M. *Sindicato, cambio y crisis*. Madrid: MTAS, 1991.
- LAZZARATO, M. "Moltitudine, inoperazione, sapere" a AAVV. *Controimpero*. Roma: Manifestolibri, 2002. p. 81-100.
- LE BLANC, P. *A Short History of the US Working Class*. New York: Humanity Books, 1999.
- LECHER, W., i RÜB, S. "The constitution of european work councils: from information forum to social actor?" a *European Journal of Industrial Relations*, vol 5. nº 1, 1999. pp. 7-25.
- LEE, Ch. "Two different strategies" a www.portoalegre2002.org , 2002.
- LEMBRUCH, R. "*Democracia consociacional, luchas de clases y nuevo corporatismo*" a Papeles de economía española, nº 22, 1985. pp. 445-450.
- LENIN, V. *El imperialismo fase superior del capitalismo*. Moscú: Progreso, 1989 [1916].
- LEPAGE, F. " La fin de la syntaxe de la résignation" a *Lignes*, nº 29, octubre 1996. pp. 80-89.
- LEVINSON, CH. *Le contre-pouvoir mutinational*. Paris: Seuil, 1972
- LIPIETZ, A, *Elegir la audacia*. Madrid: Trotta, 1997
- LITVAK, I. i MAULE, C. "The union Response to international Corporation" a *Industrial Relation* nº 11, 1972. p. 62-71.
- LOCKE, R i THELEN, K. "Apples and oranges revisited: Contextualised Comparisons and the study of Comparative Labor Politics" a *Politics and Society* nº 23, 1995. p. 337-67.
- LOPE, A. *Innovación tecnológica y cualificación*. Madrid: CES, 1996
- LOPE, A. "Caso Deutsche-Bank" a AAVV. *Los círculos de estudio: una experiencia de investigación*. Barcelona: CERES-CONC, 1998
- LOPE, A., i ALÓS, R. "La acción sindical en la empresa. Entre el desconcierto y la reacción" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord). *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: s.XXI, 1999. pp. 213-239.
- LOPE, A., GIBERT, F., I ORTIZ, D. *Atajar la precariedad*. Barcelona: Icaria, 2001.
- LÓPEZ, S., ECHART, E., OROZCO, K., CALLE, A. "Redes sociales en 2005" a IBARRA, P i GRAU, E. (coords). *La red en la encrucijada. Anuario de movimientos sociales*. Barcelona : Icaria, 2006. p. 169-180.
- LOUÇA, F. "Ernest Mandel et la pulsation de l'histoire" a ACHCAR, G. (ed.). *Le marxisme d'Ernest Mandel*. Paris: Actuel Marx, 1999. p. 79-94.
- LOUÇA, F. "Capitalismo" a *Viento Sur*, nº 50, 2000. pp. 17-19.
- LOUÇA, F. i FREEMAN, C. *As the time goes by*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- LÖWY, M. "Por un internacionalismo de las resistencias" a *Viento Sur*, nº 46, octubre 1999. pp. 33-35.
- LÖWY, M. "Negativité et utopie du mouvement altermondiste" a *contre-temps* nº 11, 2004a. p. 44-50.
- LÖWY, M. "Faut-il une cinquième internationale?" a *Inprecor* nº 500, 2004b.
- LUCE, S. "Building political power and community action" a NESS, I. I EIMER, S. *Central Labor Councils and the revival of American unionism*. New York: Sharpe, 2001.
- LUCE, S. i KERN, J. "Living Wage movement greets the recession with new victories" a *Labornotes* nº 8, 2002.
- LUCENA, H (ed.). *Los efectos laborales de la reestructuración productiva. Casos de la industria automotriz en Venezuela, Argentina, Brasil, Colombia i México*. Valencia (Venezuela): Universidad de Carabobo, 1996
- LUCITA, E. "Cortando rutas, abriendo nuevos senderos" a *Cuadernos del Sur* nº 32, 2001. p. 79-94
- LUCITA, E. "Que venga lo que nunca ha sido" a *Cuadernos del Sur* nº 33, 2002. p. 85-102.
- LUCITA, E. "Ocupa, crea, resiste" a *Cuadernos del Sur* nº 34, 2004. p. 39-48.
- LUCITA, E. "Conflit social: airs frais er veille tempete" a *Inprecor* nº 505/506, 2005. p. 41-45.
- LUXEMBURG, R. *Huelga de masas, partidos y sindicatos*. Córdoba: Pasado y Presente, 1970 [1905]
- LUXEMBURG, R. *La acumulación del capital*. Córdoba: Pasado y Presente, 1975 [1913].
- MALABARBA, G., D'ANGELI, F., TURIGLIATTO, F. "Rifondazione: un debate sobre los movimientos sociales" a *Viento Sur* nº 70, 2003. p. 31-38.
- MANDEL, E. *Ensayos sobre neocapitalismo*. México: Era, 1969.

- MANDEL, E. *El pensamiento de Trotsky*. Barcelona: Fontamara, 1978a
- MANDEL, E. *Crítica del Eurocomunismo*. Barcelona, Fontamara: 1978b
- MANDEL, E. *Sur la burocratie*. Paris: Éditions La Brèche, 1978c
- MANDEL, E. *Sobre la historia del movimiento obrero*. Barcelona: Fontamar, 1978d
- MANDEL, E. *El capitalismo tardío*. Madrid: Era, 1979
- MANDEL, E. *Las ondas largas del desarrollo capitalista*. Madrid: s.XXI, 1986
- MANDEL, E. *Power And Money*. London: Verso, 1992.
- MANDEL, E. *Trotsky as Alternative*. London: Verso, 1995.
- MANDER, J. I GOLDSMITH, E. *The Case against Global Economy*. San Francisco: Sierra Club, 1996.
- MAHNKOPF, B. i ALTVATER, E. "Transmission Belts or transnational Competition? Trade Unions and collective bargaining in the context of European Integration" a *European Journal of Industrial Relations*, vol. 1, nº 1, 1995. p. 101-117.
- MAQUILA SOLIDARITY NETWORK. "News and notes" a *Maquila Network Update* Vol 9, nº 4, 2004.
- MARCUSE, H. *El hombre unidimensional*. Barcelona: Seix Barral, 1969.
- MARTIN ARTILES, A. *Flexibilidad y relaciones laborales*. Madrid: CES, 1995
- MARTIN ARTILES, A. "Organización del trabajo y nuevas formas de gestión laboral" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord). *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: s.XXI, 1999. pp. 79-101.
- MARTIN ARTILES, A. "Teoría clásica de las relaciones laborales" a BLANCH, JM et al. *Teoría de les relacions laborals*. Barcelona: UOC, 2002.
- MARTIN ARTILES, A. "Actores y modelos de relaciones laborales" a BLANCH, JM et al. *Teoría de les Relacions laborals. Desafíos*. Barcelona: UOC, 2003a.
- MARTÍN ARTILES, A. *La CES y la construcción de la UE*. WP nº 229, ICPS, 2003b.
- MARTIN ARTILES, A. i JODAR, P. *Recull de bones pràctiques d'ocupació a les empreses*. Informe Final, UAB, 5 de maig de 1999.
- MARTIN ARTILES, A. I ALÓS, R. "Introducción. Anotaciones sobre el marco teórico y conceptual" a SISSON, K. I MARTIN ARTILES, A. *Pactos por el empleo y la competitividad*. Madrid: CES, 2001. p. 15-50.
- MARTIN, A., i ROSS, G (coord.). *The Brave New World of European Labor*. New York: Bergahn Books, 1999.
- MARTIN, A. i ROSS, G. "Trade Union Organizing at the European Level: The Dilemma of Borrowed Resources" a IMIG, D. I TARROW, S. (ed). *Contentious Europeans*. New York: Rowman & Littlefield, 2001. pp. 53-76.
- MARTIN, A., DUPONT, M, I HUSSON, M. *Elementos de análisis económico marxista*. Madrid: La Catarata, 2002.
- MARTINEZ, E. "Where was the color in Seattle?" a *Monthly Review*, Vol. 52, nº 3, july-august 2000. pp. 141-148.
- MARX, K. *Manuscritos económico-filosóficos*. Moscú: Progreso, 1962 [1844].
- MARX, K. *Salario, precio, ganancia*. Madrid: Ricardo Aguilera, 1968 [1865].
- MARX, K. *El capital. Vol. III*. México: FCE, 1946 [1867].
- MARX, K. *Crítica al programa de Gotha*. Moscú: Progreso, 1975 [1875].
- MARX, K. i ENGELS, F. *El manifiesto comunista*. Barcelona: El Viejo Topo, 1997 [1848].
- MATTE, D. "Entrevista" a ANTENTAS, J., EGIREUN, J., I ROMERO, M. (ed.). *Porto Alegre se mueve*. Madrid: La Catarata, 2003.
- MATTHEW, B., I SHETTY, R. "Labour in the WSF" a *Labourfile* nº 30, 2003. p. 5-13.
- MATTHIEU, L. *Comment lutter?* Paris: Textuel, 2004.
- MAYER, F. *Interpreting NAFTA*. New York: Columbia University Press, 1998
- MACPHERSON, C.B. *La democracia liberal y su época*. Madrid: ALianza, 1997.
- MAITAN, L. "échec de la tentative refrendaire d'élargir les droits des travailleurs" a *Inprecor* nº 484, 2003. p. 29-31.
- MALIG, M.L. "La Guerra está lejos de su fin" a VIVAS, E. (ed.). *Mumbai*. Barcelona: Icaria, 2004. p.61-70.
- MARGINSON, D. i SISSON, K. "The structure of transnational capital in Europe" a HYMAN, R. I FERNER, A. (eds.). *New frontiers in European industrial relations*. London: Blackwell, 1994. p. 15-51.
- McADAM, D. *Political process and the development of black insurgency*. Chicago: Chicago University

- Press, 1982.
- McADAM, D. "Introduction to the second edition" a McADAM, D. *Political process and the development of black insurgency*. Chicago: Chicago University Press, 1999.
- McADAM, D., McCARTHY, J., i ZALD, M. (eds.). *Movimientos sociales. Perspectivas comparadas*. Madrid: ISTMO, 1999.
- McADAM, D., TARROW, S. I TILLY, C. *Dynamics of contention*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
- McKINLEY, D. "The political rise of the social movements in South Africa" a *Links* nº 25, 2004. p. 41-50.
- McKINLEY, D. I NAIDOO, P. "New social movements in South Africa: a story in creation" a *Development Update* Vol. 5 nº 2, 2004. p. 9-23.
- McNALLY, D. "Globalization on trial: crisis and class struggle in East Asia?" a *Monthly Review*, september, 1998. pp. 1-14.
- McNALLY, D. "The Quebec City Protests" a *New Politics*, nº 31, 2001. p. 76-86
- MEDIALDEA, B. I ALVAREZ, N. "Ajuste neoliberal y pobreza salarial" a *Viento Sur* nº 82, 2005. p. 56-63.
- MEIKSINS WOOD, E. *The empire of capital*. New Delhi: Leftword, 2002.
- MEIKSINS WOOD, E., MEIKSINS, P., i YATES, M. *Rising From the Ashes? Labor in the Age of Global Capitalism*. New York: Monthly Review Press, 1998
- MELUCCI, A. *Nomads of the Present*. Londres: Hutchinson, 1989.
- MELUCCI, A. *Challenging codes. Collective actino in the Information Society*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- MERTES, T. (ed.). *A movement of movements*. London: Verso, 2004.
- MERTON, R. *Social theory and social structure*. New York: Free Press, 1968.
- MEZZI, D. "Euromanifestations" a *Rouge* nº 2081, 2004. p.3
- MICHALET, 1985. *Le capitalisme mondial*. Paris: PUF, 1985.
- MICHELS, R. *Les parties politiques*. Paris: Flammarion, 1971 [1912].
- MIGUÉLEZ, F. *SEAT la empresa modelo del régimen*. Barcelona: Dopesa, 1977.
- MIGUÉLEZ, F. "Las organizaciones sindicales" a MÍGUELEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord.). *Las relaciones laborales en España*. Madrid: siglo XXI, 1991. p. 213-232.
- MIGUÉLEZ, F. "Presente y futuro del sindicalismo en España" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord). *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: s.XXI, 1999. pp. 191-212.
- MIGUÉLEZ, F. "The modernization of Trade Unions in Spain" a WADDINGTON, J. I HOFFMAN, R. (ed.). *Trade Unions in Europe*. Bruxelles: ETUI, 2000.
- MIGUÉLEZ, F. "¿Por qué empeora el empleo?" a *Sistema* nº 168/169, 2002. p.37-52.
- MIGUÉLEZ, F. "Los últimos 20 años de relaciones laborales" a *Mientrastanto* nº 93, 2004. p.45-56.
- MIGUÉLEZ, F., ALÓS, R., i RECIO, A. *El trabajo precario en Catalunya. La industria textil-lanera del Vallès Occidental*. Barcelona: CERES, 1988.
- MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. "Introducción: de la relaciones laborales a las relaciones de empleo" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord). *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: s.XXI, 1999. pp, XIII-XXVI.
- MIGUÉLEZ, F. i PRIETO, C. "Crisis del empleo y cohesión social" a *Cuadernos de Relaciones Laborales*, nº 19, 2001. p. 223-240
- MIGUÉLEZ, F., i REBOLLO, O. a " Negociación colectiva en los noventa" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord). *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: s.XXI, 1999. pp. 325-347.
- MÍGUELEZ, F., ANTENTAS, JM., BARRANCO, O., I MUNTANYOLA, D. "Los sindicatos y la concertación" a *Papers*, 2006 (pròxima publicació).
- MILEWSKI, F. "Fort ralentissement de la croissance" a AAVV. *L'État de la France*. Paris: La Découverte, 2002. pp. 180-189.
- MILKMAN, R., i WRONG, K. "Organizing Immigrant workers: Case Studies from Southern California" a TURNER, L., KATZ, H. i HURD, R. *Rekindling the Movement. Labor's Quest for relevance in the 21st Century*. Ithaca: Cornell University Press, 2001. Pp. 99-128.
- MINNI, C. "Les métamorphoses de l'emploi depuis un quart de siècle" a AAVV. *L'État de la France*. Paris: La Découverte, 2002. pp. 248-254
- MOLINERO, C., YSÁS, P. *Productores disciplinados y minorías subversivas*. Madrid: siglo XXI, 1998.

- MOLINERO, C., TEBAR, YSÀS, P. "CCOO de Catalunya" a RUIZ, D. (dir.). *Historia de Comisiones Obreras (1958-1988)*. Madrid: siglo XXI, 1994.
- MONEREO, M. "Génova: resistencias, nuevos sujetos y reconstrucción de un movimiento anticapitalista" a RIERA, M. (ed.). *La batalla de Génova*. Barcelona: El Viejo Topo, 2001. pp. 289-298.
- MONEREO, M. I NIETO, D. "Tratado Constitucional, Foro Social y sujeto político" a PEDROL, X. I PISARELLO, G. (ed.). *La ilusión constitucional*. Barcelona: El Viejo Topo, 2004. p. 161-169.
- MONET, J. "Vers un nouveau été chaud" a *Rouge* nº 2063, 2004. p. 3
- MONTES, P. "El internacionalismo neoliberal" a *Viento Sur*, num. 8, 1993. Pp. 75-84.
- MONTES, P. "Prólogo" a GUTIERREZ, J. *Miniwatt: la memoria obrera*. Barcelona: El Viejo Topo, 2003.
- MOODY, K. *An Injury to all*. New York: Verso, 1987
- MOODY, K. "AFL-CIO Takes A Walk as Congress Approves New Trade Pact" a *Labor Notes*, nº 190, gener 1995. pp. 1-2.
- MOODY, K. *Workers on a Lean World*. New York: Verso, 1997.
- MOODY, K. "American Labor: A Movement Again? a MEIKSINS WOOD, E., MEIKSINS, P., i YATES, M. *Rising From the Ashes? Labor in the Age of Global Capitalism*. New York: Monthly Review Press, 1998. pp. 57-72.
- MOODY, K. "On Eve os Seattle Trade Protests, Sweeney Endorses Clinton's Agenda" a *Labor Notes*, nº 249, desembre 1999. p.1
- MOODY, K. "AFL-CIO Moves Toward A More Aggressive Labor Internationalism" a *Labor Notes*, nº 253, abril 2000. pp. 9-10
- MOODY, K. "Protectionism or Solidarity?" a *Against the Current*, Vol XV, nº 3, juliol/agost, 2000. pp. 34-38.
- MOODY, K. "Global Capitalism and Economic Nationalism" a *Against the Current*, Vol. 26, nº 4, setembre/octubre 2000. pp. 26-30
- MOODY, K. "Closing the Door on U.S. Imperialism & Capitalist Globalization" a *New Politics*, nº 30, hivern 2001. pp. 6-14.
- MOODY, K. *Unions and Free Trade: Solidarity vs. Competition*. Detroit: Labor Notes, 1992
- MOODY, K. i SLAUGHTER, J. "American History 101: War Fever Allows Government To Clamp Down Union" a *LaborNotes*, octubre 2001. p 2
- MOODY, K. "A substitute for organizing? What mergers make sense?" a www.labornotes.org, 2005.
- MOORE, B. *Los orígenes sociales de la dictadura y la democracia*. Barcelona: Península, 1978.
- MORAN, A. " Globalització, moneda única, treball escombraria" a *Emergències*, nº 1, 2001. pp. 47-66.
- MORDER, "Syndicalisme et représentativité. Qui est représentatif et pourquoi" a *Rouge*, nº 1423, semana 2-9 març, 2000. pp. 2-5.
- MORRIS, A. I MUELLER, C. (eds.). *Frontiers in social movement theory*. New Haven: Yale University Press, 1992.
- MOULIER-BOUTANT, Y. "Capitalisme cognitif, development normativiste" a *Multitudes* nº 10, 2002.
- MOURIAUX, R. *Crises du syndicalisme français*. Paris: Montchrestien, 1998.
- MOURIAUX, R. "Les espaces démocratiques dans l'entreprise" a KERGOAT, J. et al. (dir.). *Le monde du travail*. Paris: La Découverte, 1998a. pp. 419-425
- MOURIAUX, R. "Le printemps anti-Fillon" a BEROUD, S. I MORIAUX, R. (coord.). *L'année sociale*. Paris: Syllepse, 2004. p. 11-25
- MUNCK, R. "Labour in the Global" a COHEN, R. i RAI, S. *Global Social Movements*. London: The Athlone Press, 2000. pp. 83-100.
- MUNCK, R. "El trabajo en lo global" a *OSAL*, nº 3, gener 2001. pp. 31-39.
- MUNCK, R. *Globalisation and Labour*. Delhi: Madhyam Books, 2002.
- NEEDLEMAN, R. "Building Relationships for the Long Haul" a BRO NFENBRENNER, K. *Et al. Organizing to Win*. Ithaca: Cornell University Press, 1998. Pp. 71-86.
- NEGRI, T. *La classe ouvrière contre l'État*. Paris: Galilée, 1977.
- NEGRI, T. i VINCENT, J.M. "Por un nuevo modelo de representación política" a *Viento Sur*, nº 10, Agost 1993. pp. 92-99.
- NEGRI, T. i HARDT, M. *Empire*. Paris: Éditions Exils, 2000.
- NEGRI, T. I HARDT, M. *Multitud*. Barcelona: Debate, 2004.
- NESS, I. "Organizing Immigrant Communities: UNITE's Workers Center Strategy" a BRONFENBRENNER, K. *Et al. Organizing to Win*. Ithaca: Cornell University Press, 1998. Pp.87-101.

NEVEU, E. *Sociologie des mouvements sociaux*. Paris: La Dispute, 1996.

NGWANE, T. "Chispazos en sudáfrica" a *New Left Review* nº 24, 2003.

NICHOLSON, P. "El foro no es un fin en sí mismo" a www.forumsocialmundial.org.br, 2004.

NISSSEN, B. "Cross-Border Alliances in the Era of Globalization" a TILLMAN, R. i CUMMINGS, M. (ed) *The Transformation of US Unions*. Boulder: Lynne Street Publishers, 1999. Pp. 23 9-254.

NOTAT, N. *Je voudrais vous dire*. Paris: Seuil, 1997.

O'BRIEN, R. "Los organismos económicos internacionales y la sociedad civil global" a VIDAL-BENEYTO, J.(ed.). *Hacia una sociedad civil global*. Madrid: Taurus, 2003. p. 245-296.

OBERSCHALL, T. *Social Conflicts and Social movements*. Englewood Cliffs: Prentice-Hall, 1973.

OBI, O. "Globalization and Local resistance: the case of Shell vs. the Ogoni" a GUILLS, B. *Globalization and the politics of Resistance*. London: Palgrave, 2000. pp. 280-294.

ODG. *Responsabilitat social corporativa: ètica o estètica?*. ODG: Barcelona, 2005.

OECD. *The OECD Guidelines for multinational enterprises. Revisión 2000*. Ginebra, 2000.

OFFE, C. *La sociedad del trabajo*. Madrid: Alianza, 1992

OFFE, C. *Contradicciones en el Estado del Bienestar*. Madrid: Alianza, 1994

OFFE, C. *Partidos políticos y nuevos movimientos sociales*. Madrid: Sistema,1996

OHMAE, *The Borderless world*. New York: Harper, 1990.

OHMAE, *The end of the nation-state*. New York: Free Press,1995

OHNO, T. *El sistema de producción toyota*. Barcelona: Ed. Gestión, 1991

OLIVEIRA, J.O. et. al. "Aporte Conjunto" a www.forumsocialmundial.org.br/dinamic , 2005.

OLSON, M. *The logic of collective action*. Cambridge: Harvard University Press, 1965.

PACHECO, t. *FSM 2003. Atividades autogeridas*. Sao Paulo: Ibase, 2003.

PALIT, T. "rebelión monzónica" a *New Left Review* nº 25, 2004. p. 143-161.

PANITCH, L. "Recent theorizations of corporatism" a *British Journal of sociology*, vol. 31, nº 2, 1980. pp. 159-187.

PANITCH, L. "Trade Unions and the Capitalist State" a *New Left Review*, nº 2, 1981. pp. 21-43.

PANITCH, L. *Renewing socialism*. Cambridge: Westwiew, 2001.

PANITCH, L. I LEYS, C. (eds). *Socialist Register 2001*. London: The Merlin Press, 2000.

PARKER, M. i SLAUGHTER, J. *Working Smart*. Detroit: LaborNotes, 1994.

PARSONS, T. *The structure of social action*. New York: Free Press, 1942.

PASTOR, J. "Los nuevos movimientos sociales y la acción política" a AAVV. *Perspectivas del Socialismo hoy*. Madrid: FIM, 1992. p.381-410.

PASTOR, J. "Una izquierda alternativa, ¿para qué?" a PASTOR, J. (coord.). *Opciones alternativas*. Madrid: La Catarata, 2000. pp. 125-156.

PASTOR, J. *¿Qué son los movimientos antiglobalización?*. Madrid: RBA, 2002.

PASTOR, J. "Los movimientos "antiglobalización neoliberal", inédit, 2001.

PASTOR, J. *¿Qué son los movimientos antiglobalización?*. Madrid: RBA, 2002.

PASTOR, J. "Apuntes para un análisis de la relación entre el movimiento de movimientos y los partidos", ponencia al Congreso de Ciencia Política y de la Administración, Barcelona 2003.

PASTOR, J. "Argumentos para un NO al Tratado Constitucional" a *Viento Sur* nº 78, 2005. p.51-58.

PATTEE. J. "Sprint and the Shutdown of La Conexión Familiar" a *Labor Reseaerch Review*, nº 23. Pp. 13-21.

PAZ, CH. "La nréduction du temps de travail façon gauche plurielle" a *Inprecor*, nº 455, febrer 2001. pp. 31-36.

PEDROL, X. i PISARELLO, G. *La constitución furtiva*. Barcelona: Icaria, 2004b.

PEDROL, X., PISARELLO, G. i PASTOR, J. "10 razones para un NO a la Constitución Europea" a www.rebelión.org, 2004.

PEREYRA, D. *Argentina Rebelde*. Barcelona: El Viejo Topo, 2003.

PÉREZ DÍAZ, V. *Clase obrera, partidos y sindicatos*. Madrid: Instituto Nacional de Estadística, 1979.

PERCY, J. "MayDay Reclaimed" a *Green Left Weekly* nº 447, 2001. p. 2-3.

PERNOT, J.M. "Chronique des mouvements sociaux" a AAVV. *L'État de la France*. Paris: La Découverte, 2002. pp. 290-293.

PERNOT, J.M. "Pluris et déliés de la contestation" a BEROUD, S. I MOURIAUX, R. (coord.). *L'année sociale*. Paris: Syllepse, 2004. p. 121-135.

PERRIN, E. *Chômeurs et précaires*. Paris: La Dispute, 2004.

- PETRAS, J. i CAVALUZZI, T. "Convertirse en pobre trabajando" a *Le Monde Diplomatique*, num. 9-10. 1996. Pp. 16.
- PETRELLA, R. *El bien común*. Madrid: Debate, 1997.
- PIANTA, M. *Globalizzazione dal basso*. Roma: Manifestolibri, 2001.
- PIANTA, M. "I contro-vertice de la società civile globale" a *ConcettiChiave* nº speciale, 2002. p. 35-52.
- PICQUET, Ch. "El social-liberalismo vergonzante" a *Viento Sur*, nº 52, septiembre 2000. pp. 21-33.
- PINTO, V., CARTRON, D. i BURNOD, G. "Étudiants en fast-food: les usages sociaux d'un "petit boulot" a *Travail et Emploi*, nº 83, juliol 2000. pp. 137-157.
- PIORE, M. i SABEL, CH. *La segunda ruptura industrial*. Madrid: Alianza, 1990.
- PIZZORNO, A. "Intercambio político e identidad colectiva en el conflicto laboral" a CROUCH, C., i PIZZORNO, A. (eds.). *El resurgimiento del conflicto de clases en Europa Occidental*. Madrid: MTAS, 1991.
- PLASSARD, J.M. *Plans Nationaux sur l'emploi. Negotiations bi et tripartites sur l'emploi*. Toulouse: Université des Sciences Sociales, 1999.
- PLASSARD, J.M. "France" a INSTITUT SCIENCES DU TRAVAIL. *Employment: the Focus of Collective Bargaining in Europe*. Louvain: Presses Universitaires de Louvain, 2001. pp. 136-161.
- POLANYI, K. *La gran Transformación*. Madrid: Ediciones La piqueta, 1997 [1944].
- POOLE, M. *Relaciones industriales: modelos y origins de la diversidad nacional*. Madrid: MTSS, 1993.
- POT, B. "SNCF: bilan d'une grève bloquée" a *Critique Communiste* nº 171, 2004. p. 139-143.
- PRADEL, M., DUARTE, M., CARBÓ, R., i HERREROS, T. "La última oleada de movilizaciones (2002-2004)" a IBARRA, P i GRAU, E. (coord.). *La política en la red. Anuario de Movimientos Sociales*. Barcelona: Icària, 2005. p. 34-52.
- PRATT, D. "Labor Missed a Big Opportunity at the World Economic Forum" a *LaborNotes*, març 2002. pp. 4-5.
- PRÉSUMEY, V. "France: crescendo of class struggle" a *New Politics* Vol. 9 nº4, 2004. p.1-2.
- PRICE, S. "La unidad nos dió la Victoria" a *Viento Sur* nº 53, 2000. p. 83-88.
- PRIETO, C. "Las prácticas empresariales de gestión de la fuerza de trabajo" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord.). *Las relaciones laborales en España*. Madrid: sXXI, 1991. pp. 185-212.
- PRIETO, C. "Crisis del empleo: ¿crisis del orden social?" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord.). *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: s.XXI, 1999. pp. 529-548.
- PRIETO, C. "Globalización económica, relación de empleo y cohesión social" a *Papers*, num. 58, 1999. Pp. 13-37.
- PRIETO, C. "La degradación del empleo o la norma social del empleo flexibilizado" en *Sistema* nº 168/169. p. 89-106
- PUTNAM, R., PHARR, S., I DALTON, M. (ed.). *Disaffected democracies*. New Jersey: Princeton University Press, 2000.
- QUINTERO, C. "Experiencias organizativas en la industria maquiladora de México" a *Nueva Antropología* nº 59, 2001. p. 75-92.
- RAMONET, I. "La pensée unique" a *Le monde diplomatique*, gener 1994. p. 1
- RAMONET, I. "La esperanza" a *Le Monde Diplomatique*, nº 3, gener 1996. p. 1
- RAMONET, I. *Un mundo sin rumbo*. Madrid: Debate, 1997.
- RASCHKE, J. "Sobre el concepto de Movimiento Social" a *Zona Abierta* nº 69, 1994. p. 121-134.
- RAVEYRE, M. "Nouveau durcissement de la législation sur les licenciements économiques" a *EIROonline*, juliol 2001. (www.eiro.eurofund.ie)
- RECIO, A. "La segmentación del mercado de trabajo" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord.). *Las relaciones laborales en España*. Madrid: sXXI, 1991. 97-116.
- RECIO, A. "Sindicatos, globalización y crisis ambiental" a *Papers*, num. 58, 1999. Pp. 119-145.
- RECIO, A. "La segmentación del mercado laboral en España" a MIGUÉLEZ, F., i PRIETO, C. (dir y coord.). *Las relaciones de empleo en España*. Madrid: s.XXI, 1999. pp. 125-150.
- RECIO, A. "Empresa red y relaciones laborales" a AAVV. *El sindicalismo ante una economía globalizada*. Valencia: Germania, 2002. p. 99-130.
- RECIO, A. "¿Fin de ciclo sindical?" a *Viento Sur* nº 63, 2002. p. 51-57.
- RECIO, A. "Prefaci" a VERGER, A. *El sutil poder de les transnacionals*. Barcelona: Icaria, 2004a. p.7-8.
- RECIO, A. "¿Qué fue de la clase obrera?" a *Mientras Tanto* nº 93, 2004b. p. 25-44.

- RECIO, A. "Éxodo de multinacionales" a *Dossier Informatiu. Jornades contra els tancaments i la precarietat*. Barcelona: 2004c.
- RECIO, A. i ROCA, J. "The spanish socialists in power" a GLYN, A. (eds.). *Social Democracy in Neoliberal Times*. Oxford: Oxford University Press, 2001. p. 173-200.
- REICH, R. *El trabajo de las naciones*. Madrid: Vergara, 1993
- REHFELDT, U. "Les strategies syndicales européennes" a FOUQUET et al. (coord). *Le syndicalisme dans la mondialisation*. Paris: Editions de l'Atelier, 2000. pp. 77-88.
- REHFELDT, U. "Des conseils de groupe mondiaux aux cmités d'entreprises européens" a REGIN, T., i WOLIKOW, S. (dir.). *Le syndicalisme en Europe*. Paris: Syllepse, 2002. pp, 179-190.
- REGIN, T. "Les internationales syndicales en crise?" a REGIN, T. i WOLIKOW, S. (dir.). *Le syndicalisme en Europe*. Paris: Syllepse, 2002. pp. 81-98.
- REGINI, M. i SABEL, CH. "Le sfide el la risposte" a REGINI, M. *La sfida della flessibilità*. Milano: Franco Angeli, 1988.
- REGINI, M. i SABEL, CH. "Los procesos de restructuración industrial en la Italia de los años 80" a *Sociología del Trabajo*, nº 6. 1989. pp. 6-23
- RESNICK, B. "The WTO's Nude World Order" a *Against the Current*, Vol XV, nº 1. Pp. 3-5
- REVELLI, M. *La sinistra sociale*. Torino: Bollati Boringhieri, 1997.
- REYES, T. "An Unlike coalition shuts down the WTO" a *Labor Notes*, nº 250, gener 2000a. Pp. 7-8
- REYES, T. "In a Dramatic Turnaround, AFL-CIO Endorses Amnesty for Undocumented Immigrants" a *Labor Notes*, nº 253, abril 2000b.
- REYES, T. "Labor Wins First Round In Fast-Track Trade Battle" a *Labor Notes*, nº 270, setembre 2001. Pp1
- REYES, T. "Will the Drive to War Kill International Solidarity?" a *LaborNotes*, octubre 2001a. p.1-2.
- REYNIÉ, M. *La fracture occidentale*. Paris: Gallimard, 2004.
- RICH, B. *Mortgaging the Earth: the world bank, environmental impoverishment and the crisis of development*. Boston: Beacon Press, 1994.
- RICHTIE, M. "Cross-border organizing" a MANDER, J. I GOLDSMITH, E. (ed.) *The case against the global economy*. San Francisco: Sierra Club Books, 1996. p. 494-500.
- RICHTIE, M. "a practitioner's perspective" a KHAGRAM, R, RIKER, T, I SIKKINK, M. (eds.). *Reestructuring world politics*. Minneapolis: University of Minnesota, 2003. p. 294-300
- RIDE, T. "USLAW" a www.zmag.org , 2004.
- RIECHMANN, J. *¿Problemas con los frenos de emergencia?* Madrid: Ediciones Revolución, 1991
- RIECHMANN, J. *Los Verdes Alemanes*. Granada: Ecorama, 1994a
- RIECHMANN, J. "Hacia una teoría de los Nuevos Movimientos Sociales" a RIECHMANN, J., I FERNANDEZ BUEY, F. *Redes que dan libertad*. Barcelona: Paidós, 1994b
- RIFKIN, J. *El fin del trabajo*. Barcelona: Paidós, 1997.
- RIGBY, M. i SERRANO, R. *Estrategias sindicales en Europa*. Madrid: CES, 1997.
- RITZER, G. *La McDonalizacion de la sociedad*. Barcelona: Ariel, 1996.
- ROBINSON, W., i HARRIS, J. "Towards a Global Ruling Class?" a *Science and Society* Vol 64, nº 1, 2000. p. 11-54.
- ROCKENBACH, L. *The Mexican-American Border. NAFTA And Global Linkages*. New York: Routledge, 2001.
- ROENTHAL, M. "Worker's Plught Brings New Militancy to Unionism" a *The New York Times*, 10 març de 2003. p. 8
- ROMERO, M. "Memorándum para Porto Alegre 2003" a *mientras tanto* nº 84, 2002. pp. 87-104.
- ROMERO, M. "El futuro de la sociedad civil" a VIDAL-BENEYTO, J. (ed.). *Hacia una sociedad civil global*. Madrid: Taurus, 2003. p. 219-244.
- ROSE, F. *Coalitions across de class divide*. New York: Cornell University Press, 2000.
- ROSSANDA, R. "The FIAT Model" a www.zmag.org, 2004.
- ROVÈRE, M. "El sindicalismo a la hora europea" a *Viento Sur*, nº 46, octubre 1999. pp. 59-69.
- ROVÈRE, M. "Enlargissemtn: quels enjeux pour les multinationals europeennes" a *contre-temps* nº 9, 2004. p. 16-26.
- ROTH, R. "Las ongs y las políticas internacionales" a VIDAL-BENEYTO, J. (ed.). *Hacia una sociedad civil global*. Madrid: Taurus, 2003. p. 245-296.
- ROUSSEAU, M. "Les marchse européennes", 1999 (www.euromarches.org)

- ROUSSET, P. "Una introducción a ATTAC" a *Viento Sur*, nº 53, noviembre 2000. pp. 88-95.
- ROUSSET, P. "Le CI du FSM" a www.europe-solidaire.org/article.php3., 2002.
- ROUSSET, P. "FSM de Mumbai 2004: rien n'était joué" a AAVV. *De Porto Alegre a Mumbai*. Bruxelles: GUE/NGL, 2004. p. 20-41.
- ROUSSET, P. "V FSM. Regreso al futuro" a www.vientosur.info/articulosweb/archivos, 2005.
- ROY, A. *Power Politics*. Boston: South End, 2002.
- ROY, A. "A system suffocating the majority" a *Internatrional Socialism Review*, nº 36, 2004a. p.2-6
- ROY, A. "¿Los pavos disfrutaban el Día de Acción de Gracias?" a VIVAS, E. (ed.). *Mumbai*. Barcelona: Icaria, 2004b. p. 113-124.
- ROZÈS, S. "La grève par procuration de l'opinion à l'égard des mouvements sociaux révèle un nouveau cycle ideologique" a VAKAULOULIS, M. (coord.). *Travail Salarie et conflit social*. Paris: PUF, 1999. pp. 121-135.
- ROZÈS, S. "Malaises dans la mondialisation" a *Contretemps*, nº 2, septembre 2001. pp. 47-55.
- RUCHT, D. "Social Theory as Theory of Social movements?" a RUCHT, D. (ed.). *Research in social Movements*. Frankfurt: Westview Press, 1991.
- RUCHT, D. "The EU as target of political mobilization" a BALME, R., CHABANET, D., I WRIGHT, V. (dir). *L'action collective en Europe*. Paris: Presses de Sciences Po, 2002.
- RUDÉ, G. *La multitud en la historia*. Madrid: siglo XXI, 1981.
- RUELLAND, N. "Les elections aux comités d'entreprise en 1998" a *Premières Informations*, nº 40-41, 2000. pp. 4-12.
- RUIZ, D. *Historia de Comisiones Obreras*. Madrid: Siglo XXI, 1994
- RULE, O. *Theories of Civil Violence*. Berkeley: University of California Press, 1988.
- SABADO, F. "Mai-juin 2003: une nouvele secouse sociale et politique" a *Criique Communiste* nº 169-170, 2003. p. 8-16.
- SABEL, T. *Work and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press, 1982.
- SADER, E. "Más allá de la sociedad civil: la izquierda después de Porto Alegre" a *New Left Review* nº 23, 2004. p. 30-40.
- SAINSAULIEU, I. *La contestation pragmatique dans le syndicalisme autonome*. Paris: L'Harmattan, 1999.
- SAUVIAT, CH. "Restructurations chez Danone et Marks & Spencer: la mondialisation économique et financière en accusation" a *EiROonline*, juliol 2001 (www.eiro.eurofound.ie)
- SCHIMMITER, Ph C. "Refelxiones sobre adonde ha ido la teoría del neocorporativismo y sobre adonde podrá ir la praxis neocorporativa" a *Papeles de economía española*, nº 22, 1985. pp. 341-465
- SCHOR, J. *The overworked american*. New York: Basic Books, 1992.
- SCHULTEN, "European Work Councils: prospects for a new system of European industrial relations" a *European journal of industrial relations*. nº 2, 1996. pp. 303-324.
- SCIPES, K. "Labour imperialism redux" a www.zmag.org, 2003.
- SCOTT, J. *Weapons of the weal: everyday forms of peasant resistance*. New Haven: Yale University Press, 1985.
- SCOTT, J. *Domination and the art of resistance*. New Haven: Yale University Press, 1990.
- SEGRESTIN, D. "Cambios recientes en Francia" a BADGLIONI, G. i CROUCH, C. (comps.). *Las relaciones laborales en Europa*. Madrid: MTSS, 1992. pp. 133-165.
- SEIDMAN, G. *Manufacturing Militance*. Los Angeles: University of California Press, 1994.
- SEIDMAN, G. "Adjusting the lends" en GUIDRY, J., KENNEDY, M., ZALD, M. *Globalizations and social movements*. Michigan: University of Michigan Press, 2000. pp. 339-358.
- SEIDMAN, G. "Deflated Citizenship: Labor Rights in a Global Era", paper al Congrés de l'American Sociological Association, 2002.
- SEMPERE, J. "Movilizaciones masivas en Francia: creímos elegir a políticos y han resultado ser contables" a *Mientras Tanto*, nº 64, hivern 1996. pp. 125-138.
- SENNETT, R. *La corrosión del carácter*. Madrid: Anagrama, 2000.
- SEOANE J., i TADDEI, E. "De Seattle a Porto Alegre" a SEOANE, J., i TADDEI, E. (comp.). *Resistencias mundiales*. Buenos Aires: CLACSO, 2001. pp. 105-130.
- SERFATI, C. *La mondialisation armée*. Paris: Textuel, 2001.

- SERFATI, C. "Une bourgeoisie mondiale pour un capitalisme mondialisé" a BRUNHOFF, S et al. *Bourgeoisie: état d'une classe dominante*. Paris: Syllepse, 2001b. p. 77-99.
- SERFATI, C. "La Europa-potencia y el militarismo europeo" a *Viento Sur* nº 74, 2004. p. 57-69.
- SHAILOR, B. "A New Internationalism: Advancing Workers' Rights in The Global Economy" a MORT, J. (ed.) *Not Your Father's Union Movement*. New York:Verso, 1998. pp. 145-156.
- SHAW, R. *Reclaiming America*. Los Angeles: University of California Press, 1999.
- SHOCH, J. "Contesting Globalization: Organized Labor, NAFTA, and the 1997 and 1998 Fast-Track Fights" a *Politics & Society*, Vol 28, nº1,març 2000. Pp. 119-150
- SHOCH, J. "Organized Labor Versus Globalization: NAFTA, Fast Track, and PNTR with China" a TURNER, L., KATZ, H., i HURD, R. *Rekindling the Movement. Labor's Quest for relevance in the 21st Century*. Ithaca: Cornell University Press, 2001. Pp. 275-314
- SILVER, B. *Forces of Labor*. New York: Cambridge University Press, 2003.
- SILVER, B. "Donde el capital va, el conflicto trabajo-capital también irá" a *Viento Sur* nº 86, 2006. p. 37-41.
- SIMEON, J. "A unified field theory for contention?" a *IRSH* nº 49, 2004. p. 115-121.
- SIMS, B. *Workers of the World Undermined*. Boston: South End Press, 1992
- SISSON, K. i MARTIN ARTILES, A. *Pactos por el Empleo y la competitividad*. Madrid: CES, 2002.
- SITEL, F. "Présidentielle 2002, et après..." a *Critique Communiste*, nº 166, 2002. pp. 14-20
- SITEL, F. "Deception et promises d'un printemps" a *Critique Communiste* nº 174, 2004. p. 90-94.
- SKOCKPOL, T. *State and social revolutions*. New York: Cambridge University Press, 1979.
- SLAUGHTER, J. *Concessions and How to Beat Them*. Detroit: LaborNotes, 1983
- SLAUGHTER, J. "The New AFL-CIO: No Salvation from on High for the Working Stiff" a CUMMINGS, M. i TILLMAN, R.M. *The Transformation of US Unions*. Boulder: Lynne Rienner, 1999. pp. 49-60.
- SLEGGERS, F. "ESF: a balance", inédit, 2005.
- SMITH, J. "Characteristics of modern social movements" a SMITH et al. *Transnational Social Movements and Global Politics*. Syracuse: Syracuse University Press, 1997.
- SMITH, J. "Globalizing Resistance: the battle of Seattle and the future of social movements" a SMITH, J. i JOHNSTON, H. (ed.) *Globalization and Resistance*. Oxford: Rowman and Littlefield, 2002. pp. 207-228.
- SMITH et al. *Transnational Social Movements and Global Politics*. Syracuse: Syracuse University Press, 1997.
- SMITH, J. i JOHNSTON, H. "Globalization and Resistance" a SMITH, J. i JOHNSTON, H. (ed.) *Globalization and Resistance*. Oxford: Rowman and Littlefield, 2002. pp. 1-12.
- SMELSER, R. *Theory of collective Behaviour*. London: Routledge, 1962.
- SNOW, M., ROCHFORD, B., WORDEN, J., i BENFORD, R. "Frame alignment processes, Micromobilization and Movement Participation" a *American Sociological Review* Vol. 51, 1986. p. 787-801.
- SNOW, M., I BENFORD, R. "Ideology, Frame resonance and Participant Mobilization" a KLANDERMANS, B., KRIESI, H., I TARROW, S. (ed.). *From Structure to Action*. Greenwich: JAI Press, 1988.
- SNOW, M., I BENFORD, R. "Master frames and cycles of protest" a MORRIS, A. I MUELLER, C. (eds.). *Frontiers in social movement theory*. New Haven: Yale University Press, 1992
- SONN, H. "The late blooming of the South Korean Labor Movement" a *Monthly Review*, july-august, 1997. pp. 117-129.
- SOUSA SANTOS, B. *Foro Social Mundial. Manual de Uso*. Barcelona: Icària, 2005.
- STEVIS, D. i BOSWELL, T. "From national resistance to international labour politics" a GUILLS, B. *Globalization and the politics of Resistance*. London: Palgrave, 2000. pp. 150-170.
- STARR, A. *Naming the Enemy*. London: Zed Books, 2000.
- STEDILE, J.P. "Yo no tengo miedo a tener las puertas abiertas" a *Viento Sur* nº 61, 2002. p. 75
- SUSTAR, L. "A new strategy to reverse labor's decline" a *International Socialist Review* nº 77,2003.
- SUTCLIFFE, B. "¿Cuántos capitalismos? Imperialismo y globalización" a *Mientras Tanto* nº 83, 2002. p. 29-55.
- STREECK, W. "Management de la incertidumbre e incertidumbre del management" a *Papeles de economía española*, nº 28, 1986. pp. 138-155.

- TABB, W. "After Seattle: the Politics of Globalization" a *Monthly Review*, Vol 51, nº 10, març 2000. pp. 1-18
- TABB, W. "Teamster's, Turtles and Capital's Designs" a *Monthly Review*, Vol 52, nº3, juliol/agost 2000. Pp. 28-45
- TAIBO, C. *No es lo que nos cuentan*. Madrid: Fundamentos, 2004.
- TARROW, S. *Democracy and Disorder: protests and politics in Italy*. Oxford: Clarendon Press, 1989.
- TARROW, S. *Power in movement*. 1994.
- TARROW, S. "States and opportunities" a McADAM, D., McCARTHY, J., I ZALD, M. (ed). *Comparative Perspectives on Social Movements*. New York: Cambridge University Press, 1996. p. 62-92.
- TARROW, S. *El poder en movimiento*. Madrid: Alianza, 1997.
- TARROW, S. "Fishnets, Internets and Catnets: globalization and Social Movements" a HANAGAN, M., MOCH, L. I BRAKE, W. (eds.). *Challenging Authority*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1998.
- TARROW, S. "Foreword" a GUIGNI, M., McADAM, D., I TILLI, CH. (ed). *How movements matter*. Minneapolis: University of Minnesota Press, 1999. p. 228-244.
- TARROW, S. "Contentious politics in a Composite Policy" a IMIG, D. I TARROW, S. (ed). *Contentious Europeans*. New York: Rowman & Littlefield, 2001. pp. 253-260.
- TARROW, S. "From Lumping to Splitting: Specifying Globalization and Resistance" a SMITH, J. i JOHNSTON, H. (ed). *Globalization and Resistance*. Oxford: Rowman and Littlefield, 2002. pp. 229-250.
- TARROW, S., KLANDERMANS, B., KRIESI, H. (ed.). *From Structure To Action*. Greenwich: JAI Press, 1988.
- TEISSIER, B. "La Conf face aux urnes" a *Rouge*, gener 2001. pp. 3-7.
- TERMES, M. "Industria de material electrònic." a AAVV. *L'impacte en l'economia catalana de la globalització i de la integració econòmica*. Barcelona: CTESC, 2005. p. 113-129.
- TEODORI, M. *Las nuevas Izquierdas europeas*. Barcelona: Blume, 1976
- THOMPSON, E.P. *La Formación històrica de la classe obrera en Gran Bretaña*. Barcelona: Laia, 1972
- THOMPSON, E.P. *Costumbres en Común*. Barcelona: Crítica, 1995.
- TILLMAN, R. i CUMMINGS, M. (ed) *The Transformation of US Unions*. Boulder: Lynne Street Publishers, 1999
- TILLY, Ch. *La France conteste, de 1600 à nos jours*. Paris: Fayard, 1976
- TILLY, Ch. *From mobilization to Revolution*. New York: McGraw-Hill, 1978.
- TILLY, Ch. *La France Conteste*. Paris: Fayard, 1986 [1976].
- TILLY, Ch. "Contentious Repertoires in Great Britain 1758-1834" a TRAUOGOTT, M. (ed.). *Repertoires and cycles of collective action*. London: Duke University Press, 1995. p.15-42.
- TILLY, Ch. "Rhetoric, Social History and Contentious Politics: Reply to the critics" a *IRSH* nº49, 2004a. p. 132-141.
- TILLY, Ch. *Social Movements*. New York: Paradigm, 2004b.
- TILLY, Ch. i TILLY, Ch. *Contention at work*. New York: Cambridge University Press, 1995.
- TILLY, Ch., i SHORTER, E. *Las Huelgas en Francia 1830-1968*. Madrid: MTSS, 1986.
- TOHARIA, L. *EL mercado de Trabajo*. Madrid: Alianza, 1983
- TOMBAZOS, S. "La mondialisation libérale et l'imperialisme tardif" a *contre-temps* nº 2, 2001. p. 69-83.
- TOPALOV, I. *Naissance du chômeur*. Paris: Albin Michel, 1994
- TOSSTORF, R. "Moscou contre Amsterdam. L'Internationale syndicale rouge" a REGIN, T.-WOLIKOW, S. (dir.). *Le syndicalisme en Europe*. Paris: Syllepse, 2002. pp. 43-56.
- TOUISSANT, E. *La bolsa o la vida*. Donosti: Gakoa, 2002.
- TOUISSANT, E. i MILLET, D. *50 cuestiones sobre el FMI y el BM*. Barcelona: Icaria, 2004.
- TOURAINÉ, A. *Sociologie de l'action*. Paris: Éditions du Seuil, 1965
- TOURAINÉ, A. *La consciència ouvrière*. Paris: Éditions du Seuil, 1966
- TOURAINÉ, A. *La Voix et le regard*. Paris: Éditions du Seuil, 1978
- TOURAINÉ, A. *et al. Le Grand Refus*. Paris: Fayard, 1996.
- TRAT, J. "Retour sur l'automne chaud de 1995" a AAVV. *Hommes et femmes dans le mouvement social*. Paris: Cahiers du Gedist nº 18, 1997. pp. 39-61
- TRAT, J. i ZYLBERBERG-HOCQUARD, M. "La participation des femmes aux instances de decision des syndicats" a *Critique Communiste*, nº 162, 2001. pp. 64-69.

- TRAUGOTT, M. (ed.). *Repertoires and Cycles of collective Action*. London: Duke University Press, 1995.
- TUAC. "About TUAC" a www.tuac.org, 1998.
- TUAC. "OECD ministerial council conference on the adoption of OECD guidelines for multinational enterprises", *TUAC Statements*, 27 juny 2000.
- TROTSKY, L. *Historia de la revolución rusa*. Paidós : Ruedo Ibérico, 1973 [1923].
- TURCHETTO, M. 2001. « De l'ouvrier masse a l'entreprenurialité contemporaine" a BIDET, J. I KOUVELAKIS, E. (dir). *Dictionnaire Marx Contemporain*. Paris: PUF, 2001. p. 295-306.
- TURIGLIATTO, F. "Reflexions sur la situation sociale" a *Inprecor* nº 484, 2003. p. 25-28.
- TURIGLIATTO, F. "Grève victorieuse à la FIAT" a *Inprecor* nº 494, 2004. p. 3-8
- TURNER, L.-KATZ, i H.-HURD, R. *Rekindling the Movement. Labor's Quest for relevance in the 21st Century*. Ithaca: Cornell University Press, 2001.
- TURNER, L. "The europeization of labor: structure before action?" a *European Journal of Industrial Relations* nº 2, 1996. p. 325-344.
- TURNER, R., I KILLIAN, L. *Collective Behaviour*. New Jersey: Prentice-Hall, 1957.
- UDRY, Ch. « El capitalismo Chino » a www.vientosur.info , 2005
- UGHETTO, P. "Licenciements en période de profits: après Michelin, Groupe Danone", març 2001 (www.eiro.eurofund.ie)
- VALLES, M. *Técnicas cualitativas de investigación social*. Madrid: Sistema, 1997.
- VANAIAK, A. "Rendez-vous at Mumbai" a *New Left Review* nº 26, 2004. p. 15-25
- VAN COTT, D. *indigenous peoples and democracy in Latin America*. New York: St. Martin's Press, 1995.
- VAN DER LINDEN, M. *Transnational Labor History: Explorations*. Aldershot: Ashgate, 2003.
- VAN KLINK, J. "Un pays en mouvement" a *Inprecor* nº 498/499, 2004. p. 3-5.
- VAN RUYSEVELDT, J. i VISSER, J. "Contestation an State Intervention Forever? Industrial Relations in France" a VAN RUYSEVELDT, J, i VISSER, J. (eds.). *Industrial Relations in Europe*. London: Sage, 1996.
- VAKAULOULIS, M. "Mouvement social et analyse politique" a VAKAULOULIS, M.-LENEVEU, C. (dir). *Faire Mouvement*. Paris: PUF, 1998. pp. 9-58.
- VAKAULOULIS, M. "Qu'est-ce qu'une grève par procuration? A propòs d'une appellation problématique" a VAKAULOULIS, M. (coord.). *Travail Salarié et conflit social*. Paris: PUF, 1999. pp. 101-120.
- VERCAMMEN, F. "La Cumbre de Niza o la búsqueda de un liderzgo de superpotencia" a *Viento Sur*, nº 52, 2000. pp. 35-40
- VIA CAMPESINA. « International Seminar on Agrarian Reform and Gender : Declaration of Cochabamba », 2003.
- VILAREGUT, R. i GONZÁLEZ, R. "El ciclo de movilizaciones (2000-2005)" a IBARRA, P i GRAU, E. (coords). *La red en la encrucijada. Anuario de movimientos sociales*. Barcelona : Icària, 2006. p. 33-41
- VILLIERS, C. " Mouvement social et projet de societé" a VAKAULOULIS, M. (dir). *Travail salrié et conflit social*. Paris: PUF, 1999. pp. 135-141.
- VILLIERS, C. "Les mouvements de chômeurs, instrument de désalienation" a *Mouvements*, nº 9-10, 2000 pp. 205-213.
- VILLIERS, C.-CONSTANCIAS, H. "AC! Sortir d'un régime de soumission et de non-droit" a COUPÉ, A.-MARCHAND, A. (coord.). *SUD. Syndicalement incorrect*. Paris: Syllepse, 1998. pp. 228-234.
- VINCENT, C. "Le projet de loi sur les 35 heures relance le débat sur la représentativité syndicale" a EIROonline, 1999 (www.euro.eirofund.ie)
- VIRNO, P. *Virtuosismo y Revolución*. Madrid: Traficantes de Sueños, 2004.
- VISSER, J. "La representación de los trabajadores en los centros de trabajo en europa occidental" a *Sociología del Trabajo* nº 14, 1992.
- VIVAS, E. *Organitzacions, campanyes i moviments d'oposició al deute extern*. Barcelona: Jaume Bofill, 2003.
- VIVAS, E. "El movimiento contra la guerra, antes y después del 15F" a *Viento Sur* nº 88, 2006. p. 43-52
- VIVAS, E. "Luces y sombras de la protesta contra el G8" a *Ecología Política* nº 29, 2005. p. 99-112.
- WAHL, A. "Labor's demand for a Social Europe" a *Monthly Review* Vol 54 nº 2, 2002. p. 45-55.
- WADDINGTON, R, I HOFFMAN, R. (eds). *Trade Unions in Europe: facing challenges and Searching for solutions*. Bruxelles: ETUI, 2000.
- WAINWRIGHT, H. "The ESF comes to London" a www.tni.org, 2004.

- WAINWRIGHT, H. "Informe sobre la metodología del FSM y su posible importancia por el FSE" a www.vientosur.info, 2005.
- WALDINGER, R. "Helots No More: A Case Study of the Justice for Janitors Campaign in Los Angeles" a BRONFENBRENNER, K. *Et al. Organizing to Win*. Ithaca: Cornell University Press, 1998. Pp. 102-121.
- WALLACH, L. "El Nuevo manifiesto" a *Le monde diplomatique* nº 28, 1998. p.1-3.
- WALLACH, L. i SFORZA, M. *The WTO*. New York: Open Media Pamphlets, 1999.
- WALLERSTEIN, I. *El moderno sistema mundial. Vol. I*. Madrid: Siglo XXI, 1979.
- WALLERSTEIN, I. *El moderno sistema mundial. Vol II*. Madrid: Siglo XXI, 1984.
- WALLERSTEIN, I. *El moderno sistema mundial. Vol III*. Madrid: Siglo XXI, 1999.
- WALLERSTEIN, I. « C'était quoi le tiers monde ? » a *Le monde diplomatique* (edición francesa), nº 577, agosto 2000.
- WALLERSTEIN, I. "Mondialisation ou ere de transition?" a CHESNAIS, F. I DUMENIL, G., LEVY, D. I WALLERSTEIN, I. *Une nouvelle phase du capitalisme*. Paris: Syllepse, 2001. p.71-95.
- WALLERSTEIN, I. "Nuevas revueltas contra el sistema" a *New Left Review* nº 18, 2003. p.93-104.
- WALLERSTEIN, I. "La creciente fuerza fuerza del FSM" a VIVAS, E (ed.). *Mumbai*. Barcelona: Icaria, 2004. p. 21-26.
- WALTON, C., i SEDDON, R. *Free Markets and Food riots*. Oxford: Blackwell, 1994.
- WATERMAN, P. *Globalization, Social Movements and the New Working Class*. New York: Continuum, 1998.
- WATERMAN, P. *International Labour's Y2K problem* (a contribution to the ILO/ICFTU Conference on Organized Labour in the 21st Century), 1999.
- WATERMAN, P. "Trade Unionism Internationalism in the Age of Seattle" a WATERMAN, P.-WILLS, J. *Place, Space and the New Labour Internationalisms*. London: Blackwell, 2001a. pp. 8-33.
- WATERMAN, P. "An open letter to Bill Jordan" a *Focus on Trade*, nº 48, pp. 20-27, 2001b
- WATERMAN, P. "New labour Internationalism and WSF" a *Labourfile* Vol. 1 nº 6, 2003. p. 18-22.
- WATERMAN, P. "The global justice and solidarity movement and the WSF" a SEN, J. et al. *Challenging Empires*. New Delhi: The Vieka Foundation, 2004. p. 55-66.
- WATERMAN, P. "Million Worker March" a www.zmag.org, 2005.
- WEINBAUM, E. *To move a mountain*. New York: Sant Martin's Press, 2004.
- WELSKOPP, E. "Crossing the boundaries?" a *IRSH* nº 49, 2004. p. 122-131.
- WENT, R. *Globalization*. London: Pluto Press, 2000.
- WHITAKER, F. "FSM: orígenes y objetivos" a AAVV. *Otro Mundo es posible*. Barcelona: El Viejo Topo, 2001. p. 21-26.
- WHITAKER, F. "Notes about the WSF" a www.forumsocialmundial.org.br, 2002.
- WILLIAMS, J. "Restructuring Labor's Identity: The Justice for Janitors Campaing in Washington D.C." a TILLMAN, R.-CUMMINGS, M. (ed) *The Transformation of US Unions*. Boulder: Lynne Street Publishers, 1999. Pp. 203-219.
- WILLS, J. "Taking on the cosmocorps: Experiments in transnational labor organization" a *Economic Geography*, nº 74, 1998. pp. 111-130.
- WILLS, J. "Uneven Geographies of Capital and Labour: The Lessons of European Work Councils" a WATERMAN, P.-WILLS, J. *Place, Space and the New Labour Internationalisms*. London: Blackwell, 2001. pp. 180-205
- WILNO, H. "Quelques questions relatives aux classes sociaux aujourd'hui" a AAVV. *Classe ouvrière, salariat et lutte des classes*. Paris: Syllepse, 2005.
- WINDMULLER, "European labour and politics" a *Industrial and Labour Relations Review* nº 28, 1974. p. 203-207.
- WINTER, R. "Offensive concertée contre la classe ouvrière et les nécessaireux" a *Inprecor* nº 497, 2004. p. 15-17.
- WON, T. "Corea del Sur: un Nuevo ciclo de luchas obreras" a *Viento Sur* nº 73, 2004. p.84-92.
- WOMACK, J., JONES, I ROSS. *La máquina que cambió el mundo*. Madrid: McGrawHill, 1992.
- WRIGHT, E.O. "Working-class power, capitalist-class interest and classe compromise" a *American Journal of Sociology* nº 105, 2000. p. 957-1002.
- WRIGHT, S. *Storming Heaven*. London: Pluto Press, 2002.
- YATES, M. *Power on the Job: the Legal Rights of working People*. Boston: South

- End Press, 1994.
- YATES, M. *Why Unions Matter*. New York: Monthly Review Press, 1998.
- YATES, M. "Workers OF the World Unite" a *Monthly Review*, Vol. 52 n° 3, juliol/agost 2000. Pp. 46-60
- YATES, M. "A student-worker alliance is born" a *Monthly Review* Vol. 54, n° 4, 2002.
- ZALD, D., McCARTHY, J., "Resource mobilization and social movements: a partial theory" a *American Journal of Sociology* Vo.. 82, n° 6, 1977. p. 1212-1241.
- ZALD, D., McCARHTY, J. (eds). *Social movements in an organizational society*. New Jersey: Transaction Books, 1987.
- ZINN, K.S. "Labor Solidarity In The New World Order" a *Labor Research Review*, n° 23 pp. 35-43.
- ZINN, H. *The twentieth century*. New York: Harper, 1998.
- ZIZEK, S. "Un Lenin Cyberespacial?" a www.vientosur.info, 2002.
- ZOLBERG, A. "Response: working class dissolution" a *International Labor and Working Class History* n° 47, 1995. p. 28-38.
- ZOLL, R. *Nouvel individualisme et solidarité quotidienne*. Paris: Ed. Kimé, 1992.

ANEX 1. GLOSSARI DE SIGLES¹⁹⁶

AC: Agir ensemble contre le chômage
AFL-CIO: American Federation of Labor-Committee for Industrial Organization
AGP: Acció Global dels Pobles
AICCTU: All India Central Council of Trade Unions
AIFTU: All India Federation of Trade Unions
AITUC: All India Trade Union Congress
AIT: Associació Internacional de Treballadors
ALCA: Área de Libre Comercio de las Américas
AMI: Acord Multilateral d'Inversions
ANC: African National Congress
ASC: Alianza Social Continental
ATTAC: Associació per una Taxa Tobin d'Acció Ciutadana
BM: Banc Mundial
CADTM: Comitè per l'Abolició del deute del Tercer Món
CCOO: Comisiones Obreras
CEE: Comunitat Econòmica Europea
CEPAL: Comissió econòmica per l'Amèrica Llatina
CES: Confederació Europea de Sindicats
CFTC: Confédération française des travailleurs chrétiens
CFDT: Confédération Française démocratique du travail
CGIL: Confederazione Generale Italiana del Lavoro
CGT: Confédération Generale du Travail
CI: Consell Internacional
CIOSL: Confederació Internacional d'Organitzacions Sindicals Lliures
CITA: Centre of Indian Trade Unions
CITTAC: Centro de Información para Trabajadores y Trabajadoras
CJM: Coalition for Justice in the Maquiladoras
CLC: Central Labor Councils
CLC: Canadian Labour Council
CMT: Confederació Mundial del Treball
CNT: Confederació Nacional del Treball
COB: Comitè Organitzador Brasileny
COBAS: Comitats de Base
COI: Comitè Organitzador Indi
COSATU: Confederation of South African Trade Unions
CSC: Comissió Sindical Consultiva
CSI: Comitè Sindical Interregional
CSIC: Confederació Internacional de Sindicats Cristians
CSIL: Confederazione Socialista Italiana del Lavoro
CSUT: Confederació de Sindicats Unitaris de Treballadors
CTA: Confederación de Trabajadores de Argentina
CTM: Confederación de Trabajadores Mejjicanos
CUB: Cordinamento Unitario di Base

¹⁹⁶ Algunes de les sigles oferides estan en la seva llengua original i altres sigles en català. S'ha adoptat una o altra fórmula en funció de cada cas, adoptant en general la denominació més emprada habitualment. En el glossari s'ofereixen les sigles utilitzades més d'una vegada en el text.

CUT: Central Única dels Treballadors
 CWA: Communication Workers of America
 DAN: Direct Action Network
 DGB: Confederació Sindical Alemana
 ECIS: Centre Europeu d'Estudis sobre Infraestructures
 EI: Education International
 ERT: European Round Table of Industrials
 EUA: Estats Units d'Amèrica
 EZLN: Ejército Zapatista de Liberación Nacional
 FAT: Frente Auténtico del Trabajo
 FIOM: Federazione Italiana degli operai della metalurgia
 FLOC: Farm Labor Organized Committee
 FMI: Fons Monetari Internacional
 FO: Force Ouvrière
 FSI: Federació Sindical Internacional
 FSM: Federació Sindical Mundial
 FSM: Fòrum Social Mundial
 FTAA: Free Trade Area of Americas
 GATS: General Agreement on Trade and Services
 GATT: Acord General d'Aranzels i aduanes
 GEAR: Growth, Employment and Redistribution Strategy
 GMWU: General and Municipal Workers Union
 GUF: Global Union Federations
 HERE: Hotel Employees and Restaurant Employees International Union
 ICCR: Interfaith Center on Corporate Responsibility
 ICEM: International federation of chemical, energy, mine and general workers union
 IFG: International Forum on Globalization
 IMF: International Metalworkers Federation
 IN: Investment Network
 INGO: Organització No Governamental Internacional
 ISR: Internacional Sindical Roja
 ITF: International Transport workers Federation
 IUF: International Union of food, agricultural, hotel, restaurant, catering, tobacco and allied workers' association
 KCTU: Korean Council of Trade Unions
 LO: Confederació Sindical de Suècia
 MEDEF: Mouvement des Entreprises de France
 MST: Movimento Sem Terra
 NAFTA: North American Free Trade Agreement
 NEPAD: New Partnership for Africa's Development
 NLC: National Labor Committee
 NUP: New Unity Partnership
 OCDE: Organització per la Cooperació i el Desenvolupament Econòmic
 OIT: Organització Internacional del Treball
 OMC: Organització Mundial del Comerç
 OMS: Organització Mundial de la Salut
 ONG: Organització No Governamental
 ONU: Organització de les Nacions Unides
 ORIT: Organització Regional Interamericana del Treball

OTAN: Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord
OUSA: Organització de la Unitat Sindical Africana
PCI: Partit Comunista Indi
PCI-M: Partit Comunista Indi-Marxista
PRC: Partito della rifondazione comunista
PRI: Partido Revolucionario Institucional
PS: Partit Socialista
PT: Partit dels Treballadors
PTT: Poste, Télégraphe, Télécommunications
RDB: Rete di Base
RMALC: Red Mejicana de Acción contra el Libre Comercio
SAMWU: Southern Africa Municipal Workers Union
SE: Societat Anònima Europea
SECC: Soweto Electricity Crisis Committee
SEIU: Service Employees International Union
SIGTUR: Southern Initiative on Globalization and Trade Union Rights
SINCOBAS: Sindicato intercategoriale Comitati di Base
SME: Sindicato Mejicano de Electricistas
SNCF: Service Nationale des chemins de fer
SPI: Secretariats Professionals Internacionals
SSI: Secretariat Sindical Internacional
SUD: Solidaires, Unitaires, Démocratiques
TIE: Transnational Information Exchange
TGWU: Transport and General Workers Union
TLC: Tratado de Libre Comercio
TRIPS: Trade Related Aspects of Intellectual Property
TUC: Trade Union Congress
UAW: United Automobile, Aerospace and Agricultural Implement Workers of America
UE: Unió Europea
UE: United Electrical Workers
UFPJ: United for Peace and Justice
UIL: Unione Italiana dil Lavoro
UITA: Union Internacional dels treballadors de l'Alimentació
UNCTAD: Conferència sobre Comerç i Desenvolupament de l'ONU
UNCTNC: United Nations Center on Transnational Corporations
UNI: Union Network Internacional
UNICE: Unió de Confederacions de la Indústria i dels Empresaris Europeus
UNITE: Union of Needletrades, Industrial and Textil Employees
UNSA: Union Nationale des Syndicats Autonomes
UPS: United Parcel System
USAS: United Students Against Sweatshops
USLAW: United States Labor Against War
VER.DI: Vereinte Dienstleistungsgewerkschaft

ANEX 2. LLISTAT D'ENTREVISTES REALITZADES¹⁹⁷

Aguiton, Christophe. *ATTAC-France i Euromarches*. Paris, 2-11-02
Ashley, Brian. *AIDC (Sud-Àfrica)*. Barcelona, 14-7-04 i Cape Town, 15-8-05
Benzi, Gianfranco. *CGIL-Àrea Internacional*. Cancún, 13-9-03
Bolini, Rafaela. *ARCI (Itàlia)*. Porto Alegre, 27-1-03.
Bushielo, Simon. *COSATU-Secretaria Internacional*. Mumbai, gener 2004
Chávez-Thompson, Linda. *AFL-CIO-Vice presidenta*. Porto Alegre, gener 2003.
Codas, Gustavo, *CUT-Secretaria Internacional i CI del FSM*. Barcelona, 22-6-05
Colell, Pere, *CONC-Federació Minero-metal·lúrgica*, Barcelona, 24-5-06
Coupé, Annick. *SUD-PTT*. Porto Alegre, gener 2003
Cota, Jaime. *CITTAC*. Tijuana, 2-9-03
Davies, Russ. *Jobs with Justice*. Boston, 19-11-01
De la Cueva, Héctor. *CILAS-RMALC*. México, 1-9-03
Escribano, Justino. *CCOO-Miniwatt*, Barcelona, 27-4-04
Foreman, Elaine. *Barayo S.A.-Responsable de comunicació*, Barcelona, 14-6-05
Guttshal, Margaret. *UFPJ-US Labor Against War*. Porto Alegre, gener, 2003
Hernández, Joan. *UGT-Miniwatt*, Barcelona, 24-5-06.
Jara, Jorge. *MTD Solano-Coordinadora Aníbal Verón*. Buenos Aires, 27-08-02
Jiménez, Juan. *CCOO-Lámparas Z*. Barcelona, 17-01-06.
Leplat, Fred. *Comité Organizador FSE Londres*. Londres, 16-10-04
Masuku, Bongani. *COSATU-National Educator*. Johannesburg, 29-8-05
Montero, Juan. *CCOO-Miniwatt*. Barcelona, 23-7-04 i 17-5-05
Moody, Kim. *Labor Notes*. New York, 24-9-01
Moreno, Juan. *CES*. Barcelona, 21-6-05
Mulhbauer, Luciano. *SinCobas*. Porto Alegre, gener 2003; Barcelona, novembre 2003.
Muricken, Agit. *Vikas*. Mumbai, 23-01-04 i 4-2-04
Murthy, PK. *All India Federation of Trade Unions-Comité Organizador FSM India*.
Mumbai, 22-01-04
Niemeyer, Marsha. *Labor Notes*. Detroit, 11-9-01
Noyes, Matt. *Association for Union Democracy*. New York, 2-9-01
Ntanyana, Max. *Anti Eviction Campaign (Sud-Àfrica)*. Buenos Aires, 26-08-02
Pendse, Sandeep. *Vikas*. Mumbai, 6-2-04
Reyes, Teofilo. *Labor Notes*. Detroit, 11-9-01.
Rivera, Luz María. *CNUC. Tlaxcala (México)*, 29-8-03
Sánchez, Joan. *USOC-Miniwatt*, Barcelona, 21-7-05.
Valadez, Carmen. *Factor X*. Tijuana, 4-9-03
Warchawski, Michael. *AIC (Israel)*. Porto Alegre, gener, 2003
Yoo, Duk Sang. *KCTU-Vicepresident*. Cancún, 11-9-03
Yuyo. *CTA i Barrios de Pie*. Buenos Aires, 7-9-02
Zafari, Sophie. *Fédération Syndicale Unitaire-Comité d'organization français pour le
FSE*. Paris, 9-5-04

¹⁹⁷ Les entrevistes estan ordenades per ordre alfabètic. Especifico la data, el lloc de realització de l'entrevista, i l'organització al qual pertany l'entrevistat o entrevistada. Si he realitzat més d'una entrevista a una mateixa persona, assenyalo les dates i el lloc de les diferents entrevistes.

ANEX 3. ÍNDEX DE TAULES

Taula 1. Temàtica, Objectius i principals components del moviment "antiglobalització"	69
Taula 2. Evolució total i per sexes de la plantilla de Miniwatt (1980-2005)	260
Taula 3. Composició de la plantilla segons perfil socio-laboral (%) (Any 2003).	261
Taula 4. Resultats de les eleccions sindicals a Miniwatt (1978-2002).	267
Taula 5. Resultats de les eleccions sindicals a Miniwatt (1978-2002) per col·legis: Especialistes i No qualificats, i Tècnics.	268
Taula 6. Evolució de l'afiliació sindical a Miniwatt (1997-2005) en % respecte el total de la plantilla.	269
Taula 7. Quantia de les prejubilacions a Miniwatt (Abril 2005).	280
Taula 8. Nivells salarials de la plantilla de Miniwatt (Any 2005)	281

